

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ІСТОРИЯ РЕЛІГІЙ:
хрестоматія-практикум
для студентів вищих навчальних закладів**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Запоріжжя
2014

УДК 291.1 (075.8)
ББК Э23я73
І 90

Рецензенти:

Жилюк С.І., доктор історичних наук, професор (Національний університет “Острозька академія”)

Сігарчук Р.А., доктор історичних наук, професор (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка)

Турченко Ф.Г., доктор історичних наук, професор (ДВНЗ “Запорізький національний університет”)

Упорядники:

Ігнатуша О.М., доктор історичних наук, професор;

Савчук Т.Г., кандидат історичних наук, доцент

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист МОН України від 11.11.2014 р. № 1/11-17900)*

І 90 Історія релігій: хрестоматія-практикум для студентів вищих навчальних закладів / упорядники : О.М. Ігнатуша, Т.Г. Савчук. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – 600 с.

У хрестоматії-практикумі подані цінні документи, що відображають історичний шлях релігій. Її ґрунтовність забезпечується широким спектром систематизованих джерел. Це дозволяє показати сутність явищ і процесів, які відбувалися в історії релігій невідривно від розвитку світової цивілізації з найдавніших часів до сьогодення. Публікацію джерел супроводжують стислий виклад теоретичного матеріалу, примітки та запитання, які дозволять глибше усвідомити історичне значення процесів. Змістове наповнення хрестоматії зорієнтоване на ефективне викладання курсу "Історія релігій" й засвоєння студентами системних знань.

Для викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 291.1 (075.8)
ББК Э23я73

ISBN

© О. М. Ігнатуша,
Т. Г. Савчук, 2014
© ЗНУ, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	4
МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ НЕХРИСТІЯНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ СИСТЕМ	
Розділ 1. Релігія як історичне явище	7
Розділ 2. Релігійні системи стародавнього світу	19
Розділ 3. Історичні шляхи національних релігій	60
3.1. Джерела та етапи розвитку релігійних систем Ірану, Китаю, Японії	60
3.2. Етнокультурні основи та історична динаміка іудаїзму	76
3.3. Історичні форми індуїзму	100
Розділ 4. Умови та фактори становлення буддизму як світової релігії	119
Розділ 5. Перетворення ісламу на світову релігію	133
Розділ 6. Історичні різновиди неорелігій	152
МОДУЛЬ 2. ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ ХРИСТІЯНСТВА У СВІТІ ТА УКРАЇНІ	
Розділ 7. Виникнення й формування християнства	175
Розділ 8. Історичні долі православних церков	187
8.1. Православні спільноти: історичні особливості віровчення, організації, суспільного впливу	187
8.2. Православна церква в давній та новій історії України (XI – початок XX ст.)	227
Розділ 9. Історичні перспективи католицизму	257
9.1. Історичні шляхи католицизму (XI–XXI ст.)	257
9.2. Поширення Католицької та Греко-Католицької церков в Україні (XI – початок XX ст.)	281
Розділ 10. Місце протестантизму у світовій історії	309
10.1. Реформація. Ранній і пізній протестантизм (XVI –XXI ст.)	309
10.2. Утвердження протестантської традиції в Україні (XVI – початок XX ст.)	341
Розділ 11. Релігійна тектоніка України у XX ст.	355
11.1. Церква в Україні під впливом національної революції 1917–1920 рр.	355
11.2. Релігійне життя України радянської доби (1921–1991 рр.)	385
Розділ 12. Релігійні процеси в Україні доби державної незалежності (1991 – XXI ст.)	484
ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ	581

ВСТУП

Дана хрестоматія-практикум є складовою частиною навчального забезпечення курсу “Історія релігій”, який розроблено і викладається для студентів історичного факультету.

Однією з проблем, з якою достатньо часто стикаються студенти, є складність пошуку історичних документів, необхідних для вивчення тем з дисципліни “Історія релігій”.

Хрестоматія-практикум заповнює означену прогалину. Вона містить тексти історичних джерел, що дають загальне уявлення про релігійні процеси, що відбувалися у історичному розвитку народів світу та українського народу як частки людської цивілізації.

Хрестоматія-практикум сприятиме формуванню у студентів навичок роботи з історичними джерелами, серед яких є церковно-політичні, правові, культурологічні, морально-етичні, богословські та ін. тексти, що несуть на собі ознаки взаємовпливів соціальних та релігійних систем.

Представлені джерела ілюструють окремі періоди історії релігій. Уміння їх аналізувати, інтерпретувати, виділяти ключові тенденції – все це є важливою складовою в професійній підготовці студентів вищих навчальних закладів.

Кожному документальному блоку передують теоретичний виклад матеріалу відповідної теми. Автори-упорядники акцентують на ключових моментах розкриття кожної теми. Тим самим аналізу пропонованих у хрестоматії текстів надається відповідне навчальне спрямування.

Хрестоматія забезпечує творче виконання студентами самостійної роботи з історичними джерелами. Вона є практикумом для підготовки до семінарських занять, модульного контролю, при написанні рефератів, курсових та дипломних робіт, виконанні індивідуальних завдань. Пропоновані тексти можуть бути використані у ході лекційних і семінарських занять.

Аналіз джерел з історії релігії дозволить студентам побачити історичний процес в усій його неоднозначності й суперечливості. Наближення до першоджерел дозволяє позбутися ідеологічних нашарувань в оцінках релігійних систем, історичних подій, явищ; сприятиме доланню міфів, стереотипів та упередженості, формуванню об’єктивної картини світу. Це, в свою чергу, буде формувати толерантне ставлення до інакомислення та сприяти суспільній згоді.

Структура та змістове наповнення хрестоматії-практикуму відповідає програмі курсу “Історія релігій”, побудованої за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, і включає 2 модулі. Документи першого модулю – “Історичні традиції і новації нехристиянських релігійних систем”, – дозволяють реконструювати розвиток релігійних вірувань Стародавнього Єгипту та народів Месопотамії, Давньої Греції та Риму, визначити специфіку кельтської, германо-скандинавської, слов’янської міфології та культури; простежити історичні шляхи релігій Ірану, Китаю, Японії. У цій частині вміщені документи, що ілюструють особливості розвитку індуїзму та іудаїзму. Окремі розділи присвячені еволюції двох

світових релігій – буддизму та ісламу. У межах модуля вміщені документи, що відображають динаміку сучасних синкретичних і нетрадиційних релігійних рухів.

Джерела різної видової належності та походження другого модуля – “Історичні шляхи християнства у світі та Україні”, – дозволяють простежити еволюцію християнства, як найближчої українському суспільству світової релігії. Вони характеризують конфесійні напрямки християнства у їх історичній перспективі. Документи показують відгуки конфесій на суспільно-політичні реалії.

Вагоме місце у хрестоматії-практикуму посідають джерела з історії релігії та церкви в Україні. Їх інтегровано у більшість тематичних блоків. Детальніше представлені джерела з історії релігій в Україні, що стосуються ХХ – початку ХХІ ст., з огляду на їхню резонансність для сьогодення, а відтак – і особливо значущий ефект від осмислення цих джерел у практичній площині.

Кожен розділ починається коротким викладом історії релігій, конфесій із зазначенням відповідних джерел, що ілюструють історичну динаміку релігій. Після нього у хронологічній послідовності розміщено тексти документів. Кожен із них пронумерований у межах відповідного розділу та споряджений загальним порядковим номером джерела, який зазначений у дужках. Перша цифра нумерації вказує на номер розділу. Друга – на порядковий номер документа всередині розділу. Третя, яку зазначено у дужках, – на порядковий номер документа у межах всієї хрестоматії. Наприклад: № 3.4 (26) означає, що документ вміщений у розділі 3. Він має порядковий номер 4 у межах цього розділу та номер 26 у загальній нумерації посібника.

Усі документи мають заголовки, які характеризують різновид документа, його авторство, адресат, зміст, дату написання.

Публікації історичного джерела (тематичної групи джерел) передуює характеристика із зазначенням історичних обставин появи, цінності джерела. Публікація здійснена мовою оригіналу або наявних перекладів українською чи російською мовами. Тексти споряджені належним довідковим апаратом.

Переважну більшість документів подано у витягах. Пропущені місця у джерелах позначені дужками і трикрапками: <...>. При цьому передбачалося за рахунок скорочення другорядних деталей подати найголовніші положення, що відображають розвиток релігії. Після кожного документа зазначено джерело, звідки його було запозичено.

До кожного джерела підготовлені примітки, що розширюють інформаційні можливості документа. Примітки полегшують роботу із документом, пояснюючи поняття, історичні обставини, подаючи біографічні відомості про історичних діячів.

До документів подано перелік запитань, які дозволять глибше усвідомити історичне значення джерел та є дороговказами для визначення ключових моментів, тенденцій розвитку релігій, суспільних взаємозв'язків. Питання та завдання зорієнтовані на розкриття взаємовпливу релігій та політико-економічних сфер суспільства, визначення ролі релігій у формуванні націй, простеження інституційного розвитку релігій.

Наприкінці книги розміщено перелік документів, представлених в хрестоматії, що дозволяє студентам максимально швидко знайти документ, який їх зацікавив та звернутися до його тексту.

Побудова й змістове наповнення хрестоматії-практикуму, довідкові матеріали зорієнтовані на ефективне викладання курсу й засвоєння студентами системи знань.

Хрестоматія-практикум може слугувати посібником у викладанні курсів “Історія середніх віків та раннього нового часу”, “Нова та новітня історія країн Європи, Азії та Африки”, “Історія України”, “Історія релігій і церкви в Україні”, “Філософія”, “Соціологія”, “Політологія”, “Культурологія”.

МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ НЕХРИСТІЯНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ СИСТЕМ

РОЗДІЛ 1 РЕЛІГІЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ

Релігія є однією з найдавніших форм духовного освоєння світу. Релігійними ідеями пронизані усі сфери буття. Нас оточують храми, що є видатними пам'ятниками архітектури, ми слухаємо духовну музику, біблійні теми також простежуються в літературі і живописі. Релігійні ідеї (наприклад, про рівність людей, турбота про бідних, сиріт, вдів та ін.) стали загальнолюдськими і вже не мають потреби в релігійному обґрунтуванні. Поширеними є тези, що мораль, філософія, мистецтво, наука зобов'язані своїм походженням релігії.

Будучи складовою частиною суспільства, релігія розвивається з ним. Численні факти свідчать про історичну змінюваність конкретного змісту релігійних вірувань та догматів. Суспільно-політичні чинники обумовлювали розколи та формували нові напрямки в межах існуючих релігій. Історичні умови диктують відповідні зміни в організаційному стані конфесій, релігійних обрядах.

Перші міркування про природу й сутність релігії у людей виникли ще у стародавньому світі. Найраніше їх виклали давньогрецькі філософи. Демокрит першим указав на психологічні корені релігії – жах і здивування людини.

На противагу грецьким філософам, римські письменники не заглиблювалися в сутність релігії, а обмежувалися описами релігійних вірувань.

Середньовіччя – період швидкого поширення християнства в Європі. Воно супроводжувалося витискуванням і нищенням традиційних язичницьких вірувань і культів.

У добу Відродження повернулися до античних культурних цінностей. Прозвучали ідеї про те, що людина здатна безпосередньо досягнути божественну істину.

Великі географічні відкриття сприяли ознайомленню європейців з невідомими доти формами релігійного життя різних народів. З огляду на це науковці XVII–XVIII ст. створили різноманітні еволюційні схеми розвитку релігій, де вищий щабель посідало християнство як релігія найбільш досконала чи така, що найбільше відповідає природі людини.

У XIX ст. соціологія, психологія, антропологія, етнографія стали самостійними науками. Кожна з них обрала релігію предметом вивчення і запропонувала власну теорію виникнення.

Заслугують на вивчення філософсько-соціологічні концепції походження релігії М. Вебера, Г. Зіммеля. Виникнення соціології релігії як особливої галузі знань пов'язане з іменем Е. Дюркгейма. У документі № 1.4 (4) подано уривок з твору Е. Дюркгейма “Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії”, який відображає теорію походження релігії,

виробленої автором.

В економічних відносинах шукали причини виникнення релігії К. Маркс та Ф. Енгельс.

Документ № 1.3 (3) подає погляд американського дослідника В. Джеймса, який один із перших психологів зосередив свою увагу на розгляді релігійних явищ.

Психологи Дж. Леуба, З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фром продовжили вивчення феномену релігії.

Англійський етнолог, антрополог Е. Тайлор у праці “Первісна культура” (документ № 1.2 (2)) обстоював думку, що найдавнішою формою релігійного життя був анімізм, слідом за яким виникли фетишизм, віра в демонів, політеїзм і, зрештою, монотеїзм.

Видатний фольклорист Дж. Фрезер у праці “Золота гілка” зібрав великий матеріал на підтвердження того, що розвиток людства розпочався з магії, якій наслідували релігія, а далі – наука.

Загальноприйнято датувати зародження релігії епохою верхнього палеоліту (50–40 тис. рр. тому). Про існування релігійних вірувань у той період історії свідчить практика поховання первісних людей.

Більш-менш чіткими релігійними уявленнями відзначалася кроманьйонська людина. Одними з перших з’явилися вірування первісних людей в духів, які виникали з міркувань про природу, сон, хворобу, смерть, потойбічне життя.

До первісних вірувань, поряд з анімізмом, належать і тотемістичні уявлення – віра в існування кровних (родинних) зв’язків між певною групою людей (родом, племенем) і певним видом тварин, рослин чи явищем природи.

Складовою первісного міфологічного комплексу є й фетишизм – віра в те, що окремі предмети наділені надзвичайними якостями, що супроводжується їх відповідним шануванням. Вперше цей специфічний спосіб олюднення природи описав французький дослідник Шарль де Бросс у книзі “Культ богів-фетишів” (документ № 1.1 (1)), дослідивши первісні вірування африканських негрів, давніх єгиптян, греків та римлян.

Люди в первісному суспільстві вірили, що на довкілля можна впливати через фетиші, духів і чаклунські діяства: заклинання, жертвоприношення, ритуальний танок тощо. Природу магії досліджував Дж. Фрезер.

У процесі розвитку суспільства й ускладнення соціальних зв’язків у колективі неолітичних хліборобів виникали складніші проблеми. Питання, що мали відношення більше до політики, ніж до сфери надприродного, входили до компетенції чаклуна, від якого залежало правильно сформулювати запитання й розшифрувати отриману відповідь. Це вело до того, що ряди професіоналів-чаклунів поповнювалися за рахунок найбільш привілейованих і компетентних людей.

В епоху неоліту одержав подальший розвиток культ родючості, який знайшов відбиття й у міфології.

Ще одним важливим культом, що одержав новий зміст у епоху неоліту, був культ померлих предків. Посилення соціальної нерівності сприяло появи

культу померлих в епоху неоліту, зокрема – представників привілейованого прошарку. Вождя розглядати як сакральну фігуру, наділену вищою святістю, небесною благодаттю, найбільшою магічною силою. Із часом вождь усе більше віддалявся від простих смертних. Його тіло, їжа, одяг ставали недоторканими.

Культ вождів – живих і померлих – відіграв важливу роль у розвитку й трансформації ранньорелігійного комплексу. Цей культ мав інтегруючий зміст.

Поява землеробських культів, культу вождів, живих і померлих була показником трансформації первісних вірувань, формування на їх основі більш розвинених релігійних систем, властивих суспільствам, уже знайомим із цивілізацією й державністю.

№ 1.1 (1)

Документ знайомить з поглядом французького історика-просвітителя Шарля де Бросса¹ на природу фетишизму. Науковець розглядав специфічний спосіб олюднення природи як найпримітивнішу форму вірувань, безпосередньо пов'язану з невіглаством. Використовуючи порівняльний підхід, дослідник простежив поширення фетишизму серед чорношкірих африканців, давніх єгиптян, греків, римлян. Внеском у вивчення історії релігії стали висновки Шарля де Бросса про подальший розвиток фетишизму, його залишки серед сучасних народів.

Шарль де Бросс про природу фетишизму

1760 р.²

Хотя в своем собственном значении оно относится к верованиям африканских негров, я должен, однако, уже в самом начале предупредить, что буду одинаково применять этот термин в отношении всякого другого народа, у которого предметы культа – животные или существа неодушевленные, однако обоготворяемые. Но я буду применять этот термин и для характеристики верований некоторых народов, у которых подобные предметы являются не столько богами, сколько вещами, лишь одаренными божественной силой, как, например, оракулы, амулеты, оберегающие талисманы <...>

В конце концов не одни только египтяне заслужили упрек в чрезвычайной суеверности. Мы увидим вскоре, что и у других народов Востока в их первые века существовал именно этот детский культ. Он был распространен решительно по всей земле, но особенно задержался в Африке. Истоки этого культа идут от того времени, когда люди были совершенными дикарями, погрязшими в невежестве и варварстве. <...>

Негры, обитающие на западном берегу Африки, а также внутри континента вплоть до Нубии, граничащей с Египтом, почитают божества, которые европейцы называют фетишами (fetiches). Этот термин наши торговцы в Сенегале произвели из португальского слова fetisso, т.е. вещь, служащая для колдовства, чар, гаданий или прорицаний (его латинский корень: fatum (прорицание), fanum (святилище), fari (предсказывать). Божественный фетиш не что иное, как первый материальный предмет, который любому народу или любому человеку захотелось избрать своим божеством, а затем предоставить

жрецам освятить его в особой церемонии. Это – дерево, гора, море, кусок древесины, хвост льва, камешек, раковина, соль, рыба, растение, цветок, животное какой-нибудь породы, например корова, коза, слон, овца; и, наконец, все, что можно представить себе похожего на эти вещи. Все это для негров, оказывающих им благоговейное и почтительное поклонение, могут быть боги, священные вещи, а также и талисманы. Они адресуют им свои обеты, приносят жертвы, они водят их во время церемоний; если это возможно, они их носят на себе, оказывая им высшие почести. Они обращаются к ним за советом при всех важных жизненных обстоятельствах, считая их покровителями людей, владыками, могущими охранить от любого несчастья. Они клянутся своими богами: это единственная клятва, которую не смеют нарушить эти народы. <...>

В Уиде фетиши двух видов – общественные и частные. Фетиши второго вида – обычно какое-либо животное, неодушевленное существо или идол, грубо сделанный из вязкой земли или слоновой кости; люди чтут эти фетиши несколько не менее преданно, чем любые другие. Иногда при особых обстоятельствах им приносят в жертву даже раба. Но мы остановимся только на фетишах, общих для всего народа; таковых четыре: змея, деревья, море и один безобразный маленький идол из глины. Последний председательствует на собраниях, и всегда перед ним находятся три деревянных блюда, на которых около двух десятков маленьких шариков, слепленных из глины. Почитатели его, готовясь к какому-либо предприятию, обращаются к жрецу, который, предъявив божеству тот или иной подарок, несколько раз подбрасывает наудачу эти шарики на блюдо. Он предсказывает, что предприятие сулит удачу, если число шариков на каждом блюде наиболее часто не одинаково. Большие деревья – предмет поклонения для больных, которые приносят им в жертву подносы с зерном и пирогами; эти пожертвования составляют прибыль жрецов священной рощи. К морю взывают о помощи во время ловли рыбы или торговли; с тем же обращаются и к реке, которую наши путешественники назвали Евфратом. На берегах ее устраивают торжественные процессии, бросают в воду различные ценные вещи, даже небольшие золотые кольца. <...>

Один португалец, пробыв не так долго на берегу, захотел привезти змею-фетиш в Бразилию. “Лишь только его корабль был готов к отплытию, он тайно добыл для себя одну из таких змей и запрятал ее в ящик. Сев в лодку со своей добычей, он направился прямо к борту судна. Море было спокойно. Однако лодка перевернулась и португалец утонул. Гребцы-негры, восстановив равновесие лодки и вернувшись на берег, вспомнили о ящике, который португалец, как они заметили, охранял особенно бережно. Полные надежд на добычу, они его раскрыли. Как велико было их изумление, когда они увидели здесь одного из своих фетишей. Их крики привлекли огромную толпу жителей. Всем тотчас же стало известно о дерзком нечестивце. Но так как виновный уже погиб, жрецы и народ напали на всех его земляков, торговавших в том районе, перебили их, расхитили их магазины. Только преодолев огромные трудности, с помощью большого количества подарков португальцы сумели вновь добиться у негров разрешения на продолжение торговли”. <...> Животным, которые

уничтожают или ранят змею, не избежать наказания, как и людям. <...>

Когда видишь, что люди, так удаленные друг от друга во времени, живущие в столь различных климатических условиях, не имеющие между собой ничего общего, кроме невежества и дикости, имеют схожие обычаи, не естественно ли заключить: человек так устроен, что в своем естественном состоянии, грубом и диком, еще совершенно не просвещенный ни с помощью какой-либо обдуманной идеи, ни с помощью подражания, имеет те же примитивные нравы, те же способы производства в Египте, как и на Антильских островах, в Персии, как и в Галлии: всюду один и тот же механизм идей, а отсюда один и тот же механизм действий. И если люди в удивлении останавливаются перед этим явлением, которое в самом деле кажется весьма странным, и если их поражает распространение фетишизма у всех первобытных народов мира во все времена, то для объяснения этого явления необходимо прежде всего вспомнить о его действительной причине, только что указанной. Это – постоянное однообразие жизни дикого человека: его сердце открыто страху, его душа беспрестанно полна надежд.

Переклад Л.Р. Дунаєвського.

Бросс Ш. О фетишизме / Ш. де Бросс ; [пер. и прим. Л.Р. Дунаевского; общ. ред. и пред. М.И. Шахновича] – М. : Мысль, 1973. – С. 16–26, 83–84.

Примітки:

¹ Шарль де Бросс (1709–1777 рр.) – французський державний діяч, історик, лінгвіст, президент бургундського парламенту, співробітник Енциклопедії Дідро.

² Датовано за часом публікації книги Шарля де Бросса “Про культ богів-фетишів, або Порівняння стародавньої релігії Єгипту із сучасною релігією Нігритії”.

Запитання до документа:

1. Що позначив терміном фетишизм автор документа?
2. Які рядки вказують на те, що дослідник досить широко трактує поняття фетишизм, включаючи в нього, зокрема тотемістичні вірування?
3. Які об'єкти виступали фетишами на думку автора?
4. Що автор говорить про ступінь поширення фетишизму серед різних народів?
5. У чому Шарль де Бросс вбачає причини виникнення фетишизму?
6. Прокоментуйте точку зору Шарля де Бросса на фетишизм як на примітивну форму релігії.

№ 1.2 (2)

Документ звертає увагу на теорію походження та розвитку релігії англійського етнографа Едуарда Тайлора¹, викладеної в книзі “Первісна культура”. Його теорія розглядає анімізм як основу для розвитку усіх релігій. Незважаючи на те, що сьогодні багато теорій ученого відкидаються дослідниками, його ідеї продовжують служити важливим джерелом для вивчення проблеми походження релігії.

Едуард Тайлор про походження релігії

1871 р.²

Первое, что представляется необходимым при систематическом изучении религии примитивных обществ, – это определение самой религии. Если в этом определении требовать для религии верования в верховное божество или суд после смерти, поклонения идолам, обычаев жертвоприношения или других каких-либо более или менее распространенных учений или обрядов, то, конечно, – придется исключить многие племена из категории религиозных. Но столь узкое определение имеет тот недостаток, что оно отождествляет религию скорее с частными проявлениями верований, чем с более глубокою мыслью, которая лежит в основе их. Целесообразнее всего будет просто принять за определение минимума религии верование в духовных существ. <...>

Я намерен проследить здесь под именем анимизма глубоко присущее человеку учение о духовных существах, которое служит воплощением сущности спиритуалистической философии в противоположность материалистической. Анимизм не представляет нового технического термина, хотя и употребляется теперь очень редко. Вследствие его особого отношения к учению о душе он будет чрезвычайно удобен для выяснения принятого здесь воззрения на процесс развития религиозных идей в человеческом роде.

Анимизм характеризует племена, стоящие на весьма низких ступенях развития человечества, он поднимается отсюда без перерывов, но глубоко видоизменяется при переходе к высокой современной культуре. <...> Анимизм составляет в самом деле основу философии как у дикарей, так и у цивилизованных народов. И хотя на первый взгляд он представляет как бы сухое и бедное определение минимума религии, мы найдем его на практике вполне достаточным, потому что, где есть корни, там обыкновенно развиваются и ветви.

Обыкновенно находят, что теория анимизма распадается на два главных догмата, составляющих части одного цельного учения. Первый из них касается души отдельных существ, способной продолжать существование после смерти или уничтожения тела. Другой – остальных духов, поднимаясь до высоты могущественных богов. Анимист признает, что духовные существа управляют явлениями материального мира и жизнью человека или влияют на них здесь и за гробом. Так как, далее, анимисты думают, что духи сообщаются с людьми и что поступки последних доставляют им радость или неудовольствие, то рано или поздно вера в их существование должна привести естественно и, можно даже сказать, неизбежно к действительному почитанию их или желанию их умиловить. Таким образом, анимизм в его полном развитии включает верования в управляющие божества и подчиненных им духов, в душу и в будущую жизнь, верования, которые переходят на практике в действительное поклонение.

Переклад Д.А. Коропчевського.

Тайлор Э.Б. Первобытная культура / Э.Б. Тайлор ; [пер. с англ.] – М. : Политиздат, 1989. – С. 209–211.

Примітки:

¹ Тайлор Едуард (1832–1917 рр.) – видатний англійський етнограф, культуролог, дослідник релігійних обрядів і церемоній. Один із засновників етнографії та антропології.

² Праця Е. Тайлора “Первісна культура” була опублікована в 1871 р.

Запитання до документа:

1. Як автор визначає поняття “релігія”?
2. Як трактується поняття “анімізм”?
3. Що у Е. Тайлора є найпростішою формою анімізму?
4. Чому, на думку Е. Тайлора, розвиток анімістичних уявлень приводить до поклоніння божествам?

№ 1.3 (3)

Документ ілюструє пошуки американського філософа-прагматиста Вільяма Джеймса¹ причин виникнення релігійних почуттів у біопсихологічних процесах людини. У наведеному уривку твору В. Джеймса “Різноманітність релігійного досвіду” підкреслюється, що релігія є психофізіологічною функцією організму, а релігійність у більшій мірі притаманна людям із домінуючими почуттями меланхолії, нервозності.

Біологічна концепція Вільяма Джеймса

1901–1902 рр.²

Мы будем обращаться только к тем первоисточникам опыта, которые послужили первообразом для всех дальнейших внушенных чувств и раздражательных действий. Такой опыт можно отыскать лишь у людей, для которых религия не простая житейская привычка, а скорее остро-лихорадочное душевное состояние. Эти люди – “гении” в религиозной области; и как многие из тех гениев, чья деятельность достойна быть занесенной на страницы истории, эти великие начинатели часто проявляли симптомы нервной неустойчивости. И может быть у них больше, чем у гениев из других областей, проявлений психической ненормальности. <...>

Остановим наше внимание на меланхолии, которая, составляет существеннейший момент всякого подлинного религиозного развития... И какими бы своеобразными свойствами не отличалась религиозная меланхолия, в качестве (именно религиозной), – она тем не менее род меланхолии. Религиозный экстаз – все же экстаз <...> Кто же не согласится с тем, что мы правильнее оценим своеобразное значение религиозной меланхолии и религиозного экстаза, если мы будем рассматривать их в общей связи явлений вместо того, чтобы взирать на них, как на нечто лежащее по ту сторону законов природы? <...>

Что касается психопатического происхождения большинства религиозных явлений, то оно не должно смущать нас: ведь это происхождение не мешало им издревле считаться самым значительным видом человеческого опыта. <...> Не лежит ли в психической неустойчивости корень той эмоциональной восприимчивости, которая составляет необходимое условие нравственной чуткости? Не в этой ли психической неуравновешенности мы обретаем ту

напряженность и стремительность чувства, которые являются основой действительной моральной силы? Не из нее ли мы черпаем любовь к глубинам потустороннего и мистического, которая отвлекает наши помыслы от поверхности чувственного мира? <...>

В первой моей лекции я говорил, что среди религиозных людей, преобладают главным образом невропатические натуры. <...> Я не говорю о священниках и пророках, последователи которых считали их автоматическую речь и автоматические поступки прямым доказательством их боговдохновения, я говорю об идейных инициаторах, о людях, переживания которых освещены разумом. У Святого Павла были видения, были экстазы, был дар к языкам, как бы мало значения он ни придавал последнему. Целый ряд христианских святых и родоначальников различных ересей, включая сюда даже самых великих, как, например, Бернард, Лойола, Лютер, Фокс, Уэсли, имели видения, слышали голоса, впадали в состояния экстаза, получали наставления и откровения. Все это происходило с ними потому, что они обладали экзальтированной чувствительностью, а люди с подобной чувствительностью обыкновенно подвержены таким явлениям. <...> Все, что приходит к нам из подсознательной области, имеет способность увеличивать нашу уверенность, в чем бы она ни состояла. Ощущение “присутствия” и галлюцинаторный образ несравненно убедительнее для нас, чем отвлеченное понятие. Святые, которые видят и слышат своего Спасителя, достигают высших ступеней веры. <...>

Кроме того, религия включает в себе следующие психологические черты:

Она придает жизни новую прелесть, которая принимает форму лирического очарования или стремления к суровости и героизму.

Она порождает уверенность в спасении, душевный мир и вливает силы в чувство любви. <...>

Надо откровенно признаться себе в том, что мы живем среди частичных систем, и что отдельные части не могут заменять и заступать в духовной жизни друг друга. Если человек раздражителен и ревнив, то саморазрушение должно войти элементом в его религию; если же он добр, кроток и любовно относится к окружающему, то откуда взяться в нем этому элементу? Если человек принадлежит к числу страждущих душ, то он создает себе религию, обещающую освобождение и спасение; но станет ли человек, обладающий душевным здоровьем, так много думать о спасении? <...>

Центром, вокруг которого вращается религиозная жизнь, как мы представили ее, является забота человека о своей личной участи. Религия, говоря коротко, является одной из обширнейших глав истории человеческого эгоизма. Боги, которым поклоняются культурные люди, как и боги дикарей, одинаково благосклонно выслушивают обращенные к ним личные призывы и мольбы. Религиозная мысль всегда получает свое выражение в терминах личной жизни. В наше время, как и в глубокой древности, религиозный человек скажет вам, что он познает божество в глубоко личных, эгоцентрических переживаниях.

Следующий предстоящий нам шаг – это определение религиозных чувств. К какому психологическому роду чувств следует отнести их?

Они вызывают в человеке то, что Кант называет “стенической” аффекцией, – радостное, экспансивное, “динамогеническое” возбуждение, которое, как тоническое средство, освежает наши жизненные силы. <...> Мы видели, как эти чувства побеждали меланхолию, давали переживающему их лицу душевное равновесие и помогали ему найти в жизни новую прелесть, смысл и очарование. <...>

Рассматривая религиозные убеждения и состояние веры, как одно целое, обозначаемое словом “религия”, подходя к этим убеждениям, как к чисто субъективным явлениям, оставив в стороне вопрос об их “истинности”, мы принуждены причислить их, ввиду их устойчивости и огромного влияния на жизненное поведение человека, к числу важнейших биологических функций человечества. <...>

Но пойдем дальше признания субъективной полезности религии и проанализируем ее интеллектуальное содержание.

Во первых, – есть ли во всех противоречащих друг другу религиозных убеждениях некое общее ядро, на котором все они единодушно сходятся?

И во вторых, – можем ли мы признать это ядро истинным и я начну с первого вопроса и без колебания дам на него утвердительный ответ. Боги и верования различных религий, конечно, противоречат друг другу, но существует однообразное явление, общее всем религиям: это душевное освобождение. Оно складывается из двух частей: 1) душевное страдание и 2) освобождение от него.

Страдание, сведенное к простейшей своей форме, состоит в чувстве, что со мной, каков я есмь теперь, происходит что-то дурное.

Освобождение состоит в чувстве, что я спасен от зла благодаря приобщению к высшим силам.

Переклад В.Г. Малахієвої-Мирович, М.В. Шик.

Джеймс У. Многообразие религиозного опыта [Электронный ресурс] / У. Джеймс // Русская Мысль. – М., 1910. – .–

Лекция I. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/james01/txt01.htm>;

Лекция XIX. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/james01/txt19.htm>;

Лекция XX. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/james01/txt20.htm>.

Примітки:

¹ Джеймс Вільям (1842–1910 рр.) – американський філософ та психолог, видатний представник прагматизму та функціоналізму. У 1884 р. заснував Американську організацію парапсихологічних досліджень. У 1885–1907 рр. – професор психології, філософії Гарвардського університету.

² Лекції, що увійшли до книги “Многообразие религиозного опыта”, були почитані В. Джеймсом в 1901–1902 рр. в Еденбурзькому університеті.

Запитання до документа:

1. Яке значення в житті людини має релігія на думку психолога В. Джеймса?

2. Кого В. Джеймс називає релігійними геніями?

3. Як психологічні особливості конкретної людини впливають на вибір

релігії на думку автора?

4. Що спільного автор знаходить у всіх релігіях?

5. Які рядки вказують на те, що у В. Джемса релігійні почуття не відрізняються від інших людських почуттів?

№ 1.4 (4)

Документ знайомить з теорією походження релігії французького соціолога Еміля Дюркгейма¹, викладеної в творі “Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії”. Витоки і пояснення релігії соціолог пропонував шукати в суспільстві. Походження релігії він виводив зі структури первісного суспільства як соціальної організації. Релігійними, на думку, Е. Дюркгейма, є всі колективні уявлення та вірування.

Теорія походження релігії Еміля Дюркгейма

1912 р.²

В основе всех систем верований и всех культов с необходимостью должно существовать некоторое число основных представлений и ритуальных установок, которые, несмотря на все возможное разнообразие принимаемых ими форм, везде имеют одно и то же объективное значение и выполняют одинаковые функции. Это постоянные элементы, образующие в религии то, что есть в ней вечного и человеческого; они составляют объективное содержание идеи, которую выражают, когда говорят о религии вообще. Как же можно прийти к их постижению? <...>

Все сведено к необходимому, к тому, без чего религия не может существовать. Но необходимое – это также и существенное, т.е. то, что нам важно прежде всего познать. <...>

Давно известно, что первые системы представлений, созданных человеком о мире и о самом себе, имеют религиозное происхождение. Нет такой религии, которая, будучи умозрением относительно божественного, не была бы в то же время космологией. Философия и науки родились из религии потому, что религия вначале заменяла науки и философию. Менее заметно, однако, было то, что она не ограничилась обогащением человеческого ума известным числом идей, а внесла вклад в формирование самого этого ума. Люди в значительной мере обязаны ей не только содержанием своих познаний, но также и формой, в которую эти познания отлиты. <...>

Религия – явление главным образом социальное. Религиозные представления – это коллективные представления, выражающие коллективные реальности; обряды – это способы действия, возникающие только в собравшихся вместе группах и призванные возбуждать, поддерживать или восстанавливать определенные ментальные состояния этих групп. <...> Правомерно предположить, что они изобилуют социальными элементами.

Другое понятие, которым часто пытались определить религию – это понятие божества. <...>

Но каким бы очевидным ни могло казаться это определение вследствие умственных привычек, которыми мы обязаны нашему религиозному

воспитанию, существует множество фактов, к которым оно неприменимо и которые, однако, принадлежат к сфере религии.

Прежде всего, существуют великие религии, где идея богов и духов отсутствует или, по крайней мере, играет лишь вторичную и малозначительную роль. Таков пример буддизма. <...>

Таким образом, существуют обряды без богов и даже обряды, от которых происходят боги. Не все религиозные свойства проистекают от личностей божеств, и существуют культовые отношения, цель которых состоит не в том, чтобы соединять человека с божеством. Религия, стало быть, выходит за рамки идеи богов или духов и, следовательно, не может быть определена исключительно последней. <...>

Собственно религиозные верования всегда являются общими для определенной группы, которая открыто признает свою приверженность им и связанным с ними обрядам. Они не только допускаются всеми членами данной группы в качестве личного дела, но они являются делом группы и создают ее единство. Составляющие ее индивиды чувствуют себя связанными между собой уже тем только, что у них общая вера. Общество, члены которого едины потому, что они одинаково представляют себе священный мир и его отношения со светским миром и потому, что они выражают это общее представление в одинаковых действиях, – это то, что называют Церковью. Ведь мы не встречаем в истории религии без церкви. Церковь либо узко национальна, либо простирается над границами; либо она охватывает весь народ целиком (Рим, Афины, древнееврейский народ), либо лишь его часть (христианские общества со времени утверждения протестантизма); либо она управляется корпусом священников, либо она почти полностью лишена всякого специально уполномоченного органа. Но повсюду, где мы наблюдаем религиозную жизнь, она имеет своим субстратом определенную группу. <...>

Религия – это единая система верований и действий, относящихся к священным, т.е. к отделенным, запрещенным, вещам; верований и действий, объединяющих в одну нравственную общину, называемую Церковью, всех тех, кто им привержен. Второй элемент, присутствующий, таким образом, в нашем определении, не менее важен, чем первый, ибо, показывая, что идея религии неотделима от идеи Церкви, он сразу готовит к пониманию того, что религия должна быть явлением главным образом коллективным.

Переклад О.Б. Гофмана.

Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Эмиль Дюркгейм // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. – М. : Канон+, 1998. – С. 179, 184–185, 206, 208, 214–215, 225, 229–230.

Примітки:

¹ Дюркгейм Еміль (1858–1917 рр.) – французський соціолог та філософ, відомий як видатний представник так званого соціологізму – специфічної соціологічної концепції. Характерною особливістю цієї концепції є орієнтація її на визнання соціальної реальності як дійсності особливого роду та заперечення психологічного редукціонізму, тобто пояснення

соціальних явищ на засадах психологізму.

² Датовано за часом публікації праці “Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії”.

Запитання до документа:

1. Як Е. Дюркгейм ставився до ідеї Бога як головного елемента релігійних систем?

2. Яку аргументацію наводить автор, критикуючи теорію, згідно з якою для будь-якої релігії характерне поняття надприродного?

3. Чи можна стверджувати, що визначення релігії за Е. Дюркгеймом зводиться до розуміння релігії як абстрактної ідеології?

4. Дайте власну оцінку твердженню соціолога про те, що релігія виникає разом із суспільством.

5. Яке місце відводиться автором церкві як соціальному інституту?

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЙНІ СИСТЕМИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Документи №№ 2.1 (5) – 2.4 (8) характеризують релігійні вірування та обряди жителів Стародавнього Єгипту. Простежується взаємовплив релігії та їхнього щоденного життя. У єгиптян, на відмінну від більшості народів, культ тварин не тільки не зник, але зберігався до часу римського панування включно. Цю специфіку релігійних вірувань підкреслив Геродот (документ № 2.3 (7)).

У поданих документах №№ 2.1 (5) – 2.2 (6) відображено посередницьку місію фараона у відносинах між богами і людьми. У часи об'єднаного Єгипту його жителі уявляли своїх богів за образами своїх царів. У ряді випадків фараони (зокрема, Рамсес II) ще за життя споруджували храми із власними скульптурними зображеннями, яким поклонялися як богам. Кожен фараон V династії (2504–2347 рр. до н.е.) будував чудовий храм сонця. Найбільшими й найвідомішими храмами Нового царства вважають Карнакський і Луксорський. Економічна могутність храмів віддзеркалена в документі № 2.2 (6).

Документ № 2.4 (8) допоможе у визначенні місця жрецтва в релігійній системі та суспільстві, яке зміцнювалося з послабленням царської влади.

Важливим елементом релігійного комплексу давніх єгиптян був культ померлих. Ідея необхідності збереження тіла для майбутнього життя призвела зрештою до виникнення мистецтва муміфікації й будівництва гробниць – пірамід. У наведеному документі № 2.3 (7) Геродотом описується спорудження піраміди Хеопса, що будувалася протягом 20 років. Наприкінці епохи Середнього царства (XXI–XVIII ст. до н.е.) піраміда, як форма царської гробниці, зникає. Із часу Нового царства (XVI–XI ст.) усипальницями фараонів XVIII, XIX і XX династій стають скельні гробниці.

У єгипетському пантеоні простежувалася ієрархія. В релігії поступово формувався генотеїзм. Релігійна політика царів XII династії (1991–1785 рр. до н.е.) зробила культ Амона загальнодержавним. У документі № 2.2 (6) Амона названо “царем богів” та показано економічну могутність служителів цього бога.

Наслідком завойовницьких дій царів XVIII династії (1552–1306 рр. до н.е.) стало зростання статків знаті і тісно пов'язаною з нею верствою служителів. Це збагачення підсилювало вплив придворної знаті і жерців та протиставляло їх царській владі. У результаті почалося нове загострення відносин між фараоном і можновладною рабовласницькою знаттю, неймовірно розбагатілим жрецтвом і особливо служителами головного святилища Єгипту – храму Амона-Ра у Фівах.

На початку XIV ст. загострення вилилося у конфлікт при фараоні Аменхотепі IV. Документ № 2.1 (5) дозволяє зрозуміти, що фараон сміливо порвав з верхівкою знаті і жерцями і, спираючись на підтримку рядових вільних (немхів), незадоволених пануванням знаті, провів релігійну реформу. Прагнучи підірвати авторитет жрецтва, що спирався на культу давніх богів, Аменхотеп IV висунув нове вчення, оголосивши єдиним справжнім божеством сонячний диск під ім'ям бога Атона. Офіційний монотеїзм, уведений

Аменхотепом IV, ненадовго пережив свого творця й організатора.

Документи №№ 2.5 (9) – 2.6 (10) допоможуть охарактеризувати релігійне життя населення Месопотамії. Релігійні уявлення народів цього краю носили політеїстичний характер. Документ № 2.5 (9) познайомить студентів з пантеоном богів мешканців Месопотамії та релігійними обрядами.

Як і для жителів Стародавнього Єгипту, для мешканців Месопотамії було характерним обожнення верховного владики, що підкреслюється в документі № 2.5 (9).

Релігійними центрами цивілізацій Месопотамії були храмові організації з численним обслуговуючим персоналом – жерцями і жрицями. Жрецтво тримало в руках вавілонсько-ассирійську науку, техніку, культуру, літературу і мистецтво, які справили значний вплив на подальший розвиток людства. Документ №№ 2.5 (9) звертає увагу на майновий стан жрецтва.

На початку другого тисячоліття у Межиріччі зросла роль Вавілону, який за царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н.е.) досяг розквіту. Головну роль в релігійному пантеоні починає відігравати вавілонське божество – Мардук. Офіційне жрецтво, роль якого не була такою значною, як у Стародавньому Єгипті, шукає виправдання величі Мардука, намагається показати його законним нащадком попередніх богів. У цих тенденціях до генотеїзму відбилися процеси державної централізації. Документ № 2.6 (10) вказує на формування генотеїзму в релігійній системі Месопотамії.

Класичним взірцем багатобожжя є давньогрецька релігія. Релігійні уявлення стародавніх греків будувались за зразком їхнього власного життя. Спосіб життя богів, на погляд давніх греків, мало чим відрізнявся від людського. Головну відмінність небожителів вони вбачали в їхньому безсмерті та надприродній могутності. Особливе місце у розкритті теми відводиться такому важливому історичному джерелу як поема Гомера “Іліада” (VIII ст. до н.е.). У ній подано розгорнуту картину міфології Еллади (документ № 2.7 (11)).

Систематизованого вигляду давньогрецька міфологія набула у творі Гесіода “Теогонія” (рубіж VIII–VII ст. до н.е.), уривок з якого подано в документі № 2.8 (12).

Документи №№ 2.9 (13) – 2.12 (16) відображають історію релігії римлян. Особлива заслуга у формуванні початкової давньоримської релігії належить другому із семи царів Риму – Нумі Помпілію. Саме він започаткував процес упорядкування релігійного культу, формальний бік якого згодом набув виняткового значення. Документ № 2.9 (13) ілюструє реформи Нуми Помпілія.

Документи №№ 2.9 (13), 2.10 (14), 2.11 (15) характеризують пантеон богів, обряди, вказують на особливе місце жрецтва в державній та релігійній організації. Документи звертають увагу дослідників на специфічні риси релігії римлян, на її взаємозв’язок з політичним ладом.

Із середини II ст. до н.е. у Давньому Римі одна за одною встановлюються диктатури, що відбилося в релігійних формах. З Юлія Цезаря (100–44 рр. до н.е.) розпочалося обожнення імператора. Октавіан (63–14 рр. до н.е.) після смерті був прирівняний до богів і на його честь збудовано храм. Калігула

(37–41 рр. н.е.) при житті проголосив себе богом. Документи №№ 2.10 (14), 2.12 (16) дозволять простежити поступове формування культу диктатора.

Документи №№ 2.13 (17) – 2.18 (22) ілюструють спорідненість релігійних вірувань кельтів, давніх германців, слов'ян. Вони допомагають скласти уявлення про відображення способу життя на релігійній системі, особливе місце в ній жрецтва.

Документ № 2.13 (17) характеризує становище друїдів у суспільстві кельтів.

Документи №№ 2.14 (18) – 2.15 (19) характеризують релігійні вірування давніх германців. Германські племена в епоху зіткнення з цивілізованими народами античного світу ледве почали долати родові відносини, а їх релігія існувала в архаїчних формах: тотемізмі, лікувальній та попереджувальній магії, мантиці. Поширеними були людські жертвоприношення.

І в слов'ян, кельтів, давніх германців навколишня природа виступала живою. Культ дуба у слов'ян відображено в документі № 2.17 (21). Вшанування культу природи відображено і в документі № 2.16 (20). Слов'яни широко практикували магію. Давньослов'янський пантеон утворювали боги вищого та нижчого рівнів, які різнилися між собою за місцем серед інших божеств, функціями. У документі № 2.18 (22) показано вплив процесів державотворення в Київській Русі та поширення християнства на традиційну релігійну систему слов'ян.

№ 2.1 (5)

Документ відображає ієрогліфічний напис в гробниці одного з наближених до фараона Ехнатона¹ – Маї, висіченої в скелях біля Тель-Амарни. Маї зробив блискучу кар'єру, досягнувши вищих посад при дворі фараона Ехнатона, який спробував вести монотеїзм в Єгипті. Релігійна реформа сколихнула всі засади традиційного єгипетського суспільства.

Похвала колишнього простолюдина фараону Ехнатону

1353–1336 рр. до н.е.²

“Да живет Ра-Горахти³, ликующий на небосклоне, в имени своем как Шу⁴, который [есть] Атон⁵”, одаренный жизнью вечно вековечно, [и] царя Верхнего и Нижнего Египта, живущего правдой, владыки Обеих Земель, Неферхепрура⁶ – единственного для Ра⁷, сына Ра, живущего правдою, владыки венцов, Эхнатона⁸, большого по веку своему, [и] повелительницы, большой во дворце, доброй ликом, прекрасной [в головном уборе из] двух перьев, возлюбленной живым солнечным диском, жены царицы великой, возлюбленной им, владычицы Обеих Земель Нефернефруитен-Нефертити⁹, да будет она жива вечно, вековечно!”

“...Слушайте, что я скажу, всякое око, как большое, так и малое, я рассказываю вам о благих делах, содеянных мне властителем¹⁰. Да скажете вы: “О как велико то, что сделано этому немху!”¹¹ [Возглашайте хвалу] ему: “Вековечность в празднестве и вечность в качестве владыки Обеих Земель [Египта]!” Тогда он сделает вам подобное тому, что сделал мне он – бог, дающий жизнь.

Я – немху по отцу и по матери. Создал меня властитель. Дал он, чтобы я стал <...> а [прежде] я был неимуцим. Дал он, чтобы выпали мне на долю люди [многие]. Возвеличил он моих братьев <...> Когда я стал владыкой селения, он дал, чтобы я соединил [должности] вельмож и “друзей”, а [прежде] я был из последних. Давал он мне пищу и довольствие ежедневно, а [прежде] я [просил] хлеба”.

Переклад М.С. Петровського.

Хрестоматія по історії Давнього Востока : учебн. пособ. в 2-х ч. – М. : Высш. школа, 1980– . – Ч. 1 / под ред. М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона, В.И. Кузищина. – С. 92–93.

Примітки:

¹ Ехнатон (до релігійної реформи – Аменхотеп IV) – фараон Давнього Єгипту (1375–1336 рр. до н.е.), правив приблизно в 1353–1336 рр. до н.е., з XVIII династії, видатний політик та реформатор.

² Датовано за роками правління Ехнатона.

³ Одне з ужитих позначень бога Сонця.

⁴ Давньоєгипетський бог повітря та сонячного світлу; вважався сином Ра.

⁵ Із часів Середнього царства сонячний диск, при Аменхотепі III – бог сонця; зображувався у вигляді сонячного диска із променями, що відходять від нього, що закінчуються людськими долонями.

⁶ Тронне ім'я фараона Ехнатона.

⁷ Давньоєгипетський бог Сонця.

⁸ Нове особисте ім'я фараона Аменхотепа IV.

⁹ Нове ім'я цариці Нефертіті, дружини Ехнатона.

¹⁰ Тобто фараоном Ехнатонном.

¹¹ Простолюдину.

Запитання до документа:

1. *Культ якого бога вийшов на перший план в релігійному житті єгиптян?*
2. *Яке місце в релігійній системі єгиптян посідав культ фараона?*
3. *Кого персонаж тексту вважав богом, що дарує та змінює життя?*
4. *Чому фараон Ехнатон так високо підніс автора напису, колишнього простолюдина?*

№ 2.2 (6)

Документ віддзеркалює місце жрецтва в давньоєгипетському суспільстві. Документ продюкований за часів фараона Рамсеса IV¹, який намагаючись зміцнити свою владу, заключив союз зі жрецтвом, закріпивши за ним всі привілеї, надані попередніми фараонами.

Великий папірус “Гарріс”² про храмове майно та роль жрецтва в Давньому Єгипті

1153–1146 рр. до н.е.³

Воздвиг я тебе достойный “Дом миллионов лет”, пребывающий на “Горе Владыки жизни”, пред ликом твоим, причем он был построен из песчаника, красноватокоричневого песчаника и черного гранита, а ворота его из

электрона⁴ и кованой меди. Пилоны его из камня, устремляющиеся к небу <...>

Построил я обводную стену его, совершенную по выполнению, с комнатами и коридорами из песчаника. Я вырыл озеро перед [ним], переполненное небесной водой, окаймленное древесными насаждениями и цветами подобно Нижнему Египту. Наполнил я его сокровищницы произведениями египетских земель: серебром, золотом, всевозможными драгоценными камнями, исчисляемыми сотнями тысяч: амбары его ломятся от ячменя и полбы; его поля и стада многочисленны, как песок на берегу. Я заставил Верхний Египет и Нижний Египет, Нубию и Финикию вносить ему подати своими произведениями; наполнен он пленными, которых ты дал мне [захватить] среди Девяти Луков⁵, и юношами, которых взрастил я, исчисляемыми десятками тысяч.

Я изваял великую статую твою, покоящуюся внутри его (храма); ее достойное имя – “Амон соединен с вечностью”; она украшена настоящими драгоценными камнями, подобно горизонту, когда сияет она, радуются созерцанию ее.

Изготовил я ему сосуды для жертвенных возлияний из доброкачественного золота, а другие из серебра и меди, нет им числа.

Умножил я новые жертвоприношения пред лицом твоим, хлеба, вино, пиво, гусей, быков, молодых бычков, безрогих быков, многочисленные стада, антилоп и газелей на бойне его [храма]. <...>

Изваял я [образы] Пта-Сокара⁶, Нофертума⁷ и Девятку богов – владык неба и земли, покоящихся в его (храма) святилище, изготовленные из доброкачественного золота и серебра, чеканной работы, с инкрустациями из настоящих превосходных драгоценных камней. Устроил я для тебя достойный царский дворец внутри его (храма), подобный дворцу Атума⁸, находящемуся на небе, колонны, косяки, двери [его] из электрона, [а] великое “окно появлений”⁹ из доброкачественного золота.

Соорудил я для него (храма) транспортные суда, нагруженные ячменем и полбой, чтобы плыли они к амбарам его без усталости. Устроил я для него великие корабли-сокровищницы на реке, нагруженные многочисленными вещами для достойной сокровищницы его (храма).

Окружен он (храм) садами, священными площадками, древесными насаждениями... Построил я их беседки со строениями кеху. Вырыл я пруд перед ними, снабженный лотосами. <...>

Устроил я для тебя помещения для [проведения] праздников [обслуживаемые] рабами и рабынями. Снабдил я их хлебом, пивом, быками, птицами, вином, ладаном, фруктами, зеленью, овощами настоящими и чистыми, [выставленными] перед тобою в качестве ежедневных приношений, постоянно увеличивая, существовавшие до меня [жертвы].

Соорудил я для тебя морские суда, корабли и барки с командой и со снастями их, [плывущие] по морю. Дал я тебе начальников команды, капитанов кораблей, снабженных многочисленными матросами, которым нет числа, чтобы доставлять водный путь богатства Финикии, чужеземных стран Азии для твоих великих сокровищниц в Фивах могущественных. <...> Да будет

удовлетворено сердце твое ими, о владыка Девятки богов.

Я создал для тебя виноградники в Великом Оазисе и Малом Оазисе, которым нет числа <...>

Список ценностей, скота, садов, полей, кораблей, верфей, городов, которые дал фараон, да будет он жив, невредим и здоров, дому отца своего достойного Амона-Ра, царя богов, Мут и Хонса, всем богам Фив в собственность во веки веков.

Храм царя Верхнего и Нижнего Египта Усер-Маат-Ра-Мери-Амона в Доме Амона¹⁰, на юге и на севере, под надзором храмовых вельмож. Дом этот снабжен всевозможным имуществом. (Число) его голов (рабов) 62 626.

Дом Усер-Маат-Ра-Мериамона в Доме Амона¹¹, на юге и севере, под надзором вельмож, снабженный всевозможным имуществом. (Число голов) его 970.

Дом Рамсеса-хека-Иуну в Доме Амона¹², на юге и на севере, под надзором вельмож, снабженный всевозможным имуществом. (Число голов) его 2623.

Храм Рамсеса-хека-Иуну, обретающего радость в Доме Амона¹³, под надзором главного жреца, снабженный всевозможным имуществом. (Число голов) его 49.

Пастбище Усер-Маат-Ра-Мериамона в Доме Амона, которое находится в “Усер-маат-Ра-мери-Амон, забирающий в плен мятежников” на Великой реке¹⁴. (Число голов) его 113 <...>

Сирийцы, нубийцы, из захваченных в плен его величеством, которых он дал Дому Амона, царя богов, Дому Мут и Дому Хонса голов 2 607.

Отряды Усер-Маат-Ра-Мериамона, делающие превосходным его храм в Доме Амона, люди снаряженные (для работ), которых он дал Дому этому, 770.

Статуй, образов и кумиров¹⁵, которые обслуживаются вельможами, знаменосцами и чиновниками, людьми страны, которых дал фараон для владения Дома Амона, царя богов, для побед, чтобы отвечать пред лицом их во веки веков; ботов 2856, что составляет голов 5164.

Всего голов¹⁶ 86 486.

Быков, различного скота 421 362.

Садов и рощ 433.

Пахотной земли 864 168 1/4 арур.

Морских судов и кораблей 83.

Верфей из кедра и акации¹⁷ 46.

Городов в Египте 56.

Городов в Сирии 9.

Всего 65.

Переклад Д.Г. Редера.

*Хрестоматия по истории Древнего мира / под ред. В.В. Струве.
– М. : Учпедгиз, 1950– . –
Т. 1 : Древний Восток. – С. 107–110.*

Примітки:

¹ Рамсес IV – фараон Древнего Египта, правив приблизительно в 1153–1146 гг. до н.э., з XX

династії. На 22-у році правління батька став спадковим царевичем. За понад десять років перебування у цьому статусі ознайомився з адміністративною роботою. На відміну від частини своїх братів, не носив жрецького сану, але був воєначальником, командуючим єгипетської армії. Склав папірус Гарріс – величезний список “благих справ” Рамсеса III, зроблених для процвітання Єгипту, особливо його храмів, що завершується бажанням царя бачити Рамсеса IV спадкоємцем. Як і батько, Рамсес IV продовжував щедро роздавати храмам державне майно й наділяти їх пільгами. Це була лише показна велич царської влади. Єгипет продовжував хилитися до занепаду.

² Назва папірусу, знайденого в околиці Фів у 1885 р., походить від прізвища англійського колекціонера – Гарріса, який його придбав. Пізніше папірус потрапив до Британського музею у Лондоні, де перебуває й понині. Великий папірус “Гарріс” є найбільшим давньоєгипетським рукописом, що дійшов до нас.

³ Датування за роками правління фараона Рамсеса IV.

⁴ Сплав золота і срібла.

⁵ Так називались чужоземні країни.

⁶ Головний бог Мемфіса Пта був ототожнений з богом родючості Сокаром.

⁷ Мемфіський бог, син Пта.

⁸ Бог-покровитель Геліополя, ототожнений з богом сонця Ра.

⁹ Багато прикрашене вікно, у якому з’являвся фараон під час коронації.

¹⁰ Великий храм в Мединет-Абу (на західному березі Нілу, біля руїн Фів).

¹¹ Малий Карнакський храм в Фівах.

¹² Луксорський храм в Фівах.

¹³ Південний Карнакський храм в Фівах.

¹⁴ Центральний рукав Дельти (Себеннітський).

¹⁵ Дослівно: улюблених.

¹⁶ Презирливе позначення рабів.

¹⁷ Дерев’яні спорудження верфей або склади колод, з яких будували судна.

Запитання до документа:

1. *Культ якого бога вийшов на перший план в релігійному житті?*
2. *Які специфічні риси релігійної системи єгиптян відображають рядки публікованого вище документа?*
3. *Культу богів яких головних міст згадуються в папірусі?*
4. *Якою була роль фараона в релігійному житті єгиптян?*
5. *Про що свідчить тронне ім’я Рамсеса IV?*
6. *Якою була система жертвоприношення?*
7. *Яку побудову мав давньоєгипетський храм?*
8. *Про що свідчать описи храмового майна?*
9. *Чи можна стверджувати, що храми були важливими політичними та господарськими одиницями?*

№ 2.3 (7)

Документ репрезентує погляд Геродота¹ на релігійне життя єгиптян. Дається характеристика релігійним святам, процесу жертвоприношення, будівництву пірамід, тотемістичним віруванням. Документ дозволяє побачити глибоке проникнення релігії в щоденне життя єгиптян.

“Історія” Геродота про релігійні вірування єгиптян

V ст. до н.е.²

59. Всенародные празднества египтяне справляют не один раз в году, а

весьма часто. Чаще же всего и с наибольшей охотой египтяне собираются в городе Бубастисе на праздник в честь Артемиды и затем в Бусирисе в честь Исиды. Ведь в этом городе находится самый большой храм Исиды³. Расположен же этот город в середине египетской Дельты. Третье празднество бывает в городе Саисе в честь Афины, четвертое – в Гелиополе в честь Гелиоса, пятое – в городе Буто в честь Латоны, шестое – в Папремисе в честь Ареса.

60. Когда египтяне едут в город Бубастис, то делают вот что. Плывут туда женщины и мужчины совместно, причем на каждой барке много тех и других. У некоторых женщин в руках трещотки, которыми они гремят. Иные мужчины весь путь играют на флейтах. Остальные же женщины и мужчины поют и хлопают в ладоши. Когда они подъезжают к какому-нибудь городу, то пристают к берегу и делают вот что. Одни женщины продолжают трещать в трещотки, как я сказал, другие же вызывают женщин этого города и издеваются над ними, третьи пляшут, четвертые стоят и задирают [подолы] своей одежды. Это они делают в каждом приречном городе. Наконец, по прибытии в Бубастис они справляют праздник с пышными жертвоприношениями: на этом празднике выпивают виноградного вина больше, чем за весь остальной год. Собирается же здесь, по словам местных жителей, до 700.000 людей обоего пола, кроме детей.

61. <...> После жертвоприношения все присутствующие мужчины и женщины – много десятков тысяч – бьют себя в грудь в знак печали.

62. Когда египтяне собираются на праздник в Саисе, то все в ночь [после жертвоприношения] возжигают множество светильников и ставят их вокруг домов. <...> Светильники горят целую ночь, и праздник этот называется праздником возжигания светильников.

63. В Гелиополь и Буто египтяне собираются только для жертвоприношений. А в Папремисе приносят жертвы и совершают священнодействия так же, как и в других местах. Всякий раз, когда солнце склоняется к западу, лишь немногие жрецы хлопочут около статуи бога, большинство же с деревянными дубинками становится при входе в святилище. Против них стоит толпой больше тысячи богомольцев, выполняющих обет (также с деревянными дубинками). Статую же бога в деревянном позолоченном ковчеге в виде храма переносят ночью в канун праздника в новый священный покой. Несколько жрецов, оставшихся у статуи бога, влечет на четырехколесной повозке ковчег со статуей бога. Другие же жрецы, стоящие перед вратами в преддверии храма, не пропускают их. Тогда богомольцы, связавшие себя обетом, заступаются за бога и бьют жрецов, которые [в свою очередь] дают им отпор. Начинается жестокая драка на дубинках... Египтяне, правда, утверждают, что смертных случаев при этом не бывает. Произошло же это празднество, по словам местных жителей, вот почему. В этом храме жила мать Ареса⁴. Арес же был воспитан вдали от родителей. Когда он возмужал и захотел посетить мать, то слуги матери, никогда прежде его не выдавшие, не допустили его к ней и задержали. Тогда Арес привел с собой людей из другого города, жестоко расправился со слугами и вошел к матери. От этого-то, говорят, и вошла в обычай потасовка на празднике в честь Ареса.

65. Религиозные же обряды египтяне вообще строго соблюдают, а в

особенности следующие. Хотя Египет граничит с Ливией, в нем не особенно много зверей. Но все животные, которые там есть, как домашние, так и дикие, считаются священными. ...Для ухода за животными каждой породы назначены из египтян особые служители – мужчины и женщины, и эти должности переходят по наследству от отца к сыну. ...Если кто-нибудь умышленно убьет какое-нибудь из этих животных, того карают смертью; если же – неумышленно, то платит пеню, установленную жрецами. А кто убьет ибиса или ястреба, должен, во всяком случае, умереть.

66. <...> Если в доме околеет кошка, то все обитатели дома сбрасывают себе только брови. Если же околеет собака, то все стригут себе волосы на теле и на голове⁵.

67. Трупы кошек отвозят в город Бубастис, бальзамируют и погребают там в священных покоех. Собак же хоронят каждый в своем городе в священных гробницах.

69. Так вот, в иных областях Египта крокодилы считаются священными, а в других – нет и с ними даже обходятся, как с врагами. Жители Фив и области Меридова озера почитают крокодилов священными. Там содержат по одному ручному крокодилу. В уши этому крокодилу вдевают серьги из стекла с золотом, а на передние лапы надевают кольца. Ему подают особо назначенную священную пищу и, пока он живет, весьма заботливо ухаживают за ним, а после смерти бальзамируют и погребают в священных покоех. Жители города Элефантины, напротив, не почитают крокодилов священными и даже употребляют их в пищу.

71. Гиппопотамы в Папремитском округе считаются священными⁶, а в остальном Египте – нет.

72. В реке [Ниле] водятся также выдры, которых почитают священными. Из рыб у египтян считаются священными так называемый лепидот⁷ и угорь. Эти рыбы, как говорят, посвящены Нилу.

73. Есть еще одна священная птица под названием феникс⁸. Я феникса не видел живым, а только – изображения, так как он редко прилетает в Египет: в Гелиополе говорят, что только раз в 500 лет. Прилетает же феникс только, когда умирает его отец.

74. В Фиванской области есть священные змеи, отнюдь не “пагубные” для людей.

124. Так вот, до времени царя Рампсинита, рассказывали далее жрецы, при хороших законах, Египет достиг великого процветания. Однако его преемник Хеопс⁹ вверг страну в пучину бедствий. Прежде всего, он повелел закрыть все святилища и запретил совершать жертвоприношения. Затем заставил всех египтян работать на него. Так, одни были обязаны перетаскивать к Нилу огромные глыбы камней из каменоломен в Аравийских горах, а другим было приказано тащить их дальше до так называемых Ливийских гор. Сто тысяч людей выполняло эту работу непрерывно, сменяясь каждые три месяца. Десять лет пришлось измученному народу строить дорогу, по которой тащили эти каменные глыбы, – работа, по-моему, едва ли не столь же огромная, как и постройка самой пирамиды. <...> Десять лет продолжалось строительство этой

дороги и подземных покоев на холме, где стоят пирамиды. В этих покаях Хеопс устроил свою усыпальницу на острове <...> Сооружение же самой пирамиды продолжалось 20 лет. Она четырехсторонняя, каждая сторона ее шириной в 8 плэфров и такой же высоты, и сложена из тесаных, тщательно прилаженных друг к другу камней. Каждый камень длиной, по крайней мере, в 30 футов.

Переклад Г.А. Стратановського.

Геродот. История : в 9 кн. / Геродот ; [под общ. ред. С.Л. Утченко; пер., прим. Г.А. Стратановский; ред. перевода Н.А. Мецкерский]. – Ленинград : Наука, 1972. – С. 98–102, 119.

Примітки:

¹ Геродот – (між 490 і 480 – близько 425 рр. до н.е.), давньогрецький історик, названий Цицероном “батьком історії”. Один з перших географів і вчених-мандрівників. На підставі побаченого на власні очі і почутих розповідей створив перший загальний опис відомого тоді світу. Автор “Історії” в дев’яти книгах, присвячених опису греко-перських воєн з викладом історії держави Ахеменідів, Єгипту та ін., містить перший систематичний опис життя і побуту скіфів.

² Датовано за часом життя Геродота.

³ Ісіда – єгипетське ім’я богині Деметри.

⁴ Арес – єгипетське ім’я бога Гора.

⁵ Цей обряд проводився лише в деяких областях Єгипту.

⁶ Гіппопотам вважався священною твариною Осірісу.

⁷ Лепідот – луската риба (нині вимерла).

⁸ Фенікс – втілення бога Амон-Ра.

⁹ Геродот допускає помилки в хронології Єгипту: Рампсиніт (Рамсес II) – цар XIX династії (1345–1200 рр. до н.е.), Хеопс – IV династії (2600–2480 рр. до н.е.).

Запитання до документа:

1. Про які релігійні свята йдеться мова в даному уривку?
2. Які тварини вважаються священними? Як їх шанувували?
3. Яке покарання чекало людину за вбивство священної тварини? Про що свідчить зміст цього покарання?
4. Які регіональні особливості тотемістичних вірувань можна простежити?
5. У чому проявилися взаємовпливи єгипетських та грецьких релігійних вірувань?
6. Що Геродот повідомляє про будівництво пірамід?

№ 2.4 (8)

“Історія” Геродота звертає увагу на жрецтво, що в Давньому Єгипті посідало особливе місце, поєднувало світські, політичні та релігійні функції. Наголошується на окремішності та розгалуженості цього стану, на повсякденному житті жерців.

“Історія” Геродота про місце жрецтва в давньоєгипетському суспільстві

V ст. до н.е.¹

7. Египтяне – самые богобоязненные люди из всех <...> Каждые три дня

жрецы сбривают волосы на своем теле, чтобы при богослужении у них не появилось вшей или других паразитов. Одежние жрецы носят только льняное и обувь из [папирусного] лыка. Иной одежды и обуви им носить не дозволено. Дважды днем и дважды ночью они совершают омовение в холодной воде и, одним словом, соблюдают еще множество других обрядов. Конечно, жрецы получают и немалые выгоды. Из своих средств им ничего не приходится тратить, так как они получают [часть] “священного” хлеба и каждый день им достается довольно большое количество бычьего мяса и гусятины, а также и виноградного вина. Напротив, употреблять в пищу рыбу им не дозволено. Бобов же в своей стране египтяне вовсе не сеют и даже не едят и дикорастущих ни в сыром, ни в вареном виде. Жрецы не терпят даже вида бобов, считая их нечистыми плодами. У каждого бога там, впрочем, не один, а много жрецов. Из них один – верховный жрец. Когда какой-нибудь жрец умирает, то ему наследует сын¹.

38. Быки считаются посвященными Эпафу², и поэтому их тщательно исследуют вот каким образом. Если найдут на нем хоть один черный волос, то бык считается нечистым. Исследование же это производит нарочно назначенный для этого жрец, причем животное стоит прямо, а затем лежит на спине. Потом у быка вытягивают язык, чтобы узнать, чист ли он от особых знаков, которые я опишу в другом месте. Жрец осматривает также волосы на хвосте: правильно ли они по природе растут. Если животное окажется чистым по всем статьям, то жрец отмечает его, обвивая папирусом рога, и затем, намазав их печатной глиной, прикладывает свой перстень с печатью, после чего быка уводят. За принесение в жертву неотмеченного животного полагается смертная казнь.

Переклад Г.А. Стратановського.

Геродот. История : в 9 кн. / Геродот ; [под общ. ред. С.Л. Утченко; пер., прим. Г.А. Стратановский; ред. перевода Н.А. Мещерский]. – Ленинград : Наука, 1972. – С. 91–92.

Примітки:

¹ Датовано за часом життя Геродота.

² У багатьох храмах Єгипту жрецькі посади були спадковими. Всі єгипетські правителі мали величезні витрати на утримання храмів і жерців. Навіть перські завойовники Дарія I визнавали давні привілеї храмового жрецтва й надавали жерцям грошову допомогу.

³ Биків у Єгипті з найдавніших часів приносили в жертву богам Сонця.

Запитання до документа:

1. Які рядки свідчать про розгалужений жрецький клір?
2. Опишіть зовнішній вигляд жерців. Про що він свідчить?
3. Що говорить автор про майновий стан жрецтва?
4. Підтвердіть рядками документа, що жрецтво перетворилося на замкнуту соціальну категорію.
5. Чи можна стверджувати, що єгиптяни жорстко регламентували виконання релігійних обрядів?

№ 2.5 (9)

Документ показує місце верховного правителя в релігійному житті Месопотамії. Вказує на першість бога Вавілону – Мардука у пантеоні богів. Ці релігійні тенденції відзеркалили процес піднесення Вавілону та політичної централізації у Дворіччі.

Пролог до Зводу законів Хаммурапі¹ про релігійні вірування народів Месопотамії

XVIII ст. до н.е.²

Когда высокий Анум³, царь ануннаков⁴, и Элلیل⁵, владыка небес и земли, определяющий судьбу страны, определили Мардуку⁶, первейшему сыну Эа⁷, владычество⁸ над всеми людьми, возвеличили его среди игигов⁹, Вавилон¹⁰ назвали его высоким именем, сделали его могучим среди частей света и утвердили в нем вечную царственность, основание которой прочно, как небеса и земля – тогда меня, Хаммурапи, заботливого государя, богобоязненного, чтобы дать сиять справедливости в стране, чтобы уничтожить преступников и злых, чтобы сильный не притеснял слабого, чтобы подобно Шамашу¹¹ восходить над черноголовыми¹² и озарять страну, – Анум и Элلیل призвали меня для блага народа¹³.

Я – Хаммурапи, пастырь, названный Эллілем, скопивший богатство и изобилие, сделавший все для Ниппура¹⁴, связи небес и земли, заботливый попечитель Экура¹⁵, могучий царь, восстановивший Эриду¹⁶ на своем месте, очистивший ритуалы Эабзу¹⁷.

Сокрушитель четырех стран света, возвеличивший имя Вавилона, удовлетворивший сердце Мардука, своего владыки, который дни свои служил Эсагиле¹⁸; царственный потомок, которого создал Син¹⁹, обогативший город Ур, смиренный богомолец, принесший изобилие в Экишнугаль²⁰.

Благоразумный царь, послушный Шамашу, могучий, укрепивший фундамент Сиппара, одевший зеленью часовню Айи²¹, поднявший храм Эбарру²², подобно небесному чертогу.

Герой, помиловавший Ларсу²³, обновивший Эбаббар для Шамаша, своего помощника.

Владыка, даровавший жизнь Уруку, проведенный обильную воду его населению, высоко поднявший главу Эанны²⁴, скопивший богатство для Анума и Иштар.

Защита страны, собравший рассеянное население Иссина, заставивший течь богатство в храм Эгалмах <...>

Светлый государь, обеты которого знает бог Адад³⁶, успокоивший сердце Адада, могучего, в Бит-Каркаре, установивший все нужное в храме Эугалгале³⁷, царь, давший жизнь Адабу, заботящийся о храме Эмах.

Герой царей, не имеющий равных в бою, который даровал жизнь городу Машканшабрим, напоивший богатством храм Эмеслам.

Мудрый вождь, достигший исполнения устремлений, защитивший людей города Мальгиума от нужды, прочно основавший их жилища в изобилии³⁸; тот, что богу Эа и богине Дамгальнунне, возвеличившим его царственность,

навечно установил чистые жертвоприношения.

Заботливый князь, просветливший лик богини Иштар, установивший чистые жертвоприношения богу Ниназу³⁹, сохранивший своих людей во время бедствия, благополучно установивший их основание внутри Вавилона.

Пастырь людей, деяния которого нравятся богине Иштар, установивший статую богини Иштар в храме Эулмаш⁴⁰ посреди широкоуличного Аккада, давший сиять истине, справедливо руководящий народами, возвративший в город Ашшур его добрую Ламассу⁴¹. Усмиритель мятежа, царь, который дал воссиять имени Иштар в Ниневи⁴², в храме Эмишмиш.

Я – заботливый, покорный великим богам потомок Сумулаэля⁴³, могучий наследник Синмубаллита⁴⁴, вечное семя царственности, могучий царь, солнце Вавилона, давший свет стране Шумера и Аккада, царь, вынудивший к послушанию четыре страны света, любимец богини Иштар.

Когда Мардук направил меня, чтобы справедливо руководить людьми и дать стране счастье, тогда я вложил в уста страны истину и справедливость и улучшил положение людей.

Переклад Л.О. Ліпіна, В.А. Якобсона.

Хрестоматия по истории Древнего Востока : учебн. пособ. в 2-х ч. – М. : Высш. школа, 1980– . –

Ч. 1 / под ред. М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона, В.И. Кузицина. – С. 152–153.

Примітки:

¹ Звід законів Хаммурапі або Кодекс Хаммурапі – один з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавілоу, створений близько 1780 р. до н.е. за наказом вавілонського царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н.е.). Закони Хаммурапі були знайдені французькими археологами в ході розкопок в 1901–1902 рр. в Сузах (територія стародавньої Месопотамії). Звід Хаммурапі являв собою чорний базальтовий стовп із вирізьбленими на ньому 282 законами. Закони вибиті клинописом на обох сторонах стовпа на класичному вавілонському діалекті аккадської мови. У верхній частині стовпа зображений сам Хаммурапі, що одержує закони з рук бога сонця Шамаша. Частина тексту законів була збита й може бути частково відновлена з інших джерел, наприклад, цитат законів на глиняних табличках.

Закони Хаммурапі безпосередньо впливають із шумерської правової традиції і є одним з найважливіших джерел для вивчення права й соціально-економічного устрою Месопотамії того часу. У центрі уваги законів господарські, економічні й сімейні відносини. Обмежуються й регламентуються приватновласницькі відносини, затверджується державний контроль над господарським життям. Основна увага приділена опису покарань за різні правопорушення. Закони передбачали сувору систему покарань: практично будь-яка крадіжка каралася смертною карою.

² Датовано за періодом життя Хаммурапі.

³ Бог неба, родоначальник богів, найвище за статусом божество шумеро-аккадського пантеону. Голова верховної тріади богів, в яку входили також боги Енліль і Енкі.

⁴ Слово, що позначає або усіх богів (як в даному випадку), або тільки земних і підземних богів.

⁵ Бог повітря. Один з головних богів шумеро-аккадського пантеону.

⁶ Спочатку бог-покровитель Вавілоу, після XVIII ст. до н.е. – верховне божество усього вавілонського пантеону.

⁷ Бог моря і підземних вод, покровитель мудрості.

⁸ М.А. Коростовцев коментував так: дослівно вжито “еллілство”, від імені Елліля – володаря світу.

⁹ Небесні, найбільш могутні божества шумеро-аккадського пантеону.

¹⁰ М.А. Коростовцев коментував так: дослівно вжито Баб-ілі, “ворота богів”. Вавілон, що контролював один з рукавів Євфрату, Арахту, було засновано близько середини – третьої чверті III тис. до н.е. (перша згадка – на початку XXII ст. до н.е.).

¹¹ Бог Сонця, охоронець і покровитель світового правосуддя.

¹² Семіти.

¹³ М.А. Коростовцев коментував так: дослівно вжито “для плоті людей”.

¹⁴ Культурна і політична столиця шумерського союзу племен, де шанувався головний бог-покровитель цього союзу – Енліл, який був одночасно богом-покровителем м. Ніппура.

¹⁵ Центральний храм Енліля в м. Ніппур.

¹⁶ Шумерське місто на крайньому півдні Двуріччя.

¹⁷ Храм бога Еа в м. Ерідуду.

¹⁸ Храм Мардука у м. Вавілоні.

¹⁹ Бог Місяця.

²⁰ Храм Сіна в м. Урі.

²¹ Богиня, дружина Шамаша.

²² Храм Шамаша в м. Сіппарі.

²³ Мається на увазі підкорення царства Ларси (1763 р. до н.е.) Хаммурапі, що займало увесь південь Нижньої Месопотамії.

²⁴ Храм Анума і Іштар в м. Уруці.

²⁵ Шумеро-аккадський бог грому, молнії, дощу і бурі, ототожнений з верховним богом амореїв, Елем. Хаммурапі належав до аморейської династії з плем'я яхрурум і підкреслював це своє походження (до нього царі його династії, будучи амореями, носили аккадські ім'я, починаючи з нього – аморейські).

²⁶ Храм Адада в м. Бит-Каркарі.

²⁷ Мова йде про благоустрій дрібного царства Мальгіума після його підкорення (1761 р. до н.е.) та зруйнування його стін (1759 р. до н.е.).

²⁸ Бог-лікар.

²⁹ Храм в Аккаді.

³⁰ Вавілоно-ассірійська богиня-покровителька.

³¹ Давнє ассірійське місто на лівому березі річки Тигр, столиця Ассірії у VII ст. до н.е.

³² Один із царів I Вавілонської династії, предок Хаммурапі.

³³ Батько Хаммурапі.

Запитання до документа:

1. Як за допомогою релігії Хаммурапі намагався обґрунтувати законність царської влади?

2. Які рядки з уривку законів свідчать про формування генотейстичних тенденцій в релігійній системі Староавілонської держави?

3. Охарактеризуйте пантеон богів народів Месопотамії.

4. Що документ говорить про майновий стан жрецтва?

5. Чим Ви можете пояснити обумовленість особливої турботи царя про храми?

№ 2.6 (10)

Документ містить уривок з міфу про створення світу народів Двуріччя, який отримав назву за його першими словами “Коли наверху”¹. Він показує

уявлення народів Межиріччя про покоління богів, про теомахію – боротьбу старих і нових богів. Поема відводить головну роль у створенні світу богу Мардуку, який поступово посів головне місце в пантеоні.

Міф “Коли наверху” про формування генотейстичних тенденцій в релігійній системі народів Дворіччя

XVIII ст. до н.е.²

Когда вверху небеса еще не имели названья, когда твердь имени не имела, когда были лишь первородный их сотворитель Апсу³ и Мумму⁴, мудрый его советник, и Тиамат⁵, всего живого праматерь. Жили они в Океане, воедино смешивая свои воды. Когда ни болот, ни строений не было видно <...> появились боги.

Первыми имена получили Лахму и Лахаму⁶. От этих глубинных чудовищ бог Аншар и богиня Кишар родились. Много времени они пребывали, к годам прибавляя годы. Потом создал Аншар первенца Ану по своему подобию. От Ану родился Эйа⁷, также отцу своему подобный. Не имел он среди богов, своих братьев, себе равных.

Затем на краю океана Эйа себе построил жилище, воздвиг дом свой великий. В этом доме от богини великой Дамкины⁸ у Эйи родился сын первородный. Превосходен он был – с сияющим взором, с походкой мужа-владыки. Дано ему было имя Мардук. Охраняют свой дом, колыбель Мардука, Эйа поставил праотца Аншара, у которого было четыре глаза, а также четыре уха и пасть, что огонь изрыгала.

Между тем Тиамат супруга хватилась и, узнав, что он уничтожен богами, решила разрушить порядок, который они учреждали, вновь смешать воедино стихии, что начали отдаляться. Одиннадцать она создала чудовищ. Во главе их поставила Кингу, который был вместе с этим воинством создан и стал ее мужем. Тиамат ему вручила судьбы скрижали <...>

Мудрый Эйа об этом проведал и послал всем богам приглашение, и они не медля в чертог явились. За трапезу сев, они пищу вкушали, пили и пели беспечно. Узнав о том, что Тиамат-праматерь погубить их решила, что войско она создала, во главе его поставила Кингу, задрожали боги от страха.

– Не готовы мы с Тиамат сражаться! – ответили боги, слабые духом. – Победы нашу праматерь и будешь главным в совете, твое слово будет первым.

Как только Мардук получил от небесных богов скипетр, трон и они признали его своим повелителем, он взял могучий лук с тугой тетивой и на боку повесил, булаву обхватил десницей, впереди же себя он выставил молнии. При виде Мардука страх овладел Кингу. Разбежалось воинство из драконов, созданных Тиамат. Но сама она выдержала взгляд Мардука и устояла. <...> И тогда наложил Мардук стрелу на дугу своего огромного лука, натянул тетиву, и стрела, вырвавшись со свистом, пронзила сердце праматери.

Когда Тиамат дух испустила, Мардук ногой наступил на ее недвижимое необъятное тело. После чего он вырезал мечом ее сердце, а туловище рассек пополам. Половину, что выше была, он поднял наверх и прикрыл ею верхние воды. <...> В этой стене, которой он имя дал “небеса”, пробил он ворота и

стражей поставил, чтобы они по его повелению выпускали дожди, град и снег. Из нижней половины Тиамат могучего тела Мардук создал землю и закрыл ею нижние воды, которые заполняли царство Эйи. <...>

Потом он создал Луну, ночь ей доверив. День же отдал Мардук Шамашу, повелев ему разгонять своими мечами-лучами всех злодеев и нечестивцев, которым мрак по душе. Благодарные боги воздвигли Мардуку город и храм. И зажил он в своем небесном дворце, не зная забот. Но как-то к нему боги пришли. Мардук услышал от богов, что терпят голод и холод они. И явился к Эйа Мардук, и поведал ему, что хочет кости иметь и кровь, чтобы слуг создать для богов, чтобы они кормили их, поили и согревали. Посоветовал Эйа собрать всех богов. Когда же боги собрались, им объявил Мардук, что старшие боги должны ответить за былые обиды, что одного из них надо убить. И тут громко закричали боги, что должен быть Кингу убит, ибо он виноват во всем. И тотчас Кингу связали, повлекли его к Эйа, вину ему объявили, ему разрезали жилы. Когда же вытекла кровь, взял Мардук глины, на крови Кингу ее замешал, и вылепил он человека, передав ему бремя богов, богам же без бремени жить он позволил.

Переклад В.К. Афанасьєвої.

Когда вверху. Миф аккадян и вавилонян // Мифология, легенды, мифы, эпос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mifologija.ru/mesop/up.shtml>

Примітки:

¹ Текст виявлено у бібліотеці асирійського царя Ашшурбанапала у фрагментарному вигляді. Зміст міфу повністю відтворено на основі глиняних табличок, знайдених під час розкопок в м. Ашшурі. Текст, що дійшов до нас, є редакцією міфа часів Хаммурапі, коли Вавилон став столицею Вавілонського царства.

² Датовано за періодом правління Хаммурапі.

³ Світовий океан підземних прісних вод, першопричина життя. Відповідає грецькому Хаосу.

⁴ Радник Апсу.

⁵ Уособлення первозданної стихії жіночої статті.

⁶ Лахму и Лахаму в аккадській міфології діти Апсу и Тиамат, в шумерській – демони водної стихії.

⁷ В аккадській міфології “володар низу”, відповідає шумерському Енкі.

⁸ У вавілонських текстах – мати Мардука.

Запитання до документа:

1. Які уявлення про створення світу мали вавілоняни?
2. З яких міркувань автори міфу надали першість богу Мардуку?
3. Виділіть головну ідею міфу.
4. Якими якостями наділяли богів вавілоняни?
5. Які рядки свідчать про антропоморфний образ богів?

№ 2.7 (11)

Документ містить фрагменти з давньогрецької поеми Гомера “Іліада”¹, які допомагають розкрити міфологічний світогляд давніх греків. Викладено погляди на суть людини та богів, уявлення, що. Олімп і земні мешканці живуть

у тісному єднанні. У поемах Гомера світ – це єдина громада на чолі із Зевсом. Стародавні греки вірили, що безсмертні небожителі сповна наділені всією гамою людських почуттів, що вони втручаються в життя героїв, визначають долі тих, хто живе на землі. У той же час у поемі автор виводить на перший план окрему особистість, яка навіть вступала в конфлікти з богами.

Гомер про відносини людей та богів

VIII ст. до н.е.²

V: 370] І впала навколішки враз Афродіта³ ясна до Діони⁴,
 371] Матінки любої, та ж прийняла свою доню в обійми,
 372] Пестила ніжно й, назвавши її на ім'я, говорила:
 373] “Хто з небожителів так нерозважливо, любя дитино,
 374] Скривдив тебе, наче зло ти явно якесь учинила?”
 375] В відповідь мовила щедра на усміхи їй Афродіта:
 376] “Ранив мене Діомед⁵, зухвалий нащадок Тідеїв,
 377] Тим що Енея⁶ намірилась винести я з бойовища,
 378] Любого сина, що в світі для мене з усіх найдорожчий.
 379] Не між троян і ахеїв страшна уже йде колотнеча,
 380] Вже і з богами безсмертними битися стали данаї”.
 381] В відповідь мовить до неї Діона, в богинях пресвітла:
 382] “Стримайсь, дитино моя, й потерпи, хоч і як тобі прикро!
 383] Бо й, живучи на Олімпі, не раз нам траплялось терпіти
 384] Від земнородних, заводячи звади лихі поміж себе <...>”

XXI: 479] І поважна Зевса дружина⁷, палаючи гнівом,
 480] На стрілометну богиню напала із словом лайливим:
 481] “Ах, безсоромна ж ти суко, то вже й проти мене посміла
 482] Стати? Але тобі важко зі мною змагатися буде,
 483] Хоч луконосна ти, й серед жінок тебе Зевс як левицю
 484] Настановив і вбивати, яку б не схотіла, дозволив.
 485] Краще по горах на звірів тобі лісових полювати,
 486] Оленів диких стрілять, ніж із дужчим за тебе змагатись.
 487] Як захочеш боротись, то знатимеш скоро, наскільки
 488] Слабша од мене, щоб міряться силами сміти зі мною”.
 489] Мовила так, і лівицею в неї обидві схопила
 490] Руки при кистях, правицею ж, лук Артеміді⁸ зірвавши
 491] З пліч її, біла по вухах богиню зі сміхом глузливым.
 492] Ця ухилялась всіляко. Та стріли розсипались бистрі.
 493] Лець із плачем утекла Артеміда, неначе голубка <...>

XXIII: 65] Враз перед ним Патрокла⁹ душа бідолашного встала,
 66] Постаттю схожа на нього цілком, і ясними очима,
 67] Й голосом, навіть в те саме одіння була вона вбрана.
 68] Ставши йому в головах, таке вона мовила слово:
 69] “Спиш ти спокійно, за мене ж і зовсім забув ти, Ахілле¹⁰!
 70] А до живого байдужий не був, як до мертвого нині.

- 71] Швидше мене поховай, щоб пройшов я Аїдову браму!
 72] Душі-бо, тіні спочилих, від брами мене відганяють
 73] І не дають переплисти ріку мені разом із ними, –
 74] Й марно блукаю круг широкобрамного дому Аїда.
 75] В смутку моїм простягни мені руку. Ви спалите тіло,
 76] Й більше сюди із дому Аїда я вже не вернуся.
 77] Сидячи одаль від друзів, не будемо більше з тобою
 78] Радити раду живі. Мене-бо поглинула Кера
 79] Згубна, яка від народження долею стала моєю.
 80] Суджено все ж і тобі, на безсмертних подібний Ахілле,
 81] Біля твердині багатих троян осягнути загибель.
 82] Інше тобі я скажу і послухать прошу мого, слова.
 83] Кості мої поховай од твоїх не окремо, Ахілле <...>”.

Переклад Б. Тена.

Гомер. Іліада [Електронний ресурс] / Гомер. – Харків : Фоліо, 2006. – 416 с. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/homer__iliad__ua.htm

Примітки:

¹ Гомер – легендарний давньогрецький поет, який вважається автором “Іліади” та “Одіссеї”, двох славетних грецьких епічних поем. Епічна поема “Іліада”, яка налічує 24 пісні, оповідає про події десятого року облоги Трої (Ліону) об’єднаним ополченням грецьких вождів.

² Датовано за часом життя Гомера.

³ Афродіта – богиня вроди й кохання, одна з 12 верховних божеств Олімпу.

⁴ Діона – богиня дощу, матір Афродіти та коханка Зевса.

⁵ Діомед – цар Аргосу, син Тідея, один з найхоробріших героїв Троянської війни.

⁶ Еней – син Анхіса й Афродіти; один з найславетніших героїв Трої, родич троянського царя Пріама.

⁷ Йдеться про Геру.

⁸ Артеміда – дочка Зевса й Лето, сестра Аполлона, первинно шанована як богиня тваринного й рослинного світу. За пізнішими віруваннями, богиня мисливства, лісів і гір; її шанували також як богиню породіль.

Йдеться про Ахілла – героя Троянської війни.

⁹ Патрокл – один із головних учасників Троянської війни, друг Ахілла.

¹⁰ Ахілл – син царя мірмідонян у Фессалії Пелея та морської богині Фетіди, герой Троянської війни.

Запитання до документа:

1. Які рядки свідчать про часткове збереження у давніх греків первісних релігійних вірувань, зокрема тотемізму?
2. Визначте за текстом характер відносин богів та людей.
3. Знайдіть рядки поеми про антропоморфність богів.
4. Які погляди мав Гомер на потойбічне життя людини?
5. Чим відрізнялися люди від богів в інтерпретації Гомера?
6. Охарактеризуйте за документом моральний рівень уявлених богів.

№ 2.8 (12)

“Про походження богів” або “Теогонія” – поема Гесіода¹, який систематизував грецьку міфологію, дав чіткий виклад родинних зв’язків між богами, стихіями, божествами, чудовиськами. Його ідеї стали основою для подальшого розвитку грецької релігійної системи.

Гесіод про походження богів

Рубіж VIII–VII ст. до н.е.²

- 001] С Муз, геликонских богинь, мы песню свою начинаем.
 002] На Геликоне они обитают высоком, священном.
 003] Нежной ногою ступая, обходят они в хороводе
 004] Жертвенник Зевса-царя и фиалково-темный источник <...>
- 104] Радуйтесь, дочери Зевса, даруйте прелестную песню!
 105] Славьте священное племя богов, существующих вечно, –
 106] Тех, кто на свет родился от Земли и от звездного Неба,
 107] Тех, кто от сумрачной Ночи, и тех, кого Море вскормило.
 108] Все расскажите, – как боги, как наша земля зародилась <...>
- 116] Прежде всего во вселенной Хаос зародился, а следом
 117] Широкогрудая Гея, всеобщий приют безопасный,
 118] Сумрачный Тартар, в земных залегающий недрах глубоких,
 119] И, между вечными всеми богами прекраснейший, – Эрос.
 120] Сладкоистомный – у всех он богов и людей земнородных
 121] Душу в груди покоряет и всех рассужденья лишает.
 122] Черная Ночь и угрюмый Эреб³ родились из Хаоса.
 123] Ночь же Эфир родила и сияющий День, иль Гемеру:
 124] Их зачала она в чреве, с Эребом в любви сочетавшись.
 125] Гея⁴ же прежде всего родила себе равное ширью
 126] Звездное Небо, Урана, чтоб точно покрыл ее всюду
 127] И чтобы прочным жилищем служил для богов всеблаженных;
 128] Нимф, обитающих в чащах нагорных лесов многотонных;
 129] Также еще родила, ни к кому не всходивши на ложе,
 130] Шумное море бесплодное, Поит. А потом, разделивши
 131] Ложе с Ураном, на свет Океан породила глубокий,
 132] Коя и Крия, еще – Гипериона и Напета,
 133] Фею и Рею, Фемиду великую и Мнемосину,
 134] Златовенчанную Фебу и милую видом Тефию.
 135] После их всех родился, меж детей наиболее ужасный,
 136] Крон хитроумный. Отца многомогущего он ненавидел.
 137] Также Киклопов с душою надменною Гея родила, –
 138] Счетом троих, а по имени – Бронта, Стеропа и Арга.
 139] Молнию сделали Зевсу-Крониду и гром они дали.
 140] Были во всем остальном на богов они прочих похожи,
 141] Но лишь единственный глаз в середине лица находился:
 142] Вот потому-то они и звались “Круглоглазы”, “Киклопы”,

- 143] Что на лице по единому круглому глазу имели.
 144] А для работы была у них сила, и мощь, и сноровка.
 145] Также другие еще родились у Геи с Ураном
 146] Трое огромных и мощных сынов, несказанно ужасных, –
 147] Котт, Бриарей крепкодушный и Гиес – надменные чада.
 148] Целою сотней чудовищных рук размахивал каждый
 149] Около плеч многомогущих, меж плеч же у тех великанов
 150] По пятьдесят поднималось голов из туловищ крепких.
 151] Силой они неподступной и ростом большим обладали <...>
- 191] На берег вышла богиня прекрасная. Ступит ногою –
 192] Травы под стройной ногой вырастают. Ее Афродитой,
 193] “Пенорожденной”, еще “Кифереей” прекрасновенчанной
 194] Боги и люди зовут, потому что родилась из пены.
 195] А Кифереей зовут потому, что к Киферам пристала,
 196] “Кипророжденной”, – что в Кипре, омытом волнами, родилась <...>
- 203] Детям, на свет порожденным Землею, названье Титанов
 204] Дал в поношенье отец их, великий Уран-повелитель <...>
- 207] Ночь родила еще Мора ужасного с черною Керой.
 208] Смерть родила она также, и Сон, и толпу Сновидений.
 209] Мома потом родила и Печаль, источник страданий,
 210] И Гесперид, – золотые, прекрасные яблоки холят
 211] За океаном они на деревьях, плоды приносящих.
 212] Мойр родила она также и Кер беспощадно казнящих.
 215] Тяжко карают они и мужей и богов за проступки,
 216] И никогда не бывает, чтоб тяжкий их гнев прекратился
 217] Раньше, чем полностью всякий виновный отплату получит.
 218] Также еще Немезиду, грозу для людей земнородных,
 219] Страшная Ночь родила, а за нею – Обман, Сладострастье,
 220] Старость, несущую беды, Эриду с могучей душою.
 221] Грозной Эридою Труд порожден утомительный, также
 222] Голод, Забвенье и Скорби, точащие слезы у смертных,
 223] Схватки жестокие, Битвы, Убийства, мужей Избиенья,
 224] Полные ложью слова, Словопренья, Судебные Тяжбы,
 225] И Ослепленье души с Беззаконьем, родные друг другу,
 226] И, наиболее горя несущий мужам земнородным,
 227] Орк, наказующий тех, кто солжет добровольно при клятве.
 228] Понт же Нерея родил, ненавистника лжи, правдолюбца,
 229] Старшего между детьми. Повсеместно зовется он старцем,
 230] Ибо душою всегда откровенен, беззлобен, о правде
 231] Не забывает, но сведущ в благих, справедливых советах. <...>
- 290] Кето ж в пещере большой разрешилась чудовищем новым,
 291] Ни на людей, ни на вечноживущих богов не похожим, –

- 292] Неодолимой Ехидной, божественной, с духом могучим,
 293] Наполовину – прекрасной с лица, быстроглазую нимфой,
 294] Наполовину – чудовищным змеем, большим, кровожадным,
 295] В недрах священной земли залегающим, пестрым и страшным. <...>
- 385] В день тот, когда на великий Олимп небожителей вечных
 386] Созвал к себе молневержец Кронид, олимпийский владыка,
 387] И объявил им, что тот, кто пойдет вместе с ним на Титанов,
 388] Почестей прежних не будет лишен и удел сохранит свой <...>
- 392] Первой тогда нерушимая Стикс на Олимп поспешила
 393] Вместе с двумя сыновьями, совету отца повинуюсь.
 394] Щедро за это ее одарил и почтил Громовержец:
 395] Ей предназначил он быть величайшею клятвой бессмертных <...>
- 399] Феба же к Кою вступила на многожеланное ложе <...>
 401] Черноодежной Лето разрешилася, милою вечно <...>
 404] Благоименную также она родила Астерию, –
 405] Ввел ее некогда Перс во дворец свой, назвавши супругой.
 406] Эта, зачавши, родила Гекату, – ее перед всеми
 407] Зевс отличил Громовержец и славный удел даровал ей:
 408] Править судьбою земли и бесплодно-пустынного моря.
 409] Был ей и звездным Ураном почетный удел предоставлен <...>
- 412] Жертвы свои принося по закону, о милости молит,
 413] То призывает Гекату: большую он честь получает
 414] Очень легко, раз молитва его принята благосклонно <...>
- 430] Очень полезна она, и когда состязаются люди:
 431] Рядом становится с ними богиня и помощь дает им. <...>
 437] Очень легко на охоте дает она много добычи,
 438] Очень легко, коль захочет, покажет ее – и отнимет.
 439] Вместе с Гермесом на скотных дворах она множит скотину; <...>
 448] Рея, попятая Кроном, детей родила ему светлых, –
 449] Деву-Гестию, Деметру и златообутую Геру,
 450] Славного мощью Аида, который живет под землею,
 451] Жалости в сердце не зная, и шумного Энносигея,
 452] И промыслителя Зевса, отца и бессмертных и смертных,
 453] Громы которого в трепет приводят широкую землю.
 454] Каждого Крон пожирает, лишь к нему попадал на колени
 455] Новорожденный младенец из матери чрева святого:
 456] Сильно боялся он, как бы из славных потомков Урана
 457] Царская власть над богами другому кому не досталась.
 458] Знал он от Геи-Земли и от звездного Неба-Урана,
 459] Что суждено ему свергнутым быть его собственным сыном,
 460] Как он сам ни могуч, – умышленьем великого Зевса.
 461] Вечно на страже, ребенка, едва только на свет являлся,

- 462] Тотчас глотал он. А Рею брало неизбывное горе.
 463] Но наконец, как родить собралась она Зевса-владыку,
 464] Смертных отца и бессмертных, взмолилась к родителям Рея,
 465] К Гее великой, Земле, и к звездному Небу-Урану,-
 466] Пусть подадут ей совет рассудительный, как бы, родивши,
 467] Спрятать ей милого сына, чтоб мог он отметить за злодейство
 468] Крону-владыке, детей поглотившему, ею рожденных.
 469] Вняли молениям дщери возлюбленной Гея с Ураном
 470] И сообщили ей точно, какая судьба ожидает
 471] Мощного Крона-царя и его крепкодушного сына. <...>
 480] Камень в пеленки большой завернув, подала его Рея
 481] Мощному сыну Урана. И прежний богов повелитель
 482] В руки завернутый камень схватил и в желудок отправил.
 483] Злой нечестивец! Не ведал он в мыслях своих, что остался
 484] Сын невредимым его, в безопасности полной, что скоро
 485] Верх над отцом ему взять предстояло руками и силой
 486] С трона низвергнуть и стать самому над богами владыкой. <...>
 496] Братьев своих и сестер Уранидов, которых безумно
 497] Вверг в заключение отец, на свободу он вывел обратно.
 498] Благодеянья его не забыли душой благодарной
 499] Братья и сестры и отдали гром ему вместе с палящей
 500] Молнией: прежде в себе их скрывала Земля-великанша.
 501] Твердо на них полагаясь, людьми и богами он правит.

Переклад В.В. Вересаєва.

*Антология источников по истории, культуре и религии Древней Греции /
 [под ред. В.И. Кузицина]. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 103–129.*

Примітки:

¹ Гесіод – (роки життя точно не відомі, ймовірно між кінцем VIII та початком VII ст. до н.е.) – перший відомий на ім'я давньогрецький поет, засновник дидактичного епосу, рапсод.

² Датовано за часом життя Гесіода.

³ Ереб – божество темряви, мороку та ночі.

⁴ Гея – божество, яке уособлює Землю.

Запитання до документа:

1. Як Гесіод осмислює світ?
2. Яке генеалогічне дерево богів вимальовує Гесіод?
3. Культурні яких богів згадуються Гесіодом? Про що це говорить?
4. Чим відрізнялися боги від людей на погляд Гесіода?
5. Як боги відносилися до людей за уявленням Гесіода?
6. Які погляди мали греки щодо джерел страждань?
7. Які рядки відображають первісні анімістичні уявлення?
8. У чому простежується еволюція релігійних вірувань греків за поемою Гесіода?

№ 2.9 (13)

Документ дозволяє охарактеризувати вірування римлян та релігійні реформи, проведенні другим царем Риму Нумою Помпієм¹. Нововедення в релігії підпорядковувалися основній меті – гармонізації суспільства, зміцненню влади. Його релігійні реформи мали важливе значення для інституціоналізації культу.

“Історія Риму від заснування міста” Тита Лівія² про впорядкування релігійного життя за часів царя Нуми Помпілія

715–672 pp. до н.е.³

18. В те времена славился справедливостью и благочестием Нума Помпилий. Он жил в сабинском городе Курах и был величайшим, насколько тогда это было возможно, знатоком всего божественного и человеческого права. <...>

Когда названо было имя Нумы, сенаторы-римляне, хотя и считали, что преимущество будет за сабинянами, если царя призовут из их земли, все же не осмелились предпочесть этому мужу ни себя, ни кого-либо из своих <...> Приглашенный в Рим, он, следуя примеру Ромула, который принял царскую власть, испытал птицегаданием волю богов касательно основания города, повелел и о себе воспросить богов. Тогда птицегадатель-авгур, чье занятие отныне сделалось почетной и пожизненной государственной должностью⁴, привел Нуму в крепость и усадил на камень лицом к югу. Авгур, с покрытой головой, сел по левую его руку <...> Затем, переложив жезл в левую руку, а правую возложив на голову Нумы, он помолился так: “Отец Юпитер, если боги велют, чтобы этот Нума Помпилий, чью голову я держу, был царем в Риме, яви надежные знаменья в пределах, что я очертил”. Тут он описал словесно те предзнаменования, какие хотел получить. И они были ниспосланы, и Нума сошел с места уже царем⁵.

19. Получив таким образом царскую власть, Нума решил город, основанный силой оружия, основать заново на праве, законах, обычаях. Он счел необходимым смягчить нравы народа, отучая его от оружия, и потому в самом низу Аргилета воздвиг храм Януса⁶ – показатель войны и мира: открытые ворота означали, что государство воюет, закрытые – что все окрестные народы замиренны. С той поры, после царствования Нумы, закрывали его дважды: первый раз в консульство Тита Манлия по завершении Первой Пунической войны, второй (это боги дали увидеть нашему поколению) – после битвы при Акции, когда император Цезарь Август установил мир на суше и на море. Связав союзными договорами всех соседей, Нума запер храм, а чтобы с избавлением от внешней опасности не развратились праздностью те, кого прежде обуздывал страх перед неприятелем и воинская строгость, он решил вселить в них страх пред богами – действеннейшее средство для непросвещенной и, сообразно тем временам, грубой толпы. А поскольку сделать, чтобы страх этот вошел в их души, нельзя было иначе, как придумав какое-нибудь чудо, Нума притворился, будто по ночам сходится с богиней Эгерией; по ее-де наущению и учреждает он священнодействия, которые богам

всего угоднее, назначает для каждого бога особых жрецов. <...>

Но прежде всего Нума разделил год – сообразно с ходом луны – на двенадцать месяцев.

20. Затем Нума занялся назначением жрецов, хотя многие священнодействия совершал сам – особенно те, что ныне в ведении Юпитерова фламينا. Но так как в воинственном государстве, думалось ему, больше будет царей, подобных Ромулу, нежели Нуме, и они будут сами ходить на войну, то, чтобы не оставались в пренебрежении связанные с царским саном священнодействия, он поставил безотлучного жреца – фламينا Юпитера, отличив его особым убором и царским курульным креслом. К нему он присоединил еще двух фламинов: одного для служения Марсу, другого – Квирина⁷. Выбрал он и дев для служения Весте⁸; служение это происходит из Альбы и не чуждо роду основателя Рима. Чтобы они ведали храмовыми делами безотлучно, Нума назначил им жалованье от казны, а отличив их девством и прочими знаками святости, дал им общее уважение и неприкосновенность. Точно так же избрал он двенадцать салиев для служения Марсу Градиву⁹; им в знак отличия он дал разукрашенную тунику, а поверх туники бронзовый нагрудник и повелел носить небесные щиты, ... и с песнопениями проходить по городу в торжественной пляске на три счета. Затем он избрал понтифика¹⁰ – Нуму Марция, сына Марка¹¹, одного из отцов-сенаторов, – и поручил ему наблюдать за всеми жертвоприношениями, которые сам расписал и назначил, указав, с какими именно жертвами, по каким дням и в каких храмах должны они совершаться и откуда должны выдаваться потребные для этого деньги. Да и все прочие жертвоприношения, общественные и частные, подчинил он решениям понтифика, чтобы народ имел, к кому обратиться за советом <...> Чтобы тот же понтифик мог разъяснить не только чин служения небожителям, но и правила погребенья, и способы умиловить подземных богов, а также какие знамения, ниспосылаемые в виде молний или в каком-либо ином образе, следует принимать в расчет и отвращать.

21. К обсуждению этих дел, к попеченью о них обратился, забыв о насилиях и оружии, весь народ; умы были заняты, а постоянное усердие к богам, которые, казалось, и сами участвовали в людских заботах, исполнило все сердца таким благочестием, что государством правили верность и клятва, а не покорность законам и страх перед карой. А поскольку римляне сами усваивали нравы своего царя, видя в нем единственный образец, то даже соседние народы, которые прежде считали, что не город, но военный лагерь воздвигнут среди них на пагубу всеобщему миру, были пристыжены и теперь почли бы нечестьем обижать государство, всецело занятое служеньем богам.

Так два царя сряду, каждый по-своему – один войною, другой миром, возвеличили Рим. Ромул царствовал тридцать семь лет, Нума – сорок три года. Государство было не только сильным, но одинаково хорошо приспособленным и к войне и к мирной жизни.

Переклад В.М. Сміріна.

Ливий Тит. История Рима от основания города / Тит Ливий ; [пер. В.М.

Смирин ; коммент. Н.Е. Боданской ; ред. пер. М.Л. Гаспаров, Г.С. Кнабе ; ред. коммент. В.М. Смирин ; отв. ред. Е.С. Голубцова]. – М. : “Наука”, 1989. – С. 25–28.

Примітки:

¹ Нума Помпілій (715–672 рр. до н.е.) – другий цар Риму, здійснив ряд державних заходів: введення законів, релігійних обрядів, будівництво храмів, поділ громадян на стани, встановлення жрецьких та ремісничих колегій.

² Тіт Лівій (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.) – один з найвідоміших римських істориків. Лівій походив із заможної родини, в ранній молодості приїхав до Риму, де отримав освіту, після чого зайнявся філософією, історією та риторикою. Хоча його пов’язували близькі стосунки з Октавіаном Августом, Лівій не брав активної участі в політичному житті. Після 27 р. до н.е. Лівій почав працювати над фундаментальною працею з історії Риму в 142 книгах.

³ Датовано за часом правління Нуми Помпілія.

⁴ Авгур – це слово зазвичай виводять від avis – “птаха”, хоча авгур тлумачив не тільки “пташині”, а й інші знамення. Авгур не передбачав майбутнього – він мав визначати, сприяють чи не сприяють боги задуманим діям.

⁵ Переказ представляє Нуму царем-жрецем на відмінну від царя-воїна Ромула.

⁶ Янус був богом дверей і входів, а також богом всіляких починань. Його ім’я вимовлялося в молитві перш ніж ім’я бога Юпітера. Святилище Януса мало вигляд невеликої прямокутної будови з двома воротами.

⁷ Фламіні були пов’язані з культами окремих богів. Функції фламінів були настільки ж широкі, наскільки різноманітними були функції богів, яким вони служили.

⁸ Культ Вести – культ священного вогнища як домашнього, так і суспільного.

⁹ Діяли дві жрецькі колегії саліїв – Палатинська і Коллінська, присвячені відповідно Марсу Градиву та Марсу Квіріну.

¹⁰ Понтифіки становили жрецьку колегію (на чолі з великим понтификом), яким був доручений нагляд за всіма суспільними богослужіннями, укладання календаря, ведення літопису й т.п.

¹¹ Нума Марцій був сином родоначальника Марка Марція (рідня Нуми Помпілія), чоловіком Помпілії, дочки Нуми, і батьком царя Анка Марція.

Запитання до документа:

1. З якими подіями в Римі збігається впорядкування релігійного життя за другого царя Риму?
2. Як Нума Помпілій використав релігійні вірування для зміцнення влади?
3. Які рядки документа показують, що за Нуми Помпілія на перший план виходять цінності миру на противагу культу війни?
4. Які специфічні риси стародавньої римської релігії характеризує уривок?
5. Яке місце посідали жерці в житті Стародавнього Риму?
6. Які рядки документа вказують на розгалуженість жрецького стану?
7. Які магичні обряди супроводжували прийняття політичних рішень?
8. Чи зустрічалися жінки серед релігійних служителів?

№ 2.10 (14)

Уривок з твору римського історика Гая Светонія Транквілла¹ “Життя дванадцяти цезарів” подає інформацію про формування культу імператора у Римі. Він ілюструє як використовувалася релігія для досягнення політичних цілей.

Гай Светоній Транквілл про формування культу диктатора за правління Гая Юлія Цезаря²

*II ст. н.е.*³

76. <...> Даже считается, что он был повинен в злоупотреблении властью и убит заслуженно.

Мало того, что он принимал почести сверх всякой меры: бессменное консульство, пожизненную диктатуру, попечение о нравах, затем имя императора, прозвание отца отечества, статую среди царских статуй, возвышенное место в театре, – он даже допустил в свою честь постановления, превосходящие человеческий предел: золотое кресло в сенате и суде, священную колесницу и носилки⁴ при цирковых процессиях, храмы, жертвенники, изваяния рядом с богами, место за угощением для богов⁵ жреца, новых луперков⁶, название месяца по его имени⁷; и все эти почести он получал и раздавал по собственному произволу.

88. Он погиб на пятьдесят шестом году жизни и был сопричтен к богам, не только словами указов, но и убеждением толпы. Во всяком случае, когда во время игр, которые впервые в честь его обожествления давал его наследник Август, хвостатая звезда сияла в небе семь ночей подряд, появляясь около одиннадцатого часа, то все поверили, что это душа Цезаря, вознесенного на небо. Вот почему изображается он со звездой над головой. В курии, где он был убит, постановлено было застроить вход, а иды марта именовать днем отцеубийственным и никогда в этот день не созывать сенат.

89. Из его убийц почти никто не прожил после этого больше трех лет и никто не умер своей смертью. Все они были осуждены и все погибли по-разному: кто в кораблекрушении, кто в битве. А некоторые поразили сами себя тем же кинжалом, которым они убили Цезаря.

Переклад М.Л. Гаспарова.

Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей / Гай Светоний Транквилл ; [пер. с лат. М.Л. Гаспарова ; предисл. и примеч. М.Л. Гаспарова; послесл. М.Л. Гаспарова, Е.М. Штаерман]. – М. : Правда, 1988. – С. 15, 43–44, 50.

Примітки:

¹ Гай Светоній Транквілл (приблизно 75–160 рр.) – римський історик, письменник, за часів імператорів Доміціана, Траяна і Адріана. Належав до стану вершників, його батько був трибуном 13 легіону. Виріс у Римі, закінчив граматичну, а потім і риторичну школу. Входив до гуртка Плінія Молодшого, одного із центрів культурного життя тодішнього Риму. Знаходився в добрих відносинах з Плінієм, який своїм впливом на Траяна сприяв його призначенню на посади. При імператорі Адріані наблизений до двору. Знаходився в управлінні з наукових справ, наглядав за публічними бібліотеками, пізніше – секретар імператора. У 122 р. впав у немилість і був відставлений з посади. Після усунення писав літературні твори. В “Житті дванадцяти цезарів” надав біографії перших імператорів Риму, починаючи з Юлія Цезаря і закінчуючи смертю Доміціана. Всі біографії побудовані за схемою: родовід імператора, час і місце народження, дитячі роки, прикмети, опис приходу до влади, найважливіші заходи його правління, характер імператора, опис обставин смерті. Біографії дають докладні відомості про громадське та приватне життя імператорів. Виклад відрізняється підкресленою фактологічністю, Светонія не цікавлять ні історичні причини, ні

психологічні мотиви подій.

² Гай Юлій Цезар (100–44 рр. до н.е.) – давньоримський державний і політичний діяч, полководець, письменник.

³ Датовано за часом життя Гая Светонія Транквілла.

⁴ На колісниці й носилках при циркових процесіях повинні були везти статую Цезаря разом зі статуями богів.

⁵ Частування богів – обряд, при якому статуї богів покладали на подушки, і перед ними ставили столи з їжею.

⁶ Луперки – жреці бога Фавна.

⁷ Місяць Квінтілій був перейменований в Юлій.

Запитання до документа:

1. Яким було ставлення Гая Юлія Цезаря до богів?
2. Чому Гай Юлій Цезар заявив про походження свого роду від богів?
3. Як за життя Гая Юлія Цезаря проявилось обожнення імператора?
4. Які рядки свідчать про політизованість релігії?
5. Чим можна пояснити обожнення диктатора після його смерті?

№ 2.11 (15)

Уривок з твору “Іудейська війна” Йосифа Флавія¹ дозволяє охарактеризувати релігійні вірування та обряди римлян, визначити місце імператора в релігійній системі, політизований характер давньоримської релігії.

“Іудейська війна” Йосифа Флавія про релігійні церемонії під час триумфальну ходу Тіта² у Римі після зруйнування Єрусалиму

І ст. н.е.³

4. Ще ночью все войско выстроилось в боевом порядке под начальством своих командиров у ворот не верхнего дворца, а вблизи храма Изиды⁴, где в ту ночь отдыхали императоры, с наступлением же утра Веспасиан и Тит появились в лавровых венках и обычном пурпуровом одеянии и направились к портику Октавии⁵. Здесь ожидали их прибытия сенат, высшие сановники и знатнейшие всадники. Перед портиком была воздвигнута трибуна, на которой были приготовлены для триумфаторов кресла из слоновой кости. Как только они прибыли туда и опустились на эти кресла, войско подняло громовой клич и громко восхваляло их доблести. Солдаты были тоже без оружия в шелковой одежде и в лавровых венках. Приняв их приветствия, Веспасиан подал им знак замолчать. Наступила глубокая тишина, среди которой он поднялся и, покрыв почти всю голову тогой, прочел издревле установленную молитву; точно таким же образом молился Тит. После молитвы Веспасиан произнес пред собранием краткую, обращенную ко всем, речь и отпустил солдат на пиршество, обыкновенно даваемое им в таких случаях самим императором. Сам же он проследовал, к воротам, названным триумфальными, вследствие того, что через них всегда проходили триумфальные процессии. Здесь они подкрепились пищей, оделись в триумфальные облачения, принесли жертву богам, имевшим у этих ворот свои алтари, и открыли триумфальное шествие <...>

5. Невозможно описать достойным образом массу показывавшихся

достопримечательностей и роскошь украшений, в которых изошрялось воображение <...> Ибо почти все драгоценное и достойное удивления, что приобретали когда-нибудь зажиточные люди и что считалось таким отдельными лицами – все в тот день было выставлено на показ, чтобы дать понятие о величии римского государства. ...Носили также изображения богов больших размеров, весьма художественно отделанные и изготовленные исключительно из драгоценного материала. ...Но величайшее удивление возбуждали пышные носилки, которые были так громадны, что зрители только боялись за безопасность тех, которые их носили. Многие из них имели по три, даже по четыре этажа. <...> Предметы добычи носили массами; но особенное внимание обращали на себя те, которые взяты были из храма, а именно: золотой стол, весивший много талантов, и золотой светильник, имевший форму отличную от тех, какие обыкновенно употребляются у нас. По самой середине подымался из подножия столбообразный стержень, из которого выступали тонкая ветви, расположенная наподобие трезубца; на верхушке каждого выступа находилась лампадка; всех лампадок было семь, символически изображавших седмицу иудеев. Последним в ряду предметов добычи находился Закон иудеев. Вслед за этим множество людей носило статуи богини Победы, сделанные из слоновой кости и золота. После ехал Веспасиан, за ним Тит, а Домициан в пышном наряде ехал с боку на достойном удивления коне.

6. Конечной целью триумфального шествия был храм Юпитера Капитолийского. Здесь, по старинному обычаю, все должны ожидать, пока гонец не известит о смерти вражеского вождя. Это был Симон, сын Гиоры, участвовавший в шествии среди других пленников. Теперь на него накинули веревку и, подгоняя его ударами плетей, стража втащила его на возвышавшееся над форумом место, где по римским законам совершается казнь над осужденными преступниками.

7. По окончании празднеств и после восстановления полного покоя в государстве, Веспасиан решил воздвигнуть храм богине мира. В короткое время было окончено сооружение, превосходившее всякие человеческие ожидания; он употребил на это невероятные средства, какие только дозволила ему его собственная казна и какие достались ему от предшественников, и разукрасил его всевозможными мастерскими произведениями живописи и скульптуры. В этом храме было собрано и расставлено все, ради чего люди прежде путешествовали по всей земле, чтобы видеть все эти различные вещи. Здесь он приказал хранить также драгоценности и сосуды, взятые из иерусалимского храма, так как он очень дорожил ими. Закон же иудеев и пурпуровые завесы Святая-Святых он приказал бережно сохранить в своем дворце.

Переклад Я.Л. Чертка.

Флавий Иосиф. Иудейская война / Иосиф Флавий / [подг. текста, предисл. и примеч. К.А. Ревяко, В.А. Федосика]. – Минск : Беларусь, 1991. – С. 425–428.

Примітки:

¹ Твір про антиримське повстання в Іудеї (66–73 рр.), приводом до якого стали

зловживання римського прокуратора Флора. На чолі повстання були зелоти і сикарії, які виражали інтереси селян і ремісників. Спочатку їм удалося взяти Єрусалим. Каральна експедиція римлян зазнала поразки у листопаді 66 р. Проти повсталих було направлено військо на чолі з полководцем Веспасіаном Флавієм. У 67–68 рр. вдалося привести в покору велику частину Іудеї. Після падіння Галілеї вождь галілейських зелотів Іоханан (Іоан) з Гисхали зі своїм загonom прорвався до Єрусалиму, де очолив повстання. Після проголошення Веспасіана імператором (69 р.) на чолі римської армії встав його син Тит, який взяв у облогу Єрусалим. У місті почалася міжусобна боротьба. Після 5-місячної облоги римляни захопили Єрусалим, зруйнували місто і храм (серпень 70 р.). Опір сикаріїв продовжувався до 73 р., коли впала їхня остання твердиня – фортеця Масада. Повість складається з семи книг, у яких викладені події про взяття Єрусалима сирійським царем Антіохом Епіфаном у 167 р. до н.е. й кінчається розповіддю про повний розгром Іудеї в 72 р. н.е. Автор – Йосиф Флавій (37–100 рр.) – давньоєврейський історик, народився в жрецькій родині. На початку Іудейської війни призначений одним з воєначальників у Галілеї, після поразки поблизу Йотапати здався римлянам. Був присутній як перекладач при облозі й руйнуванні Єрусалима, після оселився у Римі, дістав право римського громадянина й був призначений історіографом Флавіїв, прийнявши їхнє родове ім'я.

² Тит Флавій Веспасіан (41–81 рр.) – римський імператор, правив в 79–81 рр. Став першим імператором, який отримав владу від рідного батька.

³ Датовано за часом життя Йосифа Флавія.

⁴ Храм знаходився поблизу річки Тібр.

⁵ Портик був побудований Августом та отримав назву від імені його сестри.

Запитання до документа:

1. Яким чином документ характеризує роль релігії у Римській імперії?
2. Опишіть релігійну складову триумфальну ходу.
3. Які рядки документа свідчать про регламентований характер релігійного життя римлян?
4. Про що свідчить шанування римлянами єгипетської богині Ісиди?
5. Про який золотий свічник з Єрусалимського храму йде мова?
6. Про що свідчить наказ імператора Веспасіана зберігати священні книги іудеїв та храмові завіси безпосередньо у власному палаці?

№ 2.12 (16)

У “Діяннях божественного Августа” надається важлива інформація щодо релігійної політики імператора Октавіана Августа¹. Документ дозволяє визначити зміст нововведень Октавіана Августа та характер релігійної політики.

“Діяння божественного Августа” про формування культу імператора

*І ст. н.е.*²

[Перечень] деяний божественного Августа, посредством которых он подчинил весь земной круг власти римского народа, и тех затрат, которые он произвел в пользу государства и народа римского <...>

Х. По постановлению сената мое имя было включено в гимн салиев и законом мне была установлена пожизненная трибунская власть, дабы личность моя всегда была священной и неприкосновенной³. Когда народ предлагал мне пост великого понтифика⁴, который имел (некогда) мой отец, я отказался от этого, чтобы не занять место (моего) коллеги при его жизни⁵. Этот жреческий

пост я принял только несколько лет спустя после смерти того, кто захватил его благодаря гражданским смутам. На мои выборы собралось такое множество народа со всей Италии, какого никогда не было в Риме до тех пор.

XII. Тогда же по постановлению сената часть преторов и народных трибунов с консулом Кв. Лукрецием и первыми мужами (государства) была послана в Кампанию мне навстречу. Вплоть до сего времени эта почесть не оказывалась никому, кроме меня. Когда ... я вернулся в Рим из Испании и Галлии, успешно завершив дела в этих провинциях, сенат по случаю моего возвращения постановил посвятить на Марсовом поле алтарь Августову Миру, дабы магистраты, жрецы и весталки ежегодно совершали на нем жертвоприношения.

XIII. Как установили наши предки, храм Януса Квирина запирают только тогда, когда во всей державе народа римского – и на суше, и на море – стоит мир, добытый победами. От основания Рима и до моего рождения, как гласит предание, этот храм запирали дважды. Во время же моего принципата сенат трижды приказывал запереть его⁶.

XIX. Я построил курию и прилегающий к ней халкидик⁷, храм Аполлона с портиками на Палатине, храм божественного Юлия, Луперкалий⁸, портик у цирка Фламиния, который я разрешил назвать Октавиевым⁹ по имени того, кто первым возвел его на том же месте, храм у Большого цирка, храмы Юпитера Победоносного и Юпитера Громовержца на Капитолии, храм Квирина, храмы Минервы и Юноны Царицы и Юпитера Освободителя на Авентине, храм ларов в конце Священной дороги, храм богов-пенатов в Велии, храм богини Юности, храм Великой Матери (богов) на Палатине.

XX. Я восстановил Капитолий и театр Помпея – оба с большими издержками, не оставив ни одной надписи с моим именем. ... Я завершил постройки, начатые и почти доведенные до конца моим отцом, – форум Юлия и базилику, которая находилась между храмом Кастора и храмом Сатурна. Эту базилику, после того как ее уничтожил пожар, я начал строить заново от имени моих сыновей, расширив ее основание, и приказал закончить моим наследникам, если я при жизни не успею этого сделать. В свое 6-е консульство я по предписанию сената восстановил 82 храма, не пропустив ни одного, который бы в то время требовал реставрации. В свое 7-е консульство я починил Фламиниеву дорогу от Города и до Аримина, а также все мосты (находящиеся на ней), кроме Мульвиева и Минуциева.

XXI. На собственной земле я построил на средства с военной добычи храм Марса Мстителя и Форум Августа. Я построил от имени моего зятя М. Марцелла театр около храма Аполлона на земле, большая часть которой была куплена у частных лиц. На средства с военной добычи я посвятил приношения в Капитолий, в храм божественного Юлия, в храм Аполлона, в храм Весты и в храм Марса Мстителя.

Переклад Ж. Гаже.

Примітки:

¹ Октавіан Август (63 р. до н.е. –14 р. н.е.) – перший римський імператор (з 30/27 до н.е.). Внучатий племінник Гая Юлія Цезаря. Високе становище імператора було підтверджено присвоєнням йому імені “Август”, яке завуальовано і без опори на конституцію вказувало на його перевагу, владу над іншими людьми. Після смерті Лепіда в 12 р. до н.е. Август прийняв на себе його сан верховного жерця. Наприкінці життя, нібито підводячи підсумки своєї діяльності, Август описав стан держави та свою політику. Оригінал описання діянь, вибитий на двох бронзових табличках перед входом в Мавзолей Августа на Марсовому полі, зник. Копії знаходилися у всіх провінціях. У 1555 р. було знайдено латинський текст з грецьким перекладом на внутрішній стіні храму Августа в Анкірі в Галатії (Анкара), звідси його назва: Monumentum Ancyranum. Фрагменти двох інших копій відкриті в Аполлонії і Антіохії в 1914–1930 рр.

² Датовано за часом життя Октавіана Августа.

³ Особистість народного трибуна вважалася у Римі священною та недоторканою. Частина повноважень трибунату Август отримав в 36 і 30 рр. У повному обсязі довічна трибунська влада була йому надана у 23 р. до н.е.

⁴ Великий понтифік як глава римського жрецтва наглядав за виконанням релігійних обрядів. Ця посада була виборною.

⁵ Мова йде про колегу Августа у другому тріумвіраті Емілія Лепіла, який став великим понтифіком у 44 р. до н.е. після смерті Цезаря.

⁶ Вперше за Нуми Помпілія, вдруге – в 235 р. до н.е. У роки принципату тричі зачинався: 29 . і 25 рр., треття дата невідома.

⁷ Мається на увазі курія Юлія з широким критим портиком (халкідіком). Вона розташовувалася на форумі, і в ній засідав сенат.

⁸ Луперкалій – святилище Пана, що знаходилося в печері у підніжжя Палатинського пагорбу.

⁹ На пошану Гнея Октавія, який розгромив флот Персея в 168 р. до н.е.

Запитання до документа:

1. Які рядки твору показують взаємозв'язок релігійної та політичної сфер у Давньому Римі?

2. Як документ характеризує намагання Августа зберегти релігійні традиції попередніх поколінь?

3. Чому для Августа було важливим відродження староримської релігії?

4. Яку роль відіграв Октавіан Август у будівництві культових споруд?

5. Чому, на Вашу думку, Август постійно підкреслює свій зв'язок з Гаєм Юлієм Цезарем?

6. Які факти з документа вказують на формування культу імператора?

№ 2.13 (17)

Гай Юлій Цезар в “Записках про Галльську війну”¹ повідомляє про взаємозв'язок релігійної та світської діяльності друїдів. Він наголошує на релігійності кельтів, дає характеристику обрядам і традиціям.

Гай Юлій Цезар про роль жрецтва та релігійні вірування кельтів

52–51 рр. до н.е.²

13. Во всей Галлии существуют вообще только два класса людей, которые пользуются известным значением и почетом, ибо простой народ там держат на положении рабов: сам по себе он ни на что не решается и не допускается ни на

какое собрание <...>Но вышеупомянутые два класса – это друиды и всадники. Друиды принимают деятельное участие в делах богопочитания, наблюдают за правильностью общественных жертвоприношений, истолковывают все вопросы, относящиеся к религии; к ним же поступает много молодежи для обучения наукам, и вообще они пользуются у галлов большим почетом. А именно они ставят приговоры почти по всем спорным делам, общественным и частным; совершено ли преступление или убийство, идет ли тяжба о наследстве или о границах – решают те же друиды; они же назначают награды и наказания; и если кто – будет ли это частный человек или же целый народ – не подчинится их определению, то они отлучают виновного от жертвоприношений. Это у них самое тяжелое наказание. Кто таким образом отлучен, тот считается безбожником и преступником, все его сторонятся, избегают встреч и разговоров с ним, чтобы не нажить беды, точно от заразного; как бы он того ни домогался, для него не производится суд; нет у него и права на какую бы то ни было должность. Во главе всех друидов стоит один, который пользуется среди них величайшим авторитетом. По его смерти ему наследует самый достойный, а если таковых несколько, то друиды решают дело голосованием, а иногда спор о первенстве разрешается даже оружием. В определенное время года друиды собираются на заседания в освященное место в стране карнутов, которая считается центром всей Галлии. Сюда отовсюду сходятся все тяжущиеся и подчиняются их определениям и приговорам. Их наука, как думают, возникла в Британии и оттуда перенесена в Галлию; и до сих пор, чтобы основательнее с нею познакомиться, отправляются туда для ее изучения.

14. Друиды обыкновенно не принимают участия в войне и не платят податей наравне с другими. Вследствие таких преимуществ многие отчасти сами поступают к ним в науку, отчасти их посылают родители и родственники. Там, говорят, они учат наизусть множество стихов, и поэтому некоторые остаются в школе друидов до двадцати лет. Они считают даже грехом записывать эти стихи, между тем как почти во всех других случаях, именно в общественных и частных записях, они пользуются греческим алфавитом. Мне кажется, такой порядок у них заведен по двум причинам: друиды не желают, чтобы их учение делалось общедоступным и чтобы их воспитанники, слишком полагаясь на запись, обращали меньше внимания на укрепление памяти; да и действительно со многими людьми бывает, что они, находя себе опору в записи, с меньшей старательностью учат наизусть и запоминают прочитанное. Больше всего стараются друиды укрепить убеждение в бессмертии души: душа, по их учению, переходит по смерти одного тела в другое; они думают, что эта вера устраняет страх смерти и тем возбуждает храбрость³. Кроме того, они много говорят своим молодым ученикам о светилах и их движении, о величине мира и земли, о природе и о могуществе и власти бессмертных богов.

16. Все галлы чрезвычайно набожны. Поэтому люди, пораженные тяжкими болезнями, а также проводящие жизнь в войне и в других опасностях, приносят или дают обет принести человеческие жертвы; этим у них заведуют друиды. Именно галлы думают, что бессмертных богов можно умиловать не иначе, как принесением в жертву за человеческую жизнь также человеческой жизни. У

них заведены даже общественные жертвоприношения этого рода. Некоторые племена употребляют для этой цели огромные чучела, сделанные из прутьев, члены которых они наполняют живыми людьми; они поджигают их снизу, и люди сгорают в пламени. Но, по их мнению, еще угоднее бессмертным богам принесение в жертву попавшихся в воровстве, грабеже или другом тяжелом преступлении; а когда таких людей не хватает, тогда они прибегают к принесению в жертву даже невиновных.

Переклад М. М. Покровського.

Цезарь Гай Юлий. Записки о галльской войне [Электронный ресурс] / Гай Юлий Цезарь ; [пер. М.М. Покровского]. – Кн. 6. – Режим доступа : http://www.e-reading.co.uk/chapter.php/62859/11/Cezar%27_-_Zapiski_o_gall%27skoi_voine.html

Примітки:

¹ Твір римського політичного діяча, полководця і письменника Гая Юлія Цезаря, котрий у 58–50 рр. до н.е. був намісником римської провінції Галлії. У семи частинах книги розповідається про воєнні дії римських військ на території Галлії у 58–50 рр. до н.е. Хоча твір і написаний Цезарем, сам полководець згадується у ньому лише в третій особі. Праця доповнена восьмою книгою, написаною близьким до Цезаря полководцем Авлом Гірцієм.

² Щодо створення і публікування різних частин “Записок...” Цезаря в історіографії існують різні точки зору: одні вчені вважають, що Цезар щороку, опрацьовуючи тексти своїх донесень римському сенату, укладав відповідні книги й розділи “Записок...” і щорічно їх публікував; інші дотримуються думки, що весь текст “Записок...” був продиктований Цезарем у цілому в 52–51 рр. до н.е.

³ Як епікуреєць Цезар не визнавав безсмертя душі, але як політик знав, наскільки важко боротися з народами, у яких поширені ці вірування.

Запитання до документа:

1. *Яке місце посідали друїди в суспільстві?*
2. *Про що свідчить характер найтяжчого покарання – відлучення від жертвоприношення?*
3. *Які позарелігійні функції виконували друїди?*
4. *Чому у кельтському середовищі популярною та панівною була ідея про безсмертя душі?*
5. *Які жертвоприношення практикувалися у кельтів?*
6. *Яким чином військовий спосіб життя позначився на релігійних віруваннях?*

№ 2.14 (18)

У творі Гая Юлія Цезаря “Записки про Гальську війну” повідомляється про вірування давніх германців. Акцентується увага на поширених серед давніх германців прийомах мантики.

Гай Юлій Цезар про вірування давніх германців

52–51 рр. до н.е.¹

Когда Цезарь стал расспрашивать пленных, почему Ариовист не вступал в сражение, он узнал, что причиной этого был существующий у германцев обычай, [а именно]: матери семейств (matres familiae) на основании гаданий по жребьевым палочкам и прорицаний (sortibus et vaticinationibus) провозглашают,

целесообразно ли вступать в битву или нет, и они сказали так: не дозволено германцам победить, если они вступят в сражение до наступления новолуния. <...>

[Быт] германцев сильно отличается от этого образа жизни. Ибо у них нет друидов, руководящих обрядами богослужения, и они не особенно усердствуют в жертвоприношениях. В качестве богов они почитают лишь солнце, огонь и луну, т.е. только те [силы природы], которые они видят [собственными глазами] и в благоприятном влиянии которых имеют возможность воочию убедиться; об остальных богах они даже не слышали. Вся их жизнь проходит в охоте и военных занятиях: с раннего детства они [закаляются], приучаясь к тяготам их сурового образа жизни.

Переклад С.П. Моравського, О.Й. Неусихіна.

Древние германцы : сб. док. – М. : Соцэкгиз, 1937. – С. 17, 27–28.

Примітки:

¹ Дивись примітку 2 до док. № 2.13 (17).

Запитання до документа:

1. Що свідчить про примітивність релігії давніх германців?
2. Які ранні форми релігії відзначено в документі?
3. Охарактеризуйте роль жінки в релігійних обрядах?
4. Які відмінності Ви вбачаєте у релігійних віруваннях давніх германців порівняно з релігійними віруваннями кельтів (див. також попередній документ)?

№ 2.15 (19)

Твір Публія Корнелія Тацита¹ “Германія”² є важливим джерелом для реконструкції релігійних обрядів давніх германців. У наведеному уривку визначається роль жерців в германському середовищі, акцентується увага на збереженні ранніх форм релігії.

Публій Корнелій Тацит про релігійні вірування давніх германців

Близько 98 р. н.е.³

Королей (reges) [германцы] выбирают по знатности, а военачальников (duces) – по доблести. [При этом] у королей нет неограниченной или произвольной власти, и вожди главенствуют скорее [тем, что являются] примером, чем на основании права приказывать, тем, что они смелы, выделяются [в бою], сражаются впереди строя и этим возбуждают удивление. Однако казнить, заключать в оковы и подвергать телесному наказанию не позволено никому кроме жрецов, да и то не в виде наказания и по приказу вождя, но как бы по повелению бога, который, как они верят, присутствует среди сражающихся: в битву они приносят взятые из роц священные изображения и значки. <...>

Они думают, что в женщинах есть нечто священное и вешее, не отвергают с пренебрежением их советов и не оставляют без внимания их прорицаний. В

царствование божественного Веспасиана мы сами видели Веледу, которая у многих германцев долго считалась божественным существом; да и раньше Авриния и многие другие почитались ими, притом не из лести и не превращая их в богинь. <...>

Из богов германцы больше всего почитают Меркурия (Водан), которому в известные дни разрешается приносить также и человеческие жертвы. Геркулеса и Марса они умилобивают назначенными для этого животными. Часть свевов приносит жертвы также Изиде (Isis). Я недостаточно осведомлен, откуда и как появился этот чужеземный культ, но то, что символ этой богини изображается в виде барки, показывает, что культ этот привезен из-за моря. Однако германцы считают несоответствующим величию божественных существ заключать их в стены храмов, а также изображать их в каком-либо человеческом виде; они посвящают им рощи и дубравы и именами богов называют то сокровенное, что созерцают только с благоговением. <...>

Гадание по птицам и по жеребьевым палочкам они почитают, как никто. Способ гадания по жеребьевым палочкам [очень] простой: отрубивши ветку плодоносящего дерева, разрезают её на куски, которые отмечают какими-то знаками и разбрасывают как попало по белому покрывалу. Затем жрец племени (*civitatis*), если вопрошают по поводу общественных дел, или же сам отец семейства, если о делах частных, помолвившись богам и смотря на небо, трижды берет по одной палочке и на основании сделанных раньше значков дает толкование. Если получалось запрещение, то в этот день о том же самом деле нельзя было вопрошать никаким образом; если же разрешение, то требовалось удостоверить его гаданием по птицам. И это также им известно – гадать по голосам и полету птиц. Особенностью же этого народа является то, что он ищет предзнаменований и предостережений также и от лошадей. В тех же рощах и дубравах [которые посвящены богам] на общественный счет содержатся [такие лошади], белые и не оскверненные никакой работой для смертных. Их, запряженных в священную колесницу, сопровождают жрец вместе с королем или вождем племени и примечают их ржание и фырканье; и ни к какому гаданию германцы не относятся с большей верой, и притом не только простолюдины, но и знать; жрецы считают себя служителями богов, а коней – посвященными в их тайны. Есть у германцев и другой способ наблюдать за знаменами, при помощи которого они стараются узнать исход важных войн. Они сводят взятого каким-нибудь образом в плен воина того народа, с которым ведется война, с избранным из числа своих соплеменников, каждого со своим национальным оружием: и победа того или другого принимается как предзнаменование. <...>

О менее значительных делах совещаются старейшины (*principes*), о более важных – все, причем те дела, о которых выносит решение народ (*pleos*), [предварительно] обсуждаются старейшинами. Сходятся в определенные дни, если только не произойдет чего-нибудь неожиданного и внезапного, а именно в новолуние или полнолуние, так как германцы верят, что эти дни являются самыми счастливыми для начала дела. Они ведут счет времени не по дням, как мы, а по ночам; так они делают при уговорах и уведомлениях; они думают, что

ночь ведет за собой день. Из свободы у них вытекает тот недостаток, что они собираются не сразу, как бы по чьему-нибудь приказанию, но у них пропадает два и три дня из-за медлительности собирающихся. Когда толпе вздумается, они усаживаются вооруженные. Молчание водворяется жрецами, которые тогда имеют право наказывать. Затем выслушивается король или кто-либо из старейшин (*principes*), сообразно с его возрастом, знатностью, военной славой, красноречием, не столько потому, что он имеет власть приказывать, сколько в силу убедительности. Если мнение не нравится, его отвергают шумным ропотом, а если нравится, то потрясают копьями (*framea*): восхвалять оружием является у них почётнейшим способом одобрения. <...>

[Германцы] не решают никаких дел, ни общественных, ни частных, иначе как вооруженные. <...>

Самыми древними и благородными из свевов называют себя семноны. И эта уверенность в их древности подтверждается религией. Все народы одной с ними крови сходятся в лице своих представителей в определенное время в лес, священный для них, благодаря верованиям их предков и внушаемому им издревле трепету; здесь они от имени всего народа убивают в жертву человека и таким ужасным действием начинают торжественно справлять свой варварский обряд. И в других формах выражается благоговение к этой роще: никто не может в нее войти, иначе как в оковах, чтобы этим подчеркнуть свою приниженность и величие божества; если он случайно упадет, то нельзя ему подняться и встать на ноги, а должен он выкатиться по земле. Весь этот обряд имеет целью показать, будто бы именно здесь колыбель всего народа, где над всеми властвует бог, и все остальное находится у него в подчинении и послушании. <...>

Наоборот, лангобарды своей славой обязаны малочисленности. Окруженные многими и очень сильными племенами, они обеспечивают себя не послушанием, а битвами и тем, что не боятся опасностей. За ними следуют ревидгны, авионы, англы, варины, эвдозы, сварины и нуитоны, защищаемые реками и лесами. Каждое из этих племён в отдельности ничем не замечательно, но все они вместе поклоняются Нерте, т.е. Матери-Земле, и думают, что она вмешивается в дела людей и объезжает народы. На одном из островов Океана есть девственная роща, а в ней посвященная богине колесница, накрытая покрывалом. Доступ к ней разрешается одному только жрецу. Он знает, когда богиня находится внутри [колесницы], и с великим благоговением следует за ней, влекомой телками. Тогда наступают радостные дни, праздничный вид приобретают те места, которые она удостоит своим прибытием и где гостит. Никто [тогда] не затевает войн, не берется за оружие; все железо спрятано; лишь тогда познают они мир и спокойствие, только тогда любят их, пока тот же жрец не возвратит в священную рощу богиню, пресытившуюся общением со смертными. Тотчас же после этого в скрытом от нескромных глаз озере обмываются и колесница, и покровы, и, если угодно верить, само божество. Все это делают рабы, которых немедленно вслед затем поглощает то же самое озеро. Отсюда тайный ужас и благочестивое неведение по отношению к тому, что видеть могут только те, кто должен умереть. <...>

У наганарвалов имеется роца, относящаяся к древнему культу. Ею заведует жрец в женском наряде, а боги, при истолковании на римский лад, напоминают Кастора и Поллукса. Такова сущность этих божеств, а имя им Алки. [Не существует] никаких изображений [этих божеств], и никаких признаков [занесенного извне] чужеземного культа; однако они почитаются как братья, как юноши. Всех только что перечисленных племен превосходят гарины своей силой; кроме того впечатление от своего [и без того] свирепого вида они усиливают искусственно, придавая ему необычную дикость, а также выбором времени для сражения; щиты [у них] черные, тело выкрашено, а для битвы они выбирают темные ночи; и уже одним своим страшным видом войска, состоящего из привидений, они наводят ужас. И никто из неприятелей не выдерживает такого необычного и как бы адского зрелища, так как прежде всего побеждаются их глаза.

Переклад С.П. Моравського.

Древние германцы : сб. док. – М. : Соцэкгиз, 1937. – С. 59–62, 77–79.

Примітки:

¹ Тацит Публій (Гай) Корнелій (бл. 56 – бл. 117 рр.) – римський історик, юрист, державний діяч.

² “Германія” – “Про походження і місцепроживання германців” (De origine et situ Germanorum), скорочено “Германія” – праця написана наприкінці I ст. н.е. Публієм Корнелієм Тацитом і присвячена дослідженню племен германців. Сам Тацит ніколи не відвідував Германію. Джерелами його праці стали твори попередників – Тіта Лівія, Страбона, “Германські війни” Плінія Старшого (цей твір не дійшов до нас), а також донесення римських полководців сенатові, розповіді римських купців, воїнів і германських рабів-військовополонених.

³ Датовано за: Древние германцы : сб. док. – М. : Соцэкгиз, 1937. – С. 55.

Запитання до документа:

1. *Яке місце в I ст. посідали жреці в давньогерманському суспільстві (порівняйте з попереднім документом)? Чи дозволялося іншим людям виконувати жрецькі функції?*

2. *Яке sacramентальне значення надавалося гаям?*

3. *Який вплив на релігійні вірування мав військовий спосіб життя германців?*

4. *Охарактеризуйте пантеон богів. Чи відобразився у ньому вплив інших релігій?*

5. *Чи існували зображення богів?*

6. *Якою була система жертвоприношень?*

7. *Яке значення мала мантіка в релігійних віруваннях та у щоденному житті германців?*

8. *Які релігійні культури були поширені у германців і чим це обумовлено?*

№ 2.16 (20)

Візантійський історик Проконій Кесарійський¹ у творі “Війна з готами” одним із перших подав свідчення про слов’ян, описуючи їхні походи у Східну Римську імперію. Говорячи про події 545 р., коли імператор Юстиніан збирав

нову армію для завоювання Італії, Прокопій повідомляє і про релігійні вірування давніх слов'ян.

Прокопій Кесарійський про особливості релігійних вірувань давніх слов'ян

*VI ст.*²

Эти племена, славяне и анты, не управляются одним человеком, но издревле живут в народоправстве (демократии), и поэтому у них счастье и несчастье в жизни считается делом общим. И во всем остальном у обоих этих варварских племен вся жизнь и законы одинаковы. Они считают, что один только бог, творец молний, является владыкой над всеми, и ему приносят в жертву быков и совершают другие священные обряды. Судьбы они не знают и вообще не признают, что она по отношению к людям имеет какую-либо силу, и когда им вот-вот грозит смерть, охваченным ли болезнью, или на войне попавшим в опасное положение, то они дают обещание, если спасутся, тотчас же принести богу жертву за свою душу; избегнув смерти, они приносят в жертву и то, что обещали, и думают, что спасение ими куплено ценой этой жертвы. Они почитают реки, и нимф, и всякие другие божества, приносят жертвы всем им и при помощи этих жертв производят и гадания.

Переклад С.П. Кондратьєва.

Прокопий из Кесарии. Война с готами / Прокопий. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 297.

Примітки:

¹ Прокопій Кесарійський – візантійський історик, жив у VI ст., в епоху імператора Юстиніана (527–565 рр.). Секретар Велізарія – полководця Юстиніана. Його перу належить твір “Про війни Юстиніана” у 8 книгах. Чотири останні книги говорять про “війни з готами”.

² Датовано за часом життя Прокопія Кесарійського.

Запитання до документа:

1. *Якого бога вважає Прокопій Кесарійський головним слов'янським богом і про що це свідчить?*
2. *Які можна провести аналогії з олімпійським пантеоном богів?*
3. *Порівняйте ставлення до долі-фатуму слов'янського язичництва та інших політеїстичних систем?*
4. *Які рядки підтверджують персоніфікацію сил природи?*

№ 2.17 (21)

Костянтин Порфірородний¹ в творі “Про управління імперією” надає відомості про вірування давніх слов'ян. Він звертає увагу на поширення культу дерев, персоніфікацію сил природи.

Костянтин Порфірородний про релігійні вірування слов'ян

*Близько 948–952 рр.*²

После того как пройдено это место, они достигают острова, называемого Св. Григорий³. На этом острове они совершают свои жертвоприношения, так

как там стоит громаднѣй дуб: приносят в жертву живых петухов, укрепляют они и стрелы вокруг [дуба], а другие – кусочки хлеба, мясо и что имеет каждый, как велит их обычай. Бросают они и жребий о петухах: или зарезать их, или съесть, или отпустить их живыми.

Переклад Г.Г. Літавіна.

Багрянородный Константин. Об управлении империей / Константин Багрянородный ; [пер. Г.Г. Литаврина]. – М. : Наука, 1991. – С. 49.

Примітки:

¹ Костянтин Порфирородний (905–959 рр.) – номінально візантійський імператор з 913 р., фактично – з 945 р., автор трактата “Про управління імперією”. Трактат призначався як конфіденціальний довідник-керівництво щодо управління імперією для тоді ще юного наступника престолу, майбутнього Романа II (959–963 рр.). Глава дев’ята присвячена росам та опису водного шляху з Києва до Константинополя (“із варяг у греки”), яким роси везуть зібрану на полюдді данину на продаж.

² Твір “Про управління імперією” створювався протягом 948–952 рр.

³ Острів св. Григорія – острів Хортиця, на якому знайдені залишки давньоруського поселення X – XI ст., а також арабські монети та мечі франкського походження.

Запитання до документа:

1. Яке дерево вважалось найбільш шанованим у давніх слов’ян за свідченням Костянтина Порфирородного?

2. Які прийоми мантики згадані у даному документі? 3. Що спільного можна виділити в релігійних віруваннях слов’ян, кельтів та германців за даним документом?

№ 2.18 (22)

“Повість минулих літ” – один із найдавніших руських літописів XII ст., описує язичницькі вірування східних слов’ян, вказує на зміни релігійної системи слов’ян відповідно до процесів державотворення в Київській Русі.

“Повість минулих літ” про дохристиянські вірування східних слов’ян

XII ст.

У рік 6488 [980]. <...> І став княжити Володимир¹ у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна² дерев’яного, – а голова його [була] срібна, а вус – золотий, – і Хорса,³ і Даждьбога,⁴ і Стрибога,⁵ і Симаргла,⁶ і Мокош.⁷ І приносили їм [люди] жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували [їх цим] бісам⁸, і оскверняли землю требами⁹ своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той. Але преблагий Бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василя [Великого], як ото ми потім скажемо. Та ми до попереднього повернемось.

У рік 6491 [983]. Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх.

І вернувся він до Києва, і приносив жертву кумирам із людьми своїми. І сказали старці і бояри: “Метнемо жереб на хлопця і дівчину, і на кого він упаде, – того заріжемо богам”.

А був варяг один [Тури], – двір його був [там], де є нині церква святої Богородиці [Десятинна], що її зів Володимир, – і варяг той прийшов був із Греків і потай держався віри християнської. І був у нього син [Іван], гарний з лица і душею, і на сього упав жереб по зависті диявола, бо не терпів [його] диявол, який має владу над усіма; сей був йому наче терен у серці, і прагнув погубити [його] окаянний, і підбурих людей.

І сказали, прийшовши, послані до нього, [варяга]: “Упав жереб на сина твого, бо зволили боги його собі. Тож учинимо жертву богам”. І сказав варяг: “Не боги вони суть, а дерево. Сьогодні є, а завтра вже згнило. Не їдять бо вони, ні п’ють, ні говорять, а зроблені вони руками з дерева, сокирою і ножом. А бог один єсть, [той], що йому служать греки і поклоняються, бо сотворив він небо, і землю, і людину, і зорі, і сонце, і місяць, і дав життя на землі. А сі боги що зробили? Вони самі зроблені є. Не дам сина свого бісам”.

Вони тоді, пішовши, повідали [се] людям. А ті, взявши оружжя, пішли на нього і рознесли двір довкола нього. Він же стояв на сінях із сином своїм, [і] вони сказали йому: “Дай сина свого, ми оддамо його богам”. А він відповів: “Якщо вони боги є, то нехай пошлють одного [з-між] себе бога і візьмуть сина мого. А ви чому приносите їм жертви?” І зняли вони крик, і підрубали сіни під ними, а тоді повбивали їх. І не знає ж ніхто, де їх положили, бо люди були тоді невігласами й язичниками.¹⁰

У рік 6496 [988]. І коли [Володимир] прибув,¹¹ повелів він поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив’язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями. І це [діяли йому] не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. Коли спокушав він сим образом людей – хай одплату прийме від людей!

“Велик ти єси, господи, дивні діла твої!”. Учора шанований людьми, а сьогодні знеславлений!

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволікши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], сказавши: “Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, допоки пороги пройде. Тоді облиште його”. І вони вчинили звелене. Коли пустили [його] і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Переклад Л. Махновця.

Повість минулих літ / пер. з давньоруськ. Л. Махновця // Літопис руський. – К. : Дніпро, 1989. – С. 47, 49–50, 66.

Примітки:

¹ Великий князь київський Володимир Святославович (979–1015 рр.).

² Бог грому та блискавки, війни; покровитель князя й дружини.

³ У східнослов’янській міфології сонячне божество.

⁴ Бог сонячного світла та живильної сили.

⁵ Бог вітрів.

⁶ Бог із пантеону Володимира, можливо – іранського походження. Етнограф Микола Гальковський (1868 – після 1917 рр.) першим порівняв Симаргла з іранською крилатою собакою, священним псом Ахурамазди Сенмурвом, який був покровителем насіння та паростків.

⁷ Мокош – жіноче божество, що має фінські корені. Виступає як опікунка ткацтва та прядіння.

⁸ Мова йде про людські жертвопринесення у слов'ян.

⁹ Релігійні обряди.

¹⁰ Це оповідання про принесення в жертву християнина варяга Тура та його сина засвідчує наявність людських жертвопринесень у східних слов'ян (хоча М. Грушевський, наприклад, заперечував такі факти).

¹¹ Мається на увазі, що Володимир повернувся з походу в Крим, будучи вже охрещеним разом з дружиною в Корсуні (Херсонесі).

Запитання до документа:

1. *Яким шести богам і чому саме їм було поставлено ідоли?*
2. *Про які зміни у релігії та державі свідчить виділення князем Володимиром саме цих богів?*
3. *Який бог вважався головним у язичницькому пантеоні? Обґрунтуйте думку рядками джерела.*
4. *На які шляхи проникнення християнства у слов'янські землі вказує документ?*
5. *Які прояви язичницького культу викликали описаний релігійний конфлікт?*
6. *Якою змальована соціальна належність віруючих язичників?*
7. *Наскільки суперечливо, за описом джерела, відбувалися зміни в релігійній системі суспільства?*

РОЗДІЛ 3 ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕЛІГІЙ

3.1. Ідейні джерела та етапи розвитку релігійних систем Ірану, Китаю, Японії

Документ № 3.1 (23) формує знання про зороастризм, який виник в VII–VI ст. до н.е. і використовується для ідеологічного обґрунтування переходу до землеробства й осілого тваринництва. Для зміцнення своєї влади серед населення імперії її керівна династія – Сасаніди – стали протегувати зороастрійській релігії.

Зороастризм увів культ Ахурамазди. Поклоніння верховному божеству виявлялося перш за все в поклонінні вогню. Ключова ідея релігії полягала в дуалістичному розумінні світу. Дуже чітко була виражена культова складова віровчення: жреці мали монополію на жертвоприношення, здійснення ритуалів вогню та погребальних обрядів.

Поступово в давньоіранській релігії на перший план виходить культ бога Мітри, який вважався найближчим помічником Ахурамазди.

Документи №№ 3.3 (25) – 3.4 (26) присвячені розвиткові даосизму. Перший документ відноситься до періоду формування даоської традиції (IV–III ст. до н.е.). Документ № 3.4 (26) відображає подальшу еволюцію даосизму.

Документи № 3.2 (24), 3.7 (29) ілюструють розвиток конфуціанства. Джерело № 3.2 (24) містить вислови Конфуція, який є автором вчення, що мало релігійну форму. Із самого виникнення конфуціанство, виражаючи інтереси частини панівної верхівки класу, використовувалося в соціально-політичній боротьбі. Воно закликала до зміцнення суспільного ладу й сформованих форм державного керування шляхом строгого дотримання давніх традицій, ідеалізованих конфуціанцями, і певних принципів взаємин між людьми в родині й суспільстві. Документ допоможе визначити, які саме ідеї вчення забезпечили авторитет конфуціанству в очах правлячої верхівки та зробили його офіційною ідеологією феодального Китаю.

Документ № 3.7 (29) звертає увагу на подальший розвиток конфуціанства в Китаї. На початку XX ст. воно багато в чому як і раніше визначало систему цінностей країни й народу, принципи життя китайців, основи їхнього світогляду й менталітету. Вказується на зв'язок конфуціанства та держави на початку XX ст. Документ звертає увагу на збереження в XX ст. основи релігійної системи китайців – культу предків.

Перші міфологічні пам'ятники Японії, що склалися в VII–VIII ст. н.е. – Кодзікі, Фудокі, Ніхонгі – відбили складний шлях формування системи синтоїстських культів. На ранніх стадіях розвитку синто не мало впорядкованої системи вірувань. Однак з розвитком держави й піднесенням імператора формується японський варіант походження світу, місця Японії, її правителів у цьому світі (див. документ № 3.5 (27)).

У синто особливе місце займає природа. Це анімістична релігія, і всі явища природи, згідно синтоїстським віруванням, одушевлені й обожнені. У кожному з них живе свій дух, божество – камі. Зв'язок релігії, природи та системи

господарювання, зокрема, показує документ № 3.6 (28). У ньому наводиться церемоніально-обрядові пісні з нагоди куштування першого врожаю.

№ 3.1 (23)

Документ містить фрагменти з Авести – священної книги зороастризму. Релігійне вчення пов'язано з ім'ям Заратуштри, котрий виступав як великий реформатор маздаїзму, найдавнішої політеїстичної релігії іранців, і підніс культ Ахура-Мазди як втілення добра. Авеста є важливим джерелом для реконструкції релігійно-міфологічного світогляду, звичаїв та обрядів загальноарійської спільноти.

Авеста про вірування народів Давнього Ірану

IX–VI ст. до н.е.¹

Гимн Ахура-Мазде

(Яшт1, “Ормазд-яшт”)

1. Спросил Ахура-Мазду Сипитама-Заратуштра: “Скажи мне Дух Святейший, создатель жизни плотской, что из святого слова и самое могучее, и самое победное, и наиболее благотное, что действительней всего?”

2. И что победоноснее, и что всего целебнее, что сокрушает больше вражду людей и дэвов? <...>

3. Ахура-Мазда молвил: “Мое то будет имя, Спитама-Заратуштра, Святых Бессмертных имя, из слов святой молитвы оно всего мощнее, оно всего победнее и наиболее благотнее, и действительней всего. <...>

5. И молвил Заратуштра: “Скажи мне это имя, Благой Ахура-Мазда, которое великое, прекрасное и лучшее, и самое победное <...>

6. Тогда я сокрушил бы вражду людей и дэвов, тогда я сокрушил бы всех ведьм и колдунов, меня ж не одолели бы ни дэвы и ни люди, ни колдуны, ни ведьмы”.

7. Ахура-Мазда молвил: “Мне имя – Вопросимый, о верный Заратуштра, второе имя – Стадный, а третье имя – Мощный, четвёртое – я Истина, а, в пятых, – Всё благое, что истинно от Мазды, шестое имя – Разум, седьмое – я Разумный, восьмое – я Ученье, Девятое – Учёный.

8. Десятое – я Святость, одиннадцать – Святой я, двенадцать – я Ахура, тринадцать – я Сильнейший, четырнадцать – Беззлобный, пятнадцать – я Победный, шестнадцать – Всесчитающий, Всевидящий – семнадцать, Целитель – восемнадцать, Создатель – девятнадцать, Двадцатое – я Мазда”.

9. Молись мне, Заратуштра, и днём молись, и ночью, свершая возлиянья. Как это подобает. Я, сам Ахура-Мазда, приду тогда на помощь <...>

Гимн Солнцу

(Яшт 6, “Хуршед-яшт”)

1. Мы молимся Солнцу, Бессмертному Свету, чьи кони быстры. Когда Солнце светит, когда Солнце греет, стоят божества все сотнями тысяч и счастье вбирают и счастье вручают, и счастье дарят земле, данной Маздой, для мира расцвета, для истины роста. <...>

3. Не всходит же Солнце, и дэвы всё губят, что есть на земле, и здесь небожители в мире телесном не могут пробыть. <...>

5. Помолімся Митре, чьи нивы просторны, Тысячеухому, чьих глаз мириад, который бьёт метко своей булавою по дэвов башкам. Помолімся связи, из всех наилучшей, меж Солнцем с Луной.

Гимн Митре

(Яшт 10, “Михр-яшт”)

1. Ахура-Мазда молвил Спитама-Заратуштре: “Таким я создал Митру, чьи пастбища просторны, что тех же он достоин молитв и восхвалений, как я, Ахура-Мазда”. <...>

83. Мы почитаем Митру <...> Его, вздевая руки, страны владыка просит, зовёт его на помощь. К нему, вздевая руки, вождь племени взывает, зовёт его на помощь.

84. К нему, вздевая руки, семьи глава взывает, зовёт его на помощь. Его, вздевая руки, хозяин дома просит, зовёт его на помощь. Его корова просит, зовёт его на помощь, взывая о доенки. Его, вздевая руки, бедняк правдивый просит, своих лишённый прав, зовёт его на помощь. <...>

89. Его жрецом поставил себе Ахура-Мазда, молящимся усердно, возвышенно поющим. <...>

Переклад І.М. Стеблін-Каменського.

Авеста в русских переводах (1861–1996) / [сост. общ. ред. прим., справ. раздел И.В. Рака]. – 2-е изд. исправл. – СПб. : Журнал “Нева” ; Летний Сад, 1998. – С. 162–164, 247–249, 270–294.

Примітки:

¹ Датовано за часом створення Авести.

Запитання до документа:

1. Які рядки відображають первісні релігійні вірування стародавніх іранців?
2. У чому проявлявся дуалізм релігійних вірувань?
3. Чи існували у протоіранців вірування про потойбічне життя?
4. Визначте за Авестою символ віри зороастризму.
5. Чи можна вважати зороастризм релігією, даною через пророка?
6. Визначте за Авестою, що є центральною частиною зороастрійського культу?

№ 3.2 (24)

“Бесіди і судження” (“Лунь юй”) – вислови Конфуція¹ записані його учнями, показують, що конфуціанство є не тільки етико-правовим, філософським, а й релігійним за своєю формою. Воно стверджує, що всі суспільні відносини освячені Небом, яке вказує людині шлях правильної поведінки.

“Бесіди і судження” Конфуція

*V ст. до н.е.*²

2: 4. Учитель сказав: “В п'ятнадцять років я звернув свої думки до навчання. В тридцять років я отримав незалежність. В сорок років я звільнився від

сомнений. В пятьдесят лет я познал волю неба. В шестьдесят лет научился отличать правду от неправды. В семьдесят лет я стал следовать желаниям моего сердца и не нарушал ритуала”. <...>

4: 1. Учитель сказал:

– Жить в человеколюбии – это прекрасно.

И разве мудр тот, кто имея выбор, не селится в человеколюбии!? <...>

4: 11. Учитель сказал:

– Благородный муж думает о Дэ (возвышенном), маленький человек думает о земном (низменном). Благородный муж печется о законе, маленький человек мечтает о милостях. <...>

12: 1. Янь Юань спросил о человеколюбии. Учитель ответил:

– Победить себя и обратиться к ритуалу – это и есть человеколюбие. В тот день, когда человек победит себя и обратится к ритуалу, вся Поднебесная обратится к человеколюбию. Стать человеколюбивым зависит от тебя, а не от других!

Янь Юань сказал:

– Прошу раскрыть это поподробнее.

Учитель продолжил:

– На то, что чуждо ритуалу, не смотри.

– То, что чуждо ритуалу, не слушай.

– То, что чуждо ритуалу, не говори.

– То, что чуждо ритуалу, не делай. <...>

16: 2. Конфуций сказал:

– Когда Дао есть в Поднебесной, то ритуал, музыка, наказания и кара [мятежников] исходят от Сына Неба.

Когда Дао нет в Поднебесной, то ритуал, музыка, наказания и кара исходят от князей (чжу хоу).

Когда все это исходит от князей, то редко бывает, чтобы за десять поколений не утратили власти.

Когда все это исходит от сановников (да фу), то редко бывает, чтобы за пять поколений не утратили власти.

Когда судьба царства находится в руках вассалов вассала, то редко бывает, чтобы за три поколения не утратили власти.

Если Дао есть в Поднебесной, то управление не находится в руках сановников.

Если Дао есть в Поднебесной, то престолюдины не прекословят.

Переклад А.Є. Лукьянова.

Беседы и суждения Конфуция. – Спб. : ООО “Изд-во «Кристалл”, 1999. – С. 47, 115, 127, 404–405, 605.

Примітки:

¹ Конфуцій – видатний філософ Давнього Китаю (551–479 рр. до н.е.), засновник конфуціанства. Його вчення суттєво вплинуло на життя Китаю й Східної Азії.

² За часом створення книги “Бесіди і судження”.

Запитання до документа:

1. За документом встановіть ідеал людського життя в конфуціанстві
2. Яку роль у конфуціанстві відіграє освіта?
3. Яка роль відводиться зовнішнім атрибутам у релігії?
4. Що повинно стати пріоритетом у відносинах між людьми за Конфуцієм?
5. Що, на думку Конфуція, може сприяти гармонії у відносинах між людьми?
6. Охарактеризуйте вчення про “благородного мужа”.
7. Яка частина тексту підтверджує, що у китайському світосприйнятті світ не розділений на дух і матерію, а являє собою органічну цілісність?

№ 3.3 (25)

“Дао-де цзин” – одна із перших пам’яток даоської думки, відноситься до так званих текстів “високого” раннього даосизму. Ідеї “Дао-де цзин” стали засадничими для подальшої даоської релігійної думки, окрім того є джерелом даоського теократичного вчення.

“Дао-де цзин” про основні засади даосизму

Близько 300 р. до н.е.¹

1. В пути, по которому можно идти,
Нет ничего от вечного дао-Пути.
В имени, которое можно произнести,
Нет ничего от вечного имени.
Безымянное – Неба, Земли начало,
Именуемое – матерью сущего стало.
В отсутствии постоянном
Тайну его созерцать стремись.
В наличии постоянном
Предел его созерцать стремись.
2. Когда в Поднебесной все узнают,
Что прекрасно прекрасное, –
Это уже безобразно.
Когда все знают,
Что доброта добра, –
Это уже не доброта.
Поэтому наличие и отсутствие
Друг друга порождают,
Трудное и легкое друг друга создают,
Короткое и длинное друг друга оформляют,
Высокое и низкое друг друга измеряют,
Мелодия и ритм друг с другом гармонируют,
Начало и конец друг за другом следуют.
Поэтому совершенномудрый пребывает в делах недеяния,
Не прибегая к словам, осуществляет учение,

Все сущее творит, не полагая начала творению,
 Рождает, но не обладает,
 И действует, не замышляя преднамеренно
 Заслуг и почестей оно не возжелало.

И раз оно не возжелало,
 Они и не уходят от него. <...>

10. Соедини воедино души земные и дух Небес,
 Одно обними – и не смогут они расстаться!

Тогда сумеешь уподобиться дитяти!
 Зерцало темное от скверны омой –
 И беспорочен стань душой!

Цени народ и государство упорядочь –
 Тогда недеяние сможешь осуществить!
 Небесные врата то отверзаются, то затворяются –
 Узри начало женственное в них!

Поняв четыре принципа,
 Ты сможешь пребывать в незнании!
 Дао рождает сущее, питает его,
 Рождает, но не обладает
 И действует, не замышляя – преднамеренно.
 Вращивает, но не повелевает –

Это сокровенною силою дэ зовется, знаю!

11. Тридцать спиц вместе – одно колесо.
 Но то, что в нем отсутствует,
 Определяет наличие использования телеги.
 Стенки из глины – это сосуд,
 Но то, что в нем отсутствует,
 Определяет наличие использования сосуда.
 В стенах пробиты окна и двери – это дом,
 Но то, что в нем отсутствует,
 Определяет использование дома.

Поэтому наличие чего-либо определяет выгоду,
 А отсутствие – возможность использования. <...>

18. Великий Путь понес ущерб,
 И появились гуманность и справедливость,
 Мудрость обнаруживается, когда есть великая ложь <...>

Когда государство погружено в междоусобицы и смуты,
 То появляются преданные подданные.

Отсеките совершенномудрие, отбросьте мудрость,
 И народ стократную выгоду обретет.

19. Отсеките гуманность, отбросьте справедливость,
 И народ к сыновней почтительности и материнской любви
 Возвратится вновь.

Отсеките изощренность, отбросьте выгоду
 И воры и разбойники исчезнут.

С триадой этому не дано высокому покончить просвещению.
 Поэтому указываю, что ведет к избавлению:
 Смотрите на безыскусственную простоту,
 Обнимите изначальную первозданность.
 Умеряйте себялюбие, искореняйте страсти. <...>
 21. Из пустоты блага-дэ Путь-дао исходит вовне.
 Дао – вещь такая: неясная и смутная, безликая и туманная.
 О, неясная! О, смутная!
 В твоём средоточии есть образы.
 О безликая! О туманная!
 В твоём средоточии есть вещи.
 О загадочная! О темная!
 В твоём средоточии есть энергетическая эссенция.
 Эта энергетическая эссенция предельно истинна.
 В её средоточии скрыта искренность.
 С древности доньше не исчезало её имя.
 С помощью его обзираю все множество множеств сущего,
 Но откуда мне известно, что все множество множеств сущего таково?
 Из этого. <...>
 25. <...> Я не знаю твоего имени.
 Обозначая знаком, называю тебя Путём-дао,
 Делая усилие, называю тебя великим.
 Великое называю уходящим,
 Уходящее называю далеким,
 Далекое называю возвращающимся.
 Поэтому дао велико, Небо велико, Земля велика,
 Монарх также велик.
 Таким образом, в мире четверо великих,
 Но монарх среди них – на первом месте.
 Человек берет за образец Землю,
 Земля берет за образец Небо,
 Небо берет за образец дао,
 А дао берет за образец самоестественность. <...>
 28. Знай мужественность свою и женственность свою храни,..
 Знай белое свое и черное свое блюди,..
 Знай, славу свою и позор свой храни,
 Тогда ложбиною пустой для Поднебесной станешь ты.
 Ложбиной пустоты для Поднебесной став,
 Ты сделаешь достаточной свою вечную силу дэ
 И вновь вернешься к изначальной первозданности.
 Первозданность рассеивается, и появляются орудия.
 Совершенные мудрецы используют их
 И становятся начальниками чиновников.
 Поэтому великий порядок не может стать ущербным.

Переклад Є.О. Торчинова.

Религии Китая : хрестоматия / [сост. Е.А. Торчинова]. – Спб. : Евразия, 2001. – С. 21–22.

Примітки:

¹ Автори хрестоматії (Религии Китая : хрестоматия / [сост. Е.А. Торчинова]. – Спб. : Евразия, 2001. – С. 19) встановили, що трактат написаний близько 300 р. до н.е.

Запитання до документа:

1. Які категорії є центральними для даосизму?
2. Які поняття притаманні даосизму як прояву китайської релігійної думки?
3. Виділіть особливості раннього даосизму.
4. Розкрийте зміст вчення про “два дао”.
5. Яке місце посідав культ монарха у даосизмі?
6. Чи простежуються у трактаті ідеї здобуття безсмертя, що є характерними для пізнього даосизму?
7. Підтвердіть рядками документа поширення культу природної простоти, натуралізму.

№ 3.4 (26)

“Іньфу цзин” (“Книга про єднання прихованого”) – один з фундаментальних даоських творів. Праця мала вплив на формування концепції середньовічного даосизму та деякою мірою неоконфуціанства.

“Іньфу цзин” – відзеркалення розвитку даосизму у середні віки
VIII ст.¹

I

1. Созерцать Небесное дао-Путь, блюсти действия Неба, – вот и все.
2. У Неба пять воров². Видящий их процветает. Пять воров в сердце – действуй сообразно с Небом. Тогда вселенная в твоих руках, мириады превращений родятся в твоём теле.
3. Природная сущность Неба – человек. Сердце человека – Пружина. Установилось дао-Путь Неба и Земли, и благодаря этому утвердился человек.
4. Стоит Небу проявиться, убивая Пружину, и перемещаются звезды, меняются местами созвездия. Стоит Земле проявиться, убивая Пружину³, и выползают на сушу драконы и змеи. Стоит человеку проявиться, убивая Пружину, и Небо и Земля переворачиваются. Стоит Небу и Земле проявиться в гармонии, и мириады превращений утверждаются окончательно⁴.
5. В природной сущности есть искусность и бездарность; они могут быть утаены и скрыты. Порочность девяти отверстий коренится в “трех насущных”⁵. Они могут пребывать и в движении, и в покое.
6. Огонь родился в дереве, и беда только лишь проявилась – ее необходимо преодолеть. Порочность родилась в государстве, и время только лишь сдвинулось – ее необходимо уничтожить. Познавший это совершенствуется, упражняясь. Его называют совершенномудрым.

II

1. Небо рождает, Небо убивает. Таков принцип дао-Пути.
2. Небо и Земля – грабители всего сущего. Все сущее – грабитель человека. Человек – грабитель всего сущего. Три грабителя пребывают в согласии, тогда Триада умиротворяется⁶. Поэтому и говорится: “Питайся в должное время, и все кости будут соответствовать норме; приведи в действие эту Пружину, и мириады превращений умиротворятся”.
3. Человек знает, что его дух одухотворяет его, но не знает, что благодаря не-духовному он одухотворяется.

III

1. Слепой прекрасно слышит. Глухой прекрасно видит. Утрата и выгода имеют один исток.
2. Сердце рождается в вещах и умирает в вещах. Пружина находится в глазах.
3. Небо не милосердно, но оно рождает великое милосердие. Когда проносятся грозы или свирепствуют вихри, никто не смеет шелохнуться. Пришла музыка, и природная сущность изобильна. Пришел покой, и природная сущность умеренна.
4. Небо безмерно себялюбиво, но в действиях оно безмерно бескорыстно. Ухвати это, упорядочив пневму.
5. Жизнь – корень смерти. Смерть – корень жизни. Милосердие рождается во зле. Зло рождается в милосердии.

Переклад Є.О. Торчинова.

Религии Китая : хрестоматия / [сост. Е.А. Торчинова]. – Спб. : Евразия, 2001. – С. 99–101.

Примітки:

¹ Текст твору, що дійшов до нас, знайдено у VIII ст. даосом Лі Цюанем. Саме з іменем останнього пов'язують авторство праці.

² “Пять злодіїв” – йде мова про п'ять першостихій китайської традиційної філософії (вода, дерево, вогонь, земля, метал). Вони названі “злодіями”, так як згідно з текстом у світі все взаємозалежне, все існує за рахунок зв'язку з іншим.

³ Пружина – одне з важливіших понять даосизму. Розглядається як рушійна сила природи і людського організму.

⁴ Викладається дуже важливе для всієї китайської філософії вчення про гармонію всього сущого (насамперед, універсальної космічної тріади – неба, землі, людини), в якій людина займає центральне місце. Порушення цієї гармонії призводить до трагічних катаклізмів.

⁵ “Три насущних” – вуха, очі й рот (сань яо), тобто основні органи почуттєвого сприйняття.

⁶ Мова йде про небо, землю та людину.

Запитання до документа:

1. Як документ визначає сенс життя людини?
2. Які рядки відбивають вчення про гармонію всього сущого?
3. Яке місце посідає людина в релігійній системі?
4. Розкрийте роль стихій у даосизмі.

5. Які рядки тексту свідчать про увагу даосизму до проблем державного розвитку?

№ 3.5 (27)

З уривку “Кодзікі”¹ простежується ідея спадкоємності від першобогів-творців світу до царів Ямато – як вважалося, далеких предків нинішніх японських імператорів. Головною метою, яку ставив перед собою автор цього твору, було доведення божественного походження японських імператорів. Дане джерело вказує на віддзеркалення суспільних відносин в релігійній системі Давньої Японії.

Міф про створення світу та Японії

712 р.²

Когда впервые раскрылись Небо и Земля, имена богов, явившихся в Такама-но хара – Равнине Высокого Неба, были: Амэ-но-минака-нуси-но ками – Бог-Правитель Священного Центра Небес; за ним Така-ми-мусуби-но ками – Бог Высокого Священного Творения; за ним Камимусуби-но ками – Бог Божественного Творения. Эти три бога явились каждый сам по себе и не дали себя увидеть.

Имена богов, что явились за ними из того, что пробилось на свет подобно побегам тростника, в то время, когда земля еще не вышла из младенчества, и, подобно всплывающему маслу, медузой носилась [по морским волнам], были: Умасиасикаби-хикод-зи-но ками – Юноша-Бог Прекрасных Побегов Тростника; за ним Амэ-но-токотати-но ками – Бог Навечно Утвердившийся в Небесах. Эти два бога тоже явились каждый сам по себе и не дали себя увидеть.

Пятеро богов, о которых сказано выше, суть особые небесные боги.

Двое богов, что явились каждый сам по себе, о которых сказано выше, зовутся каждый Одним Поколением. За ними парами явившихся десять богов, двоих вместе, зовут Одним Поколением.

Тут все небесные боги своим повелением двум богам Идзанаги-но микото и Идзанами-но микото: “Закончите дело с этой носящейся [по морским волнам] землей и превратите ее в твердь”, – молвив, драгоценное копье им пожаловав, так поручили.

Потому оба бога, ступив на Небесный Плавающий Мост, то драгоценное копье погрузили, и, вращая его, хлоп-хлоп – месили [морскую] воду, и когда вытащили [его], вода, капавшая с кончика копья, сгустившись, стала островом. Это Оногородзима – Сам С собой Сгустившийся остров.

На этот остров [они] спустились с небес, воздвигли небесный столб, возвели просторные покои. Тут спросил [Идзанаги] богиню Идзанами-но микото, свою младшую сестру: “Как устроено твое тело?”; и когда так спросил – “Мое тело росло-росло, а есть одно место, что так и не выросло”, – ответила. Тут бог Идзанаги-но микото произнес: “Мое тело росло-росло, а есть одно место, что слишком выросло. Потому, думаю я, то место, что у меня на теле слишком выросло, вставить в то место, что у тебя на теле не выросло, и родить страну. Ну как, родим?”. Когда так произнес, богиня Идзанами-но микото “Это

[будет] хорошо!” – ответила.

Тут бог Идзанаги-но микото произнес: “Если так, я и ты, обойдя вокруг этого небесного столба, супружески соединимся”, – так произнес. Так условившись, тут же: “Ты справа навстречу обходи, я слева навстречу обойду”, – произнес, и когда, условившись, стали обходить, богиня Идзанами-но микото, первой: “Поистине, прекрасный юноша!” – сказала, а после нее бог Идзанаги-но микото: “Поистине, прекрасная девушка!” – сказал, и после того, как каждый сказал, [бог Идзанаги] своей младшей сестре возвестил: “Нехорошо женщине говорить первой”, – так возвестил. И все же начали [они] брачное дело, и дитя, что родили, [было] дитя-пиявка. Это дитя посадили в тростниковую лодку и пустили плыть.

За ним Авасима – Пенный остров родили. И его тоже за дитя не сочли.

Тут два бога, посоветовавшись, сказали: “Дети, что сейчас родили мы, нехороши. Нужно изложить это перед небесными богами”, – так сказали, и вот, вместе поднялись [на Равнину Высокого Неба] и испросили указания небесных богов. Тут небесные боги, произведя магическое действие, изъявили свою волю: “Потому нехороши [были дети], что женщина первой говорила. Снова спуститесь и заново скажите”, – так изъявили.

И вот тогда, спустились обратно и снова, как раньше, обошли тот небесный столб.

Тут бог Идзанаги-но микото, первым: “Поистине, прекрасная девушка!” – произнес, после него богиня Идзанами-но микото, жена: “Поистине, прекрасный юноша!” – произнесла. И когда, так произнеся, соединились, дитя, которое родили, [был] остров Авадзи-но-хо-но-са-вакэ <...>

И вот, когда Великая Священная Богиня Аватэрасу-но³ оо-ми-ками выйти [из грота] изволила, тут и Равнина Высокого Неба, и Тростниковая Равнина-Серединная Страна, сами собой, озарились светом <...>

Тогда Великая Богиня Аватэрасу оо-ми-ками, бог Такаки-но Kami, [со своим] повелением потомку-наследнику, богу Масакацу-а-кацукатихаяхиамэ-но-осихомими-но микото сказали: “Теперь Тростниковую Равнину-Серединную Страну подчинять кончили, – так донесено. Потому, в точности как [тебе] было поручено, спустись и ведай [ею]”, – так сказали <...>

Два бога.

Потому-то, в точности как [потомком-наследником] было сказано, дали повеление богу Хикохо-но-нигини-но микото: “Эта Тоёасихара-но-мидзухо-но-куни – Страна Обильных Тростниковых Равнин, Молодых Рисовых Ростков – это страна, которой тебе ведавать, – так поручено [было]. Потому, в точности по повелению, должно [тебе] спуститься с небес”, – так сказали.

И вот, когда бог Хикохо-но-нигини-но микото собирался спуститься с небес, был тут бог, что, находясь на восьми небесных перекрестках [дорог], освещал – вверху Равнину Высокого Неба, внизу – Тростниковую Равнину-Серединную Страну.

Тогда, богам <...> всем пятерым главам кланов, каждому его службу определив, послали [их] вниз с небес. Тут [богиня Аватэрасу богу Хикохо-но-нигини дала] длинные нити со множеством магатама, зеркало – те, которыми

[ее из грота] выманивали, а еще меч Кусанаги, а еще Токоё-но-омоиканэ-но ками – Бога Размышляющего из Вечного Царства, Бога-Мужа Тадзикара-о-но ками, Амэ-но-ивато-вакэ-но ками – Юного Бога Небесного Скалистого Входа присоединила и сказала: “Это зеркало полностью считай моим духом, поклоняйся ему так, как мне поклонялся бы...”

Переклад Є.М. Пінус

Міфи Давньої Японії: Кодзика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://img0.liveinternet.ru/images/attach/c/0/3700/3700933_kojiki.txt

Примітки:

¹ “Кодзікі” (“Записи давніх діянь”) – найбільша пам’ятка давньояпонської літератури, основна священна книга синтоїстського трикнижжя, що включає в себе, крім “Кодзікі”, “Ніхонгі” (“Аннали Японії”) і згорілі під час пожежі в 645 р. “Кудзікі” (“Записи про минулі справи”).

² У цьому році придворний історіограф, вчений того часу О-но Ясумаро (?–723 рр.) подарував імператриці Теммей (661–721 рр.) рукопис під назвою “Кодзікі” (“Записи давніх діянь”), що складався з трьох частин-сувоїв.

³ Аматерасу – богиня сонця, старша дочка Ідзанаки та Ідзанами. Богиня-покровителька землеробства та рукоділля.

Запитання до документа:

1. *Яке уявлення мали давні японці про походження всесвіту?*
2. *Як японці уявляли собі походження островів?*
3. *Як рядки документа вказують на зв’язок релігійних вірувань та землеробства?*
4. *Яке місце посідало шанування сонця у давніх японців?*
5. *Яка богиня вважалася головною?*
6. *Що в уривку говорить про походження імператорського роду?*
7. *Сьогодні символами імператорської влади є намисто, меч, зеркало. За уривком встановіть, чому сакральне значення мають ці речі?*
8. *Як обґрунтовується священний статус імператора?*

№ 3.6 (28)

У документі подані церемоніально-обрядові пісні з нагоди куштування першого врожаю. Він характеризує релігійні погляди давніх японців та дозволяє простежити значне відображення системи господарства на релігійній системі в Давній Японії.

Велике свято куштування першого врожаю

Початок X ст.¹

Жерці, що зібралися, і священнослужителі, всі слухайте – так виголошую. За дозволом бога й богині, прабатьків владики нашого, що на Рівнині Високого Неба божественно перебувають, говорю смиренно перед царственими богами, яким хвалу підносять у храмах неба, храмах землі. У день зайця місяця сімоцукі року нинішнього царя нащадок вкушати буде небесну трапезу, довгу трапезу, вічну трапезу, і нехай боги-царі на неї погодяться, щоб вік його як міцна скеля, вічна скеля збережений був, квітучим віком щасливий був, щоб тисячу осеней,

п'ять сотень осей він трапезу спокійно, мирно вкушав, зарум'янившись пишним рум'янцем. Тому багаті дарунки царя нащадка – світлі тканини, блискучі тканини, м'які тканини, грубі тканини приносимо і на пишному сході сонця ранкового хвалу підносимо – і всі слухайте, – так виголошую. Особливо наголошую: дарунки піднесені, що очищення пройшли, до тендітних плечей жерців товстими шнурами прив'язані, жерці й священнослужителі прийміть і неухильно підношення зробіть, – так виголошую.

Переклад Н. Кулигіної, О. Левицької.

Японська література : хрестоматія / [упоряд.: І.П. Бондаренко, Ю.В. Осадча]. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – . – Т. I (VII – XIII ст.). – С. 92–93.

Примітки:

¹ Уперше тексти церемоніально-обрядових пісень були зібрані у збірку норіто “Енгісікі” в 927 р.

Запитання до документа:

1. Яке значення мало небо в світогляді давніх японців?
2. Чи простежується за документом ієрархія богів?
3. Яке місце посідало сонце в релігійних віруваннях давніх японців?
4. Яке sacramентальне значення японці відводили правителю?
5. Що виступало подарунками синтоїстським богам?

№ 3.7 (29)

Документ містить уривок із щоденника мандрівки російського вченого, майбутнього академіка Василя Алексєєва¹ у Північно-Східному Китаї в 1907 р. Він відбиває спостереження вченого щодо становища конфуціанства в Китаї, дозволяє визначити роль цього вчення в житті пересічного китайця.

Подорожні записки Василя Алексєєва про конфуціанство, складені під час мандрівки у Північно-Східному Китаї

1907 р.²

27 июня. <...> Направляемся в Кунмяо – храм Конфуция³. Проходим мимо алтаря Лун-вана, сооруженного перед какой-то лавкой.

Нас сопровождает слуга из ямыня, а потому торгов за вход в знаменитый храм не состоялось.

В архитектурном отношении храм представляет несколько зданий, разделенных квадратными дворами и постепенно увеличивающихся по мере приближения к центральному, самому большому зданию. Подобная распланировка отвечает расположению больших жилых китайских помещений. Кунмяо является весьма характерным образцом ее.

Дачэндянь и весь храм в целом производят впечатление огромного, роскошного, величественного, мертвого. Дворы выстланы плитами, высится целый “лес” памятников – каменных стел, покрытых текстами, величающими Конфуция во всех стилях, начиная от элементарно лапидарного и кончая весьма сложным и пространным. Перед статуей Конфуция стоят вазы, стол с нарезками

– местами для древних сосудов. Сами сосуды хранятся у Яньшэнь-гуна, семьдесят пятого потомка Конфуция. Этот Яньшэнь-гун – “князь, продолжающий род святого” – живет в Цюйфу и облечен государственными почестями. Он здесь настолько всемогущ, что с ним считается и губернатор (сюньфу). Величают его Шэн-жень (!) – “совершенно мудрый”. Статуя Конфуция стоит только в этом храме, на его родине. В любом же другом храме Конфуция вместо статуи посередине северной стены ставится таблица Конфуция, на которой почиет его дух. В Пекинском храме на такой табличке написано по-китайски и по-маньчжурски: “Величайшее совершенство, древний первоучитель философ Кун”. И повелитель Китая, и его сановники совершают перед ней ежегодное поклонение. При этом в храме поются гимны и славословия, но ни в коем случае не молебны. В храме Конфуция никто не ставит ему свечей и не молится ему о наживе и семье, и вообще его вмешательства в жизнь никто не просит. Культ же Конфуция и храмы ему – не более как здания мемориального характера, без всякой религиозной сутолоки, как в буддийских и даосских храмах.

28 июня. <...> Утром отправляемся к священному месту Китая, могиле Конфуция. Это в общем роща кипарисов, в которой стоит скромная могила с надписью: “Самый совершенный человек и первоучитель наш, мудрец Кун”. Вокруг – целый город храмов, выставок, кладбищ. Некоторые храмы роскошной архитектуры, возобновляемой от времени до времени на щедрые пожертвования императорского двора, о чем непременно гласит какая-либо стела. <...>

Большинство картин, купленных здесь, имеют морализующий характер. Все основы конфуцианской морали запечатлены на них, конечно, отнюдь не в виде отвлеченных философских рассуждений, а в виде красочных сценок, изображаемых чаще всего, как театральное представление. Учение Конфуция, пронизывая на протяжении веков всю общественную жизнь Китая, не могло не всосаться в кровь народа. Действительно, кто станет оспаривать исключительную и демонстративную китайскую вежливость? “Китайские церемонии” сделали свое дело <...>

Не трудно также отметить обычную невозмутимую сдержанность китайцев, объясняющую тот удивительный факт, что при всей антипатии к иностранцам мы всюду встречаем предупредительность и вежливость. Осуждение в течение столь многих веков войны как грубого насилия привело к ярко выраженному миролюбию этого народа. Проповедь культурной силы привела к тому, что в каждом китайце, на каком бы уровне культуры он ни был, сидит вера в совершенствование человеческой природы путем проникновения в книжную премудрость. Исключительное уважение к ученым, благоговейное отношение к покрытой письменами бумаге, строжайшее почитание старших, семейное долготерпение, позволяющее нескольким поколениям жить совместно, и, наконец, полное отсутствие всякой религиозной исключительности⁴, – во всем этом не трудно видеть конфуцианское влияние, и все это нашло свое отражение на лубочной картинке. Вот перед вами, например, мальчуган, как символическое пожелание мужского потомства и

вместе с тем как символ моралиста, ибо рядом с ним лежит открытая книга, в которой стоят вещи конфуцианские слова: “Люди вначале от природы определенно хороши, но если не учить их, природа тогда извратится ...” Это первые слова конфуцианского катехизиса (Сань цзы цзин).

1 июля. <...> В основе религии предков, понимаемой конфуцианцами как высшее чинное поведение (ли), лежит почитание старших (сяо). Это обязательное почитание родителей даже тогда, когда они не стоят его, распространяется и на мертвых. “Чти своего; умершего отца, как если бы он был жив”, – говорит Конфуций. В вопросе о том, что делается с душой после смерти, Конфуций придерживается взглядов, существовавших до него: злая душа способна мстить, добрая душа – светлая. Приносить жертвы можно, но лучше держаться от всего этого подальше. Конфуций вообще не любил этой темы: “Ты еще не знаешь жизни, как же ты хочешь познать смерть?”.

Практическая же религия, культовый обряд, существует в виде шаманства, служения духам. Умерший незримо влияет на судьбу живущих. Души людей, за которых никто не приносит жертв, опасны, как бродяги (отсюда – бесы, оборотни, эгуй – голодные, духи, нечисть).

Патриархальная религия, культ предков непосредственно соединены и с конфуцианской моралью, и с практической религией мертвых душ. О предках нужно помнить всю жизнь и все время, они нуждаются в постоянных заботах, хотя и условных, со стороны потомков. Таблица предка – доска, на которой золотом по красному лаку пишут во всей подробности титул; имя-фамилию и прочие обозначения покойного, чтимого как дух, стоит на домашнем алтаре и перед ней приносятся жертвы: еда (рис, мясо, пирожки, фрукты, конфеты) и бумажная имитация денег, шелка и яшмы. Бумага сжигается перед алтарем, ибо огонь превращает эту имитацию в настоящие предметы, а съестные приношения съедают сами потомки. Молитвы предкам отличаются от обычных просительных и благодарственных молений и носят характер напыщенных деклараций. Так как только мужчины полномочны совершать жертвоприношения, то это религиозное обожание предков требует от китайца обязательного продолжения мужского рода. Без мужского потомства китаец всегда чувствует себя обиженным судьбой. Девочки потомством не считаются. Мой учитель в Пекине Лю Да-бэнь считал себя “бездетным” и очень несчастным (не мог взять наложницу). Оказалось, что у него <...> четыре дочери, но они в счет нейдут: не приносят жертвы духу.

Алексеев В.М. В старом Китае. Дневники путешествия 1907 г. / В.М. Алексеев. – М. : Изд-во восточной литературы, 1958. – С. 131–140, 146.

Примітки:

¹ Алексеев Василь Михайлович (1881–1951 рр.) – російський філолог-китаїст, перекладач, дійсний член АН СРСР. У 1907–1909 рр. жив у Китаї. Здійснив разом з відомим французьким вченим-синологом Е. Шаванном наукову експедицію до Північно-Східного Китаю. Під час експедиції займався збиранням фольклорного матеріалу й особливу увагу приділяв колекціонуванню народних (лубочних) картин, про які вирішив писати магістерську дисертацію.

² Датовано за часом перебування вченого у Китаї.

³ Йде мова про прибуття до міста Цюйфу, в якому народився, жив і помер Конфуцій. З його ім'ям пов'язані визначні пам'ятки міста: храм Конфуція (“Кунмяо”); будинок роду Конфуція (“Кунфу”), у якому жили його прямі нащадки; ліс Конфуція (“Кунлинь”), у якому перебуває його могила.

⁴ У Китаї ніхто не вписував до графі “віросповідання” належність до буддизму, даосизму тощо.

Запитання до документа:

1. Які головні ідеї конфуціанства відзначає автор?
2. Які рядки вказують на взаємозв'язок держави та конфуціанства?
3. Які сфери побутового життя визначаються конфуціанством?
4. З яких частин складався храмовий комплекс в Цюйфу?
5. Про що свідчить встановлення табличок Конфуцію в різних храмах Китаю?
6. Про що свідчить відсутність молитов до Конфуція?
7. Чи ставляться китайці до Конфуція як до Бога?
8. Чи можна визначити, проаналізувавши документ: конфуціанство – це релігія чи політична ідеологія?
9. Які рядки вказують на міцність культу предків у релігійній системі?
10. Про що говорить той факт, що китайці офіційно не декларували належності до тієї або іншої релігії?

3.2. Етнокультурні основи та історична динаміка іудаїзму

Традиційною національною релігією єврейського народу і, водночас, найдавнішою з монотеїстичних релігійних систем світу є іудаїзм. Його історичні джерела простежуються від II тис. до н.е.

Дослідники виділяють три хвилі навал семітських кочових племен на територію сучасного Ізраїлю, наслідком чого стало виникнення Іудейської держави (за ім'ям родоначальника коліна Іуди). Існування цих хвиль засвідчено біблійними сюжетами. Перша навала відбулася в середині XVIII ст. до н.е., причому вихідним пунктом цього переселення стала територія Межиріччя, де розташовувалися шумерські міста. Друга хвиля переселенців відноситься до XVI ст. до н.е. Її сформували арамейські племена – південні сусіди шумерів і вавілонян. Третя хвиля кочових племен, що хлинула в XIII ст. до н.е. з південного сходу, були вихідцями з Єгипту, представниками племен семітсько-кочівників, – які, власне, принесли з собою відгомони зовсім іншої релігійної традиції, збереженої в Біблії під назвою закони Мойсея.

Основні положення релігії іудеїв викладені у десяти заповідях, дарованих Богом на горі Синай єврейському вождеві пророкові Мойсею із заповітом передати єврейському народу. Значення місії Мойсея для іудаїзму настільки важливе, що іудаїзм іноді йменується Мойсеєвою релігією. Документ № 3.8 (30) розкриває десять заповідей ізраїльському народові. Цими заповідями укладався особливий договір – заповіт – між Богом і єврейським народом, який завдяки цьому акту ставав обраним. Перші чотири заповіді присвячені відносинам між Богом і людьми, а інші шість – міжлюдським відносинам.

Завоювавши Палестину (Ханаан) і жорстоко розправившись із її населенням, давні євреї перейшли до землеробського способу життя й створили тут свою державу. З XI ст. до н.е. починається історія Ізраїльсько-іудейського царства зі столицею в місті Єрусалимі. Перший ізраїльський цар Саул (1029–1005 рр. до н.е.) ще не мав постійної столиці і вважався більше військовим вождем. У 1005 р. до н.е. царем племені Іуди був проголошений Давид (1005–965 рр. до н.е.), який особливу увагу приділив розвитку релігії: переніс ковчег заповіту – святиню іудеїв, в якій зберігалися скрижалі заповіту з десятима заповідями – до Єрусалиму і розмістив його у пишному шатрі поряд зі своїм палацом. Державу Давида успадкував Соломон (965–928 рр. до н.е.). Саме він побудував храм Яхве у 960 р. до н.е. Увесь період давньоєврейської історії до завоювання Єрусалиму Вавілоном у 586 р. до н.е. називається періодом Першого Храму.

Після смерті Соломона (928 р. до н.е.) держава розпалася на дві частини: Ізраїль – на півночі й Іудея – на півдні. В Ізраїлі жили десять колін єврейського народу, в Іудеї – два. Ізраїльське царство проіснувало близько 200 років і в 722 р. до н.е. було завойовано ассирійцями. Іудейське царство впало під ударами вавілонян (586 р. до н.е.). Тоді з вавілонського полону й почалося розселення стародавніх євреїв по всьому світу. Іудеям у вавілонському полоні було надано релігійне й общинне самоврядування. Оскільки Храм був зруйнований, жертвоприношення не здійснювалося. Їх замінили молитвами й

народними зборами в особливих приміщеннях, які потім стали йменувати “синагогами”. Новий Храм відновили 516 р. до н.е., тобто через 70 років після руйнування Першого (586 р. до н.е.).

332 р. до н.е. Іудею завоював Олександр Македонський. У 301 р. до н.е. Палестина потрапила під владу єгипетських Птолемеїв, а з 200 р. до н.е. – сирійських Селевкідів.

63 р. до н.е. Іудея перестала існувати як самостійна держава. Її перетворили на римську провінцію на чолі з намісником-прокуратором.

У 66 р. н.е. в Іудеї розпочалося антиримське повстання. Воно набуло національно-релігійного та соціального характеру. Повстанці жорстоко розправилися не тільки з римським гарнізоном Єрусалима, але й з першосвящеником і проримським Синедріоном (вищою релігійною установою і вищим судовим органом). Тільки влітку 70 р. після тривалої й жорстокої облоги римським військам на чолі з майбутнім римським імператором Титом удалося захопити Єрусалим. У результаті місто й храм вдруге дощенту зруйнували. Остаточо антиримське повстання змогли придушити тільки у 73 р.

Детальний опис руйнування Єрусалимського храму подає давньоєврейський історик і очевидець подій Йосиф Флавій. Уривок з його твору “Іудейська війна” наведено в документі № 3.9 (31).

Зміни у політичному житті призвели до змін у релігії. Вони проявилися як на рівні віровчення, так і на рівні адміністративної організації іудейської церкви. У євреїв не залишилося традиційного культового центру, оскільки такий центр – Єрусалимський храм – було зруйновано. За його відсутності функцію релігійного інституту починає виконувати синагога.

Остаточна втрата державної незалежності (133 р. римляни зруйнували Єрусалим) спричинила масову еміграцію іудеїв.

Історія існування іудеїв в Європі ознаменувалася спалахами антисемітизму.

Реакцією на равиністичний формалізм стало зародження течії хасидизму. Хасидами названо людей, що прославилися винятковим благочестям. У середні віки найбільш відомим був гурток хасидів, що діяв в Німеччині в XII–XIII ст. Вагоме значення цей рух отримав на території Речі Посполитої у XVIII ст., де він постав в умовах соціальної та національної кризи, одним із наслідків якого стала Національно-визвольної війна середини XVII ст. У документі № 3.10 (32) наводяться вислови, автором яких є засновник хасидизму у Східній Європі Бааль Шем Тов (Бешт).

Припинення існування Речі Посполитої внаслідок трьох поділів її території між Росією, Австрією і Пруссією пов’язало подальшу історію іудаїзму з історією цих імперій. Найбільша єврейська община знаходилася на території Російської імперії. Економічна спроможність євреїв викликала незадоволення імперської влади. З 1794 р. євреї вимушені були жити в кордонах “межі осілості”. Дискримінаційна політика російського уряду здобула продовження на початку XIX ст. Положення про євреїв 1804 р. (див. документ № 3.11 (33)) приймалося з метою примусити євреїв позбутися релігійних та етнічних особливостей, асимілюватися з християнським населенням.

Епоха просвітництва, глибокі соціально-економічні зміни в житті Європи, що відбувалися під впливом Великою французької революції, позначилися на іудаїзмі. Представники єврейської інтелігенції, що мали зв'язки з культурними колами суспільства, наголошували на необхідності реформування іудаїзму. Радикальні зміни особливо були помітними серед єврейства США. У промові одного з лідерів реформованого іудаїзму рабина Соломона Фріхоффа у США (див. документ № 3.17 (39)) підкреслювалося, що завдяки реформації іудаїзм зміг вистояти.

Компромисної позиції між реформаторами та ортодоксами дотримуються прибічники консервативного іудаїзму, що виник у ХІХ ст. Консерватори вважали, що зміни у релігійному житті іудеїв потрібні, але вони не повинні суперечити іудейським традиціям. Одна з промов лідера консервативної течії іудаїзму Луїса Фінкельштейна свідчить про бажання консерваторів поєднати культ ортодоксального і реформованого напрямів (див. документ № 3.13 (35)). Консервативний іудаїзм набув значного впливу серед іудеїв США.

Під впливом успіхів національно-визвольних рухів у Європі в ХІХ ст. у представників асимільованої у європейську культуру єврейської інтелігенції стали розвиватися ідеї політичного сіонізму. Згідно з їхніми поглядами, євреї – це не просто релігійна громада, а народ, що, як і всі народи, має право жити у своїй державі, природно, не чекаючи приходу Месії. Документ № 3.12 (34) дозволяє визначити витoki сіонізму. Він дає зрозуміти, що сіонізм став відповіддю на європейський антисемітизм.

У роки Другої світової війни євреї зазнали цілеспрямованого систематичного переслідування і масового знищення німецькими нацистами. Трагедія єврейського народу отримала назву Голокосту. У захоплених країнах фашисти влаштовували єврейські квартали – гетто, знищували євреїв у таборах смерті та шляхом масових розстрілів. Їх жертвами стали мільйони людей. Тільки у Бабиному Яру м. Києва було розстріляно понад 150 тис. євреїв (див. документ № 3.16 (38)). В жахливих умовах нацистського терору знаходилися люди, які під загрозою своєму життю, рятували євреїв від переслідувань. Такими були представники різних національностей і віросповідань. Джерело № 3.15 (37) свідчить про врятування Леона Хамейдеса та інших єврейських дітей митрополитом Андреем Шептицьким, отцем Климентієм Шептицьким і ченцями Унівського студитського монастиря.

Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни згладила протиріччя серед представників іудаїзму. Документ № 3.14 (36) подає спомини прилукського іудея, який з родиною розділив долю мільйонів євреїв під час окупації країн фашистами.

З проголошенням 14 травня 1948 р. незалежності Держави Ізраїль іудейська релігія одержала новий імпульс свого розвитку.

№ 3.8 (30)

У віршах зі Старого Заповіту – Книги Виходу – подано оповідь про отримання морального закону пророком Мойсеєм від Бога. Головною особливістю декалога є вчення про монотеїстичну природу Бога та

акцентування уваги на виконанні моральних приписів, що було оригінальним для язичницького світу того часу.

Декалог – вчення про Бога та про служіння Богу

XVI–XIII ст. до н.е.¹

10 І повелів Господь Мойсеєві: Зійди, сповісти народіві, і очисти їх сьогодні і завтра; і хай виперуть одіж, 11 і хай будуть готові на третій день. Бо в третьому дні Господь зійде на Синайську гору перед лицем усього народу. 12 І поставиш народ довкола, кажучи: Вважайте на себе, щоб не виходити на гору і нічим не доторкнутися до неї. Бо кожний, хто доторкнеться до гори, смертю помре. 13 Та рука, що доторкнеться до неї, буде побита камінням або буде застрілена стрілою, чи то звір, чи то людина; не буде живою. Коли ж від гори відійде голос труби і хмара, вони хай вийдуть на гору. 14 Зійшов же Мойсей з гори до народу і очистив їх, і вони випрали свою одіж. 15 А він сказав народіві: Будьте готові три дні, і не входіть до жінок. 16 Сталося ж в третьому дні на світанку: і були голоси, і блискавки, і хмара з блискавками на Синайській горі, і голос труби лунав дуже сильно, і весь народ в таборі перелякався. 17 А Мойсей вивів народ назустріч Богові з табору, і вони стали під горою. 18 Та Синайська гора вся курилася, тому що на неї зійшов Бог в огні. І дим підносився, наче дим з печі, і весь народ дуже перелякався. 19 Були ж дуже сильні голоси труби, що сходили. А Мойсей говорив, та Бог відповідав йому голосом. 20 Зійшов же Господь на Синайську гору, на вершок гори, і покликав Господь Мойсея на вершок гори, і Мойсей вийшов.

Глава 20

1 І промовив Господь всі ці слова до Мойсея, кажучи: 2 Я є Господь Бог твій, який вивів тебе з єгипетської землі, з дому рабства. 3 Ти не матимеш інших Богів, окрім мене. 4 Ані не зробиш собі ідола і будь якої подоби, яка на небі, – вгорі, і яка на землі, – вдолі, і яка в водах і під землею. 5 Не поклонись їм, ані не послужи їм. Бо Я є Господь Бог твій, Бог ревнивий, який віддає гріхи батьків на дітях до третього і до четвертого покоління, тим, що ненавидять мене, 6 а що чинить милосердя в тисячі, тим, що люблять мене, і бережуть мої заповіді. 7 Не бери ім'я Господа Бога твого надаремно, бо Господь не очистить тих, що беруть його ім'я надаремно. 8 Пам'ятай про день суботи, щоб його святити. 9 Шість днів працєю, і робитимеш в них всі твої діла; 10 а сьомий день, субота Господеві Богові твому. Не зробиш ніякого діла в ньому ти, і твій син, і твоя дочка, і твій раб, і твоя рабиня, і твій віл, і твоє ося, і вся твоя скотина, і твій прихोцько, що живе в тебе. 11 Бо в шістьох днях Господь створив небо і землю, море і все, що в них, і спочив у сьомому дні. Задля цього Господь поблагословив сьомий день і освятив його. 12 Шануй твого батька і твою матір, щоб тобі було добре, і ти був довголітнім на добрій землі, яку тобі дасть твій Господь Бог. 15 Не убий, 13 не чини перелюбу, 14 не кради, 16 не свідчи на твого ближнього ложним свідченням. 17 Не жадай жінки твого ближнього. Не жадай дому твого ближнього, ані його поля, ані його раба, ані його рабині, ані його вола, ані його осла, ані будь якої його скотини, ані всього, що твого ближнього. 18 А весь народ дивився на голос і блискавки, і голос

труби, і гора курилася; і весь народ перелякався та став здалека. 19 І вони сказали Мойсеєві: Ти говори з нами, хай не говорить до нас Бог, щоб часом ми не померли. 20 Сказав же їм Мойсей: Майте надію, не бійтеся, бо задля випробування прийшов до вас Бог, щоб його страх був у вас, щоб ви не грішили. 21 А весь народ стояв здалека, Мойсей же ввійшов у мряку, де був Господь. 22 І сказав Господь до Мойсея: Це скажеш домові Якова, і сповісти ізраїльським синам: Ви побачили, що Я з неба заговорив до вас, 23 щоб ви самі собі не зробили срібних богів, і самі собі не зробите золотих богів. 24 А зробіть мені жертovníк з землі, і принесете на ньому цілопалення і за ваше спасіння, ваші вівці й телята, в кожному місці, де назву там моє ім'я; і прийду до тебе, і поблагословлю тебе.

Острозька Біблія / [опрац., пригот. до друку ермн. архимандр. др. Рафаїл (Роман Торконяк)] / Українське Біблійне Товариство ; Благодійний Фонд "Книга". – Львів : ТзОВ "Мастіг", 2006. – С. 131–133.

Примітки:

¹ Деякі вчені датують декалог XVI–XIII ст. до н.е. Інші вважають, що десять заповідей виникли після 750 р. до н.е.

Запитання до документа:

1. Яка роль відводилася пророку Мойсею в релігійній системі іудеїв?
2. Шанування якого дня тижня є особливістю релігійної системи та життя іудеїв?
3. Де згідно з віруваннями іудеїв може мешкати Бог? Чому за життя Мойсея Богу не споруджували постійних храмів?
4. Чому заповідями заборонено виготовлення ідолів Бога?
5. Які заповіді повинні були регламентувати відносини людини і Бога, а які міжлюдські стосунки?
6. Що було основою спілкування іудеїв та їхнього Бога?
7. Які рядки Старого Заповіту вказують на святість Бога у світосприйнятті іудеїв?
8. Що являли собою релігійні обряди іудеїв?

№ 3.9 (31)

Уривок з твору Йосифа Флавія "Іудейська війна"¹ яскраво ілюструє становище іудеїв та іудаїзму в Римській імперії. Римляни спалили та пограбували Єрусалимський храм, який був у центрі іудейського культу. Спалення Єрусалимського храму суттєво відбилося на всій релігійній системі та сприяло виокремленню синагог як мініцентрів релігійного життя.

"Іудейська війна" Йосифа Флавія про спалення Єрусалимського храму 70 р.²

5. Тогда Тит³ отправился на Антонию, приняв решение на следующий день утром двинуться всей своей армией и оцепить храм. Но храм давно уже был обречен Богом огню. И вот наступил уже предопределенный роковой день – десятый день месяца Лооса, тот самый день, в который и предыдущий храм был

сожжен царем вавилонян. Сами иудеи были виновниками вторжения в него пламени. Дело происходило так. Когда Тит отступил, мятежники после краткого отдыха снова напали на римлян; таким образом завязался бой между гарнизоном храма и отрядом, поставленным для тушения огня в здании наружного притвора. Последний отбил иудеев и оттеснил их до самого храмового здания. В это время один из солдат, не ожидая приказа, или не подумав о тяжких последствиях своего поступка, точно по внушению свыше, схватил пылающую головню и, приподнятый товарищем вверх, бросил ее через золотое окно, которое с севера вело в окружавшие храм помещения. Когда пламя вспыхнуло, иудеи подняли вопль, достойный такого рокового момента, и ринулись на помощь храму, не щадя сил и не обращая больше внимания на жизненную опасность, ибо гибель угрожала тому, что они до сих пор прежде всего оберегали.

7. Когда Тит увидел, что он не в силах укротить ярость расвирепевших солдат, а огонь между тем все сильнее распространялся, он в сопровождении начальников вступил в Святая-Святых и обозрел ее содержимое. И он нашел все гораздо более возвышенным, чем та слава, которой оно пользовалось у чужестранцев, и нисколько не уступающим восхвалениям и высоким отзывам туземцев. Так как пламя еще ни с какой стороны не проникло во внутреннее помещение храма, а пока только опустошало окружавшие его пристройки, то он предполагал – и вполне основательно – что собственно храмовое здание может быть еще спасено. Выскочив наружу, он старался поэтому побуждать солдат тушить огонь, как личными приказами, так и чрез одного из своих телохранителей, центуриона Либералия, которому он велел подгонять ослушников палками. Но гнев и ненависть к иудеям и пыл сражения превозмогли даже уважение к Цезарю и страх пред его карательной властью. Большинство кроме того прельщалось надеждой на добычу, так как они полагали, что если снаружи все сделано из золота, то внутренность храма наполнена сокровищами. И вот в то время, когда Цезарь выскочил, чтобы усмирить солдат, уже один из них проник во внутрь и в темноте подложил огонь под дверными крюками, а когда огонь вдруг показался внутри, военачальники вместе с Титом удалились и никто уже не препятствовал стоявшим снаружи солдатам поджигать. Таким образом храм, против воли Цезаря, был предан огню.

8. Как ни печальна и прискорбна гибель творения, удивительнейшего из всех ведомых миру и по объему, и по великолепию, и по роскошной отделке отдельных частей, славившегося к тому еще своей святостью, – однако утешением должна служить мысль о неизбежности судьбы для всего живущего, для всех творений рук человеческих и для всех мест земли. Замечательна в этом случае точность времени, с которой действовала судьба. Она предопределила для разрушения, как уже было сказано, даже тот же месяц и день, в который некогда храм был сожжен вавилонянами.

Переклад Я.Л. Чертка.

Флавий Иосиф. Иудейская война / Иосиф Флавий / [подг. текста, предисл. и

примеч. К.А. Ревяко, В.А. Федосика]. – Минск : Беларусь, 1991. – С. 397–398.

Примітки:

¹ Див. прим. до док. № 2.11 (15).

² 8 вересня 70 р. Єрусалим був узятий, а головна святиня іудеїв – біломармуровий храм Соломона був спалений.

³ Тіт Флавій Веспасіан, римський імператор.

Запитання до документа:

1. Яку позицію займав автор по відношенню до повсталих?
2. Які рядки уривку вказують на бажання автора виправдати дії сина імператора Тіта?
3. Що мав на увазі автор, коли говорив про приреченість Єрусалимського храму?
4. Яку інформацію повідомляє документ про історію Єрусалимського храму?
5. Що повідомляє уривок про структуру храму та його пишність і багатство?
6. Які рядки джерела свідчать про особливу цінність храму для іудеїв?

№ 3.10 (32)

Вислови засновника хасидизму Бешти¹ закликають до духовного удосконалення кожної конкретної особи, пропагують радісне служіння Богу. Вони дозволяють зробити висновок, що релігійна практика хасидів надала новій життєвої енергії іудейському релігійному життю, допомогла пересічному єврею знайти опору у вірі.

Хасидська мудрість

1735–1760 рр.²

Человек должен постоянно думать о том, что Бог везде и всегда с ним; что Он есть как бы тончайшая материя, разлитая повсюду, что Он – двигатель всего совершающегося в мире.

В каждом таится нечто драгоценное, чего нет ни в ком другом.

Любвеобильному Богу сердце человеческое важно.

Душа может быть низведена в этот мир, чтобы прожить в нем 70 или 80 лет с единственной конечной целью – помочь лишь одному-единственному єврею материально, а еще лучше – духовно.

Печаль запирает врата небесные, молитва распаивает их, а радость способна сокрушить стены.

Когда кто молится, то превращается Творец в слова молитвы. И для этого должен всякий молиться с весельем и как можно более усиливаясь в весельи. Через это совершенно соединяется человек с Богом, ибо через силы, которые должен употребить к молитве, выговаривает он слова, а в слова превратился Творец. Оттого-то во время молитвы человек совершенно соединяется с Богом.

Да будет молитва твоя окном в Небо.

Кто живет в радости, выполняет волю Создателя.

Каждое утро мир представляется нам новым – это Божий дар; и каждый человек должен верить, что он рождается заново каждый день.

Пусть пути твои будут всегда направлены к Богу. Когда ты молишься или учишь Тору, то старайся в каждом слове, в каждом выражении, которые исходят из твоих уст, направлять свои мысли к единению, ибо в каждой букве заключаются миры и души и Божество. Постарайся поэтому слиться с ними всей душой так, чтобы все миры слились в одно. Это доставляет бесконечную радость и торжество. Если ты хоть отчасти можешь себе представить радость жениха при встрече с невестой, ты поймешь, как велико должно быть блаженство такого небесного единения. О, чудесный день, когда зло будет изгнано из вселенной и Бог сольется со своими творениями!

Пусть верующий не обращает внимания на лишние мелочи при исполнении заповедей, ибо это есть замысел лукавого, чтобы застрашать человека сложностью обрядов, поселить скорбь в его сердце и тем самым препятствовать бодро служить Богу. Если даже человек совершил грех, он не должен слишком сокрушаться, а лучше пусть, огорчившись сделанным, искренно покается в сердце своем и затем опять возрадуется в Господе. Если что-нибудь препятствует человеку совершать то или другое богоугодное дело, он также не должен печалиться, ибо Бог знает сердца людей и понимает, что здесь было доброе желание, а только возможности не было. Вообще, во всех своих делах человек должен руководствоваться одним – стремлением по возможности делать Богу и доставлять Ему удовольствие добрыми деяниями.

Хасидская мудрость [/ сост. В.В. Лавский] [Электронный ресурс]. – М. : АЛТЕЙА, 1999. – Режим доступа: <http://www.fidel-kastro.ru/religia/xasid.htm>

Примітки:

¹ Ізраель бен Еліезер Баал Шем Тов (справжнє ім'я – Ізраель бен Еліезер) (1698–1760 рр.) народився у бідних та немолодих батьків у містечку Окоп (на території сучасного Кам'янця-Подільського). Рано одружився, але незабаром овдовів і почав мандрувати по єврейських містечках Східної Галичини. Познайомився з таємним братством каббалістів. У Язловці допомагав навчати дітей у хедері, одночасно був шойхетом у різних містечках і селах. У 29 річному віці одружився вдруге. Незабаром після весілля усамітнився в Карпатських горах між Косовом і Кутами на сім років, заробляючи на життя важкою фізичною працею. Багато часу присвячував вивченню Тори. Після 7-літнього періоду Баал Шем Тов розкрився й став широко відомий як цадик і цілитель. На початку 1740-х рр. він оселився в Меджибожі. Поступово Меджибіж став центром хасидизму.

² Період діяльності та проповідництва Бешта припадає на період 1735–1760 рр.

Запитання до документа:

1. Яким засобам пізнання Бога віддавали перевагу хасиди?
2. Наскільки серйозну увагу приділяли хасиди молитві?
3. Які рядки тексту показують, що хасиди цінували мирське життя

людини?

4. Чим можна пояснити акцент, який було зроблено у XVIII ст. хасидами на пропаганді радісного служіння Богу?

5. Які рядки свідчать, що служити Богові можна не тільки виконанням заповідей та всього Закону, а й звичайними мирськими справами?

6. Підтвердіть рядками документа, що хасидам притаманна легкість спілкування з Богом?

7. Яким у хасидів є ставлення до гріха?

№ 3.11 (33)

Положення про євреїв 1804 р., видане Олександром I, сформувало концептуальні принципи антиєврейської політики царського уряду, визначило соціально-економічне становище та релігійне життя іудеїв. Воно є основою для всього подальшого дискримінаційно-асиміляційного законодавства щодо іудейського населення держави. Російська імперія намагалася примусити іудеїв позбутися власних релігійних і суспільних особливостей і асимілюватися з християнським населенням. Ці процеси відбувалися на фоні постійних претензій до іудеїв за їхню економічну діяльність та релігійний фанатизм.

Імператорське положення Олександра I “Про облаштування євреїв”

9 грудня 1804 р.

Положение для Евреев.

I. О просвещении.

1. Все дети Евреев могут быть принимаемы и обучаемы, без всякого различия от других детей, во всех Российских народных Училищах, Гимназиях и Университетах.

2. Никто из детей Еврейских, быв в Училище во время его воспитания, не должен быть ни под каким видом отвлекаем от своей религии, ни принуждаем учиться тому, что ей противно и даже несогласно с нею быть может.

3. Дети Еврейские в школах приходских и уездных обучающиеся, могут носить платье Еврейское; но обучающиеся в Гимназиях, должны быть одеты для единообразия и благопристойности в Немецком или Польском платье.

4. Дети Еврейские будут принимаемы и в Санкт-Петербургскую Академию Художеств, если окажут к тому способности и расположения; платье должны они будут тогда носить Немецкое.

6. Если, не взирая на все сии побуждения, Евреи не захотят отдавать детей своих в общие народные Училища, тогда установить на счет их особенные школы, где бы дети их были обучаемы, определив на сие, по рассмотрению Правительства, нужную подать.

Между предметами их учения, необходимо должен быть один из языков: Русского, Польского, или Немецкого.

7. По прошествии шести лет от издания сего положения, все бухгалтерские книги и вообще купеческие всякого рода тетради и записки между Евреями, должны быть писаны на одном из сих языков, то есть, на Русском, Польском, или Немецком, или содержать в себе на одной стороне перевод. Без сего при

исках и судах, нигде в уважение принимаемы они не будут.

8. Все Евреи в Империи Российской обитающие, имея полную свободу употреблять язык их во всех делах, как относящихся до веры, так и в домашних их упражнениях, обязаны, начиная с 1 Января 1807 года, во всех актах публичных, в обязательствах, векселях и крепостях всякого рода, употреблять язык Русский, Польский, или Немецкий. Без сего никакие их акты записаны и в дело приняты быть не могут.

9. С состояния сего положения, при первом выборе в Члены Магистрата из Евреев, желающие поступить в сие отличное звание, в Губерниях, от Польши присоединенных, должны для единообразия и общего порядка носить Польское или Русское платье, если носить Немецкого не пожелают; а в Губерниях Российских, где Евреям постоянное пребывание иметь дозволено, Евреи, в случае такового выбора в Члены Магистрата, должны носить платье Немецкое.

С 1808 года никто из Евреев не может быть выбран Членом Магистрата, если не будет он читать и писать на одном из языков Русском, Немецком, или Польском.

10. С начала 1812 года, никто не может быть избран и определен ни в какую должность, ни в Кагале¹, ни в Раввинстве, если не будет знать читать и писать на одном из означенных языков.

V. О должности Раввинов².

51. Должность Раввинов есть надзирать за обрядами веры и судить все споры относящиеся до религии; но при сем суждении не дозволяется им в решениях своих употреблять никаких способов, кроме увещания и убеждения, и запрещается налагать всякое другое наказание, кроме обличения и выговоров внутри Синагог; Раввины и другие духовные начальники, кои дерзнут против сего правила налагать публичные наказания, какого бы рода они ни были, как то: пени запрещения пасхального брашна и мяса (кошар), а паче проклинания и извержения, будут за сие сверх взыскания с них убытков от заклинаний происходящих, наказуемы, в первый раз взысканием 50 рублей, во второй 100 рублей, в пользу Приказа Общественного Призрения, а в третий по обличении будут отсылаемы в Сибирь на поселение, во всех же случаях клятвы их и прещения никакого действия иметь не будут.

52. Поскольку Раввинство есть должность почетная, а не доход, то Раввинам строго запрещается за Раввинство налагать поборы, или требовать себе возмездия, какого бы рода оно ни было: а должны довольствоваться определенным от общества жалованьем.

53. Ежели в каком-нибудь месте возникнет разделение сект, и раскол прострется до того, что один толк с другим не захочет быть в одной Синагоге: в таком случае позволяется одному из них построить свои Синагогу и выбрать своих Раввинов; но во всяком городе Кагал должен быть один.

VI. О должности Кагалов.

54. Кагалы должны наблюдать, чтоб казенные сборы, доколе они пребудут в настоящем их положении, были исправно и бездоимочно вносимы; они должны распорядить вверяемыми им от общества суммами, давая в употреблении их отчет обществу и представляя таковой же на Русском или

Польском языке, в городах Городничим, в казенных селениях Исправникам, в помещичьих местечках помещикам и во всех сих случаях подвергаются суду и наказанию по всей строгости законов, если отчеты, даваемые ими Начальству, в чем-либо найдутся не сходны с подлинными, даваемыми обществу.

Впрочем ни под каким предлогом не должны они, без ведома Начальства, налагать новых податей, под страхом не только взыскания лично с них всего ими вновь положенного, но и законного суда и наказания.

Высочайше утвержденное 9 декабря 1804 года Положение “О устройстве евреев” // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – Т. 28 : 1804–1805. – СПб., 1830. – С. 731–737.

Примітки:

¹ Кагал – орган самоврядування, що стояв на чолі окремої єврейської громади в діаспорі. Виконував посередницькі функції між громадою й державою. У широкому розумінні громада, у вузькому – адміністративна форма самоврядування в Європі у XVI – XVIII ст., у Російській імперії – у 1772–1893 рр.

² Раввин (рос.), равин (укр.), рабин, ребе, рабі – духовний лідер єврейської громади, керівник юдейської общини, її духовний наставник; звання, що присвоюється після одержання вищої єврейської релігійної освіти, що дає право очолювати конгрегацію або громаду, викладати в єшиві й бути членом релігійного суду.

Запитання до документа:

1. Якими методами держава намагалася обмежити діяльність євреїв?
2. Чому для держави пріоритетним вважалося впровадження у вжиток євреїв російської, польської та німецької мов?
3. На які поступки йшла держава у сфері освіти євреїв? Як Ви вважаєте чи виконувалася перша стаття Положення?
4. Яка роль відводилася кагалу у ліквідації замкнутості єврейської громади?
5. Які функції залишалися за равиннами за даним Положенням?
6. Яким було джерело існування рабинів?
7. Які рядки документа свідчать про державне втручання у життя релігійних громад?
8. Що входило у повноваження рабинів?

№ 3.12 (34)

Документ свідчить про формування в колах єврейської спільноти в XIX ст. стратегії сіонізму – створення власної національної держави. Уривок з праці Теодора Герцля¹ “Єврейська держава. Досвід сучасного вирішення єврейського питання” показує, що важливу роль у зародженні сіонізму зіграв розпал антисемітизму, як на побутовому, так і державному рівні у Європі у другій половині XIX ст.

Теодор Герцль про становище єврейської етнічної та релігійної спільноти в другій половині XIX ст.

1896 р.²

Мысль, которую я хочу изложить в этом сочинении, уже очень стара. Я

говору о восстановлении еврейского государства. Мир, преисполненный негодования против евреев, будит уснувшую мысль, вызывая ее на рассуждение <...>

Мы народ своеобразный, народ особый.

Мы повсюду вполне честно пытались вступить в сношения с окружающими нас народами, сохраняя только религию наших предков, но нам этого не позволили. Напрасно мы верны и готовы на все, а в некоторых странах даже чрезмерные патриоты; напрасно жертвуем мы им своею кровью и достоянием, подобно нашим согражданам; напрасно трудимся мы, стремясь прославить наши отечества успехами в области изящных искусств и знаний; напрасно трудимся мы, стремясь увеличить их богатства развитием торговли и промышленности, все напрасно. В наших отечествах, в которых мы живем столетия, на нас смотрят, как на чужестранцев <...>

Но я уверен, что нас не оставят в покое. Нас не хотят оставить в покое, а притеснениями и преследованиями нас нельзя истребить. <...>

Никто не станет отрицать, что положение евреев более, чем незавидное. Во всех тех странах, где они живут в большом количестве, их в большей или меньшей степени преследуют. Равноправие, если даже подобное и признано законодательством, почти везде к их несчастью значительно сокращено. Уже средние должности в войсках или различных общественных и частных ведомствах для них недоступны. Стараются даже вытеснить их из торговли, пропагандируя повсюду: “Не покупайте у евреев!”. Нападки в парламентах, собраниях, прессе, на церковных соборах, на улице или во время путешествий, при выезде из известных гостиниц, наконец, в местах их постоянного жительства, увеличиваются с каждым днем. Преследования эти в различных странах и в различных собраниях носят различный характер: в России, например, выселяют из сел и деревень; в Румынии дело обыкновенно кончается убийством некоторых евреев; в Германии при случае бьют их; в Австрии бушуют антисемиты, терроризируя всю общественную жизнь; в Алжире странствуют лица, проповедывающие травлю людей; в Париже, так называемое, лучшее общество смыкается, чуждаясь евреев, – словом, вариации бесчисленны.

Я думаю, что гнет везде имеется; но, проявляясь в высших зажиточных слоях евреев только как неприятность, он в средних слоях общества уже выражается тяжелым глухим стеснением, а в низших слоях есть уже ничто иное, как только отчаяние, бьющее в глаза своей наготой. Во всяком разе, как ни проявлялся бы этот гнет в различных слоях общества, он везде оканчивается одним и тем же, сливаясь в общий крик берлинцев: “долой евреев!”. Я постараюсь поэтому формулировать еврейский вопрос в самых сжатых и самых ясных выражениях: должны ли мы уже уйти? и куда? или мы можем еще оставаться? И как долго? Остановлюсь прежде всего на втором вопросе: можем ли мы надеяться на лучшие веяния, набраться терпение и с Божьей помощью ждать, что цари и народы на земле смилоствятся над нами? К несчастью я должен ответить, что нет никакой надежды <...>

Все народы, у которых живут евреи, явные или замаскированные

антисемити.

В больших государствах, где антисемитизм главным образом свил себе гнездо, он является следствием эмансипации евреев. Когда культурные народы, заметивши всю бесчеловечность ограничений, освободили нас, последнее явилось уже слишком поздно. Не будучи по закону эмансипированы в тех странах, где мы жили, мы в наших “гетто” превратились странным и непонятным образом в какой-то средний класс, явившись вместе с тем для всех остальных сильными конкурентами, внушающими ужас <...> Антисемитизм в соседях растет не по дням, а по часам, и будет расти потому, что причины, вызывающие его, очень прочно усвоены народом и не могут быть поколеблены <...>

Беднея, мы образуем пролетариат и создаем разрушителей, т.е. низший персонал руководителей разных революционных партий, а одновременно с этим вверху увеличивается наша денежная сила, которая опять-таки внушает страх.

Герцль Т. Еврейское государство. Опыт современного решения еврейского вопроса [Электронный ресурс] / Т. Герцль // Избранное : репринт с издания 1974 г. – М. : Библиотека-Алия, 1990. – Режим доступу: http://jhistory.nfurman.com/zion/zion006_0.htm

Примітки:

¹ Теодор Герцль (1860–1904 рр.) – засновник політичного сіонізму, передвісник єврейської держави й творець Всесвітньої сіоністської організації. Ріс в асимільованій родині, яка зберігала єврейські традиції. Герцль залишив реальну гімназію, ображений антисемітськими поясненнями вчителя. З 1878 р. студент юридичного факультету Віденського університету. У студентські роки Герцль мало цікавився єврейським питанням. Подібно багатьом євреям того часу, він був прихильником асиміляції й думав, що ідеї прогресу змусять людство позбутися від антисемітизму. У той же час зіткнення з дійсністю підірвали віру в рятівну силу асиміляції. 1884 р. Герцль одержав ступінь доктора юридичних наук і працював у судах Відня й Зальцбурга. Не маючи можливості для кар’єрного росту через національну приналежність до єврейства, з 1885 р. Герцль займається літературною діяльністю. З жовтня 1891 р. по липень 1895 р. Герцль – паризький кореспондент впливової ліберальної віденської газети. Епохальний поворот у поглядах і в житті Герцля відбувся під впливом справи Дрейфуса. Він переконався, що єдиним рішенням єврейського питання може бути створення національної держави. Свою програму виклав у книзі “Єврейська держава. Досвід сучасного вирішення єврейського питання”, що вийшла в 1896 р. Для поширення ідей сіонізму Герцль заснував, редагував і фінансував щотижневу газету німецькою мовою “Ди Вельт”, перший номер якої вийшов в 1897 р. Після Першого Сіоністського конгресу, що відбувся 29–31 серпня 1897 р. у Базелі, Герцль був президентом Всесвітньої сіоністської організації. Він залишався на цьому посту до смерті.

² Датовано за часом публікації книги.

Запитання до документа:

1. Звідкіля бере витокі ідея особливості єврейського народу? Чому автор вважав важливим наголосити на ній на початку свого твору?
2. Яким чином в інтерпретації автора твору вплинув на життя іудеїв розвиток капіталістичних відносин?
3. Яке значення надавалося асиміляції у справі розв’язання єврейського питання?

4. Що спонукало Т. Герцля до формулювання і викладу концепції створення єврейської держави?

5. У чому автор вбачає причини гонінь євреїв у середні віки та нову добу?

6. Які мотиви гонінь проти євреїв у XIX ст. документ називає пріоритетними: економічні чи релігійні?

7. Які приклади гонінь євреїв в Росії, Румунії, Німеччині, Австрії наводить автор?

№ 3.13 (35)

Документ являє собою уривок з промови раввина, одного з видатних теологів консервативного напрямку іудаїзму Луїса Фінкельштейна¹. Його промова містить ідеї, що були характерні для консервативного напрямку в цілому. З цього джерела можна дізнатися про тлумачення консервативними іудеями вчення про Бога, про нагальні проблеми в іудаїзмі в першій чверті XX ст., про можливі шляхи запобігання асиміляторським тенденціям в єврействі.

З промови лідера консервативної течії іудаїзму Луїса Фінкельштейна про основні ідеї руху

1927 р.²

Мы любим Бога, являющегося нам в книгах ТАНАХа, подобно тому, как любили Его Пророки и мудрецы. <...>

Нам предстоит научить наших детей и последующие поколения евреев ощущать присутствие Господа, не приписывая ему при этом человеческих черт. <...>

Поэтому мы считаем законы Письменной и Устной Торы обязательными для нас и наших потомков.

Для нас Тора – это не только источник радости; она также представляет собой наиболее эффективную защиту еврейского народа от ассимиляции и расслоения.

Сегодня в еврейском мире нам очень не хватает единства авторитета.

Вместе с тем, трудно отрицать, что внесение изменений в обычаи Израиля отдельными общинами или раввинами является крайне радикальным шагом и противоречит нашей традиции. У любой революции есть единственное оправдание – ее успех.

Если внесение изменений в принципы и установление новых правил, действительно, помогут вернуть еврейский народ к Богу, Торе и синагоге, то, вне всякого сомнения, они будут восприняты народом.

Что касается предлагаемых нововведений и новых интерпретаций, то никто из нас не является столь ревностным фанатиком, чтобы отказываться от сотрудничества с их авторами, ведь высшая цель этих изменений заключается в укреплении приверженности Народа Израиля Торе во всей ее целостности. Конечно, мы никогда не сможем согласиться перенести Субботу, священный день богослужения, на воскресенье. Но при этом большинство из нас безоговорочно принимают изменения в учебной программе наших школ,

которые заменили механическое зазубривание текстов молитвы изучением современного разговорного иврита. Мы также в той или иной степени поддерживаем поздние собрания в синагогах вечером в пятницу, что, говоря откровенно, предназначено для удовлетворения религиозных потребностей тех людей, которые не приходят в синагогу по субботам. Замена Субботы воскресным днем представляет собой столь грубый разрыв со всем нашим прошлым, что он не может быть оправдан никакой последующей пользой. При этом иудаизм в Америке крепнет каждый раз, когда люди, не имеющие обыкновения участвовать в традиционных молитвах, все же приходят на наши субботние собрания.

Переклад Б. Демарського.

Евреи США : сб. ст. и док. – Раанана : Открытый университет Израиля, 2008. – С. 253–260.

Примітки:

¹ Луїс (Еліезер Ар'є) Фінкельштейн (1895–1992 рр.) – рабин, один з видатних мислителів консервативного іудаїзму. Третій президент Єврейської теологічної семінарії (1940–1972 рр.). Л. Фінкельштейн належав до покоління єврейських лідерів, що народилися й вирости в США. Закінчив Колумбійський університет, отримав диплом рабина в Єврейській теологічній семінарії у 1918 р. Викладав в семінарії Талмуд, одночасно займаючи пост рабина в Нью-Йорку.

² Уривок з промови, виголошеної на конференції “Зібрання рабинів” у 1927 р.

Запитання до документа:

1. *Охарактеризуйте вчення консервативної течії іудаїзму. Чому намагалися уникнути антропоморфних елементів у вченні?*
2. *Які книги консерватори вважали священними?*
3. *Які заходи для запобігання асиміляції пропонував автор?*
4. *На яких проблемах в іудаїзмі наголошував автор?*
5. *Які рядки говорять про поміркований характер консервативної течії, про бажання поєднати культ ортодоксального і реформованого напрямів?*
6. *Які нововведення віталися консервативними іудеями?*

№ 3.14 (36)

Документ ілюструє становище євреїв під час радянсько-німецької війни. Третій Рейх поширював на окупованих землях політику юдофобії та антисемітизму, апогеєм якої було цілеспрямоване фізичне знищення єврейського населення. У споминах Володимира Ентіна, мешканця міста Прилуки Чернігівської області, відображається життєвий шлях єврейських родин, які постарждали під час масового винищення єврейського народу.

Спомини Володимира Ентіна про Голокост

1941–1942 рр.¹

Родился 6 января 1925 года. Моя семья: отец Борис Энтин, мать Сура, брат Абраша и я, Иосиф. До 1933 года мы жили благополучно, т.е. было, что покушать – это был самый важный критерий жизни в те времена, т.к. на

Украине был голод. Не успели мы прийти в себя, началась война. Детство мое пролетело, промчалось в желании утолить голод. Сколько я себя помню, в детстве я всегда был голоден. В 1941 году грянула война.

Спустя 2 месяца после начала войны г. Прилуки был оккупирован немцами. Мы пытались эвакуироваться на лошадях, т.к. железнодорожный транспорт уже не работал. Брат был мобилизован в Красную Армию. Мы, отец, мать и я отъехали, от Прилуки всего 40 км и попали в так называемое Локвицкое окружение фашистской армией. По размытым дорогам под проливными дождями ехали военные телеги вперемешку с эвакуированными, толпы солдат, машины, застревавшие в грязи, подталкиваемые солдатами, преодолевая ухабы, в панике металась с одного конца в другой, образуя на дорогах заторы. В эти моменты налетели немецкие самолеты, и бомбили, создавая месиво с человеческих тел, живых и мертвых, и растерзанных лошадей. Все это снова повторялось на следующий день. Люди перестали радоваться наступлению утра, предчувствуя новые налеты. Командование армиями исчезло, и солдаты побросали оружие. Наступило жуткое затишье. Село Шевченко, где нас застали фашисты, было последним прибежищем нашей эвакуации. Местные жители сразу, как только вошли немцы, разграбили наши телеги, наше имущество составляло то, в чем мы были одеты. Немцы забрали всех мужчин из нескольких еврейских семей, которые ехали с нами, в том числе моего отца. Мы с мамой вернулись в свой город Прилуки. Евреи города лишены права на жизнь и подлежащие уничтожению, как евреи по законам фашистской Германии, были переселены на одну улицу в так называемое еврейское гетто. Тяжелейший труд, евреи, понукаемые и подгоняемые битьем немцев и полицаев, жестоко эксплуатировались с целью унижения и истребления. Восемь месяцев я пробыл в неслыханном рабстве без питания и без тепла в зимнее время. Еврейское гетто в г. Прилуках просуществовало с сентября 1941 г по 20 мая 1942 года.

Прилуцкий Бабий Яр. Не случайно местом сбора евреев для так называемого “переселения в Палестину” был назначен Плискунивский мост. Небольшой мостик, перекинутый через речушку Плискуновка, и обозначила это название. Буквально в нескольких сотнях метров от моста фашисты обнаружили не большой, но глубокий овраг (яр), окаймленный со всех сторон возвышенностями. ... Немцы собрали полицаев со всех прилегающих районов, для совершения неслыханного преступления. В ночь на 20 мая 1942 г. в гетто не спал никто, кроме маленьких детей, тревожно вздрагивающих в своем последнем сновидении. Рано утром от четвертой школы – центра еврейского гетто, с прилегающих улочек и переулков ринулись люди, в сторону улицы Ленина, главной и самой протяжной улицы города, которая вела прямо к Плискунивскому мосту. Старики шли по двое, шли семьями и группами с малышами на руках, таща скарб в узлах. На улице стало многолюдно: идущие по мостовой, шаркающие, изможденные и обессиленные люди. За восемь месяцев пребывания в гетто люди превратились в призраков, неведомо откуда они черпали силы передвигаться. Мужчин почти не осталось. Опасаясь сопротивления и бунтов, немцы истребили всех взрослых и здоровых мужчин.

Женщины с детьми шли, еле передвигая ноги, без защиты и опоры, сопровождаемые плачем голодных детей и мольбами стариков. Шли по проезжей части улицы, а по обеим сторонам тротуаров траурную процессию идущих на смерть наблюдали местные жители. Некоторые верили или убедили себя в переселение и шли покорно. Большинство знали, на что идут и что ждет их в конце пути, но шли обреченно, не способные на сопротивление ни физически, ни морально. Приютившие нас старики шли рядом, поддерживая друг друга. Старик был крупный мужчина некогда физически сильный, а сейчас он еле-еле передвигал больные ноги в шитых валенках и резиновых чунях. Его жена рядом с ним казалась очень маленькой. Ее голова едва достигала уровня его груди. За ними шел Лазарь держал девочку на руках. А жена несла грудного младенца. Их старшая тринадцатилетняя дочь шла между родителей, держа обоих за руки. За ними шла моя мама, несколько впереди от остальных соседей. <...>

Она шла и молилась. Лицо ее было сосредоточено. В своем страстном обращении к Всевышнему, она шептала: “Господи, я у тебя для себя ничего не прошу, пусть будет все, так как тебе угодно, только об одном умоляю, спаси моего сыночка. Выведи его из этого ада, дай жизнь моему сыночку Йосеньке. Ты всемогущ, я тебя в своей последней просьбе умоляю, сделай, так как я прошу! Во имя его жизни, я тебе отдаю свою жизнь. Только спаси и защити его”.

Под накидкой одеяла с распущенными, лучащимися белизной волосами, в своей материнской любви, вымаливающая жизнь своему сыну и ничего не просящая для себя, она, во истину была святая. Переживающая за своего сына, она позабыла о своей спасительной накидке и шла, уже ничего не боясь. За зловещим Плискунивским мостом, немцы вместе с полицаями перекрыли улицу, передние ряды остановились, а задние, подходя, образовали беспорядочную толпу. Вот тут началось самое страшное. Полицаи отделили группу людей и погнали их за поворот на зеленую лужайку. Тут скрытые за поворот возвышенности, на беззащитных неожиданно напали казаки с дубинками. Они беспощадно избивали всех подряд, приказав всем раздеваться до гола. Обнаженных людей гнали в яр, к заранее выкопанному котловану. Немцы из зондеркоманды начали свою привычную для них “работу”. А вот полицаи вздрогнули. Но, услышав угрозы фашистов, начали тоже стрелять в беззащитных. Яр заполнился беспорядочной стрельбой, душераздирающими криками женщин и детей, стонами раненых и умирающих. Среди расстрельщиков оказались полицаи совсем еще мальчишки. Увидев такой ад, который они себе не представляли, опустили свои ружья и отказались стрелять. Немцы набросились на них с криками: “Шисен, шисен, шнель!” “Стрелять, стрелять. Быстро!” Но они не стали этого делать. Один из них, смотря прямо в глаза немецкому офицеру, сказал: “Нет, я не могу и не буду”. По команде офицер их обезоружил. Им дали лопаты и велели копать себе могилу. Покончив с первой партией обреченных, полицаи загнали на злополучную площадку следующую группу. Это массовое истребление продолжалось целый день. Как и обещали фашисты, помощь всем инвалидам была оказана: их грузили в

машины, специально оборудованные так, чтобы выхлопные газы от двигателя отводились в кузов. Эти душегубки заезжали с верхней части яра для выгрузки трупов. Молодых ребят полицаев немцы расстреляли, оказав им честь быть похороненными в отдельной могиле, и не принудив их раздеваться. Они могли бы спасти свою жизнь, перешагнув границу, разделяющую человека и нечеловека, но не смогли и не захотели. Они предпочли умереть людьми, чем продолжить жить с руками в крови невинных. Ценою собственных жизней они остались людьми, сохранив честь и человеческое достоинство. В пятидесятые годы эту могилу сравнивали с землей, якобы потому, что в ней покоятся полицаи. Возможно кому-то было не по душе, что они отказались убивать евреев, а может пытались позабыть сам факт уничтожения евреев в городе. Во времена Советской власти, когда устраивались митинги в память погибшим, чья-то невидимая рука всегда втыкала на месте бывшей могилы крестик из тоненьких веточек очищенных от листьев, несмотря на пристальный надзор властей.

20 мая 1942 года фашисты уничтожили все еврейское население города. Насколько я знаю, здесь было расстреляно более пяти тысяч человек. Моя родная мама, вместе со всеми евреями прилучанами ушла в вечность. Но ее жизнь продлит внучка, моя дочь Соня, которую я назвал ее именем, сын Борис носит имя отца, есть их правнуки, жизнь продолжается.

До 1967 года братская могила была безымянной, двадцать пять лет был негласный запрет на установление памятных знаков. Не добившись разрешения от горисполкома, я без разрешения вместе с моим другом по гетто Брискиным Леонидом установил на могиле памятную чугунную плиту. Надпись была сделана угодная властям по тем временам, ни одним словом не было упомянуто, что здесь покоятся евреи. Спустя некоторое время, после того как был установлен мемориал на могилах людей, расстрелянных фашистами рядом с тюрьмой, вспомнили и о могиле евреев. Небольшую мраморную плиту, с надписью идентичной надписи на плите установленной нами, положили прямо на землю, просто так без фундамента. <...>

Финал моей семьи безрадостный и трагичен. Родителей расстреляли фашисты, брат на войне остался без обеих ног и умер от туберкулеза после войны. Мне пришлось пережить гетто, немецкий лагерь военнопленных, советский лагерь спецпроверки – работать на угольной шахте. Благодарен БОГУ за супругу – преданнейшего человека, матери наших детей: дочери и сына, за оставленную мне жизнь, за то, что Он привел нас на обетованную землю Израэль, где я сейчас проживаю вместе с детьми и внуками. <...>

Свидетельство Владимира Энтина [Электронный ресурс] / Всеизраильская ассоциация "Уцелевшие в концлагерях и гетто". – Режим доступа : <http://netzulim.org/R/OrgR/Articles/Memo/Entin.html>

Примітки:

¹ Датовано за часом описуваних подій.

Запитання до документа:

1. Що чекало на євреїв, які не встигли евакуюватися та залишилися на території, окупованій нацистами?

2. Який життєвий шлях пройшов автор споминів?
3. Яким було життя євреїв у гетто?
4. Що чекало на тих, хто вижив у гетто?
5. Які рядки документа вказують на релігійність родини В. Ентіна?
6. Чи можна визначити релігійне підґрунття покірності, з якою євреї йшли на смерть?
7. Який вплив на іудаїзм справило масове винищення євреїв?

№ 9.15 (37)

Публіковане джерело – стаття кореспондентки газети “Високий Замок” (Львів) О. Пастернак “Митрополит Шептицький – Праведник світу”. Вона містить свідчення Л. Хамейдеса – єврея за національністю – про врятування його від переслідувань німецьких фашистів під час Другої світової війни духовенством Української греко-католицької церкви. Порушується питання про присвоєння митрополиту Андрею Шептицькому звання “Праведник світу”.

Свідчення Леона Хамейдеса про врятування його від переслідувань німецьких фашистів митрополитом Андреем Шептицьким, отцем Климентієм Шептицьким, монахами Унівського студитського монастиря 1942–1944 рр.¹

Леона Хамейдеса та його брата Цві Барнеа, євреїв за національністю, під час Другої світової війни від переслідувань фашистів врятували митрополит Андрей Шептицький та отець Климентій Шептицький.

Завдяки їм Леон переховувався в Унівському студитському монастирі та в інших місцях. Впродовж усього життя він свідчить про заслуги братів Шептицьких і добивається проголошення митрополита Андрея Праведником світу. Леон Хамейдес разом з дружиною та сином відвідав Львів. Він також побував у Щирці та Уневі, аби краще пригадати дитячі роки.

Зустрічаємося з паном Леоном в Українському католицькому університеті. Він розуміє українську мову, але розмовляє англійською. “Коли розпочалася Друга світова війна, мій батько був рабином у Катовіце. Для безпеки мене з братом відправили до родичів у селище Щирець біля Львова. Відтоді страх нас не покидав. У серпні 1942 року у львівському гетто розпочалася акція, під час якої знищили близько 60 тисяч євреїв. Тоді батько звернувся до митрополита Андрея з проханням сховати близько тисячі тор. Митрополит погодився і запитав, чим ще може допомогти. Тато попросив врятувати єврейських дітей”, – розповів Леон Хамейдес.

Зі Щирця єврейського хлопчика відвезли в собор Святого Юра у Львові. Там Леон вперше побачив Андрея Шептицького. Він був в інвалідному візку. Восени 1942 року Леон Хамейдес отримав нове ім'я – Левко Хамінський. Тимчасово його відправили до монастиря в Брюховичах. “Монахині дуже боялися, – каже Леон. – Коли я захворів, не викликали лікаря, а лікували мене самотужки”. У 1943 році хлопчика відвезли до Унева. “Дорогою мене супроводжував брат Марко, – веде він далі. – У трамваї німецькою до мене

заговорив якийсь есесівець. Німецька – моя рідна мова. Монах переживав, щоб я не видав себе. Вже тоді був свідомий, що маю прикидатися українцем – зробив вигляд, що нічого не розумію”.

В Унівському монастирі Левка поселили в дитячий сиротинець. Там перебували ще троє єврейських хлопчиків, яким теж дали українські імена. “Якось діти сказали мені, що я уві сні розмовляю, – згадує пан Леон. – Тоді дуже злякався. Кожного вечора біля ліжечка голосно промовляв українською “Отче наш” та “Богородице Діво”, аби не сказати вночі зайвого”. У студитському монастирі Леона Хамейдеса охрестили. Коли розпочалися воєнні дії, в Уневі відкрився військовий госпіталь. Завданням Левка було шукати в лісі поранених. “Тоді навчився розпізнавати живих і мертвих. Наперед знав, хто піде на той світ, а хто – виживе. З померлих я знімав бинти, прав їх і давав медсестрам, щоб знову використати”, – розповідає Леон.

Цві Барнеа, брат Леона, переховувався в одному з монастирів на Поділлі. Він нелегально перебрався в Палестину і воював за незалежність Ізраїлю. З часом вивчився на фізика і почав подорожувати по світі – жив в Австралії та у Китаї. З Леоном Цві Барнеа зустрівся у Пекіні. Там він розробляв комп’ютерну програму для китайців. Леон жартома називає свого брата польсько-українсько-австралійським євреєм, який жив у Китаї.

Після війни Леона всиновила жінка, яка втратила сім’ю. Разом з ним вона емігрувала до Польщі, потім до Німеччини та Англії, а з 1949 року – до США.

Завдяки митрополиту Андрею Леон і Цві Барнеа єдині з усієї сім’ї пережили Голокост. Усіх трьох єврейських хлопців, з якими Леон перебував в Уневі, він знайшов – у різних країнах. “Це було нелегко, оскільки знав лише їхні українські імена, – каже він. – Якось побачив по телевізору передачу про те, як переховували євреїв. Вона допомогла вийти на слід”.

Упродовж всього життя Леон Хамейдес свідчить про заслуги братів Шептицьких перед єврейським народом та домагається проголошення митрополита Андрея Праведником світу. За його словами, інститут “Яд Вашем”, до якого він неодноразово звертався із цим питанням, вважає перепоною для проголошення лист Андрея Шептицького, яким у 1941 році він привітав прихід німців в Україну. Як вважає Леон Хамейдес, вчинки людини можна судити, розуміючи обставини, в яких вона перебувала. Митрополит відчув небезпеку радянської влади, а тому, як і багато західних українців, розумів прихід німецьких військ як звільнення від радянських.

“У Талмуді сказано: “Хто врятував одне життя, той врятував увесь світ”, а Андрей Шептицький, його брат Климентій та монахи-студити врятували тисячі світів, адже від смерті вони спасли також наших нащадків”, – каже Леон Хамейдес. На запитання “Чи відчуваєте покликання помножувати добро?” пан Леон відповів: “Мабуть, моє покликання – це моя професія. Я – медик: рятую людей”.

“Вітати пана Хамейдеса в нашій спільноті – велика честь для УКУ, – каже президент Інституту релігії та суспільства, перший проректор УКУ Мирослав Маринович. – Я мав нагоду побачити, з яким зворушенням пан Леон і його родина відвідали собор Святого Юра, його крипту, де похований кир Андрей,

та митрополичі палати, до яких у буремний воєнний час семирічного єврейського хлопчика завели для авдієнції у митрополита. Спогади тут наверталися, ніби світлина у ванночці з фотореактивами”.

Пастернак О. Митрополит Шептицький – Праведник світу [Електронний ресурс] / Олеся Пастернак. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/60070> [Високий замок. – 2012. – 09.11 210 (4834)].

Примітки:

¹ Датовано за часом описуваних подій.

Запитання до документа:

1. У чому, на Вашу думку, полягали причини життєвої драми Леона Хамейдеса?

2. Яку роль у рятуванні від нацистських переслідувань Леона Хамейдеса та його брата Цві Барнеа відіграли релігійні інституції?

3. Хто особисто сприяв спасінню Леона?

4. Яким чином характеризує рятівників факт їхньої належності до УГКЦ?

5. У чому, на Вашу думку, полягають перепони для надання митрополитові Андрею Шептицькому статусу Праведника світу, тоді як такий статус надано його братові о. Климентію Щептицькому?

№ 3.16 (38)

Жителька м. Києва гр. Горбачова повідомила про масове знищення єврейського населення, мирних жителів, військовополонених під час німецької окупації. Вона називала місце масових вбивств громадян, масштаби злодіянь, способи знищення населення, охарактеризувала поведінку жертв і злочинців.

Із заяви гр. Горбачової – свідка масового знищення єврейського населення у Бабиному Яру м. Києва в період німецької окупації

28 листопада 1943 р.

В период временной оккупации гор. Киева я проживала в Киеве по ул. Тираспольской, д. № 55, кв. 2. Мое местожительство находится недалеко от места, называемого Бабьим Яром.

22 сентября 1941 г. я лично видела, как в течение целого дня в Бабий Яр проследовало около 40 грузовых автомашин, которые были переполнены еврейским населением – мужчинами, женщинами и детьми, причем некоторые женщины держали на руках грудных детей.

Я и еще несколько женщин, проживающих вблизи Бабьего Яра, незаметно для немецкой охраны, приблизились к месту, где останавливались автомашины и сгружались привезенные на них люди. Мы увидели, что в метрах 15 от начала Бабьего Яра немцы заставляли раздеваться привезенных ими евреев и приказывали им бежать вдоль яра, расстреливая бежавших из автоматов и пулеметов.

Я лично видела, как немцы бросали грудных детей в овраг. В овраге

находились не только расстрелянные, но и раненые, а также живые дети. Все же немцы производили закапывание оврага, причем было заметно, как небольшой слой земли шевелился от движения живых людей.

Многие люди, предчувствуя свою гибель, падали в обморок, рвали на себе одежду и волосы, падали к ногам немецких солдат, но в ответ получали от них удары палками.

Расстрелы евреев продолжались в течение нескольких дней <...>

Горбачева

№ 68. Из заявления свидетельницы Горбачевой Н.Т. об уничтожении немецкими преступниками советских людей в Бабьем Яру [Электронный ресурс] / Веб-сайт: “Бабин Яр. Національний історико-культурний заповідник”. – Режим доступу : <http://babyn-yar.gov.ua/okupovanii-kiiv-0>

Запитання до документа:

1. Де і коли відбулися події, про які зазначає гр. Горбачова?
2. Чи можна вважати переслідування євреїв вибірковими і масовими?
3. Чи повідомляє джерело про релігійну спільність жертв або їх насильників?
4. Як на Вашу думку можна оцінити релігійний стан німецьких окупантів під час описуваних подій?
5. Чи впливали описані у події на релігійність їх очевидців та учасників?

№ 3.17 (39)

Документ звертає увагу на промову рабина Соломона Фріхоффа¹ “Сила звичаю”, яка накреслила шляхи розширення релігійної практики в повсякденному житті. Вказується на те, що Фріхофф намагався пов’язати реформістські ідеї з традиційними єврейськими обрядами, тим самим сприяти оновленню іудаїзму, пристосувати його до соціально-економічних і політичних умов капіталістичного суспільства.

З промова рабина Соломона Фріхоффа про значення звичаїв у реформованому іудаїзмі

1946 р.²

Не вдаваясь в глубокие и трудные вопросы, касающиеся Божественного откровения, достаточно сказать, что в практическом отношении те заповеди, которые появились в прошлом и по-прежнему признаются народом Израиля в наши дни (или постепенно обретают его признание), отражают в наших глазах содержание Торы. По сути, Галаха всегда развивалась таким творческим способом. Обычай, возникавшие по всему миру, представляли собой творческий элемент Галахи. <...> Значительная часть Галахи была установлена спонтанным, творческим и анонимным образом, опираясь на опыт повседневной жизни евреев всех общин. Обычай сыграли важную роль в развитии Галахи, хотя сама Галаха и отказывается признать этот факт. На основании материала, обнаруженного в еврейской литературе, мы разрабатываем обычаи и представляем их на рассмотрение членов общин. Помимо этого, обычаи возникают спонтанным образом. Кто, например, первым

предложил проводить молитву в канун Субботы после наступления темноты? Кто придумал торжественно зажигать субботние свечи в синагоге? Эти обычаи возникли само по себе. За развитием некоторых из них мы можем проследить, в то время как о происхождении других мы не имеем ни малейшего представления (например, об обычае празднования бар-мицвы). Именно таким образом и развивается Тора в наши дни.

Мы считаем, что таково направление, в котором движется иудаизм. Мы глубоко благодарны основоположникам реформистского течения, чей революционный дух позволил им вырваться из удушающих пут юридической системы, которая в прошлом отличалась гибкостью и творческим потенциалом, однако уже в их дни превратилась в застывшую и догматичную структуру. Если бы они оставили нас во власти ортодоксии, то сегодня иудаизм был бы лишен своих самых живых и свободных сил. <...> Нам следует обогащать содержание Торы, опираясь на обычаи, и лишь мы достаточно свободны, изобретательны и уверены в себе, чтобы делать это не только ради нас самих, но и ради всей общины Израиля.

Таким образом, у реформистского иудаизма есть особая новаторская и творческая роль в еврейской жизни <...> Многие из разработанных нами форм религиозной жизни в той или степени восприняты сегодня повсеместно. Не приходится сомневаться, что ритуалы, которые нам предстоит построить, сделают храм иудаизма еще более величественным и великолепным.

Вместе с тем, эта миссия потребует от нас сдержанности. Нам придется отказаться от столь удобной ускоренной кодификации. Понадобятся длительные размышления, дискуссии и тщательная селекция, прежде чем мы сможем сказать, что является заветом Господа, а что – лишь экспериментом <...> Какие виды деятельности настолько важны для религии, что иудаизм должен регулировать их? Жизнь в соответствии с моральными нормами, разумеется, предшествует любым религиозным заветам и главенствует по отношению к ним. Затем нам, возможно, стоит обратиться к молитве и заново разработать тексты как общественной, так и индивидуальной молитвы, с тем чтобы они пробуждали в людях возвышенные эмоции. Современные евреи утратили ощущение того, что служение Богу в рамках общины является личной обязанностью и ответственностью. Нам необходимо заново определить изучение Галахи и еврейской литературы в качестве несомненной заповеди. Все сказанное выше свидетельствует об огромном масштабе задач, которые стоят перед нами сегодня.

Переклад Б. Демарського.

*Евреи США : сб. статей и док. – Раанана : Открытый ун-т
Израиля, 2008. – С. 122–124.*

Примітки:

¹ Соломон (Шломо) Фріхофф – четвертий президент Всесвітнього об'єднання прогресивного іудаїзму. Репутацію він завоював завдяки численним науковим і популярним працям, що викликали широкий суспільний резонанс. Протягом багатьох років займав посаду рабина в одній із синагог Пітсбургу.

² Автори збірника “Євреї США” датують промову 1946 р.

Запитання до документа:

1. *Які проблеми в іудаїзмі хвилюють прибічників його реформованої течії?*
2. *Що, на думку автора промови, є головною умовою розвитку іудаїзму?*
3. *Чим пояснюється важливість введення нових звичаїв у релігійну практику іудеїв?*
4. *Чому представники реформованого іудаїзму не поспішають з кодифікацією нововведень?*
5. *Яку мету ставили перед собою реформовані іудаїсти?*
6. *Що, на думку прибічників реформованого іудаїзму, повинно передувати будь-яким релігійним обрядам у служінні Богові?*
7. *Які рядки говорять про проблему розпаду общинного життя євреїв?*
8. *Які перші кроки розвитку іудаїзму намітили реформісти ?*

3.3. Історичні форми індуїзму

Тисячолітня культурна традиція, суспільний устрій Індії склалися у тісному зв'язку з розвитком релігійних вірувань її народу. Головною релігією був індуїзм. Коріння цієї релігії ведуть у глибоку стародавність. З аріями – кочівниками-скотарями, які з'явилися в Індії у другій половині II тис. до н.е. – пов'язують формування ведичної релігії. Документ № 3.18 (40) показує особливості цієї релігії.

Зміни в соціально-економічних відносинах зумовили подальшу еволюцію ведичної релігії. На її основі у I тис. до н.е. виникає брахманізм. У документі № 3.19 (41) обґрунтовується особлива роль жерців цієї релігії, кастовий поділ суспільства.

Поступовий розвиток релігійних вірувань в індійському суспільстві, що супроводжувався посиленою конкуренцією з боку буддизму, призвів до трансформації брахманітської релігійної системи. Ускладнена соціальна структура вимагала спрощення віровчення та культової практики. Наслідком реформування брахманізму стало виникнення індуїзму (III–II ст. до н.е.).

В епоху Гуптів (IV–VI ст.) індуїзм перетворився в потужний релігійний напрям, що мав надзвичайно широку культурну й етнічну базу. Незважаючи на удари, нанесені індуїзму поширенням ісламу та буддизму, він вистояв і одержав над ними суттєву перемогу. Іслам залишився існувати в Індії, зазнавши значного впливу індуїзму. Буддизм до XIII ст. був майже повністю витиснутий за межі Індії, у свою чергу, вплинувши на індуїзм. Останній зайняв міцні позиції, утвердившись як державна релігія.

Індуїзм сприйняв від брахманізму такі важливі риси релігійного вчення, як віру в існування безсмертної душі, способи поліпшення карми (аскетизм, йога), а також увагу до здійснення повсякденних ритуалів. Роль ритуалістики, хоча вже позбавленої зайвої конкретизації й прив'язки до каст, в індуїзмі залишалася високою. Головними об'єктами шанування й одночасно центральними божествами індуїзму стали три боги: Брахма, Вішну й Шива, але перший незабаром відійшов на задній план. Регламентований обряд вираження поваги богу Вішні описується у документі № 3.20 (42).

Сформований у перших століттях нової ери як самостійний напрям в індуїзмі шиваїзм сьогодні є однією з домінуючих течій. Наведений у документі № 3.25 (47) катехізіс сучасного шиваїзму демонструє, з одного боку, ортодоксальність релігії, з іншого – її гнучкість, пристосування до викликів часу.

Окремо виділяється шактизм. В офіційний індуїстський пантеон богиня Шакті увійшла як дружина бога Шиви. У віровченні шактизму вона стає матір'ю світу й уособленням жіночого начала. Подібно Шиві й Вішну, богиня має своїх відданих шанувальників, які здійснюють особливі ритуальні дії для досягнення кінцевого звільнення.

Шанування богинь, особливо богинь-матерів, відноситься до найдавнішого періоду існування протоіндійської цивілізації. Серед археологічних предметів, знайдених у Хараппі, Мохенджо-Даро й інших містах численні жіночі фігурки із глини й малюнки, що зображують богинь-матерів. Давні хлібороби вірували,

що властивості жінки, яка народжує й годує, повинні були магічно впливати на врожай, приплід худоби. Обряди могли мати різний вигляд. У документі № 3.22 (44) відображено ритуал шанування богині-матері у середньовіччя.

Джайнізм, як і індуїзм, відноситься до числа національних релігій Індії. Він активно почав поширюватися у перші століття нової ери. Однак на відміну від ортодоксального індуїзму, що спирається на ведійський канон, джайнізм – неортодоксальне вчення. Він заперечує авторитет Вед, існування бога-творця й роль жертвоприношень як способів для досягнення кінцевого звільнення. Джайнізм відкидає і претензії брахманів на панівне положення та станово-кастовий поділ суспільства. Документ № 3.21 (43) відбиває один з головних принципів джайністів – не вбивати нічого живого (ахімса).

Сикхізм склався в Індії в XV ст., коли країна стала місцем зустрічі двох релігійних традицій, індуїстської й мусульманської. Наставити на справжній шлях і повести по ньому може лише наставник-гуру; учень-сикх повинен йому беззаперечно підкорятися. Засновник сикхізму гуру Нанак (1469–1539 рр.) біля чверті століття бродив по країні, вимовляючи проповіді й складаючи гімни на славу богу. Головною темою його проповідей була рівність людей перед богом. Обов'язковими для членів громади були ранкові й вечірні збори (сангати), на яких виголошувалися проповіді, співалися гімни й читалися релігійні вірші. На ранніх етапах свого становлення сикхізм був близький бхакті й суфізму. Центром релігійного життя були молитовні будинки – гур-двари. В них знаходилася головна святиня сикхів – священна книга “Аді Грантх”. Документ № 3.23 (45) містить ранкову молитву сикхів, що є вступною частиною священної книги “Аді Грантх”. Вона пронизана ідеями монотеїзму, постійного міркування про Бога, рівності усіх людей. Щире служіння богам – це насамперед служіння людям, і тому цінується активне життя й праця на благо людей.

Процеси, що відбувалися в індуїзмі у XIX – на початку XX ст., охарактеризовані як реформація індуїзму. Біля витоків реформації індуїзму стояв Раммохан Рой. Створена під його впливом молодіжна організація “Брахмо самадж” протягом декількох десятиліть залишалась основним каталізатором новітніх тенденцій в індуїзмі. Реакцією на радикалізм “Брахмо самадж” та поширення ісламу й християнства стала діяльність організації “Ар’я Самадж”. Це товариство, намагаючись реформувати індуїзм, залишилося вірним його основним засадам. Це було покоління реформаторів, яке виступало проти приношення в жертву тварин, укладення шлюбів між дітьми, самоспалення вдів і найбільш помітних проявів несправедливості, пов’язаних з кастовою системою.

Документ № 3.24 (46) знайомить дослідників з масштабністю фігури та реформаторськими ідеями одного з видатних реформістів індуїзму в XIX ст. – Рамакрішні. Надзвичайно показовим є те, що характеристику особистості цього діяча індійської національної релігії та постаті його видатного учня Вівекананди дав своїми творами такий велетень світової культури як Ромен Ролан – “Життя Рамакрішні” (1929 р.), “Життя Вівекананди” (1930 р.).

В умовах колоніальної залежності індуїзм все більше утверджувався як

національна релігія. Найбільш видатні діячі-просвітителі Рамакрішна, Вівекананда, Ауробіндо Гхош і інші не тільки ревізували концептуальні основи індуїзму, але й модернізували його, пов'язуючи з національною ідеєю. Представники національних кіл країни – М. Ганді, Д. Неру, І. Ганді брали з індуїзму те, що сприяло досягненню політичних цілей та об'єднувало всіх індійців.

№ 3.18 (40)

Документ показує особливості ведичної релігії. Він звертає увагу на обожнення сил природи, показує, що з часом боги уособлювали не тільки природні, а й суспільні сили. Згаданий бог Варуна виступає як бог неба і як охоронець порядку. Звернення до бога Варуни розміщено в книзі Атхарваведа – збірнику магичних заклинань проти злих духів.

Гімн богу Варуні

І тис. до н.е.¹

1. Могучий вождь, из самой середины [богов] он видит, будто в упор. Кто-то думает, что он пробирается украдкой; но боги видят все это!

2. Кто стоит или движется, кто крадется, кто пробирается в убежище, кто – в логово; если двое сидят и что-то замышляют – царь это знает, Варуна с ними третьим.

3. И земля эта – царя Варуны, и то широкое небо, чьи пределы далеко. И эти два океана – чрево Варуны, и в этой капле воды он таится.

4. Даже тот, кто проберется за грань этого неба, не освободится от царя Варуны. Его соглядатаи² сходят сюда с неба; тысячеглазые, следят они сверху за землей.

5. Все это царь Варуна пронизает взором: и то, что между небом и землей, и то, что за ними. Сосчитано у него, сколько раз люди моргнут <...>

6. О Варуна, те петли, что у тебя семижды семь да по три раза расставлены, широко распахнутые, сияющие – пусть все они опутают того, кто ложь говорит, а кто истину вещает, того да отпустят!

Переклад А. Коваля.

Элиаде М. Священные тексты народов мира / М. Элиаде ; [пер. с англ. В. Федорина]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – С. 39.

Примітки:

¹ Атхарваведа тривалий час передавала усно і тільки в I тис. до н.е. була записана мовою санскрит.

² Спостерігачі Варуни – зірки.

Запитання до документа:

1. Які рядки документа говорять про те, що бог Варуна вважався всюдисущим?

2. Чи містить текст пісні зображення бога?

3. Доведіть рядками документа, що бог Варуна в уявленні мешканців Індії перебував у стані постійного контролю над богами та людьми?

4. Чи можна назвати бога Варуну охоронцем справедливості?

№ 3.19 (41)

Документ доносить до нас зміни, що відбулися у ведичній релігії в період формування ранньофеодальних відносин. На основі релігії “Вед” формується брахманізм. Його ідеї спрямовані на утвердження верховенства родової знаті в утворенні держави. У збірнику “Закони Ману”¹ подається релігійне пояснення виникнення кастового ладу. Обґрунтовується перевага жрецтва над іншими станами, його монополія на відправлення релігійного культу.

“Закони Ману” про релігійні вірування давньоіндійського суспільства у період формування ранньофеодальних відносин

II ст. до н.е. – I ст. н.е.²

5 Этот [мир] неведомый, неопределимый, недоступный для разума, непознаваемый, как бы совершенно погруженный в сон, был тьмой.

6 Тогда божественный Самосуший невидимый, [но] делающий [все] это – великие элементы³ и прочее – видимым, проявляющий энергию, появился, рассеивая тьму. <...>

8 Вознамерившись произвести из своего тела различные существа, Он вначале сотворил воды и в них испустил свое семя.

9 Оно стало золотым яйцом, по блеску равным солнцу; в нем он сам родился [как] Брахма, прародитель всего мира. <...>

11 Из этой [перво]причины, невидимой, вечной, образующей реальное и нереальное, возник [дух] Пуруша⁴, который в мире прославляется [под именем] Брахмы.

12 Он, божественный, прожив в том яйце целый год, сам же силой своей мысли разделил это яйцо надвое;

13 И из тех двух половинок он создал небо и землю, между ними атмосферу (vuoman), восемь стран света⁵ и вечное местопребывание вод⁶.

14 Из самого себя он также извлек разум (manas), образующий реальное и нереальное; из разума же – сознание (ahankara), имеющее способность самосознания [и] господствующее;

15 Кроме того, Великую душу, все [творения], одаренные тремя качествами⁷, и по порядку пять органов чувств, воспринимающие предметы мира.

16 Соединяя малые частицы этих шести, обладающие чрезвычайной энергией, с частицами самого себя, он создал все существа. <...>

22 Он, Владыка, создал богов деятельных и одушевленных и неосязаемый сонм садхьев⁸, а также вечное жертвоприношение. <...>

31 А ради процветания миров он создал из своих уст, рук, бедер и ступней [соответственно] брахмана, кшатрия, вайшия и шудру. <...>

93 Вследствие происхождения из наилучшей части тела [Брахмы], вследствие первородства, знания Веды, брахман по праву господин всего этого творения; <...>

96 Из живых существ наилучшими считаются одушевленные, между

одушевленными – разумные, между разумными – люди, между людьми – брахманы;

97 Между брахманами – знающие [Веду], между знающими – признающие, между признающими – исполняющие, между исполняющими – познающие брахму.

98 Само рождение брахмана – вечное воплощение дхармы⁹, ибо он рожден для дхармы и предназначен для отождествления с брахмой.

99 Ведь брахман, рождаюсь для охранения сокровищницы дхармы, занимает высшее место на земле как владыка всех существ.

100 Все, что существует в мире, это собственность (sva) брахмана; вследствие превосходства рождения именно брахман имеет право на все это.

Переклад С.Д. Ельмановича, Г.Ф. Ільїна.

Законы Ману. – М. : Изд-во восточной литературы, 1960. – С. 21–23, 28–29.

Примітки:

¹ Давньоіндійський збірник приписів, що визначають поведження індійця у приватному й громадському житті відповідно до панівних у суспільстві системи поглядів та релігійних догматів брахманізму. Складання законів індійська традиція приписує міфічному прабатькові людей Ману.

² Датовано за часом укладання.

³ Ефір, повітря, вогонь, вода й земля.

⁴ Пуруша – відповідно до індуїстської міфології, істота, з тіла якої був створений Всесвіт.

⁵ Північ, Південь, Схід, Захід, північний захід, південний захід і т. ін.

⁶ Йде мова про океан.

⁷ Йде мова про доброту, пристрасть і темряву.

⁸ Другорядні божества.

⁹ Дхарма – сукупність установлених норм і правил, дотримання яких необхідне для досягнення нирвани.

Запитання до документа:

1. Які уявлення мешканців Давньої Індії про створення світу надає документ?

2. Що документ говорить про місце жертвоприношення в релігійній системі?

3. Від якого бога в уявленнях населення Давньої Індії, походило все творіння?

4. Які рядки документа вказують на перевагу брахманів над іншими кастами?

5. Як документ фіксує збереження культу предків?

6. Які книги автори кодексу вважали священними?

№ 3.20 (42)

Джерело знайомить дослідників із релігійним обрядом в індуїзмі, який має назву пуджа, Його зміст полягає у поданні скульптурному зображенню божества їжі, води, квітів, пахоців. Пуджа проводилась для вираження поваги й відданості богові. Релігійний обряд описується у священній книзі

індуїзму “Агни-пурана” – збірнику міфологічних сюжетів та ритуальних приписів.

Пуджа богу Вішну¹

VII ст. до н.е. – XI ст. н.е.²

Нарада³ сказав: Я опишу тепер способ [совершення] пуджи, исполняя которую, випра⁴ достигают всех целей жизни. Омыв голову, прополоскав рот и контролируя речь, нужно, хорошо защитившись, сидеть в свастика⁵, падма⁶, или любой другой позе лицом на восток. Затем следует медитировать в центре пупка, сосредоточившись на мантре⁷ ям, имеющей цвет дыма и тождественной страшному ветру, и очищать все нечистоты тела. Затем, медитируя над мантрой килум, океаном света, расположенным в лotosовом сердце, надлежит пламенем, распространяющимся вверх, вниз и в противоположных направлениях, выжечь все нечистоты. Затем надлежит медитировать над мантрой ван, имеющей вид луны, находящейся в небе. А затем разумный верующий должен окропить свое тело каплями нектарина, начиная с лotosового сердца, через трубчатый орган сушумна⁸, проходя через порождающий орган и другие трубки.

Очистив таттвы⁹, надлежит указать их назначение. Затем должно очистить руку и утварь. Во-первых, нужно возвести пальцы обеих рук, начиная с большого пальца правой руки, к главным членам. Затем с помощью шестидесяти двух мантр нужно возвести двенадцать членов к телу, а именно сердце, голову, волосы на голове, кожу, два глаза, живот, спину, руки, бедра, колени и стопы. Затем, совершив мудру¹⁰ и прочитав свое имя сто восемь раз, верующий должен медитировать над Вишну и поклоняться ему. Поставив слева кувшин с водой, а справа предметы культа, он должен вымыть их в утвари, а затем украсить цветами и сдобрить ароматами. Произнеся восемь раз восхитительный свет вездесущности и сознания, он должен зачерпнуть воду ладонью и произнести мантру пхат, а затем медитировать над Хари¹¹. Повернувшись лицом к юго-востоку, которым правит Агни¹², он должен помолиться о добродетели, знании, разъединении с мирскими вещами и надменной властью; он должен сбросить грехи и телесную нечистоту йогическими позами, начиная с востока. В позе курма¹³, он должен почтить Ананту¹⁴, Яму¹⁵, солнце и другие светила. Созерцая их в своем сердце, призывая их и почитая их в круге, он должен снова выставить приношения, воду для омовения ног, воду для полоскания рта и мадхупарка¹⁶. Затем, будучи сведущим в искусстве поклонения лotosоокому божеству, он должен выставить воду для омовения, ткань, священную нить, украшения, ароматы, цветы, ладан, светильники и пищу.

Сначала он должен поклониться [своим] конечностям у восточных ворот, а затем Брахме. Потом он должен соотнести с южной стороной света диск и дубинку, а раковину и лук – с той частью света, которой правит луна. Стрелы и колчан он должен назначить левой и правой сторонам божества. Он должен назначить кожаную изгородь и благополучие левой стороне, а пропитание – правой. С помощью мантр он должен почтить гирлянду диких цветов,

мистический знак Шриватса¹⁷, драгоценный камень кустава и всех богов внешних частей света – все атрибуты и всех помощников Вишну. Полностью или частично он должен прочесть мантры поклонения членов и поклониться им, обойти вокруг них, а затем совершить приношения. Он должен мысленно произносить: “Я – Брахма, Хари” и вслух сказать “приходи” в церемонии ахвана¹⁸ и “прости меня” в обряде висарджана¹⁹. Ищущие спасения должны, таким образом, совершать пуджу с помощью восьмибуквенной мантры. Я описал один вид поклонения...

Переклад В. Федоріна.

Элиаде М. Священные тексты народов мира / М. Элиаде ; [пер. с англ. В. Федорина]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – С. 251–252.

Примітки:

¹ Вішну – один з найбільш шанованих богів в індуїзмі. Один із трійці головних богів поряд з Брахмою і Шивою. Згадується в Рігведі як покровитель землеробства і скотарства, а також чоловічої сили для продовження роду. У пізньому індуїзмі культ бога Вішни витіснив інших богів. З виділенням культу Вішну виокремлюється напрямок в індуїзмі – вішнуїзм. Зображається раджею з блакитною шкірою і чотирма руками. В руках тримає лотос, булаву, мушлю та чакру.

² Датовано за часом написання книги “Агні-пурана”, яка входить до зводу із 18 пуран. Автор вступу до видання “Вишну-Пурана” (СПб. : Изд-во ОВК, 1995. – Кн. 1. – С. 5) вказував, що датування пуран в науковій літературі коливається від VII ст. до н.е. до XI ст. н.е.

³ Нарада – напівбожественний мудрець.

⁴ Віпра – мудреці.

⁵ Свастика – знак добробуту і благодаті в індуїзмі. Представляє з себе хрест з кінцями, загнутими за годинниковою стрілкою або проти неї. Це символ сонця і світла, а отже – життя і добробуту.

⁶ Падма – (лотос) – один із найдавніших і провідних символів індуїзму. Емблема сонця і життєдайної космічної сили, що несе життя, а також незаплямованої чистоти і вічного життя. Є символом багатьох сонячних божеств (Сур’ї, Вішну, Лакшмі), які часто зображуються на лотосових тронах. Як символ родючості лотос пов’язаний і з Богинею-матір’ю.

⁷ Мантра – священний гімн в індуїзмі й буддизмі, що вимагає точного відтворення звуків, що його складають.

⁸ Сушумна – за уявленнями йоги, центральний канал енергетичної системи людини. Проходить через внутрішню частину хребта.

⁹ Таттви – елементи культу.

¹⁰ Мудра – ритуальне розташування кістей рук.

¹¹ Хари – одне з імен Вішну й Крішні в індуїзмі. На санскриті – жовтий або жовто-коричневий колір (колір сонця й семи – ритуального напою).

¹² Агні – індійський бог вогню, домівки, жертовного багаття.

¹³ Курма – поза черепахи.

¹⁴ Ананта – санскритське слово, у буквальному перекладі – “нескінченний” або “нескінченність”. М. Еліаде вважає, що воно відноситься до бога Вішни.

¹⁵ Яма – бог в індуїзмі, цар загробного світу.

¹⁶ Мадхупарка – суміш коров’ячого молока, йогурту, гхі (топленого масла), меду, цукру. Подається поважній людині.

¹⁷ Безкінечний містичний вузол, зображення на грудях бога Вішну.

¹⁸ “Викликання” бога, частина обряду, в якому божество входить у своє зображення.

¹⁹ Кінцевий обряд, в якому зображення відкидалося.

Запитання до документа:

1. Які рядки тексту вказують, що культ бога Вішну вийшов на перший план у релігійній системі?
2. Яке значення надавалося обряду очищення?
3. Які важливі символи індуїзму згадуються у тексті?
4. Яка роль відводиться медитації та виголошенню молитов у релігійному обряді?
5. Доведіть рядками священної книги, що релігійний обряд мав вкрай регламентований характер?
6. Про що свідчить факт звернення до бога без посередництва жерців?
7. Як простежується в документі ідея потойбічної відплати?

№ 3.21 (43)

Документ розкриває один із важливіших принципів поведінки прибічників джайнізму – не вбивати нічого живого (ахімса), прописаного в книзі “Ачаранга-сутра”¹. Вважалося, що виконання цього припису є початком для подальшого духовного самовдосконалення. Поширення цього релігійного положення у повсякденному житті значно вплинуло на характер занять віруючих (джайністи відмовилися від землеробства на користь торгівельної сфери), обумовило відмову від жертвоприношень.

Уривок з книги “Ачаранга-сутра” про поважання життя

*III ст. до н.е.*²

Причинить ущерб земле – все равно что избить, изрубить, искалечить, убить слепца. <...> Зная это, человек не должен грешить против земли либо принуждать к этому других или позволять им. Понимающий суть греха против земли зовется истинным мудрецом, понимающим карму <...>

И в воде получают воплощение многие души. Поистине, вода <...> живая <...> Причиняющий ущерб живущим в воде не понимает природы греха и не отвергает его <...> Зная это, человек не должен грешить против воды либо принуждать к этому других или позволять им. Понимающий суть греха против воды зовется истинным мудрецом, понимающим карму <...>

По злобе или легкомыслию можно уничтожить существа, живущие в огне, и более того – навредить другим существам с помощью огня <...> Ибо есть создания, живущие в земле, траве, на листьях, на деревьях, в навозе или пыльных кучах, скачущие создания, которые <...> попадают в огонь, оказавшись поблизости от него. Тронутые огнем, они сморщиваются <...> теряют чувства и умирают <...> Понимающий суть греха в отношении огня зовется истинным мудрецом, понимающим карму.

И как человеку подобает родиться и стареть, так и растению подобает родиться и стареть <...> Он наделен разумом, и оно наделено; он болеет, терпя ущерб, и оно болеет; он растет, и оно растет; он меняется со временем, и оно меняется <...> Понимающий суть греха против растений зовется истинным мудрецом, понимающим карму <...>

Всем существам с двумя, тремя, четырьмя или пятью чувствами <...> поистине, всякой твари ведомы личное удовольствие и неудовольствие, боль, страх и скорбь. Все существа исполнены страхов, подступающих отовсюду. И все равно находятся люди, которые причиняют им еще большую боль <...> Одни убивают животных для принесения в жертву, другие – ради шкур, мяса, крови <...> перьев, зубов или бивней <...> одни убивают преднамеренно, другие – непреднамеренно; одни убивают из-за понесенного прежде ущерба, другие – из опасения будущего ущерба. Вредящий животным не понял деяний греха и не отрекся от них <...> Понимающий суть греха против животных зовется истинным мудрецом, понимающим карму <...>

Человек, которому противно причинить вред даже ветру, знает скорби всего живого <...> Знающий, что дурно для него, знает, что дурно для других, а знающий, что дурно для других, знает, что дурно для него. Об этой обоюдности нужно помнить всегда. Те, чей дух пребывает в мире, те, кто свободен от страстей, не желают жить [за чужой счет] <...> Понимающий суть греха против ветра зовется истинным мудрецом, понимающим карму.

Короче говоря, тот, кто понимает суть греха в отношении всех шести типов живых существ, зовется истинным мудрецом, понимающим карму.

Переклад В. Федоріна.

Элиаде М. Священные тексты народов мира / М. Элиаде ; [пер. с англ. В. Федорина]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – С. 172–173.

Примітки:

¹ Ачаранга-сутра – одна з найдавніших книг джайніського канону.

² На думку Г. Якобі, відомого дослідника та перекладача священних текстів джайнів, написання Ачаранги-сутри можна віднести до першої половини III ст. до н.е., оскільки в цей час було скликано собор в Паталіпутрі (Патне) з метою канонізації священних писань.

Запитання до документа:

1. З чим порівнюється кривдження землі?
2. Які рядки тексту вказують на уявлення джайнів про одухотвореність усього світу?
3. Які рядки документа дозволяють зробити висновок, що виконання принципу ахімси є початком духовного самовдосконалення?
4. Що вкладається у поняття “гріха”?
5. Хто, на думку джайнів, може отримати мудрість?
6. В яких рядках простежуються натяк щодо рівності усіх людей? Яке це мало значення в умовах кастової системи?

№ 3.22 (44)

Документ знайомить дослідника із важливим священним текстом шактизму¹ – “Деві-махатмья”². Він показує ключову роль культу Богині-Матері, жіночого начала в суспільному та релігійному житті. Документ відображає уявлення про богиню як про силу, що створює та підтримує всесвіт. Богиня схарактеризована одночасно як грізна і як милостива. З

шануванням цієї богині пов'язували щастя, добробут родини, високу врожайність. Виконання землєбського культу супроводжувалося пишними регламентованими обрядами, читанням молитв та жертвоприношенням.

Ритуал шанування Великої богині-матері*

VI–VII ст.³

Богиня сказала: (1)

Того, хто, сосредоточившись, будет постоянно восхвалять меня этими гимнами,

Избавлю я от всех несчастий, без сомнения. (2)

На восьмой, девятый и четырнадцатый день⁴ [светлой половины месяца] со сосредоточенным умом

И преданностью кто будет слушать о моем величии превосходном, (4)

Того не коснется ничто дурное, ни несчастья, являющиеся следствиями [совершенных] грехов,

Ни нищета, ни разлука с желанным. (5)

У того не возникнет страха ни перед врагом, ни перед грабителем,

Ни перед царем, ни перед оружием, огнем или наводнением никогда. (6)

Поэтому это [сказание] о моем величии [люди], сосредоточившись, должны читать

И слушать всегда с преданностью, ибо [чтение и слушание] его приносит высшее благо. (7)

Все несчастья, вызванные великим мором⁵,

А также страдания трех видов⁶ устраняет сказание о моем величии. (8)

Тот мой храм⁷, где должным образом постоянно читается оно,

Я никогда не покину, там определено присутствие мое. (9)

Во время совершения бали⁸, пуджи, возлияния освященного масла в огонь и великого праздника

[Это сказание] обо всех моих деяниях пусть будут возвещать и слушать. (10)

Пуджу, которую совершает знающий либо невежественный [человек],

Я приму с радостью, а также хому. (11)

Осенью каждого года совершается мне великая пуджа⁹,

И на ней [сказание] о моем величии услышав, будучи преисполненным преданности, (12)

Свободным ото всех несчастий, обладающим богатством, зерном и сыновьями

Становится человек моей милостью, без сомнения. (13)

[Чтение и слушание сказания] о моем величии целиком приближает ко

мене.

Благодаря [принесению в жертву] скота¹⁰, [поднесению] цветов, аргхьи¹¹, приборов для курения, благовоний и великолепных светильников, (20)

Кормлению жрецов, [совершению] хомы и окроплению водой, [проводимых день и ночь]

В течение года, а также благодаря другим дарам и пожертвованиям (21)

Мне доставляется такая удовлетворенность, как и при слушании [этого сказания] о [моих деяниях] один раз.

Слушание [его] уносит грехи, а также приносит доброе здравие (22)

Восхваляемая и почитаемая [поднесением] цветов, приборов для курения, благовоний и прочего,

Она дарует богатство, сыновей, праведный настрой мысли и [направляет] на благой путь. (41)

Переклад А.А. Игнатъева.

Деві-махатмья (Сказание о величии богини) [Электронный ресурс] / [пер. с санскр., пред. и коммент. А.А. Игнатъева]. – Калининград, 2003. – Глава XII. – Режим доступа: http://scriptures.ru/shiva/devi_mahatmya.htm

*Примітки подані за коментарями А.А. Игнатъева.

Примітки:

¹ Шактизм – це одна з течій індуїзму, в основі якої поклоніння Шакті або Деві – Божественній Матері в індуїзмі. Шакті має практично незліченний діапазон проявів: від активного безособового універсального жіночого творчого принципу до безлічі конкретних сільських богинь. Особливо популярні її втілення в образах дружини Шиви – Дурги, Калі, Уми, Парваті і т. ін. Іконографічно богиня зображується у двох головних іпостасях: милостивої, у вигляді молодої, красивої і чарівної жінки, і гнівною, у вигляді багаторукої збройної демоніци з вишкіреними іклами, червоним язиком і намистом із черепів.

² “Деві-махатмья” є одним з найбільш ранніх текстів, присвячених Великій богині і одним з перших за авторитетністю у шактістів. Про популярність пам’ятки свідчить велика кількість його списків і видань. До сьогодні в Індії в священних місцях, пов’язаних з Богинею, твір цитується кожного дня.

³ Датування за Ф.С. Паджитером.

⁴ Восьмий, дев’ятий і чотирнадцятий дні світлої половини місяця є особливими священними днями для шактістів. Восьмий і дев’ятий місячні дні будь-якого місяця самі по собі присвячені Богині і до них приурочені особливі обряди поклоніння їй. Сприятливим вважається читання і слухання Деві-махатмь і Девібхагавата-пурани у ці дні. Чотирнадцятий місячний день, що переходить у повний місяць (так само як і саме повний місяць), пов’язаний з аспектом Тріпурасундарі, в якому вся слава, краса і велич Богині вважаються найбільш проявленими (що, якраз і символізує повний місяць).

⁵ Нещастя, викликані великим мором – епідемії холери, віспи, дизентерії, а також інші інфекційні захворювання, часто траплялися в Індії. Ці епідемії вважалися грізними проявами Богині-Матері. В індуїстській міфології є навіть окремі богині, які уособлюють інфекційні захворювання: наприклад, бенгальська богиня віспи Шитала або дравідська Маріямма.

⁶ Страждання трьох видів – тобто породжені самим собою, живими істотами і богами.

⁷ “Той мій храм” – ведійські арії не будували храмів, місцем для здійснення обрядів для них служили відкриті вівтарі. Перші індуїстські (вішнуїстські) храми стали зводити, вірогідно, у III – II ст. до н. е. В архітектурному відношенні попередниками індуїстського

храму були печерні храми буддистів і монастирі. Шакті присвячені храми в Калькутті, Варанасі, Мадурі, Мадрасі та інших містах Індії, але найбільш давній зі збережених – це храм богині Дургі в Айхолі.

⁸ Балі – жертвоприношення їжі, одна з обов’язкових щоденних обрядових дій.

⁹ “Восени кожного року влаштовується мені велика пуджа...” – мається на увазі пуджа, яку здійснюють під час осіннього Наваратрі, у світлу половину осіннього місяця ашвіна (вересень – жовтень). Наваратрі відзначається і навесні, в світлу половину місяця чхайтра (квітень – травень), але осіннє свято відрізняється найбільшою пишнотою.

¹⁰ У ведійські часи жертвоприношення тварин були звичною справою, але в постведійській період стали засуджуватися як суперечні принципу ненасильства. Однак у шактістів, як і шиваїтів, жертвоприношення тварин збереглися до цього часу.

¹¹ Аргхья – вода для обмивання рук божества.

Запитання до документа:

1. Як документ характеризує уявлення індусів про богиню-матір?
2. Які способи шанування богині згадуються у тексті?
3. Що названо причиною нещастя людини?
4. Яке місце відводиться проголошенню священних гімнів?
5. Де відбуваються релігійні дієства?
6. Яке значення має храм у релігійному житті шактістів?
7. Опишіть ритуал жертвоприношення за текстом “Деві-махатмья”.

№ 3.23 (45)

Документ знайомить дослідників з уривком ранкової молитви сикхів, що є вступною частиною священної книги “Аді-Грантх”¹. Молитва є невеликим, але змістовним твором, в якому відобразилися важливі особливості сикхської релігійної думки.

Ранкова молитва сикхів

1603–1604 pp.²

Суций изначально, Суций на все времена, и ныне Суций, и во веки веков Суций! О Нанак!

1. Чрез ритуальное омовение духовной чистоты не достигнуть, даже совершив тысячу омовений.

Молчанием покоя не достигнуть, даже если постоянно медитировать.

Воздержанием голод не утолит, если связан я грузом мира.

Тысячи хитростей и уловок обернутся сотнями тысяч, но не пригодятся в Грядущем.

Как стать праведником, как разрушить стену лжи?

По воле Повелителя, Писанию следуя, двигаться должно, О Нанак!

2. По Божьей воле существуют все творения, волю Бога не поведать словами.

По Божьей воле существует все живое, в воле Бога обретают Величие.

По Божьей воле одни люди возвышенны, другие – униженны, волей Бога даются боль и радость.

Одни Божьей волей обретают спасение, другие по Божественному Указу обречены на извечное перерождение.

Все во Божьей воле, и никто вне ее.

О Нанак! Кто волю Бога постиг, тот лишь о себе говорит ведь не станет. <...>

16. Верующий – идеал, верующий – ведет за собой.

Верующие же и обретают величие двора Господа.

Верующие сияют у Царских Врат.

У верующего только Гуру – объект внимания.

Заблуждается тот, кто говорит, что творение конечно – творениям Творца нет числа!

Бог милостью своей создал дхарму – опору для людей, как Бык – опора для земли,

Которая в веках утверждала умиротворение.

Тот, кто поймет это, станет праведником.

17. <...> Я, недостойный даже приблизиться.

Лишь то, что Тебя порадует, – достойный поступок.

Ты всегда вечный, о Лика Лишенный! <...>

19. Не счесть Твоих имен, не счесть их обиталищ.

Не сосчитать и мест, недостижимых человеку. <...>

24. Нет конца восславлениям, их повторению нет конца,

Нет конца Его деяниям, подаяниям Его нет конца,

Нет конца в Его созерцании, в служении Ему нет конца,

Нет конца Его замыслам.

Бесконечна сотворенная Им вселенная.

В бесконечности не видны берега.

Пытаясь найти предел, многие плачут –

Его пределы невозможно узнать.

Переклад О. Єлізарєва.

Арджан, гуру. Утренняя молитва сикхов [Электронный ресурс] / Арджан. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POEEAST/nanak.txt>

Примітки:

¹ Священне писання сикхізму, що виникло на рубежі XV – XVI ст. Відмінною рисою сикхізму є шанування священного писання в якості живого гуру й Бога. Знаходиться в спеціальних молитовних будинках – гурдвара.

² Датовано за часом написання священної книги “Аді-Грантх”, яка була складена в 1603–1604 рр. п’ятим гуру – Гуру Арджаном.

Запитання до документа:

1. Яке значення надається духовній чистоті порівняно з виконанням релігійних практик?

2. Яке значення мали молитви у релігійному житті сикхів?

3. Які рядки тексту вказують на уяву сикхів про всемогутність Бога?

4. Які імена використовуються у молитовному зверненні до Бога?

5. Чи має Бог сикхів певну форму?

6. Яким чином джерело характеризує роль віруючих?

7. Яка роль відводилася гуру у житті віруючого-сикха?

№ 3.24 (46)

Документ реконструює записи учнів видатного проповідника індуїзму Рамакришни¹ за текстом збірки “Провісництво Рамакришни”, опублікованої в Санкт-Петербурзі 1914 р. В цих записах простежуються зміни в індуїзмі, що відбувалися в ХІХ ст., в умовах колоніальної залежності Індії, поширення світових релігій. Релігійний рух, пов'язаний з ім'ям Рамакришни, став важливим чинником, що визначив напрямок розвитку індуїзму й індійської національної свідомості в наступні роки. Його вчення сприяло консолідації індуїзму, усуненню внутрішніх протиріч, перетворенню релігії в діючу гармонійну систему.

Реформаторське вчення Рамакришни

1882 р.²

Бхагаван Шри Рамакришна жил много лет в знаменитом храме Рани Расмани на восточном берегу Ганги, в селении Дакшинешвара, лежащем около четырёх миль к северу от Калькутты. Этот храм с прилегающим к нему садом был посвящён его основательницей (Рани Расмани) Божественной (Богине Кали). В северо-западном углу широко раскинутых строений храма находится небольшая комнатка, которая выходит окнами на запад, к священным водам Ганги. Эта комната с окружающими её святынями долгое время была жилищем Бхагавана Шри Рамакришны, божественное присутствие которого делало это место ещё более святым и чистым.

Сотни людей, и мужчин и женщин, и образованных и необразованных, приходили к этому сверхчеловеческому существу и с глубочайшим почтением прислушивались к словам мудрости, произносимым человеком, познавшим Бога и жившим в постоянном общении с Матерью вселенной. <...>

Однажды в воскресенье, в марте 1882 года, <...> в день большого религиозного праздника, и в комнате Рамакришны и на веранде собралась большая толпа людей. С улыбающимся лицом Шри Рамакришна говорил им о могуществе святого имени Господа и об истинной бхакти, как о пути достижения видения Бога.

Обращаясь к Виджаю³ он спросил:

– Какое ты говоришь есть средство достижения Бога?

– Повторением Его святого имени, Бхагаван, – сказал Виджай. – В наш век святое имя Господа обладает силою спасения людей.

Сила святого имени Господа. Бхагаван ответил ему:

– Да, святое имя обладает спасительными силами, но его нужно глубоко чувствовать в душе. Без глубокого чувства в сердце никто одним повторением Его имени не может увидеть Бога. Человек может повторять Его имя сколько хочет, но, если его душа отдана чувственности и стремлению к богатству, это ему мало поможет. Когда человека укусит скорпион или тарантул, простое повторение мантры мало поможет, нужно специальное средство.

Виджай:

– Если дело обстоит так, как ты говоришь, Бхагаван, то как же Аджамила⁴,

бывший величайшим из грешников и совершавший всевозможные преступления, как же он мог получить спасение одним только повторением имени Бога в час своей смерти?

Рамакришна:

– Может быть в своих прежних воплощениях Аджамила был праведным человеком и совершил много добрых дел. Кроме того известно, что он был аскетом последнее время своей жизни. Возможно так же, что в его последний момент повторение святого имени очистило его сердце и поэтому он достиг спасения. Когда слона только что вымыли, он может опять запачкаться в пыли и в грязи, но если после купанья его держать в стойле, тогда он не может покрыть себя грязью. Силой святого имени человек может быть очищен, но он может опять совершить грешные дела, потому что его душа слаба. Он не может обещать, что больше не будет грешить. Вода Ганги может смыть его прежние грехи, но, как говорится, новые грехи висят на ветвях деревьев. Когда человек выходит из Ганги и стоит под деревом, грехи падают на него, хватаются за него, повисают на нём. Поэтому повторяйте святое имя Бога, но в то же время молитесь Ему, чтобы Он дал вам истинную любовь и благоговение к Нему и чтобы уменьшилась ваша любовь к богатству, славе и телесным удовольствиям, потому что всё это преходяще и не будет длиться дальше завтрашнего дня.

Все религии ведут к Богу. Когда у человека есть истинная преданность и любовь, он может достигнуть Бога путём любой из отдельных религий или сект. Вишнуиты, поклонники Кришны, достигают Бога так же, как шакты поклонники Божественной Матери или последователи веданты. Принадлежащие к обществу Брахмо самадж⁵, мусульмане и христиане также могут достигнуть Бога путём своих религий. И если вы будете следовать любому из этих путей с горячей преданностью, вы достигнете Бога. Если есть какая-нибудь неправильность в избранном пути, она исправится с течением времени. Человек, который хочет видеть Джаганнатх⁶, может идти к югу, вместо того чтобы идти к северу, но рано или поздно кто-нибудь направит его на настоящий путь, и, в конце концов, он непременно увидит Джаганнатх. Единственное, что необходимо для достижения, это полная преданность Богу всем сердцем и всей душой.

У Господа много имён. Вишнуиты, мусульмане, христиане и индусы все жаждут одного и того же Бога; но они не знают, что Тот, кто есть Кришна, в то же время и Шива, и Божественная Мать, и Христос, и Аллах. Бог один, но он имеет много имён. То, чему поклоняются, одно, но его называют разными именами, согласно времени, месту и национальности поклоняющихся. Все Священные Писания мира говорят об одном и том же Боге. Тот, кого называют в Ведах абсолютным Бытием, Сознанием и Блаженством или Брахманом, в тантрах⁷ называется Шивой, в пуранах⁸ Кришной, в Коране Аллахом и в Новом Завете Христом. Однако, различные течения находятся во вражде одно с другим. Поклонники Кришны говорят, что ничего нельзя достигнуть без поклонения Кришне; верующие в Божественную Мать думают, что поклонение Божественной Матери, это единственный путь спасения; и, подобно этому, христиане говорят, что никто не может достигнуть Царства Небесного иначе,

как путём Христа. Христос есть единственный путь, и христианство единственная религия, все остальные религии – ложны.

Фанатизм не нужен. Но это показывает только узость ума. “Моя религия истинна, все другие – ложны”. Утверждения такого рода не могут быть верными. Совсем не наше дело исправлять ошибки других религий. Тот, кто сотворил мир, в своё время исправит эти ошибки. Наше дело состоит только в том, чтобы тем или другим способом осознать Его в себе. Бога можно достигнуть многими путями. Каждая из сектантских религий указывает путь, который, в конце концов, приводит к Божеству. Все религии, – это пути, но пути не есть сам Бог. Я видел все секты и пути. И они мне не нужны больше. Люди, принадлежащие к этим сектам, слишком много ссорятся между собою! Перепробовав все религии, я познал, что Бог, – это Всё, а я Его часть, что Он Господин, а я его слуга; и опять я постиг, что Он –это я, а я – это Он.

Бог личен и безличен. Люди спорят между собой, говоря: “Бог личен и имеет форму. Он не может быть безличным и не иметь формы”. Таковы вишнуиты, находящие, что заблуждаются люди, поклоняющиеся безличному Брахману. Но когда к человеку приходит истинное осознание Божества, все эти вопросы решаются для него... Бог личен, но в то же время безличен; имеет форму и в то же время не имеет формы. Кто может сказать, сколько Он имеет аспектов!

Провозвестие Рамакришны [Электронный ресурс] / [с пред. и введ. Свами Абхедананды]. – Режим доступа: <http://www.orlov-yoga.com/Ramakrishna/Gospel01.htm>.

Примітки:

¹ Рамакришна (Гададхар Чаттопадхья) (1836–1886 рр.) – видатний релігійний мислитель і проповідник. Народився в сім’ї збіднілого бенгальського брахмана поблизу Калькутти. У 19 років – жрець нового храму богині Калі в Дакпшнешварі. Виділявся глибокою щирістю та захопленістю проголошення мантр. Був схильний до релігійної екзальтації. Виконував приписи різних напрямків індуїзму. Його учні – поважні особи та члени реформаторського товариства “Брахмо самадж” в Калькутті. Останні роки життя постійно проповідував, через що у нього розвинулась хвороба – рак горла.

² Датовано за часом події.

³ Віджай – перше ім’я Віджая Кришна Госвами, відомого проповідника, лектора, письменника та духовного вчителя релігійного товариства “Брахмо самадж”.

⁴ Аджаміла – ім’я грішника, що отримав спасіння, завдяки повторенню імені Господа в останній момент свого життя. Історія цієї людини міститься в пуранах і добре відома усім індусам.

⁵ “Брахмо самадж” – релігійне товариство, засноване в 1828 р. в Індії бенгальським аристократом Рам Мохан Роєм, яке зіграло значну роль в реформації індуїзму.

⁶ Джаганнатх буквально означає “Господь всесвіту”. В Індійському місті Пурі існує великий храм, де кожного року відбувається свято колісниці. Звідсіля походить вислів – “колісниця Джаганнатха”.

⁷ Тантри – назва священних писань шиваїзму та шактизму.

⁸ Пурани – священні писання індусів, які дотримуються “Вед”.

Запитання до документа:

1. Які біографічні дані про Рамакришну подає джерело?

2. Як описується популярність вчення Рамакрішні?
3. Знайдіть рядки тексту, які вказують, що Рамакрішна був прибічником тотальної сакралізації життя?
4. Яке місце у проповідях відводиться проблемам самовиховання особистості?
5. Що на думку Рамакрішні є метою земного життя людини?
6. Яким виступає бог у Рамакрішні?
7. Чому Рамакрішна не наголошує на ролі посередників – вчителів, гуру, храмів тощо у пізнанні бога?
8. Як ставитися до інших релігій закликав Рамакрішна?
9. Які ідеї Рамакрішні можна назвати реформаторськими?
10. Які напрямки індуїзму згадуються в документі?

№ 3.25 (47)

Документ містить характеристику віросповідних основ шиваїзму, поданих садгуру Шивайя Субрамуниясвами в книзі “Танок з Шивою. Сучасний катехізіс індуїзму”¹. Це зібрання вірувань є поглядом зсередини на релігію. Проголошується терпиме ставлення до носіїв інших релігій, що є характерним і для інших індуїстських напрямків. Вказується на взаємозв’язок релігії та суспільного розвитку, щоденного життя та релігійної практики.

Сучасний катехізіс шиваїзму

2001 р.²

ШЛОКА³ 11. Шиваїзм провозглашает: Бог Шива есть Любовь, Он одновременно имманентен и трансцендентен, Творец и творение. Этот мир является ареной нашей эволюции, которая постепенно ведет к мокше – освобождению от рождений и смертей. Аум.

ШЛОКА 12. Религиозные верования многочисленны и различны. Шиваиты, понимая силу этого многообразия, глубоко уважают и поощряют всех, кто верит в Бога. Они с почтением относятся к тому факту, что Истина одна, а путей много. Аум.

БХАШЬЯ⁴. Поскольку внутренняя цель всех религий – вернуть людей к Богу, индуисты-шиваиты стремятся не вмешиваться в чью-либо веру или религиозные практики. Мы верим в то, что нет исключительного пути, единого для всех. Шиваиты глубоко убеждены в том, что Бог Шива – одна и та же Высшая Сущность, в которой люди всех верований находят успокоение, мир и освобождение. Вместе с тем, мы понимаем, что религии различны. Каждая религия имеет присущие лишь ей верования, практики, цели и пути достижения, и доктрины одной религии часто противоречат доктринам другой. Но даже это никогда не должно вызывать религиозных конфликтов и нетерпимости. Шиваиты уважают все религиозные традиции и людей, которые их практикуют. Они знают, что хорошие граждане и стабильные общества происходят из групп религиозных людей. Лидеры шиваизма поддерживают и участвуют в экуменических собраниях представителей всех религий. Вместе с тем, шиваиты защищают свою веру, с удовольствием предаются своим

практикам и избегают соблазнов других путей, как древних, так и современных. Веды говорят: “Пусть у нас будет согласие с нашими собственными людьми и согласие с людьми, которые являются для нас посторонними. Ашвины, создайте между нами и чужими людьми сердечное единство”. Аум Намах Шивайя.

ШЛОКА 13. Внутренние истины никогда не меняются, но внешние формы практики и ритуалов развиваются. Шиваизм стремится сохранить свое мистическое учение, адаптируясь к культурным, социальным и технологическим изменениям каждого текущего века. Аум.

БХАШЬЯ. Шиваизм является ортодоксальной религией, консервативной по своим традициям и в то же время гибкой и всепонимающей. Одновременно это и наиболее суровый духовный путь, и наиболее прощающий. Шиваиты сохранились в течение многих веков, успешно адаптируя работу, службу и умение к новым временам, при этом они интернализировали богослужение и твердо придерживаются вечных ценностей. Внешняя форма службы или род занятий не влияют на духовный поиск. Неважно, кто он – квалифицированный фермер, заводской рабочий, сельский торговец, программист или служащий корпорации – религия хорошо служит шиваиту. Шиваизм имеет все возможности для возвращения человечества к Источнику всего. Время не вносит различий в отношения шиваита со своей семьей, с кула-гуру⁵, учителем, садгуру⁶, богами или Богом в его религиозной жизни. Шайва-дхарма не изменилась. Веды говорят: “О излучающее свет Божество, сними пелену невежества с меня, чтобы я мог видеть Твой свет. Раскрой мне дух священных писаний. Пусть истина писаний всегда будет со мной. Да буду я денно и ночью постигать то, что я узнал от мудрых”. Аум Намах Шивайя.

ШЛОКА 14. Для индуиста-шиваита вся жизнь священна. Вся жизнь – это религия. Шиваитское искусство – священное искусство, шиваитская музыка – это духовная музыка, а бизнес для шиваита не только обеспечивает ему пропитание, но это и его служение людям и Богу. Аум.

БХАШЬЯ. Каждый шиваит уникален в своем поиске, однако каждый стремится к одним и тем же вещам в жизни: быть счастливым и уверенным, любимым и оцененным, творческим и полезным. Шиваизм имеет развитую культуру, которая удовлетворяет эти основные запросы человека и помогает ему понять мир и наше место в нем. Всем верующим эта культура помогает выработать черты характера, необходимые для духовной жизни: терпение, сострадание, терпимость, смирение, трудолюбие, набожность. Центрами шиваизма являются дом и храм. Монашеская жизнь – это основа и сила шиваизма. Семейная жизнь незыблема и драгоценна. Шиваизм имеет богатые традиции в искусстве, архитектуре, музыке, драматическом искусстве и танце и является сокровищницей философии и учености. В шиваитских храмах ежедневно проходят службы. В писаниях содержатся этические наставления. Садгуру дают духовное посвящение. Все это – храмы, писания и садгуру – суть опоры веры. Так говорят Веды: “О ученые люди, да услышим мы нашими собственными ушами то, что есть благо, да увидим мы своими глазами то, что есть благо. Да проживем мы, славя Бога, имея здоровое тело, полный срок

жизни, посвященной Богу”. Аум Намах Шивайя.

Переклад П. О. Алєйнікова.

Субрамуниясвами Шивая, садгуру. Танец с Шивой. Современный катехизис индуизма / Шивая Субрамуниясвами ; [пер. с англ.]. – К. : София, 2001. – С. 5–7.

Примітки:

¹ Садгуру Шивайя Субрамуниясвами (1927–2001 рр.) – американець датського походження, відомий у всьому світі як видатний проповідник індуїзму. Засновник і духовний очільник Церкви Шайва Сиддханті й чернечого ордену Шайва Сиддханті Йоги. Автор понад тридцяти книг.

² Датовано за роком написання передмови автора до другого російського видання.

³ Шлока – різновид молитви в індуїзмі.

⁴ Бхашья – коментар.

⁵ Кула-гуру – родинний гуру.

⁶ Садгуру – духовний вчитель, що веде учня до просвітлення та духовного визволення.

Запитання до документа:

1. Яким постає у шиваїстів бог Шива?
2. Яка мета життя шиваїста?
3. Які книги шиваїсти вважають священними?
4. Як шиваїсти пояснюють лояльне ставляться до інших релігій?
5. Чому послідовники шиваїзму позитивно ставляться до нововведень в релігії?
6. Які рядки документа свідчать про глибоке проникнення релігії в повсякденне життя шиваїста?
7. Які риси характеру людини цінують шиваїсти?
8. Прокоментуйте: “Центрами шиваїзму – є дім і храм”.
9. Яке значення надається в шиваїзмі чернецтву?
10. Що документ говорить про порядок служби в шиваїстських храмах?
11. Поясніть, чому в документі підвалинами віри названо храми, писання та садгуру?

РОЗДІЛ 4

УМОВИ ТА ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ БУДДИЗМУ ЯК СВІТОВОЇ РЕЛІГІЇ

Буддизм виник у північно-східній частині Індії (територія сучасного штату Біхар), де були сформовані давні держави (Магадха, Кошала, Вайшали). Саме тут відбувався бурхливий процес державного будівництва, що сприяло піднесенню стану кшатріїв (воїнів і світських правителів – царів). Разом із тим, у цьому регіоні позиції ведичної релігії й пов'язаної з нею варнової системи, були слабкіші, ніж в інших частинах Індії.

Виникнення альтернативних учень було тісно пов'язане з розчаруванням частини давньоіндійського суспільства у ведичній релігії з її ритуалізмом і формальним благочестям, а також з певними протиріччями й конфліктами між брахманами (жрецтвом) і кшатріями. Криза ведичної релігії проявилася в нових неортодоксальних аскетичних рухів (шраманів, аскетів), що поставили за мету самостійний пошук істини через заняття філософією і йогою. Одним із таких шраманів (у перекладі означає – “той, що здійснює духовне зусилля”) і був Будда Шак'ямуні, історичний засновник буддизму. У “Парку оленів” у Бенаресі перед п'ятьма учнями Будда проголосив проповідь про чотири шляхетні істина та восьмиричний шлях. Ця проповідь Будди, що стала центральною для буддизму наведена у документі № 4.1 (48).

У ході історичного розвитку буддизму відбувся його розкол. Послідовники Будди утворили два напрямки – дві “колісниці” – тхераваду (хінаяну) та махаяну, з якої потім виокремилися ваджраяна, тибетський буддизм. Уривок “Сутри серця” – священного тексту махаяни, наведений в документі № 4.2 (49), слугує виділенню специфічних особливостей цього напрямку, проведенню порівняльного аналізу засадничих ідей, соціальної бази тхеравади та махаяни.

Визначити, як формувався буддизм як світова релігія допоможе документ № 4.3 (50). Документ № 4.5 (52) віддзеркалює специфіку розвитку буддизму, зокрема, в Китаї. Трансформація буддизму на китайському ґрунті змусила цю релігію пристосуватися до соціальної структури Китаю, до норм і запитів традиційного китайського суспільства.

Буддизм на ранніх етапах своєї історії в Японії (VI–VIII ст.) належав більше до політики, ніж до релігії. Знадобилися час і подвижники, щоб це віровчення пустило глибоке коріння, адаптувалося до місцевих умов і розвивалось протягом століть. Буддизм був більш розвинутою релігією, ніж синтоїзм. Тому його відразу прийняли правлячі кола країни, використавши у своїх інтересах. Серед стану самураїв, які були опорою правлячої верхівки, стало швидко поширюватися вчення дзен – однієї з найбільш впливових сект буддизму.

Проте народні верстви продовжували сповідувати традиційну релігію. Це змусило буддійське духовенство й правителів Японії йти шляхом співіснування двох релігій. Документ № 4.4 (51) відображає вплив дзен-буддизму на спосіб життя та цінності самураїв, показує взаємопроникнення синто і буддизму. Цей релігійний синкретизм довгий час залишався надбанням релігійного життя в

Японії.

Поширення буддизму в Тибеті розпочалося не раніше VII ст. На основі тхеравади, а більшою мірою – махаяни, у районі Тибету виникла своєрідна форма цієї світової релігії – ламаїзм. Саме в цій найбільш пізній, і специфічній модифікації буддизм як світова релігія досяг найбільш завершеного вигляду. До сьогоднішнього дня культ глави тибетського буддизму – Далай-лами – є свого роду символом, вищою цінністю буддизму для багатьох буддистів із числа прихильників тхеравади та махаяни.

Ламаїстська доктрина перетворила Тибет у сакральний центр буддизму. Тибет, протягом декількох останніх століть включений до складу Китаю, тривалий час зберігав свою національно-релігійну й політичну автономію. Важливою віхою в історії ламаїзму стало утворення Китайської народної республіки. Після невдалого повстання 1959 р. проти асиміляційної та антирелігійної політики китайського уряду Далай Лама XIV разом з великою групою послідовників (до ста тисяч осіб) змушений був залишити Тибет. Він знайшов притулок в Індії, де збудовано ламаїстські храми й створено новий релігійний центр ламаїзму. Сам Далай Лама XIV перебуває в Індії як політичний емігрант. Документ № 4.6 (53) містить спогади цього очільника церкви про епохальні для буддизму події другої половини XX ст. Він показує, що конфлікт між китайським урядом та буддійськими ієрархами на чолі з Далай Ламою XIV залишається неврегульованим.

№ 4.1 (48)

Документ містить уривок з “Сутри про початок обертання колеса дхарми” (“Дхамма-чакка-наваттана-сутта”), яка традиційно вважається першою проповіддю Будди, вимовленої їм після досягнення просвітлення. Будда виголосив свою промову перед п'ятьома ченцями, що були до цього його супутниками та шукали шляхів досягнення порятунку через аскетичну практику. У цій сутрі містяться ряд основних ідеологем, що утворюють каркас буддійського вчення.

Перша проповідь Будди

VI ст. до н.е.¹

И возвестил Благодатный пятёрке подвижников:

– О нищенствующие подвижники духа, существуют две крайности, к коим не следует приближаться тому кто решил удалиться от мира.

Какие две? Одна – это жизнь во страсти, посвященная ублажению чувственных желаний, что низко, пошло, обыденно, недостойно и бесцельно.

Другая – это жизнь, посвященная самоистязанию, что мучительно, недостойно и бесцельно. Не будучи на привязи с этими двумя крайностями, о подвижники, Истинносущий истину познал Срединный Путь, содействующий проникновенному видению и знанию, ведущий к умиротворению, высшей мудрости. Просветлению и окончательному освобождению от череды рождений – к нирване. <...>

Этот достойный Восьмеричный Путь состоит в правильных воззрениях,

правильных устремлениях, правильных речах, правильных действиях (правильном поведении), правильном способе поддержания жизни, правильном приложении усилий, правильном памятовании и в правильном сосредоточении.

О подвижники, существует и благородная истина о страдании. Рождение есть страдание, старость – страдание, болезнь – страдание, смерть – страдание, связь с тем, что неприятно, – страдание, утрата того, что приятно, – опять страдание, не иметь того, что хочется, – тоже страдание. Одним словом, пять видов привязанности – суть страдания. <...>

О подвижники, существует и благородная истина о причине страдания. Это – жажда, из которой вновь происходит рождение, сопровождаемое чувственными наслаждениями и похотью, она услаждается то одним, то другим. Она состоит в жажде ублажать страсть, жажде [лучшего] существования и жажде разрушения, небытия.

О подвижники, существует и благородная истина о прекращении страдания. Это – высвобождение от жажды и полное искоренение страсти, что достигается оставлением их, отречением от них, отвращением к ним и забвением их [ради освобождения].

О подвижники, существует и благородная истина о Пути прекращения страдания. Это – благородный Восемьричный Путь, состоящий в правильных воззрениях, правильных устремлениях, правильных речах, правильных действиях (правильном поведении), правильном способе поддержания жизни, правильном приложении усилий, правильном памятовании и правильном сосредоточении.

Переклад В.П. Андросова.

Буддийская классика Древней Индии, Слово Будды и трактаты Нагарджуны / [пер. с пали, санскр. и тибет. языков с коммент. В.П. Андросова]. – М. : Открытый Мир, 2008. – С. 37–39.

Примітки:

¹ Датовано за часом життя Будди Шак'ямуні, хоча висловлення, проповіді були записані палійською в I ст. до н.е. та санскритською мовами приблизно в II – IV ст.

Запитання до документа:

1. Про що говорить назва сутри?
2. Яких двох крайнощів пропонував уникати Будда ченцям?
3. Що було метою життя буддійського ченця?
4. Які засоби пропонував Будда Шак'ямуні послідовникам для досягнення стану нірвани та спокою у житті?
5. Чому Будда Шак'ямуні назвав шлях звільнення від страждань “срединним”?
6. Які складові серединного восьмиричного шляху?
7. Як Будда Шак'ямуні характеризував людські страждання?
8. У чому автор проповіді вбачав причини страждань людей?
9. Чому Будда Шак'ямуні вважав, що самовиснаження не буде мати користі?

№ 4.2 (49)

Документ подає уривок з основного священного тексту махаяни – “Сутри серця” (“Праджня-парамита-хридайя-сутра”). Він містить важливі засадничі ідеї “Великого шляху” та відображає еволюцію буддистського вчення.

Уривок “Сутри серця” – священного тексту Махаяни

II ст.¹

Я слышал так, что однажды в Раджагрихе на горе Коршуна Благодатный (Бхагаван) пребывал совместно с большой общиной монахов и с большой общиной просветлённых существ (бодхисаттв). Как раз в то время, возгласив благовестие, называющееся “Таинственное сияние”. Благодатный сосредоточился на глубоком созерцании (самадхи).

Благородный вездесущий и просветлённый Авалокитешвара² взирал на [плоды] применения Совершенствования Мудрости, запредельной [для мыслимого], и постиг, что эти пять совокупностей [дхармо-частиц] пусты в своей сущности.

Тогда досточтимый Щарипутра, находясь под влиянием [созерцающего] Просветлённого, так вопрошал благородного великосущего и просветлённого Авалокитешвару: “Как же надлежит применять сие таинственное Совершенствование Мудрости неким сыном или дочерью из хорошей семьи? Каким образом обучиться этому?”

Вот что возвестил благородный великосущий и просветлённый Авалокитешвара в ответ на вопрос досточтимого Щарипутры:

“Если некие сын или дочь из хорошей семьи задумают применять сие таинственное Совершенствование Мудрости, то именно для этого следует так на него взирать, что пять совокупностей [дхармо-частиц] пусты в своей сущности.

Здесь (в этом мире), о Щарипутра, цвет и форма (рупа) суть пустота (шуньята), и опять-таки пустота есть цвет и форма. Цвет и форма неотличимы от пустоты, а пустота неотличима от цвета и формы. Что [обладает] цветом и формой – то есть пустота, что есть пустота – то есть цвет и форма.

То же самое справедливо в отношении ощущений (ведана), представлений (санджня), сил и влияний прежних деяний (санскара) и собственно сознания (виджняна).

Здесь (в этом мире), о Щарипутра, всем дхармо-частицам присуща пустотность, они не возникали и не исчезали, они не загрязнены и не чисты, они не подавлены и не действенны.

Поэтому, о Щарипутра, в пустотности нет цвета и формы, нет ощущений, нет представлений, нет сил и влияний прежних деяний, нет собственно сознания, нет зрения, слуха, обоняния, вкуса, осязания и мышления, нет цветов и форм, звуков, запахов, вкушаемого, осязаемого и дхармо-частиц [ума], нет осознания зримого [и т.д.], как и нет осознания мыслимого.

Нет также неведения (авидья), как и нет искоренения неведения, нет

старения и смерти, как нет и искоренения старения и смерти.

Нет также страдания, нет его причины, нет его прекращения и нет Пути.

Нет также истинного Знания (джняна), как нет ни соединения [с ним], ни разъединения.

Поэтому о Щарипутра, будучи несвязанным и опираясь на Совершенствование Мудрости, просветлённое существо (бодхисаттва) пребывает, как неимеющий препятствий для сознания. Благодаря отсутствию препятствий для сознания он без страха преодолевает заблуждения и обретает прекращение череды рождений (нирвана) в качестве вершины [Пути]. Присутствующие в трёх временах (прошлом, настоящем и будущем), все Просветлённые (буддха), опираясь на Совершенствование Мудрости, обрели Наивысшее Подлинное Просветление.

Поэтому необходимо знать Совершенствование Мудрости как великое сокровенное речение (мантра), как сокровенное речение великого Знания, как Наивысшее сокровенное речение, как несравненное сокровенное речение, как [речение], умиротворяющее все страдания и истинное, оно вне тщеты. Вот так звучит сокровенное речение Совершенствования Мудрости: (О сущая [Совершанная Мудрость], о сущая, о до конца сущая, о до конца единосущая, о да благословится Просветление.).

Так, о Щарипутра, просветлённое существо (бодхисаттва) должно обучать, если оно практикует Совершенствование Мудрости”.

Переклад В.П. Андросова.

Буддийская классика Древней Индии, Слово Будды и трактаты Нагарджуны / [пер. с пали, санскр. и тибет. языков с коммент. В.П. Андросова]. – М. : Открытый Мир, 2008. – С. 85–87.

Примітки:

¹ Датовано за: А.А. Терентьев. Сутра сердца Праджня-парамиты и ее место в истории буддийской философии // Буддизм: история и культура. – М. : Наука, 1989. – С. 4.

² Авалокитешвара – просвітлена істота, яка дала обітницю, досягнувши Просвітлення, не йти у нірвану і не ставати буддою, щоб тут, у сансарі, зі співчуття (каруна) до живих надавати допомогу на Шляху звільнення від страждань. Вважається, що Авалокитешвара безвідмовний до благань віруючих. Культ Авалокитешвари склався з I ст., коли йому стали споруджувати храми, ліпити його то в людському вигляді з лотосом в руці (обов'язковий атрибут), то чотири-, шести- і тисячеруки, одинадцятиликим (або одинадцятиголовим). Руки символізують готовність сприяти кожному, хто просить. Популярність Авалокитешвари величезна у країнах “північного” буддизму. Китайці звать його Гуань-ши-інь, корейці – Кванім, японці – Каннон. Міфологія Авалокитешвари доповнилася функціями місцевих божеств. Оскільки вони частіше були жіночими, відповідаючи за любов до дітей, допомогу породіллям і т. ін., остільки і бодхисаттва зображується у вигляді жінки. У гімалайських країнах і Тибеті його називають Ченрезі. Культ Авалокитешвари був першим у цих місцях, і він став їх Покровителем, а Тибет – його святою країною.

Запитання до документа:

1. Про що говорить назва сутри?
2. Які рядки документа вказують на те, що не тільки ченці, а прості миряни можуть пізнавати релігійне вчення? Про що це може свідчити?

3. Яке ставлення людини до життя формує “Сутра серця”?
4. Як у тексті сутри трактується страждання? Порівняйте з постулатом тхеравади про суть страждань.
5. За текстом визначіть, для кого призначалася сутра?

№ 4.3 (50)

Документ містить уривок з опису буддистського університету-монастиря Наланда в індійській країні Магадга. Опис складено китайським паломником, перекладачем, філософом, послідовником махаяни Сюань-цзаном¹. Він дозволяє встановити значення цього релігійного центру для формування буддизму як світової релігії.

Сюань-цзан про роль Наландського університету у розвитку буддизму

VII ст.²

Жрецы, которых здесь несколько тысяч, – люди высоких способностей и талантов. Их известность в настоящее время очень велика. Имеется много сотен таких, чья слава быстро распространилась в отдаленные области. Их поведение чисто и непорочно. Они строго следуют предписаниям морального закона. Правила, существующие в их монастыре, суровы, и все жрецы обязаны выполнять их. Все области Индии уважают их и следуют за ними. Дня не достаточно, чтобы спросить и ответить на глубокие вопросы. С утра и до самой ночи они заняты рассуждениями. Старые и молодые взаимно помогают друг другу. Те, кто не способен разбираться в Трипитаке, мало уважаются и из-за стыда вынуждены прятаться. Вследствие этого множество ученых из разных городов, желающих быстро приобрести славу умеющего вести споры, приходят в Наланду, чтобы разрешить свои сомнения, после чего поток их мудрости распространяется во всех направлениях. По этой причине некоторые присваивают себе имя наландского ученого и в результате пользуются уважением, где бы ни появлялись.

Переклад В.П. Беркова, К.В. Лепішинського.

*Хрестоматія по історії середніх віків : в 3-х т. / [под ред. С.Д. Сказкина]. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1961. –
Т.1 : Раннее средневековье. – С. 159–160.*

Примітки:

¹ Сюань-цзан (кит. “Таємничий товстун”) (602 – 664 рр.) – китайський буддистський монах, учений, філософ, мандрівник і перекладач часів династії Тан. Відомий своєю сімнадцятирічною подорожжю в Індію, де навчався і спілкувався з відомими буддистськими діячами, зокрема у монастирі Наланда. Сюань-цзан привіз з Індії 657 текстів на санскриті. Він отримав підтримку імператора і організував велику школу перекладів у місті Чанань, залучаючи до роботи численних учнів у всій Східній Азії.

² Датоване за роками життя Сюань-цзана.

Запитання до документа:

1. За текстом визначте становище буддизму в Індії в VII ст.

2. Яким чином розкривається важливість університету для розвитку буддизму?
3. Пояснить, наскільки важливим було навчання в університеті для подальшого духовного росту?
4. Як характеризуються жреці університету?
5. Які важливі докринальні особливості буддизму підкреслює документ?
6. Яке значення надавали буддисти вивченню священної книги Трипітаки?

№ 4.4 (51)

Документ знайомить зі спогадами колишнього самурая Ямамото Цунетомо¹. Показується вплив буддизму в Японії на формування психологічних установ та спосіб життя самураїв – опори уряду сьогуна. Ідеї релігії найбільше відповідали потребам та інтересам самураїв. Популярною школою буддизму був дзен, ченці якої суттєво вплинули на розвиток кодексу бусидо та в цілому культури японського народу.

Вплив дзен-буддизму на кодекс бусидо

1716 р.²

Небрежение опасно. Я постиг, что Путь Самурая – это смерть. В ситуации “или-или” без колебаний выбирай смерть. Это нетрудно. Исполнишь решимости и действуй. Только малодушные оправдывают себя рассуждениями о том, что умереть, не достигнув цели, означает умереть собачьей смертью. Сделать правильный выбор в ситуации “или-или” практически невозможно. Все мы желаем жить, и поэтому неудивительно, что каждый пытается найти оправдание, чтобы не умирать. Но если человек не достиг цели и продолжает жить, он проявляет малодушие. Он поступает недостойно. Если же он не достиг цели и умер, это действительно фанатизм и собачья смерть. Но в этом нет ничего постыдного. Такая смерть есть Путь Самурая. Если каждое утро и каждый вечер ты будешь готовить себя к смерти и сможешь жить так, словно твое тело уже умерло, ты станешь подлинным самураем. Тогда вся твоя жизнь будет безупречной, и ты преуспеешь на своем поприще.

Хороший слуга – это тот, кто безоговорочно подчиняется своему господину. Можно сказать, что это – идеальный слуга. Если ты появился на свет в старинном самурайском роду, достаточно лишь глубоко задуматься над верностью предкам, презреть тело и разум и всецело посвятить себя служению хозяину. Можно считать удачей, если ты, к тому же, наделен мудростью и талантами, и умеешь правильно воспользоваться ими. Но даже тот, кто ни к чему не пригоден и неуклюж, может стать надежным слугой, если он исполнен решимости выполнять волю своего хозяина. Однако грош цена человеку, если его достоинства ограничиваются только мудростью и талантами. По характеру люди делятся на тех, кто наделен быстрым разумом, и на тех, кто прежде, чем принять решение, должен уединиться и все обдумать. Между тем, каким бы характером ни обладал человек и каковы бы ни были его достоинства и недостатки, он проявит великую мудрость, если будет беззаветно предан четырем заповедям самураев господина Набэсима. <...>

Каждое утро следует поклониться господину и родителям, а затем божествам-покровителям и буддам-заступникам, которые благосклонны к господину. Если ты будешь всегда отдавать ему первенство, твои родители возрадуются, а божества и будды отнесутся к этому с пониманием. Воин думает только о своем хозяине. Если ты взрастишь в себе решимость, ты всегда будешь выполнять волю своего повелителя и не отступишь от нее ни на шаг. Более того, женщина должна быть точно так же предана своему мужу, как он – своему господину. <...>

Пятьдесят или шестьдесят лет тому назад каждое утро самураи мылись, брили себе лоб, смазывали волосы лосьоном, стригли ногти на руках и на ногах, терли руки и ноги пемзой, а затем кислицей, и вообще делали все, чтобы иметь опрятный внешний вид. Само собой разумеется, что оружию они тоже уделяли особое внимание: его протирали, начищали и хранили в образцовом порядке. Хотя может показаться, что тщательный уход за собой выдает в человеке позерство и щегольство, это не так. Даже если ты знаешь, что тебя могут сразить в этот самый день, ты должен достойно встретить свою смерть, а для этого нужно позаботиться о своем внешнем виде. Ведь враги будут презирать тебя, если ты будешь выглядеть неаккуратно. Поэтому говорят, что постоянно следить за собой должны и стар, и млад. Хотя ты говоришь, что это трудно и отнимает много времени, призвание самурая требует этой жертвы. На самом деле это нетрудно и не отнимает много времени. Если ты каждый день укрепляешь свою решимость пасть в поединке и живешь так, словно ты уже мертв, ты достигнешь успеха в делах и в бою, и никогда не опозоришь себя. Между тем каждый, кто не думает об этом днем и ночью, кто живет, потакая своим желаниям и слабостям, рано или поздно навлекает на себя позор. И если он живет в свое удовольствие и думает, что этого никогда не случится, его распутные и невежественные действия доставят немало хлопот. Тот, кто заранее не решился принять неизбежную смерть, всячески старается предотвратить ее. Но если он будет готов умереть, разве не станет он безупречным? В этом деле нужно все обдумать и принять правильное решение. Более того, за последние тридцать лет обычаи сильно изменились. В наши дни самураи собираются только для того, чтобы поговорить о деньгах, об удачных покупках, о новых стилях в одежде и о своих любовных похождениях. Старые традиции умирают на глазах. Можно сказать, что раньше, когда человек достигал возраста двадцати или тридцати лет, он не носил в своем сердце таких презренных мыслей и никогда не говорил на такие темы. Когда другой случайно упоминал о чем-то подобном, он считал это оскорблением в свой адрес. Этот новый обычай появился потому, что люди теперь уделяют слишком много внимания своей репутации и ведению домашнего хозяйства. Чего только не достиг бы человек, если бы он не стремился во всем подражать другим! Очень жаль, что молодые люди в наше время так сильно увлечены материальными приобретениями. Ведь у людей с материальными интересами в сердце нет чувства долга. А те, у кого нет чувства долга, не дорожат своей честью. По словам мастера Иттэя, даже плохой писарь достигнет успехов в искусстве каллиграфии, если он будет настойчиво заниматься, подражая

классическим свиткам. Слуга также может достичь многого, если он будет брать пример с хорошего слуги. Однако в наши дни нет человека, которого можно было бы назвать идеальным слугой. Поэтому нужно создать такой идеал и подражать ему. Чтобы сделать это, нужно познакомиться со многими людьми и взять у каждого человека только самое лучшее. Например, у одного человека взять вежливость, у другого – храбрость, у третьего – красноречие, у четвертого – правильное поведение, у пятого – постоянство устремлений. Вот как нужно создавать идеал. Ученики в наше время перенимают у своих учителей не положительные, а отрицательные качества. Такое обучение не имеет смысла. Есть люди вежливые, но не искренние. Подражая таким людям, человек незрелый не замечает их вежливости, а перенимает у них только недостаток искренности. Если ты можешь видеть хорошие и плохие стороны человека, ты всегда будешь верен своему идеалу.

Переклад Р. Котенка, О. Міщенко.

Цунэтомо Ямамото. Хагакурэ. Сокрытое в листве. Книга самурая [Електронний ресурс] / Ямамото Цунэтомо. – Кн. 1. – Режим доступу : <http://www.taiji-bg.com/articles/mixed/m11.htm>

Примітки:

¹ Ямамото Цунэтомо (також відомий як Ямамото Дзьотьо) (1659–1719 рр.) – колишній самурай, тридцять років присвятив служінню володарю та клану. Після смерті володаря відмовився від ритуального самогубства, виконавши його побажання. Став ченцем. Між 1706 і 1716 рр. ділився своїми думками з другом-самураєм Цурамото Тасиро. Його роздуми увійшли до книги “Хагакуре” (“У тіні листя” або “Заховане в листі”), що стала важливим коментарем кодексу бусидо в Японії.

² Датовано за датою публікації книги “Хагакуре”.

Запитання до документа:

1. Які ідеї буддизму пропалагувалися серед самураїв?
2. За текстом визначіть мету життя самурая
3. Які рядки джерела говорять про формування у середовищі самураїв культу смерті?
4. Як Ви вважаєте, чому буддистські ідеї про переселення душі знайшли відгук серед прошарку воїнів?
5. Про що свідчить зазначена потреба самурая кожного ранку поклонятися божестам-покровителям та буддам-заступникам?

№ 4.5 (52)

Документ містить уривок зі щоденника мандрівки російського вченого, майбутнього академіка Василя Алексєєва¹ по Північно-Східному Китаю. У ньому відображені спостереження щодо становища буддизму в Китаї. Простежується глибокий взаємовплив конфуціанства, даосизму та буддизму.

Подорожні записки Василя Алексєєва про специфіку буддизму в Китаї

1907 р.

14 юня. <...> И вот представители трех враждующих на протяжении

тысячелетий учений мирно уживаются в одном храме, ибо китайский народ с потрясающим добродушием и примечательным (не в пример другим народам) безразличием синкретизировал все эти учения в одно, дав ему даже специальный термин сань-цзяо, три учения. На иконах иногда рисуют всех трех патронов – Конфуция, Будду и Лао-цзы – в едином контуре, не делая разницы между ними. Каково Конфуцию, презиравшему религию и только высокомерно ее терпевшему, очутиться в объятиях Будды, а Будде, монаху, аскету, холостому ненавистнику плоти, видеть, как перед ним жгут свечи, прося о рождении сына или о скорейшей наживе и обогащении! Или философу Лао-цзы превратиться в родоначальника знахарей и заклинателей! Но, несмотря на столь резкую разницу вкусов, все они слились во всепоглощающей китайской народной религии, слепо ищущей заступничества от лиха, которое-де подстерегает на каждом шагу.

Конфуцианство не знало ни бога, ни духа. Совершенные люди древности – вот кому надо поклоняться!

Даосизм представляет духов и бесов в огромном количестве, но в полной анархии.

Буддизм же дал определенного бога – Будду. Что делает Будда человеку? Он милосердствует. И это главное. И вот культ милосердного Будды и особенно его бодисатвы Гуаньинь полноправно вошел в китайские храмы.

Гуаньинь <...> переводное имя бодисатвы Авалокитешвара. Не уходя из мира в нирвану – окончательное и блаженное угасание жизни, – он, наоборот, жертвует собой, чтобы оказать помощь страдающему человеку. Он является по молитве во всяких бедах и обстоятельствах, принимая каждый раз ту форму, которую он считает наиболее удобной для данного случая. Первоначально этот бодисатва был мужчиной <...> Однако уже с давних пор в Китае он превратился в божество женское, ибо доброта, добродетель, изображается через слово, которое есть, материальность, женское начало. Превратившись в женщину (Гуаньинь), бодисатва тем самым как бы специализировался, и теперь к его компетенции в основном относятся ниспослание детей и избавление людей от всяких напастей и скорбей в этой жизни. Ее величают в эпитетах, вполне аналогичных христианской божьей матери, “заступнице усердной”: она – великая сострадалница, великая печальница, помощница в невзгодах и т.д. <...>

Буддийское происхождение Гуаньинь сказывается главным образом в стиле ее изображений. Так, в этом храме она восседает на лотосе, по-буддийски подогнув ноги ступнями наверх, в прическе у нее уместились четыре птицы. Около нее стоит ваза с воткнутой ивовой веткой – кропило со святой водой. Перед богиней распластался в молитвенной позе мальчик.

21 июня. <...> Почти во всех храмах (а их – масса) я наблюдаю все тот же синкретический хаос, т.е. полное смешение всех “трех учений” (сань-цзяо): конфуцианства, даосизма и буддизма. Впрочем, к нелогичности такого порядка китайская религия вполне равнодушна: в ней, собственно, каждый молящийся – сам себе жрец.

23 июля. <...> Подъезжаем к Баймасы – обители Белой лошади. Это

древнейший в Китае буддийский монастырь. Название дано ему, очевидно, в честь легендарной белой лошади, на которой были привезены в Китай священные сутры (буддийские книги).

Однако первый же зал этого храма посвящен отнюдь не Будде, а конфуцианцу Гуаню. Буддизм укоренился в Китае именно благодаря этой своей хитрой тактике приспособления к местной религии и учениям, ассимиляции их, вбиранию в себя.

Буддизм привлек к себе стихию народной веры главным образом организованным наглядным культом загробной жизни. Конфуцианство усердно занималось похоронными обрядами, но этим все кончалось. Оно не сообщало народу, что будут делать мертвые. “Если не знаешь, что есть жизнь, то зачем спрашиваешь о смерти?” – вот ответ Конфуция. Буддизм же покорила народную религию заботой о загробной жизни и стройным величественным ритуалом, пением, музыкой, помпой. Исполнение треб стало главным занятием монаха! Буддизм пленил воображение бесчисленными и иногда весьма поэтичными легендами о загробном мире. Стены монастыря расписаны ими. Целый зал именуется Заставой ворот демонов, разделяющей, согласно преданию, два мира: жизнь и смерть. Вошедшему в нее – возврата нет. Он может только подняться на Башню смотрящих в родные края и увидеть, как проливают слезы его родные. Затем умерший проходит через суд Яньло-вана – владыки ада. Ад мыслится в виде иерархического государства, с восемнадцатью департаментами, изобретающими для грешников специальные, сообразно типу прегрешений, муки. После этого демоны-стражники конвоируют умершие души для их нового рождения к “Беседке старухи Мын”, где эта последняя поит их “чаем забвения”. Выпив его, уже нельзя вспомнить события прежней жизни.

Статуя будды Шакьямуни стоит в зале Звуков грома, ибо так именовалась обитель, в которой он жил. На стене изображены носорог и лев, изрыгающий пламя, на них верхом ездил Будда.

Бесчисленные статуи, изображения, иллюстрирующие столь же бесчисленные легенды, величественное пение, расположение монастырей в самых живописных местах – все это создало популярность буддийским храмам. К тому же они ловко приспособлены ко всем культам. В религиозные праздники безмолвные храмы и монастыри наполняются народом, причем наиболее пожилые и набожные стоят толпами перед костром горящих в медной курильнице свеч и внимают похоронному речитативу буддийских молитв, а молодежь пользуется случаем освободиться от надзора и показать себя друг другу. Таким образом, храм становится клубом <...>

Алексеев В.М. В старом Китае. Дневники путешествия 1907 г. / В.М. Алексеев. – М. : Изд-во восточной литературы, 1958. – С. 92–96, 113, 185–186.

Примітки:

¹ Див. прим. до док. № 3.7 (29).

Запитання до документа:

1. Як автор пояснює термін “сань-цзяо”?

2. Які рядки тексту говорять про синкретизм релігії в Китаї?
3. Про що свідчить зображення Конфуція, Будди, Лаоцзи в китайському храмі?
4. Що саме, на думку автора тексту, імонує мешканцям Китаю в буддистському вченні та культурі?
5. В яких сферах життя буддизм відігравав домінуючу роль порівняно з конфуціанством та даосизмом?
6. Культ якого боддисатви є загальношанованим? Чому в Китаї культ цього боддисатви отримав жіноче обличчя?
7. Про що говорить стиль зображення богині родючості?
8. Які рядки документа говорять про вільний вибір китайцями релігії?
9. Які деталі життя Будди Шак'ямуні знайшли відображення в буддистському мистецтві у Китаї?
10. Наскільки користувалися популярністю буддистські храми?

№ 4.6 (53)

Документ містить звернення очільника тибетського буддизму в еміграції Далай Лами XIV¹ до мешканців Тибету з нагоди антикитайського повстання у 1959 р.² Він розкриває важливість цього повстання для подальшої долі Тибету в цілому та зокрема, буддизму. У заяві наголошується на пошуках Далай Ламою XIV шляхів ведення конструктивних переговорів з Китайською народною республікою, до складу якої входить Тибет.

Зі звернення Далай Лами XIV до світової громадськості в день 47-ї річниці тибетського національного повстання

2006 р.³

Сегодня, в день 47 годовщины Тибетского Национального Восстания, я приветствую моих сограждан тибетцев, живущих в Тибете и в изгнании, а также наших друзей во всем мире. Я также отдаю должное отважным мужчинам и женщинам Тибета, которые отдали свои жизни и продолжают жертвовать собой ради Тибета.

Начиная примерно с 1949 года, Тибет стал свидетелем небывалых перемен, которые ознаменовали собой новую эру в истории. Как отражено в документах, проблема Тибета была решена в 1951 году, когда было достигнуто соглашение между центральным и местным правительствами, заключенное с учетом особого статуса Тибета и сложившейся ситуации. С тех пор я совершал все возможные усилия, обеспечивающие проведение политики, позволяющей тибетцам осуществлять подлинную автономию и самоуправление в пределах Китайской Народной Республики, и, таким образом, создать для нашего народа условия, способствующие сосуществованию в гармонии и единстве в качестве члена большой семьи Китая.

В 1954–55 годах я посетил Пекин в качестве представителя тибетского народа и воспользовался возможностью визита для обсуждения с Председателем Мао Цзедунем и высшим руководством партии, правительства и военными силами будущего тибетского народа. Этот обмен мнениями

вселили в меня большую надежду и уверенность, после чего я вернулся в Тибет, полный оптимизма и доверия. Однако в конце 1955 года некоторые области Тибета подверглись нападению ультралевых сил. К 1959 году весь Тибет оказался вовлеченным в глубокий кризис. В результате чего я вместе с более чем ста тысячами тибетцев были вынуждены уйти в изгнание, и мы находимся в изгнании уже 46 лет.

Мы надеялись, что возможность проведения Китайско-Тибетских переговоров обязательно появится в будущем. И для того, что быть готовыми к этому, примерно в 1974 году мы разработали основные принципы метода Срединного Пути. После установления прямых контактов с руководством в Пекине в 1979 году, Дэн Сяо Пин пообещал, что “за исключением независимости, все другие вопросы могут быть разрешены с помощью переговоров”. С тех пор, я непрерывно, со всей искренностью проводил в жизнь политику Срединного Пути. <...>

С момента возобновления прямых контактов с Китайской Народной Республикой в 2002 году, мои представители и их китайские оппоненты провели серию переговоров, в ходе которых стало возможным прояснить позиции каждой стороны. Более того, мои представители вновь передали заинтересованным руководителям Китайской Народной Республики мое желание посетить Китай в качестве паломника. Китай – это не только страна, где Буддизм процветал долгое время, но там также существует множество святых мест паломничества. Я также надеюсь, что я смогу увидеть, услышать и ощутить сам перемены к лучшему, произошедшие в Китайской Народной Республике.

Социальное и экономическое развитие Китая происходило с небывалой скоростью в течение последних нескольких десятилетий, что несомненно заслуживает похвалы. В то же время произошло некоторое развитие инфраструктуры в Тибете, которое я всегда считал позитивным.

Всему миру понятно, что тибетский народ, как одна из наибольших групп среди 55 национальных меньшинств Китая, отличается от них в географическом положении, истории, языке, культуре, религии, традициях. Эти различия признавались не только многими лидерами Китая в прошлом, но также ясны всему миру. У меня только одно требование – самоуправление и подлинная автономия для всех тибетцев, то есть для тибетской нации в целом. Это требование, которое соответствует статьям Конституции КНР и может быть удовлетворено, является законным, уместным, обоснованным и соответствует стремлениям тибетского народа в и за пределами Тибета. Это требование было выдвинуто <...>

Независимо от прошлого, я все время публично заявлял, что буду добиваться будущего для Тибета в рамках конституции Китайской Народной Республики, а не отделения.

Я, таким образом, призываю руководство Китайской Народной Республики серьезно рассмотреть этот вопрос.

Я хотел бы воспользоваться этой возможностью для выражения моей признательности и благодарности за постоянную поддержку, которую мы

получаем от всего мира. Также, от имени тибетцев, я хотел бы вновь выразить нашу признательность и огромную благодарность народу и Правительству Индии за их неиссякаемую и беспрецедентную щедрость и поддержку.

С пониманием ситуации и эмоций всех тибетцев, живущих в Тибете, я шлю каждому из них мои сочувствующие благословления. Я также молюсь о благополучии всех живых существ.

Далай Лама

10 марта 2006 г.

Далай Лама XIV. Заявление Его Святейшества Далай Ламы в день 47 годовщины тибетского национального восстания [Электронный ресурс] / Далай Лама XIV. – Режим доступа: <http://savetibet.ru/1141995300.html>

Примітки:

¹ Далай Лама XIV – духовний лідер буддистів Тибету, Монголії, Бурятії, Туви, Калмикії та інших регіонів. Лауреат Нобелівської премії світу (1989 р.). Після вторгнення в Тибет китайських комуністів в 1949 р. і в 50-х рр. він протягом дев'яти років здійснював спроби мирного співіснування з центральною владою КНР. Після придушення антикитайського повстання був вимушений залишити Лхасу в ніч на 17 березня 1959 р. Знайшов притулок в Індії, де очолював Тибетський уряд у вигнанні.

² Тибетське повстання (1959–1960 рр.) – масове повстання тибетців, що почалося в березні 1959 р. проти влади КНР. Повсталі виступили за відновлення незалежності, проти китаїзації та атеїзації Тибету. У боротьбі з повсталими китайська влада знищувала тибетські монастирі. Після повстання продовжилася еміграція тибетців за кордон. У Швейцарії, США, Канаді та Індії сформувалися значні тибетські діаспори, що сприяло поширенню буддизму.

Запитання до документа:

1. Чим ознаменувався 1959 р. в історії буддизму в Тибеті?
2. Які кроки здійснив Далай Лама XIV для нормалізації відносин між тибетцями та урядом Китаю на початку 1950-х рр.?
3. Скільки біженців за словами Далай Лами XIV разом із ним залишили Тибет у 1959 р.?
4. Які принципи Далай Лама XIV взяв у 1970-х рр. за основу ведення переговорів з урядом Китаю?
5. Як Ви вважаєте, чому для Далай Лами XIV була необхідною поїздка до Китаю і чому уряд КНР виступав проти цієї поїздки?
6. Далай Лама XIV виголосив подяку уряду Індії. Чому?
7. Як оцінював очільник тибетського буддизму в еміграції ті зміни, що відбулися у матеріальному та духовному житті тибетців?
8. Яким бачить майбутній статус Тибету Далай Лама XIV?

РОЗДІЛ 5 ПЕРЕТВОРЕННЯ ІСЛАМУ НА СВІТОВУ РЕЛІГІЮ

Кочовий спосіб життя, який вели араби, проживання їхніх племен на перетині караванних шляхів, що вели з Месопотамії до Єгипту, з Індії на Близький Схід, сприяли зосередженню релігійного культу всіх арабських племен у Мецці, що розташовувалася на березі Червоного моря. В арабських оазисах з'явилися й поселення чужоземців (спочатку – купців) за своїми віруваннями, зокрема – іудейські й ранньохристиянські громади.

Після того як караванна торгівля почала занепадати, арабам довелося поступово переходити на осілий спосіб життя, що спричинило закріплення за кожним племенем чітко фіксованого відрізка землі. Суперечка через межі земельних ділянок породжувала військові зіткнення між племенами. Необхідні були консолідуючі чинники. Одним з таких стала монотеїстична релігія. Приблизно у віці 40 років майбутній засновник ісламу Мухаммад ібн Абдаллах (570–632 рр.) зважився розповісти про слово, яке йшло від Бога. У 622 р. він покинув Мекку й перебрався в Медину. Проповідь Мухаммада в Медині дала йому настільки багато послідовників, що з їхньою допомогою йому вдалося в 630 р. повернутися у своє рідне місто. Навіть племінна знать, що колись активно виступала проти нового вчення, вважала за благо підтримати нову релігію, яка виявилася потужним об'єднуючим фактором у середовищі арабських племен. Документ № 5.1 (54) пропонує звернутися до життя пророка Мухаммада та початку поширення нових релігійних ідей.

Ще при житті Мухаммада заснована ним держава стає домінуючою на Аравійському півострові, оскільки до неї приєдналася більша частина арабських кочових і осілих племен. Сам пророк у 631 р. розіслав листи правителям сусідніх держав і намісникам візантійських володінь на Близькому Сході з пропозицією прийняти іслам. Після смерті Мухаммада в 632 р. його вчення не зникло, а, навпаки, розповсюдилося.

Після смерті Мухаммада актуальною поставала потреба у кодифікації священних текстів. Цю роботу завершили в 651 р. створенням Корану, що і став основним джерелом мусульманського віровчення.

Важливим складником мусульманської священної літератури, що почала формуватися у середині VII ст., були хадиси – перекази про життя самого пророка Мухаммада з обов'язковим повчальним закінченням. Аналогом Священного Переказу є Суна – збірник хадисів, укладений мусульманськими богословами у IX ст.

На Корані й Суні базується шаріат – набір законодавчих норм і релігійних установ, обов'язкових для виконання правовірним мусульманином. Третім джерелом, на який, крім Корану й Суні, опирається шаріат, є іджма – думки авторитетніших мусульманських богословів минулих століть, які не мають доктринального значення, але можуть використовуватися при вирішенні складних і заплутаних випадків.

Сутність релігійного віровчення ісламу полягає у наступному. Єдиним Богом оголошується Аллах, що надсилав на землю численних пророків.

Найбільш шанованим з них є Мухаммед – останній із пророків і наймудріший. Аллах великий і всемогутній, тому він заздалегідь визначає долю людини, змінити яку той не в змозі, але він спроможний домогтися прихильності Бога шляхом беззастережної покори йому. На відміну від християнства, в ісламі мова не йде про постійне самовдосконалення людини, що прагне зрівнятися з Богом, мусульманський Бог настільки недосяжний для своїх прихильників, що допускає лише служіння, а не спробу порівнятися із собою. Милість Аллаха виявиться в момент Судного дня, коли повстануть всі мертві, і ті з них, які вели праведне життя або зуміли спокутувати здійснені гріхи, виявляться в стані вічного блаженства, а інші будуть засуджені на вічні муки.

Релігійну догматику становлять п'ять основних правил: 1) обов'язкова п'ятиразова молитва; 2) омовіння перед молитвою, оскільки людина повинна у момент молитви стати перед Богом очищеною як від фізичного бруду, так і від недостойних помислів; 3) подача милостині злиденним, що поступово трансформувалася в закят – відрахування частини своїх прибутків на користь релігійної громади або держави, якщо нею керує мусульманський монарх; 4) щорічний піст (ураза); 5) паломництво (хадж) у священне місто Мекку, яке повинен здійснювати хоча б раз у житті кожний правовірний мусульманин. У документі № 5.2 (55) підкреслюється, що ігнорування п'ятого обов'язку фактично робить людину невіруючою.

Перші чотири халіфи – політичні і релігійні спадкоємці Мухаммада – визнаються праведними у всьому ісламі. Перший із них, Абу Бекр (632–634 рр.), був тестем Мухаммада, тому й став його першим спадкоємцем. Абу Бекр зумів зберегти політичну незалежність і релігійну єдність держави.

Другий халіф, Омар (634–644 рр.), що був сподвижником Мухаммада ще під час його втечі в Медину, продовжив завойовницьку політику свого попередника, значно зміцнивши державу й мусульманську віру.

Третій халіф, Осман (644–656 рр.), був уже старцем у момент сходження на престол, тому його правління не відзначене якими-небудь яскравими подіями. В народі Османа не любили за користолюбство, тому його було вбито невдоволеними у власному палаці у Медині.

Наступником Османа став Алі (656–661 рр.), двоюрідний брат пророка Мухаммада й чоловік його улюбленої доньки Фатіми. Його сходження на престол пророка не обійшлося без війни, розв'язаної представниками знатних арабських родів, частина з яких була незадоволена тим, що халіфом став саме Алі. Незважаючи на те, йому вдалося впоратися зі своїми супротивниками, розбивши їх у боях і закріпившись на престолі халіфів. Його головний суперник – представник племені курейшитів Муавія – залишився на волі й організував убивство халіфа в 661 р. Саме Муавія й став новим халіфом, заснувавши династію Омейядів, що правила в халіфаті до 750 р. Разом із тим соратники Алі, які називали себе “шиа” (партія, група), залишилися вірними своєму загиблому вождеві і його сином, які були онуками самого Мухаммада.

Зазначені події поклали початок розколу ісламу на два основних напрямки, що існують дотепер, – сунізм і шиїзм.

Характернішою рисою шиїзму є визнання законними спадкоємцями

Мухаммада лише його прямих нащадків, які одночасно є й нащадками Алі. Внаслідок цього шиїти заперечують священний характер Суни. На думку послідовників шиїзму, укладання Суни носило тенденційний характер, тому в розповідях про життя пророка виявилася зменшеною роль його зятя Алі.

Той напрямок ісламу, що включає Суну до основ свого віровчення, називається сунізм, саме він і є найбільш розповсюдженим у сучасному ісламі. Омейяди опікали сунітів та протиставляли їх прибічникам Алі.

Однією з шкіл сунітського ісламу є ханбалізм (назва за ім'ям його засновника – Ахмада бен Ханбала), що став відповіддю на соціально-політичну кризу в IX ст. Документ № 5.3 (56) знайомить з основними ідеями цього релігійного-політичного руху.

У добу середньовіччя виникає і суфізм – містико-аскетична течія, що є популярною до сьогодні. Суфізм зародився у надрах мусульманської релігії як реакція народу на утиски з боку завойовників. З поступовим падінням мусульманських ідеалів та зростанням феодалної експлуатації, у свою чергу, посилювався містико-аскетичний напрямок в ісламі, в якому аскетизм протиставляється розкоші, а містицизм – офіційній релігійній політиці. Документ № 5.4 (57) характеризує містико-аскетичну течію в ісламі.

Наприкінці XIX ст. в країнах мусульманського Сходу в надрах феодалізму поступово склалися капіталістичні відносини. Водночас злам традиційних відносин супроводжувався ростом антиколоніальної національно-визвольної боротьби народів Сходу, формуванням ідей буржуазного націоналізму. Ідеологічним обґрунтуванням необхідності антиколоніальної боротьби та буржуазних соціально-економічних і культурних змін став реформований іслам. Молода національна буржуазія мусульманських країн обрала шлях оновлення ісламу. З одного боку, реформатори звертались до ісламу як до джерела національних цінностей та традицій. З іншого боку, просвітителі з європейською освітою доводили необхідність пристосування ісламу до потреб суспільства, використання Сходом корисних елементів Західної культури. Один із реформаторів ісламу – Мухаммад Ікбал, – зокрема, вважав використання здобутків неісламського світу запорукою розвитку ісламу (див. документ № 5.5 (58)). Ідея виділення провінцій з мусульманською більшістю у відособлене державне об'єднання в складі Індійської федерації була вперше запропонована саме Мухаммадом Ікбалом в 1930 р. Мухаммада Ікбала вважають духовним батьком Пакистану.

У другій половині XX ст. спрямованість процесів, що протікають у мусульманському світі, кардинально змінилася, що було пов'язано із глобалізацією. Природною реакцією стало посилення традиціоналізму й фундаменталізму. Активізувалися радикальні секти, наприклад ваххабізм. У багатьох мусульманських країнах, у яких офіційно дотримувалися помірною ісламу, виникли воєнізовані організації (“Брати-Мусульмани”, “Хамас”), що пропагували захист засад мусульманства навіть збройним шляхом. Документ № 5.6 (59) наводить виступ муфтія Духовного управління мусульман України шейха Ахмеда Таміма із засудженням діяльності терористичних організацій – “Ісламська община”, “Брати-Мусульмани” та релігійно-політичного руху

ваххабітів. Голова Духовного управління мусульман України вказує на несумісність ісламу та цих угруповань.

Мусульманські громади намагаються реагувати на новітні суспільно-політичні виклики. Документ № 5.8 (61) вказує на те, що мусульманські спільноти не залишилися байдужими до акцій протестів в країні та закликали усі сторони до миру.

Документ № 5.7 (60) стане важливою ілюстрацією для розуміння процесів ісламізації Європи.

№ 5.1 (54)

Поданий нижче текст є фрагментом найбільш раннього мусульманського твору, що дійшов до нас. Для мусульман це вкрай авторитетне (після Корану і хадисів) джерело відомостей про життя пророка. Історична пам'ятка відображає початок життєвого шляху та пророцької діяльності Мухаммада.

Уривок з “Життєпису посланця Аллаха” Ібн Хішама аль-Хімйара*¹

*Кінець VIII – початок IX ст.*²

Утверждают – согласно рассказам людей, но Аллах лучше знает, – что Амина, дочь Вахба и мать посланника Аллаха – да благословит его Аллах и да приветствует! – рассказывала, что, когда она носила посланника Аллаха, ей было явление и было сказано: “Ты понесла господина этой общины. Когда он явится на свет, скажи: “Поручаю его покровительству Единого от зла всех завистников”, потом назови его Мухаммадом”. Когда она понесла его, она увидела, как из нее вышел сноп света, в котором ей стали видны дворцы Босры на сирийской земле.

Прошло немного времени, и 'Абдаллах б. 'Абд ал-Мутталиб, отец посланника Аллаха, скончался, а мать посланника Аллаха еще была тяжела им. <...>

После смерти 'Абд ал-Мутталиба посланник Аллаха жил со своим дядей по отцу Абу Талибом <...>

Сказал Ибн Исхак: потом Абу Талиб отправился с караваном торговать в Сирию. Когда он приготовился в путь и собрался уезжать, посланник Аллаха, как утверждают, очень огорчился, и Абу Талиб пожалел его и сказал: “Клянусь Аллахом, я возьму его с собой и мы с ним никогда не расстанемся” – и отправился в путь вместе с ним. Караван остановился в Босре, в Сирии, а там жил в келье некий монах по имени Бахира, сведущий в

науке христиан. В этой келье постоянно жил какой-нибудь монах, который, как утверждают, постигал их науку по бывшей там, как говорят, книге, передававшейся по наследству от одного к другому.

И вот, они остановились в тот год около Бахиры, а они часто проезжали мимо него до этого, но он не заговаривал с ними и не выходил к ним, пока не наступил этот год. <...> Говорят, что, находясь в своей келье, он увидел посланника Аллаха в приближающемся караване и облако, которое прикрывало тенью одного его из всех людей. Потом они подошли и остановились в тени дерева неподалеку от него. Бахира посмотрел на облако, закрывшее тенью дерево, а ветви дерева склонились над посланником Аллаха, так что он укрылся

в тени под ними. <...>

Когда посланнику Аллаха исполнилось 25 лет, он женился на Хадидже бинт Хувайлид. <...> Хадиджа была достойной и богатой женщиной и занималась торговлей. <...>

Сказал Ибн Исхак: <...> нас привело к исламу наряду с милостью Аллаха и указанием им истинного пути то, что мы слышали от иудеев. Мы были многобожниками и идолопоклонниками, а они – обладатели Писания, и было у них знание, которого не было у нас. У нас с ними были постоянные раздоры. Когда мы как-нибудь обижали их, они говорили нам: “Приблизилось время пророка, вот-вот он будет послан, и с ним мы будем убивать вас так, как убивали людей 'ада³ и Ирама⁴”. Мы часто слышали это от них. А когда Аллах направил своего посланника, мы откликнулись, когда он призвал нас к вере в Аллаха. Мы поняли, чем они грозили нам от него, и опередили их, присоединившись к нему. Мы уверовали в него, а они его не признали <...>

Сказал Ибн Исхак: <...> первым проявлением пророчества, которое было дано посланнику Аллаха, когда Аллах пожелал для него славы, а для рабов своих милости, были сбывающиеся видения. Все, что видел посланник Аллаха во сне, являлось, как является утренняя заря. <...>

И каждый камень, каждое дерево, мимо которых он проходил, говорили ему: “Мир тебе, о посланник Аллаха!” Посланник Аллаха смотрел вокруг, направо, налево и назад, но видел только деревья и камни. И так посланник Аллаха видел и слышал это, сколько пожелал Аллах, а потом явился ему Джибрил⁵ <...>

Посланник Аллаха рассказывал: “Явился мне Джибрил, когда я спал, с парчовым покрывалом, в которое была завернута какая-то книга, и сказал: “Читай!” Я ответил: “Я не умею читать”. Тогда он стал душить меня этим покрывалом, так что я подумал, что пришла смерть. Потом он отпустил меня и сказал: “Читай!” Я ответил: “Я не умею читать”. Он опять стал душить меня им, и я подумал, что умираю. Потом он отпустил меня и сказал: “Читай!” Я ответил: “Я не умею читать”. Он вновь стал душить меня, так что я решил, что наступил конец, потом отпустил меня и сказал: “Читай!” Я ответил: “Что читать?”, желая только избавиться от него, чтобы он не стал опять делать со мной то же, что раньше. Тогда он сказал: “Читай! Во имя Господа твоего, который сотворил – сотворил человека из сгустка. Читай! Господь твой щедрейший, который научил каламом, научил человека тому, чего он не знал” (Коран 96: 1–5). Я прочитал это, тогда он оставил меня и ушел от меня. Я же проснулся, а в сердце моем словно сделана запись. Потом я вышел, а когда дошел до середины горы, услышал голос с неба, говоривший: “О Мухаммад, ты – посланник Аллаха, а я – Джибрил!” Я поднял голову, глядя в небо, и увидел Джибрила в облике человека, стоявшего ногами на горизонте и говорившего: “О Мухаммад, ты – посланник Аллаха, а я – Джибрил!” Я стоял, глядя на него и не двигаясь ни вперед, ни назад, потом стал отворачиваться от него в разные стороны, но куда бы ни посмотрел, везде видел его таким же.

И я стоял так, не двигаясь ни вперед, ни “назад, пока Хадиджа не послала людей искать меня. Они дошли до верхней части Мекки и вернулись к ней, а я

все стоял на том месте. Потом Джibriл оставил меня и ушел, и я ушел, возвращаясь к семье <...>

Сказал Ибн Исхак: потом люди – и мужчины и женщины – стали принимать ислам целыми группами, так что разошлись слухи о нем по Мекке и пошли разговоры. Затем Аллах повелел своему посланнику возвестить о том, что пришло к нему от Аллаха, открыто объявить людям о своем деле и призвать их к нему. Как дошло до меня, три года с начала его посланничества посланник Аллаха скрывал свое дело и держал в тайне до тех пор, как Аллах повелел ему открыть свою веру. <...>

Сказал Ибн Исхак: когда сподвижники Аллаха молились, они уходили в ущелья и скрывали свою молитву от сородичей. И вот однажды, когда Са'д б. Аби Ваккас с несколькими сподвижниками посланника Аллаха молились в одном из мекканских ущелий, перед ними появились несколько многобожников. Они стали поносить их и осуждать за то, что те делали, так что дошло до схватки. Са'д б. Аби Ваккас в этот день ударил одного многобожника верблюжьей челюстью и ранил его до крови. Это была первая кровь, пролитая при исламе. <...>

Потом курайшиты стали натравливать друг друга на сподвижников посланника Аллаха, принявших вместе с ним ислам, которые были членами отдельных курайшитских родов. И каждый род набросился на своих сородичей-мусульман, их терзали и пытались отвлечь от веры. Аллах же защитил своего посланника от них при помощи дяди его Абу Талиба. Увидев, что делают курайшиты, Абу Талиб встал среди людей из родов хашим и ал-мутталиб и призвал их вместе с ним защитить посланника Аллаха и заслонить его. И они собрались к нему, встали бок о бок с ним и отозвались на то, к чему он их призывал, – все, кроме Абу Лахаба, проклятого врага Аллаха.

Переклад В. В. Полосіна.

*Хрестоматія по ісламу / [отв. ред.
С.М. Прозоров]. – М. : Наука, 1994. – С. 12–25.*

* Примітки М.Б. Піотровського.

Примітки:

¹ Важко назвати автора цієї книги, немає у неї і точної авторської назви. У першій половині VIII ст. знавець хадисів Абу ' Абдаллах Мухаммад б. Исхак, який переселився до Іраку з Медіни, склав велику історичну працю з трьох частин. Перша частина оповідала про пророків, які передували Мухаммаду. Дві наступні, як би замикаючи всесвітню історію, розповідали про останнього пророка, Мухаммада. Вперше у велику історичну працю була втілена ісламська концепція світової історії як ланцюга пророків. Вперше була написана зв'язна біографія Мухаммада. До цього життєпис Пророка існував лише у вигляді особливих розділів у збірниках хадисів і в спеціальних розповідях про його військові походи. В Іраку, вчені якого традиційно суперничали з мединцями, твір Ібн Исхака став дуже популярним. Його переказували, передавали з вуст в уста, завчали напам'ять. Проте у цілому вигляді він до нас не дійшов. Ми знаємо численні цитати з твору Ібн Исхака і його переробку, здійснену 'Абд ал-Маліком б. Хішамом ал-Хімйарі (пом. у 218 / 833 або 213 / 828 р.) на основі тексту Ібн Исхака. Ібн Хішам піддав його серйозному і глибокому редагуванню, приводячи працю Ібн Исхака у більшу відповідність з критеріями суворой богословської науки, і зробив його

виключно біографією Мухаммада. Вся стародавня частина була відкинута, збереглися (і були додані) деякі оповіді з доісламського минулого Аравії, особливо Мекки, що стали прямою передісторією діяльності арабського пророка. З біографії Мухаммада усувалися повідомлення без надійних і повних посилань на джерела, вірші, в яких поносили Мухаммада і його прихильників. Виключалися матеріали, тією чи іншою мірою не підтверджені Кораном.

² Датовано за періодом життя Ібн Хішама.

³ 'Ад – в доісламських арабських сказаннях давній народ, що мешкав на Аравійському півострові та загинув внаслідок катастрофи-покарання від Бога.

⁴ Ірам – легендарне давнє місто, мешканці якого теж були знищені. Іноді Ірам вважався столицею 'адитів.

⁵ Джибріл – один з наближених до престолу Аллаха ангелів, які надсилалися до пророків. Згідно мусульманському переказу, більша частина Корану передана Мухаммаду через Джибріла, який підтримував пророка протягом всього його життя.

Запитання до документа:

1. Які відомості про матір пророка Мухаммада подає документ?
2. До якого арабського племені належав пророк?
3. Що сталося з батьками майбутнього пророка?
4. За яких обставин Мухаммад вперше залишив рідні місця?
5. В якому віці і з ким одружився майбутній пророк?
6. За яких обставин Мухаммад отримав Божє слово?
7. Через скільки років після отримання откровення Мухаммад сповістив Слово Божє людям?
8. Як нова релігія руйнувала традиційну релігійну систему?
9. Якою була реакція людей на поширення нової релігії?

№ 5.2 (55)

Документ містить вислови пророка Мухаммада про важливість виконання хаджу – паломництва до ісламських святинь в Мекку¹. Наведений хадис² підкреслює, що ігнорування цього важливого обов'язку, фактично робить людину невіруючою.

Хадиси про хадж

Кінець VII – початок VIII ст.³

76. Абу Хурайра (радыяллаху анху) передає:

Я слышал, что Посланник Аллаха (саллаллаху алейхи ва саллям) сказал:

“Кто совершит хадж ради Аллаха, не злословя и не совершая больших грехов, тот вернется таким же безгрешным, как заново родившийся”.

77. Ибн ‘Умар (радыяллаху анху) передає, что Посланник Аллаха (саллаллаху алейхи ва саллям) сказал:

“Те, кто отправляются в военный поход, в хадж и умру⁴, – посланники Аллаха. Потому что Аллах призвал Своих рабов (совершить эти деяния), а они ответили. И награду за это они ожидают от Аллаха, Он же даст им то, что они желают”.

79. ‘Али (радыяллаху анху) передає, что Посланник Аллаха (саллаллаху алейхи ва саллям) сказал:

“Тому, кто не совершил хадж, имея средства и верховое животное, на

которм может добратся до Дома Аллаха, нет разницы – умереть иудеем или христианином. Ведь Всевышний Аллах так сказал в Своей книге: “...Аллах обязывает тех людей, кто в состоянии совершить поездку, отправляться в хадж к Дому”.

Переклад Г. Ахметьянова.

Мурат Кая, др. 250 хадисов с комментариями о нормах жизни мусульманина [Электронный ресурс] / Др. Мурат Кая. – 2-е изд. – М., 2010. – Режим доступа : <http://filegiver.com/free-download/dr-murat-kaya-250-khadisov-s-kommentariyami-o-normakh-zhizni-musulmanina-2011.pdf>

Примітки:

¹ Хадж – це особливий обряд поклоніння Богові. Обряд паломництва проходить на давній землі Мекки, що зберігає для віруючих пам'ять про великі події священної історії ісламу. Перебуваючи у Мекці, прочанин згадує, що пророк Мухаммад народився на цій землі і тут він одержав уперше Одкровення, що стало початком дарування Корану. А після переселення в місто Медину пророк разом з прибічниками зробив свій перший хадж до Священного будинку – Кааби.

² Хадис – розповіді про вчинки і висловлювання пророка Мухаммада і його прибічників. Сукупність хадисів, які визнано достовірними, складає Сунну.

³ Основна частина хадисів укладена в кінці VII – на початку VIII ст.

⁴ Умра – мале паломництво.

Запитання до документа:

1. Які рядки документа говорять про те, що здійснення хаджу є головним обов'язком мусульманина?
2. Що людина отримує від Бога під час хаджу?
3. З ким порівнюються люди, яка здійснює хадж?
4. Які мусульманські святині названі в тексті?
5. З чим порівнюється храм Кааба?

№ 5.3 (56)

Документ містить засадничі релігійно-політичні ідеї руху сунітського ісламу, започаткованого багдадським хадисознавцем та мусульманським правознавцем Ахмадом бен Ханбалом¹. Він зазначає основні принципи ханбалітської ідеології, що зіграла важливу роль в історії арабо-мусульманського суспільства. Саме ханбалітська теорія пізніше стала основою радикального руху ваххабітів, що виступали за відновлення норм “справжнього” ісламу в Аравії та створили державу Саудівська Аравія.

“Символ віри” за Ахмадом бен Ханбалом

*IX ст.*²

Ал-Хасан б. Исма'ил ар-Раба'и сказав: “Ахмад б. Ханбал, глава приверженцев Сунны, сказал мне: «Девяносто человек из последователей Пророка, имамы мусульман, ранние имамы и факихи крупных городов пришли к общему мнению о том, что Сунна, завещанная Пророком, заключается в следующем: удовлетворенность решением Аллаха; подчинение его повелению;

терпеливое перенесение его решения; исполнение того, что Аллах повелел; воздержание от того, что Аллах запретил; вера в предопределение Аллаха – добро его и зло; отказ от дискуссий и диалектических споров о вере; [ритуальное] обтирание обуви; борьба за веру под руководством любого имама, благочестив он или грешен; вознесение молитвы за умерших мусульман; вера – словом и делом, она увеличивается от послушания и убывает от неповиновения; Коран – слово Аллаха, ниспосланное в сердце пророка его Мухаммада. Он не сотворен, как бы и с чего бы его ни читали; терпение под властью правителя, справедлив он или нет, мы не выступаем против правителей с оружием в руках, даже если они вершили несправедливость; мы не обвиняем в неверии никого из мусульман (из людей единобожия), даже если они совершили тяжкие грехи¹⁰; воздержание от упоминания разногласий, случившихся между сподвижниками Пророка; лучшие из людей после Пророка – Абу Бакр, 'Умар, 'Усман, 'Али б. Аби Талиб, сын дяди Пророка; мольба о ниспослании милости всем сподвижникам посланника Аллаха, детям, женам и зяттям его.

Такова Сунна, которую они вменили в обязанность и получили. Следовать ей – значит идти по правильному пути. Отказ от нее – заблуждение»”.

Переклад Д.В. Єрмакова.

Хрестоматія по ісламу / [отв. ред. С.М. Прозоров]. – М. : Наука, 1994. – С. 135–136.

Примітки:

¹ Ахмад бен Ханбал Абу 'Абдаллах (780–855 рр.) – засновник ханбалітської догматико-правової школи. У молоді роки вивчав хадиси та фікх у видатних богословів Іраку, Сирії, Хіджазу. В 816–833 рр. викладав в Багдаді. У 833 р. відмовився визнати тезу про створеність Корану та був кинутий до в'язниці. За наказом халіфа ал-Му'тасима був підданий бичеванню, але від своїх поглядів не відмовився. Тим самим він здобув собі симпатії серед населення Багдаду і вчених-традиціоналістів. Після звільнення до смерті у 241/855 р. Ахмад бен Ханбал займався активною релігійно-політичною діяльністю. Рух його послідовників і склав основу ханбалітства.

² Датоване за роками життя Ахмада бен Ханбала.

Запитання до документа:

1. Які рядки говорять, що Ахмад бен Ханбал був рішучим прибічником консервативного традиціоналізму?

2. Що на думку Ахмада бен Ханбала має бути єдиним джерелом віровчення?

3. Чому Ахмад бен Ханбал виступав проти коментарів, дискусій щодо Корану?

4. Про що свідчить вислів: Ахмад бен Ханбал – “глава прибічників Сунни”?

5. Які рядки тексту свідчать про наявність ідейних розбіжностей серед мусульман того часу?

6. Про поширення яких поглядів в ісламському суспільстві свідчить теза Ахмад бен Ханбала про “нестворенність” Корану?

№ 5.4 (57)

Документ пояснює причини звернення до суфізму¹ видатного мусульманського теолога та вченого ал-Газалі², який відмовився від ортодоксального ісламу, оскільки прагнув більш особистого пізнання Бога. Теолог пояснює, що основним об'єктом уваги мусульманина мають бути містичні шляхи пізнання Бога. Документ вказує на основні засади релігійної течії доби середньовіччя.

Звернення ал-Газалі до суфізму

Початок XII ст.³

Затем я обратил внимание на Путь суфиев. Я знал, что его не пройти до конца, не сочетая учения и практики, и что суть учения заключается в одолении плотских желаний, освобождении от злых намерений и низменных свойств плоти, причем сердце должно быть очищено от всего, кроме Бога; средством же очищения является зикр Аллах, т. е. памятование о Боге и сосредоточение на Нем всех своих помыслов. А поскольку учение давалось мне легче, чем практика, то я и начал с его усвоения с помощью книг и речений шейхов, пока не прошел ту часть их Пути, которую можно одолеть, учась и слушая; и тут я понял, что самое главное, свойственное только им, невозможно постичь с помощью учебы – оно достигается лишь непосредственным опытом экстазом и внутренним преображением. Я убедился в том, что приобрел все возможные познания в суфизме, которые приобретаются через изучение; что до остального, то нет никакого другого способа, кроме как зажить мистической жизнью. Я посмотрел на себя – каков я есть. Мирские увлечения окружали меня со всех сторон. Даже мое учительство – лучшее из всего, чем я занимался, – казалось неважным и бесполезным с точки зрения грядущей жизни. Когда же я рассмотрел мотивы своего учительства, то понял, что я занимаюсь им не ради одного Бога, но ради славы и репутации. Я понял, что стою на краю пропасти и упаду в адский огонь, если только не исправлюсь. <...> Сознывая свою беспомощность и полностью отказавшись от собственной воли, я бросился искать защиты у Бога, как потерявший надежду страдалец, которому больше нигде укрыться. Бог внял моей молитве и помог мне презреть репутацию, богатство, жену, детей и друзей⁴.

Переклад В. Федорина.

Элиаде М. Священные тексты народов мира / М. Элиаде ; [пер. с англ. В. Федорина]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – С. 506–507.

Примітки:

¹ Суфізм – одне з найпоширеніших містичних напрямків у культурі мусульманського Сходу. Суфізм виник у VIII–IX ст. в Арабському халіфаті, перетерпів значну еволюцію та займав важливе місце в суспільно-політичному житті народів Близького й Середнього Сходу. Суфізм розповсюджений як серед суннітів, так і серед шіїтів у всіх мусульманських країнах, серед мусульманських громад Європи й Америки.

² Абу Хамід Мухаммад ібн Мухаммад ал-Газалі (1058–1111 рр.) – мусульманський філософ, видатний ісламський богослов. Освіту отримав в Тусі, потім у Джурджані й Нішапурі, де вчився під керівництвом видного представника ашарітського каламу ал-

Джувайні. Після смерті свого вчителя (1085 р.) ал-Газалі перебував при дворі сельджукського везира Нізам ал-Мулка, який призначив його в 1091 р. викладачем у заснованому ним у Багдаді медресе. Після вбивства везира ісмаїлітами, ал-Газалі в 1095 р. покинув Багдад під приводом здійснення хаджу. Провів 11 років у мандрах, під час яких відвідав Дамаск, Єрусалим, Мекку. З 1106 р. викладав в медресе у Багдаді. Незадовго до своєї смерті повернувся в Тус.

³ Датовано за часом життя ал-Газалі.

⁴ Суфізм відмовився від деяких середньовічних суфійських положень – аскетичний спосіб життя не є характерним для сучасних суфійських орденів. Праця в суфізмі вважається одним з видів служіння Богові.

Запитання до документа:

1. *Про які основні засади релігійної течії можна дізнатися з документа?*
2. *Якою є роль шейхів в релігійному житті суфістів?*
3. *Які рядки документа вказують на тісний взаємозв'язок релігійного вчення та буденного життя людини?*
4. *Які духовні практики зобов'язаний виконувати послідовник суфізму?*
5. *Чи пов'язували суфісти райське майбуття із земною поведінкою людини? Порівняйте з ортодоксальним ісламом?*
6. *Чи можна розглядати суфізм як спробу відійти від життєвих труднощів, негараздів, марноти?*
7. *Як характеризує вчення середньовічних суфістів вислів автора документа: “Бог сприйняв мою молитву і допоміг мені зневажити репутацію, багатство, дружину, дітей і друзів”?*

№ 5.5 (58)

Нижче наведено уривок з лекції мусульманського богослова та філософа Мухаммада Ікбала¹ – одного з основоположників модернізму в ісламі. Документ характеризує ставлення частини мусульманського соціуму до проблеми необхідності проведення реформ в ісламі, до можливості співпраці з неісламським світом задля розвитку релігії.

Мухаммад Ікбал про необхідність змін в ісламі

1928–1929 рр.²

В течение последних пяти столетий религиозная мысль в исламе практически находилась в состоянии застоя. Было время, когда европейская мысль получала вдохновение из мира ислама. Однако самым примечательным феноменом современной истории является та невероятная скорость, с которой мир ислама духовно движется в сторону Запада. В таком движении нет ничего дурного, так как европейская культура в плане своей интеллектуальности представляет собой не что иное, как дальнейшее развитие некоторых наиболее важных этапов в истории исламской культуры. Мы боимся только того, что блистательная внешняя сторона европейской культуры может затормозить наше движение и нам не удастся достичь истинной внутренней духовности этой культуры. На протяжении всех столетий нашего интеллектуального застоя Европа занималась серьезным размышлением над великими проблемами, которые глубоко интересовали мусульманских философов и ученых. Со

времни средневековья, когда завершилось формирование исламских теологических школ, в области человеческой мысли и практики произошел невиданный прогресс. Распространение власти человека на Природу дало ему новую веру и новое чувство превосходства над силами окружающей среды. Были предложены новые точки зрения, старые проблемы поставлены в свете нового опыта, появились новые проблемы. Кажется, будто человеческий разум перерастает собственные наиболее фундаментальные категории – времени, пространства и причинности. С прогрессом научной мысли претерпевает изменение даже наша концепция интеллигентности. Теория Эйнштейна дала новое видение Вселенной и предложила по-иному взглянуть на проблемы, общие для религии и философии. Неудивительно поэтому, что молодое поколение мусульман в Азии и Африке требует новой ориентации своей веры. Таким образом, в связи с пробуждением ислама необходимо рассмотреть в независимом духе то, о чем размышляла Европа, и понять, насколько заключения, к которым она пришла, могут помочь нам в ревизии и, если это необходимо, в реконструкции теологической мысли в исламе. Кроме того, невозможно игнорировать в целом антирелигиозную и в особенности антиисламскую пропаганду в Средней Азии, которая уже пересекла индийские границы.

Переклад М.Т. Степанянця.

Икбал М. Реконструкция религиозной мысли в исламе / Мухаммад Икбал ; [пер. с англ., предисл. и коммент. М.Т. Степанянц]. – М. : Восточная литература, 2002. – С. 30.

Примітки:

¹ Ікбал Мухаммад (1877–1938 рр.) – поет, філософ та суспільний діяч Британської Індії. Вважається духовним батьком Пакистану. М. Ікбал народився в родині набожного кравця. У 1899 р. закінчив урядовий коледж в місті Лахорі, отримавши магістерську ступінь. Продовжив навчатися в Англії та Німеччині. У 1930 р. першим запропонував ідею виділення провінцій з мусульманською більшістю у відособлене державне утворення у складі індійської федерації. Однак він ніколи не переставав бути в першу чергу інтелектуалом, а не політичним діячем, і його внесок у розвиток ісламської думки мав більше значення ніж політичні погляди. Ікбал помер 21 квітня 1938 р., так і не побачивши своєї мрії – незалежної ісламської держави Пакистан.

² У посібнику наведений уривок з лекції “Знання та релігійний досвід” циклу з шести лекцій прочитаних М. Ікбалом в Мадрасі, Хайдарабаді (штат Андхра-Прадеш) и Алигархі на прохання Мадраської мусульманської асоціації в 1928–1929 рр.

Запитання до документа:

1. Коли завершилося формування основних мусульманських теологічних шкіл?

2. Які рядки звучать як заклик до співробітництва із Заходом? Чим автор мотивує необхідність такого співробітництва?

3. Як Ви вважаєте, серед яких прошарків населення, яке сповідувало іслам, формувалися модерністські ідеї?

4. Які виклики ХХ століття змушують мусульман замислюватися над необхідністю змін у релігії?

5. Якою постає людина у Мухаммада Ікбала у порівнянні з фаталістськими традиціоналістськими поглядами на роль людини?

№ 5.6 (59)

Нижче публіковано уривок з доповіді головного муфтія України свідчить про характер ставлення керівника мусульман до екстремістських релігійно-політичних рухів. Він дозволяє зробити висновок про неабияку стурбованість Духовного управління мусульман України діяльністю терористичних рухів та бажання довести несумісність ісламу та цих угруповань.

З доповіді муфтія України шейха Ахмеда Таміма¹ “Ісламська освіта та виховання – фундамент протидії екстремізму та тероризму” на Міжнародному миротворчому форумі “Іслам – релігія миру та творення” 2007 р.²

Путь ислама – это путь “золотой середины”, и он далек от жестокостей, насилия и крайностей <...>

Всевышний даровал нам религию, которая призывает к добру, щедрости, справедливости и запрещает зло. И как могло случиться такое, что нашу Религию, всегда призывавшую к добру и справедливости, стали связывать с фанатизмом и терроризмом и воспринимать её как угрозу?

Ответ на вопрос: “Разве Ислам может быть обоснованием или оправданием терроризма и экстремизма?” однозначно отрицательный.

Чтобы понять как, экстремистским течениям и группировкам удастся использовать ислам для прикрытия своих злодеяний, необходимо вначале дать правильное определение терминов “Ислам” и “секта”.

Ислам – это арабский термин, обозначающий название Религии, которой следовали и к которой призывали все Пророки. Это также религия Ангелов, которую они исповедали ещё до создания людей. Ислам – это покорность Единому Богу в соответствии с Шари‘атом (то есть Божьим Законом) и признание обязанности соблюдения Закона Божьего, переданного последним Посланником. <...>

Секта – это группа, имеющая по конкретному религиозному вопросу мнение, отличающееся от религиозного заключения, в котором единогласны все достоверные теологи Ислама на протяжении всех времен.

Сектантство появилось еще во времена сподвижников Пророка Мухаммада, мир Ему. Прародителями экстремистских течений в мусульманском мире не без основания считают хариджитов <...> Они отделились от войска четвертого халифа ‘Али, так как сочли его недостаточно решительным в борьбе за правое дело, и впоследствии убили его. Именно у них мы видим методы борьбы и их идеологическое основание, которые характерны для сектантов последующих времен вплоть до современности. Во-первых, они прикрываются лозунгами защиты Ислама, но в их понимании; во-вторых – обвиняют в неверии тех, кто не разделяет их убеждений, и физически уничтожают их.

Многие из убеждений хариджитов есть и у современных сектантов. Это отрицание любых нововведений, <...> крайние взгляды в вопросе выполнения

ритуалов, а также убеждение, что мусульманин, совершивший грех, является вероотступником, и его разрешено убить. <...>

Еще никогда деятельность сектантов не была такой масштабной и угрожающей как сегодня. Терроризм – одна из самых актуальных проблем нашего времени, поэтому важно и необходимо предоставить доступную информацию обществу и представителям власти о тех, кто прикрывается лозунгами защиты Ислама. <...> Но на самом деле от их действий больше всего страдают именно мусульмане. <...>

В современном мире наибольшее распространение получили идеологии таких экстремистских организаций как “Хизбут-тахрир”, так называемых “Джамаат исламийя” (“Исламская община”), “Ихван муслимун” (“Братья-мусульмане”) и религиозно-политического движения “ваххабизм”. Каждая из этих групп призывает к насилию по отношению к тем, кто не согласен с их убеждениями. Поэтому наш долг, как мусульман, предупреждать общество об опасности подобных экстремистских сект.

Ваххабизм – религиозно-политическое течение, основанное в XVIII в. Мухаммадом ибн ‘Абдуль-Ваххабом. Воззрения этих сектантов противоречат Вероубеждению мусульман. Они особо непримиримы к несогласным с ними людям, которых он обвиняют в неверии. Так, к числу неверующих (кяфиров) ваххабиты относят людей, придерживающихся дозволенных Религией новшеств (таких как Маулид или тарикат³), а также тех, кто читает Кур’ан для умерших мусульман или посещает могилы святых людей и Пророков для благословения и обращается ради Них или через Них к Богу. Все эти действия ваххабиты считают проявлением тяжкого греха – язычества (ширка). В брошюре “Кашфуш-шубухат” (“Отведение сомнений”) основатель ваххабизма Мухаммад ибн ‘Абдуль-Ваххаб (в русском переводе брошюры его имя заменено на другое – Мухаммад ибн Сулейман Ат-Тамимий) призывает уничтожать людей, взывающих к святым и Пророкам Мухаммаду, Иисусу, а также Его матери святой Марии, мир Им. Он пишет, что кровь и имущество таких людей лишены неприкосновенности... В XVIII в. его сторонники в исторических хрониках хвалились тем, что убили четыре тысячи человек и вспарывали животы беременным женщинам. А его современные последователи распространяют листовки, в которых написано, что пролитие крови тех, кто без уважительной причины не соблюдает Пост, является богоугодным делом.

Ваххабизм выступает против религиозных заключений великих мусульманских телогов всего мира. <...>

Исламские ученые признали ваххабитов отступниками от Веры из-за их убеждений.

Партии под названием “Аль-джама‘ат аль-исламийя” (“Исламская община”) и “Аль-ихван аль-муслимун” (“Братья-мусульмане”) – сторонники идеологии экстремистских деятелей XX в. пакистанца Абуль-А‘ля Аль-Маудуди и египтянина Сайида Кутуба. Они считают, что люди, которые не соблюдают хотя бы один из законов Шари‘ата, являются неверующими. Правителя, издавшего новый закон, которого нет в Шари‘ате, а также его поданных, не восставших против него, сторонники этих партий считают

отступниками от Веры. По словам Сайида Кутуба, ныне все человечество вернулось к эпохе язычества, что позволило его последователям уничтожать женщин, детей, стариков в любом месте Земли. Он позаимствовал свою идеологию у сторонников одной их хариджитских сект <...>

Таким образом, *общим принципом этих экстремистских течений является принцип, согласно которому каждый человек, не присоединившийся к ним, является их смертным врагом, пролитие крови которого (убийство, казнь) считается дозволенным деянием.* Их идеологии в корне отличаются от учения Ислама, подобно тому, как отличается содеянное ими – угнетение, кровопролитие, попрание прав людей – от действий мусульман, призывающих к добру и предостерегающих от нарушения Заповедей Бога. <...>

Для противостояния терроризму необходимо объединение и достоверные знания! Для предотвращения проникновения экстремизма следует наладить тесные контакты между государством и религиозными организациями, противодействующими экстремизму.

Тамим Ахмед, муфтий Украины, шейх. Ислам – религия истины, добра и милости [Электронный ресурс] / Ахмед Тамим // Минарет. – 2012. – № 1(87). – С. 14–15.

Примітки:

¹ Ахмед Тамім, шейх – голова Духовного управління мусульман України народився 1956 у Лівані. В 1976 р. приїхав в Україну, де закінчив факультет обчислювальної техніки Київського політехнічного інституту. У 1982 р. одержав ступінь магістра за фахом “Мікропроцесорні системи й локальні мережі”. Працював за спеціальністю в закордонних кампаніях. Громадянин України. Одружений, має п’ятеро дітей. Ісламську теологічну освіту отримав у релігійній школі в Сирії та на теологічному факультеті в Арабському Університеті міста Бейрута (Ліван). З ініціативи шейха Ахмеда Таміма Духовне управління мусульман України було зареєстроване 9 вересня 1992 р.

² Датовано за часом проведення Міжнародного міротворчого форуму “Іслам – релігія миру та творення” в місті Грозному.

³ Маулід – назва свята присвяченого народженню пророка Мухаммада. Тарікат – синонім суфійського братства.

Запитання до документа:

1. Як муфтії характеризує іслам?
2. Які звинувачення проти ісламу спростовує голова Духовного управління мусульман України?
3. Як оцінює масштаби діяльності псевдо-релігійних рухів автор документа?
4. Що автор вкладає в поняття “секта”?
5. Хто, на думку муфтія, є основоположниками екстремістських рухів? Кого він відносить до сучасних псевдо-релігійних угруповань?
6. Які риси притаманні екстремістським рухам?
7. Як Ви вважаєте чому автор документа стверджує, що мусульмани найбільше страждають від діяльності цих рухів?
8. Яким чином мусульмани можуть посприяти боротьбі з цими рухами?

№ 5.7 (60)

Джерело віддзеркалює мусульманську точку зору на відносини мусульман та інших мешканців Європи. Воно вказує на пошуки мусульманами можливих шляхів інтеграції в європейському суспільстві.

Інтерв'ю журналіста інформаційно-аналітичного порталу “Onislam.net” із засновником Міжнародного союзу мусульманських вчених доктором Джассерем Аудою¹ про становище мусульман в Європі

2011 р.²

Onislam.net: Я знаю, что вы много лет прожили в Великобритании, где создали исследовательский центр “Макасид аль-шариа”. Насколько положение мусульман в Европе отличается от их жизни в Америке?

Джассер Ауда: Ситуации, действительно, разные. И эту разницу определяют отличия между европейским и североамериканским обществом. Что касается европейского общества, ислам уже стал его неотъемлемой частью, даже более важной, чем ислам в Америке и по количеству людей и по роли, которую эти люди играют в обществе, их вкладу в общество.

Тем не менее, европейцы пока не нашли ответа на вопрос, что такое ислам в Европе. На конференциях, лекциях и т.д. я всегда говорю, что мои друзья-европейцы – британцы, немцы, французы – должны со всей чистосердечностью пересмотреть идею о том, что значит быть британцем, или немцем, или французом. Потому что, когда в британском, немецком или французском обществе появляется много новых людей, общество начинает меняться, и это значит, что пришла пора выработать новые представления о самих себе. <...>

Можно придерживаться главных ценностей Европы, – которые уважает каждый европейский мусульманин – и при этом позволить разным общинам иметь свои особенности. <...>

Нет ничего страшного в том, что та или иная религиозная группа – христиане, мусульмане, иудеи – считает грехом, например, однополые браки, в этом нет ничего плохого. Закон государства приемлет такие браки, другое дело, что религии имеют право считать это грехом. Но ведь никто не навязывает это всему обществу.

Мусульмане считают грехом употребление спиртного, и мне кажется, это положительный момент, и мы снова сталкиваемся с дешевой политикой, когда слышим, что европейскому гражданину или хорошему гражданину обязательно считать, что в спиртном нет греха – человек свободен, чтобы самостоятельно определять свои нравственные убеждения, если только они не противоречат закону. <...>

Мне кажется, что компромиссы должны быть с обеих сторон: в исламе необходимо продолжать искать новые интерпретации, которые позволили бы мусульманам найти свое место и свою новую культуру на европейской почве, а другая сторона должна научиться по-новому толковать европейские ценности и идеалы, чтобы мусульмане могли найти свое место, стать частью общества, и не только мусульмане, но и другие религиозные и культурные меньшинства, не были бы выброшены на обочину общества, потому что все проблемы

происходят от маргинализации, не от ислама.

Onislam.net: Итак, какие советы вы дадите европейским мусульманам, чтобы им было легче интегрироваться в Европу и сократить нападки в свой адрес, которые в последнее время участились на фоне того, что в последние годы, особенно после кризиса, укрепили свои позиции правые политические партии? Что им делать, чтобы справиться с этим шквалом критики?

Джассер Ауда: По моему скромному мнению, основное – это разделять ислам как религию и ислам как культуру. Между ними есть разница, не обязательно привозить с собой в Европу свой культурный багаж, чтобы потом навязывать его другим, потому что этот культурный багаж в том или ином смысле бесполезен общине. <...> Нам нужно везти с собой в Европу саму суть ислама, и исповедовать эту суть только как ислам сам по себе. Мне кажется, это главная рекомендация.

Другая рекомендация – быть активными в политике. Демократия – лучшая система из известных человечеству на сегодняшний день, это идеал, на котором сходятся даже мусульманские мыслители, поэтому я считаю, что мы должны пользоваться нашими демократическими правами, чтобы добиться перемен в европейском обществе, приблизить его к нашему идеалу.

Поэтому мне кажется, что мусульмане должны быть более активными в политическом смысле, стараться приобщаться к главным тенденциям, уметь демократическими способами изменить систему, если, по их мнению, она требует изменений – так эта система работает.

Ислам и мусульмане в Европе [Электронный ресурс] / Веб-сайт: “Ислам для всех”. – Режим доступа : <http://islam.com.ua/actuality/analytic/606/>

Примітки:

¹ Джассер Ауда – професор Катарського факультету ісламських досліджень, один із засновників та член Міжнародного союзу мусульманських вчених, а також багатьох авторитетних наукових організацій – академічної ради Міжнародного інституту ісламської думки, Міжнародного інституту дослідження передових систем, ради Центру дослідження світових цивілізацій, виконавчої ради Асоціації мусульманських соціологів, Форуму проти ісламофобії та расизму.

² Датовано за часом публікації інтерв'ю.

Запитання до документа:

1. Як оцінює Джассер Ауда становище мусульман в Європі порівняно з Америкою?

2. Про що свідчить твердження Джассера Ауди, що кожен європейський мусульманин поважає цінності Європи?

3. Які рядки говорять про бажання Джассера Ауди захистити переконання мусульман?

4. Чому Джассер Ауда акцентував увагу на проблемі ставлення мусульман до одностаттєвих шлюбів у Європі, вживання спиртних напоїв?

5. Які Джассер Ауда накреслив шляхи успішної інтеграції мусульман в європейське суспільство?

6. Яке значення надає Джассер Ауда участі мусульман в політичному

житті?

№ 5.8 (61)

Документ віддзеркалює ставлення очільника Духовного управління мусульман України “Умма” до суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні на початку 2014 р. Муфтії Саїд Ісмагілов приєднався до лідерів інших українських церков, які із занепокоєнням вимагали припинення кровопролиття та виступали за збереження миру в країні.

Звернення Саїда Ісмагілова – муфтія Духовного управління мусульман України “Умма” – до народу України з нагоди свята Дня Соборності України

22 січня 2014 р.

Шановні співгромадяни! Я завжди з почуттям і натхненням ставився до Дня Соборності і Свободи як символу єдності всього українського народу на нашій, Богом даній, землі. Цей день завжди був для мене своєрідним нагадуванням про те, що ми — вільні громадяни вільної країни.

У контексті ситуації, що склалася на сьогоднішній день я, як і будь-який інший громадянин України, молюся за благополуччя України і всіх її мешканців, за припинення кровопролиття, за мирне і конструктивне вирішення суперечок шляхом діалогу.

Як муфтії одного з найбільших об'єднань мусульман країни спільно з духовними лідерами інших конфесій закликаю до цього, звертаючись до політиків і громадян. Заслуговує на увагу те, що в ці тривожні дні священнослужителі різних віросповідань надають один одному небувалу підтримку. Господь благословив людей України здатністю визнавати інші думки і шукати один в одному те, що нас об'єднує, а не розділяє – це неоціненний дар.

Від імені Духовного управління мусульман України “Умма” висловлюю повну підтримку комюніке, прийнятому сьогодні Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій на екстреному засіданні. Учасники заходу закликають до негайного припинення кровопролиття, засуджують використання церков і релігійних організацій у політичних маніпуляціях, а також просять про термінову зустріч з Президентом України та лідерами опозиції.

Безумовно, я від щирого серця приєднуюся до закликів молитися і навіть, у міру можливості, дотримуватися добровільного посту (адже немає перепони між благанням того, хто розговіє, і Господом) за збереження миру і цілісності Соборної Української Держави.

Муфтії ДУМУ “УММА” Саїд Ісмагілов

Ісмагілов С., муфтії. День Соборності-2014 – святкова дата, яка перетворилася на день жалоби [Електронний ресурс] / Саїд Ісмагілов. – Режим доступу : <http://religions.unian.ua/islam/875441-muftiy-dumu-den-sobornosti-2014-svyatkova-data-yaka-peretvorilasya-na-den-jalobi.html>

Запитання до документа:

1. *Із яким закликом звернувся до народу України муфтії ДУМУ “Умма” Саїд Ісмагілов?*
2. *До чого закликав політиків муфтії Саїд Ісмагілов?*
3. *Як характеризував очільник церкви відносини між церквами у ситуації, що склалася в країні?*
4. *До якого рішення Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій приєднавалося ДУМУ “Умма”? Як це характеризує ДУМУ “Умма”?*

РОЗДІЛ 6

ІСТОРИЧНІ РІЗНОВИДИ НЕОРЕЛІГІЙ

У ХХ ст. виявилось, що сучасна церква не завжди спроможна встигати за бурхливими соціальними і політичними процесами. В результаті виникла криза традиційної релігійності. Водночас бурхливі зміни в житті суспільства мало сприяли зростанню упевненості в майбутньому. Внаслідок цього максимально зросла потреба в цілісній світоглядній системі духовних цінностей, котра змогла б подолати ці почуття занепокоєння і слугувала б дороговказом. В таких умовах триває виникнення релігійних новоутворень.

До неохристиянських деномінацій належать Богородична церква, Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Новоапостольська церква, Церква Христа, Церква нового Єрусалима тощо. Для нехристиянських об'єднань характерним є використання Біблії як віросповідного джерела, а особи Ісуса Христа як центральної постаті в своїх доктринах. Доктрина Церкви визнається істинною, а додаткові писання авторитетнішими часом за Біблію. Неохристиянство відрізняється своїм трактуванням Трійці, постаті Ісуса Христа, пекла, раю, сутності Святого Духа. Спільною ознакою неохристиянства та сучасних нетрадиційних культів є культ лідера, який має нове “одкровення” щодо Бога і реальності.

Документ № 6.10 (71) вказує на головні риси неохристиянства та інших нетрадиційних релігій, зокрема розгортання широкої місіонерської діяльності, повне залучення прихильників, передусім з молоді, в організацію та контролю їхнього особистого часу, вчинків.

Релігії орієнтального напрямку репрезентовані в світі неоіндуїзмом, течіями буддійського спрямування, рухами синтоїстської орієнтації. Документ № 6.9 (70) відбиває одну із складових діяльності Міжнародного Товариства Свідомості Кришни, що притаманно й іншим течіям, – проведення благодійницької діяльності з метою вирішення соціальних проблем та створення позитивного іміджу.

Синтетичні релігії (Біле братство, Церква уніфікації, Світова віра бахаї) на основі різних традицій створили власні вчення. Документ №№ 6.3 (64) – 6.7 (68) віддзеркалює розвинутий культ лідера, жорстку ієрархічну структуру, спрямованість на міжрелігійний синтез, що є характерним для цих релігій.

Відродження етнічних релігій зараз набуває все більшої популярності в світі. В Англії звертаються до друїдизму та давньої традиції чаклунства, у Греції – до давньогрецької політеїстичної релігії, у Німеччині відроджують арійський рух, у США – рідні американські релігії індіанців, рух Вікка, Асатру, неоязичницькі рухи Литви та Латвії, які стали однією з найбільш активних і організованих сил у Європі. Неоязичництво в Україні (Рідна Віра, РУНВіра, Ладовірство, “Великий Вогонь” тощо) пропагується насамперед національно орієнтованою інтелігенцією. Професор Володимир Шаян (до нових культів входять люди освічені, з досить високим інтелектуальним рівнем), основоположник самостійного напрямку в українському неоязичництві вважав християнство чужою релігією для українського народу, а відродження

дохристиянських вірувань розглядав важливою умовою завершення формування української нації (дивись документ № 6.1 (62)).

Широке використання нових наукових досягнень, сучасної філософії, астрології, окультизму притамано саєнтологічним рухам (дивись документ № 6.2 (63), 6.8 (69)).

№ 6.1 (62)

Документ віддзеркалює переконання Володимира Шаяна¹ у необхідності відродження язичницької релігії як головної умови розвитку українського народу. У творі “Віра предків наших” автор переконував, що поневолення українського народу стало наслідком відходу українців від етнічної релігії. Стверджував, що завершення формування української нації неможливе без відродження прадавньої української віри.

Володимир Шаян про відродження етнічної релігії українців як запоруки відродження нації

1946 р.²

Мусимо ствердити основний факт, що вся наша старинна історія пропала разом із приходом християнізму. Залишилися її дрібні сліди в самих хроніках християнських монахів, які для слави династії княжого роду не могли не згадувати про їх предків, що княжили перед Володимиром на імперському престолі Києва. Отже на переломі цієї старинної і нової доби стрічаємося з дивним фактом зміни віри. Великий Князь Володимир покидає слов'янсько-українську віру своїх предків і приймає віру християнську. За допомогою привезених чужих священиків і державного апарату поширює християнізм головно примусом і робить його державною вірою. Слід вже в цьому вступі ствердити, що цей накинений згори християнізм зміг утриматися тільки завдяки своєрідній формі витвореного народом двоєвір'я, яке утрималося до сьогодні при постійній боротьбі, витискані чи затискані з боку християнської церкви та її апарату проти елементів і залишків староукраїнської віри. <...>

Всі історики погоджуються з тим, що цей факт зміни віри серед пануючої верстви України мав проломне значення в її історії. Очевидно. Якщо історія є розвитком ідей, тоді зміна віри, відкинення одних ідей, а прийняття других, є найважливішою подією, яка тільки в Історії можлива. Такий момент визначає шлях і формує історію народу на довгі сотки літ.

Історія людства є у своїй найглибшій сутності історією розвитку думки і віри.

Що таке віра народу? <...> Віра народу є виразом його духового розвитку.

Нарід із нахилами до жорстокостей, з прагненнями підбивати, винищувати та упокорювати інші народи, буде уявляти собі Бога, як жорстокого тирана, як людину наділену “абсолютною” владою. Впавши такому тиранові до ніг, зовсім не можна бути певним його ласки. Він може копнути тебе ногою. Бог у такому уявленні гнівається, пиниться зі злости, “розливає чашу свого гніву”, жалує своїх вчинків, складає договори з народом, відпочиває змучений, тощо. Своє прагнення грабунку і вбивства та винищування інших народів, такий нарід проголосить як накази свого Бога. <...> Інші народи уявляють собі своїх Богів

як найкращих, ідеальних людей, наділених знову ж таки прикметами їх національного характеру. У своїх Богах плекають вони ідеали своєї людяности. Їх Бог – це найкращий Чоловік, якого годні собі уявити. <...>

В такому змислі можна сказати, що народи творять собі Богів на образ свій і подобу, себто в своєму образі Бога дають вираз своїм найвищим уявленням про свої власні розв'язані ідеали. <...>

По вірі народу можна пізнати найглибше душу і характер народу. <...>

Нарід, який покидає свою віру, покидає свою душу, свої ідеали. Іде на службу чужим Богам. Там може бути тільки рабом або прислужником. Такий нарід зрікається своєї духовної самостійности. Визнає себе меншевартісним. І це почуття меншевартости перед чужою культурою і чужим духом буде його прокляттям. Такий нарід може загинути на бездоріжжях своїх блукань, на яких він карається, покинувши свою віру. Буде шукати захисту і спасення в чужих Богів так довго, аж поки не зрозуміє, що своє спасення зможе він знайти тільки у власній вірі. Буде терпіти від зради, від розбиття й від розколів. В різних таборах, за різні ідеали, за різних Богів, будуть різатися сини одного Батька. <...>

Цілими століттями зраджували його провідні верстви, - якраз ті, що пішли на службу чужим Богам, що затратили у своїй душі почуття духовної окремішности. З другого боку якраз ті, що зберегли це почуття, змогли піднятися на героїчні висоти оборони цінностей народу, хоч навіть не повністю усвідомлених. Народність збереглася у найвідсталішій верстві народу, у гушавині простолюддя. Там відкриють цю народність ті, які зачали прозрівати, і відтоді зачнеться процес самоусвідомленого відродження народу. Дивно, дивно! <...>

Що втратив нарід із своєю вірою? Він утратив найбільшу свою цінність, <...> свій єдиний і відмінний шлях власного розвитку, найглибшу основу, джерело власної культури. <...>

Не зачалася українська культура в 988 р., але пропала. Зачалася культура чужа. Прийшов Бог, який каже про себе, що він є “зависний і мстивий” (Мойсей, V. 5.9). Він наказує знищити вогнем усі святощі народу, всі гаї, жертovníки, святині. <...>

І так, знайшовши у глибинах народного духа мудрість і правду, треба порівнювати її з мудрістю всього світу і треба збагачувати її тим, що у світі гарне, величаве і святе. Але який це трудний шлях. Сміливо протиставити свою мудрість мудрості цілого світу! Збагнути цю мудрість, завоювати її і обняти своєю мудрістю, ще більшою. Яке величаве завдання і який безсмертнославний шлях Українського Духа! <...>

Буде величаве воскресіння нації в її обновленій Вірі! <...>

Переслідувана християнізмом віра народу, а разом із тим його правдива культура мусили втікати в партизанку, в ліси і дебри, як перед наїздом орди. Вона збереглася в гушавині народу, на дні фолкльору. В його звичаях і обрядах. В останках двоєвір'я.

А письмо? – питає хтось накінець. Письмо не є винаходом християнізму. Його знали старовинні народи вже в четвертому тисячолітті перед

християнською ерою. Письмо це загальний здобуток культури, хоч поодинокі народи і центри мають тут свої заслуги. Письмо було відоме в Україні і без християнізму і довго перед християнізмом <...> Але ж залишиться безсумнівним, що письма не винайшли християни, ані не стало воно їх монополією, хоч на довгий час було їх монополією навчання грамотности в добу феодалізму. Що ж залишається? Чужі єпископи, чужа література, чужий дух, тисячолітній заблуд українського духа, безперервна боротьба і знищення української культури, залишається поважний нігілістичний вплив на почуття народної окремішности, залишаються заколоти і церковні спори <...>

А візантійське мистецтво? – ще буде хтось сумніватися. Невже такий здібний і мистецький нарід не виплекав би власного мистецтва, навіть коли б його перше не мав? <...> Коли зважимо далі найважчу втрату нашої дохристиянської історії, – про яку я згадував на початку, – тоді зрозуміємо в заключенні, що це є втрата найбільша. Нарід без історії є історичним безбатченком. Він затрачує основу своєї національної свідомости. Ми втратили її найважливішу частину. І врешті втрата самої віри – власної, нашої прастарої віри, виплеканої тисячами літ прапредками для наших прапредків, поглибила оце наше “безбатченківство” в історії, почуття без власного духового ґрунту, без віри самої нації у своє власне завдання і велич призначення в історії. Коли зважимо втрату і затрату почуття своєї духової і культурної первородности <...> Коли зважимо всі ті втрати, а зокрема наявний факт затрати нашої старовинної героїчної віри і літератури, про яку так виразно засвідчує “Слово”, – й разом із тим затрату героїчної постави супроти життя, оте духоне загнуття нації, що має своє завершення в її комплексі меншевартости і почутті огидного рабства, що з ним ціле життя боровся пророк Шевченко, Франко і Леся <...>

Відродження нації не може бути завершене без відродження її власної віри, як виразу її відчуження Бога, як вияву всесвітньої місії української нації, – стати Нацією-Лицарем, нацією-творцем нової доби в історії Людства.

Шаян В. Проблема Української Віри [Електронний ресурс] / Володимир Шаян / Веб-сайт: “Руське Православне Коло”. – Режим доступу : <http://www.svit.in.ua/kny/booksha5.htm>

Примітки:

¹ Шаян Володимир (1908–1974 рр.) – професор, філософ, санскритолог, організатор руху за відновлення віри стародавніх українців – язичництва. Закінчив Українську академічну гімназію і гуманітарний відділ Львівського університету ім. Івана Франка, де вивчав філософію, психологію та педагогіку, расологію, санскритську філологію, порівняльне релігієзнавство, європейські мови та літератури. У 1934 р. під час перебування в Карпатах став свідком обряду освячення зерна перед посівом. Вражений ритуалом, зрозумів, що релігія предків ще жива в народі. Поверненню українців до рідної віри В. Шаян присвятив все життя. На початку Другої світової війни займав посаду асистента кафедри орієнталістики Львівського університету. У 1943 р. організував “Орден Лицарів Бога-Сонця”, який був релігійно-політичною фундацією. Автор численних праць, основна частина яких видана посмертно у збірці “Віра предків наших” (м. Гамільтон, Канада, 1987). Був головою європейської Української вільної академії наук, головою орієнталістів і Спілки вільних журналістів, заступником голови британської Ліги свободи. Тривалий час працював

у Лондоні директором бібліотеки ім. Т. Шевченка при Союзі українців Британії. В 1972 р. у м. Гамільтон відкрито Інститут ім. В. Шаяна. Рідновіровська конфесія України вважає його своїм теоретичним предтечею.

² Перше видання цієї праці появилoся в 1946 р. у журналі “ОРДЕН”.

Запитання до документа:

1. Як В. Шаян характеризує віру етносу у співвідношенні з історією народу?
2. Яку подію в історії Київської Русі автор трактує як початок занепаду українського народу? Дайте власну оцінку аргументації автора.
3. Які наслідки чекають на народ, що відходить від своєї традиційної релігії за твердженням В. Шаяна?
4. Серед яких верств українського народу, на думку В. Шаяна збереглися прадавні українські вірування?
5. Який висновок можна зробити щодо рівня національної свідомості прихильників відродження дохристиянських вірувань?

№ 6.2 (63)

Публікується уривок з книги засновника сучасного синтетичного руху “Наука розуму” Ернста Голмса¹. Наголошується, що Наука розуму претендує на абсолютну істину. Віддзеркалено поєднання ідей гностицизму, теософії, метафізики, містики, біблійного вчення.

“Наука розуму” Ернста Голмса

1957 р.²

Более чем когда-либо я убежден, что Наука Разума, основанная на учении Христа и согласованная с философией других великих мыслителей многих веков, предназначена стать новой религией нового времени.

Очевидно, что если человек создан по духовному образу и подобию Божию, то разум человека должен быть создан из Разума Бога. Ясно также, что человек обладает таким же могуществом в своей индивидуальной жизни, какое Бог имеет во Всеобщей. Если правда, как сказал Иисус: “все предано мне Отцом моим”, то внутренняя жизнь человека является и жизнью Отца.

Поскольку все причинные связи порождаются разумом, то отсюда следует, что если все сотворено Разумом Бога и разум человека есть часть Разума Бога, то человек обладает способностью посредством мышления приводить в действие созидательную силу. Конечно, человек не творит эту силу сам и не управляет ею. Он может лишь использовать ее правильно или ошибочно. Но она всегда в нем. Она никогда не оставляет его. Она действует в каждый момент жизни человека. Нам нужно поэтому лишь очистить наши умы от неверия, и тогда, как мы знаем, “воздается нам по нашей вере”. Согласно духу учения, мы можем думать об успехе и успех придет к нам с такой же неизбежностью, с какой день приходит после ночи, так как наша мысль не возвратится к нам бесплодной из Универсального Разума. “Отец Небесный даст Духа Святого просящим у Него”. Нам нужно лишь принять его.

Даже когда мы терпим неудачу, это доказывает нам, что Закон действует –

только теперь в ответ на наше неверие в него. Конечно, мы не хотим испытывать неудач, но если наш ум полон сомнений, то результат окажется воплощением наших отрицающих мыслей. Мы можем изменить следствие только изменением причины, преобразовав наши мысли и поверив, что уже обладаем благом, к которому стремимся.

Зная это, можно больше не обвинять других в наших несчастьях. Мы осознали, что в нашем распоряжении есть Сила, приводящая к успеху или неудаче.

Страх приносит неудачу, вера приносит успех. Это так просто! Если вы будете помнить об этом при чтении моей небольшой книги, то она окажется для вас радостным духовным переживанием.

Холмс Э. Сила разума [Электронний ресурс] / Эрнст Холмс. – Режим доступу : <http://www.theosophy.ru/lib/holmes.htm>

Примітки:

¹ Голмс Ернст (1887–1960 рр.) – засновник руху “Релігійна Наука”, або “Наука розуму”, засновник журналу “Наука Розуму”, що видається з 1927 р. Його книги неодноразово перевидаються та вплинули на багато поколінь студентів і викладачів-метафізиків. Заснував Інститут Релігійної Науки, що став пізніше Церквою релігійної науки, яка має своєї філії по всьому світу.

² Датовано за датою, вказаної у вступному слові автора до книги “Сила розуму”.

Запитання до документа:

1. Як документ характеризує розум людини?
2. Якими можливостями наділяє людину Е. Голмс?
3. Що спільного у “Науки розуму” з християнством Ви можете побачити за документом?
4. Що радикально різнить “Науку розуму” від християнства?
5. Охарактеризуйте висунуту Е. Голмсом ідею продукування позитивного чи негативного досвіду позитивним чи негативним мисленням.

№ № 6.3 (64) – 6.4 (65)

Джерела інформують про характер діяльності організації Аум Сенрікьо, що набула всесвітньо-сумної слави внаслідок влаштування низки терористичних актів, зокрема, газової атаки у токійському метро 20 березня 1995 р. Називаються імена членів, злочинні дії, міра покарань засуджених. Підкреслюється зв'язок злочинів з вказівками лідера релігійного угруповання.

Публікації українських видань про характер і наслідки діяльності релігійної організації Аум Сенрікьо

1995–2002 рр.

№ 6.3 (64)

Публікація в електронному виданні “Цей день в історії” “Газова атака в токійському метро”

20 березня 1995 р.¹ 20 березня 1995 року членами релігійного угруповання Аум Сенрікьо в токійському метро проведено газову атаку – від отруєння

нервово-паралітичним газом зарином загинуло 12, кілька десятків серйозно отруїлися, близько 1000 мали тимчасові проблеми із зором. Всього ж дію газу відчували кілька десятків тисяч чоловік.

Лідер і засновник культу Секо Асахара (справжнє ім'я – Тідзуо² Мацумото) народився 2 березня 1955 року. Закінчив школу для дітей з ослабленим зором. Не зумівши вступити до університету, практикував традиційну китайську медицину. У 1984 році відкрив зал для занять йогою і медитацією “Аум-но-кай” (“клуб Аум”) в Токіо і одночасно заснував компанію з продажу предметів культу.

В 1987 році Асахара здійснив паломництво в Гімалаї, де досяг “остаточного звільнення” у своїй духовній практиці. Цього ж року його організація одержала назву Аум Сенрікьо (“Вища істина”) і прийняла образ релігійної. З серпня 1989 року стала популярною в Японії, особливо серед молодих студентів з японських елітних університетів. Діяльність членів секти була направлена на пропаганду ідей зцілення фізичних хвороб за допомогою технік йоги, досягненні життєвих цілей шляхом поліпшення інтелекту і позитивного мислення і концентрації на тому, що важливо, за рахунок дозвілля і духовного розвитку.

Активність послідовників Аум, націлена на популяризацію буддійських текстів, була відзначена урядами Шрі-Ланки, Бутану, Тибетського уряду у вигнанні, Далай-ламою XIV. Все це, а також утаємничені ритуали і релігійні практики зробили Аум найбільш швидкозростаючою релігійною групою в японській історії. В 1995 році секта мала близько 9 тисяч послідовників в Японії і більше 40 тисяч по всьому світу. В Росії Аум була зареєстрована міністерством юстиції, вела регулярні передачі на радіо та телебаченні, збирала стадіони прихильників.

У 1990 році Асахара і 24 інших члена Аум здійснили невдалу спробу створити політичну партію і балотуватись до парламенту, після чого позиція вчення секти по відношенню до суспільства стала переростати у ворожість, а в 1992 році був опублікований трактат “Закони цивільної утопії”, в якому “оголошувалась війна” японській конституції і суспільним інститутам. В цей же час почали здійснюватись поїздки представників Аум в Росію з метою придбання зброї, військової техніки, бойових отруйних речовин.

27 червня 1994 році членами Аум в місті Мацумото був розпилений газ зарин і VX, що привело до загибелі 7 людей. Розслідування дало можливість поліції запланувати на березень 1995 року одночасне захоплення будівель секти в різних містах країни.

Проте 20 березня 1995 року 10 учасників “Аум Сінрікьо” зуміли здійснити газову атаку в токійському метро – у п'яти скоординованих атаках злочинці проткнули пакети із зарином, обгорнені в газети, і розпорошили газ в метрополітені. Силами поліції були проведені масовані рейди на офіси Аум Сінрікьо в Токіо і на штаб-квартиру секти в префектурі Яманасі, в результаті яких були вилучені численні ємності токсичних хімічних речовин, що використовуються для виробництва зарину. У травні був заарештований Тідзуо Мацумото (Секо Асахара) і більше десятка інших лідерів секти.

Асахара заперечував зв'язок секти з терактом в метро, але частина послідовників зізналася в причетності до подій в Токію, а також у ряді інших інцидентів, включаючи вбивства членів організації або осіб, яких визнали ворогами культу. У подальшому були заарештовані близько 200 членів секти. Суд визнав лідера групи Секо Асахару винним за 13 з 17 звинувачень і в 2004 році засудив його до смертної кари через повішення. До такого ж покарання були засуджені 12 членів секти і причетних до теракту осіб. Останній з підозрюваних був заарештований 15 червня 2012 року.

15 вересня 2006 року Верховний суд Японії відхилив останню апеляцію і остаточно затвердив смертний вирок Асахари. У даний момент вирок у виконання не приведено.

В січні 2000 року Аум змінила назву на “Алеф” і знаходиться під відкритим наглядом поліції та спецслужб.

Газова атака в токійському метро [Електронний ресурс] / Веб-сайт: “Цей день в історії”. 20 березня. – Режим доступу : <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=03&Day=20&a=P>

№ 6.4 (65)

Стаття Дениса Мінчука “Смертний вирок члену “Аум Сенрікьо”” в електронному виданні “Поступ”

27 червня 2002 р.

До смертної кари засудив минулої середи окружний суд японської столиці Токію ще одного з членів секти “Аум Сенрікьо” 38-річного Томісітсі Ніїмі.

Ніїмі, який виконував у секті обов'язки “міністра внутрішніх справ”, визнали винним у смерті 26 осіб, які загинули внаслідок терактів, влаштованих “Аум Сенрікьо”. Суд встановив, що він брав участь у семи терактах, включаючи теракт у токійського метро 1995 року, коли внаслідок отруєння загинуло 12 осіб і кілька тисяч було госпіталізовано.

Справа Ніїмі набула широкого розголосу після того, як він на слуханнях 1996 року відмовився визнавати себе винним чи невинним і заявив про вічну відданість керівнику “Аум Сенрікьо” Шіюко Асахарі. Пізніше він сказав, що виконував накази Асахари, і тому його не можна засуджувати до смерті. Томісітсі Ніїмі заявив, що подасть апеляцію.

Щодо самого Асахари (справжнє ім'я якого – Чізуо² Мацумото), то суд над ним ще триває. Загалом прокурори вимагають покарати на смерть 11 лідерів секти. 8 із них уже засуджені до найвищої міри покарання, однак ще жоден вирок не було виконано.

Денис Мінчук

Мінчук Д. Смертний вирок члену “Аум Сенрікьо” [Електронний ресурс] / Денис Мінчук // Поступ. – 2002. – 27 червня. – Режим доступу : <http://postup.brama.com/usual.php?what=3110>

Примітки:

¹ Датовано за часом події.

² Різномовчання імені у джерелах.

Запитання до документа:

1. Що відомо з даних джерел про зміст релігійної діяльності організації?
2. Під впливом яких обставин організація Секо Асахари набула релігійного характеру?
3. Які заходи сприяли зростанню популярності Аум Сенрікьо?
4. Що, на думку авторів публікацій, стало причиною зростання політичної і суспільної агресії лідерів організації?
5. Чи містять публікації відомості про релігійну терпимість(або навпаки – нетерпимість) членів організації?
6. Яким чином були покарані члени організації Аум Сенрікьо і про що, на Вашу думку, це свідчить?

№ 6.5 (66)

Документ знайомить дослідників з однією із найпоширенішою новітніх релігійних течій – “Церквою об’єднання”. У наведеній промові духовного очільника церкви Сон Мьон Муна¹ яскраво підкреслюється культ лідера, простежуються засадничі принципи релігії. Пропаганда атмосфери любові, святості та нерозривності шлюбу є досить привабливими для людей та сприяє масовому поповненню громад.

Доповідь Муна з нагоди 15-річчя заснування газети “Вашингтон Таймс”

Червень 1997 р.

Истинная любовь как основа истинной семьи и истинной Вселенной

Сегодня, празднуя 15-ю годовщину основания издательства “Вашингтон Таймс”, я испытываю невероятный душевный подъем. Тогда, 15 лет назад, когда весь мир сотрясала под ударами холодной войны, я, осуществляя заветное желание Бога спасти мир, учредил издательство “Вашингтон Таймс”. <...>

Стремление издательства возродить нравственные и духовные ценности в Соединенных Штатах и во всем мире общепризнанно как абсолютно необходимое и своевременное. <...>

Я хочу выразить свою горячую признательность всем сотрудникам “Вашингтон Таймс”, которые вместе со мной трудились в интересах развития корпорации. Я также хочу высказать свою глубокую благодарность всем ведущим политическим деятелям Америки и других стран мира, оказывавшим нам свою неизменную поддержку. <...>

Сегодня я хочу предложить, вашему вниманию свою новую лекцию под названием: “Истинная любовь как основа истинной семьи и истинной Вселенной”. <...>

Фактически сейчас дети не доверяют своим родителям, супруги не доверяют друг другу, нет полного доверия и в отношениях между братьями и сестрами. Более того, ученики не доверяют своим учителям, а народ не доверяет своему правительству. Итак, проблема в следующем: как достичь истинного эталона хотя бы одного из трех наиболее важных позиций – родителя, учителя и лидера? Я призываю вас стать истинными родителями,

истинными учителями и истинными лидерами. Кто, по-вашему, является основным мерилom оценки и высшим эталоном этих трех позиций? Бог. Бог – Истинный Родитель среди всех родителей, Истинный Учитель среди всех учителей и Истинный Царь среди всех царей. Бог – вечный Истинный Родитель, Учитель и Царь. Признавая себя детьми Бога, мы в первую очередь должны стать истинными родителями – как Бог, и, так же как и Он, должны идти путем истинного учителя и истинного руководителя. <...>

Иисусу помешали создать Истинную Семью и объединить людей и поэтому он должен прийти вновь. Иными словами, из-за того, что основание на национальном уровне не было завершено, Мессия Второго Пришествия является как третий Адам, как эталон Истинного Родителя, Истинного Учителя и Истинного Царя на мировом уровне. Такова мессианская концепция. Приоритет трех позиций – родителя, учителя и лидера – должен соблюдаться везде, где есть семья, мир и небеса. <...>

Семья – основная концепция Вселенной. <...>

Однако из-за грехопадения Бог перестал быть центром человеческих взаимоотношений, а вместе с Ним ушла и истинная любовь. За этим неизбежно последовало разрушение идеала истинной семьи. <...>

Возьмем, к примеру, семью, в которой царит любовь. В этой семье установилось такое крепкое единство родителей и детей, что их называют одной плотью. Тоже можно сказать об отношениях между мужем и женой, братьями и сестрами. Все члены семьи представляют собой единую плоть. <...> Люди становятся единой плотью, если их отношения основаны на истинной любви Бога – высшем эталоне всех типов любви. Любовь объединяет родителей и детей, мужа и жену, братьев и сестер, и через этот процесс все члены семьи приобретают равную ценность. Чего желал Бог Своим детям? Богатства? Абсолютной власти? Бог хотел, чтобы Его дети, Адам и Ева, выросли и стали почтительными, достойными, праведными и чистыми людьми. Вам когда-нибудь приходила мысль, что, согласно желанию Бога, мы должны были стать почтительными сыновьями и дочерьми в семье, достойными гражданами своей страны, праведниками и святыми сыновьями и дочерьми неба и земли? Этому учили нас все святые праведники и мудрецы на протяжении истории <...> Истинные родители должны постоянно воспитывать своих детей в духе почтительности, верности долгу, праведности, чистоты и, в конце концов, единства с Богом, Того, кто наглядно воплощает эти идеалы в своей жизни и воспитывает своих детей согласно им, Бог назовет истинным родителем, истинным учителем и истинным лидером.

Заслужив право называться истинным родителем и истинным учителем, вы удостоитесь также права называться истинным лидером, и, более того, вас назовут истинным царем или царицей. <...>

Истинные родители воспитывают своих детей как верных граждан, готовых ради своей страны пожертвовать собственной семьей; как праведников, готовых ради мира пожертвовать своей страной. <...>

Исторически сложилось так, что мировая литература и средства массовой информации нередко поощряли и пропагандировали свободный секс. Но

настало время, когда деятели литературы и журналисты должны возглавить движение против свободного секса. Свободный секс должен исчезнуть с лица земли. Сейчас, услышав мой призыв, вы можете коренным образом пересмотреть свои жизненные позиции и, став преображенным человеком, обновить свою страну и весь мир. Вы уже определенно начали меняться. Крайне необходимо изменить этот мир зла. Он должен стать другим. Живущие в мире зла люди, так же как и сатана, не любят тех, кто представляет сторону Бога. Именно поэтому весь мир ополчился против меня. Но поскольку я живу для Бога, Он защищает меня. Сатана меня ненавидит, а Бог любит. Ни гонения, ни унижения не смогли меня сломить. Наперекор всем я поднялся на самую вершину. И теперь никто не в силах помешать мне. Почему, несмотря на преследования, я сумел установить крепкое основание на мировом уровне? Какая сила помогла мне в этом и побудила меня выступать перед выдающимися учеными и руководителями мирового масштаба? Это стало возможным только потому, что Бог наделил меня особыми полномочиями. Всегда защищая и направляя меня, Он и сейчас постоянно со мной, именно поэтому во всех делах мне обычно сопутствует успех. На протяжении всей истории многие религиозные деятели могли общаться с духовным миром. Но знайте, что лишь я во всей полноте понял и объединил духовный мир, а после этого реально приступил к делу на земле. Объединив духовный мир, я получил от Бога Небесную печать признания. С тех пор как я 20 лет назад приехал в Соединенные Штаты, мне пришлось пережить невероятные гонения. Но я знал, что намерения Бога касательно христианства, после жертвенных и кровавых 2000 лет, сфокусировались сейчас на Америке. Именно поэтому я не мог оставить эту страну. <...> Унаследовав род греха, мы должны не щадя жизни упорно трудиться до победного конца. “Кто станет сберегать душу свою, тот погубит ее; а кто погубит ее, тот оживит ее” (Лук. 17: 33). Таким был путь Иисуса, когда он явился миру. <...>

Ради установления мира во всем мире я преуспел во многих сферах деятельности. Позвольте мне привести несколько примеров. Чтобы создать полноценную основу для будущего мира, нам нужен всемирный образовательный академический центр, подобный университету ООН, в котором бы не было расовых, религиозных или языковых барьеров. Для глобального научного обмена нам потребуется система высших школ дистанционного обучения. Нам также надо развивать объединенную научную медицину. Мы должны не только лечить вызванные грехопадением болезни, но также и положить конец конфликту между Востоком и Западом путем гармоничного слияния их культур. Объединив восточные и западные методы лечения, мы сможем одолеть практически все ранее считавшиеся неизлечимыми болезни, например СПИД. В Корее среди деревенских жителей есть много талантливых целителей, которые, не имея специального медицинского образования, излечивают многие серьезные заболевания, не поддающиеся лечению методами современной научной медицины. Эти целители получают знания об особых методах лечения через духовный мир. Пока мы до определенной степени не признаем существование духовного мира,

наши проблемы будут лишь усугубляться. Проекты, о которых я только что говорил, уже внедряются в университетах Бриджпорт и Сан Мун. Кроме “Вашингтон Таймс” я также основал и другие газеты, которые освещают события целого полушария. Чтобы расширить духовное взаимообогащение и взаимопомощь людей всего мира, я сейчас развиваю деятельность в области средств массовой информации в 185 странах. На протяжении своего пребывания в Америке я никогда не был у нее в долгу. Скорее можно говорить об обратном. Я делился с Америкой Божьим благословением, которое посылали мне Небеса. Отдав все, я не получил взамен ничего.

Такой человек преобразует мир в Царство Небесное на земле, ему будет гарантировано место в Царстве Небесном в духовном мире и он станет владыкой от Бога, как в духовном, так и в физическом мире. Такой человек примет участие в международной церемонии Святого Благословения, которая утвердит на земле победный мир свободы, счастья и единства. Я приглашаю всех вас в этом году принять участие в Церемонии Благословения 3,6 миллионов пар. Вас будут приветствовать небо и земля, и вы обретете путь вечной жизни.

Сегодня на нашей встрече собрались деятели литературы со всего мира, и я надеюсь, что сотрудники “Вашингтон Таймс” вместе с деятелями мировой литературы станут инициаторами создания культуры истинной семьи и истинного мира (Вселенной), которая берет начало в истинной любви Бога, и провозвестниками мирного единства в грядущем XXI веке. Да благословит Бог вас, ваши семьи и ваш труд. Спасибо.

Мун Сон Мён. Истинная любовь как основа истинной семьи и истинной Вселенной. [Электронный ресурс] / Сон Мён Мун / Веб сайт : “Чхонильгук – сайт Царства Небесного на земле и на небе”. – Режим доступа : <http://cheonilguk.ru/Rechi--Messii/Istinnaya-lyubov-kak-osnova-istinnoy-semi-i-istinnoy-Vselennoy-Iyun-1997-g>

Примітки:

¹ Мун Сон Мён (1920–2012 рр.) – засновник та лідер нового релігійного руху “Церква об’єднання”. Батьки його були буддистами, але коли Муну виповнилося 10 років, вони прийняли християнство. Мун у Токіо вивчав електротехніку, однак перервав навчання, тому що через видіння (в 1936 р.) був покликаний до релігійної діяльності. Мун проповідував у Кореї. Після розколу країни комуністи захопили північну частину і Мун потрапив до в’язниці, звідки його в числі інших в 1950 р. звільнили війська ООН. Мун поновив свою діяльність у Південній Кореї в місті Пусан. Нове віровчення було викладено в книзі “Божественний принцип” (1952 р.). В 1957 р. було видано “Пояснення Божественного принципу”. В 1960 р. Мун одружився з Пак Джа Хан, і це весілля він назвав “шлюбом агнця”. В 1954 р. було організовано “Асоціацію Святого Духа за об’єднання світового християнства”, відоме тепер за назвою “Церква об’єднання”, яка розгорнула активну місіонерську діяльність. Наприкінці 1971 р. Мун емігрував в Америку, де протягом трьох років унормував усі сторони діяльності церкви. Церквою проводилися різнопланові освітні, культурницькі, комерційні програми. Мун керував міжнародною економічною імперією. Суднобудування, будівництво, машинобудування, виробництво цементу, титану, фармацевтика, – це лише деякі джерела його коштів. Декілька разів Муна притягували до судової відповідальності за податкові махінації. Сьогодні прихильники “Церкви об’єднання” є у 160 країнах світу.

Запитання до документа:

1. Які загальнолюдські цінності пропагуються церквою Муна?
2. Які рядки тексту вказують на посиленню пропаганду Сан Мьон Муном власної діяльності?
3. Які риси віровчення підкреслюються в даному документі?
4. У чому важливість “Церемонії Благословіння” в плані зростання церковної інституції?
5. Чи можна за документом зробити висновок про масштабність діяльності Церкви Муна (відповідь аргументуйте)?
6. На яких віруваннях базується релігійна система “Церкви об’єднання”?
7. Чому лідер церкви так зацікавлений у співробітництві з державними структурами?
8. Які біографічні відомості про Сан Мьон Муна подає документ?
9. За документом охарактеризуйте ставлення Муна до представників інших релігій?

№№ 6.6 (67) – 6.7 (68)

Діяльність “Білого братства” стала одним із яскравих епізодів релігійного життя пострадянської України. Ця організація привернула до себе увагу значної кількості членів українського суспільства. Ставлення до неї було неоднозначним. У листопаді 1993 р. лідерів руху було заарештовано, а згодом – ув’язнено за кримінальні злочини вчинені під приводом виконання релігійних обрядів. Публіковані нижче джерела характеризують Біле братство як релігійний рух у історичному висвітленні.

Українські релігієзнавці про “Біле братство” як новітній релігійний рух
1997 – 15 травня 2013 рр.

№ 6.6 (67)

Зі статті українського релігієзнавця д.ф.н. Віктора Єленського
“Біле братство як підручник соціології релігії”

1997 У широкому сенсі новітні релігійні рухи – постійний фермент релігійної картини світу, який невтомно продукує у минулому, сьогоденні й майбутньому релігійні пошуки <...>.

У більш вузькому значенні “новітні релігійні рухи” (НРР) – це сучасні нам течії, які охопили Захід з кінця 60-х років (хоча деякі з них – Сайєнтологічна церква Рона Хаббарда чи Церква уніфікації Муна – були засновані раніше). <...>

НРР, які прийшли із Заходу, змінили останнім часом не тільки масштаби, але й характер своєї присутності у Східній Європі, їхні центри тепер не вдовольняються тонким прошарком внутрішніх емігрантів чи особами, приголомшеними “проклятими” питаннями буття. У надзвичайно строкатій гамі нових для пострадянського простору релігійних утворень дедалі помітнішими стають не ті з них, які кидають виклик суспільству й оголошують його приписи незначущими, а ті, що обіцяють прозахідно зорієнтованій молоді цілком добропорядну буржуазну перспективу. Церква уніфікації практикує

уроки англійської, менеджерські курси й навчання за кордоном. У Сайєнтологічній церкві вас навчать, як вести ділові переговори й досягати матеріального добробуту. Трансцендентальна медитація (ТМ) запропонує програму самоорганізації і, як наслідок, особистого успіху. Іншими словами, залишаючись новими у вузькому значенні цього поняття, багато нових релігій перестають бути новими у широкому сенсі. <...>.

Біле братство – новий релігійний рух і в широкому, і у вузькому значенні. Він зародився наприкінці 80-х, коли зі своїх напівконспіративних квартир, гуртків та семінарів почали вибиратись кришнаїти, реріхівці, екологісти, послідовники Раджнєша тощо. Вони створили навколо себе дивний простір, принагідний для людей незадоволених, що шукали себе й відповіді на екзистенційні питання. “Перший призов” Білого братства жадав чітких і недвозначних відповідей на них. Можливо, вони були більш схильні до підкорення, ніж до творчості, до слухняності, ніж до самостійності в оцінках. Іноді це називають спокусою тоталітаризму, прагненням позбутись нестерпної агонії постійного вибору. Але те, що ці люди у більшості своїй не соціальні аутсайтери й не особи з психічними відхиленнями, – цілком зрозуміло.

Як і всякий новий релігійний рух, Біле братство невіддільне від особистості свого творця. Юрій Кривоногов – хрестоматійний релігійний лідер. Незадоволений своїм соціальним статусом, змучений нескінченними амбіціями, не визнаний у науковому колі, зацікавлений соціальною психологією, біоенергетикою, механізмами впливу на великі маси людей... Це майже класична стартова характеристика багатьох майбутніх пророків і гуру.

На перетині професійних занять та особистих уподобань, захоплення історією релігії і містичними вченнями Кривоногов “виходить” на можливість досягнення величезної, практично нічим не обмеженої влади над свідомістю й поведінкою людей. Слід підкреслити, що механізми, задіяні ним для побудови, організації й контролю над нею, не виходять за рамки феноменів, описаних соціальною психологією і психологією релігії <...>.

Отже кандидат технічних наук Ю.А. Кривоногов створив у 1990 на базі Київського відділення Фонду милосердя і здоров'я Інститут душі людини, який став попередником Білого братства. Він видавав газету “Атма”, різноманітні методички та брошури (див. наприклад: Ю.А. Кривоногов: Как пробудить скрытую биоэнергию? – К: об-во “Знание” УССР”, 1990. – 48 стр.). Досить швидко Інститут душі еволюціонував у релігійну общину з жорсткою ієрархією й бездоганною дисципліною, націлену на активну, навіть агресивну місію у світі, приреченому загинути до кінця тисячоліття. Нову релігію Кривоногов конструює з елементів стародавніх єгипетських культів, ведичної релігії, кришнаїзму, іудаїзму, християнства. Він проголошує “надрелігією”, “вселенською”, “епохальною” релігією й називає її ЮСМАЛОС (ЮС у цій аббревіатурі означає – Юоан Свами, сам Кривоногов; МА – Марія Деві, Марина Цвигун, про яку йтиметься далі; ЛОС – планетарний Логос). Причому спочатку нове вчення спирається майже виключно на свою орієнтальну складову – це данина особистому захопленню кришнаїзмом і першому набору братства, який духовно перебрався на Схід. Потім поряд з елементами східних культів,

різноманітними “еволюціями монад” і “трансформаціями планет” у вчення Кривоногова дедалі рішучіше входить християнська есхатологія (“виправлена й доповнена”). Але вчення не має організуючого стрижня, наріжного каменя, котрий, падаючи у вир історії, залишив би по собі кола на тривалий час. Отож з’являється ідея “бога живого”, яка з’єднала різноманітні елементи кривоногівського вчення й надала братству необхідної психологічної та моральної напруги.

Так з’являється Марія Деві, яка невдовзі стала Марією Деві Христос. На роль “бога живого” запрошували не саму лише Марину Цвигун. Але саме ця молода жінка, в минулому журналіст молодіжної газети, впоралась з нею блискуче. Очевидно, в момент зустрічі з Кривоноговим вона перебувала в якомусь пограничному стані. Внаслідок перенесеної в 1990 р. операції Цвигун зазнала сильного стресу. Вийшовши з лікарні, Марина повідомила свого сина, що “його мама – це вже не його мама”. Потім вона зустрічає Кривоногова, який приїхав до Донецьку виступати з лекціями. За версією посвячених, 11 квітня 1990 р. Марина Цвигун померла, а в її тілесну оболону увійшов Христос, – одкровення в історії релігії не оригінальне; й навіть у наш час воно має чимало аналогів. Кривоногов стає її пророком і неподільно контролює організацію. При появі “бога живого” та її пророка посвячені ридали, з багатьма траплялася істерика.

З описів, свідчень очевидців, самих юсмаліан можна виснувати, що для контролю за поведінкою членів громади використовувались соціально-психологічні механізми, добре відомі тисячі років тому. “Улюблені діти” мали перебувати в атмосфері постійної напруги й готовності перейти ту хистку межу, яка відділяє їх від “саду вічного блаженства”. В сектах на кшталт Білого братства відбувається постійне розжарювання емоційної дуги. При цьому лідер постійно підхльостує “вірних” прорцтвами, незвичайними, часто абсолютно суперечливими вказівками, встановлює для них жорсткий кодекс поведінки, поводить безжально і деспотично, а рядові віруючі “заряджають” лідера неймовірним возвеличенням, палкістю, екзальтованими вчинками та безмежною відданістю. Але це не може тривати нескінченно. Настає час – і, настає за спостереженнями релігієзнавців, доволі швидко, – коли харизматичний лідер стає на шлях або більш раціональної організації громади, або чинить опір її інституалізації. Кривоногов обирає друге. Вони з Цвигун повертаються з-за кордону і оголошують, що з 1 по 10 листопада 1993 року триватиме “декада покаяння”. Атмосфера нагнітається. Київ обклеєно двоперстою Марією Деві, в українську столицю звідусіль прибувають посвячені. І лідери ведуть їх на Софіївську площу, блокувану ЗМОПом і журналістами. Кривоногов пише інструкцію “Як поводитися у тюрмах, КПЗ, психушках”, де закликає юсмаліан “показати демонам свою силу” і звільняє їх від турбот про своє мирське життя та відповідальності за порушення мирських законів. “Ми йшли до Софії як на смерть!” – згадують вони пізніше.

Заклики до нових звершень і безперервні підстьобування, розраховані на підтримку ентузіазма, – дійовий інструмент харизматичних лідерів. Постійні нападки на помічників, висунення нездійснених завдань, зміна вказівок,

нескінченні звинувачення у зраді і культивуація страху – прийоми, якими користувались Мойсей Давид з “Дітей бога”, Джим Джонс із “Народного храму”, голова “Сінаю” Чак Дідеріх та ін. Саме таким чином вони підтримували свій авторитет і усували конкурентів у боротьбі за лідерство і неподільну владу над сектантами.

Створивши, однак “бога живого”, Кривоногов зробив одночасно і дуже сильний крок, і відступив від хрестоматійних правил конструювання общини-корпорації. На думку ряду дослідників, одноосібність лідера – необхідний елемент її функціонування: Марія Деві Христос не тільки стала поряд з Кривоноговим, але і переграла його. Кривоногова стали звинувачувати у викривленні послань “бога живого” і фізичному насильстві по відношенню до неї. Авторство “декади покаяння”, яке передувало подіям на Софійській площі в листопаді 1993 р., приписують (очевидно, не без підстав) виключно йому. Для значної, (якщо не більшої) частини юсмаліан до часу виголошення вироку у справі (лютий 1996 р.) Кривоногов виявився вже розжалуваним – він більше не пророк, між ним і Марією – споруджена нею “енергетична стіна”.

Слідство у справі Білого братства тривало п’ятнадцять місяців, судовий процес – одинадцять. 9 лютого 1996 р. Київський міський суд виніс вирок: Юрія Кривоногова засуджено до семи років позбавлення свободи, одного з лідерів – Віталія Ковальчука – до шести, Марина Цвигун – до чотирьох. Підсудним інкримінувалися злочини, передбачені статтями 77 КК України (масові безпорядки), 187 (захоплення державних і громадських споруд (мається на увазі собор Софії Київської), 209 (посягання на здоров’я громадян під приводом виконання релігійних обрядів).

Суд відбувався в дуже тяжкій атмосфері. Громадська думка була підготовлена до найсуворішого покарання “білих братчиків”, їх лідери поставали зі сторінок преси злими і кровожерними монстрами, здатними до найогидніших вчинків. Трагедія у токійському метро, що сталась на двадцятий день судового засідання, а за ним самоспалення 16 членів “Ордену Сонця” у Французьких Альпах цілковито позбавили підсудних надії на поблажливість. А втім, у них ще залишався шанс. Прокурор Анна Мулюн, яка підтримувала державне обвинувачення, висловила в одному з газетних інтерв’ю в тому дусі, що якби підсудні розкаялись у своїй антисуспільній діяльності, то можна було б обмежитися й умовним покаранням. Спокути не сталося. Винними Кривоногов, Ковальчук та Цвигун себе не визнали.

Єленський В. Біле братство як підручник соціології релігії / Віктор Єленський // Людина і світ. – 1997. – № 5-6. – С. 23-29.

№ 6.7 (68)

**Коментар релігієзнавиці д.ф.н. Людмили Филипович Інтернет-виданню
“Новий погляд” про повернення “Білого братства” в Україну**

15 травня 2013 р.

Те, що російські ЗМІ так завзято коментують повернення у Київ “Білого братства”, свідчить, що росіян це питання тривожить більше, ніж самих киян.

Відтак, не варто “Біле братство” і його лідера, Вікторію Преображенську,

відому як Марія Деві Христос, демонізувати. Таке явище було історично, але воно вичерпало свої внутрішні потенції, і з віросповідного давно перетворилось на естетично-культурне.

Такі думки у коментарі “Погляду” висловила завідувач відділу історії релігії та практичного релігієзнавства Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України Людмила Филипович.

“Про те, що у Київ привезла свої картини Марія Деві Христос, вона ж Вікторія Преображенська, я знаю вже роки два. Я періодично ходжу по вулиці Софіївській і заходжу у її галерею. Ніхто до мене не пристає, – запевнила Людмила Филипович і додала впевнено:

Я збираюсь своїх студентів туди повести. Це ж цікаве явище. І потім – не все так демонічно, як хочеться росіянам. Ясно, що вже не буде того повернення, що ми мали у 90-тих роках”, – наголосила спеціаліст з релігієзнавства.

На переконання вченої, ця нова релігійна течія – уже пройдена сторінка в історії українського народу: “Не можна вступити двічі в одну і ту ж воду. Повернення не буде ніколи. Воно може постати лише як нове явище”, – відмітила релігієзнавиця.

Також вона зазначила, що послідовники “Білого братства” знаходяться у стані духовного пошуку.

“Відповідно, люди, яким за бога править Мамон (бог багатства та наживи – ред.), глибоко начхали на ті думи і переживання, які ми знайдемо у творчості Вікторії Преображенської, раніше Марії Деві Христос, – пояснила Людмила Филипович, аргументуючи. – Адже вона дбала не про власну кишеню, а про спасіння всього людства. Просто її, правду кажучи, використали, як солідний рупор для проголошення певних ідей явно нерелігійного ґатунку, аби поспостерігати, як суспільство відгукнеться на ті заклики у 90-тих роках”, – пояснює співрозмовниця.

За її словами, 90-ті роки були роками агонії радянської імперії. І, коли після розпаду Союзу люди втратили під ногами моноліт, братство вийшло зі своїми проповідями.

“Я була на Софійській площі і прекрасно знаю, що ніякого захоплення собору, яким усіх лякають, не було, – зазначила спеціаліст. – Їх там було чоловік 12, а на вході два дужих охоронці. Там дівчата 18-19 років зайшли помолитися, а охоронці, коли зрозуміли, що то не екскурсанти, почали тиснути їх до стіни. І тоді хтось зірвав вогнегасника, щоб відбитись від чоловіків”, – підкреслила Людмила Филипович.

Як пригадує співрозмовниця, їх та їхніх послідовників, що “підтягнулися”, затримали: “Без сумніву, люди були під впливом проповідей Кривоногова і Цвинун”, – зауважила спеціаліст, додаючи: “Але ж ми 50 років намагалися відійти від проповідей Леніна. І йдеться не про тисячі людей, а про мільйони. А членів братства від сили може бути 2 тисячі, а не сотні тисяч, як повідомляють ЗМІ”, – наголосила Людмила Филипович.

Тим паче, Львівщина, Тернопільщина та Івано-Франківщина найменше зареєстрували нових релігійних течій в той час, як у Донецьку їх чимало – 24%, – свідчить Людмила Филипович.

На її переконання, українці уже набули досвіду і ніхто не стане членом цієї течії, та й саме братство не несе в собі абсолютно ніякої загрози.

Нагадаємо, у ЗМІ з'явилась інформація, що у Київ повернулося “Біле братство”, яке у 90-тих роках намагалось захопити Софійський собор.

“Не все так демонічно, як хочеться росіянам”, – релігієзнавця про повернення “Білого братства” в Україну [Електронний ресурс] // Новий погляд. – 15.05.2013. – Режим доступу : <http://www.pohlyad.com/news/n/15192>

Запитання до документа:

1. Як характеризує Біле братство В. Єленський?
2. Які складові релігійного вчення вбачає в організації Білого братства В. Єленський?
3. Якою була роль лідерів у Білому братстві?
4. Яких покарань і за що зазнали керівники Білого братства?
5. Яку головну ідею несуть публіковані коментарі Л. Филипович про Біле братство?
6. Наскільки схожими і відмінними бачаться Вам оцінки Білого братства, зроблені релігієзнавцями у 1997 і 2013 рр.?
7. Охарактеризуйте за текстами обох джерел образ Вікторії Преображенської.
8. Яку оцінку сучасного стану “Білого братства” дає Л. Филипович?
9. Про що, на Вашу думку, свідчить наведена редакцією видання “Новий погляд” статистика поширення нових релігійних рухів в регіонах України?
10. Якими Вам бачаться перспективи поширення нових релігійних рухів в Україні?

№ 6.8 (69)

За дорученням Президії Національної академії наук України співробітниками Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України була проведена експертиза віровчення і практики Церкви Саєнтології в Україні. Враховуючи резонанс, який викликала діяльність церкви, учасники експертної групи Віктор Єленський, Олександр Саган підготували брошуру на основі матеріалів експертного висновку. Висновки відповідають на питання щодо змісту і практики віровчення та відповідність форм і методів діяльності організації чинному українському законодавству.

Українські релігієзнавці про Церкву Саєнтології

2004 р.

1. Церква Саєнтології є релігійною організацією оскільки:
 - 1.1. Саєнтологія пропонує своїм членам безсмертя, вічність і сенс життя, що дає вирішальні підстави для кваліфікації її як релігії.
 - 1.2. Її вчення є віровченням – воно містить віру в надприродний світ і надприродні сили, претендує на вирішення граничних, фінальних проблем людського буття; містить ідеї існування після смерті та спасіння, яке досягається – і це відрізняє саєнтологію від інших релігій – через раціональне

мислення, емоційний самоконтроль і чітко сформульований запит; наполягає на необхідності духовного життя і духовного вдосконалення. Це вчення ґрунтується у тому числі й на Одкровенні, яке отримав засновник церкви; воно містить розвинуту містику і утопічну програму (очищення планети); моральний код, який є обов'язковим для членів; розрізнення між добром і злом; приписи, які встановлюють відповідальність людини по відношенню Вищої Сили, але не передбачають відповідальність Вищої Сили перед людиною.

1.3. Віровчення Церкви саєнтології з обов'язковістю передбачає комунікацію із трансцендентним, яка (комунікація) спрямована на досягнення тих самих цілей, що і в інших релігіях: очищення особи та реабілітація її душі, що постають як складові довготермінового процесу спасіння; при цьому наукова стилізація не затіняє суто релігійного звернення до трансцендентного. Комунікація включає також, але не зводиться до молитов, які поступово піддаються формалізації (молитви за повну свободу, за справедливість, за мир, за духовний прогрес, за релігійну свободу та інші).

1.4. Церква здійснює колективні служіння, у центрі яких стоїть “служіння словом” або пропаганда вчення церкви і має обрядову систему, колективні церемонії і ритуали, включно із “обрядами переходу”, котрі позначені типовими складовими релігійних обрядів (специфічна формалізована процедура; спеціально призначені для здійснення обряду персони; визначена послідовність у часі і просторі; звернення до трансцендентного; звернення до колективної ідентичності).

1.5. Саєнтологічний рух являє собою достатньо типову церковну організацію, яка передбачає лояльність до себе з боку членів, має достатньо розвинуту внутрішню структуру, місцеві, регіональні управління і міжнародний центр, ієрархію служителів, які отримують спеціальну освіту і проходять через ініціацію; корпус осіб, які повністю присвятили себе церкві і погодилися на обмеження у зв'язку із цим.

1.6. Якщо деякі риси саєнтології не відповідають авраамістичній традиції, вони зустрічаються в інших релігійних традиціях — в індуїзмі, буддизмі, синтоїзмі.

1.7. Сукупність вищеперерахованих характеристик вказують на релігійну сутність саєнтології і вирізняють її від деїстичних філософських систем, які мають власні космології і пропонують сенс життя, але не пов'язують особу із надприродними силами; від індивідуальної магії, яка скеровується на досягнення емпіричних результатів через застосування емпіричних технік від деїстичних організацій таких, до прикладу, як масонські, які визнають існування Великого Архітектора, але чий обряди не спрямовані на встановлення зв'язку між ним і людиною.

1.8. Саєнтологія не може вважатися сектою не лише тому, що українське законодавство таким поняттям не оперує і тому тільки, що це поняття має виразно образливу коннотацію (відтінок). Саєнтологія не є сектою також і з точки зору соціології релігії: вона не відкидає світ, а спрямовує своїх членів на досягнення успіху в ньому; активно бере участь у поцейбичних справах і вдосконаленні суспільства з огляду власного віровчення; не накладає на членів

обмежень щодо спілкування з позацерковним оточенням; не вдається до ворожнечі стосовно інших релігій; не вдається до суворих табу в їжі, одязі, проведенні дозвілля.

2. Автори не віднайшли у віровченні та практиці саєнтології ні прямих закликів, ні опосередкованих положень, ні прихованих, завуальованих текстів, ні конкретних проявів, які були б спрямовані: на підрив безпеки та цілісності України; на цілісність особистості, права і свободи громадян; на відмову від виконання законом встановлених громадських обов'язків; на вчинення будь-яких протиправних дій; закликали б до руйнування сім'ї, загрожували б моралі й здоров'ю українців.

3. Саєнтологія, як і абсолютно всі інші релігії, є продуктом еволюції. Жодна релігія не з'являється у вигляді цілковито завершеної системи доктрин, практик і організаційної структури. Саєнтологія не становить винятку – з елементів терапевтичної теорії за п'ятдесят років вона трансформувалася в релігійний комплекс, котрий продовжує свою еволюцію. Це стосується, в першу чергу, соціальної практики церкви. Тривала прискіплива увага до неї з боку громадськості, правоохоронних та фіскальних органів, численні судові процеси постійно примушують керівні органи Церкви не тільки адаптувати свої вимоги й практики до національних законодавств, але й вживати упереджувальні кроки, які б не дозволили звинувачувати Церкву в несумлінному приваблюванні нових членів, зловживанні їхньою довірою, фінансових махінаціях тощо. Так, скажімо, було впроваджено орієнтаційний курс, який дає характеристику того, що Церква може дати особі, серед членів стало поширюватися інформаційне видання “Інформація про податки і ваші пожертви”, а також запроваджено систему, яка передбачає повернення у деяких випадках витрачених коштів.

Поява в Україні Церкви Саєнтології стала можливою лише після отримання країною незалежності і встановлення тут базових принципів свободи совісті. Проте навіть після відкриття країни для місіонерської діяльності саєнтологи не одразу заявили про себе. Перші дві громади саєнтологів проінформували державні органи про свою діяльність у 1995 р. Цікаво, що певний час громади саєнтологів були відображені у державному реєстрі як такі, що існують, але без реєстрації. Так, у 1997–1999 рр. їх було зафіксовано три, у 2001–2002 роках – чотири, а у 2004 р. у статистиці значилася лише одна громада, яка на початок 2004 р. чомусь зникла із офіційного реєстру.

В Україні діють два потужних саєнтологічних центри – Харківський гуманітарний центр Хаббарда і Київська громада, та біля 15 саєнтологічних громад у Харкові, Одесі, Львові, Миколаєві, Ужгороді, Полтаві, Маріуполі, Прилуках, та інших містах.

Єленський В.Є. Саєнтологія в Україні. Віровчення і практика релігійної організації “Церква Саєнтології” та відповідність форм і методів її діяльності чинному в Україні законодавству / В.Є. Єленський, О.Н. Саган. – К. : Швидкий Рух, 2004. – С. 63–66.

Запитання до документа:

1. Які аргументи релігієзнавці наводять на користь того, що Церква Саєнтології є релігійною організацією?
2. Що стверджується у тексті з приводу відповідності чинному законодавству України форм і методів діяльності Церкви Саєнтології?
3. Яку думку висловлено у тексті щодо еволюції Церкви Саєнтології протягом її п'ятдесятилітнього існування?
4. Охарактеризуйте динаміку поширення Церкви Саєнтології в Україні.

№ 6.9 (70)

Документ характеризує важливу складову діяльності Міжнародного товариства свідомості Кришни – проведення благодійницьких акцій. Ілюструється надання в Україні допомоги малозабезпеченим, що сприяє вирішенню соціальних проблем.

Повідомлення кореспондента газети “Голос України” про діяльність благодійного фонду “Їжа життя”

2010 р.²

Чийсь нікому не потрібні бабусі й дідусі з дитячим нетерпінням виглядають своїх нинішніх годувальників. Їжу роздають просто на вулиці. Водянисту вівсянку наливають у простягнені тремтячими руками старих людей целофанові пакети та літрові банки. <...> Бідони з кашею спустошують через двадцять хвилин. Хліб просять чорний.

“Білий дуже смачний, але в батоні – скоринка, а зубів немає. Зріжеш – і їсти нема чого”, – тихо пояснює Наталя Андріївна. Вона приходить сюди щовівторка. Хтось зі знайомих розповів, що шанувальники Кришни раз на тиждень приїжджають мікроавтобусом і підгодовують самотніх старих людей кашею, хлібом і компотом. При цьому ні тобі релігійних проповідей, ні кришнаїтської літератури на додачу. <...>

Кореспонденти “Голосу України” спостерігали за мовчазною чергою людей в очікуванні благодійного пайка крізь завісу сліз. <...>

Вони збираються біля соціального центру для незаможних на Подолі з самого ранку. В когось у руках судочок, хтось приносить пластикові пляшки, а деякі простягають під кашу замусолені пакети. Але ще до того, як привозять їжу, пенсіонерів звіряють за списком і видають талони на продукти. Процедура триває кілька хвилин. Одержавши папірця з персональним номерком, чийсь нікому не потрібні бабусі й дідусі з якимсь дитячим нетерпінням виглядають своїх нинішніх годувальників. <...>

Кришнаїти <...> мають чималий досвід роботи з малоімущими. З їхнім фондом “Їжа життя” співпрацюють не перший рік. Спочатку страждених пригощали на Туровській, 29, потім переїхали на Новомостицьку, 2. Але й це приміщення відібрали. Тепер раз на тиждень розвозять вегетаріанську кашу мікроавтобусом.

Наталія Овдієнко

Овдієнко Н. Овсянку кони едят, а они он какие сильные [Електронний ресурс] / Н. Овдієнко // Голос України. – 2010. – № 43. – 11 березня. – С. 8.

– Режим доступу : <http://dobrotvorite.org.ua/uk/pro-zhyttja-fondu/zmi-profond/875-oatmeal-horses-eat-it-and-they-are-strong.html>

Примітки:

¹ Понад тридцять років тому кришнаїти почали проводити програму “Їжа життя” по всьому світі. З 1994 р. вона стала офіційною благодійною організацією.

² Датовано за часом публікації статті.

Запитання до документа:

1. За документом визначіть, що входить до завдань фонду?
2. Як Ви вважаєте яке значення мають такі благодійницькі акції для формування іміджу церкви у громадській свідомості?
3. Чому саме вегетаріанські страви подаються благодійниками фонду?

№ 6.10 (71)

Документ показує важливість місіонерської діяльності для розвитку Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів. Церква здійснює широку місіонерську програму, у завдання якої входять не тільки проповідь, але й надання гуманітарної допомоги по усьому світі. Наводиться аргументація необхідності проведення масштабної місіонерської діяльності, надаються відомості щодо вікового складу місіонерів, їх повсякденного життя.

Стаття Інтернет-сайту “Церква Ісуса Христа Святих останніх днів” про місіонерське покликання

2014 р.¹

Кто служит миссионерами?

Если вы видели их шагающими, едущими на велосипедах или передвигающимися по городу за рулем автомобиля, вы, вероятно, задались вопросом, что именно делают мормонские миссионеры.

Почему эти юноши и девушки решили надеть костюмы и платья и отправиться на 2 года в чужие страны? Церковь Господа всегда была миссионерской церковью. Так же как Иисус Христос и Его ученики проповедовали Евангелие, больше 50-и тысяч миссионеров Церкви Иисуса Христа Святих последних дней распространяют сегодня Его слово. Они призваны проповедовать Евангелие Иисуса Христа во всех частях мира. Большинству миссионеров приблизительно 20 лет, хотя много супружеских пар старшего возраста тоже хотят служить. Миссионеры добровольно откладывают приблизительно на два года учебу, работу и свидания, чтобы служить Господу за собственный счет.

Даже связь с семьей ограничена письмами или перепиской по электронной почте и очень редким общением по телефону, чтобы миссионеры могли искренне сосредоточиться на служении Господу и людям там, где они служат. В течение этих двух лет служения они полностью посвящают себя изучению, встречам с людьми и обучению знаниям об Иисусе Христе и Его восстановленной Церкви. Их работа – это труд любви, и большинство миссионеров завершает миссию с чувством того, что они получили больше, чем дали своим служением.

Кто служит миссионерами? // Веб-сайт: “Церковь Иисуса Христа Святых последних дней”. – Режим доступа : <http://www.mormon.org/rus/миссионеры>

Примітки:

¹ Дата звернення до ресурсу.

Запитання до документа:

1. *Що документ говорить про зовнішній вигляд мормонів? Як Ви вважаєте чому саме так одягаються мормонські місіонери?*
2. *Скільки років члени церкви мають присвятити місіонерському служінню?*
3. *Чим церква аргументує необхідність проведення місіонерської діяльності?*
4. *Який вік місіонерів? Про що це свідчить?*
5. *Що документ говорить про джерело фінансування місіонерської діяльності?*

МОДУЛЬ 2. ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ ХРИСТІЯНСТВА У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

РОЗДІЛ 7 ВИНИКНЕННЯ Й ФОРМУВАННЯ ХРИСТІЯНСТВА

Християнство виникло на сході Римської імперії, в Іудеї, що була захоплена Римом у 61 р. до н.е. На початку I ст. Римська імперія знаходилася на стадії переходу до феодальних виробничих і суспільних відносин. Криза рабовласництва охопила всі сфери життя. Увесь гніт державної машини імперії породжував у середовищі підкорених народів відчуття ненависті до завойовників і водночас безсилля перед ними. Всі спроби визволитися з рабства були з жорстокістю придушені римськими легіонами. Посилилися песимістичні настрої. Історичні умови сприяли формуванню серед різних верств населення потреби у розраді та надії на полегшення життя і спасіння.

Питання виникнення християнства пов'язане з проблемою особи Ісуса Христа. На сьогодні чітко визначилися три концепції її вирішення: євангельська, міфологічна та історична. Найбільшої ваги набуває історична концепція. У порівняно незначній кількості документів, які вціліли до нинішніх днів, маємо свідчення про Христа як реальну історичну особу. В документах №№ 7.1 (72), 7.2 (73), 7.3 (74) подані згадки Йосифа Флавія, Корнелія Тацита, Плінія Молодшого з біографічними відомостями про Ісуса Христа, щодо ступеня поширення релігії в I – на початку II ст. в імперії, формування церковної організації, характер відносин християн та римської влади.

Релігія суперечила культу правителя імперії. Християни не могли визнати імператора своїм Господом, що неминуче призвело до гонінь на прибічників Ісуса Христа. Ставлення римської влади до християнства змальовано в документі № 7.2 (73).

За правління Костянтина Великого (312–337 рр.) відношення римських імператорів до християн принципово змінилося. Імператор пішов на союз з християнською церквою. Цей союз мав, перш за все, політичний характер. З часів правління Костянтина язичницька імперія почала перетворюватись на імперію християнську. Імператор ставав захисником і покровителем, охоронцем порядку та єдності церкви. Християнство обожнювало не самого імператора, а його владу. Воно санкціонувало й освячувало режим необмеженої монархії.

Початок історії християнства позначився активним розвитком богословської думки. 325 р. у Нікеї було скликано перший Вселенський собор, який затвердив Символ віри (“Кредо”) – короткий виклад основних догматів, обов’язковий для всіх християн. Документ № 7.4 (75) проливає світло на перші проблеми, які постали перед християнами на час проведення Першого Вселенського собору.

Всього до розколу християнської Церкви (1054 р.) відбулось сім Вселенських соборів (останній у 787 р.), рішення яких визнають канонічними як католики, так і православні до сьогодні. Діяльність соборів мала і

політичний характер, адже ініціатива їх скликання належала імператорам. Вирішення суперечностей в християнстві на користь об'єднання імперії було стратегічним завданням соборів. Однак розвиток соціально-економічних відносин ставив перед церквою нові проблеми. Зокрема, у Візантії у VIII – першій половині IX ст. посилюється боротьба за землю між фемною знаттю з одного боку та міською аристократією, церквою – з іншого. Це протистояння набуло форми іконоборства. Криза пов'язана з іконоборством поділила християн Сходу більше як на сто років на два ворогуючих табори. Документ № 7.5 (76) віддзеркалює іконобочий рух у Візантії за часів правління імператорів Лева III (717–741 рр.) та Костянтина V (741–775 рр.).

VII Вселенський (II Нікейський) собор (787 р.) розкрив догматичну сутність ікони й схвалив обов'язковість її шанування.

За своїм віровченням християнство ніколи не було єдиним, про що свідчать бурхливі Вселенські собори. У IV–VII ст. визначилися два основні напрями – західний і східний, які відображали особливості історичного розвитку Римської імперії. У східній частині сильна влада імператора у Константинополі була домінуючим чинником церковного життя. У західній частині відбувалося ослаблення імператорської влади. Там поступово формувалися самостійні політичні утворення – варварські королівства. У 410 р. Рим захопили готи (ворота відкрили міські раби). У 476 р. командуючий імператорською гвардією Одоакр, за походженням із германського племені скирів, позбавив влади 16-літнього імператора, який за іронією долі носив ім'я міфічного засновника міста Риму, Ромула. Він відіслав імператорські регалії до Константинополя і утворив в Італії власне королівство – державу Одоакра.

Західноримська імперія перестала існувати. Германські племена остаточно зруйнували Західну імперію. Візантія, зайнята своїми проблемами, не могла надавати Риму необхідної військової допомоги. І сталося неминуче. Римська церква вийшла зі складу Візантії й визнала франкських королів (а не візантійських імператорів) спадкоємцями римських кесарів. 800 року першим “варварським” Римським імператором став Карл Великий, якого коронував Папа Лев III. Документ № 7.6 (77) звертає увагу дослідників на зазначені вище події. Римська церква пов'язала свою політичну долю із Західною Європою, зі щойно охрещеними нею народами та молодими державами. Дія цього політичного фактору разом із сукупністю інших – етнографічного, культурницького, географічного – під впливом богословських суперечностей призвела до розколу християнства у 1054 р.

№ 7.1 (72)

Документ містить першу нехристиянську згадку про Ісуса Христа, яку подає єврейський історик Йосиф Флавій¹ в “Іудейських старожитностях”².

Згадки Йосифа Флавія про Ісуса Христа

*1 ст.*³

3. Около этого времени жил Иисус, человек мудрый, если Его вообще можно назвать человеком. Он совершил изумительные деяния и стал

наставником тех людей, которые охотно воспринимали истину. Он привлек к себе многих иудеев и эллинов. То был Христос. По настоянию наших влиятельных лиц Пилат приговорил Его к кресту. Но те, кто раньше любили Его, не прекращали этого и теперь. На третий день он вновь явился им живой, как возвестили о Нем и о многих других Его чудесах боговдохновенные пророки. Поньше еще существуют так называемые христиане, именующие себя таким образом по Его имени.

Переклад Г. Генкеля.

*Флавий И. Иудейские древности в 2-х т. / Иосиф Флавий.
– Ростов-на-Дону : Феникс, 1999 – . –
Т. 2. – 1999. – С. 496–497.*

Примітки:

¹ Див. прим. до док. № 2.11 (15).

² “Іудейські старожитності” – це найбільша книга автора. Йосиф Флавій ставив перед собою мету познайомити мешканців Римської імперії з багатою та давньою історією свого народу. Книга написана грецькою мовою та складається з 20 книг.

³ Датовано за часом написання “Іудейських старожитностей”.

Запитання до документа:

1. Які відомості надає автор про Ісуса Христа?
2. Серед яких народів поширювалося вчення Ісуса Христа за свідченням Йосифа Флавія?
3. Кого звинувачує автор у смерті Ісуса Христа?
4. Як характеризує іудей Йосиф Флавій Ісуса? Про що це може свідчити?
5. Яке значення, на Вашу думку, мають згадки Йосифа Флавія про Ісуса Христа для визначення достовірності його особи?

№ 7.2 (73)

Документ містить уривок з твору Публія Корнелія Тацита¹ “Аннали”² про християн та перші гоніння на них, що відбулися після підпали Риму в 64 р. Після звинувачення імператором Нероном³ в пожежі, християни зазнали найжорстокіших гонінь. Документ допомагає у розв’язанні проблеми історичності особи Ісуса Христа, вказує на сприйняття християн як окремої, відмінної від іудеїв релігійної групи.

Публій Корнелій Тацит про гоніння на християн

64–65 pp.⁴

44. <...> И вот Нерон, чтобы побороть слухи, приискал виноватых и предал изощреннейшим казням тех, кто своими мерзостями навлек на себя всеобщую ненависть и кого толпа называла христианами. Христа, от имени которого происходит это название, казнил при Тиберии прокуратор Понтий Пилат; подавленное на время это зловерное суеверие стало вновь прорываться наружу, и не только в Иудее, откуда пошла эта пагуба, но и в Риме, куда отовсюду стекается все наиболее гнусное и постыдное и где оно находит приверженцев. Итак, сначала были схвачены те, кто открыто признавал себя

принадлежащими к этой секте, а затем по их указаниям и великое множество прочих, изобличенных не столько в злодейском поджоге, сколько в ненависти к роду людскому. Их умерщвление сопровождалось издевательствами, ибо их облачали в шкуры диких зверей, дабы они были растерзаны насмерть собаками, распинали на крестах, или обреченных на смерть в огне поджигали с наступлением темноты ради ночного освещения. Для этого зрелища Нерон предоставил свои сады; тогда же он дал представление в цирке, во время которого сидел среди толпы в одежде возничего или правил упряжкой, участвуя в состязании колесниц. И хотя на христианах лежала вина и они заслуживали самой суровой кары, все же эти жестокости пробуждали сострадание к ним, ибо казалось, что их истребляют не в видах общественной пользы, а вследствие кровожадности одного Нерона.

Переклад А.С. Бобовича.

Тацит К. Анналы. Малые произведения / Корнелий Тацит // Сочинения : в 2 т. – М. : Научно-изд. центр “Ладомир”, 1993. – Т. 1. – С. 298.

Примітки:

¹ Публій Корнелій Тацит (55–117 рр.) – давньоримський історик. Маючи добру літературну освіту був ритором. Родственні зв'язки з Агріколою, відомим полководцем часу імператора Доміціана, дали можливість Тациту піднятися до рангу нобелів. Після смерті Агріколи Тацит повністю присвятив себе літературі. Автор творів: “Агрікола”, “Германія”, “Діалог про ораторів”, “Історія”, “Аннали”.

² “Аннали” – оригінальна назва – “ Від кончини божественного Августа ” – останній й найбільший твір Публія Корнелія Тацита. В “Анналах” описуються події з 14 р. (смерть Октавіана Августа) до 68 р. (кінець династії Юліїв-Клавдіїв). Твір зберігся не повністю: добре зберігся опис правління Тиберія і Нерона, частково – Клавдія, і зовсім не зберігся опис правління Калігули.

³ Нерон (37–68 рр.) – римський імператор, п'ятий і останній з династії Юліїв-Клавдіїв.

⁴ Датовано за часом описуваних подій.

Запитання до документа:

1. Які рядки вказують на тісний зв'язок релігії з державним ладом?
2. Що автор повідомляє про обставини життя Ісуса Христа?
3. Яких гонінь зазнавали християни за часів Нерона?
4. Чи йдеться у тексті джерела про послаблення позицій християн після смерті Ісуса Христа?
5. Чому, на Ваш погляд, саме християни стали об'єктом звинувачень?
6. Яку позицію займав автор по відношенню до послідовників християнства?
7. Які рядки твору свідчать про сприйняття християн як окремої релігійної групи?

№ 7.3 (74)

Документ подає уривок з листування Плінія Молодшого¹ та імператора Траяна² про стійкість християн у відстоюванні своєї релігії в малоазійській провінції Віфанія. Пліній сумнівається, чи варто йому керуватися анонімними

доносами для звинувачення християн, і питає поради у імператора. Траян виправдовує його підхід і радить не звертати уваги на доноси³. Документ проливає світло на характер відносин християн та державної влади, ступінь поширення християнства.

Пліній Молодший про поширення християнства

*Початок II ст.*⁴

96. Пліній імператору Траяну.

Для мене привычно, владыка, обращаться к тебе со всеми сомнениями. Кто лучше может направить меня в нерешительности или наставит в неведении?

Я никогда не присутствовал на следствиях о христианах: поэтому я не знаю, о чем принято допрашивать и в какой мере наказывать. Не мало я и колебался, есть ли тут какое различие по возрасту, или же ничем не отличать малолеток от людей взрослых: прощать ли раскаявшихся или же человеку, который был христианином, отречение не поможет, и следует наказывать само имя, даже при отсутствии преступления, или же преступления, связанные с именем.

Пока что с теми, на кого донесли как на христиан, я действовал так. Я спрашивал их самих, христиане ли они; сознавшихся спрашивал во второй и третий раз, угрожая наказанием; упорствующих отправлял на казнь. Я не сомневался, что в чем бы они ни признались, но их следовало наказать за непреклонную закостелость и упрямство. Были и такие безумцы, которых я, как римских граждан, назначил к отправке в Рим. Затем, пока шло разбирательство, как это обычно бывает, преступников стало набираться все больше, и обнаружились случаи разнообразные.

Мне был предложен список, составленный неизвестным и содержащий много имен. Тех, кто отрицал, что они христиане или были ими, я решил отпустить, когда они, вслед за мной, призвали богов, совершили перед изображением твоим, которое я с этой целью велел принести вместе со статуями богов, жертву ладаном и вином, а кроме того похулили Христа: настоящих христиан, говорят, нельзя принудить ни к одному из этих поступков.

Другие названные доносчиком сказали, что они христиане, а затем отреклись: некоторые были, но отпали, одни три года назад, другие много тому лет, некоторые лет тому двадцать. Все они почтили и твое изображение, и статуи богов и похулили Христа.

Они утверждали, что вся их вина или заблуждение состояли в том, что они в установленный день собирались до рассвета, воспевали, чередуясь, Христа как бога и клятвенно обязывались не преступления совершать, а воздерживаться от воровства, грабежа, прелюбодеяния, нарушения слова, отказа выдать доверенное. После этого они обычно расходились и сходились опять для принятия пищи, обычной и невинной, но что и это они перестали делать после моего указа, которым я, по твоему распоряжению, запретил тайные общества. Тем более счел я необходимым под пыткой допросить двух рабынь, называвшихся служительницами⁵, что здесь было правдой, и не обнаружил ничего, кроме безмерного уродливого суеверия.

Поэтому, отложив расследование, я прибегаю к твоему совету. Дело, по моему, заслуживает обсуждения, особенно вследствие находящихся в опасности множества людей всякого возраста, всякого звания и обоих полов, которых зовут и будут звать на гибель. Зараза этого суеверия прошла не только по городам, но и по деревням и поместьям, но, кажется, ее можно остановить и помочь делу. Достоверно установлено, что храмы, почти покинутые, опять начали посещать; обычные службы, давно прекращенные, восстановлены, и всюду продается мясо жертвенных животных, на которое до сих пор едва-едва находился покупатель. Из этого легко заключить, какую толпу людей можно исправить, если позволить им раскаяться.

97. Траян Плинию.

Ты поступил вполне правильно, мой Секунд, произведя следствие о тех, на кого тебе донесли как на христиан. Установить здесь какое-нибудь общее определенное правило невозможно. Выискивать их незачем: если на них поступит донос и они будут изобличены, их следует наказывать, но тех, кто отречется, что они христиане, и докажет это на деле, т.е. помолится нашим богам, следует за раскаяние помиловать, хотя бы в прошлом они и были под подозрением. Безымянный донос о любом преступлении не должно приобщать во внимание. Это было бы дурным примером и не соответствует духу нашего времени.

Переклад М.Є. Сергєєнка.

Письма Плиния Младшего / [подг. изд. Сергєєнка М.Є., Доватур А.И.]. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Наука, 1982. – С. 205–206.

Примітки:

¹ Пліній Молодший (62–113 рр.) – римлянин, державний діяч, відомий адвокат, письменник. У 110 р. був призначений імператорським легатом у провінцію Віфінія з відповідальним завданням щодо викорінення корупції, однак там раптово помер. Літературну спадщину Плінія Молодшого складають його “Листи” в 10 книгах і лише одна з численних, виголошених у Сенаті і судах промов – “Панегірик Траяну”. Книга X містить 121 лист, написаних Плінієм до Траяна під час керування провінцією Віфінія, з декількома відповідями імператора.

² Траян (53–117 рр.) – римський імператор.

³ Практика Римської імперії передбачала юридичні запити на адресу імператора від приватних чи посадових осіб у разі сумнівів при трактуванні і застосуванні права.

⁴ Датовано за періодом життя Плінія Молодшого.

⁵ Йде мова про дьяконіс.

Запитання до документа:

1. Про що свідчить, на Вашу думку, увага, яку приділяв Пліній Молодший справі з християнами?

2. У чому звинувачувалися християни?

3. Які рядки вказують на тісний зв'язок римської релігії з державним ладом?

4. Чому для Плінія було важливим, щоб розкаяні християни здійснили жертвопринищення та поклоніння статуї? Про виконання якого культу йде мова?

5. Чи дозволяє документ стверджувати, що гоніння на християн отримало законодавче оформлення?

6. Яким чином документ характеризує віковий і соціальний склад християнських громад?

7. Що очікувало християн, які не зрікалися своєї віри?

8. Які риси організації християнської громади підкреслює документ?

№ 7.4 (75)

Документ містить витяг з правил першого Вселенського собору¹, що відбувся в 325 р. в місті Нікеї. Він проливає світло на проблеми раннього християнства, наявність розбіжностей, розкриває питання формування церковної ієрархії.

Перший Вселенський собор про формування основ християнської організації

325 р.²

2. <...> Если же, в продолжении времени, душевный некоторый грех обретен будет в некоем лице, и будет обличен двумя, или тремя свидетелями: таковой да будет исключен из клира. А поступающий вопреки сему, яко дерзающий сопротивляться великому Собору, подвергает себя опасности исключения из клира.

3. Великий Собор без изъятия положил, чтобы ни епископу, ни пресвитеру, ни диакону, и вообще никому из находящихся в клире, не было позволено иметь сожительствующую в доме женщину, разве мать, или сестру, или тетку или те только лица, которые чужды всякаго подозрения.

4. Епископа поставляют наиболее прилично всем той области епископам. Если же сие неудобно, или по надлежащей необходимости, или по дальности пути: по крайней мере три в одно место соберутся, а отсутствующие да изъезвят согласие посредством грамот: и тогда совершать рукоположение. Утверждать же таковые действия в каждой области подобает ея митрополиту.

5. О тех, которые епископы, по каждой епархии, удалили от общения церковного, принадлежат ли они к клиру, или к разряду мирян, должно в суждении держаться правила, которым постановлено, чтобы отлученные одними, не были приняты другими. Впрочем да будет исследуваемо, не по малодушию ли, или распре, или по какому либо подобному неудовольствию епископа, подпали они отлучению. И так, дабы о сем происходить могло приличное исследование, за благо признано, чтобы в каждой области дважды в год были соборы <...>

9. Если некоторые без испытания произведены в пресвитеры, или хотя при испытании исповедали свои грехи, но, после их исповедания, противу правила подвиглись человеки, и возложили на них руки: таковых правило не допускает до священнослужения. Ибо Кафолическая Церковь непременно требует непорочности.

10. Если которые из падших произведены в клир, по неведению, или со сведением произведших: сие не ослабляет силы правила церковнаго. Ибо

таковые, по дознании, извергаются от священного чина.

11. Об отступивших от веры, не по принуждению, или не причине отъятия именей, или опасности, или чего либо подобного, как то случилось в мучительство Ликиниево, Собор определил, являть милость им, если и не суть достойны человеколюбия. Которые истинно покаются: те три года проведут между слушающими чтение писаний, яко верные: и семь лет да припадают в церкви, прося прощения: два же лета будут участвовать с народом в молитвах, кроме причащения святых тайн. <...>

13. О находящихся же при исходе от жития, да соблюдается и ныне древний закон и правило, чтобы отходящий не лишаем был последнего нужнейшего напутствия. Если же, быв отчаян в жизни и сподоблен причащения, опять к жизни возвратится: да будет между участвующими в молитве только. Вообще всякому отходящему, кто бы ни был, просящему причаститься евхаристии, со испытанием епископа, да преподаются святые дары.

14. Относительно оглашенных и отпадших, угодно святому и великому Собору, чтобы они три года только были между слушающими писания, а потом молились с оглашенными.

15. По причине многих смятений и происходящих неустойств, заблагорассуждено совершенно прекратить обычай, вопреки апостольскому правилу, обретшийся в некоторых местах: дабы из города в город не переходил ни епископ, ни пресвитер, ни диакон. Если же кто, по сем определении святого и великаго Собора, таковое что-либо предприимет, или допустит сделать с собою таковое дело: распоряжение да будет совершенно недействительно, и перешедший да будет возвращен в церковь, в которой рукоположен во епископа, или пресвитера, или диакона. <...>

18. Дошло до святого и великаго Собора, что в некоторых местах и градах диаконы преподают пресвитерам евхаристию, тогда как ни правилом, ни обычаем не передано. <...> Сие все да пресечется: и диаконы да пребывают в свой мере, зная, что они суть служители епископа, и низшие пресвитеров. Да приемлют же евхаристию по порядку после пресвитеров, преподаваемую им епископом, или пресвитером. Сидеть посреди пресвитеров не позволено диаконам. Ибо то бывает не по правилу, и не в порядке. Если же кто, и после сего определения, не хочет послушен быть: да прекратится его диаконство <...>

20. Поскольку суть некоторые преклоняющие колена в день Господень, и во дни Пятидесятницы: то дабы во всех епархиях все одинаково соблюдаемо было, угодно святому Собору, да стояще приносят молитвы Богу.

Правила Святого Вселенского Первого Собора, Никейского [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krotov.info/acts/canons/0325cano.html>

Примітки:

¹ Перший Вселенський собор відбувся у 325 р. у місті Нікеї. Він затвердив Символ віри ("Кредо") – короткий виклад основних догматів, обов'язковий для всіх християн. У процесі канонізації віровчення, разом із оформленням чіткої системи християнської догматики відбувалась активна боротьба з численними ухилами від її правильного розуміння, засуджувались єретичні погляди та концепції. Відомо, що собор засудив аріанство. Арій з

Александрії висловив думку, що Ісус не був народжений Богом, а був подібний до Бога.

² Датовано за часом проведення першого Вселенського собору.

³ Ранньохристиянське вчення в основі якого була ідея антиохійського єпископа Павла Самосатського про те, що Христос не є Богом. Бог один, який діє на землі через Мойсея та Христа. Павло Самосатський був засуджений як еретик.

Запитання до документа:

1. *Встановіть за документом головну мету скликання Собору?*
2. *Чому Собор регламентував процедуру обрання на церковну посаду?*
3. *Чому Собор заборонив проживання жінки в одному будинку з членами кліру?*
4. *Які рядки вказують на наявність розбіжностей серед перших християн?*
5. *За участі скількох єпископів можливе рукопокладення в єпископи?*
6. *Яка роль митрополита у затвердженні єпископів?*
7. *Про що свідчить постанова про необхідність скликання церковних соборів двічі на рік у кожній митрополії?*
8. *Які рядки вказують на формування чіткої ієрархічної структури християнської церкви?*

№ 7.5 (76)

Документ відображає іконобощий рух у Візантії за часів правління імператорів Лева III¹ та Костянтина V². Військові успіхи цих імператорів зміцнили позиції фемної знаті, яка прагнула до влади та вимагала часткової секуляризації монастирських земель. Ці прагнення вилились в боротьбу з іконошануванням.

Іконоборчий рух у Візантії

*VIII ст.*³

В 20-х годах VIII в. у острова Фиры и Фирасии, близ Крита, произошло сильное землетрясение и извержение вулкана.

Говорят, что император [Лев III], услышав об этом [явлении], счел его свидетельством божьего гнева и старался угадать, какова же его причина. Поэтому-то он и восстал против благочестия и святых икон, замышляя их низвержение, ибо полагал по невежеству, что будто бы от водружения икон и от поклонения им произошло страшное знамение. И начал он учить народ собственным догматам. Многие, впрочем, горько оплакивали оскорбление церкви. Именно поэтому жители Эллады и Кикладских островов, отвергая неблагочестие, ополчились на императора. Собрал многочисленный флот, они поставили над собою императором [некоего человека] по имени Косьма и прибыли к царственному городу. Жители города, сразившиеся с ними, подожгли многие из кораблей вокруг Косьмы. Видя поражение, [мятежники] побежали к [своему] императору. Один из его архонтов, по имени Агаллиан, увидев это и отчаявшись в собственном спасении, предал себя вместе с войском [морской] пучине. Косьма же и другой [мятежник], [именем] Стефан, были схвачены и обезглавлены.

После этого [нападения арабов на Никею] император собрал вокруг своего дворца огромную толпу из жителей города, позвал тогдашнего архиерея Константинополя, [патриарха] Германа, и принуждал его подписать [документ] о низвержении святых икон. Тот же отказался и сложил священство, говоря: “Без вселенского собора я не излагаю веру письменно” Уйдя затем в свой отеческий дом, он завершил путь своей брэнной жизни. После него рукоположили в архиереи Анастасия, бывшего клириком Великой церкви [св. Софии]. Многие благочестивые, не присоединившиеся к императорским догматам, претерпели от этого [патриарха] величайшие кары и бесчестие.

Еще дыша гневом против благочестия, он [Константин V] оскорбил священную схиму назареев [т.е. монашество]. Ведь тотчас, назначив конное ристание, он повелел вытащить некоторых из них [монахов] на середину театра и вести каждому из них за руку монахиню. И многие из глазеющей толпы поносили их и плевались на них, как это в привычке у скопища черни, и с бранью разверзали свою постыдную безбожную пасть.

Переклад В.П. Беркова, К.В. Лепішинського.

Хрестоматия по истории средних веков : в 3-х т. / [под ред. С.Д. Сказкина]. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1961.– –

Т.1 : Раннее средневековье. – С. 368–369.

Примітки:

¹ Лев III – імператор Візантії з 717 до 741 рр. Засновник Сирійської династії, яку часто називають ісаврійською.

² Костянтин V – імператор Візантії з 741 до 775 рр. Син імператора Лева III.

³ Датовано за роками правління імператорів Лева III та Костянтина V.

Запитання до документа:

1. *Визначить за документом ініціатора проведення боротьби з іконошануванням?*

2. *Чому іконоборчі ідеї знайшли підтримку серед простого населення? Про що це свідчить?*

3. *Поясніть мотивацію автора джерела щодо замовчання справжньої причини іконоборства?*

4. *Які рядки тексту вказують на політичний характер боротьби з іконошануванням?*

5. *Яких гонінь зазнали церковні служителі через небажання підкоритися волі імператора?*

6. *Яких форм зазнав іконоборчих рух за часів правління Костянтина V?*

7. *Про що свідчить заява Константинопольського патріарха Германа щодо неможливості прийняття рішень без згоди Вселенського собору?*

8. *Визначте значення іконоборчого руху для розвитку християнської церкви?*

№ 7.6 (77)

Документ містить уривок з “Анналів королівства франків”¹ про коронацію 25 грудня 800 р. Карла I Великого² імператором Священної Римської імперії Папою Левом III³. Він показує, що римська церква пов’язала свою політичну долю з Європою, з “молодими” державами, а не з Візантією.

Коронація Карла I Великого імператором Священної Римської імперії Папою Левом III

800 р.⁴

Так як в стране греков прекратилась династия императоров и власть над ними была в руках женщины⁵, апостолическому Льву и всем святым отцам, присутствовавшим на том соборе, а также и остальным христианам стало ясно, что Карл, король франков, который владеет самим Римом, где всегда пребывали императоры, а также обладает и другими владениями в Италии, Галлии и Германии, должен именоваться императором; так как всемогущий бог отдал под власть его все эти владения, представлялось справедливым, чтобы он с помощью божьей и по просьбе всего народа христианского принял бы и самый титул. Король Карл не хотел отказывать их просьбам, но, смиренно повинувшись богу, а также по просьбе священников и всего христианского народа в то же рождество господа нашего Иисуса Христа принял титул императора вместе с посвящением от господина папы Льва. И прежде всего он призвал святую римскую церковь оставить прежние раздоры и прийти к миру и согласию, и там справлял пасху. И в то же лето направил стопы свои в область Равенны, чтобы вершить здесь суд и установить мир, а отсюда отправился домой, во Францию.

Переклад В.П. Беркова, К.В. Лепішинського.

*Хрестоматия по истории средних веков : в 3-х т. / [под ред. С.Д. Сказкина]. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1961. – –
Т.1 : Раннее средневековье. – С. 469–470.*

Примітки:

¹ “Аннали королівства франків” – офіційний літопис часів династії Каролінгів про події з 741 по 829 рр.

² Карл I Великий – франкський король в 768-814 рр. з династії Каролінгів (751–987 рр.), імператор з 800 р. Заснував велику імперію у Західній Європі, в котору входили Північна Іспанія, Франція, Німеччина, Північна й Центральна Італія.

³ Папа Римський Лев III – дев’яносто сьомий Папа Римський (795–816 рр.). Після обрання на папський престол повідомив про це короля франків Карла Великого та вислав йому ключі від гробу Святого Петра. Король відповів, що і надалі захищатиме церкву та Папу. Такі дії не сподобались частині римських родів. У 799 р. на Папу напали невідомі, які намагались осліпити його та вирвати язик. Внаслідок змови аристократів у тому ж році Лева III було номінально позбавлено престолу та поміщено до монастиря, звідки Папа утік і подався до Карла Великого за допомогою. Карл Великий особисто супроводив Лева III до Риму.

⁴ У літописі помилково подію віднесено до 801 р.

⁵ Мова в документі йде про візантійську імператрицю Ірину. Вона стала першою

жінкою в історії Візантії, яка правила самодержавно в 797–802 рр. За відновлення іконошанування на Другому Нікейському соборі (787 р.) канонізована православною церквою у лику святих.

Запитання до документа:

1. Під час якого церковного свята була проведена коронація Карла I?
2. Що стало приводом для розірвання відносин Папи Лева III зі світською владою у Візантії?
3. Які рядки вказують на залежність Римської церкви від Карла Великого?
4. Чому Папа Лев III був зацікавлений у коронації Карла?
5. Як документ показує відсутність єдності між християнськими церквами Сходу та Заходу?
6. Чи вплинула коронація на подальші відносини між східною та західною християнською церквами?

РОЗДІЛ 8 ІСТОРИЧНІ ДОЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

8.1. Православні спільноти: історичні особливості віровчення, організації, суспільного впливу

Розкол християнського світу 1054 р. на католиків і православних (див. документ № 8.2 (79)) розкрив специфіку церковної організації колишньої західної та східної частин Римської імперії, що посилювалася після її поділу (395 р.). Цю специфіку формувала відсутність на православному сході єдиного церковного центру (на відміну від католицького заходу) при наявності строкатої культурно-етнічної бази соціального середовища, своєрідності й багатоманітності історичних шляхів народів, які прийняли східну версію християнства.

Якщо католики сприймали і сприймають канони, обряди, свята, рішення Апостольської столиці, не дивлячись на свої національні відмінності й державну приналежність, то православні у цьому відношенні демонструють багатоваріантність. Православні церкви вирізняють національні особливості. Кожна з церков формує свою традицію: шанування святих, організаційного устрою, форм взаємодії з владою тощо. При цьому зберігається єдність православного світу, що спирається на основи віровчення: святе писання (Біблія) та святе передання (матеріали вселенських соборів, твори отців церкви, богослужбова практика). Документ № 8.5 (82) повідомляє про запровадження Константинопольською церквою у 1084 р. свята Собору трьох вселенських учителів Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого, яке було прийняте Константинопольською церквою та спорідненими їй церквами.

Православна єдність визначалася спільною історією східних церков і народів, які сприйняли від них християнство. Цю спорідненість підкреслює факт просвітительської місії на слов'янських землях подвижників з Візантії – святих Кирила та Мефодія (див. документ № 8.1 (78)).

Не дивлячись на суттєві канонічні розбіжності, західна і східні церкви шукали і епізодично знаходили способи єдності у протидії зовнішнім викликам світу. Таким викликом була, передусім, загроза ісламського сходу (див. документ № 8.3 (80)). Ця та інші загрози спонукали православний табір до консолідації. На хвилі цивілізаційного протистояння християнського Заходу і мусульманського Сходу позначився короточасний успіх Флорентійської унії (1439 р.). Підсилення національно-державотворчих процесів навколо Москви прискорило її відділення від Константинополя та проголошення власного патріархату (див. документ № 8.4 (81)). Врешті, єднання православних з католиками в умовах цивілізаційного тиску в Речі посполитій, явило світові акт Берестейської унії 1596 р.

Разом із тим, програш християн у протистоянні з мусульманами дорого коштував усім православним церквам Сходу. Константинопольська, Єрусалимська, Олександрійська церкви поділили долю вигнанців на батьківщині, окупованій загарбниками-іновірцями. Так тривало до першої половини ХІХ ст., коли національні рухи проти Османської імперії (див.

документ № 8.6 (83)) поклали початок визволенню балканських народів, формуванню незалежних держав у Європі (Греція, Болгарія, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців) і проголошенню автокефалії православних церков на їхній території.

XIX ст. стало також часом нового поширення православ'я у світі (Китай, Японія, Америка) (див. документ № 8.7 (84)) та формування його центрів. Врешті, у світі тепер існує 14 автокефальних церков, чия адміністративна самостійність визнається їхнім загальом. Документ № 8.8 (85) ілюструє типові та специфічні риси устрою однієї з автокефальних церков, проголошених у XX ст. – Албанської. Крім того, виникли і існують автономні церкви – відносно або частково незалежні від автокефальних. Уявлення про канонічний статус та устрій однієї з автономних церков – Фінляндської, що знаходиться у віданні Константинопольського патріархату, дає документ № 8.11 (88).

Утвердження тоталітарних режимів у XX ст. деструктивно позначилося на православних церквах. У країнах з комуністичною ідеологією їхнє існування допускалося лише як тимчасове явище за особливим дозволом вищих державних інстанцій. Водночас державна влада намагалася всілякими способами зменшити кількість релігійних організацій і віруючих всередині країни та їхній суспільний вплив. На прикладі документа № 8.10 (87) показано ступінь руйнації однієї з автокефальних православних церков – Албанської – за умов комуністичного режиму, а також нестримну силу народу до її відновлення.

Негативні суспільні наслідки панування тоталітарних режимів, які призвели до нищення релігійних організацій, моральної деградації суспільства, втрати релігійних свобод і переконань, почали виправлятися після їхнього розпаду з другої половини 80-х рр. XX ст. Новітні національні і соціально-демократичні рухи підняли нову хвилю релігійного відродження. В умовах здобуття Україною державної незалежності постало питання про відродження її національних церков, свідченням чого стало надання Архієрейським Собором Руської православної церкви права незалежності і самостійності в управлінні Українській православної церкві (документ № 8.9 (86), відродження греко-католицької та автокефальної церков, знищених більшовицьким режимом у 1930 та 1946 рр., створення Української православної церкви Київського патріархату (1992 р.). Активізувалися процеси консолідації українського православ'я і рух до створення єдиної помісної церкви. Їхній зміст визначають як внутрішньоцерковні фактори, так і позиція щодо цього руху всеправославного загалу.

№ 8.1 (78)

Документ свідчить про важливе значення місіонерської діяльності подвижників з Візантії для поширення християнства на слов'янських землях. Наведений фрагмент “Літопису руського” за Іпатським списком розповідає про обставини і зміст Моравської місії Кирила та Мефодія¹, яка розпочалася у 863 р.

“Літопис руський” про Моравську місію Кирила та Мефодія

898 р.²

У рік 6406 [898]. <...> Був же один народ слов'янський: слов'яни, що сиділи по Дунаю і яких захопили угри, і морави, і чехи, і ляхи, і поляни, яких нині звать русь. Сим же моравам найперше було створено письмена, які й дістали назву – азбука слов'янська; ця азбука є в Русі і в Болгарах дунайських.

Бо коли слов'яни [вже] жили охрещеними, то князі їхні – Ростислав, і Святополк, і Коцел – послали [послів] до цесаря Михайла³, кажучи: “Земля наша охрещена, а нема в нас учителя, який би нас учив, і повчав, і витолкував святії книги. Не розумієм бо ми ні грецької мови, ні латинської. Ті ж нас учать так, а інші – інак, тому-то не розуміємо ми написання букв, ані значення їх. Пришліть-но нам учителів, які можуть нам розказати [про] книжні слова і їх суть”.

Це почувши, Михайло-цесар скликав філософів усіх і переказав їм усі речі слов'янських князів. І мовили філософи: “Єсть муж у Солуні, на ім'я Лев, і є в нього сини, що розуміють мову слов'янську, – і вчені два сини в нього, і філософи”. Це почувши, цесар послав [посланця] по них у Солунь до Льва, кажучи: “Пошли до нас негайно обох синів своїх, Мефодія і Костянтина”.

Це почувши, Лев негайно послав їх. І прийшли вони оба до цесаря, і сказав їм цесар: “Осе прислала до мене Слов'янська земля, просячи учителя собі, який би міг витолкувати їм святії книги. Бо сього вони хочуть”. І умовлені вони були цесарем, і послали їх у Слов'янську землю до Ростислава, і Святополка, і Коцела.

Коли ж ці оба прийшли, [то] почали вони створювати Письмена азбуковні слов'янські і переклали Апостол і Євангеліє. І раді були слов'яни, що почули [слова] про велич божу своєю мовою. А після цього переклали вони Псалтир, і Октаїх⁴, і інші книги.

Деякі тоді почали хулити слов'янські письмена, кажучи: “Не належить бо нікотрому народові мати свою азбуку, окрім євреїв, і греків, і латин, – згідно з Пілатовим написом, що його він на хресті господньому написав”⁵.

Коли ж почув це папа римський [Адріан], він осудив тих, що ропчуть на слов'янські письмена, кажучи: “Нехай сповниться слово Писання, що “восхвалять бога всі народи”⁶, і друге: “Возглаголять усі мовами різними [про] велич божу, оскільки бо дав їм святий дух говорити”⁷. А якщо хто хулить слов'янську грамоту – хай будуть вони відлучені од церкви, допоки виправляться. Бо вони – вовки, а не вівці, так що треба за ділами впізнати їх і берегтися їх. Ви ж, чада, божого послухайте учення і не відкиньте повчання церковного, як ото поучив вас Мефодій, учитель ваш”.

Костянтин тим часом вернувся назад і пішов навчати болгарський народ, а Мефодій зостався в Моравії. Після цього ж князь Коцел поставив Мефодія за єпископа в Паннонії, на місці святого апостола Андроника, одного з сімдесяти учеників святого апостола Павла. А Мефодій посадив двох попів, гарних скорописців, і повністю переклав усі книги [Святого письма] з грецької мови слов'янською за шість місяців, почавши з березня місяця [і] до двадцять і шостого дня жовтня місяця. Закінчивши ж, воздав він достойну хвалу і славу

богові, який дав таку благодать єпископові Мефодію, наступнику Андрониковому, тому що учителем слов'янського народу є Андроник-апостол.

До Моравії ж доходив і апостол Павло й учив тут. Тут бо є Іллірія, до якої доходив апостол Павло, і тут спершу були слов'яни. Тому-то вчителем слов'янського народу є Павло. Від того ж народу і ми єсмо, русь; тим-то й нам, русі, учителем є Павло апостол, оскільки учив він народ слов'янський і поставив по собі слов'янському народові за єпископа і намісника Андроника.

А слов'янський народ і руський – один; од варягів бо прозвалися вони руссю, а спершу були слов'янами; хоча вони й полянами звалися, але мова [в них] слов'янська була. Полянами ж вони прозвалися тому, що в полі сиділи, а мова в них була одна – слов'янська.

Переклад Л. Є. Махновця.

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 15–16.

Примітки:

¹ Кирило (827–869 рр.) та Мефодій (815–885 рр.) – християнські просвітителі, рідні брати, походили із міста Солуні (Фесалоніки). Кирило (до чернецтва Костянтин) освіту здобував у Константинополі у Магнавській школі, найкращому навчальному закладі Візантії. У 850 або 851 р. Костянтин стає професором цієї школи, де він прославився не лише як філософ, але і як знавець інших мов. Окрім грецької, він досконало володів слов'янською та латиною, а також староєврейською мовою. Мефодій, після домашнього виховання був імператорським намісником на слов'янських (болгарських) землях Візантії, та, розчарувавшись у державній кар'єрі, постригся в ченці й оселився в одному з монастирів на горі Олімп, що поблизу сучасного міста Бурса у Туреччині. У 858 р. імператор відправив обох братів для проповіді слова Божого хазарам, вони відплили на кораблі до Херсонесу, суміжного з областю хазарів, і залишалися там на деякий час, для вивчення мови. Так звана Хозарська місія стала знаменною тому, що під час цієї місії Кирило в херсонеській затоці виявив моці св. Климентія, четвертого Папи Римського, якого тут стратили (втопили) близько 101 р. під час заслання. Однак для слов'ян найважливішою місією стала Великоморавська. Солунські брати Кирило та Мефодій винайшли слов'янський алфавіт (кирилицю та глаголицю), переклали з грецької на старослов'янську мову основні богослужбні книги (текст Літургії, Псалтир, Євангелію та ін.). Вони підготували цілу когорту учнів, які стали достойними продовжувачами традицій своїх учителів не лише у Великій Моравії, а й Болгарському царстві.

² Датовано за часом описаних подій.

³ Михайло III П'яниця (839–867 рр.) – візантійський імператор з 842 р. Посольство в Константинополь до імператора Михайла III П'яниці було виряджено від одного Ростислава, моравського князя.

⁴ Октаїх, Октоїх, чи Осмогласник – богослужбна книга, що містить літургійні співи, які виконують на вісім “гласів” чи розспівів.

⁵ Згідно з Євангелієм, напис над розп'ятим Христом “Ісус Назарей, цар іудейський” було зроблено на хресті за наказом Пілата єврейською, грецькою і латинською мовами.

⁶ Псалом 85: 9.

⁷ Діяння Святих Апостолів 2: 4.

Запитання до документа:

1. Як Ви вважаєте, чому для моравського князя Ростислава проблема поширення християнства стала настільки актуально, що він звернувся до

візантійського імператора Михайла III та патріарха Фотія?

2. Напередодні місії Кирила та Мефодія Велика Моравія була християнізована чи залишалася язичницькою країною?

3. Оцініть значення діяльності Кирила та Мефодія щодо поширення християнських ідей рідною мовою.

4. Які деталі місіонерської діяльності братів описує джерело?

5. Про який конфлікт з католицькими місіонерами йдеться у літописі?

№ 8.2 (79)

Наведений текст ухвали Константинопольського Синоду від 20 липня 1054 р. висвітлює кульмінаційні події розколу, пов'язані з приїздом римських легатів до Константинопольського патріарха Михайла I (Керуларія) і поданням йому грамоти з анафемою Папи Римського Лева IX патріархові та його послідовникам. Документ містить ухвалу собору Константинопольського патріарха на дії Римського Папи та його послідовників.

Ухвала Константинопольського Синоду з анафемою усім причетним до створення грамоти Римського престолу проти Константинопольського патріарха Михайла I (Керуларія)

20 липня 1054 р.

Не был пресыщен лукавый тем злом, что он сотворил ранее. Потому-то не престаёт он преследовать благочестивых и постоянно изобретать, как бы найти ему что-нибудь новое против истины. Поэтому он вводил людей в обман тысячами столь великих хитростей до пришествия Господня во плоти, также и после того никогда не упускал [возможности] и не переставал тысячами обольщенный и соблазнов обмануть и увлечь за собой послушавших его. <...>

Теперь некие нечестивые и отвратительные люди – ведь кто из благочестивых не назвал бы их так? – мужи, вынырнувшие из темноты (ибо они суть порождения гесперийских [т.е. западных, итальянских] земель), придя в сей благочестивый и богохранимый град, из которого, как из некоего высокого и небесного места, исходят источники православия, и чистые струи благочестия проистекают в концы вселенной, и орошают благочестием догматов, словно рек, всякое дыхание, что под солнцем – они, ворвавшись, как гром и молния, или землетрясение, или многий град, или, сказать лучше и точнее, как дикий кабан, бросились уничтожать правое учение различием догматов, так что [даже осмелились] бросить [свое] писание на священный престол великой Божией церкви, которым нас, воистину (μᾶλλον, “более”) православную церковь Бога, и всех православных, кто не увлечен их нечестием, анафематствовали за то, что мы желаем быть благочестивыми и распространять православие, и пустили о нас [вздорные] слухи (καθυπέβαλον), обвиняя, помимо прочего, в том, что мы не терпим того, чтобы, подобно им, брить бороды, и изменять природный образ человека на противоположный; также – что, не рассуждая, причащаемся у женатых пресвитеров; также – что не желаем извратить священный и святой Символ [веры], который согласно всем соборным и вселенскими решениям имеет нерушимую силу, сомнительными суждениями, фальшивыми словами и

дерзкими излишествами, и говорим не как они, что Святой Дух исходит от Отца и Сына (о, уловки лукавого!), но от Отца. И не желают они обратить внимание на Писание, которое говорит: “да не бреете брад ваших” (Лев. 19, 27), как и совсем не хотят признать, что [лишь] женам благопристойно этот [вид] при творении устроил Бог, мужам же судил быть несообразным [сему виду]; также и четвертый канон Гангрского собора о тех, кто гнушается браком и открыто [его] презирает, устанавливает: “Если кто рассуждает о женатом пресвитере, что, когда таковой совершил литургию, нельзя причащаться приношения, анафема да будет”. И об отвергающих и презирающих это также Шестого собора [13-е правило], которое говорит: “Поскольку мы узнали, что в Римской Церкви в виде правила предано, чтобы намеревающиеся быть удостоены рукоположения во диакона или пресвитера, обязывались не соединяться более со своими женами, то мы, следуя древним правилам апостольской акривии и порядка, соизволяем, чтобы сожитие священнослужителей по закону и впредь пребыло нерушимым, никоим образом не расторгая соединения их с женами, и не лишая их взаимной в надлежащее время связи. Итак, кто явится достойным рукоположения во иподиакона, или во диакона, таковому отнюдь да не будет препятствием к возведению на таковую степень сожитие с законною супругою. <...>

И кроме всего этого, также совершенно не желая размыслить, они заявляют, что Дух исходит не от Отца [только], но и от Сына – как будто бы у них нет свидетельств евангелистов об этом, и будто бы они не имеют догмата вселенского собора относительно этого злословия. Ибо Господь Бог наш говорит: “Дух истины, Иже от Отца исходит”. Но родители этого нового нечестия говорят о Духе, Который исходит от Отца и Сына. <...>

Но они до такой степени не постыдились нас и православной Божией церкви, что от [какого-то] иного города, а не от древнего Рима, приступив к любочестивейшему нашему императору, и по-иному вредя полноте православной церкви, более же и [самим] своим приходом положили выдуманное начало и сослались на то, что [будто бы] они прибыли из Рима и посланы папой; на самом же деле они пришли, будучи коварно наставлены Аргиром и связаны с ним договором, а не посланы папой; также и грамота, которая, как они говорят, принесена ими будто бы от него, выдумана [ими самими]. И после того, как это писание было <...> переведено, она получила такую ткань следующих их словес:

“Всякому, кто противоречит вере и жертве Римского и апостольского престола, да будет анафема, и да не будет он принят как православный, но да наречется прозимитом и новым Антихристом. Гумберт, Божией милостью епископ святой Римской церкви, Петр, архиепископ Амальфи, Фридрих, диакон и канцелярий – всем чадам католической церкви. Что же касается Михаила, неправильно именуемого патриархом, и тем, кто содействует его безумию, то в его среде рассеиваются плевелы многих ересей. Ибо, как симониане, они продают дар Божий; как валезиане, пришельцев своих делают евнухами и возводят не просто в клириков, но и в епископов; как ариане, вновь крестят [уже] крещеных во имя святой Троицы, и особенно латинян; как донатисты,

утверждают, что, кроме греческой церкви, церковь Христова, истинная жертва и крещение исчезли из всего мира; как николаиты, допускают и требуют плотского брака для служителей священного алтаря; как севириане, проклинаят закон Моисея; как духоборцы и богоборцы, отсеки от символа исхождение Святого Духа от Сына; как назореи, соблюдают плотскую чистоту иудеев до такой степени, что не допускают крестить умирающих младенцев раньше восьмого дня от рождения; женищин в периоде очищения их, или [рожениц] перед родами запрещают причащать, а если они не крещены, то крестить; как назореи, растят волосы на голове и бороды, а стригущих волосы и бреющих бороды, по установлению Римской церкви, не принимают в общение. По поводу этих заблуждений и иных многих его деяний этот Михаил презрел увещания, [изложенные к его] вразумлению в письме господина нашего Льва папы.

Далее, когда мы, его посланники, хотели благоразумно прекратить причины стольких зол, он отказал [нам] в [своем] присутствии и случае (τήν συντοχίαν) [для беседы], не послушал здравого совета императоров и мудрых [мужей], которые увещали его одуматься (κατασπάσασθαι), как и прежде запер церкви латинян и, называя их азимитами, всюду преследовал словом и делом, [дойдя] до того, что анафематствовал апостольский престол в лице его сынов, и, в противность ему, доньше пишется Вселенским патриархом. Поэтому мы, не вынеся неслыханного пренебрежения и обиды для святого первого апостольского престола и опасаясь многообразной хулы католической веры, властью (προκρίσει) святой и нераздельной Троицы и апостольского престола, чье только представительство и совершаем, всех православных отец семи соборов, от [имени] всей апостольской Церкви, подписываем анафему, возведенную господином нашим, преподобнейшим папой, Михаилу и его последователям <...>”.

Таково содержание этого нечестивого и богохульного писания. <...> Могущественный и святой наш василевс путем ответа через славного и молитвенного (ἐπί τῶν δεήσεων) магистра, боголюбивейшего хартофилакса и секретаря (τοῦ ὑπομνηματογράφου) сообщил нам и собору [свое] мнение об этом. После того, как они не восхотели встретиться с нами и собором, понуждать [их] могущественный и святой наш василевс не благоволил из-за того, что они исполняли обязанности легатов, безнаказанной же снова оставить такую дерзость против благочестия было неприлично и недостойно, устроил (ῥυκονόμησε) наилучшее исправительное средство этому делу, и направил нашей мерности уважительное и почтительное письмо через Стефана, благочестивейшего монаха и эконома великой церкви, Иоанна, магистра и молитвенника, и Константа вестарха, лучшего из философов. Оно имеет следующее содержание:

“Святейший владыка! В том, что случилось, мое царское [величество], изучив это, находит, что корень зла произошел от переводчиков и от участия Аргира; и мы не можем сделать что-либо чужестранцам, поскольку они гости, и тем, кто им подчинен. Виновных же, заслуживающих биения, мы предаем твоей святости, чтобы через них были научены и другие не болтать

подобного вздора. А хартию после того, как будут анафематствованы те, кто был советником [при ее составлении], передавал или писал ее, или [каким-либо] малым ведением соучаствовал в ее творении – в присутствии всех сжечь. И повелело мое царское [величество] вестарха зятя Аргира и веста его сына заключить под стражу, чтобы пожили в [меру] своего зловозлияния, чего они достойны ради этого. Месяца июля индиктиона VII”.

Таково царское и божественное писание. Поэтому по устроению (οἰκονομία) любочестивого императора само нечестивое писание а также те, кто его предъявил, и те, кто участвовал волей в его творении, или помогал тем, кто творил его, в присутствии посланных от императора в великом секрете (ἐν τῷ μεγάλῳ σερρέτῳ) были подвергнуты анафеме. Решение вынесено в четвертый день [от дня провозглашения анафемы латинянами], он же первый в текущей седмице и двадцатый в настоящем июле месяце, в соответствии с чем надлежало быть прочитанному и изложению [веры] пятого собора, по обычаю и в назидание народа, с анафемой затем самому нечестивому писанию, а также тем, кто его предъявил, писал и каким-либо одобрением или волей участвовал в его творении. Оригинал же кощунственного и ничтожного писания, брошенного нечестивыми, не сжигать, но поместить в священном секрете хартофилакса к постоянному бесчестью хулящих нас и непрестанному их осуждению.

Перевод греческой анафемы 1054 года [Электронный ресурс] / Веб-сайт: “Ортодоксия и гетеродоксия” – Режим доступа : <http://www.orthohetero.ru/index.php/tradition/1229>

Запитання до документа:

1. Коли і де відбуваються події, описані у документі? Чим вони обумовлені?
2. Доведіть, що описаний у документі конфлікт мав глибокий зміст і розгортався на високому рівні?
3. Чи простежується роль суб’єктивного фактору в розколі?
4. У чому полягали суперечності між Константинопольським патріархом і Римським престолом?
5. Які саме особливості релігійної практики православної церкви окреслюються в документі?
6. Які рядки джерела свідчать про існування глибокого етно-культурного підґрунтя для розколу між церквами?
7. Охарактеризуйте взаємини між патріаршою та імператорською владою за текстом документа.
8. Якою була доля оригіналу послання Папи Римського патріархові? Про що це свідчить?

№ 8.3 (80)

Документ містить звернення Константинопольського імператора Олексія I Комніна¹ до графа Фландрії Роберта з проханням про допомогу у боротьбі із турками-сельджуками. Саме із цього послання, з точки зору

середньовічних хроністів, розпочалася історія хрестових походів. Не дивлячись на те, що протягом сторіч тривають суперечки щодо оригінальності цього документа і місця його створення, його зміст не міг залишити байдужим тодішнього читача, оскільки описував жахи утисків християн, перелічував багатства і реліквії Константинополя, які можуть потрапити до рук тих, хто спробує захопити столицю.

**Послання
імператора Константинополя Олексія I Комніна графу Фландрії**

1091 р.

Господину и славному графу Фландрии Роберту, а также правителям всего королевства, ревнителям христианской веры, как мирянам, так и клирикам, император Константинополя желает здравия и мира. Во имя Господа нашего Иисуса Христа, и Отца Его, и Святого Духа.

О светлейший граф, великий заступник веры, уповая на Ваше благоразумие, я хочу поведать о том, как святейшая империя греков-христиан ежедневно терпит притеснения от печенегов и турок, которые непрестанно грабят и покоряют ее, подвергают ее побоям и поруганиям, совершают неопишуемые убийства и глумления над христианами. Поскольку многочисленны и, как мы сказали, неопишуемы злодеяния, которые они творят, из многого поведаем лишь о малом – о том, от чего даже воздух начинает дрожать от страха. Прямо над крестильной купелью они делают обрезание мальчикам и отрокам христианским. Глумясь над Христом, наполняют купели кровью, с крайней плоти стекающей. Более того, они принуждают мочиться туда, а потом силой водят их по всей церкви и заставляют проклинать имя и веру Святой Троицы. Тех же, кто отказывается, подвергают различным наказаниям и, в конце концов, убивают. Они берут в плен знатных матрон и их дочерей и насилуют по очереди, словно скот. Иные же бесстыдно надругаются над девственницами прямо на глазах и их матерей, которых в это время заставляют распевать нечестивые и похотливые песенки. В книгах сказано о том, что подобное уже происходило с людьми Божьими в древности, ибо нечестивые вавилоняне, по-разному насмехаясь над ними, требовали: Пропойте нам из песней Сионских (Пс. 136, 3). Вот так и бесчестя девственниц, они понуждают петь негодные песни матерей, чей глас отзывается не пением, но громким плачем, ведь написано о смерти невинных младенцев: Глас в Раме слышен, плач и рыдание, и вопль великий; Рахиль плачет о детях своих и не хочет утешиться, ибо их нет (Мат. 2, 18). И хоть матери невинных младенцев не утешились, скорбя о смерти своих детей, они утешились спасением душ младенцев. А этим матерям куда хуже – ничто утешить их не может: ибо дочери их погибают и душою, и телом. Что еще? Переходим к самому худшему. Мужчин любого возраста и звания, а именно, отроков и отцов, юношей и стариков, знатных и слуг, и что еще хуже и мерзостней, клириков и монахов, и – о горе! то, о чем никогда не слыхивали прежде – епископов они марают грехом содомским; и бахвалятся, что одного епископа они уже подвергли этому. Не счесть скверны и разрушений, которым подвергли они

места святые. <...> И не осталось ничего, кроме Константинополя, который они угрожают отнять у нас в самое ближайшее время, если только помощь Господа и христиан-латинян не окажется быстрее их. Ведь с двумястами кораблями, которые построили ограбленные ими греки, гребущие волей-неволей веслами, они вторглись в Пропонтиду, что зовется Обширной, берет начало в Понте и возле Константинополя впадает в Великое море. Угрожают как по суше, так и со стороны Пропонтиды захватить Константинополь в самое ближайшее, как мы говорили, время. Мы перечислили и описали тебе, граф Фландрии, приверженец веры христианской, лишь немногие из зол, что совершило это нечестивое племя. Прочее, дабы не вызвать у читающих отвращения, опускаем.

Потому во имя Бога и из сострадания ко всем грекам-христианам мы просим, чтобы всех воинов, верующих во Христа, каких только сможешь собрать в стране своей – больших и малых, и среднего достоинства – приведи сюда на подмогу мне и грекам-христианам, ибо годом ранее они освободили Галисию и прочие западные страны от ига язычников, а теперь ради спасения своей души смогут прийти на помощь Греческому царству. Я хоть и император, но нет мне никакого избавления, не найти мне опоры и надлежащего совета, постоянно я бегу от лица турок и печенегов и сию в каждом городе до тех пор, пока их приход не становится неизбежным. И поскольку подданные Ваши – латиняне, горю желанием, чтобы ими был взят Константинополь, Вы должны приложить все усилия к тому, чтобы стяжать себе славную и неопишемую награду – радость на небесах. Уж лучше вам владеть Константинополем, чем язычникам. Ибо в этом городе драгоценные реликвии Господа: столп, к которому Он был привязан, бич, которым Его бичевали, багряница, в которую Он был облачен, терновый венец, которым Он был увенчан, трость, которую дали Ему вместо скипетра, одежды, которые делили распявшие Его, гвозди, которыми Он был прибит, большая часть того креста, на котором Он был распят, плащаница, что была во гробе после Воскресения, двенадцать корзин с ломтями пяти хлебов и двух рыб, голова Иоанна Крестителя с нетронутыми власами и бородою, реликвии: тела невинных младенцев, равно как и пророков, апостолов, мучеников, и в особенности первомученика Стефана, исповедников и дев... Всем вышеописанным должны владеть вовсе не язычники, а христиане, и коли они получают все это – то оно послужит защите всего христианского мира, и наоборот, великий ущерб и позор выйдет от того, что они это все утратят. Но коли они не пожелают стараться ради этого и испытывают большую любовь к золоту и серебру, то обнаружат там золота больше, чем есть во всем мире. Одних сокровищ константинопольских церквей: серебра, злата, самоцветов и драгоценных камней, шелков, то есть палиев, хватит на все церкви, какие только есть на свете. Но все это превосходят неопишемые сокровища матери церквей, или Святой Софии, то есть Мудрости Божией, ибо они могут, без сомнений, сравняться с сокровищами храма Соломона. Что же мне говорить о сокровищах знати, если и богатства простых купцов никто исчислить не может? Что хранится в сокровищницах почивших императоров? Доподлинно говорю, не найдется языка, который об этом поведаст, ибо там хранятся не только сокровища правителей Константинополя,

но тудя перенесены и сокровыты во дворцах все сокровища императоров Рима. Что тут еще сказать? Поспешите вместе со всеми Вашими людьми, соберите все Ваши силы, дабы подобные сокровища не оказались в руках турок и печенегов, которым несть числа. Каждый день ожидается прибытие шестидесяти тысяч, и опасаюсь, как бы этими сокровищами им не удалось понемногу соблазнить наших жадных рыцарей. Ведь именно так поступил Цезарь, который благодаря жадности завоевал королевство франков, и подобным образом Антихристу предстоит в будущем захватить весь мир. Действуйте, покуда у вас есть время, покуда не утратили и царство христианское и, что еще хуже, Гроб Господень, дабы стяжать себе на небесах не приговор, а награду.

Переклад М.С. Горелова.

Царствие Небесное: Легенды крестоносцев XII–XIV веков [Электронний ресурс]. – СПб. : Издат. Дом “Азбука-классика”, 2006. – Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XI/1080-1100/Alexei_I_Komnin/brief_graf_flandern.htm

Примітки:

¹ Олексій І Комнін (1048, за іншими даними: коло 1057–1118 рр.) – візантійський імператор у 1081–1118 рр. Захопив престол, спираючись на військову провінційну знать, яку зміг згуртувати навколо престолу і відтіснити від управління столичну аристократію та впливових чиновників. Олексій І вивів імперію з важкої кризи, відбив натиск норманів. У 1091 р. розгромив печенігів. Відіграв велику роль у Першому хрестовому поході, саме Комнін відправив посольство до Папи Римського Урбана II з проханням допомогти у боротьбі проти турків-сельджуків. За допомогою хрестоносців повернув імперії частину Малої Азії.

Запитання до документа:

1. До кого звернене послання і про що це свідчить?
2. Чим, на Вашу думку, спричинене написання наведеного вище послання?
3. Виділіть основні складові тексту послання і знайдіть у них релігійні мотиви.
4. Кого автор послання називає головними винуватцями утисків греків-християн? Як він їх характеризує?
5. Якими засобами автор послання пропонує протидіяти насильникам християнства? Чи відповідають ці засоби християнським заповідям?
6. Чи йдеться у документі про відмінності між православною і католицькою церквами? Якщо “так”, то наскільки принциповими характеризуються ці відмінності?

№ 8.4 (81)

Документ звертає увагу на відносини Константинопольського патріарха Єремії II¹ та уряду у Московському царстві. Перебуваючи під османською владою Константинопольський патріарх звертається за матеріальною підтримкою до єдиновірного слов'янського Сходу. У 1586 р. патріарх Єремія II першим прибув на східнослов'янські землі. У Москві греки зіткнулися зі

сформованою моделлю фактичного верховенства політичної влади у справах церкви. Документ описує умови прийняття самочинного рішення патріарха Єремії II про встановлення Московського патріархату без згоди решти православних патріархів.

Псевдо-Доротей² про умови перебування Єремії II в Московщині та створення Московського патріархату

1589 р.³

Московити заявили, що хочуть, аби патріарх Єремія створив для них патріархат. Спочатку Єремія сказав, що це неможливо; хіба що архієпископство, як в Охридї. А наодинці митрополит монемвасійський [Єротей] сказав патріархові: “Мій владико, цього робити не можна, бо Костянтин Великий створював патріархати разом зі Вселенським собором. А Юстиніан Великий разом із П’ятим Вселенським собором зробив Охрид архієпископством, а Єрусалим – патріархатом, задля святих страждань Христових. Нас же тут тільки троє (через те що один, елассонський архієпископ Арсеній, котрий престолу власного не має, приєднався до нас у Польщі і з патріархом приїхав до Московщини). Владико, ми ж приїхали до царя за жертвами, через борги, в які свого часу затяглися”. А він [Єремія] відповів: “І я цього не хочу. Але якщо вони захочуть, я осяду [тут] патріархом”. А митрополит монемвасійський сказав йому: “Блаженніший владико, це неможливо, бо ти і не говориш по-їхньому, і до місця не звик, у них порядки, звичаї інші, та й не хочуть вони тебе. Не ганьби себе!” Але той і слухати не хотів.

За ним по п’ятах ходили злі й жорстокі люди, які все, що чули, переказували тлумачам, а ті – цареві. Тоді московити пішли на хитрість і сказали: “Владико мій, якщо ти постановиш зостатися тут, то тебе приймемо”. Але сказав йому це не цар і ніхто з бояр двірських, а ті, хто їх охороняв. Єремія, не подумавши, не зваживши, що до чого, і не порадившись ні з ким, сказав: “Зостаюсь”. А він мав таку звичку, що доброї ради ні від кого не приймав, навіть від підданців своїх. Тому і сам він, і Церква в його часи зійшли нанівець.

Тоді московити, бачачи, що він не збирається висвячувати [нікого на патріарха] і що хоче залишитися, сказали йому: “Раз ти, владико, хочеш лишитися, то й ми того хочемо; а позаяк руський престол віддавна був у Володимирі, будь добрий жити там”. А місце те було гірше, аніж Кукуз⁴. Тоді за порадою деяких християн [правдоподібно, Єротей Монемвасійського та інших греків, Єреміїних дорадників], патріарх сказав: “Не говоріть мені такого [про те, щоб їхати до Володимира]. Не буду я цього робити”. Тоді вони йому й кажуть: “Цар наказав, щоб ти створив для нас патріархат”. Єремія заговорив уже інакше: “Якщо він подвійний [двоєкий] єпископ, це буде супроти церковного права”. Врешті-решт він неохоче висвятив патріарха [або: його патріархом] Русі. Йому принесли грамоту – великий, широчезний [аркуш] пергаменту, записаний болгарськими літерами. І патріарх підписав її. Але митрополит монемвасійський спитав: “Що тут написано? [Скажете,] то я підпишу”. І найперший [тобто, наглядч], Андрей Цалканос [Щелкалов]⁵ на

ймення, відповів: “Тут написано, як ви поставили патріарха і як ви сюди приїхали”. І митрополит монемвасійський сказав: “Це має бути написане по-грецькому, не по-російському”. Але вони його не слухали. Єромонахи патріарші теж підписалися, як і архієпископ елассонський. Але митрополит монемвасійський був категорично проти, щоб не розділилася Церква та щоб не творити іншого главу й схизму велику. Його грозили кинути в річку, поки патріарх не запрягся, що митрополит монемвасійський нічого й не казав. Цар Федір був мирний чоловік, в усьому схожий на Теодосія Молодшого, простий, сумирний. Але швагер царя, Борис на ймення, був чоловік вправний, мудрий і хитрий. Він усім займався і його всі слухались. Цариця [Ірина] була добра, та все ще бездітна, – Борис їй братом доводився, – вона прикликала патріарха з митрополитом монемвасійським, і той її благословив. А вона сказала: “Молить Бога, щоб у мене була дитина”, і ще багато іншого [казала]. А цар дав патріархові тридцять тисяч срібних злитків, коли той приїхав [до Москви], і ще тридцять тисяч, коли він рушав назад до свого Міста [Царгорода]⁶. І митрополитові монемвасійському він дав спершу п'ять [тисяч] і згодом ще п'ять. [Він дав] чаші, шати і хутра патріархові Русі, Йову на ймення, 26 січня року 7097 [1589], другого індікту. А владики Єремія і всі решта від'їхали і з тяжким трудом добралися до Польщі. Поляки воювали [тоді] з татарами. Ян Замойський, чоловік неабиякої мудрості й доброти, виказав велику честь патріархові і дав йому [почет із] двохсот людей, і привіз його у Кам'янець, бо ясний пан Ян Замойський був законоблюстителем [великим канцлером] і захисником [великим гетьманом коронним] Польщі.

У той час, себто в році 7097 [1589], Єремія поїхав з Московщини до Молдови, і воєвода Петро також чудово прийняв його, і знайшов чавуша⁷, що стрів його, аби провадити [в Царгород], оскільки султан вирішив, що він знову повинен зайняти престол в Царгороді, бо непевний Никифор наробив стільки неладу й так багато непотрібних видатків, аж усі, великі й малі, зненавиділи його. Вони переговорили з султаном, і той віддав патріархат Єремії, який хотів мати першість, і заплатив дві тисячі флоринів. А вельми передбачливий Петро дав йому пожертвування. Так воно все було, і Єремія поїхав у Царгород.

Переклад М. Габлевич.

Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; [пер. з англ. М. Габлевич ; під ред. О. Турія]. – Львів : Ін-т історії церкви ЛБА, 2000. – С. 327–330.

Примітки:

¹ Єремія II (1536–1595 рр.) – Константинопольський патріарх (1572–1579 рр., 1580–1584 рр., 1587–1595 рр.). Протягом 1587–1589 рр. двічі відвідав українські землі. Провів ряд реформ: надав широкі права братствам, а у 1586 р. надав право ставропігії Львівському Успенському братству; зобов'язав митрополитів щорічно скликати церковні собори; підтримував церковну дисципліну. У 1588–1589 рр. здійснив подорож до Москви, де перебував одинадцять місяців. У 1589 р. висвятив на Митрополита Київського, Галицького та вісїєї Русі Михайла Рогозу та призначив патріаршим екзархом луцького єпископа Кирила Терлецького.

² Перебування патріарха Єремії описані у новогрецькій Хроніці, авторство якої приписують митрополиту Монемвасії Доротею.

³ Датовано за датою, вказаної в документі.

⁴ У цей форпост на вірменському кордоні у 404 р. був засланий Отець Церкви й архієпископ царгородський св. Іоан Золотоустий.

⁵ Андрій Щелкалов – думний дяк і дипломат за царювання Івана Грозного, Федора Іоанновича і Бориса Годунова.

⁶ Борис Гудзяк стверджує, що записані в посольській книзі дарунки Єремію від царя є значно скромніші, ніж ті, що їх подає Псевдо-Доротей. Таке перебільшення, а також вживання заокруглених чисел можна розглядати як свідчення того, що інформація про побут Єремії в Московщині записувалася з чиєїсь усної подачі, а не самим Єремією. (Борис Гудзяк. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад з англійської Марії Габлевич. Під редакцією Олега Турія. – Львів : Інститут історії церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 330).

⁷ Один із чинів особистої гвардії султана, що був чиновником особливих доручень.

Запитання до документа:

1. На які давні традиції православної церкви вказує документ?
2. Які особливості церковного життя у Московському царстві можна вбачити за документом?
3. Хто вів переговори з Єремією? Як це характеризує стан православної церкви на Московщині?
4. Як Ви оцінюєте роль турецького султана в житті православної церкви?
5. Чи відразу патріарх Єремія відгукнувся на вимоги щодо створення Московського патріархату? Про що це свідчить?
6. Чому патріарх відмовився поселитися в провінційному російському місті?
7. У яких життєвих умовах перебував Єремія, погоджуючись на вимоги московської сторони?

№ 8.5 (82)

Документ розкриває історичний контекст запровадження свята Собору трьох вселенських учителів Василя Великого¹, Григорія Богослова² та Іоанна Златоустого³ у 1084 р. Суспільне життя давало нові підстави для причислення окремих подвижників до лику святих, осмислення ролі тих чи інших святих у житті церкви. Автор публікованого джерела – Дмитрій Ростовський⁴, укладач фундаментальної праці “Житія святих”, шанованої у православному світі.

Митрополит Дмитрій Ростовський про запровадження свята Собору трьох вселенських учителів Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого

1684–1705 рр.⁵

*Собор трех великих вселенских учителей
Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоустого*

Память 30 января

В царствование благоверного и христолюбивого царя Алексея Комнена⁶, который принял царскую власть после Никифора Ботаниата⁷, был в

Константинополе великий спор об этих трех святителях между искуснейшими в красноречии учителями мудрости. Одни ставили выше прочих святителей Василия Великого, называя его возвышеннейшим витией, так как он всех превосходил словом и делами, причем видели в нем мужа, мало чем уступающего ангелам, твердого нравом, не легко прощающего согрешения и чуждого всего земного; ниже его ставили божественного Иоанна Златоуста, как имевшего отличные от указанных качества: он был расположен к помилованию грешников и скоро допускал их к покаянию. Другие, наоборот, возвышали божественного Златоуста, как мужа человеколюбивейшего, понимающего слабость человеческого естества, и как красноречивого витию, наставлявшего всех на покаяние множеством своих медоточивых речей; поэтому и почитали они его выше Василия Великого и Григория Богослова. Иные, наконец, стояли за святого Григория Богослова, утверждая, что он убедительностью речи, искусным истолкованием Священного Писания и изяществом построения речи превзошел всех славнейших представителей эллинской мудрости, как ранее живших, так и современных ему. Так одни возвышали славу святого Григория, а другие унижали его значение. От этого происходил между многими раздор, причем одни назывались иоаннитами, другие Василианами, а иные Григорианами. Об этих именах спорили мужи искуснейшие в красноречии и мудрости. <...>

Блаженный епископ Иоанн тотчас своими стараниями восстановил мир между враждовавшими, так как он был муж великий в добродетели и знаменитый в любомудрии. Он установил праздник трех святителей, <...> завещал церквам праздновать его с подобающим торжеством. В этом ясно обнаружилась мудрость сего великого мужа, так как он усмотрел, что в январе месяце совершается память всех трех святителей, а именно: в первый день – Василия Великого, в двадцать пятый – божественного Григория, а в двадцать седьмой – святого Златоуста, – то он соединил их в тридцатый день того же месяца, увенчав празднование их памяти канонами, тропарями и похвалами, как это и приличествовало.

Необходимо добавить о них и следующее. Святой Василий Великий превзошел в книжной мудрости не только учителей своего времени, но и древнейших: он прошел не только всю науку красноречия до последнего слова, но и хорошо изучил философию, а равно постиг и ту науку, которая учит истинной христианской деятельности. Затем, проводя добродетельную жизнь, исполненную нестяжательности и целомудрия, и восходя умом к боговидению, он был возведен на архиерейский престол, имея сорок лет от рождения, и в течение восьми слишком лет был предстоятелем церкви.

Святой Григорий Богослов был столь велик, что если бы можно было создать человеческий образ и столп, составленный по частям из всех добродетелей, то он был бы подобен великому Григорию. Просияв своею святою жизнью, он достиг такой высоты в области богословия, что всех побеждал своею мудростью, как в словесных спорах, так и в истолковании догматов веры. Поэтому он и был назван богословом. Он был святителем в Константинополе двенадцать лет, утверждая православие. Пожив затем малое

время на патриаршем престоле (как об этом пишется в его житии), он оставил престол по преклонности возраста и, имея шестьдесят, отошел в горные обители.

О божественном Златоусте по справедливости можно сказать, что он превзошел всех еллинских мудрецов разумом, убедительностью слова и изяществом речи; Божественное Писание он изъяснил и истолковал неподражаемо; равным образом, в добродетельной жизни и боговидении он далеко превзошел всех. Он был источником милости и любви, был исполнен ревности учительства. Всего он прожил шестьдесят лет; пастырем Христовой Церкви был шесть лет. Молитвами сих трех святителей Христос Бог наш да низложит еретические распри, а нас да сохранит в мире и единомыслии и да сподобит нас Небесного Своего Царствия, ибо благословен Он во веки. Аминь.

Ростовский Д., святитель. Собор трех великих вселенских учителей Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоустого [Электронный ресурс] / Димитрий Ростовский // Веб-сайт "Символ веры". – Режим доступу : <http://simvol-veri.ru/xp/sobor-trex-velikix-vselenskix-uchiteleiie-vasiliya-velikogo-grigoriya-bogoslova-i-ioanna-zlatoustogo.html>

Примітки:

¹ Василь Великий (330–379 рр.) – великий християнський святий, архієпископ Кесарії Каппадокійської. Народився в місті Кесарії Каппадокійській (Мала Азія), у християнській сім'ї Василя та Емілії. Батько святителя був адвокатом і викладачем риторики. У сім'ї було десятеро дітей, з яких п'ять зараховані Церквою до лику святих. Освіту отримував в Константинополі. В Афінах пробув близько п'яти років, досконало вивчивши риторiku і філософію, астрономію і математику, фізику і медицину. Святий Григорій Богослов також навчався в той час в Афінах, між ними почалася тісна дружба, яка тривала все життя. За своє коротке життя святитель Василій залишив безліч богословських праць: дев'ять бесід на Шестоднев, 16 бесід на різні псалми, п'ять книжок на захист вчення про Святу Трійцю, 24 бесіди на різні богословські теми, сім аскетичних трактатів; чернечі правила, статут подвижницький; дві книги про Хрещення; книгу про Святого Духа; кілька проповідей та 366 листів різним особам.

² Григорій Богослов (329–390 рр.) – великий християнський святий, візантійський богослов, і ритор, один із отців церкви, єпископ Назіанза і Сасима, константинопольський патріарх. Залишив велику духовну спадщину: 243 послання, 507 духовних віршів і 45 проповідей.

³ Іоанн Златоуст (347–407 рр.) – великий християнський святий, вселенський учитель, один із засновників Константинопольського патріархату, блискучий оратор, адвокат і релігійний полеміст, надзвичайна за колоритом постать, яка виділяється серед низки непересічних мислителів і проповідників східнохристиянської Церкви. Почесні титули: “вселенський учитель” і “золотоустий”; останній титул – офіційно закріплений Церквою на Халкідонському соборі у V ст. та отриманий святим за надзвичайне красномовство. Понині у церквах правиться літургія Іоанна Златоуста.

⁴ Ростовський Дмитрій (у миру Данило Савович Туптало) (1651–1709 рр.) – відомий церковний діяч, письменник, оратор. Навчався в Києво-Братській школі, з 1668 р. – чернець. З 1675 по 1700 рр. – ігумен і проповідник різних монастирів в українських, литовських, білоруських землях. У 1701 р. переїхав до Москви. З 1703 р. – митрополит Ростовський і Ярославський. Виступав проти старообрядництва. Автор і укладач збірників про життя святих (найбільш відомий, у чотирьох книгах – “Четьї Мінеї”), проповідей, драм, віршів. Канонізований Російською православною церквою в 1757 р.

⁵ “Життя святих” були укладені в 1684–1705 рр.

⁶ Олексій I Комнін (1048–1118 рр.) – див. прим. до док. № 8.3 (80).

⁷ Никифор III Ботаниат (1002–1081 рр.) – візантійський імператор в 1078–1081 рр.

⁸ Іоанн, митрополит Євхайдський – видатний церковний діяч XI ст., автор багатьох духовних творів.

Запитання до документа:

1. Де і коли відбулися події, що спричинили до запровадження нового православного свята?
2. Які історичні події європейської історії часу впровадження описаного свята Вам відомі?
3. Які риси християнського служіння святих знайшли пошанування?
4. Коли за церковним календарем відзначається пам'ять про трьох святих, згаданих у житії?

№ 8.6 (83)

Документ показує долю православних церков під зверхністю Османської імперії. В описі ієромонаха Неофіта Кіпрського про Єрусалимську церкву відображено тяжкий моральний, матеріальний стан православної церкви, специфіка відносин послідовників православ'я з турецькою владою, особливості міжконфесійних відносин, практика церковного життя. Документ дозволяє чітко простежити залежність долі православної церкви від національно-визвольних рухів, військових кампаній.

Ієромонах Неофіт Кіпрський¹ про події в Єрусалимській православній церкві протягом 1821–1841 рр.

1821–1841 рр.²

“Двадцатилетие или продолжение истории всего случившегося в православной Иерусалимской церкви с 1821 года до настоящего 1841 года”

Все знают, что причиною бед, приключившихся в прошедшие 1821, 1822 и 1823 г. было тягчайшее иго тирании и рабства. Бедствия, происшедшие в Елладе, Фессалии, Константинополе, Азии и на островах Архипелага, Хиосе, Крите, Кипре, и пр., описаны многими; а случившееся в Иерусалиме и во всей Иерусалимской патриархии собирается описать с благословения Божия <...> именно то, что в большинстве случаев я видел и слышал сам. <...>

Была великая святая Среда, 6 апреля, когда в Иерусалим пришли вести о возмущении Еллинов против рабского ига. Эти вести тогдашний наместник Иерусалимского патриарха монах Прокопий с тогдашними архиереями, членами синода, скрывал. Но в великую Пятницу эти самые вести были присланы в турецких письмах из Яффы к муфти и другим иерусалимским агам; при помощи больших просьб и даров мы убедили их никому не объявлять об этом, пока не пройдут дни Пасхи, боясь как бы Турки не взволновались этим и не увидели в этом предлога для насилия, и чтобы не случилось чего-нибудь ужасного с паломниками. <...> Мы принуждали паломников скорее возвращаться домой; до Понедельника на Фоминой они все ушли из Иерусалима. Но повелитель Яффы на основании приказания, полученного им за

три дня до этого от Птолемаидского (Аккского) Абдуллы-паши, тщательно обыскивал приходивших в Яффу паломников и смотрел, нет ли у них оружия (ружей, сабель и т. п.) и если оно оказывалось, отнимал его насильно.

25 Апреля пришли в Иерусалим царские указы султана Махмута, возвещающие о всеобщем почти восстании греческих островов, приказывающие Туркам быстро вооружиться, бдительно охранять города и крепости, ко всем христианам относиться с недоверием и подозрением.

Прежде всего власти, муселим, янычар-ага и остальные, явились в патриархию и стали повсюду обыскивать наверху и внизу, снаружи и внутри, разыскивая оружие, которого у нас не было. То же самое сделали они и во всех остальных наших монастырях и в домах Иерусалимских христиан, франков и остальных. <...> Затем они стали выискивать всякие предлоги, чтобы взять у нас, т. е. у Святогробского братства, деньги и пр. Далее, приказав чрез глашатая раям надеть траур, они хватали то одного православного, то другого и штрафовали его, под разными предлогами, что он не покрыл трауром фески или сапог, или что он сказал такое-то слово, и тому подобное. Непрерывно налажали натуральные повинности, заставляли переносить пушки с места на место, очищать рвы и каналы и тому подобное. 27 Мая пришла и распространилась по всему Иерусалиму горькая весть, что в день Пасхи 1 Апреля повесили в Константинополе всех архиереев и даже патриархов, Константинопольского Григория и Иерусалимского Поликарпа и у наших был большой плач и невероятная скорбь, а у иноверцев радость и ликование. И только чрез две недели узнали доподлинно, что Поликарп был жив по милости Божией. <...>

Около 15 Августа слышали, что в Константинополе почти ежедневно избивают христиан, а на Кипре убит его архиепископ, архиереи и самые знатные христиане острова (8 Июля этого года ставший громом для Армян помянутый Прокопий, бывший в Иерусалиме наместником Иерусалимским, сильно опечаленный всеми этими бедствиями заболел горячкою, от которой и умер. Ненасытные эфенди и особенно помянутый муселим с Мусабеком, находили поводы устрашать нас различным образом, с целью вымогать деньги и подарки, так что постоянными выдачами мы опустошили и казну братства и кассы отдельных монастырей. Не имея возможности дать больше, мы стали со слезами собирать золотые и серебряные сосуды храма и прочих монастырей, лампы, чаши, паникадила, намереваясь бросить их в огонь, сплавить и от крайней нужды продать их по дешевой цене. Дававшиеся нами ежегодно дамасскому паше 60 тысяч пиастров выросли в сто тысяч <...>

Проклятый помянутый муселим Сулейман-эфенди с туфекчи-баши, собираясь ежедневно наказывать нас и нападать на нас, незаконно схватывая то одного, то другого христианина, били их, заковывали в кандалы и цепи, отбирали у них деньги. <...> Таким образом прошел первый год этого страшного времени.

В 1822 г. страх до некоторой степени прекратился, но расходы с каждым днем увеличивались вследствие ненасытности властей. Мы даже не имели нужного пропитания и следовательно не в состоянии были делать неизбежные платежи дамасскому губернатору и местным ага и прежде всего удовлетворять

требования кредиторов. <...> К этим бедам присоединялось и полнейшее отсутствие паломников, потому что никто не мог прийти ни сушею, ни морем. Святогробцы, ходившие по Турции за милостыней и помощью, одни были убиты теми кровожадными восставшими варварами, другие же избежали смерти или совершенно голые и изнуренные или спасли жизнь за большие превышающие их силы дары. Поэтому были большие бедствия и стеснения; случилось еще и следующее.

В 1823 г. к полнейшему безденежью братства присоединилось и возмущение феллахов, затеявших междоусобную войну, и монастыри вне Иерусалима, Честного Креста, пророка Илии, св. Вифлеема служили крепостями и убежищами бунтовщиков. Ненавистник христиан Сулейман-эфенди хватал приходивших в Иерусалим христианских сельчан и, надевая на них кандалы, требовал чрезмерно большого выкупа. Чтобы они не переменили веры, Святогробское братство должно было тотчас же помогать им и занимая за громадные проценты у Евреев, католиков, Армян и самих Турок, освобождало их от оков. <...>

<...> В 1825 году. Паша прибыл в Иерусалим в конце Февраля <...> Так как некоторые иерусалимские Турки к несчастью раньше видели, что жители Бет-Джалы сносили вещи в монастырь пророка Илии, они донесли об этом Мусабеку. А тот богопротивный человек, желая выслужиться и приобрести благорасположение паши, объявил ему об этом. Тотчас же паша послал людей отнять все найденное в монастыре, пшеницу, ячмень, масло и остальные вещи, как принадлежавшие феллахам, так и принадлежавшие монастырю. Схватив тамошнего игумена Флавиана, <...> сказал ему: чтобы спасти свою жизнь, скажи, где у тебя спрятаны деньги феллахов. Но тот ответил, что не знает ничего подобного. Тогда, придя в ярость, он приказал <...> дать ему пятьсот ударов, это тотчас было исполнено. Затем, приведя его полумертвым, они стали допрашивать его о деньгах феллахов и прочем. Так как он упал в обморок и совсем не мог отвечать или говорить, по приказанию паши его заковали в кандалы со злодеями и преступниками в непокрытом месте во время дождливой и холодной погоды. <...> С трудом удалось нам после усиленных просьб взять его в патриархию, где, благодаря уходу и надзору врачей, его удалось спасти от смерти, но до конца жизни он остался хромым на обе ноги. <...>

Когда вифлеемцы подчинились паше, он, оставив гарнизон в Вифлееме и в монастырях, вернулся в Иерусалим, а на следующий день призвал нас и под разными предложениями требовал, чтобы мы платили втрое больше против обычного ежегодного взноса, составлявшего 60 тысяч пиастров. Когда мы со слезами объясняли ему наше несчастное положение, он несколько не трогался этим; наконец он согласился на 110 тысяч. Так как мы не могли выплатить этой суммы и не находили, где занять, он с угрозами теснил нас, требуя быстрой уплаты. Тогда заложили богатым евреям патриаршие венцы, посохи, кресты и другие драгоценности, и они дали нам заимообразно под очень тяжелые проценты только 50 тысяч пиастров. Но богопротивный паша требовал скорой уплаты всей суммы. Так как мы не нашли требуемых денег, он приказал, может

быть по наущению Мусабека, в предстоящую Пасху, которая приходилась 29 марта, совсем не отворять священных ворот. <...>

В 1826 г. когда, вследствие отсутствия паломников было безденежье и поиски за займом, пришли в Иерусалим Американцы, принадлежавшие к Англиканскому обществу, так называемому Апостолическому и желали нанять у нас квартиру. Тогдашний иерусалимский наместник был вынужден дать им две келии в монастыре Архангела и взял с них наемной платы тысячу талеров. Один из них, представляясь патриотом и благотворителем, просил, чтобы отдали под его попечительство арабскую школу, находившуюся в монастыре Св. Николая, при чем он обещал выдавать из собственных средств жалование учителю и пищу учащимся там бедным детям. Так и было сделано и дело это считалось всеми прекрасным и полезным. Но по прошествии некоторого времени раскрылся скрывавшийся в нем яд. Ибо приходя ежедневно в школу для надзора за мальчиками, он стал косвенным образом учить их иконоборству, называя идолопоклонством честное поклонение иконам, и осечение себя крестом безбожник осуждал, как ненужное и бесполезное. И другое богохульство он осмеливался произносить явно и тайно, пока архиереи, узнав это, не созвали собор и не изгнали его оттуда. <...> После этого они выгнали Американцев, живших в монастыре Архангелов, возвратив им взятые с них талеры, для чего пришлось занять эту сумму под большие проценты у одного Еврея.

После этого пришел некий паломник Франк, западный человек и католик. <...> Поселившись в монастыре Франков, но встречаясь с нашими, он узнал в какой большой мы нужде и как мы стеснены в приискании средств для неизбежных расходов. Так как он был богат, он дал нам займы 10 тысяч пиастров. Узнав это чрез несколько дней, францисканцы грозили отлучить его от церкви и хотели выгнать из своего монастыря, говоря ему: каким образом ты, католик, мог дать денег заимообразно схизматикам (так они называют нас)? Поэтому он потребовал, чтобы мы возвратили ему то, что он нам выдал, а так как мы не могли этого сделать, он, понуждаемый к этому Франками, стал теснить нас. <...>

Опять началось строгое взыскание податей за два года, прошедший и будущий, что составляло 150 тысяч пиастров. Святогробское братство не могло уплатить этой суммы и после многих просьб и приношений удалось убедить пашу, чтобы он согласился получить эту сумму в Константинополе в виде перевода на иерусалимского патриарха Поликарпа. Последний, не имея денег и не находя где занять, узнав о бедствиях происшедших в Иерусалиме и размышляя о бедствиях в нем происходящих, почувствовал большое горе и не зная как выйти из такого положения, тяжело заболел 31 декабря.

Болезнь эта причинила ему большие страдания, врачи не помогли ему и он испустил дух, освободившись от всех бед 3 января 1827 г. около полуночи. Ему было 75 лет, патриаршествовал он 18 лет и 3 месяца; это был муж почтенный и уважаемый, почти всеми любимый, властями почитаемый и клиром обожаемый. <...> А на следующий день Святогробцы собрались в подворьи и обсуждали вопрос о достойном преемнике усопшего владыки. По общему

решению они выбрали двух, архимандрита Афанасия, уроженца Редеста, который был рукоположен в Иверии, т.е. Грузии, и много лет состоял игуменом подворья в Неохории, и архимандрита Кесария, игумена Константинопольского подворья. Наконец было постановлено, чтобы Афанасий после рукоположения был патриархом, а Кесарий стал его преемником. <...>

Вступив на престол, Афанасий увидел себя и все священное братство Пресвятого Гроба на дне глубоких бедствий, вследствие безденежья и чрезмерных долгов, в которые впала патриархия, как выше было сказано. <...>

Но с начала 1828 года бедствия еще увеличились; в этом году приходило мало паломников. <...>

Дела священного братства пришли в такое плачевное состояние, что многие монахи, не имея чем жить, уходили. Поэтому, я был послан по селениям, входящим в иерусалимский патриархат, за милостыней, и должен был собирать с православных Арабов елей, хлеб и что кто принесет. Хотя тамошние христиане очень бедны вследствие поборов Абдуллы паша, тем не менее они помогали сколько могли и являлись для нас словно дождем падающим во время засухи. Таким образом подать Абдулле-паше была уплачена до последнего квадранта, но ежегодный платеж губернатору Дамаска совсем не был сделан, потому что никто не давал денег взаймы. Наконец нашелся один Еврей, по имени Ангел Экзалеу, давший под тяжелые проценты 17 тысяч талеров с условием, чтобы ему возвращена была эта сумма с процентами. А под залог он взял митру покойного патриарха Паисия, серебряный позолоченный посох, кресты и другие драгоценности. <...>

В 1827 году к Св. Пасхе, у Армян было свыше 4 тысяч паломников, а у нас только 253, пришедших с востока и из Египта. В то тревожное время не решались пускаться в мореплавание, так как христиане и Турки были повсеместно напуганы, во-первых поражением при Наварине и сожжением египетского и султанского флота, во-вторых войной поднятою Греками против Турок из желания возвратитъ Хиос и Крит, в-третьих судами пиратов. Когда наступило время, в которое паломники готовились отправиться, началась война России с Турцией. <...>

В этом году (1832 г.) заключен был мир между Россиею и Турциею, и паломники начали приходить и с моря. Но доходы были совершенно ничтожны сравнительно с необходимыми расходами. <...>

Блаженнейший отец наш и владыка Афанасий, видя что Святогробское братство подавлено тяжестью долга и по истине находится при последнем издыхании, старался погасить этот долг или по крайней мере временно облегчить его (Вследствие приключившегося пожара и реставрации храма начался долг и вследствие разных несчастий к этому времени дошел до 16 миллионов пиастров). Поэтому посоветовавшись с находившимися при нем Святогробцами и другими благонамеренными христианами, он сделал доклад Великой церкви и на многочисленном соборе постановлено было следующее: 1) написать окружные послания всем православным христианам, чтобы всякий из них помог по возможности, послав уполномоченного для сбора подаяния; <...> 3) выпросить царский указ, который избавил бы от уплаты таких тяжелых

процентов и чтобы уплата долга была отсрочена на 10 лет; 4) послать уполномоченных в Иерусалим, которые расследовали бы сумму и качество долга; 5) назначить лиц, которые содействовали бы его Блаженству; 6) устроить кассу для доходов и прочих поступлений.

Все это стали приводить в исполнение, тем временем и Божественный Промысл оказал свое содействие, сделав все кривое в Иерусалиме прямым, уничтожив все препятствия и затруднения. Бог допустил, чтобы Абдулла паша Птолемаидский, обижавший и делавший несправедливости христианам, претерпел в свою очередь несправедливость, получил кару за свою злобу, и ему возмерилось тою же мерою, какою он мерил. От свойственной ему дерзости, он восстал против сатрапа египетского Мегмет-Али-паша. <...> После 6 месячной осады он потерял все свое войско и крепкие стены <...>

Все радовались и веселились, считая свободою египетское владычество, чем оно действительно и было. <...> Ибо с тех пор Иерусалим и вся Палестина были совершенно преобразованы. Иерусалим услышал и увидел то, что ненавидел при одном упоминании – регулярное войско, необычное и удивительное оружие, музыкальные инструменты и строй, – все европейское. С тех пор начал пастись волк с овцою, по выражению пророка, и дикость всей Аравии приняла до известной степени вид кротости.

Переклад П.В. Безобразова.

Материалы для истории Иерусалимской патриархии XVI–XIX века [Электронный ресурс] / [пер. П.В. Безобразов] // Православный палестинский сборник. – Вып. 55. – Ч. 1. – СПб., 1901. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/XIX/1840-1860/Neofit_Kipr/text3.htm

Примітки:

¹ Ієромонах Святогробського братства, уродженець Кіпру.

² Датовано за датами, вказаними в документі.

Запитання до документа:

1. Якою, на думку автора, була причина соціальних і релігійних конфліктів в Єрусалимській православній церкві на початку 20-х рр XIX ст.?

2. Охарактеризуйте ставлення турецької влади до християн після початку національно-визвольної боротьби грецького народу?

3. Чи змінилося ставлення мусульманського населення до християн з початком антитурецького повстання греків?

4. Яким чином Єрусалимська православна церква протидіяла антихристиянським акціям турецьких властей?

5. Чи можна стверджувати про типовість долі Єрусалимської церкви для інших православних церков, що перебували під владою Османської імперії (Вселенської, Александрійської, Антіохійської) у 20–30-х рр XIX ст.?

6. Які виклики модерної історичної доби Єрусалимській церкві відзначає ієромонах Неофіт?

7. Наскільки гострими у суспільстві, де діяла Єрусалимська церква, були національно-релігійні відносини? Обґрунтуйте свою думку.

8. На якій основі були можливими толерантні відносини між різними християнськими конфесіями та між християнами, мусульманами, іудеями?

№ 8.7 (84)

Документ містить опис поширення православ'я в Японії, здійснений очевидцем подій – командиром російського корвета “Витязь” Степаном Макаровим¹ – пізніше прославленим віце-адміралом, океанографом, полярним дослідником. Автор опису був добре ознайомлений з діяльністю російської православної місії в Японії. Тому його записи містять конкретні прізвища діячів та статистичні дані Духовної Місії, цінні спостереження і міркування російського підданого про особливості сприйняття японцями православ'я. Зокрема, повідомляється про подвижницьку діяльність глави Духовної Місії – преосвященного Миколая, якого пізніше Руська православна церква канонізувала як святого і рівноапостольного, вважаючи його просвітителем Японії.

Записи російського флотоводця Степана Макарова про особливості поширення православ'я в Японії

1860–1880-ті рр.²

Я только что вернулся из Токио, где присутствовал на обедне в нашей духовной миссии. Служил отец Павел Сато на японском языке, при двух хорах японских певчих. <...> Перед причастием была проповедь, которую за отсутствием Преосвященного, ездившего в Сендай, умело сказал наставник семинарии Симеон Мии, кончивший курс кандидатом в Киевской Духовной Академии. При начале проповеди, произнесенной, как и вся служба, на японском языке, все богомольцы сели на пол, по японскому обычаю. Наши православные церкви без скамеек как будто созданы для японцев, которые в своей домашней жизни обходятся без мебели и сидят на тех же циновках, по которым, вследствие присущей японцам опрятности, ходят без обуви. Многие из стариков и старушек все богослужение оставались на полу и часто на коленях горячо молились и клали земные поклоны. Во время пения “Отче наш” тоже все усердно молились, а певчие положили земной поклон, когда окончили пение, и все это так просто, так не принужденно и с такою присущею одним японцам красотою движений, что на по стороннего человека производило самое глубокое впечатление. В печати встречается очень мало сведений о том, каким образом православие распространялось в Японии. Дело это связано с именем преосвященного Николая, который вел его от начала, руководит им теперь и дай Бог, чтобы здоровье позволило ему еще долго руководить делом и в будущем.

Я в первый раз видел его в 1860 году простым иеромонахом в Николаевске, где и тогда уже он был известен своим святым образом жизни. Вторично встретил я его через четыре года в Хакодате, куда он приехал в 1861 году настоятелем консульской церкви. Правительство Тайкуна в это время относилось враждебно к христианам, и отец Николай стал посвящать все свое время на изучение японского языка и местных религий.

Только в 1868 году представился случай обратить на путь православия одного японца. Это был учитель фехтования сына нашего консула Гашкевича, некто Савабе, завзятый враг христиан, который не пропускал случая при встрече с отцом Николаем, если не делать ему оскорблений, то по крайней мере бросать на него взгляды, полные ненависти и злобы.

В 1875 г. он уже был рукоположен в Хакодате в священнический сан, и до сих пор ревностно трудится по распространению христианства.

В 1868 г. на трон Японии вступил ныне царствующий император Муцухито. Гонение на христиан с этого времени несколько уменьшилось, так как Япония была занята своими политическими делами. Тем не менее распространение православия шло довольно медленно. В 1869 году отец Николай ездил в Петербург, где ему удалось хлопотать, чтобы была учреждена православная миссия в Японии.

В 1872 г. он переехал из Хакодате в Токио. Стеснения для христиан с каждым годом уменьшались <...>. В 1872 г. преосвященный Николай выбрал в Токио для русской духовной миссии место, которое было приобретено в бессрочную аренду. Место лежит в центре города на холме, который называется Суругадай, и строящийся на нем храм будет виден с доброй половины города. <...>

С 1873 г. началась постройка большого дома миссии с домовою же церковью в нем. Средства на эту постройку, в размере 32 тысяч, были собраны почти исключительно покойным адмиралом графом Путятиным. Дочь его Ольга Ефимовна <...> на свои средства и средства графини Орловой-Давыдовой, построила дом для женской духовной школы на 100 учениц.

Школы открывались мало по малу.

Сначала была заведена школа русского языка, но потом, когда правительство для русского языка завело собственную школу, туда была переведена большая часть учеников, и при миссии оставлены только те, которые пожелали получить духовное образование.

В настоящее время имеется семинария с семилетним курсом. Учащихся 60 человек, выпуски бывают по одному в 2–3 года. В нынешнем году выпущен 4-й выпуск, в 17 человек, из которых 5 отправлено в духовные академии: С.-Петербургскую, Московскую и Киевскую.

Обучение идет по преимуществу на русском языке и знание этого языка покамест, за недостатком переведенных священных книг и богословских сочинений, обязательно.

Катехизаторская школа началась понемногу с 1874 года. Преподавание в ней идет на японском языке и окончившие курс отправляются проповедниками в раз личные части Японии, где в этом является надобность.

В настоящее время насчитывается 135 проповедников, рассыпанных по всей Японии. Причетническая школа на 15 человек дает необходимое число причетников.

Женская духовная школа началась с 1873 года. В ней в настоящее время 36 девиц. Из этой школы уже выпущены многие хорошие сотрудницы катехизаторам и учителям, за которых они по преимуществу и выходят замуж.

Принципы которых держатся проповедники суть следующие.

Они не должны порицать действие каких-нибудь миссионеров других вероисповеданий, а напротив радоваться их успеху. Преосвященный руководствуется словами Спасителя, Который сказал Своим ученикам, желавшим запретить употреблять имя Христово тем, которые не принадлежат к их обществу: “не запрещайте; ибо кто не против вас, тот за вас” (Лук. 9. 50). О буддизме и синтоизме проповедники не считают нужным говорить, тем более, что оба эти верования, по своему существу не представляют препятствия к распространению христианства...

Преосвященный рассказывал мне, что ему случалось говорить перед собранием в 1 000 и более человек, и что японцы легко и со вниманием выслушивают подряд несколько проповедей, продолжающихся по часу каждая. <...>

До 1878 г. на расходы миссии не отпускалось никаких средств, кроме содержания трех миссионеров, которым назначено было по 2 000 руб. в год, но из этих средств, по добровольному соглашению, половина уделялась на церковь. С 1878 года на миссию уже ассигнуется из разных источников в России некоторая определенная сумма, идущая почти исключительно на дела миссионерства.

Православные японские приходы по стройку храмов производят на свои собственные средства, содержание же священнослужителей большею частью требует поддержки от миссии.

Постройка главного храма в Токио производится на добровольные пожертвования в России и Японии. <...>

Строящийся храм во имя Воскресения Христова проектирован на 1 500 человек. Проект составлен профессором Щуруповым и одобрен преосвященным Исидором, митрополитом С.-Петербургским. Работы ведутся весьма успешно, под непосредственным, постоянным надзором самого преосвященного Николая. <...>

Мой рассказ был бы далеко не полон, если бы я не коснулся другой работы преосвященного Николая, совсем невидной, но тем не менее тяжелой и требующей большого усидчивого труда. Я говорю о переводе богослужебных книг. Работа эта весьма сложная, и приходится иногда над одним выражением просиживать целый вечер. В некоторых случаях надо создавать вновь обороты речи, которые соответствовали бы и как можно ближе передавали настоящий смысл христианских истин. Когда японский язык оказывается недостаточен, то прибегают к более богатому языку китайскому. Преосвященный хорошо изучил ученую литературу этих языков, но и ему приходится работать при содействии здешних ученых, посвятивших изучению китайского и японского языков всю свою жизнь.

Преосвященный установил обычай ежегодно созывать собор православных христиан, на котором обсуждаются предстоящие нужды и вырабатывается план работ на предстоящий год. Точно также на соборе подводятся итоги деятельности и статистические данные, которые и публикуются для всеобщего сведения на японском языке. <...>

Католические проповедники явились в Японию в половине XVI столетия, и тогда уже им удалось образовать большую католическую общину на Юге Японии. Я не мог достать никаких точных цифр относительно числа христиан католиков в настоящее время. Один из высокопоставленных лиц католического мира говорил мне, что японцев католиков до 50 тысяч человек. По другим сведениям их меньше даже, чем протестантов. О протестантах также никто ничего не знает. В газете Japan Herald от 1-го Мая 1886 года помещено письмо без подписи, из которого видно, что в 1884 году было 8 679 христиан разных протестантских исповеданий, а в 1885 г. 11 604. Вверху письма прибавлено от редакции, что она за эти сведения не отвечает.

Число миссионеров католических и протестантских в Японии весьма значительно. В 1886 г. католическое миссионерство состояло из двух епископов, 56 патеров и 41 сестры милосердия. Протестантских миссионеров 142, миссионерш 86, прочих лиц 228.

В том же году наших миссионеров было 2, из них один настоятель посольской церкви.

Распространение православия в Японии не вызывает со стороны этого народа никаких опасений. Преосвященный в этом отношении держится тех правил, которые вообще присущи нашему православному духовенству. Он совершенно посторонний человек для каких бы то ни было политических дел. В японских православных храмах молятся о долголети и благоденствии ныне царствующего императора, его дома и всего японского народа, а проповедники наставляют паству подчиняться властям, “ибо несть власть, аще не от Бога”.

Макаров С.О. Православие в Японии [Электронный ресурс] / Степан Осипович Макаров. – СПб., 1889. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/XIX/1880-1900/Makarov_S_O/prav_japan.phtml?id=11779

Примітки:

¹ Макаров Степан Осипович (1849–1904 рр.) – російський флотоводець, океанограф, полярний дослідник, кораблебудівник, віце-адмірал (1896 р.). Командуючи корветом “Витязь”, здійснив кругосвітнє плавання в 1886–1889 рр. Під час цього плавання була проведена велика дослідницька робота з вивчення Тихого, Атлантичного та Індійського океанів.

² Датовано за подіями, описуваними в документі.

Запитання до документа:

1. У чому полягала діяльність російської православної місії в Японії?
2. Якою мовою здійснювалося богослужіння в японському православному храмі у XIX ст.?
3. Яку освіту мало духовенство, яке здійснювало духовну місію в Японії?
4. Що Ви можете повідомити про діяльність глави Духовної Місії в Японії – преосвященного Миколая, спираючись на текст історичного джерела?
5. Які особливості національної культури японців увійшли до православної практики? Про що це свідчить?
6. Наскільки поширеним було православ'я у японців у порівнянні з поширенням католицизму та протестантизму?

7. Яким змальовує автор відношення японського нехристиянського населення до православних?

8. Яким чином автор нарису характеризує ставлення до православних з боку державної влади Японії?

9. Яким було відношення Духовної Місії Російської православної церкви до громадського життя Японії?

№ 8.8 (85)

Документ містить статут однієї з наймолодших канонічних православних церков – Албанської православної церкви, яка стала автокефальною 1922 року й 1937 року була визнана Константинопольським патріархом. Статут був продукований за часів комуністичної диктатури в умовах контролю держави над церквою, що відбилося й на особливостях статуту. У той же час зміст статуту звучить досить патріотично.

Статут Православної Автокефальної Албанської Церкви

4 травня 1950 р.

ВВЕДЕНИЕ

Статья 1. Православная Автокефальная Албанская Церковь, являющаяся неотъемлемой частью Святой, Соборной и Апостольской Церкви, представляет собой законную организацию и включает в себя всех православных, проживающих на территории Народной Республики Албании, и православных албанцев, проживающих за пределами страны. Православная Автокефальная Албанская Церковь, как и все Православные Церкви, сохраняет в неприкосновенности догматические принципы, священные апостольские и соборные каноны и Священное Предание.

Статья 2. Отношения Церкви и государства, определенные статьей 16 Конституции Народной Республики Албании, осуществляются согласно указам действующего закона о Религиозных Общинах.

Статья 3. Официальным языком Церкви является албанский язык, однако, во время религиозных священнослужений можно использовать и другие языки.

Статья 4. Наравне с развитием религиозного чувства Православная Автокефальная Албанская Церковь должна прививать верующим и чувства преданности власти народа Народной Республики Албании, а также чувство патриотизма и стремления к укреплению национального единства. Поэтому все священники и сотрудники Церкви должны быть албанскими гражданами, честными, преданными народу и Родине, пользующимися всеми гражданскими правами.

Статья 5. Православная Автокефальная Албанская Церковь должна расширять и укреплять сотрудничество с другими братскими Православными Церквями, которые правильно истолковывают высокие евангельские принципы о мире, подлинном братстве между народами, и отвергать всякие действия или попытки, направленные на умаление значения мира, на уничтожение любви и братства между прогрессивными народами земли.

Статья 6. Молитвы за государственные власти при совершении

богослужений и других религиозных церемоний определяются руководством Церкви и осуществляются только после предварительного одобрения со стороны полномочных представителей государства. <...>

ОРГАНИЗАЦИЯ

Статья 8. Православная Автокефальная Албанская Церковь, организованная в Архиепископию и носящая название “Православной Автокефальной Албанской Церкви”, делится, согласно Канонам и административным Указам, на <...> епархии <...>.

СВЯТЕЙШИЙ СИНОД

Статья 10. Святейший Синод Православной Автокефальной Албанской Церкви, образованный действующими епископами под председательством Митрополита Тиранского и Архиепископа всея Албании, является верховной властью при разборе всех догматических, канонических и духовных вопросов, а также вопросов, относящихся к его компетенции. <...>

Статья 13. Святейший Синод проводит свои обязательные заседания раз в год, а чрезвычайные по мере необходимости. <...>

Статья 19. Святейший Синод имеет одного Генерального Секретаря, избираемого Святейшим же Синодом по предложению его Председателя и им же утверждаемого.

Статья 20. Ни один труд религиозно-церковного содержания не может быть использован Православной Автокефальной Албанской Церковью без согласия и одобрения Святейшего Синода. <...>

Статья 22. Ни один мирянин или монах не может быть рукоположен в сан священника или дьякона без ведома и одобрения Святейшего Синода. <...>

АРХИЕПИСКОП

Статья 24. Архиепископ всея Албании является Председателем Православной Автокефальной Албанской церкви.

Статья 25. Архиепископ является первым в иерархии Православной Автокефальной Албанской церкви и Митрополитом Тиранской и Дурресской епархии. <...>

ЕПИСКОПЫ

Статья 29. Епархиальный епископ является административным органом епископии и пользуется всеми правами, предусмотренными священными канонами, настоящим Уставом, Главным Административным Уложением и действующими законами. <...>

ЦЕРКОВНЫЕ ПРИХОДЫ И СВЯЩЕННИКИ

Статья 37. Церковный приход есть религиозное объединение верующих, клириков и мирян, исповедующих православную христианскую религию, которые проживают в определенном месте (городе или селе).

Статья 38. Каждый приход имеет одного или нескольких священников, исходя из количества верующих, храмов и в соответствии с экономическим положением этого прихода.

Статья 39. Священники избираются Церковным Советом из числа клириков данного прихода и утверждаются епископом каждой епископии. В селах же, собрания верующих происходят легче, избрания можно проводить

сразу всем миром. <...>

Статья 42. В приходе, где служат более одного священника, число семей в приходе делится на число священников, чтобы на каждого из них приходилось одинаковое число семей.

Статья 43. По всем вопросам, касающимся осуществления религиозных решений Церкви, священники являются первыми помощниками своего епископа. Однако в вопросе об их перемещениях необходимо согласие и решение Церковного Совета. <...>

ЦЕРКОВНЫЕ СОВЕТЫ

Статья 45. Верховным органом Православной Автокефальной Албанской Церкви для решения всех вопросов административного и экономического характера, а также всех других вопросов, подлежащих компетенции Святейшего Синода, является Смешанный Совет, образуемый епархиальными епископами, полноправными его членами, и четырьмя мирянами, по одному от каждой епископии, во главе которого стоит Архиепископ. Смешанный Совет избирается сроком на четыре года. В состав Смешанного Совета может входить и викарный епископ, но только с правом совещательного голоса. <...>

Статья 49. Смешанный Совет по просьбе Председателя, обыкновенно, собирается раз в год на свои заседания, а на внеочередные - всякий раз, как в этом возникает необходимость.

Смешанный Совет принимает решения простым голосованием по большинству голосов. Законным считается то заседание, на котором присутствуют, кроме Председателя, по крайней мере, четыре члена Совета - два клирика и два мирянина. В случае равенства голосов решающим голосом становится голос Председателя. <...>

Статья 51. При Православной Автокефальной Албанской Церкви учрежден Постоянный Экономический Совет, в состав которого, кроме Архиепископа как Председателя, входят еще четыре члена - один клирик и три мирянина, по одному от каждой епископии. <...>

Статья 55. Православная община каждого города избирает местный Церковный Совет (Совет Старейшин), Председателем которого является Архиерейский Управляющий (Эпитроп) митрополии или епископии. В его ведении находятся приход, или приходы города, а также все движимое и недвижимое имущество прихода. В вышеназванном Церковном Совете принимает участие и священник, уполномоченный клиром данного города, с правом голосования.

Церковный Совет имеет право избрать из своей среды или со стороны двух или трех Управляющих, для каждого храма в городе. Эти Управляющие отчитываются перед Церковным Советом и ведают храмами от его имени.

Статья 56. Каждая Община избирает один Церковный Совет (Эфороэпитропию), в состав которого входят от двух до четырех мирян под председательством священника, в ведении коего находится храм или храмы села, а также его движимое и недвижимое имущество.

Статья 57. Каждый монастырь управляется Монастырским Советом, под руководством настоятеля, или клирика-управляющего, назначенного местным

епископом.

Настоятель или клирик-управляющий отчитывается за распоряжение движимым и недвижимым имуществом монастыря и за материальное состояние его перед экономическим органом центра и перед местным епископом.

Статья 58. В Церковные Советы имеют право избираться и избираются все православные граждане Народной Республики Албании, достигшие совершеннолетия. <...>

ЦЕРКОВНОЕ ИМУЩЕСТВО

Статья 60. Все имущество, принадлежащее Архиепископии, епископиям, Архиерейским Управляющим митрополии или епископий, приходу и монастырям, является церковной собственностью. <...>

РАСХОДЫ И ДОХОДЫ

Статья 64. Расходы на содержание храмов состоят из добровольных взносов верующих и доходов самих храмов и монастырей. Жалованье же церковных служителей и сотрудников, а также ассигнования в центры епископий и Архиерейских Управлений составляют церковные доходы и дотации государства. <...>

ДИСЦИПЛИНАРНЫЕ МЕРЫ

Статья 73. В каждой епископии функционирует Духовный Суд, который учреждает местный епископ, являющийся его председателем. В состав Духовного Суда, кроме председателя, входят еще два клирика высокого сана. <...>

Статья 92. Настоящий Устав, составленный на основании общих указов и принципов, содержащихся в канонах Церкви, согласно соответствующим статьям Конституции Народной Республики Албании, Закона о Религиозных Общинах, а также в соответствии с методом, каким Православная Автокефальная Албанская Церковь регулирует, управляет и распоряжается своими религиозными делами, является и остается обязательным для всей Православной Автокефальной Албанской Церкви после утверждения его Президентом Народного Парламента.

Настоящий Устав утвержден Президентом Народного Парламента 4 мая 1950 года Указом №1065.

Президент д-р Омер Нисиани
Секретарь Сами Бахолли

Устав Албанской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Веб-сайт "Православие.РУ". – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/39778.htm>

Запитання до документа:

1. Які статті статуту свідчать про автокефальний статус албанської церкви?

2. Які мови використовуються в Православній Автокефальній Албанській Церкві? Порівняйте з використанням мов іншими християнськими церквами за док. №№ 8.11 (88), 10.7 (121), № 11.10 (138), № 11.23 (151).

3. Охарактеризуйте за текстом документа взаємини церкви з державою.
4. Які положення статуту свідчать про національно-патріотичну позицію Православної Автокефальної Албанської Церкви?
5. Спираючись на текст статуту покажіть особливості устрою та управління албанської церкви.
6. Яку роль у церковному управлінні албанської церкви відіграють миряни? Про що, на Вашу думку, це свідчить?
7. Визначте за статутом джерела матеріального забезпечення Православної Автокефальної Албанської Церкви.
8. Порівняйте міру повноважень керівних органів Православної Автокефальної Албанської Церкви та українських автокефальних церков (док. №№ 12.9 (193), 12.18 (202)). Про що це свідчить, на Вашу думку?
9. Знайдіть в опублікованому джерелі факт залежності церковної організації Албанії від державних структур.

№ 8.9 (86)

Розпад тоталітарних режимів наприкінці 80-х рр. ХХ ст. супроводжувався активізацією національно-релігійних рухів. Це яскраво засвідчили події в Україні, де наростали процеси набуття православною церквою автокефального статусу. Московська патріархія, у віданні якої знаходилася вся православна спільнота України, намагалася зберегти свою зверхність, однак мала рахуватися з новітніми суспільними тенденціями. Право незалежності і самостійності в управлінні Українській православної церкві було дано ухвалою Архієрейського Собору Руської Православної Церкви від 27 жовтня 1990 р. і виражено в грамоті Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II.

Ухвала Архієрейського Собору Руської Православної Церкви про статус УПЦ

27 жовтня 1990 р.

Архиерейский Собор Русской Православной Церкви

25–27 октября 1990 года

Москва, Свято-Данилов монастырь

Священный Синод Русской Православной Церкви на заседании 1 октября 1990 года постановил созвать Архиерейский Собор 25–27 октября 1990 года. В повестку дня Собора, утвержденную на том же Заседании, вошли следующие вопросы: рассмотрение просьбы Украинской Православной Церкви о расширении ее самостоятельности и самоуправления, о положении Русской Православной Церкви в свете нового законодательства, о фактах образования раскольнических приходов на канонической территории Московского Патриархата.

На Архиерейский Собор были приглашены все 97 епископов, архиепископов и митрополитов Русской Православной Церкви.

Архиерейский Собор проходил в резиденции Патриарха и Священного Синода в Свято-Даниловом монастыре.

Архиерейский Собор принял три документа: Определение об Украинской Православной Церкви; Определение о принятом Законе СССР “О свободе совести и религиозных организациях”; Воззвание к архипастырям, пастырям и всем верным чадам Русской Православной Церкви.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ
АРХИЕРЕЙСКОГО СОБОРА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ

25–27 октября 1990 года

ОБ УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ

Архиерейский Собор под председательством Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия в составе 91 иерарха (6 отсутствовали по болезни) рассмотрел и всесторонне обсудил обращение Украинской Православной Церкви о предоставлении ей независимости и самостоятельности в управлении.

Священный Синод Русской Православной Церкви в своем заседании 20 июля 1990 года (журнал № 112) ознакомился с постановлением Синода Украинской Православной Церкви от 10 июля 1990 года о мерах, направленных на расширение ее самостоятельности, принятых в духе Определений Поместного Собора Русской Православной Церкви 7-8 июня 1990 года, и имел соответствующее суждение.

Принимая во внимание принципиальную значимость упомянутого постановления Синода Украинской Православной Церкви для будущего церковной жизни на Украине, Священный Синод постановил: рассмотреть его на внеочередном Архиерейском Соборе.

Для подготовки Архиерейского Собора Священным Синодом тогда же была образована Комиссия под председательством Преосвященного митрополита Крутицкого и Коломенского Ювеналия. Комиссии поручалось тщательно изучить предложения Синода Украинской Православной Церкви в их связи с широким кругом исторических, канонических, пастырских и межнациональных проблем, при решении которых надлежит иметь в виду каноническое претворение в жизнь Определений Поместного Собора Русской Православной Церкви от 7-8 июня 1990 года, касающихся Украинской Православной Церкви.

1 октября 1990 года (журнал № 114) Священный Синод одобрил деятельность вышеозначенной Комиссии. Материалы и предложения по данному вопросу были направлены всем Преосвященным Русской Православной Церкви и вынесены на обсуждение и утверждение настоящего Архиерейского Собора.

Тщательно изучив и всесторонне обсудив просьбу Синода и епископата Украинской Православной Церкви, – Архиерейский Собор о п р е д е л я е т:

1. Украинской Православной Церкви предоставляется независимость и самостоятельность в ее управлении.

2. В связи с этим наименование “Украинский Экзархат” – упраздняется.

3. Предстоятель Украинской Православной Церкви избирается украинским епископатом и благословляется Святейшим Патриархом Московским и всея Руси.

4. Предстоятель Украинской Православной Церкви носит титул “Митрополит Киевский и всея Украины”.

5. Митрополиту Киевскому и всея Украины, в пределах Украинской Православной Церкви, усваивается титул “Блаженнейший”.

6. Митрополит Киевский и всея Украины имеет право ношения двух панагий и предношение креста во время богослужения.

7. Синод Украинской Православной Церкви избирает и поставляет правящих и викарных архиереев, учреждает и упраздняет епархии в пределах Украины.

8. Митрополит Киевский и всея Украины, как Предстоятель Украинской Православной Церкви, является постоянным членом Священного Синода Русской Православной Церкви.

9. Настоящее Определение Архиерейского Собора Русской Православной Церкви подлежит утверждению Поместным Собором Русской Православной Церкви с внесением соответствующих изменений в Устав об управлении Русской Православной Церкви.

Архиерейский Собор Русской Православной Церкви / Электронный ресурс] / Веб-сайт: “Релігійно-інформаційна служба України” – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocstp_doc/33669

Запитання до документа:

1. Охарактеризуйте склад учасників Собору.
2. Чому на порядку денному стало питання розширення повноважень Української православної церкви?
3. Що документ говорить про процедуру обрання голови Української православної церкви?
4. Які права отримала Українська православна церква за цим документом?
5. Чи йдеться у тексті документа про надання Українській православній церкві статусу автономної або автокефальної організації?

№ 8.10 (87)

Документ містить інтерв'ю албанки Юлії Кокошарі кореспонденту журналу “Road to Emmaus”, в якому вона розповідає про своє дитинство, юність в країні з комуністичним репресивним режимом. Повідомляється про поступове відродження православ'я в Албанії після повали комуністичного режиму.

З інтерв'ю Юлії Кокошарі про свій шлях до Бога у комуністичній та посткомуністичній Албанії кореспонденту журналу “Road to Emmaus”

19 листопада 2004 р.

– Юлия, расскажите о себе <...>

– Я родилась в городе Дуррес, чуть больше часа пути от Тираны, столицы Албании. Чего-нибудь особенного про свою жизнь до крещения рассказать не могу. Мы жили при коммунистическом режиме, и вполне понятно, что это

значило для нас – духовность в людях искоренялась всеми имевшимися средствами.

– Хотя Вы считаете, что в это время не происходило ничего, о чем следует рассказать, было ли что-нибудь в Вашем детстве или юности, оставившее глубокое впечатление?

– Самое важное – это то, как Бог явил Себя мне. Часто я слышу: “Люди в этих коммунистических странах атеисты и ни во что не верят”. Меня шокирует такая точка зрения, потому что у меня совершенно другой опыт в этой сфере, моя вера всегда была со мной. Все началось тогда, когда в 1980 году умерла моя бабушка. Мне было около шести лет. Только позже я поняла, что смерть – это физическое разобщение людей. Однажды друзья нашей семьи зашли навестить нас и поговорить о бабушке. Для них, как для многих людей в коммунистических странах, смерть означала конец; жизнь существовала только от рождения до смерти, потом – ничего. Я была настолько расстроена, услышав это от них, что торжественно объявила: “Я не собираюсь умирать”.

С того самого момента это чувство не покидает меня; чем старше становилась я, тем более оно крепло. Подростком я думала: “Как я могу верить в это? Я уже достаточно взрослая, чтобы иметь здравый смысл”. В то время я даже не знала слова “Бог”. Я ничего не знала.

– Вы не знали даже, что в других местах, или хотя бы в прошлом некоторые люди верили в Бога?

– В школе нас учили, что вера в несуществующих богов была придумана людьми, чтобы подчинять себе подобных.

– У Вас в школе на уроках литературы не читали Достоевского, Толстого? А французскую или английскую классику, поэзию, или хотя бы исторические тексты, где упоминается о Боге?

– Нет, все это было запрещено. Никакой возможности.

– Цензура в Албании явно была гораздо жестче, чем в России. Какие же книги вам позволялось читать?

– Мы могли читать только те книги и учебники по истории, которые были разрешены или написаны коммунистической партией. Мне настолько нравилось читать, что я читала также и философов – все, что попадало мне в руки. Меня тянуло к таким книгам, и я начала знакомиться с произведениями Маркса и Ленина чуть ли не в детском возрасте – лет в десять.

Вся моя жизнь текла по странному руслу. Мне хотелось найти ответы на множество вопросов, например, о сотворении мира; я могла часами сидеть на своем балконе, уставясь в небо. И это не уход от реальности. Я изучала психологию и знаю, что это не так. Я была счастливым ребенком. Мои родители растили меня с большой любовью, и у меня были очень хорошие отношения с младшими братом и сестрой. Но я помню, что смотрела на небо и думала: “Как это все прекрасно! Разве такое может появиться само собой?” Я читала труды астрономов и биологов, изучала теорию эволюции и думала: “Нет. Здесь явно должно быть еще что-то”. Но что, мне было не понять. Поэтому я углубилась в философию, надеясь найти ответы на свои вопросы в ней <...>

В своем роде мы были так же изолированы от всего <...> И чувство вечности росло во мне бессознательно еще безо всякого понимания. Наконец, когда я была старшеклассницей (примерно за год до падения коммунистического режима), на одном из уроков географии одноклассник дал мне книжечку, которая называлась “Письмо тебе”. В нем я прочла слова из Библии: “Бог стал человеком”. Смысл этих слов я тогда не поняла, но подумала: “Так. Значит, это не сила и не энергия”. К этому времени я упорно пыталась представить, что бы это могло быть. Когда я прочла, что Бог стал человеком, я сказала себе: “Вот, пожалуйста... Но что это значит?” <...>

В старших классах нас учили: “Бога нет”. Мы не знали, что такое Бог, это было лишь какое-то абстрактное понятие, и мы должны были поверить, что Его нет. Но, когда я задумывалась над этим, мне даже не из чего было выбирать – чем Бог может быть? Я знала, в чем состоит мой поиск, но ничто не подходило под это определение. Чувство существования чего-то не покидало меня, и нужно было разобраться, что же такое Бог конкретно. Находиться в такой ситуации – не зная Бога, но желая узнать Его – это как надежда спастись, не зная, от чего, не зная, как это можно сделать. Это – как оставаться маленьким ребенком. Вы знаете, что вам нужно, в чем состоит ваше желание, но не можете это выразить, высказать.

Я помню одно утро. Я была тогда старшеклассницей, мне было семнадцать. На двери вывесили большой плакат, на котором заглавными буквами было написано: “Бога нет”. Смотря на эти слова, я подумала: “Постойте-ка. Я в это не верю”. Но, будучи воспитанной коммунистически, когда все, что могло быть истолковано как не соответствующее партийной догме, являлось “грехом”, я поправила себя: “О чем это я? Как я могу предать Партию, даже в своих мыслях?” Вы можете это себе представить? Понимаете ли, можно во что-то верить, даже не осознавая это. Верующий подросток подумал бы на моем месте: “Как я могу предать Бога?” Получается, хотя албанский народ не знал Бога, Он все равно был все это время с ним, вел его. Итак, когда я прочла в книжечке: “Бог стал человеком”, я еще особенно не задумывалась о вере, но прочитанное по-настоящему обрадовало меня: “У Бога есть лицо, и теперь я должна увидеть, как Он выглядит!” <...>

Мне не хотелось верить, что Бог – нечто абстрактное. Что Он – какая-нибудь энергия или что-нибудь еще. Мне нужны были живые доказательства. Когда мы учились в школе последний год, коммунизм рухнул, и нам начало открываться все. Я занималась в Школе социальных работников, а по всей Албании открывались те церкви, которые еще не успели уничтожить коммунисты. Моя подруга сказала мне: “Юлия, я хожу в католическую церковь. Не хотела бы ты сходить со мной?” <...> Мы с подругой сходили на службу в католическую церковь, но я не пришла туда во второй раз. То, что я увидела, почему-то не легло на душу.

– Были ли у Вас верующие родственники?

– Со стороны матери в семье были мусульмане, но мать была воспитана в безбожии, как и все в то время. Она и ее родственники никогда не говорили об этом, даже дома. Они могли быть за это наказаны. Все мечети были закрыты,

как и церкви. Но несколько месяцев назад она сказала мне: “Я помню, как моя бабушка-мусульманка, молясь на ночь, говорила: “Кирие элейсон!” (Это по-гречески “Господи помилуй!”). Я была изумлена! Боже мой, разве можно такое представить!

– Не думаете ли Вы, что она была тайной христианкой?

– Я не знаю, но это вполне возможно. Православие пришло к нам уже в первом веке по Рождестве Христовом, но, когда турки вторглись в Албанию в XIV веке, многие христиане стали мусульманами. Я думаю, что христианская вера оставалась в их сердцах, и подтверждение этому – то, что многие церкви и монастыри были сохранены людьми, которых называют “тайные христиане”. Поразительно, ведь вы можете подумать: “Если он или она – мусульмане, зачем им заботиться о христианских храмах и реликвиях?”. Но я верю, что если у кого-то из них были предки – христиане, несмотря на то, что внешне они – хорошие мусульмане, они вполне могли это делать.

Однажды я пошла с матерью и сестрой в мечеть, находящуюся в центре Дурреса. Много веков назад это был кафедральный собор. Мне рассказали, что во время турецкой оккупации, когда многие христианские храмы были переделаны в мечети, в этом храме была построена вторая стена, чтобы закрыть все фрески. Входя в этот храм сейчас, можно увидеть лишь голые стены; но внутри этих стен сохранились фрески и иконы! Это делалось втайне, турецкие власти ничего не подозревали.

– Значит, они построили вторую стену, а не просто покрыли раствором фрески?

– Да, они построили вторую стену, сняли крест и превратили церковь в мечеть. Но стена была сделана для того, чтобы сохранить иконы, а не для того, чтобы их уничтожить, и турки так и не узнали об этом. Это было сделано в великой тайне, и архитектор, которого выбрали турки, был тайным христианином.

– В каком веке это случилось?

– Возможно, в конце XIV или в начале XV века. И мы ходили посмотреть эту мечеть <...>

К этому времени я выучила еще несколько молитв, в том числе “Отче наш”. И перед экзаменами я молилась Богу.

– В мечети.

– В мечети! Я помню, что все в мечети молились, и вдруг поняла, что я молюсь не в том месте. Я имею в виду, что бы сказал на это Иисус Христос? Я как раз узнала, что мусульмане не признают Христа Богом, и подумала: “Иисус Христос – мой Бог, а не просто пророк”. Все это сломило меня. Я не находила того, что искала, и сказала себе: “Я теряюсь в поисках дома Бога, и, может быть, никогда не найду его”. Я вернулась домой и обратилась к отцу <...>

И только тогда я узнала, что он был крещен в православном храме в детстве и что он родился в Афинах!

– В Афинах?

– Да, раньше я этого не знала. Просто при коммунистах он об этом не рассказывал. Все, что относилось к “другому миру”, даже таким образом, было

наказуемо; преследовали не только такого человека, но и всю его семью. “Я крещеный, – сказал он, – и мои родители были православными христианами”. Я спросила: “Есть ли где-нибудь поблизости православная церковь?” Отец ответил: “Храм святого Георгия на холме. Если хочешь, можем сходить туда вместе”. И мы пошли туда всей семьей. Я помню это, как будто все случилось мгновение назад. При входе в храм у меня перехватило дыхание. Я почувствовала сама, что входить туда в короткой юбке нехорошо. Меня удивило, что, несмотря на это, священник встретил нас очень тепло. <...>

Мои родители и я пришли в храм в воскресенье. Переступив через порог, я мысленно задала вопрос: “Ты принимаешь меня?” <...>. Великим счастьем для меня было увидеть икону с ликом Христа. Это был первый раз, когда я увидела лицо Бога. Я была изумлена и подумала: “Да, да, вот Он!”. Мне уже не нужно было задавать вопросы. Я знала, что обрела то, что искала так долго.

Это случилось во время Великого Поста, и, хотя большая часть нашей семьи не была крещена, мы пошли в храм на Пасху. Служба была великолепна. Спустя два года мы покрестились.

– Через два года?

– Да. У нас побывало несколько катехизаторов – они ходили от церкви к церкви, от одного разрушенного албанского монастыря к другому, молясь и уча, и мы пошли вместе с ними. <...>

Тетя моя стала мне крестной, и мы с мамой были крещены вместе. Через несколько месяцев крестились мой брат и сестра. <...>

Как и у любого, крестившегося в сознательном возрасте в России, Албании, вообще в восточной Европе, у меня тоже были слезы радости, надежды, покаяния. Но два года с момента моего крещения я не могла исповедоваться, потому что было очень трудно найти священников, которые могли бы принять исповедь. <...>

(Примерно в то же время я была в самом первом молодежном христианском лагере, организованном Церковью, и познакомилась там с одним из немногих выживших в годы коммунистических репрессий священников, который потом стал епископом.)

Так что я пока исповедовалась Богу напрямую, по-простому. Затем, через два года, после основания митрополии во главе с Блаженнейшим Архиепископом Анастасием, греческим епископом, который до этого служил в Африке, открылась семинария в монастыре св. Власия (Shen Vlash) в Дурресе. Началось рукоположение священников, но сами они еще не были настолько опытны, чтобы принимать исповедь. Потом пригласили несколько священников из Греции, которые знали в какой-то мере албанский язык и смогли стать духовниками.

Я думаю, что даже при коммунистах албанский народ был благословлен Богом. Теперь Бог с нами, но Он был с нами и тогда. Один из Его даров – это способность к языкам. Мы, албанцы, в этом на высоте! Ко времени, когда мне исполнилось 17 лет, я знала албанский, итальянский, французский и английский языки, поэтому у меня была возможность исповедоваться по-английски или по-французски (некоторые греческие священники говорили по-

французски). Почти все албанцы тогда исповедовались не на своем языке. Представьте себе! Ваша первая исповедь была на иностранном языке? Мне было трудно что-либо сказать, но священник объяснил мне все и помог <...>

Переклад В. Томачинського.

Кокошари Ю. Дочь орлов / Юлия Кокошари ; [пер. с англ. В. Томачинского] // Веб-сайт "Православие.РУ". – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40815.htm>

Запитання до документа:

1. Про які історичні умови розвитку православної церкви в Албанії повідомляє джерело?
2. Яка подія значно вплинула на релігійні пошуки Юлії Кокошарі?
3. Як джерело характеризує становище церков в Албанії за часів тоталітаризму?
4. Якими методами держава діяла для досягнення атеїзації суспільства. Чи була досягнута ця мета?
5. Що свідчить про масштаби гогінь на церкву в період комуністичного режиму?
6. Які політичні події в Албанії сприяли відродженню православ'я в країні?
7. Які проблеми в організації церковного життя постали після падіння тоталітарного режиму?
8. Які конфесійні особливості православної церкви підкреслюються в документі?
9. Як документ характеризує соціальну діяльність православної церкви?

№ 8.11 (88)

Документ дозволяє скласти уявлення про устрій автономної Фінляндської православної церкви – однієї з автономних церков, підпорядкованих Константинопольському патріархатові. У порівнянні з текстами док. №№ 8.8 (85), 8.9 (86) цей документ дає підстави для аналізу особливостей устрою автономних церков і їхнього місця в житті християнських народів.

Стаття “Фінляндська православна церква” з офіційного сайту “Suomen Ortodoksinen Kirkko” про устрій автономної Фінляндської православної церкви

2014 р.

Финляндская Православная Церковь (Suomen Ortodoksinen Kirkko) или Финляндская Православная Архиепископия (Suomen Ortodoksinen Arkkiipiisrakunta) церковь при Константинопольском Патриархате.

Церковь осуществляет свою деятельность на основе Священного Писания и Священного Предания; канонов и правил святых апостолов, святых Вселенских и Поместных соборов и святых отцов; постановлений Церковного собора ФПЦ, Архиерейского собора, Церковного управления и Указов предстоятеля Церкви – архиепископа Карельского и всей Финляндии; Устава Церкви в составе законодательства Финляндской Республики.

Управление и церковное устройство. Высшими органами церковной власти и управления являются церковный собор (kirkolliskokous), созываемый ежегодно, архиерейский синод (piispankokous) и церковное управление (kirkollishallitus).

Административно Финляндская православная церковь поделена на епархии (hiippakunnat), которые возглавляют епископы (piispa). Епархии включают в себя приходы (seurakunnat), возглавляемые настоятелями (kirkkoherrat).

Карельская епархия.

Правящий епископ – Высокопреосвященный архиепископ Карельский и всей Финляндии (Korkeasti pyhitetty Karjalan ja koko Suomen arkkipiispa).

Викарий архиепископа Карельского и всей Финляндии (apulaispiispa) – Преосвященный епископ Йоэнсуу (Korkeasti siunattu Joensuun piispa).

Хельсинкская епархия.

Епископ – Высокопреосвященный митрополит Хельсинкский (KP Helsingin metropoliitta).

Оулуская епархия.

Епископ – Высокопреосвященный митрополит Оулуский (KP Oulun metropoliitta)

Членство в приходе.

Если Вы решили стать членом прихода Финляндской православной церкви Вам необходимо встретиться со священником. Адрес ближайшего храма можно найти по ссылке.

В Финляндии положена регистрация членов церкви. Приходы субсидируются из налоговых средств, по этой причине членство регистрируется в государственном регистре. Эта традиционная фиксированная форма членства в приходе была и в дореволюционной России. Члены церкви отчисляют налог в размере 1-2 % от своего дохода.

Если вы уже крещены в православной церкви, то можете вступить в Хельсинкский православный приход, заполнив анкету о присоединении. Некрещеный вступает в церковь (и соответственно в приход) через приготовление к крещению (оглашение) и таинство крещения; крещеный в другой христианской церкви – через миропомазание после соответствующего приготовления.

За совершение крещений, венчаний, молебнов, отпеваний, панихид, освящения домов и других треб с членов прихода дополнительные платежи не взимаются. Приходы организует для своих членов поездки и семинары.

Богослужение.

По субботам и накануне праздников вечером в храмах совершается всенощное бдение (vigilia) или вечерня (ehtoopalvelus). В воскресные и праздничные дни совершается утренняя (aamupalvelus), если накануне не было всенощного бдения, и литургия (liturgia).

Подробно расписания, а также дополнительную информацию, касающуюся богослужений в храмах, можно найти на официальном сайте Финляндской православной церкви.

Основной язык богослужения Финляндской православной церкви – финский. Использование финского языка было благословлено еще Синодом Российской церкви в 1815 г. Кроме того, по усмотрению настоятелей, в приходах, членами которых являются представители разных национальностей, богослужения могут совершаться и на других языках, как древних, так и современных. <...>

Церковный календарь.

Финляндская православная церковь придерживается григорианского календаря и новой пасхалии. Переход на новый стиль благословили в 1923 г. Вселенский патриарх Мелетий IV и святой патриарх Московский Тихон. “Календарная” особенность Финляндской церкви заключается в западной пасхалии. Это связано с тем, что большинство населения Финляндии – лютеране и много смешанных браков. Ради того, чтобы не вносить духовный и культурный диссонанс в общество и в семьи, Православная церковь Финляндии празднует Пасху и переходящие праздники вместе с Лютеранской церковью.

С историей Церкви можно познакомиться в книге “Финляндская Православная Церковь”.

Финляндская православная церковь [Электронный ресурс] // Веб-сайт: “Suomen Ortodoksinen Kirkko”. – Режим доступа : <http://www.ort.fi/ru/artikkelit/finlyandskaya-pravoslavnaya-tserkov>

Запитання до документа:

1. Чи прийнятними для православних церков є основні засади Фінляндської православної церкви? Аргументуйте свою відповідь.
2. Чи можна стверджувати про специфічні традиції у титулуванні вищого духовенства Фінляндської православної церкви? Якщо “так”, то у чому це проявилось?
3. Якою мовою здійснюється богослужіння в Фінляндській православній церкві? Чим Ви можете це пояснити у порівнянні з Українською православною церквою?
4. Чи відокремлена Фінляндська православна церква від держави? Яке Ви дасте цьому пояснення?
5. Назвіть богослужбові відмінності Фінляндської православної церкви.
6. У чому полягає специфіка церковного календаря Фінляндської православної церкви? Коли і ким вона була санкціонована?
7. Порівняйте устрій автономної Фінляндської православної церкви з устроєм Православної Автокефальної Албанської Церкви? Знайдіть відмінності між ними та поясніть їхню природу.

8.2. Православна церква в давній та новій історії України (XI – початок XX ст.)

Утвердження православної традиції в українських землях зумовили цивілізаційні контакти Русі з Візантією та південнослов'янськими народами, які прийняли від неї християнство. Це сталося ще до великого розколу 1054 р., що поділив християнський світ на католиків і православних. Переважання південних культурних впливів над іншими у добу формування давньоруської державності визначило домінування візантійських форм церковної організації та культу.

Християнізацію Русі та формування східної християнської традиції було тривалим процесом. Його засвідчують документи іноземного походження та перші вітчизняні письмові пам'ятки. Найдавнішою з цих пам'яток є “Повість минулих літ”, фрагмент з якої вміщено в хрестоматію з “Літопису руського” (документ № 8.12 (89)) – південноруського літописного зведення, складеного на початку XIV ст. з літописів, писаних понад триста літ.

Становлення християнської церкви в українських землях у X–XIII ст. супроводжувалося зміцненням канонічного статусу Київської митрополії як частки Константинопольського патріархату. Єпархіальний та парафіяльний устрій, поширення монастирів, розвиток храмобудування, іконографії, книгописання та інші сторони церковного життя набували українських етноконфесійних особливостей. Патріотичним і християнським маніфестом, який стверджує зміцнення духовних підвалин суспільства завдяки прийняттю християнства на Русі твір першого митрополита-русича Іларіона “Слово про закон і благодать” (документ № 8.13 (90)). У ньому підкреслюється непересічне значення Володимирового хрещення для подальшого розвитку держави.

Церковне життя в Україні польсько-литовської доби (XIV–XVI ст.) зазнало суттєвих змін. Перенесення центру київської митрополії до Москви (1305 р.) спонукало литовських князів ініціювати створення окремої митрополії в Південній Русі. Це було виявом повноцінного етноконфесійного життя та водночас – способом зміцнення державних основ і моральної стабілізації суспільства. Спробою поставлення власного митрополита на литовській Русі без погодження з Константинополем стало проведення Собору західноруських єпископів у Новогрудку з обранням на митрополита Київського Григорія Цамблака (1415 р.) (документ № 8.14 (91)). Реалізації цих ініціатив перешкождали фактори, що діяли у площині відносин церковних та державно-політичних сил Великого князівства Литовського з Варшавою, Москвою, Константинополем, Римом. Канонічне поставлення окремого митрополита для Південної Русі Григорія II Болгариновича відбулося 1458 р.

Посилення польських католицьких впливів у литовській державі, яка уклала Люблінську унію з Польським королівством (1569 р.), негативно позначилося на становищі православної церкви. Церква втрачала державну підтримку і перспективи розвитку. Поглиблювалися кризові явища в її середовищі. Це викликало суспільне занепокоєння і спротив. Його яскравим проявом став братський рух (документ № 8.15 (92)). Спробами нормалізації

становища православних у об'єднаній польсько-литовській державі – Речі Посполитій – були пошуки компромісів між католиками і православними, що втілилися в ідею церковної унії. Її зміст: збереження православних обрядів при визнанні зверхності римського первосвященника. Православні єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький, уповноважені до Риму, подали Папі Римському перелік статей (артикулів) унії (документ № 9.11 (109)), які й були затверджені Климентом VIII 23 грудня 1595 р. Апостольський лист папи Климента VIII “Decet Romanum Pontificem” від 23 лютого 1596 р. повідомляє про схвалення унії Римом, інформуючи про прибуття делегації руських єпископів, їх повноваження від церковного керівництва Київської митрополії, зазначаючи наслідки можливого порушення договірних угод (документ № 9.12 (110)). У хрестоматію вміщено текст офіційного проголошення унії Київської митрополії з Апостольським Престолом, укладеного на Берестейському соборі 8/18 жовтня 1596 р. (документ № 9.13 (111)).

Визнання державною владою Речі Посполитої унійної церкви і невизнання православної, яка втрачала ієрархію, супроводжувалось активізацією суспільної боротьби за національні церковні права. На захист православної віри піднялося козацтво. Питання її державного статусу стало предметом боротьби у вищому державному станово-представницькому органі – сеймі. Врешті, ця боротьба принесла відновлення православної ієрархії Київської митрополії (1620 р.) та наступне визнання руської віри у державі “Пунктами заспокоєння народу руського” короля Владислава IV (1632 р.).

Новий спалах соціальної та національної боротьби українського народу за свої права у середині XVII ст. підсилив рішучість українського суспільства у відстоюванні своїх релігійних прав. Боротьба за них переплелася з боротьбою за українську державність, про що свідчать документи Зборівського мирного договору між Військом Запорозьким та польським королем (документ № 8.16 (93)) та “Статті Богдана Хмельницького”, стверджені царем і боярською думою, які визначали становище України в складі Російської держави (1654 р.) (документ № 8.17 (94)).

Угоди Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем поклали початок відторгненню Київської митрополії від Константинопольського патріархату. У 1686 р. відбулося її перепідпорядкування патріарху Московському (документ № 8.18 (95)). Першим митрополитом Київським, який прийняв послух патріарха у Москві, був Гедеон (Святополк-Четвертинський) (1685–1690 рр.).

Протягом XVIII–XIX ст. здійснювався наступ російського царизму на автономію Київської митрополії. Він був часткою імперського проекту інтеграції та уніфікації до єдиної і неподільної держави та офіційної церкви. Реформи у церковній сфері Росії ліквідували патріаршество, встановивши на його місці вищий державний орган – Синод, секуляризували церковні землеволодіння, реорганізували систему духовної освіти, стрижнем якої зробили російську великодержавну ідею. Церковні установи українських єпархій урівнювалися зі статусом подібних установ великоруських єпархій (документ № 8.19 (96)). Київська митрополія втратила всі єпархії, що

перебували у її віданні за часів єдності з Константинопольським патріархатом. Імперська влада Росії нівелювала статус київського митрополита, прирівняла його повноваження до компетенції єпархіального архієрея. З церковного вжитку витіснялася українська мова, церковні звичаї та національні особливості. Проте всі ці зусилля були неспроможні знищити національні вияви духовного життя. Тому на початку ХХ ст. з новою силою розгорнувся рух за національні форми церковної організації і передусім – використання рідної мови у церковному вжитку (документ № 8.20 (97)).

Суспільно-політичний і зокрема національний рух неоднозначно сприймався у церковному середовищі, як і участь церкви у цьому русі суспільством. З політизацією суспільного життя тугий вузол соціальних, національних суперечностей, до формування якого була причетна й офіційна церква, продовжував затягуватися (документ № 8.21 (98)).

№ 8.12 (89)

Уривок з “Літопису руського” ілюструє початок офіційного поширення християнства візантійського зразка в Київській Русі. Джерело дозволяє визначити характер причин прийняття монотеїстичної релігії, вказує на поспішність у охрещенні населення держави, що в свою чергу зумовило появу феномену “двовір’я”. Підкреслюється роль нової релігії у розвитку писемності, освіти, архітектури, мистецтва.

“Літопис руський” про хрещення Русі князем Володимиром Великим

988–996 рр.¹

У РІК 6496 [988], пішов Володимир з військом на Корсунь, город грецький. Та заперлися корсуняни в городі, і став Володимир з одного боку города в гавані, на віддалі одного польоту стріли од города, і боролися кріпко городяни з ними. Володимир обложив город, і знемагали люди в городі. І сказав Володимир городянам: “Якщо ви не здастесь, – буду стояти хоч три роки”.

Володимир тим часом спорядив воїв своїх і повелів насип сипати до городської стіни. І коли ці насипали, корсуняни, підкопавши стіну городську, викрадали сипану землю і носили до себе в город, висипаючи [її] посеред города. Вої тоді досипали більше, а Володимир стояв.

І от [один] муж, на ім’я Анастас, корсунянин, стрілив, написавши на стрілі: “За тобою, зі сходу, є колодязі, з яких іде вода по трубі. Перекопавши [їх], ви переймете воду”. Володимир же, це почувши [і] глянувши на небо, сказав: “Якщо збудеться се – охрещусь”. І тут одразу звелів він перекопати труби, і перейняли вони воду, і люди знемагали від спраги і здалися.

І ввійшов Володимир у город, і дружина його. І послав Володимир [послів] до цесаря Василія і Костянтина, говорячи так: “Осе город ваш славний я взяв. Та чую ось я, що сестру ви маєте, дівчину. Тож якщо її не оддасте за мене, то вчиню вашому городу² [те], що й сьому вчинив”.

І, це почувши, опечалились цесарі, [і] послали [йому] вість, так говорячи: “Не належить християнам заміж виходити за поган і оддавати за них. Якщо ж

ти охрестишся, то візьмеш її, і дістанеш царство небесне, і з нами єдиновірцем будеш. Якщо ж цього не вчиниш – не зможемо ми віддати сестри своєї за тебе”.

І, це почувши, Володимир мовив посланим цесарями: “Скажіть обом цесарям так: “Я охрещусь, тому що раніше від сих днів іспитав я закон ваш, і він мені єсть до вподоби, і віра ваша, і служба. Бо мені розповіли послані нами мужі”.

І, це почувши, обидва цесарі і раді були, і вмолили сестру свою, на ймення Анну, і послали до Володимира [послів], говорячи: “Охрестись, тоді пошлемо сестру свою до тебе”. І сказав Володимир: “Нехай, прийшовши [із] сестрою вашою, охрестять мене”.

І послухали [його] цесарі, і послали сестру свою, і деяких сановників, і пресвітерів. Вона ж не хотіла йти [в Русь], як у погани, і сказала їм: “Лучче б мені тут умерти”. І сказали їй брати: “Коли наверне як-небудь бог Руську землю в покаяння, ти й Грецьку землю ізбавиш од лютої раті. Ти ж бачиш, скільки зла наробили руси грекам? Нині ж, якщо ти не підеш, те саме вони творитимуть нам”. І ледве удвох присилювали вони її, і вона, сівши в корабель [і] з плачем поцілувавши родичів своїх, рушила через море.

Коли прибула вона до Корсуня, то вийшли корсуняни з поклоном, і ввели її в город, і посадили її в палаті.

А за божим приреченням в сей час розболівся Володимир очима. І не бачив він нічого, і тужив вельми, і не догадувався, що зробити. І послала до нього цесариця [посла], кажучи: “Якщо ти хочеш болісті сеї позбутися, то відразу охрестись. Якщо ж ні, – то не позбудешся цього”. І, це почувши, Володимир сказав: “Якщо буде се правда, – воістину велик бог християнський”. І повелів він охрестити себе.

І тоді єпископ корсунський з попами цесарициними, огласивши³ його, охрестили Володимира. І коли возложив [єпископ] руку на нього – він зразу прозрів. Як побачив Володимир це раптове зцілення, він прославив бога, сказавши: “Тепер узнав я бога істинного”. А коли побачила це дружина його, – многі охрестилися.

Охрестився ж він у церкві святої Софії. І єсть церква та в городі Корсуні, стоїть вона на [високому] місці посеред города, де ото чинять торг корсуняни; палата Володимирова стоїть окрай церкви і до сьогодні, а цесарицина палата – за олтарем.

По охрещенні ж привів він цесарицю на обручення. А цього не відаючи, [деякі] неправильно говорять, ніби він охрестився в Києві, інші ж – кажучи, [що] у Василеві, а другі, говорячи, [ще] інакше кажуть.

Коли ж охрестили Володимира в Корсуні, [то] передали йому віру християнську, кажучи так: “Хай не спокусять тебе деякі з єретиків. <...>

Не приймай же учення од латинян, бо їхнє учення перекручене. Увійшовши бо в церкву, вони не поклоняються іконам, а, стоячи, поклоняться [кожен], і, поклонившись, напише хреста на землі, і цілує, і стане ногами просто на ньому; так що, лігши, цілує, а вставши – топче. А цього апостоли не заповіли; апостоли заповіли цілувати поставлений хрест та ікони заповіли цілувати. ... Як ото говорить Василій [Великий]: “[Шана] ікони на

первообраз переходить”. Іще ж вони землю називають матір’ю. А якщо земля єсть їм мати, то отцем для них є небо, – спервоначалу бо сотворив бог небо і також землю. Так говорять: “Отче наш, що єси на небесах”. Якщо ж за їхнім розумінням земля єсть їм мати, то чому ви плюєте на матір свою? Тут же її цілуєте і тут її скверните? Сього бо раніш 3 римляни не чинили, а виправляли [віру] на всіх соборах, сходячись од Рима й од усіх епархій. <...>

Володимир же, взявши цесарицю [Анну], і Анастаса, і попів корсунських, мощі святого Климента і Фіва, ученика його, узяв також начиння церковне [й] ікони на благословення собі. Поставив він теж церкву святого Іоанна Предтечі в Корсуні на горі, що її насипали [корсуняни] посеред города, крадучи насип, і та ж церква стоїть і до сьогодні. <...>

І коли [Володимир] прибав, повелів він поскидати кумирів – тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив’язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями. І це [діяли йому] не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса. <...>

І коли ото волокли його по ручаю до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо іще не прийняли вони були хрещення. І, приволікши його, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], сказавши: “Якщо де пристане він, то ви одпихайте його від берега, допоки пороги пройде. Тоді облиште його”. І вони вчинили звелене. Коли пустили [його] і пройшов він крізь пороги, викинув його вітер на рінь, яку й до сьогодні зовуть Перунова рінь.

Потім же Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: “Якщо не з’явиться хто завтра на ріці – багатий, чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде”. І, це почувши, люди з радістю йшли, радуєчись, і говорили: “Якби се не добре було, князь і бояри сього б не прийняли”. А назавтра вийшов Володимир з попами цесарициними і корсунськими на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли – ті до шиї, а другі – до грудей. <...>

Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир, рад бувши, що пізнав він бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: “Боже великий, що сотворив небо і землю! Поглянь на новії люди свої! Дай же їм, господи, узнати тебе, істинного бога, як ото узнали землі християнськії, і утврди в них віру правдиву і незмінную. [А] мені поможи, господи, проти врага-диявола, щоб, надіючись на тебе і на твою силу, одолів я підступи його”.

І, це сказавши, повелів він робити церкви і ставити [їх] на місцях, де ото стояли кумири. І поставив він церкву святого Василія [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. І почав він ставити по городах церкви, і попів [настановляти], і людей на хрещення приводити по всіх городах і селах. І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне. А матері ж дітей своїх оплакували, бо іще не укріпилися вони були вірою і, як померлого, вони оплакували.

У РІК 6499 [991]. Потім же, коли Володимир жив у законі християнському,

надумав він спорудити камінну церкву святої Богородиці, і, пославши [послів], привів майстрів із Греків, [і] почав зводити. А коли скінчив споруджувати, прикрасив він її іконами, і поручив її Анастасові-курсунянину, і попів курсунських приставив служити в ній. Він дав сюди все, що взяв був у Корсуні, – ікони, і начиння церковне, і хрести.

У РІК 6504 [996]. Коли ж Володимир побачив, що церкву завершено, він, увійшовши до неї, помолився богу, говорячи: “Господи боже! Поглянь із небес, і побач, і одвідай сад свій, і зроби, [щоб те], що насадила десниця твоя, люди сії новії, серце яких ти навернув еси до істини, [могли] пізнати тебе, істинного бога. І поглянь ти на церкву ою, що її спорудив я, недостойний раб твій, на честь матері, яка породила тебе, і приснодіви Марії богородиці. І якщо помолиться хто в церкві сій, то почуй ти молитву його і одпусти всі гріхи його блгання ради пречистої богородиці”. А коли він помолився, то сказав так: “Осе даю церкві сій, святій Богородиці, од маєтності своєї і од моїх городів десяту частину”. І, написавши, положив він присягу в церкві сій, [і] сказав: “Якщо се одмінить хто, – хай буде проклят”. І дав він десятину Анастасові-курсунянину, і справив тоді празник великий у той день боярам, і старцям городським, і вбогим роздав багато добра.

*Повість минулих літ / [пер. з давньорус. Л. Махновця]
// Літопис руський. – К. : Дніпро, 1989. – С. 61–70.*

Примітки:

¹ Датовано за датами, вказаними в документі.

² Константинополю.

³ Оглашення – церковний потрійний (повчальний та покаяльно-сповідний) чин підготовки до хрещення.

Запитання до документа:

1. Як “Повість минулих літ” описує знищення загальнодержавного пантеону богів?

2. Чому саме ідола Перуна було побито палками?

3. На думку автора як скоро Київська Русь викорінила язичництво?

4. Що автор зазначав про місце охрещення князя Володимира Великого?

5. На які розбіжності між католиками та православними вказував літописець? Чи відповідають вони історичній реальності?

6. На які причини політичного характеру прийняття християнства вказує документ?

7. Які рядки документа дозволяють говорити про поверховий та насильницький характер хрещення Київської Русі?

8. Що документ повідомляє про формування церковної ієрархії?

9. Про що свідчить той факт, що архітектор храму Богородиці був з Візантії?

№ 8.13 (90)

Уривок зі “Слова про закон і благодать” митрополита Іларіона¹ – показує, що церква відіграла величезну роль у формуванні патріотичної

концепції історії Київської Русі. Твір є теологічним трактатом, ідеї якого обертаються навколо центральної теми – значення християнства для подальшого розвитку Київської Русі.

“Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона

1051 р.²

Отож, про Закон, Мойсеєм даний, і про Благодать й Істину, здійснені через Ісуса Христа, ця повість. І що осягнув Закон, а що – Благодать. Спершу був Закон, а потім Благодать, спершу тінь, потім – Істина <...>

Прийшов-бо Спас – і не прийняв його Ізраїль. А за Євангельським словом: “До своїх прийшов і свої не прийняли Його” (Івана 1: 11). А іншими народами прийнятий був, як пророкував Яків: “Ти є надія народам” (Буття 49: 10). Бо як тільки народився Він, волхви найперші поклонилися йому від народів, а іудеї, щоб убити, шукали його і через Нього дітей перебили.

(Похвала християнству)

І збулося слово Спасителя: “Багато хто зі сходу і заходу прийдуть і засядуть в Царстві Небеснім із Авраамом, Ісаком та Яковом. Сини ж Царства повкидані будуть у темінь кромешну” (Матвія 8: 11-12). І знову: “Відійметься від вас Царство Боже і дасться народам, що плоди його буде приносити” (Матвія 21: 43).

До них же послав (Ісус) учнів своїх, звелівши: “Ідучи через весь світ, проповідуйте Євангеліє всякому створінню, і хто увірує і охреститься – спасен буде” (Марка 16: 15-16).

“Тож ідіть і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів” (Матвія 28: 19-20). <...>

І ми вже не ідолослужителями звемося, а християнами; не позбавленими надії, а з надією на життя вічне. І вже не капища сатанинські городимо, а церкви Христові ставимо, уже не приносимо в жертву бісам один другого, а сам Христос за нас приноситься в жертву Богу й Отцю і множиться. І вже не жертвовної крові вкушаючи погибаємо, а причащаючись Христової пречистої крові, – спасаємося. Всі країни благі Бог нам помилував і нас не забув, захотів – спас нас, і до розуму істинного привів. Спустошеною і пересохлою була земля наша, ідолський жар висушував її, та несподівано забило джерело євангельське і напоїло всю землю нашу. <...>

Похвалімо ж і ми, по силі нашій, учителя нашого і наставника, що сотворив великі і дивні діла, великого кагана землі нашої – Володимира, внука старого Ігоря, сина ж славного Святослава, що в часи, коли владарювали, мужністю і хоробрістю прославилися в багатьох країнах, а перемоги їхні і силу згадують донині і славлять. Не в убогій бо й невідомій землі владарювали, а в руській, яку знать і до якої прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі.

Сей славний, од славних народжений, благородний, од благородних, – каган наш Володимир – виростав і міцнів від дитячих літ аж доки змужнів, міццю і силою вдосконаливсь, мужністю і розумом дозрів і єдиновладцем став землі своєї, підгорнув під себе довколишні землі – одні миром, а непокірні мечем.

І так він усі дні життя свого управляв землею своєю правдою, мужністю і розумом, і зійшло на нього навіщення Всевишнього, – споглянуло на нього всемілостиве око благого Бога і возсіяв розум у серці його, щоб зрозуміти суєту ідолської омани, відшукати єдиного Бога, який сотворив усяке створіння, – видиме і невидиме.

А ще завжди чував він про благовірну Грецьку землю, христоролюбиву і сильну вірою, де шанують єдиного Бога в Трійці і йому поклоняються, де діють сили, і чуда, і знамення, і де церкви переповнені людьми, де усі благовірні, всі ревно моляться, всі перед Богом схиляються.

І, слухаючи про се, запраг серцем, запалав духом, щоб бути самому християнином і всій землі його. Так і сталося.

Коли Бог забажав, скинув із себе людське ество каган наш і разом з ризами старозавітного чоловіка скинув із себе усе тлінне, отряс порох невір'я і ввійшов у святую купель і народився від Духа й води. В Христа охрестився, в Христа зодягнувся і вийшов із купелі обілений, став сином нетління, сином воскресіння і ім'я прийняв вічно імените з покоління в покоління – Василій. І ним записався в книгу життя у вишнім граді і нетлінному Єрусалимі.

(Похвала народу руському)

Відтоді і донині вершиться подвиг благовір'я. Та не тільки ним виявляв живу в ньому до Бога любов, а й подвижництвом, звелівши по всій землі своїй хреститися во ім'я Отця і Сина і Святого Духа і ясно і велегласно в усіх містах прославляти Святу Трійцю і всім стати християнами – малим і великим, рабам і вільним, юним і літнім, боярам і простим, багатим і вбогим.

І не було жодного, хто б противився благочестивому його повелінню.

І якщо хто і не з любові, то зі страху перед повелителем, всі хрестилися, бо благовір'я його з владою поєднувалося.

І в один час вся земля наша возславила Христа з Отцем і Святим Духом.

Тоді почав туман ідолський від нас відходити, а зорі благовір'я з'явилися, тоді пільма бісслуження щезла і слово євангельське землю нашу осіяло. Капища – руйнувалися, а церкви – ставилися. Ідоли – крушилися, а ікони святих – з'являлися, біси порозбігалися і хрест освячував міста. <...>

(Похвала Володимирі) <...>

Які похвали воздати тобі, достославний і найславніший з-поміж земних владик, премужній Василю?

Як почудуємося доброти твоїй, моці і силі?

Яку вдячність тобі воздамо, бо ж через тебе пізнали ми Господа і позбулися омани ідолської, бо ж з твого повеління по всій землі твоїй Христос славиться!

І як ще назвати тебе, христоробче? Друг правді, розуму містилице, милостині гніздо! <...>

Сам Спаситель Христос показує нам і запевняє нас, якої ти слави і честі, сподобився на небесах, кажучи: “Хто визнає Мене перед людьми, того Я визнаю перед Отцем Моїм, що на небесах” (Матвія 10: 32). Отож, коли здобуває визнання від Христа перед Богом Отцем той, що визнає Його перед людьми, то скільки ж ти приймеш похвали від Нього, не тільки визнавши, що

Христос – син Божий, а й і сповідаючи віру в Нього, і віру Його встановив не в одному соборі, а по всій землі сій, і церкви Христові поставив, і служителів Йому ввів.

Подібниче великого Костянтина³! Рівний розумом, рівний христоролюбністю, рівний пошануванням до служителів Його! Костянтин зі святими отцями Нікейського Собору закон людям встановив, а ти з новими нашими отцями-єпископами, збираючись, часто, з великим смиренням радився, як для людей сих, котрі щойно пізнали Господа, закон утвердити. Костянтин серед еллінів і римлян царство Боже підкорив, ти ж – у Русі. Тепер і в них, і у нас Христос царем визнається. Костянтин з матір'ю своєю, Єленою, хрест із Єрусалима приніс і серед людей своїх прославив, прославивши, віру встановив. Ти ж із своєю бабою, Ольгою, принесли хрест від нового Єрусалима – Константинограда, по всій землі своїй розставивши, утвердили віру. Тому й подібний до Костянтина еси, і з ним Господь учинив тебе гідним одної слави і честі на небесах заради твого благовір'я, яке ти мав за життя свого. Добрий учитель благовір'я твого, о блаженний, – свята церква Святої Богородиці Марії, яку ти створив на правовірній основі, де і нині покоїться мужнє тіло твоє, очікуючи на голос труби архангельської.

(Похвала Ярославу Мудрому і Києву)

Вельми добрий і вірний, покірний син твій Георгій⁴, якого Господь настановив наступником після тебе, наслідником твоєї влади.

Не порушує він твоїх уставів, а утверджує їх, не поменшує набутків твого благовір'я, а примножає їх, не говорить, а діє, і що недокінчене тобою – докінчує, як Соломон після Давида. А ще дід Божий святої Премудрості поставив на святість і посвячення міста твого, який прикрасив всілякою красою – золотом і сріблом, і камінням коштовним, і посудом священним, якими церква величається і славиться по всіх околичних країнах, бо ж іншої такої не знайдеться на всій півночі земній від сходу до заходу. І славний город твій Київ величчю як вінцем увінчав, а людей твоїх і город святий всеславний доручив на поміч швидкій християнам Святій Богородиці, їй же і церкву на великих воротах спорудив на честь першого Господнього празника – Святого Благовіщення, аби благословення, яке архангел дав дівиці, було і городу сьому. До неї-бо (сказав архангел Гавриїл): “Радій, благодатная. Господь із тобою!” (Луки 1: 28).

І до города: “Радій, благовірний граде, Господь із тобою!”

(Слово до Володимира)

Встань же, о чесна голово, із гробу свого, встань, струси сон! Ти-бо не вмер, а спиш до загального усіх устання. Устань, ти не вмер, бо не гоже тобі померти, увірувавши в Христа – життя всьому світові. Струси сон! Піднеси очі і подивись, якої тебе честі сподобив там Господь. І на землі не безпам'ятний залишив синів своїх. Устань і подивись на чадо своє Георгія! Поглянь на суть свою, подивись на милого свого, подивись, бо його Господь ввів із лона твого, подивись на того, хто прикрашає престол землі твоєї. І возрадуйся, і возвеселися! <...>

Подивися й на город, як сіяє він величчю, подивись на церкви процвітаючі,

подивись, як християнство розростається, поглянь на город, іконами святими освітлений і сяючий, і фіміаму пахощами оповитий, і похвалами божественними і піснями святими оспіваний.

І все це побачивши, возрадуйся і возвеселися!

І похвали Доброго Бога, що є будівничим всього цього. Подивись же, хай не тілом, то духом показує тобі все це Господь, щоб ти цьому радів і звеселявся, бо твоє вірне насіння не засохло від спеки невір'я, а дощем Божої помочі проросло і є багатоплідним.

Радуйся, між владиками, Апостолом, що не мертві тіла воскрешаєш, а душі наші мертві, умертвлені хворобою ідолослужіння, воскрешаєш. Бо ти наблизив нас до Бога і дав пізнати життя Христа нам, які зігнуті були бісівською оманною, і ти своїми духовними очима випростав нас. Осліплені були бісівською облудою, а від тебе зрячими стали і побачили світло трьохсонячного божества. Німі були, а завдяки тобі заговорили і нині вже малі й великі прославляємо єдино суццю Трійцю.

Радуйся, учителю наш і наставник благовір'я! Ти у правду зодягнений, міццю підперезаний, в істину взутий, розумом увінчаний і благодійністю, як гривною і прикрасами золотими, красуєшся.

Ти, чесна голово, для голих був одягом, для голодних – годувальником, ти був для спраглих утроби охолодою, ти був для удовиць помічником, ти був для подорожніх пристанищем, для бездомних – стріхою, для обіжених – заступником, для убогих – збагаченням. За добрі діла для них маєш на небесах винагороду, яку приготував Бог для тих, хто любить Його. А ще помолися за сина свого – благовірного кагана нашого Георгія, щоб він у мирі й здоров'ї зміг житейське море переплисти і до пристані небесного затишку пристати, неушкодженим корабель душі і віру зберігши, і з багатством добрих діл, несхибно даних йому Богом, людей управивши, стати, з тобою, не соромлячись, перед престолом Вседержителя Бога і за труд догляду людей Його прийняти від Нього вінець слави нетлінної спільно з праведними, які трудилися задля Нього.

Переклад В. Яременка.

Золоте слово : хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть. – К. : Изд-во “Аконит”, 2002. – Кн. 1 – С. 274–309.

Примітки:

¹ Іларіон Київський – теолог, церковний діяч та філософ, священник церкви на Берестові: один з книжників князя Ярослава Мудрого. У 1051 р. був поставлений київським митрополитом. Іларіон – перший вищий церковний ієрарх з русинів.

² Датовано за датою, вказаною в документі.

³ Константин Великий (бл. 285–337 рр.) – римський імператор із 306 р.; переніс столицю імперії у Константинополь і підтримував християн; перед смертю охрестився.

⁴ Георгій – християнське ім'я Ярослава Мудрого.

Запитання до документа:

1. На основі яких християнських джерел автор побудував свій твір? Про що говорить той факт, що автор не посилається на постанови соборів тощо?
2. Визначте центральну ідею твору?

3. Які рядки свідчать, що текст твору виходить за межі релігійних понять і стосується історіософського осмислення?

4. Які нагальні політичні проблеми піднімав автор?

5. Чому, на Вашу думку, автор порівняв Володимира Великого з візантійським імператором Костянтином Великим?

6. На які особливості православ'я вказує документ?

№ 8.14 (91)

Документ висвітлює сторінки життя православної церкви в умовах Великого князівства Литовського. Правляча верхівка розуміла, що православна церква може служити опорою державної незалежності. Щоб піти з-під контролю Москви та убезпечити себе від впливу Польщі, литовський князь Вітовт¹ вирішує завести свого митрополита (при діючому митрополиті Фотію²) без санкції Константинополя. Собор західноруських єпископів у Новогрудку висвятив ігумена Деканського монастиря Григорія Цамблака³ на митрополита Київського та Литовського.

Соборна грамота Литовських єпископів про обрання та висвячення Київського митрополита Григорія Цамблака

15 листопада 1415 р.⁴

Всякъ дарь съвершень, свышь исходяй отъ Отца съвѣтомъ, достиже и до насъ смиреныхъ, егоже мы дръжащеся, нынѣ тѣмъ даромъ многы нашеа издалече скорби, еже о церкви нашей матерѣ, утѣшеніе обрѣтохомъ, сицевымъ образомъ послѣдовавшимъ вѣщемъ. Мы смирѣнии епискупи Русскихъ странъ и братья другъ ко другу по Духу святому, Феодосіе архієпископъ Полоцкый, Исакіе Черниговскый, Діонисіе Луцкый, Герасимъ Володимерьскый, Галасей Перемышльскый, Савастіянъ Смоленскый, Харитонъ Холмскый, Еуфиміе Туровскый, понеже видѣхомъ презираему отъ митрополита Фотіа церковь Кієвскую, яже глава есть всеи Руси, и стадо Христово небрегомо и къ погыбѣли готово, скорбяхомъ о томъ и въ печали бѣхомъ, имуще убо пастыря именемъ, дѣломъ же не имуще: ниже бо хотяше сѣдѣти у церкви даной ему отъ Бога и правити люди Божіа, якоже достоить митрополиту, по точію приходы церковныа собирая и живяше индѣ, и старая устроєніа и честь Кієвскоѣ церкви на ино мѣсто полагаше. И тако намъ скорбящимъ о церкви и о людехъ Божьихъ, подниже милостивый Богъ сердце великого князя Александра, зовомаго Витовта, Литовскаго и многихъ Русскихъ земель господаря; и того убо митрополита Фотіа изгна, посла же въ Царьградъ, къ царю и патріарху, просяще дати ему митрополита, хотящего быти людемъ Божьимъ на спасєніє, достойна, и тоя церкви на утверженіє. И царь Маноиль не восхотѣ послушати прошеніа его праведнаго, своихъ дѣля прибитковъ неправедныхъ. Онъ же съ нами съвѣтовася, истинно и праведно, яко правый истинный великый князь; и събра вси князи Литовскихъ и Русскихъ земель и иныхъ странъ, елико еуть ему покорени Богомъ, нашеа церкве, и боярь и велможь, архимандриты же и игумени и благоговѣйныа инокы, и попы. И сихъ всѣхъ съвѣтомъ и волею, и нашимъ избраніємъ и хотѣніємъ, шедшеся въ

Новѣмь-граду Литовскомъ, въ святѣй церкви пречистыя Богородица, по благодати даннѣй намъ отъ святаго Духа, поставихомъ митрополитомъ святѣй нашей церкви Кіевской и всеи Руси, именемъ Григоріа, по преданію святыхъ Апостоль, якоже пишутъ въ своихъ правилѣхъ: “два или три епископи рукополагають митрополита”, якоже и преже насъ сътвориша епископи, при великомъ князи Изяславъ Кіевскомъ, поставиша митрополита по правиломъ; якоже иже преже насъ крещеніи Болгаре и намъ сродници сътвориша, своими епископи поставлше собѣ пръвосвятителя. Такожѣ и Сербьскаго языка епискупи разсудивше, яко по правиломъ есть и по апостольску уставу, сътвориша собѣ своими епископи пръвосвятителя, и даже и доднесь есть, поспѣшъствующу Богу, пръвосвятитель въ Срьбьской земли, имѣа многы епископы подъ собою. Таже не толика есть Срьбьская земля, елика есть Русская, яже есть въ области господина великого князя Александра, преже реченаго Витовта, но есть велми мала и землею и людми. И что глаголемъ о Болгарехъ, или о Сербѣхъ! Отъ святыхъ Апостоль тако уставлено бысть. Равно на всѣхъ епископѣхъ православныхъ благодать дѣйствуетъ святаго Духа: ибо Апостоли отъ Господа поставлени быша, они же иныхъ поставиша, и пакы они другихъ, и тако благодать святаго Духа даже и до насъ смирѣныхъ доиде; и имама власть, яко апостольстїи ученици, (со) многыми испытаньми и въпрошаньми и сходитися и поставляти своему отечеству пастыра достойна, егоже Богъ хоцетъ. Такожѣ и власть имама отъ Господа: егоже аще свяжемъ на земли, будетъ связанъ на небесѣхъ, и егоже аще разрѣшимъ на земли, будетъ разрѣшенъ на небесѣхъ. Яко да не ркутъ иѣци: “отрицаемъ отъ вѣры, понеже сами поставляемъ митрополита”; то да не будетъ: не отлучаемъ. Таково слово кто речеть, неразумень есть. Но мы преданая отъ святыхъ Апостоль церкви и отъ святыхъ Отець держимъ и благочестиво исповѣдуемъ, проклинаемъ же всяку ересь, чюжую апостольскаго преданія и отечьскаго; къ симъ же и Симонитьскую ересь анафемѣ отсылаемъ, продающе на златѣ и сребрѣ даръ святаго Духа. И патріарха убо святѣйша Константиноградскаго имама патріарха и отца, и прочаа патріархы, Александрѣйского, Антіохійскаго и Іерусалимскаго, и тѣхъ митрополиты, и тѣхъ епископы, отци и братію по Духу святому; и съгласно съ ними дръжимъ исповѣданіе вѣры, и такожѣ якоже и они учимъ, и такожѣ мудръствуемъ: но отвращаемъ, не могуще тръпѣти еже на церковь Божию насилуваніе цареву; ибо святой вселенскый патріархъ и божьственный соборъ священный Костянтиня-града по правиломъ поставити митрополита не могутъ, но кого царь повелить; и отселѣ купується и продається даръ святаго Духа, якоже и отецъ его сътвори на Кіевскую церковь, въ днехъ нашихъ, о Купріанѣ митрополитѣ, и о Пиминѣ, и о Діонисьи и о иныхъ многихъ, и не смотряше на честь церковную, но смотряше на злато и сребро много. Отсюду быша долги великы, и проторы мнози, и молвы и смущенія, и мятежи, убійства, и, еже всѣхъ лютѣйше, безчестіе церкви Кіевской и всеи Руси. Сего ради смотряхомъ, и разсудихомъ, яко неправедно есть пріимати намъ таковыа митрополиты, иже куплею поставлени бывають отъ царя, мірянина будуща чловѣка, а не по воли патріарховѣ и по прѣданію сущаго сбора апостольскаго. Тѣмъ же сниходомся мы, и, по благодати даннѣй

намъ отъ святаго Духа, поставихомъ достойна митрополита Руской церкви. Въ лѣто 6924, индик(та) 9, мѣсяца Ноября въ 15.

Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. 1: 1340–1506 pp. – С. 33–35.

Примітки:

¹ Вітовт (бл. 1348–1430) – князь Городенський, великий князь литовський (з 1392 р.). Один із синів Кейстута Гедиміновича. Упродовж перших десяти років політичної кар'єри вів боротьбу з великим князем литовським (з 1386 р. також польським королем) Владиславом II Ягайлом спершу за повернення батьківського наділу, а після Кревської унії 1385 – як лідер антиунійної та антиягайлівської коаліції – за політичну самостійність Литви й верховну владу в ній. Ставши правителем Великого князівства Литовського проявив себе як сміливий реформатор і адміністратор. Унезалежнення від Польського королівства мала оформити у правовому відношенні коронація Вітовта. Уперше Вітовт був проголошений королем Литви ще 1398 р. Але ослаблення князівства внаслідок розгрому армії Вітовта у битві на берегах Ворскли звело задум оформлення його політичної суверенності нанівець. Реальнішою була друга спроба. Коронація приурочувалася до з'їзду європейських монархів у Луцьку 1429 р., але була зірвана протидією польських магнатів і шляхти та внаслідок суперечливого ставлення до неї короля Владислава II Ягайла.

² Митрополит Фотій (помер 1431 р.) – митрополит Київський і всієї Русі (1408–1431 pp.), грек родом з Пелопоннесу. 1408 р. року Фотій був возведений у сан митрополита і через рік прибув на Русь. Півроку він провів у Києві, упорядковуючи справи південних єпархій Руської Церкви, що входили до складу Великого князівства Литовського. За прикладом колишніх руських митрополитів, які перенесли своє місцеперебування до Москви, митрополит Фотій 1410 р. прибув до Москви. Не був визнаний великим князем Литовським Вітовтом, під впливом якого Київсько-Литовським Митрополитом був поставлений Григорій Цамблак. Одразу після смерті Цамблака вся Київська Митрополія опинилася під керівництвом Фотія, який сприяв посиленню впливів московського політичного центру і зміцненню влади московського великого князя.

³ Цамблак Григорій (бл. 1364–1419 pp., за ін. дан. – 1420 р., після 1450 р.) – церковний і освітній діяч, митрополит Київський (з 1415 р.). Походив з болгарського аристократичного роду. Був учнем болгарського просвітителя Є. Тирновського. З 1389 р. перебував на Афоні, пізніше – у Пантократоровському монастирі у Константинополі. У 1401–1409 pp. обіймав церковні посади (пресвітер та ігумен монастиря) у Молдові та Сербії, займався проповідницькою і літературною діяльністю. У 1409 р. виїхав до Києва. Здобув прихильність великого князя литовського Вітовта. За його підтримки в листопаді 1415 у Новогрудці обраний Київським митрополитом. У 1416 р. позбавлений ієрейського сану і відлучений від церкви Константинопольським патріархом. У 1416 р. після зруйнування Києва кримськими татарами переніс кафедру до Вільно. У 1418 р. у Констанці (Румунія) як представник великого князя литовського зустрічався з папою Римським Мартіном V. Відстоюючи православну віру, виступав за продовження діалогу між православною й католицькою церквами. Під тиском Константинополя змушений покинути митрополічу кафедру і виїхати до Молдови, де і помер. Автор понад 50 творів та проповідей, зокрема “Слово надгробне митрополиту Кипріяну”, “Слово похвальне Євфимію Тирновському”, “Житіє Стефана Дечанського” та ін.

⁴ Датовано за датою, вказаною в документі.

Запитання до документа:

1. Як автори документа характеризують становище православної церкви під зверхністю митрополита Фотія?
2. Про що свідчить зауваження автора про те, що Вітовт радився у

справі обрання митрополита як з церковними, так і зі світськими діячами?

3. Які права мали миряни у справі обрання митрополита? Про що це свідчить?

4. Якими церковними правилами керувалися учасники собору? Чому учасники собору спиралися на авторитет апостолів?

5. Чому так важливим було для учасників собору опертися на прецеденти обрання Іларіона, Кліма Смолятича, на практику Сербії та Болгарії?

№ 8.15 (92)

Документ показує, що яскравим виявом ставлення широких мас до православної церкви були братства. Наведений уривок зі статуту Львівського братства¹ вказує на значну соціальну роль цих організацій.

Статут Львівського братства

1586 р.²

Сие богоугодное законное братство выше писанное и ниже реченные обычая повинни так держати:

1. Сошедшися на день уреченный в дом выбранный, любовию и тихостию, друг друга честью болша себе творяще, промышляюще добрая пред богом и человеки: “Аще бо кто о своих не промышляет, веры отвергся и неверного горши есть”.

2. А мають ся сходити за обысланием знамене братского в четыре недели, или як потреба и час приличится, и повинен каждый брат в чотыри недели полгроша дати до скринки братской.

3. А кто бы хотел вступити в сие братство, или мещанин, или шляхтич, или предмещанин, или посполитых людей вшелякого стану, як тутешний, так сторонний, – маеть дати вступного грошей шесть.

4. А который бы брат мешкане мел далекое от сего братства, тогды в рок по шести грошей мает давати до скринки братской.

5. А братя сполне каждого року мают выбирати з межи себе старших чотыри браты, поручаючи им все старейшинство церковного братства.

12. Сходячися до сего братства, в справах упорожнившися, книги законные почитати и друг другу с послушанием вещати.

18. Который бы брат яковуу справу мел, а не умел бы своей речи справити, волно ему взяти двох братов на пораду и на помочь.

19. Вшелякая справа братская не маеть быти выношена далее от порога дому братского. А на кого бы досведьчено двема, маеть быти каран: седеньем и безменом воску.

20. А кто бы гордел церковным братским судом, як преслушник церкве судится. А если ся того не каеть до четвертой недели, то як поганец и явно грешник от церкве да отлучится, по христову евангелию. И священник маеть его в церкви перед всеми обличити и от церкви отлучити.

22. А если, з допущення божия, будеть на брата яковый упадок или немочь, а не мел бы достатку, мають ему братя помагати братскими пенязьми и

в немочи призирати.

23. А которому бы брату помагали в напастех, в бедах позычаючи ему пенязей, не мають от них лихвити; а позычати мають не на захованя смотречи, ани тым, которыи хотять быти богатшии, але которыи болшии недостатки терпятъ з допущення божего.

Хрестоматія з історії Української РСР: з найдавніших часів до кінця 50-х рр. XX ст. : посібн. для вчит. / [за ред. І.О. Гуржія]. – К. : Радянська школа, 1959. Т. 1 – С. 235.

Примітки:

¹ Львівське братство – національно-релігійна громадська організація православних українських міщан Львова з 80-х років XVI ст. до 1788 р. Ініціаторами заснування Львівського братства були середньозаможні купці та ремісники Ю. Рогатинець, І. Рогатинець, І. Красовський, Д. Красовський, Л. Малецький та ін. Затверджений у січні 1586 р. Антіохійським патріархом статут Львівського братства встановлював за братством право зверхності над іншими братствами та контроль за духовенством. Незабаром братство домоглося права ставропігії – непідлеглості місцевим православним єпископам. Згодом його статут став зразком для ряду православних братств Західної та Правобережної України. 1788 р. австрійський уряд ліквідував братство.

² Датовано за текстом: Хрестоматія з історії Української РСР. – С. 235.

Запитання до документа:

1. За документом визначте основні функції братства?
2. На які кошти повинно було діяти братство?
3. Представники яких верств населення могли стати членами братства?
4. Кому належало керівництво в братствах? Про що це свідчило?
5. Які рядки документа показують про обмеження ролі священнослужителів у церковному житті?

№ 8.16 (93)

Документ звертає увагу на статті Зборівського мирного договору 1649 р., що юридично визнав Українську козацьку державу з чіткою територією, військом і системою управління. Козаки стали повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Україна отримала певну економічну незалежність. Договір визначив і церковне життя на українських землях.

Зборівський мирний договір 1649 р. про права православної церкви
18 серпня 1649 р.¹

Декларація его кор. милості Войська Запорозького на пункти супліки² данная.

1. При вшеляких давніх вольностях его кор. милость Войско свое Запорозькое заховує (против давніх жалованних грамот свою жалованную грамоту тотчас видаєт).

2. Лічби войська, хотячи вигодити подданих своїх прозьбі і заохотити їх до услуг своїх і Речі Посполитої, дозволяєт міти его кор. мил. четиридесят тисячей войська запорозького; <...>

4. Що-колвек діялося под час замішаня теразнійшого с допущеня божого,

тоє все має биті в запомнію, не має жаден пан помсти чинити і караня.

5. Шляхті так віри роської, яко і римської, которії под час того замішаня яким-колвек способом бавилися при війську запорозьким, его кор. милость с панської своєї ласкавості пребачает і виступок їх покривает. І еслі би под которим упрощено так з добр дідичних, яко і інних, або которого вивожано, поневаж тоє все в теперішнім діялося замішано, має биті сеймовим постановенем змазано.

6. Войско коронное, где козаки з спораження реєстрового будуть, в тих містах становиськ своїх не має міти...

8. Взглядом замішаня унії так в Короні польської, як в великім князстві Литовським, также сторони цілості церковної, добр, фундацій, до них належачих, которие за давніх літ мівали, также і всіх прав церковних, – так яко з преосвященним отцем митрополитою київським і з духовенством на сеймі близько пришлом намовлено і постановлено буде, якоби на жадане отца метрополити все позволено било, его кор. милость додержати готов, аби ся кождий тішил з прав і вольностей своїх, і місце в сенаті преосвященному его милості отцу митрополиті київському его кор. милость позволяєт міти.

9. Годності, уряди вшелякие в воєводстві Київським, Брацлавським і Черніговським роздавати его кор. милость обивателем стану шляхецького віри православної грецької ведлуг давніх прав обіцуєт.

10. В місті Київі, їж суть управилеванії школи роськіє, отцеве езуїти не мають там і по інших містах українних биті фундованії, а ні где інде перенесені; школи зась всі іншіє, которие там суть от дальших часов, мають биті вцале заховани. <...>

Тие пункта мають биті на сеймі стверженії, а тепер все ораз в запомніня, тільки згода, милость заховатися маєт межі обеватиллями українними а Войськом Запорозьким его кор. милості і всеї Речі Посполитої.

Хрестоматія з історії Української РСР: з найдавніших часів до кінця 50-х рр. XX ст. : посібн. для вчит. / [за ред. І.О. Гуржія]. – К. : Радянська школа, 1959. Т. 1 – С. 269–270.

Примітки:

¹ Датовано за часом підписання Зборівського мирного договору.

² Лист, клопотання.

Запитання до документа:

1. Про що свідчить факт включення статтей про становище православної церкви до договору?

2. Яке значення мало визнання православної церкви на українських землях?

3. Чому для української сторони так важливим було добитися місця в сенаті для митрополита?

4. Чому саме ченцям-езуїтам заборонялося проживання на території згаданих воєводств ?

5. Які права надавалися православній шляхті?

№ 8.17 (94)

Важливим поштовхом до об'єднання української православної церкви та московської були Березневі статті Богдана Хмельницького 1654 р. І хоч мова тут йшла передусім про політичне об'єднання, ситуація щодо церкви за такого ходу подій не могла бути нейтральною. Після Переяславської угоди православної церкві в Україні загрожував розрив канонічного зв'язку з Вселенським патріархатом і підпорядкування Московському патріархатові.

“Статті Богдана Хмельницького”, ствержені царем і боярською думою, які визначали становище України в складі Російської держави

21 березня 1654 р.¹

<...> Бьют челом великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичю всеа Великия и Малыя России самодержцу и многих государств государю и обладателю его царского величества подданные Богдан Хмельницкий, гетман Войска Запорожского, и все Войско Запорожское и весь мир християнский российский, чтоб его царское величество пожаловал их тем, о чем посланники их били челом учнут, а они его царскому величеству во всяких его государских повеленьях служить будут вовеки. И что на которую статью царского величества изволение, и то подписано под статьями.

1. Чтоб в городех урядники были из их людей обираны к тому достойные, которые должны будут подданными царского величества урезати и доходы всякие вправду в казну царского величества отдавати, для того что царского б величества воевода, приехав, учал права их ломать и уставы какие чинить, и то б им было в великую досаду. А как тутошние их люди где будут старшие, то они против прав своих учнут исправлятца.

И сей статье царское величество пожаловал велел быть по их челобитью. А быти б урядником в городех войтам, бурмистром, райцам, лавником, и доходы всякие денежные и хлебные збирать на царское величество и отдавать в его государеву казну тем людем, которых царское величество пришлет. Да тем же присланным людем, кого для тое зборные казны царское величество пришлет, и над теми зборщиками смотреть, чтоб делали правду. <...>

5. Послы, которые издавна к Войску Запорожскому приходят из чюжих краев, чтоб гетману и Войску Запорожскому, которые к добру были, вольно принять, а только чтоб имело быть противно царского величества, то должны они царскому величеству извещати.

По сей статье царское величество указал: послов о добрых делех принимать и отпускать. А о каких делех приходили и с чем отпущены будут, о том писать к царскому величеству подлинно и вскоре. А которые послы присланы от кого будут царскому величеству с противным делом, и тех послов и посланников задерживать в Войске и писать об них о указе к царскому величеству вскоре ж, а без указу царского величества назад их не отпускать. А с турским салтаном и с польским королем без указу царского величества не ссылатца.

6. О митрополите киевском посланником изустной наказ дан. А в речах посланники били челом, чтоб царское величество пожаловал велел дать на его

маетности свою государскую жаловальную грамоту.

Царское величество пожаловал: митрополиту и всем духовного чину людем на маетности их, которыми они ныне владеют, свою государскую жаловальную грамоту дать велел.

Хрестоматія з історії Української РСР: з найдавніших часів до кінця 50-х рр. XX ст. : посібн. для вчит. / [за ред. І.О. Гуржія]. – К. : Радянська школа, 1959. Т. 1 – С. 306–309.

Примітки:

¹ Датовано за часом підписання “Березневих статей”.

Запитання до документа:

1. Чи передбачав договір зміну канонічного статусу Київської митрополії?
2. Що документ говорить про майнові права українського духовенства?
3. Про що свідчить сам факт включення до договору статей щодо прав православної церкви?

№ 8.18 (95)

У 1686 р. російський уряд через підкуп, тиск та погрози, з використанням авторитету турецької влади домогся від Константинопольського патріарха Діонісія надання грамоти, якою нібито визнавалося відокремлення Київської митрополії від Константинопольського патріархату та підпорядкування її Московському. Документ наводить лист Константинопольського патріарха Діонісія Московському патріарху Йоакиму про перехід митрополії у відання Московської патріархії.

Лист Константинопольського патріарха Діонісія Московському патріарху Йоакиму про згоду на підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату

Травень 1686 р.

Письмо Діонісія, патріарха Константинопольського, къ Йоакиму, патріарху Московскому, съ изъявленіємъ согласія на подчиненіе Кіевской митрополіи Московскому патріарху. 1686 г. мая <...>

Діонісій, милостію божею архієпископъ Константинополя и новаго Рима и вселенскій патріархъ.

Блаженнѣйшій патріархъ Московскій и всея Россіи, господине Іоакімъ, во Святомъ Дусѣ нашъ возлюбленный брате и сослужителю!

Цѣлую любомудренне и радостно поздравляю блаженство твое, молящися пастыреначалнику Спасу нашему Іисусу Христу хранити тя отъ всякаго печалнаго нахождения и даровати тебѣ яже по Христѣ желаемая: и да дасть свыше силу пасти богодарованный тебѣ престоль богоугодно, и управити сущихъ подъ тобою христіанъ, и ползовати я ко праведности и подобно обоняни благовонныхъ цвѣтовъ благовонныя любви. Ибо по Бозѣ любовь благоуханна есть и наипаче отъ другихъ добродѣтелей сею Богъ веселится, поне и писанное слово – аромать и кадило и такіе виды именуеть во воздвиженіи добродѣтелныхъ ко Богу. Зане и твое блаженство божественное

такимъ же желаніемъ суть, и отъ любви сердечной, и по БозѢ мира подвинулося. Писалъ еси къ нашей мѢрности грамоту, изъясляя яже о Кіевской митрополіи, сиречь о епархіи Кіевской, по прошенію тишайшихъ, христіанскихъ и боговѣнчанныхъ великихъ царей и великихъ князей Московскихъ, всея великія, и малыя, и бѣлыя Россіи самодержцевъ, многихъ земель восточныхъ, и западныхъ, и сѣверныхъ государей, государей братій – Іоанна и Петра и Софіи Алексіевичевъ, да не како досаду какую показати, или гнѣвъ имѣти надъ того, якоже нужда изъясляетъ дѣло сіе. Искаху бо православній сіи вышереченныя цари сію Кіевскую митрополію. Аще и донынѣ быша належащи ко святому и высокому вселенскому Константинополя престолу и отъ него рукополагахуся или непосредственно или преподаніемъ архіереи тоя, но отъ нѣкоего времени и до нынѣ, ради случившихся браней межъ двумя царствами и ради далнаго мѣсту разстоянія, по умертвіи приснаго тоя архіерея и не бывшу поставленну другому законному, врагъ православныя, истинныя, и святыя, и непорочныя, и благочестивыя христіанъ вѣры – дьяволь, орудіями лукавыми и своими ближними, плевелы всѣялъ въ христову паству и во пшеницу, сиречь подавилъ евангелское слово, и, просто рещи, сотворилъ бы подручну своими сопротивными мудрованіи, и аще не востанетъ въ споможеніе присно благочестивое православныхъ сихъ царей держава, да покорить окрестъ живущихъ того Кіева ко святому патріаршескому престолу Московскому. И аще коли приключится нужда рукоположенія митрополиту въ Кіевъ, тое принимати по временамъ отъ патріарха Московскаго, и въ той поставляемаго митрополита избирати отъ подлежащихъ той, и со благочестіемъ и со вниманіемъ да стяжетъ миръ. Убо прошеніе тишайшихъ великихъ царей и самодержцевъ православныхъ Московскихъ, сыновъ о ГосподѢ возлюбленныхъ и превозлюбленныхъ нашей мѢрности, благословное и всякаго благолѣпія и украшенія имущее судила мѢрность наша и приговорила соборно-святый соборъ архіерейскій сущій с нами – и съ пречестными во Святомъ ДусѢ возлюбленными нашими братіями и сослужителями. И да отънынѣ тоя митрополія Кіевская да будетъ подлежащи къ святому патріаршескому Московскому престолу, яко егда прилучится нужда поставленія хотящему быти въ епархіи той – да поставляется отъ патріаршествующаго по временамъ въ богохранимомъ великому градѢ МосквѢ егоже аще изберуть повинующіяся той епархіи Кіевской боголюбезные епископы, честнѣйшіе ахримандриты, преподобне игумены честныхъ и святыхъ монастырей, благочестивыя и святыя и преподобныя іеромонахи, преподобныя монахи и прочіи началіи и началствующіи, по содержанію обычая мѣста того, повелѣніемъ иже тамо свѣтлѣйшаго великаго гетмана. Яко ко твоему блаженству утвердително есть сіе письмо, ради покоренія ко престолу Московскому и изданія по снисхожденію и образъ смотренія и ко подлежащимъ Кіевской епархіи письмо, ради свободы воеже избрати егоже хотятъ во митрополита к Кіеву, изъясляютъ подробно. И взимати ему на Мемврани именуемое дѣйство и еликая иныя чины приличны суть; и да знаетъ старца и настоятеля своего, по временамъ патріарха Московскаго, и едино токмо да хранить, сирѣчь: егда будетъ митрополитъ Кіевскій совершати божественную и святую службу въ своей епархіи, да

поминаеть во первыхъ честное имя по временамъ святѣйшого вселенскаго патріарха, яко отъ него всѣ управляемы суть, и всякому благу виновну, и подателю сушу въ концахъ вселенныя преславно и чудно; потомъ же имя патріарха Москавскаго, яко старца своего. Благодать Господа нашего Исуса Христа, и миръ, и его безчисленная милость; и молитва, и благословеніе, и прощеніе нашей мѣрности да будетъ съ твоимъ блаженствомъ. 1686, индиктіона 9, мѣсяца маіа. Константинопольскій и о Христѣ братъ твой.

Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5 (1620–1694). – К., 1872. – С. 166–168.

Запитання до документа:

1. *За документом встановіть: від кого виходила ініціатива перепідпорядкування Київської митрополії? Про що це свідчить?*
2. *Що документ повідомляє про поставлення Київського митрополита?*
3. *Чому авторів листа було важливим уточнення, про які єпархії Київської митрополії йшла мова?*
4. *Чи можна за документом визначити характер відносин патріарха та московських царів?*

№ 8.19 (96)

З другої половини XVII ст. відбувалася інтеграція українських етнічних земель до складу Російської імперії. Поступово вони втрачали риси своєї автономності та самобутності. Цей процес охопив і сфери церковного устрою. У 20-х та 60-х рр. XVIII ст. він прискорювався з огляду на політику, яку здійснювали російські імператори Петро I та Катерина II. Проявами цієї політики стало скасування інституту патріаршества в Російській православній церкві та запровадження на його місці Духовної колегії – Синоду, прийняття Духовного регламенту (1721 р.), секуляризація церковних земель і запровадження штатів духовних осіб (1764 р.). У 1786 р. дія указу про секуляризацію була поширена на територію Гетьманщини, яку 1781 р., згідно реформи місцевого врядування (1775 р.), поділили на три намісництва – Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське. Поділ цих намісництв відповідав церковному поділу на єпархії.

Указ Катерини II

“Про штати Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської єпархій”

10 квітня 1786 р.

Предуспев с помощью Божию распорядить Епархии и монастыри в большей части Империи Нашей на таком основании, которое и с первоначальными правилами благочестивой церкви Христианской и с общою пользою сходствует, не могли Мы в одно время распространить оных на Епархии и монастыри в Малороссии состоящие, по неустроенному до того в сей области управлению, и по неимению в ней прежде сего ни верной ревизии, ниже точных правил для сбора доходов. С устроением ныне трех наместничеств малороссийских: Киевского, Черниговского и Новгородского-Северского, наравне с прочими Губерниями Империи Нашей, приобретаем Мы

удобность ввести надлежащее единообразие, и относительно содержания Архиерейских домов и монастырей тамошних, учреждая оное самым достаточным образом, освобождая Духовных Властей и чинов от несвойственных им управления деревнями, забот хозяйственных и всего более не приличных духовному сану хождения в Судах по тяжбам и ссорам, и стараясь от себя части заимствовать всевозможную для общества пользу; почему и повелеваем:

1) Митрополиту Киевскому производить на содержание его и дома его производить ту самую сумму¹, которая по штатам утвержденным от Нас в 1764 году положена на Архиерейской Московский дом, за исключением денег на Чудов монастырь, в тех штатах назначенных.

2) Киевопечерской Лавре иметь свое содержание против назначенного в штатах на Троицкую Сергиевскую Лавру; Архимандритом Киевопечерския Лавры быть Митрополиту Киевскому, получая и положенный Архимандриту Троицкой Сергиевской Лавры оклад; в прочем число монашествующих так распорядить, чтоб половина оных была из ученых и к вышшим духовным степеням приуготовляемых; другая же для служения ко Архиерейскому дому и монастырю; а для уединения престарелых назначить по рассмотрению Митрополита, одну из приписных пустынь, в близости Киева находящихся.

3) Катедральный Киевософийский монастырь переименовать Киевским Софийским собором, определяя к нему Протопопа и прочих Священно и церковнослужителей, с окладом наравне с Московским Архангельским собором. Сверх того в сем монастыре помещено быть долженствует и Главное народное училище Киевского Наместничества, по воле Нашей заводимое от Комиссии об установлении народных училищ в Империи Нашей.

4) Ставропигиальный Киево-Межигорский монастырь перевести в Таврическую область, где оный в первом классе учрежден будет, строение же обратится для помещения отставных Офицеров, призрения, по их дряхлости и неимуществу требующих; чего ради по выводе монахов и отдать все то в ведомство Приказа Общественного Призрения.

5) Из монастырей Киевской Епархии быть в 1 классе Киево-Пустынно-Николаевскому и Киево-Золото-Верхо-Михайловскому; во 2, Киевскому Греческому Екатерининскому, Лубенскому Преображенскому и Вознесенскому Переяславскому; в 3, Киево-Выдубицкому и Козелецкому Георгиевскому, из коих первый имеет служить больницею для прочих киевских монастырей; из женских монастырей определить в 1 класс Киево-Фроловский Вознесенский; во 2, Киево-Богословский; в 3, Козелецкий Богоявленский и Благовещенский Золотоношский.

6) Киевской Академии со всеми к ней принадлежащими заведениями быть при Архиерейском доме в Киево-Печерской Лавре, а Братский монастырь, служащий ныне для помещения помянутой Академии, обратить на главную госпиталь по его положению.

7) Черниговскому Архиерею иметь свое пребывание по-прежнему в Катедральном Борисоглебском монастыре; на содержание же его и дома его производить сумму по штатам на Архиерейские дома второго класса

определенную.

8) Черниговский Преображенский собор, в рассуждении древности его, положить на содержание против Новгородского Софийского собора.

9) Из монастырей Черниговской епархии быть в 1 классе, Черниговскому Успенскому Елецкому; во 2, Нежинскому Благовещенскому; в 3, Рождественскому Домницкому; из женских в 3 классе Нежинскому Введенскому.

10) Новгородско-Северскому Архиеерею иметь свое пребывание в монастыре Спасо-Северском Новгородском; на содержание же его и дома его производить ту сумму, которая по штатам на архиерейские дома 2 класса определена.

11) Из монастырей Новгородско-Северской Епархии быть во 2 классе Глуховскому Петропавловскому и Гамалеевскому Харлампиевскому; в 3, Батуринскому Николаевскому; из женских же оставить один в 3 классе, по рассмотрению Епархиального Архиеерея.

12) Из остающихся за сим монастырей обратить Троицкий Ильинский Черниговский для помещения Университета, в сем городе учреждаемого, Пятницкий женский для Главного народного училища Черниговского Наместничества, заводимого от Комиссии об установлении народных училищ в Империи Нашей. И сверх того в каждой Губернии, по сношению Нашего Генерал-Губернатора с Епархиальными Архиеереями, выбрать по одному мужескому и по одному женскому монастырю, кои с лучшею удобностию могут употреблены быть к содержанию бедных, увечных и призрения требующих нижних чинов и тому подобных людей, кои и отдать в ведение Приказов Общественного Призрения; прочие же, равно и приписныя к монастырям пустыни, за исключением упомянутой во 2-м пункте сего указа, обратить в приходския церкви, стараяся, где удобно, поместить при них малыя народныя школы и богадельни, что и относится к попечению Приказов Общественного Призрения и к распоряжению Нашего Генерал-Губернатора.

13) На содержание Киевской Академии с принадлежащими к ней заведениями, указали Мы отпускать ежегодно по 8 400 рублей, да на Черниговскую и Новгородско-Северскую Семинарию, на каждую по 2 000 рублей.

14) Об отводе к Архиерейским домам и монастырям загородных домов, рыбных ловель и земли для выгона и для огородов, сходно 12 пункту Учреждения, приложенного при штатах 1764 года, предписано от Нас Сенату Нашему.

15) В пострижении в монахи и монахини поступать по точности правил в Духовном Регламенте и в указах и Учреждениях наших, относительно прочих Епархий и монастырей, Империи Нашей изданных; для лучшего же объяснения всего вышеписанного, приложено при сем росписание на все помянутые Архиерейские дома, соборы и монастыри. Впрочем, что принадлежит до управления имений за монастырями, в сих трех Епархиях бывших, и сбора доходов, дан от Нас особый указ Нашему Сенату.

Росписание Епархиям Киевской, Черниговской и Новгородско-Северской

и в них Архиерейским домам, соборам и монастырям, с показанием определенных на них сумм. (Смотри книгу штатов)².

Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (1649–1825) : Законы (15902–16738). Номер закона 16375 [Электронный ресурс]. – режим доступа : http://www.nlr.ru/res/law_r/search.php

Примітки:

¹ Розпис сум у хрестоматії не публікується.

² Не публікується.

Запитання до документа:

1. Чим пояснюється впровадження в українських землях закону про секуляризацію?

2. Чим, на Ваш погляд, визначався рівень утримання Київського митрополита?

3. Яким чином указ визначав рівень матеріального утримання монастирів на території українських єпархій?

4. Яка доля, згідно імператорського указу, очікувала Ставропігійний Києво-Межигірський монастир? Знайдіть у додатковій літературі як у подальшому склалася його доля

5. Про що, на Вашу думку, свідчить факт визначення указом місця осідку єпархіальних архієреїв та розмір їхнього матеріального утримання?

6. Які навчальні заклади діяли на території єпархій і яку підтримку державної казни вони мали?

7. Поясніть зміст пункту 15 даного указу.

№ 8.20 (97)

Джерело показує, що важливою проблемою для наелектризованого ідеями революційної демократії суспільного середовища на початку ХХ ст. стала зрозумілість церковної служби. Серед частини білого духовенства та мирян розпочалася робота щодо активного використання рідної української мови в церковному вжитку, зокрема – читання Біблії українською мовою. Документ свідчить про супротив, з яким зіткнулися прихильники рідної мови, пронизький національний рівень частини духовенства та віруючих.

Відкритий лист священника Василя Капіноса¹ з приводу листа священника Миколая Боголюбова² про переклад Євангелія українською мовою 1905 р.³

Вы пишете: “г. Боборыкин в “Русском Слове” доказывает необходимость, как можно скорее дать миллионам малороссов Евангелие на их родном языке. Как ни славен г. Боборыкин, я однако осмеливаюсь ему возразить, утверждая, что Евангелие на малорусском наречии, при существовании русского перевода, нет нужды издавать, так как такой перевод не нужен для самих малороссов”. <...> Вы бы, о. Николай, сначала разузнали, кем возбужден вопрос об издании Свящ[енного] Писания на малорусском языке. А то выходит по вашему, будто

одному г. Боборыкину хочется украинского перевода, будто он один ратует за это и вы ему возражаете. Узнайте же, что г. Боборыкин, этот чуткий к современности писатель, хотя и не симпатичных убеждений, явился в этом случае только выразителем, эхом всей благомыслящей малорусской интеллигенции и, смею думать, большинства малорусского духовенства.

Вопрос об издании Свящ. Писания для малороссов возбуждался и раньше, более 40 лет назад. Перевод Евангелия в 1860 году был представлен Митрополиту Исидору, а в 1861 году в Академию наук с просьбой об издании. В настоящее переходное время тот же вопрос внесен, на обсуждение Свят[ейшего] Синода Великим Князем Константином Константиновичем на основании многочисленных ходатайств и резолюций разных украинских интеллигентных кружков. Укажу на следующие: Резолюция и объяснительная записка, подписанная свыше 300 лицами, участниками юбилейного чествования писателя И.С. Левицкого⁴, затем докладная записка, представленная лично 4 депутатами г. Министру Внутр. Дел и Комитету Министров; наконец докладная записка группы интеллигенции, представленная 15 января туда же. Об этом не раз отмечалось в периодической печати. Очень жаль, что вы об этом не слыхали и потому напали па невинного в этом деле г. Боборыкина. А если бы вы знали о таких ходатайствах, то, быть может, у вас явилась бы мысль: зачем малорусские народные радетели возбуждали и теперь возбудили этот вопрос? Чем они тут руководились? Каких целей желают достигнуть? Согласитесь сами, о. Николай, что они просили и просят Евангелия и даже всей Библии на малорусском языке, не потому что это – ну оригинально что-ли, или чтобы иметь лишнюю книгу на народном языке. Нет, цели у них выше. Они лучше вас знают в этом случае духовную нужду народа. Они хотят, чтобы Свящ[енное] Писание наше парод читал именно на своем *народном* языке, чтобы слова Спасителя он слышал такими, какими сам привык выражать свои горе и радость, свои душевные и сердечные движения, свои высшие порывы; чтобы евангельские истины, выраженные языком отца и матери, ближе чувствовались народной душой и тем легче могли воплощаться в жизни. При этом и язык – это национальное сокровище каждой народности – сам по себе получил бы в глазах народа больше значения и цены. Вот какие цели преследовались при возбуждении вопроса о малорусском Евангелии.

Русский перевод Св. Писания все таки русский, не родной малороссу. Он его читает, но понимает мало, будет читать малорусский и поймет много, потому что для малоросса его язык ему родной. Ужели это вам нужно еще доказывать?! <...>

Вы боитесь далее, что вместе с изданием перевода Евангелия понадобится непременно издание и объяснительного словаря к нему для всех малороссов. Нет, словаря не будет нужды прилагать. В малорусской Библии наверное найдется не более непонятных простолюдину слов, чем в теперешней русской для простого великоросса. Что бы не быть голословным приведу некоторые слова из русского Нового Завета, напр.: дерзай, алкать, плоть, глаголы, брение, пажить, чресла, растление, храмина, велелепный, тать, стихии, потщитесь и др. <...> Понятны ли они природному русскому простолюдину? А ведь,

объяснительного словаря нет. Как же вы можете утверждать, что “русский перевод Евангелия для всех малороссов понятен так-же как и для великороссов, если в нем для самих русских есть много непонятных слов и оборотов”. <...>

Что касается приведенной вами в письме сценки, как с “хохотом во все горло” читали и слушали ваши крестьяне книженку г. Н. и “потешались над словами и оборотами своей же речи”, то это показывает только, что очень дики ваши крестьяне, что современные неблагоприятные обстоятельства успели уже вытравить из души вашего малоросса даже любовь к своей родной речи, этому лучшему дару Божию и лучшему наследству от более просвещенных предков. Может быть ваши прихожане будут тоже “хохо[тать] во все горло”, когда станут читать и Евангелие на своем родном языке, но из этого никак не выходит, что малорусское Евангелие не нужно. Не все малороссы будут потешаться и хохотать. В 1904 году, с 14 по 19 июня, Преосвящ[енный] Амвросий⁵, викарий Волынский производил ревизию приходов. Вот что он пишет в своем отчете: поучения предлагались мной на малороссийском языке, родном местному народу и, по-видимому, производило на него благотворное и большое впечатление. Не хохочут над Свящ. Писанием на малорусском языке ни малороссы в Галиции ни в Америке.

В заключение своего письма вы, похваливши Св. Синод за то, что он встретил затруднение в издании перевода Евангелия на малорусском языке, сделанного Морачевским и что состоит он из лиц, которые “смотрят в корень и не плавают по верхам”, предлагаете средство, как окончательно решить вопрос: нужно ли нам (кому?) Евангелие на малорусском языке (да еще времен запорожцев) или нет. Не буду делать оценки вашего средства; скажу только, что оно лишне, не нужно, и если бы было испытано, то перевод был бы издан непременно. Сделаю несколько замечаний относительно “затруднений”. Неизвестно, какого характера они теперь, но думаю, что они не касаются самого перевода, ни малорусского языка. О переводе Морачевского журнал Комитета министров от 15 февраля вот что говорит: “Перевод Морачевского⁶ был изучен Академией (Наук) и за ним было признано высокое научное достоинство”. “Академики: Востоков, Никитенко и Срезневский, изучавшие перевод с научной стороны дали о нем следующий отзыв: Евангелие, переведенное на малороссийское наречие Морачевским, есть в высшей степени труд замечательный и полезный. Малороссийское наречие в нем можно сказать, блистательно выдерживает испытание этого рода и уничтожает всякое сомнение, многими питаемое, в возможности выразить возвышенные чувства сердца”. За допущение перевода высказался и тогдашний министр Н[ародного] Просв[ещения] Головин: малороссийский перевод Евангелия, исправленный духовною цензурою, составит одно из прекраснейших дел” и проч.

Что касается малорусского языка, то лучшей характеристикой его служит следующая выдержка из “Нашей Жизни” № 74. “Брадке назвал ее (малор[усскую] речь) лучшею из всех славянских языков, а Мицкевич – лучшим среди русских наречий, Бодянский возвеличивает ее поэтичность и музыкальность и ставит наравне с языком греческим и итальянским, Коубек и Мациевский признали ее лучшею нежели чешский язык, великоросс Даль

(Луганский) считал ее выше великорусской).

А вам, о. Николай, не хочется, чтобы дано было народу Евангелие на таком то языке!.. Дай Бог, что бы вышло не по вашему, чтобы Свят. Синод без всяких затруднений довел до конца святое дело издания Слова Божия на языке более чем 20 миллионов православных малороссов и поскорее дал бы это благо, которым уже давно пользуются во спасение душ их братья в чужих странах!..

Свящ. В. Капинос.

Капинос В., свящ. Открытое письмо о. Николаю Боголюбову / В. Капинос // Оттиск из Екатеринославских епархиальных ведомостей за 1905 г. – [Б. м. и г.]. – 9 с.

Примітки:

¹ Капинос Василь – священник Катеринославської єпархії. На початку 1920-х рр. – протоієрей кафедрального собору м. Катеринослава. За наказом влади спущено в ополонку Дніпра близько 1923 р.

² Боголюбов Миколай Михайлович (1872–1934 рр.) – духовний письменник, священник, доктор богослов'я, професор. Син священника Нижегородської губернії, вихованець Московської духовної академії. У 1906–1909 рр. – головний редактор періодичного видання “Нижегородский церковно-общественный вестник”. З 1909 р. – законоучитель історико-філологічного інституту кн. Безбородка у Ніжині. 1918–1925 рр. – священник с. Велика Круча, Пирятинського повіту, Полтавської губернії. 1925–1928, 1930–1934 рр. – настоятель церкви Всемилоствитого Спаса у м. Нижній Новгород. 1928–1930 – в ув'язненні. Головні праці: “Философия религии” (в 2-х томах: 1900, 1933 рр.), “Жизнь Иисуса Христа”.

³ Датовано за часом публікації листа в “Катеринославських єпархіальних відомостях”.

⁴ Нечуй-Левицький Іван Семенович (справжнє прізвище Левицький; 1838–1918 рр.) – український письменник, публіцист.

⁵ Амвросій (Гудко Василь; 1867–1919 рр.) – український та російський церковний діяч. 1901–1904 рр. – ректор Волинської духовної семінарії. З 1905 р. – вікарний єпископ Кременецький, з 1909 р. – єпископ Балтський, з 1914 р. – єпископ Сарапульський. Виголошував проповіді українською мовою, що в РПЦ було заборонено. З 1917 р. – настоятель монастиря міста Свіязьк. У 1918 р. знаходився під судом революційного трибуналу. Страчений без суду 1919 р. Канонізований в 1999 р.

⁶ Морачевський Пилип Семенович (1806–1879 рр.) – педагог, громадський діяч, перекладач Біблії українською мовою. У 1861 р. П. Морачевський представив свій переклад на розгляд Академії наук. Його рецензували відомі фахівці-академіки й надали позитивний висновок. Синод, не довіряючи думці Академії, надіслав переклад на додаткове рецензування. Відгуки знову були позитивними. Але всупереч усім позитивним відгукам, друкування перекладів Морачевського влада категорично заборонила. Про П. Морачевського згадали лише після революції 1905 р., по смертю. У 1906 р. було опубліковано “Четвероєвангеліє” українською мовою. Воно видавалося також 1914 р. і 1917 р. і навіть вживалося (нетривалий час) у службах православної церкви на Україні. За кордоном переклад було видано 1948 р. (Канада) і 1966 р. (США). 1988 р. нову редакцію тексту було видано в Україні за благословенням Московського патріарха Пимена.

Запитання до документа:

1. Про що свідчить звернення інтелігенції до проблем церковного життя, зокрема, до питання перекладу Священного Писання?

2. Чому духовенство не було основним ініціатором перекладу Біблії українською мовою?

3. Як аргументує автор листа необхідність перекладу Євангелія українською мовою? Як це характеризує рівень національної свідомості В. Капіноса?

4. Про що свідчать позиції Священного Синоду у справі перекладу Біблії українською мовою?

5. Які факти практикування української мови у церковному вжитку наводяться в документі?

6. Про які спроби перекладу Євангелія українською мовою згадується у тексті?

7. Чому авторові листа необхідно було наводити вислови видатних діячів щодо української мови?

№ 8.21 (98)

Публікований уривок зі спогадів митрополита Євлогія (Георгієвського) характеризує буденне життя Волинської єпархії Російської православної церкви. Документ дозволяє визначити ступінь політизації духовенства, включеність священнослужителів до суспільно-політичного життя, охарактеризувати їх матеріальне становище.

Зі спогадів митрополита Євлогія (Георгієвського)¹ про своє архієрейське служіння на чолі Волинської єпархії

1914 р.²

Я разобрался в куче дел, писем, бумаг и через два дня выехал на Епархиальный съезд, который еще не успел закрыться. Со мной отправились настоятель, ключарь, благочинный о. Иоанн Глаголев (мой земляк, туляк) и еще кто-то.

Волынь – губерния необъятная. Житомир – в крайнем восточном углу, Почаев – в крайнем западном, в 6–7 верстах от австрийской границы. Ехали мы через Бердичев до станции Рудня-Почаевская, оттуда проселочной дорогой в Лавру. Для меня и свиты моей было подано несколько экипажей – образовался целый поезд. На пути мы останавливались в селах, через которые проезжали. Сельские церкви на Волыни плохонькие, запущенные. Подъезжаешь, спрашиваешь: “Где батюшка?”, в ответ слышишь: “Батюшка болен...”, а ключарь мне шепчет: “Не болен, а пьяный лежит”.

Подъехали к Почаевской Лавре <...> – какая красота!

Центральный храм Лавры – великолепный старинный собор (Успенский) в готическом стиле, изумительный по гармонии линий и деталей, с чудесной колокольной над самым обрывом. Он был построен в XVII веке графом Потоцким. Легенда гласит, что он выстроил его по обету, в благодарность Богу за спасение: его чуть не убили лошади. В верхнем храме собора сияла чудотворная икона Почаевской Божией Матери, вся усыпанная изумрудами и бриллиантами (во время молебнов ее спускали на винтах для поклонения народа). В подземелье, в пещерном храме, хранились мощи преподобного Иова Почаевского, и тут же в подвале была “стопа” Богородицы. Кроме Успенского собора в Лавре был еще другой собор – Троицкий, выстроенный при

архиепископе Антонии архитектором Щусевым в новгородском стиле, весьма не гармонирующем с готикой главного Почаевского храма.

Я прибыл в Успенский собор и был встречен при входе наместником Лавры, старцем архимандритом Паисием и целым сонмом духовенства в блестящих ризах. Сознание, что я архиепископ Волынский, священноархимандрит святой Лавры, меня даже как-то подавляло. Наместник и все собравшиеся духовные лица повели меня со “славой” в храм, где мы отслужили молебен. Оттуда мы прошли в нижний храм к мощам преподобного Иова. В своем “слове” я выразил волновавшие меня чувства, сказав, что не столько учить я приехал в эту обитель, сколько учиться, ибо здесь каждый камень – великое поучение.

Отдохнув после завтрака, я направился на заседание Епархиального съезда.

Первое, что меня на Съезде поразило, это подношение от духовенства секретарю консистории – чудной, драгоценной иконы. Секретарь был уже немолодой человек (впоследствии я узнал его ближе), ловкий, умеющий со всеми ладить, а на кого нужно – нажать, любитель выпить. Что-то в этой идиллии с подношением мне не понравилось. <...> Понемногу на Съезде я разговорился, со многими священниками познакомился и вскоре понял, что епархиальное духовенство настроено очень право. Кафедральный протоиерей прямо мне заявил: “Мы все черносотенцы”. Этот термин тогда определял ту крайнюю правую группировку монархического направления, которая именовалась “Союзом русского народа”. Позже я узнал, что выборы в земство, а также в Государственную думу происходили в архиерейском доме (с целью овладеть выборщиками); разномыслящих всячески оттирали: был случай, когда в день выборов на местах архиерей вызвал священника в Житомир, а по возвращении его домой выборы были уже кончены. <...> Общее впечатление о волынском духовенстве, которое я видел на Съезде, осталось довольно бесцветное, серенькое. Наши холмские батюшки были живее, развитее.

В ближайшее воскресенье праздновалась в Житомире память святой праведницы Иулиании, частица мощей которой находилась в соборе, и я торопился на торжество, но все же успел ознакомиться с Почаевской обителью и с братией.

Монахов в Лавре было человек двести. Братия, добрая, скромная, не очень дисциплинированная, немного была вовлечена в политику. Наместник Лавры, престарелый о. Паисий, на нее влиять, по-видимому, не мог. Главную роль в Лавре играла Почаевская типография и ее возглавлявший архимандрит Виталий. Обслуживающие типографию монахи (их было человек тридцать – сорок) вместе со своим главою представляли нечто вроде “государства в государстве”. У них была своя церковь, они имели свое общежитие – отдельный корпус. С остальными монахами “типографщики” не сливались, считали себя миссионерами, аристократами, а остальных – мужичьем и дармоедами, занятыми только интересами трапезы и “кружки”. Монахи Лавры их тоже не любили и над ними подсмеивались. Между обоими лагерями были рознь и вражда.

Назначение типографии было не столько распространение религиозного просвещения в народе, сколько политическая борьба “типографчиков” в духе “Союза русского народа” со всеми инакомыслящими. На праздники в Лавру стекались многотысячные толпы богомольцев, и этим пользовались миссионеры для яростной политической агитации; своими речами они накачивали народ против “жидов”, интеллигенции и т.д. Такими речами славился известный иеромонах Илиодор, воспитанник Почаевской Лавры; он произносил их, потрясая палкой с набалдашником в виде кулака. Архимандрит Виталий распространял среди паломников черносотенные листовки. Он основал для крестьян “народный банк” с пятидесятикопеечными взносами: предполагалось таким путем создать денежный фонд для покупки земли и сельскохозяйственных орудий; не осведомленные в финансовых вопросах, не знающие экономических условий заправила банка работали кустарно и реальной пользы вкладчикам не принесли; в революцию мужики требовали от архимандрита Виталия: “Верни полтинники!” Конечно, нельзя отрицать и положительного значения Лаврской типографии: миссионеры укрепляли в народе церковно-национальное сознание и снабжали епархию церковно-богослужебными книгами.

Доходы у Почаевской Лавры были большие. Одна часть их отчислялась на церковь, другая шла монахам, а третья – настоятелю Лавры, т.е. волынскому архиерею: она выплачивалась ему по третям, в год он получал тысяч двадцать – двадцать пять. Поступление доходов было приурочено к большим праздникам, когда народ тысячами притекал в Лавру и жертвовал щедро и деньгами и натурой. Так, например, бабы несли холсты. Наместник как-то раз спросил меня: “Что прикажете делать с вашей долей холста?” Я отдал ее в пользу общежития Лавры. Вообще Почаевская Лавра была богатая. Владыка Антоний несколько поколебал ее экономическое состояние постройкой храма. (Пришлось Даже продать прилегавший к Лавре лес.) Братия была очень недовольна им – и не без оснований – за эту расточительность. С такими средствами, при более хозяйственном их расходовании, можно было создать или поддержать больше культурных учреждений.

Вернулся я в Житомир к самому празднику святой Иулиании. Несмотря на будний день, народу собралось множество. Я был тронут и взволнован таким проявлением благочестия волынского народа.

Сделав все неотложные визиты представителям местной власти, я вновь занялся своими епархиальными делами. Жизнь стала налаживаться, понемногу завязались знакомства, деловые и дружеские связи. Я подружился с вице-губернатором Шереметевым; у него был автомобиль, и раза два-три в неделю мы совершали с ним поездки в окрестности Житомира, делая набеги на сельские приходы. Подъезжаешь, бывало, к сельской церкви – дверь заперта. Спрашиваешь: “Где батюшка?” – “Спит...” Посылаешь за ним. Узнав, что приехал, архиерей на зов бежит перепуганный, бледный, лицо заспанное, в волосах сено, трясущимися руками дверь храма отпирает: ключ в скважину не попадает. <...> О моих внезапных посещениях прослышали другие священники уезда и, конечно, были очень недовольны, хотя, разумеется, я не злоупотреблял

этиими внезапными наездами.

Стал я ездить и на экзамены в семинарию. Здание семинарии было большое, новое, прекрасно устроенное – прямо дворец; около него был ботанический сад, там были расставлены астрономические приборы.

Если обобщить мои первые впечатления от Волыни, то должен сказать, что, по сравнению с Холмщиной, все здесь было в громадных масштабах, но все было тускло и серо. Волынь можно было уподобить огромной многоводной реке с тихими заводями, а Холмщину – живому, быстрому потоку ключевой воды.

Евлогий (Георгиевский), митроп. Путь моей жизни: воспоминания / Евлогий (Георгиевский). – М. : Моск. рабочий; ВПМД, 1994. – С. 224–228.

Примітки:

¹ Митрополит Євлогій (Георгієвський) (1868–1948 рр.) – церковний діяч, богослов. Член Державної Думи II і III скликань (1907–1912 рр.). З 1905 р. – єпископ Холмський і Люблінський. З 1912 р. – архієпископ. Протягом 1914–1917 рр. – архієпископ Волинський і Житомирський Російської православної церкви. З 1920 р. – на еміграції. Предстоятель Православних Російських Церков у Західній Європі.

² Датовано за часом прибуття архієпископа Євлогія до Волинської та Житомирської єпархії.

Запитання до документа:

1. Як описує автор спогадів центральний храм лаври?
2. Які рядки спогадів свідчать про політизацію поглядів православного духовенства?
3. Які зміни в устрої життя, спричинила політизація духовенства?
4. Що документ говорить про матеріальне становище чорного духовенства?
5. Які рядки тексту свідчать про високий ступінь релігійності народу?
6. Як митрополит характеризує доходи Почаївської лаври?
7. Які порівняльні характеристики застосовує автор щодо церковного життя Волині та Холмщини?

РОЗДІЛ 9 ІСТОРИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ КАТОЛИЦИЗМУ

9.1. Історичні шляхи католицизму (XI–XXI ст.)

У результаті розколу в християнстві в Західній Європі виникла конфесія, яку її послідовники стали називати католицизмом (від грецького “католикос” – “загальний”, “всесвітній”). Основу віровчення католицизму становить не тільки Священне Писання, а й Священний Переказ, до якого входять постанови 21 собору, а також офіційні документи глави католицької церкви – Папи Римського. У 589 р. на Толедському соборі католицька церква вносить доповнення до Символу віри у вигляді догмата про “філіюкве”: католицький догмат стверджує, що Святий Дух походить також і від Бога-Сина.

Західна церква сформулювала догмат про чистилище – проміжне місце між пеклом і раєм. За католицьким віровченням чистилище – місце перебування душ грішників, не обтяжених смертними гріхами. Вогонь чистилища знімає гріхи перед раєм. Культ Богородиці, матері Ісуса Христа Діви Марії, відтіснив на задній план культ Бога-Отця і Сина. У католицизмі поширене оригінальне вчення про запас добрих справ.

Особливістю католицизму є також вчення про верховенство Папи Римського над всіма християнами. У 1059 р. було затверджено новий порядок обрання Папи Римського. Він усував від цього процесу представників світської влади (див. документ. № 9.1 (99)). На Ватиканському соборі (1870 р.) був прийнятий догмат про непогрішність Папи Римського у віросповіданні та моралі.

Важлива специфіка католицизму полягає у соціальному стані священників. З XI ст. діє celibat: безшлюбність духовенства. Католицька догматика встановлює необхідність систематичної сповіді віруючих перед духовенством. У західному варіанті християнства відмінний і процес богослужіння.

Значну роль у здійсненні політики католицької церкви відігравали чернечі ордени.

Епохальною подією в історії християнської церкви, і в історії всієї середньовічної Європи, став 1096 р. Цього року Папа Урбан II (1080–1099 рр.) на Клермонському соборі проголосив хрестовий похід проти “невірних” – мусульман, аргументуючи насильницьке захоплення Близького Сходу пошуком збережених християнських реліквій (зокрема, Гроба Господнього). За твердженнями істориків, причиною цього стало прагнення світських і духовних феодалів збільшити свої багатства за рахунок захоплення земель і майна, що належали мусульманам.

Результатом першого походу (1096–1099 рр.) стало звільнення Єрусалима й створення на завойованих територіях декількох невеликих держав, а також духовно-рицарських орденів госпітальєрів і тамплієрів, які стали провідниками церковної волі.

Наступні два походи не зуміли повторити успіх першого, і вже в 1187 р. турки змогли повернути собі Єрусалим. Дещо іншими були результати четвертого походу (1204 р.). Документ № 9.3 (101) відображає пов'язані з ним

події. Хрестоносцям удалося захопити Константинополь. Вони роздіbili Візантійську імперію, заснувавши на її місці Латинську імперію з центром у м. Нікеї. Успіх виявився нетривалим. Уже 1261 р. владу латинського імператора, підтримуваного католицькою церквою, було повалено. Відроджена Візантійська імперія вступила в короткочасний період величі.

Хрестові походи призвели до посилення влади римських первосвящеників як головних ініціаторів цих походів, сприяли появі духовно-рицарських орденів, ще більше загострили взаємини між католицькою (західною) й православною (східною) церквами.

Важливою складовою політики церкви була боротьба з ересями, що набули особливого розмаху зі зростанням середньовічного міста. Основними положеннями еретичних вчень було критичне ставлення до духовенства усіх рівнів, до роздільної участі в причасті. Різкої критики зазнав продаж індульгенцій (див. документ № 9.2 (100)). Церква реагувала на критику анафемами та жорсткими переслідуваннями. Особливу роль відіграла інквізиція: церковний суд.

Папство не зуміло знайти необхідних джерел і сил для відродження самої католицької церкви, що стало причиною виникнення реформаційного руху, розпочатого в Європі у першій половині XVI ст. У результаті відбувся розкол у християнстві – від католицизму відокремився особливий релігійний напрямок – протестантизм.

Після зародження в християнстві реформаційного руху католицька церква вступила в період Контрреформації. Боротьба Папи Римського й очолюваної ним церкви за збереження своїх позицій вимагала нових методів. Особливу роль у цьому відіграло “Товариство Ісуса”, або орден єзуїтів. Його офіційно було затверджено папською буллою в 1540 р. За розпорядженням Папи Павла IV у 1559 р. був виданий перший в історії католицизму список заборонених книг.

Для зменшення критики з боку послідовників реформації необхідно було більш чітко сформулювати догматичні основи католицької церкви, у першу чергу – обґрунтувати непорушність церковної ієрархії й структури таїнств, підтвердити виключну роль католицької церкви. Це було зроблено на Тридентському соборі (1545–1563 рр.). Опираючись на його рішення, папство удосконалило методи пропаганди католицизму, організувало широку місіонерську діяльність. Документ № 9.4 (102) ілюструє постанови собору, спрямовані проти поширення протестантизму.

У другій половині XVI ст. розпочалася низка релігійних війн між католиками й протестантами, зокрема – у Франції.

Протягом 1618–1648 рр. йшла Тридцятирічна війна, супротивниками в якій, з одного боку, були католицькі Австрія й Іспанія, з іншого боку – Франція, у якій більшість населення були гугенотами (протестантами). Численні німецькі князівства виявилися по обидва боки барикад, оскільки частина з них підпорядковувалася правителям-католикам (південь Німеччини), у той час як іншою частиною керували правителі-протестанти (північ і захід Німеччини). Переможцем у цій війні стала Франція, що остаточно закріпило в Європі

свободу віросповідання. Вестфальський мир 1648 р. став вагомою віхою в історії папства. Він завершив той період, коли католицька церква могла претендувати на контроль практично над усім християнським світом.

Світські правителі здійснювали тиск на владу церкви відразу із двох протилежних позицій – абсолютизму й просвітництва.

Наступні зміни були викликані Великою французькою революцією, що скинула й стратила короля Людовика XVI (1774–1789 рр.). У 1790 р. новим революційним урядом було ухвалено декрет про націоналізацію церкви й призначення єпископів світською владою.

Папа Пій VII виявився лояльнішим до французького імператора. Підписаний ним і Наполеоном у 1801 р. так званий Французький конкордат дозволив зберегти незалежність католицької церкви й відстояти її позиції у Франції. В обмін на це Пій VII був змушений погодитися на “помазання” Наполеона Бонапарта в імператори 1804 р. Однак компроміс виявився тимчасовим: небажання Папи потурати планам французького імператора призвело до сумних для Риму наслідків. Папську область, що включала центральну частину Італії, 1809 р. було приєднано до Французької імперії, очолюваної Наполеоном Бонапартом.

Після поразки французького імператора Наполеона III у франко-пруській війні італійці, які були союзниками Пруссії, у вересні 1870 р. під командуванням Гарібальді штурмом взяли Рим. Це була прогресивна акція, що сприяла об'єднанню Італії, її економічному й політичному розвитку. Папську область ліквідували. За рішенням італійського парламенту Папі Римському був залишений Ватикан і Латеранський палац, а також літня папська резиденція Кастель Гандольфо.

Довгий час церква відкрито протидіяла новітнім суспільним тенденціям, однак врешті-решт змушена була змиритися зі своїм новим статусом. Точкою відліку для сучасної католицької соціально-економічної думки є енцикліка Папи Римського Лева XIII “*Regum novarum*” (“Про нові речі”), яка вийшла у світ 1891 р., відкривши шлях для інших енциклік протягом наступного століття. У цьому документі визначалася модель соціального устрою держави, яка мала ґрунтуватися на ідеалах християнської демократії. Остання передбачає співробітництво між класами й народами; ліквідацію суперечностей між працею і капіталом і т. ін. В енцикліці церква представлена захисницею інтересів усіх людей. Водночас нерівність визнавалася природним законом, з яким необхідно було змиритися і припинити будь-яку взаємну боротьбу (див. документ № 9.5 (103)).

Важливе значення для розвитку католицької церкви мав Другий Ватиканський собор (1962–1965 рр.). Головним питанням, порушеним на ньому, було уточнення соціальної доктрини католицької церкви з метою пристосування її ідеології та діяльності до сучасних умов. Документ № 9.6 (104) дозволяє побачити, що собор взяв курс на подолання релігійної нетерпимості, розвиток екуменізму, налагодження відносин з іншими церквами.

У 1965 р. Папа Павло VI і Константинопольський патріарх Афінагор зняли

взаємні анафеми, проголошені західною та східною церквами ще 1054 р. Це стало важливим кроком до зближення двох напрямків християнства.

Прагнення Католицької церкви до встановлення конструктивного діалогу з православними відзеркалено у документі № 9.7 (105) – в листі “Orientale lumen” (“Світло Сходу”) Папи Римського Івана Павла II від 2 травня 1995 р. У червні 2001 р. Іван Павло II відвідав з офіційним візитом Україну (див. документ № 9.8 (106)) та відправив меси у Києві та Львові.

У результаті численних візитів і зустрічей із духовними й світськими лідерами держав і конфесій Івану Павлу II вдалося налагодити діалог з представниками різних релігій.

Католицька церква XXI ст. відзначилася у захисті прав і свобод людини, засудженні війн та використання зброї масового знищення.

№ 9.1 (99)

Документ містить уривок з декрету про порядок обрання кардиналами¹ Папи Римського². У добу середньовіччя імператор й аристократичні родини не раз втручалися у перебіг виборів, перетворюючи їх на політичний процес. Усунення впливу світської влади на обрання Папи було однією з цілей затвердженого порядку. Затверджена процедура обрання глави Римсько-католицької церкви в загальних рисах діє понині.

Декрет про порядок обрання глави Римсько-католицької церкви

1059 р.³

3. Чтобы по кончине первосвященника римской вселенской церкви кардиналы-епископы первым делом, собравшись вместе, тщательно обсудили кандидатуры и, пригласив без промедления кардиналов-клириков, произвели выборы, а остальное римское духовенство и миряне выразили бы свое одобрение выбору нового папы⁴.

4. Приняв меры предосторожности, чтобы недуг купли каким-либо воровским способом не сделал свое дело, преосвященные мужи должны избрать, а остальные признать нового первосвященника, и этот новый порядок избрания расценивается как вполне правильный и законный. <...>

5. Избрать же они его должны из недр этой самой церкви, если найдется достойный; а если не найдется в ней, то из другой <...>

7. Если же развращенность порочных и враждебных людей усилится до такой степени, что безошибочный, беспристрастный и бескорыстный выбор в Риме будет невозможен, то кардиналам-епископам с монахами, клириками и мирянами-католиками в любом их количестве должно быть предоставлено право и власть избрать первосвященника апостольского престола в таком месте, где это им будет удобнее⁵.

8. По окончании выбора в случае, если буря военного времени или какое-либо волнение, поднятое злокозненными людьми, воспрепятствует тому, чтобы избранный мог быть возведен официально, по установленному церемониалу, на апостольский престол, он тем не менее, как истинный папа, должен управлять святой римской церковью и распоряжаться всеми ее средствами. <...>

9. Если кто, вопреки этому нашему декрету, обнародованному соборным приговором, будет избран, или же посвящен, или торжественно возведен на апостольский престол вследствие мятежа, козней или какой-либо хитрости, тот должен считаться всеми не папою, но сатаною, не апостольским преемником, а отступником и по отлучении от святой божией церкви, божеской и святых апостолов Петра и Павла властью должен быть предан вечной анафеме⁶ со своими помощниками, покровителями и приверженцами как антихрист, возмутитель и разрушитель всего христианства; и не только не должна быть ему предоставлена когда-либо возможность каких-либо объяснений на этот счет, но он должен быть немедленно лишен всякой церковной степени, какую бы он ни имел прежде. Всякий его сторонник или оказавший ему как первосвященнику честь или отважившийся защищать его в чем-либо подлежит такому же приговору. Всякий нарушитель этого нашего декрета, который решится возмутить спокойствие римской церкви, строя козни против этого нашего постановления, да осужден будет вечной анафемой и отлучением и сопричислен будет к нечестивым, которым не воспринять, на страшном суде; да испытает он на себе гнев всемогущего бога отца и сына и святого духа, и святые апостолы Петр и Павел, церковь которых он отважился возмутить, да обрушат на него свой гнев и в этой жизни и в будущей; да будет жилище его пусто, и в шатрах его да не обитает никто. Пусть будут сыновья его сиротами, а жена его вдовой. Пусть в смятении удалятся как он, так и сыновья его, и пусть будут нищими и будут изгнаны из жилищ своих. Пусть лихоимец возьмет все имущество его, и чужие люди да расхитят все труды его. Пусть весь мир обрушится на него, и пусть все стихии восстанут против него, и да смутят его заслуги всех святых усопших, и да постигнет его в этой жизни явное наказание.

10. Соблюдающих же этот наш декрет да хранит благодать всемогущего бога и власть блаженных апостолов Петра и Павла, да разрешит их от уз всякого греха.

История средних веков. Хрестоматия : пособ. для учит. / [Сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко]. – М. : Просвещение, 1969. – С. 215–216.

Примітки:

¹ Кардинал – найвищий сан в ієрархії Католицької церкви після Папи. Єпископ з правом голосу при виборі нового Папи Римського, і член Колегії кардиналів, з посеред яких обирається Папа Римський. У нинішньому конклаві мають право брати участь 117 кардиналів, але присутні лише 115.

² У 1059 р. Латеранський собор прийняв рішення про новий порядок обрання Пап. Першим Папою, який був обраний відповідно до нього, став Микола II (1059–1061 рр.).

³ Датовано за часом події.

⁴ Папа Олександр III (1159–1181 рр.) у 1179 р. скасував положення про необхідність згоди народу й духовенства, ухваливши правило, згідно з яким при цілковитій незгоді між кардиналами правильно обраним вважається кандидат, який набере 2/3 голосів.

⁵ До 1870 р. Пап обирали у Квіринальському палаці у Римі. Відтоді як Католицька церква втратила Папську область (ця область стала частиною об'єднаної Італії), вибори відбуваються у Ватикані.

⁶ Анафема – форма відлучення від церкви, яка супроводжувалася прокляттям та заборою мати відносини з відлученим від церкви.

Запитання до документа:

1. Після якої події розпочиналася процедура обрання нового Папи?
2. Про який “недуг купівлі” в житті церкви йдеться в документі?
3. Чи встановлювалася квота виборців?
4. У якому місті документ надавав право обрання Папи Римського?
5. Що очікувало людину, яка б самовільно захопила престол Папи?
6. Яка роль відводилася рядовим священнослужителям та парафіянам у справі обрання Папи?

№ 9.2 (100)

Нижче публікується уривок з виступу П'єра Абеляра¹, який одним із перших піддав критиці засади католицької церкви. Філософ засудив практику продажу індульгенцій² для відпущення гріхів.

П'єр Абеляр про продаж індульгенцій

*Початок XII ст.*³

Есть некоторые священники, которые не столько по заблуждению, сколько по любостязанию обманывают прихожан, уверяя их, что за денежные приношения отменяются или ослабляются наказания, наложенные в эпитимью; думают они не столько о том, чтобы угодить господу, сколько о том, чтобы побольше получить денег. И не только священники, но и начальники священников, то есть епископы, как мы знаем, до того охвачены этим любостязанием, что когда при освящении церквей, посвящении алтарей или благословлении кладбищ или при каких-либо других празднествах собирается простой народ, от которого они ожидают обильных приношений, то они щедры в смягчении наказаний: отпускают всем то четвертую, то третью часть наказания, разумеется, под видом какой-нибудь милости, в действительности – по крайней жадности.

История средних веков. Хрестоматия : пособ. для учит. / [Сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко]. – М. : Просвещение, 1969. – С. 214.

Примітки:

¹ П'єр Абеляр (1079–1142 рр.) – видатний французький філософ, теолог і письменник. Славився як блискучий педагог і непереможний в філософських диспутах оратор. Його вважають засновником університетської системи. В 1114–1118 рр. очолив кафедру школи Нотр-Дам. На основі цієї школи засновано Парижський університет. Абеляр викладав не тільки богослов'я, але і філософію, яку вважав важливою частиною свого життя, і загальні науки різного плану. До цього періоду відноситься драматична історія його кохання до молоді Елоїзи. Вона була його ученицею і видатною жінкою свого часу. Розлучені, вони обоє йдуть в монастир і ведуть листування. Коли, через двадцять років після смерті Абеляра, померла Елоїза, на виконання її останньої волі, вона була похована в одній могилі з Абеляром.

За життя Абеляр був двічі засуджений Соборами. Одного разу такому засудженню було піддано його твір “Вступ до теології” з приводу тайни Святої Трійці. Його примусили спалити свій твір. Вдруге на Соборі в Сансі були відкинуті й інші положення відносно логіки і ролі розуму в досліджуванні християнських істин. Прямуючи з апеляцією до Римського Папи Абеляр, втомлений і виснажений, робить зупинку в Клюї, де в момент зосередженої молитви помер 21 квітня 1142 р.

² Індульгенція – грамота з прощенням гріхів, видавана за гроші людям, що покалися.

³ Датовано за часом життя П'єра Абеляра.

⁴ Епітимія – виконання християнином, який покався, тих чи інших благочестивих дій за призначенням священника. Сьогодні це читання молитов, піст, здійснення поклонів з молитвою покаяння.

Запитання до документа:

1. Яку мету, на думку автора тексту, переслідувало духовенство, продаючи індульгенції?

2. Які людські вади приписує автор духовенству?

3. Чи свідчить факт продажу індульгенцій про кризу в Римсько-католицькій церкві?

4. Служителі яких рівнів, на думку автора, були зацікавлені у продажі індульгенцій?

5. Як Ви думаєте, чому автор документа не згадує в справі продажу індульгенцій Папу Римського?

№ 9.3 (101)

Нижче подано уривок з “Хроніки”¹ візантійського історика Нікити Хоніата. Він описує як у середині квітня 1204 р. учасники Четвертого хрестового походу² зруйнували столицю Візантійської імперії Константинополь. Документ підкреслює істинні мотиви дій хрестоносців, вказує на глибокий розкол між східною та західною християнськими церквами на початку XIII ст.

Захоплення учасниками Четвертого хрестового походу Константинополя у 1204 р.

1204 р.³

Жители города, передавая себя в руки судьи, вышли навстречу латинянам с крестами и святыми изображениями Христа, как это делается в торжественных и праздничных случаях. Но и это зрелище не смягчило души латинян, не укротило их мрачного и яростного духа: они не пощадили не только частного имущества, но, обнажив мечи, ограбили святыни господни и звуком труб побуждали коней к нападению. Не знаю, с чего начать и чем кончить описание всего того, что совершили эти нечестивые люди? О ужас! Святые образа бесстыдно потоптаны! О горе! Мощи святых мучеников брошены в места всякой мерзости!.. Некоторые из них разбивали драгоценные чаши, их украшения прятали за пазуху, а из них пили, как из бокалов. <...> О разграблении главного храма нельзя и слушать равнодушно. Святые налои, затканые драгоценностями необыкновенной красоты, приводившие в изумление, были разрублены на куски и разделены между воинами вместе с другими великолепными вещами. Когда им нужно было вывезти из храма священные сосуды, предметы необыкновенного искусства и чрезвычайной редкости, серебро и золото <...> они ввели в притворы храмов мулов и лошадей с седлами. <...>

Трудно и невозможно было смягчить мольбами или преклонить какими-

либо жалобами и умилоствить этот варварский народ, до того раздражительный, до того вспыльчивый решительно при каждом противном слове, что все разжигало его гнев и казалось ему нелепым и смешным. Кто попадал в беду, тот, кто не удерживал перед ним своего языка, так равным образом часто воины извлекали мечи против того, кто говорил мало или уклонялся от того, что им доставляло удовольствие. Поэтому всякий должен был опасаться за свою жизнь; на улицах плач, вопли и стенания, на перекрестках рыдания, во храмах жалобные стоны. Знатные родом бродили опозоренными, почтенные старцы плачущими, богатые – нищими. Так – на площадях; так – в закоулках; так – в открытых общественных местах; так и в тайных убежищах!

Таким-то образом <...> незаконничали западные войска против населения христово, не оказывая решительно никому ни малейшего снисхождения, но всех лишая денег и имущества, жилищ и одежд и совершенно ничего не оставляя тем, кто имел что-нибудь! <...> Вот эти ревнители, поднявшие на рамена крест и многократно клявшиеся им и словом Божиим проходить христианские страны без кровопролития <...> вооружить свои руки против сарацинов и обагрить мечи кровью опустошителей Иерусалима! <...>

Неприятели проводили время в непотребствах, забавах, притом в забавах преимущественно бесчестных, и в посмеяниях над римскими обычаями <...> Каждый день они пьянствовали и объедались. <...>

Скажу несколько слов и о самом себе. Многие из моих друзей в тот злополучный день укрылись в моем доме. <...> Не было такой святыни или укрепления, которое было бы в состоянии защитить страдальцев. Куда бы он ни убежал, его непременно вытаскивали и уводили. <...> Был у меня в то время один близкий домашний человек, родом венецианец <...> он отвел нас в другое место, где жили знакомые нам венецианцы.

Мы вышли в небольшом числе. Венецианец тащил нас за руки, как будто своих пленников. Лица наши были печальны и одежды плохие.

История средних веков. Хрестоматия : пособ. для учит. / [Сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко]. – М. : Просвещение, 1969. – С. 268–270.

Примітки:

¹ Нікіта Хоніат (друга половина XII ст. – 1213 р.) народився у Фрігії, отримав освіту в Константинополі, досяг високого положення по службі. Під час захоплення Константинополя хрестоносцями у 1204 р. був очевидцем трагічних подій і ледь урятувався від загибелі. Знайшов притулок у Нікеї, де провів останні роки, описуючи події, що пережив. Хоніат залишив після себе великий твір – “Хроніку” з 20 книг, що охоплює історію Візантії 1118–1206 рр.

² Четвертий хрестовий поход відбувся в 1202–1204 рр. Цей похід як і перші три хрестові походи (1096–1099 рр., 1147–1149 рр., 1189–1192 рр.) відбулися під гаслами очищення “святих місць” Палестини від іновірців-ісламістів. Справжня, а не декларована мета хрестоносців різних поколінь була не стільки релігійною, скільки політичною: захоплення земель на Сході й одночасно привласнення нечуваних тутешніх багатств. Саме ці мотиви, безсумнівно, надихали й учасників описуваного в документі Четвертого хрестового походу.

³ Датовано за описаними в документі подіями.

Запитання до документа:

1. Чиїми зображеннями зустрічали мешканці Константинополя хрестоносців?
2. Які рядки “Хроніки” дозволяють визначити головну мету хрестового походу?
3. Про розгром якого головного храму православної церкви у Константинополі йде мова?
4. Яким чином джерело характеризує надзвичайну пишність та багатство церков?
5. Як Ви вважаєте, які наслідки мав цей похід для подальшого становища Константинополя як столиці східного християнства?

№ 9.4 (103)

Документ свідчить про початок контрреформації Католицької церкви. Наведені у тексті витяги з постанов Тридентського собору¹ показують, що церква розгорнула потужний рух, задля відновлення позицій католицизму, проти протестантизму, який набув поширення після 1517 р.

Постанови Тридентського собору про введення церковної цензури
1562–1564 рр.²

Декрет 1562 г.

Священный вселенский Тридентский собор <...> помышляет прежде всего о том, чтобы вернуть, наконец, прежнюю чистоту и величие католическому вероучению, в значительной мере запятнанному и оскверненному многими несогласными между собой, привести к лучшему образу жизни нравы, которые отклонились от старого порядка, и обратить друг к другу сердца отцов и сыновей. В этой связи собор указывает прежде всего на то, что в настоящее время резко возросло число сомнительных и опасных книг, в которых содержится и повсюду распространяется нечестивое учение (по этой причине во многих провинциях и особенно в благословенном городе Риме с богоугодным рвением были учреждены должности цензоров), и что все спасительные средства оказались тщетными против столь опасного и тяжелого недуга. На этом основании собор вынес решение, чтобы назначенные для такого расследования должностные лица тщательно, как того требует дело, просматривали книги, подлежащие проверке, и своевременно сообщали о результатах Священному собору, чтобы тем легче он мог отделять подобно плевелам различные чуждые учения от зерна Христианской истины и более основательно обсуждать и выносить решения о том, что покажется более подходящим для избавления многих верующих от беспокойств. <...>

Постановление 1564 г. “О запрещении книг”

Пункт II. Книги <...> тех, которые были или являются вождями еретиков, а именно: Лютер, Цвингли, Кальвин, Бальтазар Пациомонтан, Швенкфельд³ и им подобные, – независимо от названия и содержания должны быть вообще запрещены. Книги других еретиков, которые в силу профессии рассуждают о религии, могут быть допущены к исследованию и утверждению католическими

теологами, как и тех, кто после того, как впали в ересь, вернулись в лоно Церкви, могут быть апробированы теологическим факультетом какого-либо католического университета или допущены к обнародованию инквизицией. <...>

Пункт VI. Книги на народных языках, повествующие о современных спорах между католиками и еретиками, разрешаются не без разбора, но в отношении них следует соблюдать то же решение, которое касается Библии, переведенной на народные языки. Книги, написанные на народном языке и повествующие о принципах благой жизни, о созерцании, об исповеди и тому подобных предметах, если они содержат святое учение, нет особой причины запрещать. <...> Итак, если в каком-либо королевстве или провинции некоторые книги были до настоящего времени запрещены, то поскольку они не содержат ничего из того, что было бы вредно читать всем без предварительного отбора, и если их авторами являются католики, после внесения необходимых исправлений они могут быть разрешены к обнародованию епископом или инквизитором.

Пункт X. В отношении печатания книг или иных сочинений необходимо соблюдать постановления, принятые на десятом заседании Латеранского собора при папе Льве X⁴. Если в благословенном городе Рима какая-либо книга предназначена к печати, то она должна быть предварительно просмотрена викарием верховного понтифика и главой Священной канцелярии либо лицами, специально для этого назначенными святейшим господином нашим. В других же местах просмотр и апробация книги должны находиться в ведении епископа или иного лица, сведущего в книгопечатании, назначенного тем же епископом, а также инквизитора по ересям того города или диоцеза, в котором будет печататься книга. <...> Подлинный экземпляр книги, предназначенный к печатанию, подписанный автором, должен оставаться у цензора; те, кто распространяет рукописи, не прошедшие предварительный просмотр и проверку, должны быть по приказу назначенных должностных лиц подвергнуты тем же наказаниям, что и издатели книг; тех, кто будет хранить и читать означенные рукописи, в случае, если авторство не установлено, следует считать их авторами. Оценка таких книг должна даваться в письменном виде и находиться на лицевой стороне книги; оценка, просмотр и прочие процедуры должны производиться бесплатно. Кроме того, в каждом городе, диоцезе, поместье или небольшом городке места, где печатают или продают книги, должны часто посещаться лицами, назначенными для этой цели епископом или его викарием, а также инквизитором по ересям, дабы ничто из того, что запрещено, не печаталось, не продавалось или не хранилось у кого-нибудь. Книготорговцы <...> должны иметь в своих книгохранилищах перечень предназначенных к продаже книг, которые у них в наличии, с подобным описанием каждой в отдельности; других книг они не должны ни иметь, ни продавать, ни под каким-либо предлогом передавать без разрешения упомянутых лиц под угрозой изъятия книг или иных наказаний по усмотрению епископа или инквизиторов. По их же усмотрению следует подвергать наказанию покупателей, читателей или издателей таких книг.

Однако во власти епископов или инквизиторов запрещать на основании имеющегося у них права также и те книги, которые считаются разрешенными к обнаружению в соответствии с данными установлениями, в том случае, если они распорядятся запретить их в своих королевствах, провинциях или диоцезах. Кроме того, секретарь назначенных должностных лиц по повелению святейшего господина нашего передает нотариусу Святой Римской генеральной инквизиции как перечень книг, прошедших цензорскую проверку, так и список лиц, которым назначенные должностные лица поручили эту проверку. Наконец, всем верующим повелевается не выступать против данных установлений или запрещения со стороны цензора; того же, кто будет читать или хранить у себя книги еретиков или сочинения каких угодно авторов, запрещенные и уличенные в ереси или ложных догматах, следует незамедлительно отлучать от церкви. <...> Того же, кто будет читать или хранить у себя запрещенные книги под другим названием, кроме обвинения в смертном грехе, в который он впадает, следует подвергать строгому наказанию по приговору епископов.

Переклад О.В. Финогентовой.

Антология мировой правовой мысли : в 5 т. / [ред. Морозова Л.А]. – М. : Мысль, 1999 –. – Т. 2. Европа V – XVII вв. – 1999. – С. 807–809.

Примітки:

¹ Тридентський собор (отримав свою назву від латинської назви міста Тренто – Трієн્ટум) розглядав теми Священного Писання, Первородного гріха, Божественної благодаті, чистилища, семи таїнств Католицької церкви, організації чернечих орденів. Постанови собору закріпили традиційні догмати церкви. Вищі церковні ієрархи підтвердили символ віри, затверджений на Нікейському соборі в IV ст. Визнали канонічним переклад Біблії на латинську мову (“Вульгату”). Тридентський собор підтвердив верховенство Папи над собором, збільшив владу епископів в їхніх єпархіях, посилив дисципліну чернечих орденів. У період з 1545 по 1563 рр. собор тричі поновлював свою діяльність; всього за цей час було проведено 25 пленарних засідань.

² Собор закrywся в 1563 р., а постанови його були затверджені Папою Римським у 1564 р.

³ Бальтазар Пациомонтан – Бальтазар Губмайер (1481–1528 рр.), прибічник одного з напрямків раннього протестантизму – цвингліанства, представник радикального крила Реформації. Каспар Швенкфельд (1489–1561 рр.) – рицар Тевтонського ордену, виступав за мирний шлях Реформації.

⁴ Понтифікат Папи Лева X – 1513–1521 рр. Латеранський собор відбувся в 1512–1517 рр.

Запитання до документа:

1. За рядками документа визначте мету, яку ставили учасники Собору?
2. На які проблеми в Католицькій церкві вказує документ?
3. Якими методами Католицька церква намагалася боротися з інакодумцями?
4. Кого звинувачував Тридентський собор у проблемах церковного життя?
5. Книги яких реформаторів церкви були заборонені?
6. Чому церква пішла на поступки щодо поширення Біблії рідною мовою?

народів?

7. Про що свідчила регламентація процедури друку книг?

8. Що очікувало людей, які поширювали чи зберігали заборонені книги?

9. Як на Вашу думку вплинуло на католицько-протестантське протистояння рішення Собору щодо цензури книг?

№ 9.5 (103)

Нижче опубліковано уривок з енцикліки папи Лева XIII “Rerum novarum” (“Про нові речі”)¹, в якій Католицька церква спробувала відреагувати на соціально-політичні зміни у суспільстві, на загострення міжстанових відносин. Енцикліка поклала основу новій соціальній доктрині церкви, продемонструвала її прагнення до вирішення проблем модерного часу, до реалізації загальнолюдських прав на власність, справедливу заробітну плату, належні умови праці, фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток, освіту, релігійну свободу.

Енцикліка Папи Лева XIII “Rerum novarum” (“Про нові речі”)

15 травня 1891 р.²

<...> Поэтому – как и раньше, имея в виду нужды Церкви требования всеобщего блага, в посланиях Вам, Достойные Братья, писанных об уважении государственной власти, о свободе, об управлении христианских государств и других предметах, мы высказали то, что оказалось полезным для отпора обманчивым заблуждениям. Так и сегодня по этим же причинам мы признали правильным взять слово по рабочей проблеме. <...>

Все-таки было бы хорошо, и с этим соглашаются все, если бы самым низшим слоям была оказана срочная и результативная помощь, так как вследствие несчастливых отношений очень большая часть людей ведет действительно нищенскую и несчастливую жизнь, недостойную человека. В прошлом столетии устранены прежние ремесленнические цехи, но их не заменили ничем новым; по мере же того как законы и общественные учреждения лишались христианского духа, кустары шли на корм бесчеловечным капиталистам и соперникам, безудержным в алчности. – Отношения ухудшило ненавистное ростовщичество, неоднократно осужденное приговором Церкви, которое однако, хоть и проявляется каждый раз под иным видом, является занятием алчных и жаждущих выгоды людей. Производство и торговля превратились почти в монополию немногих, и таким образом горсть богачей наложила почти рабское ярмо на трудящееся сословие.

Чтобы исправить зло, социалисты подстрекают бедных против богатых и утверждают, что следует упразднить всякое частное владение и установить общую собственность, управление которой должны взять в свои руки представители общин и руководители государства. Они считают, что благодаря такой передаче собственности от индивидуумов коллективу удастся справиться с социальными нуждами, только бы доходы и льготы равномерно распределились между членами общества. Однако же это намерение не соответствует решению данного спора; напротив: А) оно вредит самим

трудящимся классам; В) является также очень несправедливым, так как нарушает права законных владельцев; С) наконец, противится государственному порядку, и даже угрожает государствам полным ослаблением. <...>

Из всего этого следует, что следует обратить и оттолкнуть социалистический принцип, согласно с которым государство должно завладеть всяческой частной собственностью и превратить ее в общественное благо. <...> Пусть же утвердится то, что главным фундаментом, на котором следует строить благосостояние народа, является неприкосновенность личной собственности.

Где и как искать возможность предотвращения зла? Эту проблему нельзя решить без помощи и участия Церкви, государства, работодателей и других влиятельных людей, и даже самих рабочих.

Отметив это, покажем, где найти столь искомые предохранительные меры. <...>

Церковь из Евангелия черпает идеи, влияние которых либо сумеет положить предел борьбе, либо, по крайней мере, убавить ее суровость и смягчить ее; Церковь не только поучает разум, но также своими рекомендациями устраивает жизнь и нравы каждого индивидуума; положение рабочих Церковь улучшает путем основания многих полезных учреждений; Церковь хочет и горячо желает, чтобы все слои объединили свои желания и силы для решения рабочей проблемы насколько возможно соответствующим образом; Церковь также считает, что законы и государственные власти должны содействовать достижению этой цели, конечно, с соблюдением разумной меры. <...>

Однако несомненным является, что для достижения намеченной цели необходимо также использовать человеческие ресурсы. Те, кого это дело касается, все, без исключения, должны сотрудничать, каждый в части, на него приходящейся. <...>

Те, кто руководит государством, прежде всего способствуют так, как должны, благоприятному решению этой проблемы, если, в общем, своими законами и распоряжениями содействуют тому, чтобы с самого формирования и организации государства без трудностей расцвело общественное и частное благосостояние. Воистину в этом состоит задание политического благоразумия и обязанность вышестоящих. <...>

Прежде всего правительство и законодательство должны правовой безопасностью защитить личную собственность. Перед разнузданной алчностью есть серьезная необходимость удерживать простой народ в рамках обязанностей, потому что хотя можно стремиться к лучшей жизни, поскольку это не противоречит справедливости, то та же справедливость запрещает, и интересы всеобщего блага не допускают ущемления чужой собственности или нападения на чужие состояния под видом введения нелепого равенства! Конечно, значительная часть рабочих хочет поправить свое положение без нанесения никому вреда, однако немало есть таких, кто, пропитанные безнравственными принципами и жаждущие нового, трогают все пружины, чтобы вызвать замешательство и втянуть других в насилие. Пусть же в эти

беспорядки вмешается авторитет власти, и обуздав смутьянов, пусть сохранит рабочих от обманчивых нашептываний, а владельцев от опасности грабежа! <...>

Следует окружить государственной заботой многое у рабочего, и прежде всего духовные богатства. <...>

Все люди между собою равны и не отличаются вовсе богатые от нищих, господа от слуг, князя от подданных, “потому что один Господь у всех” (Рим. 10: 12). Никому нельзя безнаказанно нарушать достоинство человека, которым с большим уважением распоряжается сам Бог, и не следует мешать ему в стремлении к тому совершенству, которое прокладывает путь к вечной жизни на небе. Более того, человек не может даже по собственному побуждению законно позволить, чтобы с ним поступили несоответственно его природе и взяли в неволю дух, потому что здесь идет речь не о правах, которыми человек распоряжается произвольно, а о долге Богу, который надо свято хранить.

Отсюда следует необходимость воздержания от занятий и труда в дни Господни. <...>

Общественная власть должна прежде всего освободить рабочих от гнета этих корыстолюбцев, которые не зная никакой меры, в себялюбивых целях эксплуатируют их, как будто это мертвые предметы, а не люди. Ни справедливость, ни человечность не позволяют требовать работы в таком количестве, чтобы искоренился дух, а тело падало от измождения. <...>

Следует обратить внимание, следовательно, на то, чтобы рабочий день не охватывал больше часов, чем позволяют силы. Насколько же продолжительны должны быть перерывы в повседневной работе, следует решать с принятием во внимание различного рода занятий, обстоятельств, времени и места и самого здоровья рабочих. Горняки и рабочие, занятые в шахтах, имеют занятие, более тяжелое и вредное для здоровья, чем другие, поэтому их тяжелый труд должен быть уравновешен соответствующим сокращением времени работы. Также необходимо считаться с временами года, так как с одним и тем же родом работы часто можно легко справиться в один сезон, в другой же с величайшим трудом, либо вообще нельзя справиться. <...>

Впрочем, несправедливо было бы требовать от женщины или ребенка того, что только с напряжением сил может выполнить здоровый мужчина в зрелом возрасте. <...>

Работодатели и сами рабочие могут многое в этом сделать, особенно, путем участия в таких учреждениях, которые несут и соответствующую помощь нищим и приближают друг к другу оба сословия. К ним относятся: общества взаимопомощи; компании, основанные стараниями частных лиц с целью страхования рабочих, их вдов и сирот на случай несчастного случая, болезни или смерти; общества для расширения благотворительной опеки над детьми обоего пола, над молодежью, а также над взрослыми.

Однако первое место занимают рабочие союзы, задание которых распространяется почти на все перечисленные потребности. <...> Сейчас, когда прогрессировало просвещение, когда изменились нравы и возросли потребности повседневной жизни, становится очевидной потребность

приспособления этих союзов к современным условиям. Мы с удовольствием наблюдаем, что все больше появляется такого рода объединений: то ли самих рабочих, то ли представителей обоих сословий, и следует только желать, чтобы их количество и сила росли. <...>

Пусть правители спешат с помощью через законы и свое правление.

Пусть богатые, работодатели помнят о своих обязанностях.

Пусть рабочие добиваются своих прав достойным образом; а так как, как мы уже говорили во вступлении, лишь религия может искоренить и уничтожить до конца зло, пусть все помнят о том, что сначала следует воскресить христианские нравы, потому что без них немного стоят изобретения чисто человеческого разума, хотя бы они и казались очень уместными.

Что касается Церкви, то никогда и ни в каком направлении Она не будет медлить с помощью, и труд ее даст тем более обильные плоды, чем большей свободой будет обладать Церковь; пусть это поймут особенно те, кто в силу своей должности оберегают всеобщее благо. Пусть слуги алтаря напрягут свои силы и удвоят усердие; пусть под Вашим, Достойные Братья, руководством и по Вашему примеру непрерывно напоминают людям всех сословий принципы жизни, почерпнутые из Евангелия; пусть они самоотверженно трудятся для спасения народов; и пусть больше всего следят за тем, чтобы господа и короли и сами сохраняли другие добродетели, святую любовь, и разжигали их в других, как великих, так и малых мира сего.

Желанное спасение обществу следует ожидать, главным образом, от широко распространенной любви; мы говорим о христианской любви, добродетели, содержащей в себе все евангельские положения, всегда готовой к самопожертвованию для чужого блага, самым лучшим лекарством от спеси и себялюбия. Ее составные части и божественные признаки описал св. Павел следующими словами: “Любовь долго терпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не ищет своего, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине, все покрывает, всему верит, всего надеется, все переносит” (1 Кор. 13: 4-7).

В залог Божьего благословения и в доказательство Нашей доброжелательности всем Вам, Достойные Братья, духовенству и Вашему народу дает от всего сердца Апостольское благословение.

Дано в Риме, у св. Петра, 15 мая 1891 г., на четырнадцатом году Нашего папства.

Лев XIII Папа.

Переклад А.Є. Шефталовича.

Энциклика Его Святейшества Папы Льва XIII “Rerum novarum” // Энциклики его святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 годов: о труде и человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – К. : Ин-т праксеологии, 1993. – С. 61–63, 69–71, 82–83, 88–91, 95–96, 105–106.

Примітки:

¹ Добре організований страйк англійських докерів у 1889 р. став безпосереднім приводом для створення енцикліки. Кардинал Маннінг зумів вмовити робітників

відступитися, але й переконав роботодавців піти на поступки. Папа Римський Лев XIII пильно стежив за ходом цього конфлікту, а в 1890 р., коли в Берліні представники різних робітничих організацій зібралися на конференцію з трудових відносин, і німецький імператор Вільгельм II зажадав від Папи підтримати позицію держави на цій конференції, Папа Римський Лев XIII зібрав комісію й у бурхливих дебатах почалася робота над енциклікою.

² Датовано за датою вказаною в документі.

Запитання до документа:

1. Як Ви вважаєте, до чого прагнула церква, проголошуючи наведену енцикліку?
2. У чому компромісність цього документа?
3. Проти якої політичної ідеології виступила церква й чому?
4. Які шляхи накреслила церква для розв'язання соціальних суперечностей?
5. Як церква ставилась до приватної власності?
6. Які рядки тексту вказують на спробу церкви залишитися основним учасником соціально-політичних процесів?
7. Чи можна стверджувати про пошук церквою альтернативних форм участі в політиці?
8. Як церква поставилася до праці робітників у неділю?
9. Які рядки свідчать, що церква переймалася проблемами секуляризації суспільства?

№ 9.6 (104)

Текст містить витяги з документів, підготовлених в результаті діяльності II Ватиканського собору¹, що накреслив програму оновлення Католицької церкви. Він показує шлях до змін у внутрішньому житті церкви, демонструє пошуки нею ефективних засобів адаптації до нових суспільних відносин. II Ватиканський собор дав поштовх участі церкви в екуменічному русі, конструктивному діалогу між християнськими церквами.

“Аджорнаменто” II Ватиканського собору Римсько-католицької церкви 1963–1965 рр.²

Декрет о средствах массовой коммуникации

3. Поскольку Католическая Церковь была основана Христом Господом для того, чтобы принести спасение всем людям, она сознаёт необходимость проповедовать Евангелие и потому считает своим долгом провозглашать спасительную весть также при помощи средств массовой коммуникации и учить людей их правильному использованию. Поэтому Церкви принадлежит природжённное право пользоваться и владеть этими средствами в той мере, в какой они необходимы или полезны для христианского воспитания и для всякого дела спасения душ. <...>

Декрет об экуменизме

1. Способствовать восстановлению единства всех христиан – одна из первоочередных задач Священного Вселенского Второго Ватиканского Собора. <...>

В этом движении к единству, называемом экуменическим, участвуют те,

кто призывает Троидного Бога и исповедует Иисуса Господом и Спасителем, причём не только поодиночке, но и в составе целых общин, в которых они услышали Евангелие и которые каждый из них называет Церковью: и своей, и Божией. <...>

Итак, Церковь, единое стадо Божие, словно знамя, поднятое для народов, благовествуя мир всему роду человеческому, с надеждою странствует к своей цели – вышней отчизне. Такова священная тайна единства Церкви, во Христе и через Христа, во многообразии служений, осуществляемом действием Святого Духа. Высший образец и начало этой тайны – Троичное единство Ипостасей единого Бога, Отца и Сына во Святом Духе. <...>

Ибо те, кто верует во Христа и должным образом принял крещение, находятся в известном общении с Католической Церковью, пусть даже неполном. Конечно, из-за разнообразных расхождений между ними и Католической Церковью по вопросам вероучения, а иногда и дисциплины, как и строения Церкви, перед полным церковным общением встаёт немало препятствий, подчас весьма серьёзных, преодолеть которые и стремится экуменическое движение. Тем не менее, оправдавшись верой в крещении, они сочетаются Христу и, следовательно, по праву носят имя христиан, а чада Католической Церкви с полным основанием признают их братьями в Господе. <...>

4. Поскольку, по веянию благодати Святого Духа, сегодня во многих частях света молитвой, словом и делом прилагается немало усилий к достижению той полноты единства, которая угодна Иисусу Христу, сей Святой Собор призывает всех верных католиков к тому, чтобы они, различая знамения времён, усердно участвовали в экуменическом деле. Под “экуменическим движением” подразумеваются все дела и начинания, которые возникают в зависимости от различных потребностей Церкви и возможностей, предоставляемых данной эпохой, и стремятся содействовать христианскому единству. Сюда относятся, во-первых, все усилия, направленные на упразднение различных речений, суждений и дел, не отвечающих по справедливости и истине положению отделённых от нас братьев и потому усложняющих взаимоотношения с ними; далее – “диалог” между сведущими людьми, получившими надлежащие наставления, который ведётся на собраниях христиан из различных Церквей или общин, устраиваемых в религиозном духе: в этом диалоге каждый глубже объясняет вероучение своей общины и ясно излагает его характерные черты. Благодаря такому диалогу все обретают более верное знание и более справедливую оценку вероучения и жизни каждой общины. Вследствие этого данные общины приходят к более широкому сотрудничеству во всяческих делах <...> и объединяются, насколько это возможно, в единокорной молитве. <...>

Следуя этим путём, постепенно преодолевая препятствия, мешающие совершенному церковному общению, все христиане соберутся в едином совершении Евхаристии, в единстве единой и единственной Церкви, которое с самого начала дал Своей Церкви Христос и которое, как мы верим, неотъемлемо пребывает в Католической Церкви и, как мы надеемся, будет изо

дня в день возрастать вплоть до скончания века. <...>

Ибо, хотя Бог и одарил Католическую Церковь всей истиной Откровения, равно как и всеми средствами благодати, однако её члены не пользуются в своей жизни этими средствами со всем надлежащим рвением. Из-за этого образ Церкви не столь ярко сияет отделённым от нас братьям и всему миру, а возрастание Царства Божия замедляется. Поэтому все католики должны стремиться к христианскому совершенству, и каждому из них в меру своих сил надлежит стараться, чтобы Церковь, носящая в своем теле уничижение и мертвость Иисуса, день ото дня очищалась и обновлялась, пока Христос не представит её Себе славной, не имеющей ни пятна, ни порока. <...>

Храня единство в необходимом, все в Церкви, согласно служению, данному каждому, пусть сохраняют надлежащую свободу: как в различных формах духовной жизни и дисциплины, так и в разнообразии литургических обрядов и даже в богословской разработке истины Откровения; однако во всём пусть они лелеют любовь. Действуя таким образом, они изо дня в день всё полнее будут являть истинную католичность, а вместе с тем и апостольство Церкви. <...>

Дозволительно – более того, даже желательно – чтобы католики соединялись в молитве с отделёнными от нас братьями. Такие совместные моления являются, несомненно, вернейшим средством испросить благодать единения, а также подлинным знаком тех уз, которыми католики до сих пор связаны с отделёнными от них братьями: “Ибо, где двое или трое собраны во имя Мое, там Я посреди них” (Мф 18, 20). <...>

Надо знать умонастроение отделённых от нас братьев. Для этого необходимо изучение, которое следует вести согласно истине и в духе доброжелательности. Католикам, получившим надлежащую подготовку, нужно приобретать более основательные знания о вероучении и истории, духовной и богослужбной жизни, религиозной психологии и культуре, свойственным нашим братьям.

Переклад А. Коваля.

Документы II Ватиканского собора. – М. : “Паолине”, 2004. – С. 62, 171–173, 175–177.

Примітки:

¹ II Ватиканський собор – XXI Вселенський собор Католицької церкви відкритий з ініціативи Папи Іоана ХХІІІ у 1962 р. тривав до 1965 р. (за цей час було обрано нового Папу, собор закритися вже за Папи Павла VI). На Соборі було ухвалено низку важливих документів, що стосуються церковного життя – 4 конституції, 9 декретів і 3 декларації. Для католиків найпомітнішими наслідками собору стали зміни в літургичній практиці церкви, зокрема, впровадження богослужіння національними мовами разом із латинською мовою та нова, відкритіша, позиція у стосунках із некатоліками. Від УГКЦ на соборі був представлений патріарх Йосип Сліпий.

² Декрет присвячений засобам масової комунікації прийнято 4 грудня 1963 р. Кінцевий варіант тексту про екуменізм оголошено 21 ноября 1965 года.

Запитання до документа:

1. Як змінилося ставлення церкви до засобів масової інформації?

2. Яку роль в місіонерській діяльності церква відводила газетам, радіо, телебаченню?
3. Що на думку учасників Собору повинно бути основою єдності усіх християн?
4. Що дозволяло римсько-католицькій церкві сприймати інших християн як “братів у Господі”?
5. Яке визначення екуменічному руху дав Собор? Чи йшла мова про єдність з нехристиянськими деномінаціями?
6. Які шляхи розвитку екуменічного руху накреслив Собор?
7. Яке значення надавалося здійсненню спільних молитовних зібрань?
8. Чому учасники Собору закликали до вивчення історії, віровчення інших християнських церков?
9. Які рядки вказують на те що, Католицька церква незважаючи на проголошення рівності у відносинах з іншими конфесіями, залишала за собою першість у християнському світі?
10. Які шляхи церква намітила щодо оновлення церковного життя?

№ 9.7 (105)

Документ відбиває прагнення Католицької церкви до встановлення конструктивного діалогу між православними та католиками. У листі Івана Павла II до православних церков визначаються основні засадничі принципи та пріоритети у міжконфесійних відносинах, які б не тільки спряли встановленню миру між церквами, але й успішному поширенню християнства у цілому.

Апостольський лист “Orientale lumen” – “Світло Сходу” Папи Римського Івана Павла II

2 травня 1995 р.²

Поскольку мы действительно верим, что достойное древнее предание Восточных Церквей представляет собой неотъемлемую часть наследия Церкви Христовой, то для католиков изначально необходимо познание его с тем, чтобы питаться им и содействовать, в меру возможности каждого, процессу единства. Наши братья, католики восточных обрядов, прекрасно сознают, что они вместе с православными братьями – живые носители этого предания. Необходимо, чтобы и чада Католической Церкви латинской традиции могли познать это сокровище в полноте и разделить с Папой горячее желание, дабы в Церкви и в мире было восстановлено полное выражение кафоличности Церкви, которая проявляется не в какой-либо одной из традиций и тем более не в одной только общине в противовес другой, и дабы для всех нас стало возможным наслаждаться вполне “Богооткровенным и нераздельным достоянием вселенской Церкви”, сохраняющимся и преумножающимся как в жизни Церквей Востока, так и в жизни Церквей Запада <...>.

В восточной христианской традиции выработался способ восприятия, усвоения и переживания веры в Господа Иисуса. В этом смысле она чрезвычайно близка христианской традиции Запада, которая возникает из той же самой веры и питается ею. И тем не менее, она отличается от нее законным

и удивительным образом, поскольку восточный христианин обладает свойственным ему чувствованием и пониманием, а следовательно, и особым, своеобразным переживанием своих отношений со Спасителем <...>.

Имеются некоторые общие черты духовной и богословской традиции у разных Церквей Востока, в которых обнаруживается особая чувствительность по отношению к формам, какие приняла проповедь Евангелия на западных землях. <...>

В этих чертах вырисовывается видение восточного христианина, цель которого – соучастие в божественной природе через сопричастность тайне Пресвятой Троицы. <...> В обожении и, главным образом, в Святых Таинствах, восточное богословие приписывает совершенно особую роль Духу Святому: силою Духа, обитающего в человеке, обожение начинается уже на земле, тварь преобразуется, и раскрывается Царство Божие. <...>

На этом пути обожения нас предваряют те, кто через Благодать и усилия в праведной жизни “уподобились” Христу, то есть мученики и святые. И среди них совершенно особое место занимает Пресвятая Дева Мария, от Которой произросла “отрасль от корня Иессеева” (Ис. II, 1). Это не только образ ожидающей нас Матери, но также образ Пречистой, Которая, будучи осуществлением множества ветхозаветных прообразов, являет Собою икону Церкви, символ и предвзвешивание преображенного благодатью человечества, пример и надежное упование для тех, кто направляет свои стопы к небесному Иерусалиму.

При всем том, что Восток особо подчеркивает троический реализм и его включенность в sacramентальную жизнь, он связывает веру в единство Божественной природы с непознаваемостью Божественной сущности. Восточные Отцы всегда утверждают, что невозможно познать то, что есть Бог, но можно лишь познать то, что Он есть, поскольку он открыл Себя в истории спасения как Отец, Сын и Дух Святой. <...>

Одна из главных великих ценностей, особо переживаемых на христианском Востоке, заключается в особом внимании к народам и их культурам, дабы Слово Божие и его прославление могли звучать на любом языке. <...>

В эпоху, когда все более фундаментальным признается право каждого народа на самовыражение, в соответствии с собственным культурным наследием и мышлением, опыт отдельных Церквей Востока представляется нам, как пример успешной инкультурации.

Если Предание гарантирует нам непрерывную связь с прошлым, то эсхатологическое ожидание открывает будущее Божие. Каждая Церковь должна бороться против искушения абсолютизировать то, что она совершает и, следовательно, восхвалять саму себя или предаваться унынию. <...>

На Востоке монашество сохранило большое единство, не познав, как на Западе, образования множества видов апостольской жизни.

Когда Бог полностью призывает, как в случае монашеской жизни, тогда человек может достичь больших высот – в той степени, в какой чувствительность, культура и духовность это позволяют. Это, в особенности,

относится к Восточным Церквям, в которых монашество образует некий существенный опыт и где еще и сегодня продолжается его расцвет, как только был положен конец преследованиям и сердца смогли свободно возвыситься к небесам. Монастырь – это пророческое место, где само творение превращается в хвалу Богу и заповедь милосердной любви, претворяемой в жизнь, становится идеалом человеческого сожителства и где человек ищет Бога без каких-либо ограничений и препятствий, становясь ориентиром для всех, неся их в сердце и помогая им в поисках Бога. <...>

Я считаю важным, что возрастание во взаимопонимании и единстве состоит именно в улучшении нашего познания друг друга. Чадам Католической Церкви уже известны пути, указанные Святейшим Престолом для достижения этой цели: знакомство с богослужением Восточных Церквей; углубление познания духовной традиции Отцов и Учителей Церкви христианского Востока; подражание Восточным Церквям в инкультурации евангельского послания; ослабление напряженности между христианами латинского и восточных обрядов и поощрение диалога между католиками и православными; подготовка в специализированных институтах для христианского Востока богословов, историков и канонистов, которые могли бы распространять, в свою очередь, знание о Восточных Церквях; предложение в семинариях и на богословских факультетах адекватного обучения этим предметам, главным образом, для будущих священников. <...>

Помимо взаимопознания, я считаю очень важными взаимные посещения. Я бы желал, чтобы эту особую работу выполняли монастыри, именно в силу того специфического места, какое занимает монашеская жизнь в лоне Церквей, и благодаря многим общим чертам, объединяющим монашеский опыт и, следовательно, духовное восприятие как на Востоке, так и на Западе. <...>

Да сократит Господь время и пространство. Скоро, очень скоро, да сподобит нас Христос, Свет Востока, осознать, что в действительности, несмотря на вековую отдаленность, мы были крайне близки, ибо совместно, быть может, не зная о том, шли навстречу Единому Господу и, следовательно, друг ко другу!

Да возрадуется этому открытию человек третьего тысячелетия, которого, наконец, достигнет согласное слово, а потому вполне убедительное, провозглашенное братьями, любящими и благодарящими друг друга за взаимно даруемые богатства! Итак, мы предстанем пред Богом с чистыми руками примирения, и люди мира сего обретут еще одно твердое основание для веры и надежды.

С такими пожеланиями преподаю всем мое благочестие. Из Ватикана, Второго мая, в день памяти св. Афанасия, Епископа и Учителя Церкви, в год 1995, семнадцатый моего Понтификата.

Иоанн Павел II

Иоанн Павел II, papa. "Orientale lumen". Апостольское послание к епископам, клиру и верующим по случаю 100-летия Апостольского послания "Orientalium Dignitas" Папы Льва XIII "О восточном христианстве" [Электронный ресурс] / Иоанн Павел II. – Режим

Примітки:

¹ Іван Павло II (1920–2005 рр.) – 264-й Папа Римський (понтифікат: 1978–2005 рр.), перший в історії Папа-слов'янин (поляк за національністю). Відомий своїми численними подорожами, діалогами для примирення з іншими церквами та рекордною кількістю канонізованих осіб.

² Датовано за датою вказаної в документі.

Запитання до документа:

1. Про які давні надбання православних церков йде мова в документі?
2. Як звертається очільник церкви до православних християн? Про що свідчить це звертання?
3. Які особливості релігійної практики православних церков підкреслюються Іваном Павлом II?
4. Про що свідчить ретельний опис цих особливостей?
5. Що Папа Римський розуміє під “інкультурацією євангельського послання”?
6. Які шляхи порозуміння між церквами накреслив автор послання?
7. Чому Іван Павло II в справі налагодження спілкування між православними та католиками відводить особливу роль монастирям?
8. Що на думку Івана Павла II повинно сприяти успішному поширенню християнства?

№ 9.8 (106)

Нижче вміщено текст промови Папи Римського Івана Павла II під час вітальної церемонії у Бориспільському аеропорту в Україні¹. Вітальна промова очільника церкви наголошує на основній меті приїзду – побудові конструктивного діалогу між католицизмом та православ'ям, сприяння єдності християнського світу. Приїзд Папи Римського став духовним надбанням українського народу, великим кроком на шляху зміцнення національної свідомості, створив нагоду задуматися над єкуменічними проблемами людства.

Промова Папи Римського Івана Павла II під час вітальної церемонії в Україні

23 червня 2001 р.

Пане Президенте, Вельмишановні представники уряду й члени дипломатичного корпусу, достойні Брати у Єпископстві, Дорогі Брати й Сестри!

Я довго очікував цього візиту й ревно молився, щоб він міг здійснитись. Нарешті, з глибоким хвилюванням і радістю, я зміг поцілувати улюблену землю України. Дякую Господеві за цей дар, яким Він мене сьогодні обдарував.

Історія зберегла імена двох Римських Архиєреїв, які у далекому минулому прибули аж до цих місць: святого Климента Першого, наприкінці першого сторіччя та святого Мартина Першого, в половині сьомого сторіччя. Вони були заслани на Крим, де й померли, як мученики. Їхній теперішній наступник,

навпаки, прибуває до вас в атмосфері радісного прийому, прагнучи стати паломником до славних храмів Києва, колиски християнської культури всього європейського Сходу.

Приходжу до вас, дорогі жителі України, як друг вашого благородного народу. Приходжу, як брат у вірі, щоб обняти стількох християн, які серед найважчих страждань зберегли вірність Христові.

Приходжу, спонуканий любов'ю, щоб усім дітям цієї Землі, українцям кожної культурної та релігійної приналежності, висловити свою пошану та щирі привітання.

Вітаю тебе, Україно, відважний та стійкий свідку приєднання до цінностей віри. Скільки ти вистраждала, щоб у важкі хвилини відстояти свободу віросповідання!

Якщо сьогодні маю радість бути тут, серед вас, то це завдячую запрошенню, яке мені зробили Ви, Пане Президенте, Леоніде Кучмо, як також й усі ви, достойні Брати у Єпископстві двох традицій, східної і західної. Я щиро вдячний вам за цей люб'язний жест, який дозволив мені вперше, як наступникові святого апостола Петра, ступити на землю цієї країни. <...>

З вдячністю звертаюсь тепер до вас, достойні Брати, Єпископи греко-католицької та римо-католицької Церков. Я зберіг у серці ваші неодноразові запрошення відвідати Україну і тепер я радий, що, нарешті, можу на них відповісти... Вже від тепер передаю вашим вірним мої щирі привітання. Який величезний тягар страждань вам довелося перенести минулими роками! Але тепер ви виявляєте ентузіазм і перебудовуєтесь, шукаючи світла й утішення у вашому славному минулому. <...>

Як паломник миру й братерства, я вірю, що мене приязно приймуть також і ті, які хоч і не належать до католицької церкви, однак, мають серце відкрите для діалогу та співпраці. Бажаю запевнити їх, що я не прибув сюди з намірами прозелітизму, але для того, щоб свідчити Христа разом з усіма християнами кожної Церкви й кожної церковної Спільноти, та щоб запросити всіх синів і дочок цієї благородної Землі звернути свій погляд до Того, Хто віддав Своє життя за спасіння світу. У такому дусі щиро вітаю, перш усього, православних Братів: Єпископів, монахів, священників і вірних, які становлять більшість громадян країни. З приємністю пригадую, що стосунки між Римською та Київською Церквами протягом історії знали світлі періоди: вдивляючись у них, відчуваємо себе заохоченими надіятись у майбутньому на дедалі більше порозуміння на шляху, що веде до повної єдності.

На жаль, були також і сумні періоди, в яких ікона Христової любові була затьмарена. <...> Найщирішим побажанням, яке випливає із мого серця, є те, щоб помилки минулого не повторились у майбутньому. Ми покликані бути Христовими свідками і бути ними разом. Нехай спогад про минуле не гальмує сьогодні поступу на шляху до взаємопізнання, що сприяє братерству та співпраці.

Світ швидко змінюється: те, що ще вчора було немислимим, сьогодні вже є поруч із нами. Христос закликає всіх нас до того, щоб оживити у серці почуття братерської любові. Покладаючись на любов, з Божою допомогою можна

перетворити світ.

І, врешті, моє привітання лине до всіх інших громадян України. Не дивлячись на відмінності вашої релігійної та культурної приналежності, дорогі українці, вас об'єднують спільні історичні події, а також сподівання та розчарування, які вони принесли із собою.

Дорогі українці, обіймаю вас усіх, від Донецька до Львова, від Харкова до Одеси та Сімферополя! У слові Україна є заклик до величі вашої Батьківщини, яка своєю історією засвідчує особливе покликання бути межею та дверима між Сходом і Заходом. Протягом сторіч ця країна була привілейованим перехрестям різноманітних культур, місцем зустрічі духовного багатства Сходу й Заходу.

З душею, переповненою цими думками, роблю перші кроки цього, так палко бажаного і сьогодні щасливо розпочатого візиту. Нехай Господь благословить тебе, дорогий народі України й нехай завжди береже твою улюблену Батьківщину.

Промова папи Івана Павла II під час вітальної церемонії у Бориспільському аеропорту // Людина і світ. – 2001. – № 6. – С. 30–31.

Примітки:

¹ Візит Папи Римського Івана Павла II в Україну відбувся 23–27 червня 2001 р.

Запитання до документа:

1. З яким першим закликом звернувся Папа Іван Павло II до православних християн?
2. До яких загальнохристиянських цінностей апелював Папа Іван Павло II під час свого звернення до українського народу?
3. Яка частина промови підтверджує прагнення до реалізації Папою курсу на екуменічний діалог?
4. Чому Папа Іван Павло II вважав за необхідне застерегти, що він прибув до України не для проведення прозелітської діяльності?
5. Чому у своїй вітальній промові Іван Павло II окремо звернувся до православних християн?
6. Які рядки документа свідчать про прагнення Івана Павла II сприяти подоланню міжцерковних протиріч у межах всієї України?
7. Як Ви вважаєте, яке значення мав приїзд Папи Римського для місіонерської діяльності церкви?

9.2. Поширення Католицької та Греко-Католицької церков в Україні (XI – початок XX ст.)

Рим докладав чимало зусиль для навернення до християнства народу Русі. У “Продовженні хроніки Регінона” є повідомлення (документ №9.9. (107)), що приблизно 959 р. приїздили до Риму київські послы від княгині Ольги з проханням прислати на Русь єпископа і пресвітерів. Документ вказує на безуспішність католицької місії в Києві. Однак у подальші роки відбувалося налагодження дипломатичних відносин. Цьому сприяв і той факт, що три західні сусіди Київської Русі стали королівствами, й проводячи політику експансії (особливо Угорщина та Польща), спирались не лише на військову силу, а й на титул “Богообраного володаря”. Великі князі Київські не обминули увагою цей факт та долучились до здобуття королівського титулу для себе. Через загострення міжусобиць за київський престол син Ярослава Мудрого – Ізяслав – для зміцнення своєї влади звертався по допомогу до Імператора Священної Римської імперії Генріха IV, а згодом відправив посольство на чолі з Ярополком до Папи Римського Григорія VII. Переговори з Папою були вдалими, й обидва князі були проголошені королями Русі. Ці домовленості були засвідчені в наведеному у документі № 9.10 (108) – посланні Папи Римського Григорія VII до Київського князя Ізяслава Ярославича від 1075 р.

У часи князювання Ізяслава Мстиславовича (1146–1154 рр.) на Русі активно діяли римські місіонери.

Подальший розвиток відносин Апостольської столиці та Русі пов’язаний із Галицько-Волинським князівством. Захід формує протитатарську коаліцію, де особлива роль відводилася Україні, і, зокрема, князю Данилові Галицькому. У 1253 р. Папський легат Опізо з Мезано привіз корону від Інокентія IV і Данило був коронований на короля у Дорогичині. Та не отримавши дійової допомоги, у 1256 р. Данило пориває зв’язки з Римом, а Папа передає католиків під юрисдикцію Люблінського єпископа, який мав генерального вікарія у Володимирі-Волинському.

XIV ст. ознаменувалося приєднанням більшості українських земель до Литовської держави, князі якої (зокрема, Гедимін), мали зв’язки з Римським престолом. Папа порушував питання про навернення самого князя та його народу до латинської віри.

У 1415 р. єпископський собор в Новгородку висвятив Григорія Цамблака за прикладом висвячення Кліма Смолятича. Не маючи ніякої підтримки від Константинопольського патріарха, митрополит Григорій почав орієнтуватися на Апостольську Столицю. У 1418 р. він брав участь у Констанцькому соборі. Під час цього візиту митрополит Григорій наголошував на єдності західної та східної гілок християнства.

Велику роль у реалізації унійної справи відіграв Флорентійський собор, прийнявши в 1439 р. Акт про поєднання східної і західної церков. На соборі виступив митрополит Київський і всієї Русі Ісидор, палко підтримавши ідею унії.

Флорентійська унія в Україні була менш успішною. Здобуття турками Царгорода у 1453 р., автокефалія Московської церкви і поширення її

юрисдикції на українські території завадили широкій реалізації унії. Однак її умови стали підставою для Берестейської унії.

Польська колонізація українських земель після утворення у 1569 р. Речі Посполитої реанімувала ідею об'єднання церков. Наступ католицизму сприяв ополяченню українських вельмож. Значну роль у поширенні латинської віри відіграли католицькі ордени – домініканський, францисканський, бернардинський та єзуїтський.

Від латинської сторони ідею унії пропагували єзуїти Петро Скарга, Апостольський нунцій Антоніо Поссевіно. Король, вищі урядники Речі Посполитої проводили проуніатську політику, що після створення у 1589 р. Московського патріархату прискорило проголошення унії.

Протягом 1595–1596 рр. провадилась інтенсивна робота з підготовки й проведення об'єднуючого собору. Від православних до унії були готові перейти єпископи І. Потій, К. Терлецький і Київський митрополит М. Рогоза, котрий провів у 1590 р. таємні переговори з польським королем Сигизмундом III. І. Потій і К. Терлецький відправилися в Рим, де були урочисто зустрінуті Папою Урбаном VIII. Папа прийняв заяву й затвердив “Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою” (див. документ № 9.11 (109)). Наведений документ № 9.12 (110). показує, що українські представники добились підтвердження Римським Престолом не тільки обрядових, а адміністративно-єклезіальних прав Київської Митрополії.

Єпископи, повернувшись з Риму, разом з Київським митрополитом М. Рогозою скликали у жовтні 1596 р. в м. Бересті собор і оголосили унію з Апостольською Столицею (див. документ № 9.13 (111)). Підтримка з боку римського престолу та польського уряду сприяла розбудові церкви.

Внаслідок другого поділу Польщі в 1793 р. і третього – в 1795 р. до Російської імперії були передані Правобережна Україна, Західна Волинь і вся Білорусія. Галичина та Холмщина увійшли до Австрійської імперії. Поділи Польщі між сусідніми державами змінили становище католицьких спільнот в українських землях. Вони зазнали впливу абсолютистських монархій, складниками якого були секуляризація майна та одержавлення церковних структур. Проте інтенсивність такого впливу та його наслідки різнилися в православній Росії та в католицькій Австро-Угорщині.

У Галичині та Холмщині домінували католицькі церкви. До Греко-католицької церкви в Галичині тяжіли протягом XVIII–XIX ст. Мукачівська та Пряшівська (з 1816 р.) уніатські єпархії на Закарпатті. Незважаючи на намагання польських римсько-католицьких ієрархів на початку XIX ст. підпорядкувати греко-католицькі єпархії, у 1808 р. була відновлена Галицька митрополія (див. документ № 9.14 (112)). Уніатська Греко-католицька церква відіграла в історії західних регіонів України, насамперед Галичини, особливу роль. Вона стала рушійною силою національного відродження.

Включення Правобережжя до складу Російської імперії істотно послабило позиції католицизму. За правління Катерини II влада форсувала навернення українських уніатів до державного православ'я. У 1795 р. було ліквідовано уніатську митрополічу кафедру. Наприкінці XVIII ст. уніатська церква

складалася з чотирьох єпархій: Брестської, Віленської, Полоцької та Луцької. Керувала уніатською церквою, як і раніше, римсько-католицька колегія, яка мала уніатський департамент. Членом цього департаменту був протоієрей Йосиф Семашко, який став одним із визначних діячів возз'єднання уніатів з православ'ям. У 1833 р. він був призначений правлячим єпископом Литовським і Брестським, а у березні 1838 р. – головою Греко-уніатської колегії. Ще в грудні 1837 р. він подав записку про необхідність возз'єднання уніатської церкви з православною церквою. 12 лютого 1839 р. на Полоцькому соборі відбулося підписання “Акту возз'єднання” унійної церкви з православною. Документи №№ № 9.15 (113) – 9.16 (114) ілюструють заходи Російської імперії щодо поглинання уніатської церкви.

№ 9.9 (107)

Уривок з “Продовження хроніки Регіона”¹ повідомляє про спорядження перших єпископських місій германського короля Оттона I² на Русь. Очолив спеціальну місію у 960 р. чернець Адальберт, який вважався не тільки представником короля, а й Папи Римського Іоана XII. Це був перший єпископ і представник папського престолу в Київській Русі.

“Продовження хроніки Регіона” про направлення германським королем Оттоном I єпископської місії на Русь*

959–966 рр.³

959. [Король Оттон снова идет походом против славян⁴.] Послы Елены⁵, королевы ругов⁶, крестившейся в Константинополе при императоре константинопольском Романе (Romanus)⁷, явившись к королю, притворно, как выяснилось впоследствии, просили назначить их народу епископа и священников⁸. <...>

960. Король отпраздновал Рождество Господне⁹ во Франкфурте¹⁰, где Либуций¹¹ из обители святого Альбана¹² посвящается в епископы для народа ругов достопочтенным архиепископом Адалдагом¹³. [Король снова идет против славян. К королю приходят послы из Италии с просьбой освободить их от тирании короля Беренгара.]

961. Король отпраздновал Рождество Господне¹⁴ в городе Регенсбурге¹⁵ <...>. Либуций, отправленному которого в прошлом году помешали какие-то задержки¹⁶, умер 15 февраля сего года. На должности его сменил, по совету и ходатайству архиепископа Вильгельма¹⁷, Адальберт из обители святого Максимиана¹⁸, который, хотя и ждал от архиепископа лучшего и ничем никогда перед ним не провинился¹⁹, должен был отправляться на чужбину²⁰. С почестями назначив его [епископом] для народа ругов, благочестивейший король, по обыкновенному своему милосердию, снабдил его всем, в чем тот нуждался²¹. [Оттон I отправился походом в Италию против Беренгара, назначив ведать делами государства архиепископа Вильгельма.]

962. В Риме 2 февраля²² папа Иоанн²³ коронует Оттона императорским венцом. Война с Беренгаром.] В то же лето Адальберт, назначенный епископом к ругам, возвращается, не сумев преуспеть ни в чем из того, ради чего он был

послан, и убедившись в тщетности своих усилий²⁴. На обратном пути некоторые из его [спутников] были убиты, сам же он после больших лишений едва спасся²⁵. Прибывшего к королю [Адальберта] встречают милостиво, а любезный Богу архиепископ Вильгельм в возмещение стольких тягот дальнего странствия, коего он сам был устроителем, предоставляет ему имущество и, словно брат брата, окружает всяческими удобствами. В его защиту [Вильгельм] даже отправил письмо императору, возвращения которого [Адальберту] приказывают дожидаться во дворе. <...>

966. Император отпраздновал Рождество Господне²⁶ в Кёльне, где устроил по своему усмотрению дела Лотарингского королевства. Скончался Эрманберт, аббат Вайсенбургской обители, и император поставил во главе монастыря избранного монахами Адальберта, [прежде] назначенного епископом к ругам. [Статья следующего, 967-го, года является последней в хронике].

Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / [под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова]. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – . – Том IV: Западноевропейские источники / [сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко] – 2010. – С. 45–49.

*Примітки до джерела наведені за хрестоматією: Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Том IV. – С. 49.

Примітки:

¹ Авторство “Продовження хроніки Регінона” належить Регінону – відомому хроністу, автору праць з теорії музики та канонічного права. У 892–899 рр. він був абатом Прюмського монастиря поблизу Тріру. Пізніше жив у Трірі. Там же написав “Хроніку”, що набула популярності в ранньосередньовічних Франції та Германії, довівши її до 906 р. Помер 915 р. Працю Регінона продовжив анонім стосовно 907–967 рр. Більшість сучасних дослідників ототожнюють цього аноніма з першим магдебурзьким архієпископом Адальбертом (968–981 рр.), який раніше – у 961–962 рр. був місійним єпископом для Русі. Оригінал “Продовження хроніки Регінона” втрачено. Як вважають, безпосередньою копією з нього є текст X ст., що зберігається в Мюнхенській державній бібліотеці.

² Оттон I (912– 973) – герцог Саксонії, король Східної Франкії з 936 р. та й перший імператор Священної Римської Імперії з 962 р.

³ Датовано за датами вказаними в документі.

⁴ У 957–960 рр. Оттон I вів війну проти полабських слов'ян.

⁵ Мова йде про княгиню Ольгу, що правила в 945–960 рр. Після прийняття християнства Ольга отримала ім'я Олени.

⁶ Мова йде про Київську Русь.

⁷ Роман II (938–963 рр.) – візантійський імператор. Роман II правив самостійно в 959–963 рр., а спільно з батьком Костянтином VII Багрянородним – з 946 р. Найбільш усталеною є думка про хрещення Ольги в 957 р. при батькові Романа II імператорові Костянтині VII Багрянородному.

⁸ Причиною звернення київської правительки до німецького короля стала невдача її переговорів з Візантією, в яких також піднімалося питання про церковну організацію на Русі після особистого хрещення княгині.

⁹ У середні віки в Німеччині рік починали з Різдва, так що мова йде про Різдво 959, а не 960 р.

¹⁰ Сучасний Франкфурт-на-Майні.

¹¹ Нічого, крім того, що повідомляється в “Продовженні хроніки Регінона”, про нього

не відомо.

¹² У Майнці. Мабуть, Либуцій був протеже майнцького архієпископа Вільгельма, позашлюбного сина Оттона I.

¹³ Архієпископом гамбурзько-бременським, одним з найближчих радників Оттона I. Франкфурт був канонічною (тобто підпорядкованою в церковно-правовому відношенні) територією Майнцької архієпископії, тому для рукопокладення тут Либуція саме гамбурзько-бременським архієпископом повинні були бути особливі причини. Справа в тому, що Адальдаг, будучи папським вікарієм щодо язичників на півночі Європи і главою місіонерської архієпископії, володів правом організації нових єпископств на язичницьких землях. Саме тому джерело нічого не повідомляє про санкції Риму на відкриття нової місійної єпископії.

¹⁴ 25 грудня 960 р.

¹⁵ У столиці Баварського герцогства.

¹⁶ Про причини затримки більш ніж на рік з відправленням вже рукопокладеного єпископа можна тільки будувати припущення. За непрямыми даними (раптове загострення в 960 р. германо-візантійських відносин) напередодні своєї запланованої імперської коронації (962 р.) Оттон I хотів використовувати відкриття місійної єпархії на Русі як інструмент політичного тиску на Візантію з метою змусити останню визнати за німецькими королями титул імператорів.

¹⁷ Архієпископа майнцького.

¹⁸ Монастир св. Максимина в Трірі був одним з центрів монастирської реформи – відновлення у всій строгості статуту св. Бенедикта Нурсійського.

¹⁹ Схоже, що Адальберт, як і Либуцій, був протеже архієпископа Вільгельма.

²⁰ Адальберт був явно незадоволений своїм призначенням. Можливо, місіонерство сприймалося їм як заняття несумісне з образом життя реформованого чернецтва.

²¹ Адальберт не повідомляє ніяких подробиць своєї поїздки на Русь: ні про обставини перебування в Києві, ні про шлях туди і назад. Це й не дивно з огляду його невдачі.

²² На 2 лютого припадає свято Стрітіння Господнього, тобто принесення немовляти Ісуса до Єрусалимського храму.

²³ Папа Римський Іоанн XII.

²⁴ Прийом Адальберта в Києві не виправдав його сподівань. Тому можуть бути дві причини: перехід влади на Русі до Святослава, який не виявляв інтересу до хрещення, або / і врегулювання російсько-візантійських протиріч після смерті наприкінці 959 р. імператора Костянтина VII.

²⁵ Оскільки Адальберт не пов'язує ці небезпеки з діями київської влади, мова, мабуть, йде про якусь дорожню пригоду.

²⁶ 965 р.

Запитання до документа:

1. З яким проханням звернулася Ольга до цісаря Оттона I?
2. Кого було призначено на першого київського єпископа?
3. Як Ви вважаєте на що розраховували ініціатори католицької місії?
4. Чим закінчилася місія германського імператора Оттона I до Києва, очолювана ченцем Адельбертом? Про що це свідчить?

№ 9.10 (108)

Документ повідомляє про прийняття Папою Римським Григорієм VII¹ київського князя-вигнанця Ізяслава Ярославича² під покровительство папського престолу. Він свідчить про надії на відновлення церковної єдності між католицькою та православною церквами. Григорій VII намагався тлумачити

духовну владу Римського Папи над помісними церквами як політичний сюзеренітет.

Послання папи Григорія VII до Київського князя Ізяслава Ярославича*
1075 р.³

Григорій єпископ, раб рабов Божиих, Димитрию⁴, королю Руси, и королеве, его супруге⁵, – здравие и апостольское благословение.

Сын ваш⁶, посетив гробницы апостолов⁷, явился к нам со смиренными мольбами, желая получить названное королевство из наших рук в качестве дара св. Петра и изъявив поименованному блаженному Петру, князю апостолов, надлежащую верность⁸. Он уверил нас, что вы, без сомнения, согласитесь и одобрите эту его просьбу и не отмените ее, если дарение апостолической властью [обеспечит] вам благосклонность и защиту⁹. В конце концов мы пошли навстречу этим обетам и просьбам, которые кажутся нам справедливыми, и, учитывая как ваше согласие, так и благочестие просившего, от имени блаженного Петра передали ему бразды правления вашим королевством, движимые тем намерением и милосердным желанием, дабы блаженный Петр охранил вас, ваше королевство и все ваше имение своим заступничеством перед Богом, сподобил вас мирно, всечестно и славно владеть названным королевством до конца вашей жизни и по окончании сего служения (militia) испросил для вас вечную славу у Царя Вышнего. И даже более: пусть ведает сиятельность вашего благородства, что мы изъявляем живейшую готовность без сомнения постоянно удовлетворять его просьбы, о какой бы санкции сего престола для справедливого дела [и] для своей нужды он ни просил¹⁰. Кроме того, чтобы это и многое другое, чего нет в послании, крепче запечатлелось в вашем сердце, отправляем [к вам] этих наших послов, один из которых вам хорошо знаком и надежный друг¹¹. Они подробно разъяснят вам и то, что есть в послании, и то, чего нет, дополняют изустно. Из почтения к блаженному Петру, коего посланниками они являются, будьте к ним добры и ласковы, с терпением выслушайте то, что они скажут от нашего имени, и без колебаний верьте и, каковы бы дела ни брались они делать или решать там¹² властью апостольского престола, не позволяйте мешать [им] ничьему злему умыслу, но напротив благосклонно помогайте им искренне и с любовью.

Бог Всемогущий да просветит ваш ум и через благо сей жизни приведет вас к славе вечной. Дано в Риме в 15-е календы мая¹³, индикта 13-го.

Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / [под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова]. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – . – Том IV: Западноевропейские источники / [сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко] – 2010. – С. 112–114.

*Примітки до джерела наведені за хрестоматією: Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Том IV. – С. 114.

Примітки:

¹ Григорій VII (1021–1085 рр.), сто п'ятдесят сьомий Папа Римський (1073–1085 рр.), народився у Совані.

² Ізяслав (Димитрій) Ярославович (1024–1078 рр.) – великий князь київський в 1054–1068 рр., 1069–1073 рр. і з 1078 р. Старший син Ярослава Мудрого. За життя батька княжив у Турові. За заповітом Ярослава йому дістався київський стіл та старшинство поміж князями. У 1068 р. в результаті повстання киян Ізяслава вигнано з Києва. Ізяслав втік до Польщі й через сім місяців з польським військом, під керівництвом Болеслава II, повернувся. У 1073 р. заручившись підтримкою Всеволода Ярославича, Святослав Ярославич пішов на Київ та вигнав Ізяслава і став великим князем київським. У 1076 р., помер Святослав, який князував у Києві, та його місце зайняв Всеволод. Ізяслав з польськими військами пішов на Київ та втретє посів київський стіл. У братовбивчій війні в 1078 р. загинув.

³ Датовано за: Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. Том IV: Западноевропейские источники. Сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. – М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – С. 114.

⁴ Ізяслав Ярославич після охрещення отримав ім'я Димитрій.

⁵ Дружиною Ізяслава Ярославича була Гертруда – рідна тітка Болеслава II.

⁶ Ярополк Ізяславич (1043/47–1086 рр.) – князь волинський та туровський. Син князя Ізяслава Ярославича та Гертруди Польської.

⁷ Мова йде про візит до Папи Римського.

⁸ Ярополк від імені батька визнав політичний сюзеренітет Римського престолу, підключивши Київ до церковнополітичної програми Григорія VII. Такого роду уніатські проекти навіть у пізніші часи, коли відносини між Західною і Східною церквами стали куди більш ворожими, не вимагали формальної зміни віросповідання, а тільки визнання юридичної зверхності Папи Римського.

⁹ Зі сказаного виходить, що поїздка до Папи Римського була особистою ініціативою Ярополка Ізяславича, яку батько мав схвалити заднім числом. Важко сказати, чи відповідало це дійсності чи входило в задум Ізяслава Ярославича, який бажав зберегти таку бажану для політика свободу.

¹⁰ З якоїсь причини Папа і надалі бачить Ярополка посередником у зносинах з Ізяславом.

¹¹ Маються на увазі папські емісари, які повинні були супроводжувати Ізяслава навіть і на Русь і володіли особливими повноваженнями для діяльності там.

¹² Мова йде про Київську Русь.

¹³ 17 квітня.

Запитання до документа:

1. Чому Великі Князі Київські в особі Ізяслава Ярославича та його сина Ярополка прагнули здобути королівський титул?

2. Якими міркуваннями керувався Папа Римський, надавши королівський титул київським князям?

3. Які рядки документа свідчать про щільність майбутніх відносин з католицькою церквою?

4. Як цей документ характеризує міжнародний статус католицької церкви?

№№ 9.11 (109) – 9.13 (111)

Документи Берестейської унії

1 червня 1595 р. – 8 жовтня 1596 р.

№ 9.11 (109)

Наприкінці XVI ст. серед ієрархів Київської церкви було вироблено проект

унії з Римом як засобу подолання розколу християнства та реформування церкви. У документі подано уривок з цього проекту – “Артикули, що належать до з’єдинення з Римською Церквою”, які у червні 1595 р. Київський митрополит Михайло Рагоза і 7 єпископів підписали. Вони містили умови переходу Київської церкви під юрисдикцію Риму із збереженням традиційних для неї таїнств, обрядів і свят.

**“Артикули, що належать до з’єдинення з Римською Церквою”¹,
підготовлені єпископатом Київської митрополії для Римського Папи і
короля Речі Посполитої**

1 червня 1595 р.

Артикули, на які ми потребуємо за поруки від панів римлян перед тим, як приступимо до єдності з Римською Церквою.

1. Тому, що між римлянами і греками існує суперечка про походження С[вятого] Духа, яка неабияк перешкоджає з’єднанню, і, правдоподібно, триває не через що інше, як через те, що ми не хочемо одні одних зрозуміти, – просимо, аби нас до іншого віровизнання не примушували, а щоб ми залишалися в тому, яке знаходимо викладеним у С[вятому] Письмі, в Євангелії, а також у писаннях С[вятих] грецьких Докторів [Отців]; а саме, що С[вятий] Дух не має двох начал, ані подвійного походження, а походить з одного начала, як з джерела, – від Отця через Сина.

2. Щоби Божа хвала і всі молитви – ранні, вечірні та нічні – нам залишилися незмінними згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, а саме: С[вяти] Літургії, яких є три – Василя, Золотоустого і Епіфанія, яка буває на Великий піст з наперед освяченими Дарами, – а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, які ми мали дотепер, оскільки це зберігається і в Римі під послухом Найвищого Архиєрея; і щоб усе це в нас було нашою мовою.

3. Щоб Найсвятіші Тайни Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа нам були збережені цілковито такими, якими ми їх уживали дотепер під обидвома видами – хліба і вина; щоб нам це було збережено на вічні часи, цілком і непорушно.

4. Щоб Тайна С[вятого] Хрещення та її форма була збережена цілковито, без жодних додатків, – так, як ми її уживали дотепер.

5. Про Чистилище не вдаємося в суперечку, але ми є готові до того, щоб С[вята] Церква нас навчила.

6. Новий календар, якщо не можна вживати старого, ми приймемо, однак не порушуючи Пасхалії і наших свят, тобто так, як це бувало за часів згоди, бо ми маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають: це, наприклад, у день січня, коли вшановуємо охрещення Господа Христа, і на перше об’явлення Бога, в Тройці єдиного, яке в нас зветься Богоявленням; того дня ми маємо особливу церемонію освячення води.

7. Щоб нас не примушували відбувати процесії на день свята Тіла Христового, а щоб ми могли ходити з процесіями зі своїми Святими Тайнами, бо в нас є інша [практика щодо] Святих Тайн.

8. Щоб [нас теж не примушували] перед Великоднем посвячувати вогонь,

уживати калатал [замість дзвонів], а також відбувати інші церемонії, яких ми в нашій Церкві дотепер не мали, а щоб ми збереглися – згідно з порядком і уставом нашої Церкви – без змін у наших церемоніях.

9. Щоб подружжя священників залишилися незмінними, за винятком двоєженців.

10. Щоб митрополичих, єпископських та інших високих духовних санів нашого обряду не давали нікому іншому, крім людей народу руського або грецького і нашої релігії. А оскільки в наших канонах зазначено, що такі особи, як митрополит чи владика, які спершу обираються духовенством, повинні бути людьми гідними, просимо його К[оролівську] м[илість] дати нам свободу таких виборів; з тим, аби при цьому не порушувалася воля його К[оролівської] м[илості] призначати обранця за власним бажанням. Це означає, щоб ми невдовзі після смерті достойника обрали чотирьох кандидатів, а його К[оролівська] м[илість] призначила з-посеред них того, кого їй буде завгодно. Це [необхідно] передусім тому, щоб на такі високі посади обирали людей гідних і вчених, оскільки його К[оролівська] м[илість], будучи іншої релігії, не може знати, хто саме є до того гідний. Бо раніше траплялися такі неуди, з-поміж яких декотрі заледве вміли читати. Якщо ж його К[оролівська] м[илість] з ласки своєї забажає віддати такий духовний уряд якійсь світській людині, то вона повинна буде протягом не довше як трьох місяців прийняти свячення, під загрозою (в разі зволікання) втратити цей уряд, відповідно до ухвали Гродненського сейму й артикулів світлої пам'яті короля Жигимонта Августа, що їх підтвердив нинішній король. Бо тепер є деякі, що по кільканадцять років духовні уряди обіймають, а в духовний сан не висвячуються, захищаючи себе якимись винятками, наданими корол[ем]. Просимо, щоб на майбутнє такого не було.

11. Щоб наших владик не посилали до Риму за сакрою², але якщо його К[оролівська] м[илість] zvolить надати якесь владицтво, то архієпископ-митрополит кожного такого [достойника] за давнім звичаєм повинен висвятити. Однак сам митрополит, перед тим як обійняти митрополичий уряд, повинен звернутися до Отця Папи за сакрою, і лише після того як така сакра надійде з Риму, щоб владика (щонайменше двоє) висвятили його за нашим звичаєм. А якщо б когось із єпископів обрали на митрополита, то він уже не мусить звертатися за сакрою, адже його вже раніше висвячували на єпископа; а лише скласти свій послух Найвищому Архиреєві перед О[тцем] архієпископом Гнезненським, але не як перед архієпископом, а як перед примасом.

12. Щоб ми мали більшу владу і щоб наші овечки нас більше поважали та шанували, просимо надати нашим митрополитові і єпископам місця в сенаті його К[оролівської] м[илості], і це з багатьох слухних причин: адже ми маємо той самий єпископський уряд і гідність, що і їх м[илості] панове римляни. А насамперед через те, що коли б хтось із нас складав сенатську присягу, то одночасно міг би скласти присягу й на послух Найвищому Архиреєві, щоб не трапилося якогось такого розриву, який стався після смерті київського митрополита Ісидора, коли владика, яких не зобов'язувала жодна присяга і які проживали віддалено, легко відступили від єдності, ухваленої на

Флорентійському соборі. Якщо ж [єпископ] буде зв'язаний сенатською присягою, то йому буде важко й подумати про роз'єднання. Тому нехай до нас теж надсилають листи про скликання сейму і сеймиків.

13. Якщо б з часом, з Божої волі, і решта братії нашої народу і релігії грецької прилучилася до цієї ж святої єдності, то щоб вони нам не чинили закидів за те, що ми їх випередили у цій єдності. Бо ми мусили це вчинити з певних і слухних причин задля згоди в християнській Р[ечі] П[осполитій] і щоб уникнути подальшого неладу і незгод.

14. Щоб не допускати до того, аби посланці з Греції чинили якісь підбурливі дії, в'їжджали в державу з листами про відлучення від Церкви і ламали цю згоду, породжуючи заворушення в народі. Адже між людьми зосталося ще немало таких затятих, які ладні при найменшій нагоді привести людей до заворушення. І взагалі того, хто сіяв би неспокій і приїздив у державу з листами про відлучення від Церкви, належить карати, бо ті його дії могли б перерости в міжусобну війну. А передусім треба дбати про те, щоби в наших єпархіях священники нашої релігії – архимандрити, ігумени, пресвітери та інші духовні особи, які не хочуть нам підкоритися, – ніде не сміли виконувати духовних чинностей. А особливо щоб не наслідувалися виконувати духовні чинності в наших єпархіях чужинці – владики і ченці, – які приїзять з Греції. Бо якщо таке дозволити, то від нашої згоди не залишиться й сліду.

15. Якщо б у майбутньому люди нашої релігії, гордюючи своєю релігією і церемоніями, захотіли прийняти римські церемонії, – то щоб їх не приймали як таких, що нехтують церемоніями однієї Божої Церкви; адже перебуваючи в одній Церкві, будемо мати одного Папу.

16. Нехай будуть дозволені подружжя між римлянами і руссю, без примушування до релігії [одного з подругів], бо вони [перебувають] в одній Церкві.

17. Через те, що чимала кількість наших церковних маєтків виявилася протиправно заставленою з вини наших попередників, які, будучи тимчасовими господарями, могли заставляти їх лише на час власного життя, – ми уклінно просимо, щоб ці маєтки було повернено церквам; бо через зубожіння наших престолів, ми не те що не можемо задовільнити потреби Божої Церкви, а й самі не маємо необхідного забезпечення. А якщо би хтось мав право пожиттєвого володіння церковними маєтками, то нехай би з них платив церкві принаймні якусь оренду, а після його смерті ці [маєтки] нехай би поверталися церкві; і щоб ніхто не міг їх домогтися без згоди єпископів та крилоса. Ті ж усі надання, якими церква зараз володіє і які вписані до Євангелій, – навіть якщо на них не було привілеїв, але які є її маєтками віддавна, – щоб надалі належали [церкві], і щоб церква мала право повернути собі також ті, які були давно відібрані.

18. Щоб після смерті митрополита і єпископів ані старости, ані підскарбії не втручалися до справ церковних маєтків, а щоб ними, як це заведено в Римській Церкві, до часу виборів нового єпископа розпоряджався крилос. Стосовно ж приватних маєтків самого єпископа, то щоб підданам і рідним померлого не завдавали кривди, але щоби все відбувалося так, як після смерті панів духовних Римської Церкви. На це ми вже маємо привілеїв, але [просимо]

його внести до конституції.

19. Архимандрити, ігумени, ченці та їх монастирі нехай і надалі, як давніше, перебувають під послухом у єпископів своєї єпархії, бо в нас є тільки один чернечий устав, яким керуються й владики. А провінціалів не маємо.

20. Щоб ми в трибуналі поміж панами духовними римськими могли мати двох [духовних осіб] нашого обряду, які відстоювали б права наших церков.

21. Щоб архимандритам, ігуменам, священикам, архидияконам та дияконам й іншому нашому духовенству надавалася така ж шаноба, що й панам духовним римським; і щоб вони користувалися тими давніми вольностями, які їм надав король Володислав; і щоб вони були звільнені від сплати податків з особи і з церковного обійстя, які на них досі накладалися, хіба що хтось із них мав би власні маєтки; тоді він повинен сплачувати податки так само, як і інші, але не з особи і не з церкви. А ті духовні [особи] і священики, які тримають надання в посіlostях панів і шляхти, повинні визнавати своє підданство і проявляти послух своїм панам, передусім з огляду на їх ґрунти і надання, не вдаючись до іншої інстанції і не позиваючи своїх панів до суду, а цілковито зберігаючи за своїми панами право патронату. Але з огляду на особу й духовний уряд, який вони обіймають, їх ніхто не має права карати, окрім власного єпископа на подання їх панів. Особливо це стосується тих [духовних осіб], які є власними підданими і достойними синами своїх панів. І так не будуть порушені ані духовне, ні світське право, ані шляхетські вольності з двох боків.

22. Щоб пани римляни не забороняли нам у наших церквах по містах і всюди дзвонити у Велику П'ятницю.

23. Щоб нам не забороняли публічно, при свічках і в ризах, згідно з нашим звичаєм, нести до недужих Святі Тайни.

24. Нехай нам буде дозволено у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями за нашим звичаєм.

25. Щоб монастирі й церкви наші руські не перетворювали на костели. А взагалі, якщо б католик у своєму маєтку завдав шкоди церквам, то він повинен їх для своїх підданих народу руського направити, або нові побудувати, або старі відновити.

26. Якщо церковні братства – новопоставлені патріархами і потверджені його К[оролівською] м[илістю], як, наприклад, у Львові, Бересті, Вільні та деінде, – з яких Божа Церква має велику користь і завдяки яким примножується Божа хвала, хочуть перебувати у цій єдності, то нехай залишаються непорушними під послухом єпископів (митрополита) тієї єпархії, в якій вони є, і до якої належать.

27. Щоб нам було дозволено засновувати школи, семінарії грецької і слов'янської мови в тих місцях, де це буде найдоречніше, а також відкривати друкарні, але під наглядом митрополита і єпископів та з їх відома; і нехай у них нічого не друкується без відома й дозволу єпископів, щоб запобігти поширенню якихось ересей.

28. А оскільки – як в королівщинах, так і в [маєтках] панів та зем'ян – мають місце великі збитки і непослух нам від священиків наших, які іноді під

захистом своїх урядників і панів чинять великі збитки і розпусту, [даючи] розлучення подружжям; а деколи й самі пани старости та деякі їх урядники задля тих мізерних прибутків, що звичайно надходять за такі розлучення, своїх священників захищають, на собори до єпископів не пускають, а нам, єпископам, карати свавільних не дозволяють, наших візитаторів оббріхують, ганьблять і б'ють, – просимо покласти цьому край, щоб ми мали право карати свавільних і наглядати за порядком. А якщо б єпископ когось за непослух чи якесь зловживання відлучив від Церкви, то щоб уряд і пани, довідавшись про це від єпископів і візитаторів, таким [священникам] не дозволяли відправляти духовні чинності, ані служити в церквах, доки вони не оправдаються перед своїм пастирем. Це стосується і архимандритів, і ігуменів, і інших духовних осіб, які підлягають єпископам і їх владі.

29. Щоб у великих містах і всюди в державі його К[оролівської] м[илості] собори та парафіяльні церкви, незалежно від їх влади і підданства – королівської, міської чи шляхетської дотації – перебували під юрисдикцією і владою своїх єпископів, а світські люди щоб ними не управляли. Бо є такі, що виявляють непослух своїм єпископам і самі на свій розсуд рядять ними [церквами], а своїм єпископам не хочуть підпорядковуватися. Отож щоб на майбутнє такого не було.

30. Якщо когось за якусь провину свої єпископи відлучили від Церкви, то того нехай не приймають у Римській Церкві; більше того: нехай його оголосять виклятим; тоді й ми чинитимемо так само з тими, кого відлучили від Римської Церкви, адже це наша спільна справа.

31. Коли б Пан Бог зі своєї С[вятої] волі й ласки зволив дочекати того, щоб і решта нашої братії Східної Церкви грецького обряду прилучилася до святої єдності із Західною Церквою, і після спільного з'єднання та дозволу всієї Церкви було впроваджено виправлення до обрядів і правопорядку Грецької Церкви, – то щоб і ми в усьому цьому брали участь, як люди однієї релігії.

32. Знаючи, що дехто поїхав до Греції, щоб виклопотати собі певні церковні повноваження та, згодом, повернувшись сюди, урядувати і підпорядкувати собі духовенство та поширити на нас свою юрисдикцію, – то аби між людьми не було великого заворушення, просимо, щоб його К[оролівська] м[илість] зволив дати панам старостам розпорядження стежити на кордонах за тим, щоби нікого з такими юрисдикціями чи екскомуніками до держави його К[оролівської] м[илості] не пропускати, бо тоді постало б немале заворушення між пастирями і овечками Божої Церкви.

33. Ми, нижче поіменовані особи, бажаючи цієї святої згоди на хвалу Божого імені та задля миру Святої Християнської Церкви, всі ці артикули, які вважаємо потрібними нашій Церкві, й умови, на які спершу потребуємо запевнень від с[вятішого] Отця Папи і від нашого милостивого пана його К[оролівської] м[илості], – задля кращої достовірності виклали в цій нашій інструкції для наших превелебних братів у Бозі отця Іпатія Потія, прототронія, єпископа володимирського і берестейського, та отця Кирила Терлецького, екзарха і єпископа луцького й острозького, щоб вони від нашого і свого імені просили найсвятішого Отця Папу і нашого милостивого пана його

К[оролівську] м[илість] наперед підтвердити і запевнити ці всі артикули, що їх ми подали на письмі. Щоб отак ми, будучи впевнені в [збереженні] нашої віри, Святих Тайн і наших церемоній без порушення сумління нашого і доручених нам овечок Христових, – приступали до цієї святої згоди зі святою Римською Церквою; щоб опісля й інші, які ще вагаються, побачивши, що нам усе наше збережено непорушним, – тим швидше слідом за нами до цієї с[вятої] єдності прийшли.

Дано року Божого 1595 червня, 1 дня за старим календарем.

Михайло, митрополит київський і галицький, рукою власною.

Іпатій, єпископ володимирський і берестейський, власною рукою.

Кирило Терлецький, Божою ласкою екзарх, єпископ луцький і острозький, власною рукою.

Леонтій Пельчицький, з ласки Божої єпископ пінський і турівський, рука власна.

(Під оригінальним польським текстом вміщено 8 печаток, серед яких – єпископа львівського Гедеона (Балабана) і холмського Діонісія Збируйського; на звороті 7 аркуша є підпис Йони (Гоголя): “Іона, архимандрит кобринський церкви Святого Спаса, власною рукою підписав .” Усі підписи кирилицею.)

Переклад М. Габлевич.

Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; [пер. з англ. М. Габлевич ; під ред. О. Турія]. – Львів : Ін-т історії церкви ЛБА, 2000. – С. 331–337.

Примітки:

¹ Українсько-білоруські єрархи підготували дві версії “Артикулів” польською і латинською мовами, між якими є деякі відмінності. Наводиться уривок з польсько-мовного тексту, який був первісним і безпосередньо передає настрої та прагнення єпископату, за виданням: Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших “Берестейських читань”. Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1–6 жовтня 1994 р. / ред. Борис Гудзяк, співред. Олег Турій. – Львів : Інститут історії церкви, 1995. – С. 173–179.

Запитання до документа:

1. Що виражає число артикулів?
2. За збереження яких літургій виступали автори артикулів?
3. На які розходження з римсько-католицькою церквою сфокусована увага авторів артикулів?
4. Які рядки тексту вказують, що православна церква прагнула з'єднатися з римським католицизмом тільки адміністративно?
5. У яких рядках документа проглядається висока відданість східним православним догматично-канонічним та обрядово-звичаєвим традиціям православної релігії?
6. На які порушення, зловживання з боку польського короля, шляхти, що руйнували православну церкву, вказує документ?
7. Про що свідчить домагання місць для митрополита, єпископів у

сенаті?

8. Як можна охарактеризувати матеріальне становище православної церкви?

9. Про що свідчить вимога авторів артикулів щодо підпорядкування братств єпископам тієї єпархії, в якій вони діяли?

10. Чим пояснюють автори артикулів причину з'єднання з римокатолицькою церквою?

11. Чи дозволяє документ стверджувати, що ініціатива з'єднання належала руським ієрархам? Аргументуйте свою точку зору.

№ 9.12 (110)

Наведений документ є одним із головних у забезпеченні оформлення унії. Делегати Київської Церкви єпископи Кирило Терлецький та Іпатій Потій, ведучи переговори у справі поєднання, після проголошення 23 грудня 1595 р. папою Климентом VIII поєднання Апостольською Конституцією “Великий і Достойний хвали Господь”, відстоювали інтереси їхньої церкви та не покидали Рим, аж поки не добились через два місяці підтвердження Римським престолом, окрім обрядових, також і адміністративно-єклезіальних прав Київської Митрополії.

Апостольський лист папи Климента VIII “Decet Romanum Pontificem”

23 лютого 1596 р.¹

Климент, єпископ, слуга слуг Божих. На вічну пам'ять про цю справу.

Годиться Римському Архирееві виявляти особливі милості до тих, котрі, покинувши облудні помилки схизми, повернули до єдності з святою Матір'ю Церквою, щоб вони тим витриваліше залишались вірними й слухняними цій Церкві, чим більше усвідомлять собі щедрість благодатей, які через те спливають на них. Так, отже, преподобні брати Іпатій, прототроній, Володимирський і Берестейський, та Кирило, екзарх, Луцький і Острозький, Єпископи рутенської або руської нації, нещодавно прибули до нас і до Апостольської Столиці в імені своєму і преподобних братів Михаїла – архієпископа-митрополита Київського і Галицького, та всієї Русі, Григорія, архієпископа-номіната, вибраного на архієпископа Полоцького і Вітебського, Михаїла, єпископа Перемиського і Самбірського, Гедеона, єпископа Львівського, Діонісія, єпископа Холмського і Белзького, Леонтія, єпископа Пінського й Турівського, який згодом помер, і Йони, архимандрита церкви Святого Спаса в Кобрині, відтак обраного на єпископа Пінського і Турівського, на місце померлого єпископа Леонтія, які раніше не були в спільності з Римською Церквою, але, зберігаючи грецький обряд і свою мову жили згідно зі звичаєм свого народу. Вони обидва, так особисто, як і в імені всіх, за дорученням вищезгаданих архієпископа Михаїла та інших Спів-єпископів, просили прийняти їх самих та інших єпископів на лоно тієї ж Церкви і поєднати як членів з їхньою главою. Вони засудили й відкинули всі свої та інших Єпископів помилки, ересі та схизматицькі вірування і склали повністю та дослівно проказали визнання Православної Віри згідно з формулою,

приписаною для греків цією Апостольською Столицею, і заявили й обіцяли назавжди виявляти належну слухняність і підлеглість Нам і Апостольській Столиці. А Ми, як личить доброму батькові, прийняли їх та весь їхній клир і народ рутенської або руської нації на лоно тієї ж Церкви і, як членів у Христі, до єдності Церкви їх привернули й приєднали. Крім того, щоб ще краще показати нашу любов до них, Ми з апостольською доброзичливістю дозволили, одобрили й погодилися на всі обряди й церемонії, які вживає той же Архієпископ чи Митрополит та вищезгадані Єпископи і Клир, встановлені на зразок святих грецьких Отців у богослужіннях, у святій жертві Літургії, в уділюванні святих Тайн та інших священнодійствах, оскільки вони не противляться католицькій правді й вірі та не виключають єдності з Римською Церквою. Ми зробили для них також інші речі, які докладніше обговорено в нашому листі, виготовленому під олов'яною печаткою, даному десятого дня перед січневими календами цього року².

Тепер, бажаючи вдостоїти їх ще й іншими ласками, оскільки руська або рутенська Провінція значно віддалена від Римської Курії і єпископам, яких обирають залежно від обставин, було б дуже невігідно звертатися до Апостольської Столиці в справі затвердження їхнього вибору, як також іншим, які в їхньому імені старалися б отримати для них це затвердження, пересилати прохання до тієї ж Столиці, отже, для їхньої вигоди й заощадження, Ми готові, наскільки це можливо зробити в Господі, взяти це все до уваги і з власного нашого почину, на основі певних відомостей і з повноти влади Апостольської Столиці устанавляємо і наказуємо цим Нашим назавжди зобов'язуючим розпорядженням, наступне: якщо трапиться після того, що будь-яка з їхніх вищезгаданих катедральних церков або єпископських столиць, – а саме: Володимирська разом з Берестейською, Луцька теж з Острозькою, Полоцька з Вітебською, так само Пінська з Турівською, Перемиська з Самбірською, теж Холмська з Белзькою, як і Львівська з Кам'янецькою – назавжди або об'єднані, або приєднані до інших [церков чи єпископських столиць], буде позбавлена втіхи пастиря або стане опорожненою в будь-який спосіб, той, хто, згідно з їхнім звичаєм чи в дозволений їм спосіб, буде обраний або призначений до вищезгаданих церков, позбавлених утіхи пастиря або опорожнених, може і повинен бути затверджений або введений в уряд вищезгаданим Архієпископом-Митрополитом Київським і Галицьким, теперішнім або тим, що займатиме тоді те становище, з уповноваженням і в імені Апостольської Столиці, і до нього належить обов'язок хіротонії. Той, хто так був вибраний або призначений і затверджений або введений в уряд, може отримати чин хіротонії від того ж Архієпископа-Митрополита або, за його дозволом, від іншого католицького Єпископа тієї самої нації, який має ласку і спільність з Апостольською Столицею, при співучасті двох або трьох інших католицьких Єпископів, які мають таку саму ласку і спільність, і саме той Єпископ матиме владу рукоположити його. Щодо цього Ми признаємо і надаємо цим листом повну, достатню і вільну владу і уповноваження так Єпископові, в той час обраному або призначеному і затвердженому, як і тодішньому Архієпископові-Митрополитові.

Коли ж трапиться, що вищезгадані архієпископські або митрополичі Церкви, тобто Київська і Галицька, так само разом навечно або іншим способом об'єднані чи прилучені, будуть позбавлені потіхи пастиря або опорожнені через смерть або в будь-який інший спосіб, так і в Римській Курії, як і донебудь поза нею, Ми бажаємо і назавжди постановляємо і наказуємо тим самим почином і владою, що той, хто тоді буде в такий самий спосіб обраний або призначений на Архієпископа або Митрополита згідно з їхнім звичаєм, але в дозволений для них спосіб, завжди буде повинен і зобов'язаний просити й отримати затвердження свого вибору або призначення і введення в уряд або номінацію, як також дозвіл на чин хіротонії від нас або від тогочасного Римського Архієрея.

Ми бажаємо і теж назавжди установляємо, щоб грамоти, які стосуються до такого затвердження або впровадження в уряд і номінації та вищезгаданого дозволу, були виготовлені довірочно й безкоштовно в тій же курії урядовими особами, до яких належить вирішувати ці справи, так і не інакше, при допомозі будь-яких суддів і комісарів, яка б не була їхня влада й гідність. Вони не матимуть права ні влади вирішувати чи тлумачити [ці справи] по-іншому; слід також вважати неважним і недійсним, якщо б будь-хто з якою-небудь владою, свідомо чи несвідомо, намагався робити самовільні зміни в цих справах, не зважаючи на жодні апостольські, чи проголошені вселенськими, провінційними чи синодальними Соборами загальні та особливі конституції й апостольські постанови. Крім того, бажаємо, щоб копії цього листа, також надруковані, підписані рукою публічного нотаря і засвідчені печаткою церковного достойника, мали таку саму вірогідність у суді і скрізь поза ним, яку мав би оцей лист, якщо б його було пред'явлено або показано.

Дано в Римі, при св. Петрі, року Воплочення Господнього 1595, дня 23 лютого, п'ятого року нашого понтифікату.

Л. кард. Продатус

А. де Алесііс

Переклад М. Габлевич.

Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; [пер. з англ. М. Габлевич ; під ред. О. Турія]. – Львів : Ін-т історії церкви ЛБА, 2000. – С. 345–347.

Примітки:

¹ Датовано за датою, вказаної в документі.

² Йдеться про Апостольську конституцію Папи Климента VIII “Magnus Dominus et laudabilis nimis” від 23 грудня 1595 р. Цим документом Папа звістив усьому світові про з'єднання Київської митрополії з римсько-католицькою церквою.

Запитання до документа:

1. Про які обставини прийняття унії повідомляє документ?
2. Хто виступав ініціаторами унії?
3. Як поставився глава римсько-католицької церкви до обрання єпископів та митрополита? Про що це свідчить?
4. Чому так важливим було приділити увагу питанню обрання вищих духовних осіб?

5. Чи дотримався у подальшому Римський престол обіцяних українській церкві прав?

№ 9.13 (111)

Документ ілюструє підтвердження Римським престолом збереження за Київською церквою давніх прав. В умовах існуючої системи церковних відносин централізованого католицького світу, зміст цього підтвердження був безпрецедентним.

Офіційне проголошення унії Руської Церкви з Апостольським Престолом, укладене на Берестейському соборі

8 жовтня 1596 р.¹

В ім'я Бога в Тройці єдиного. На честь і святу хвалу Його і для людського спасіння, а для святої християнської католицької віри вивищення і утвердження, – всім, кому про це відати належало б.

Року Божого 1596-го, восьмого дня місяця жовтня, за старим календарем, Ми, в Бозі зібрані на черговім соборі в Бересті, в соборній церкві Св. Миколая, Митрополит і Єпископи грецького обряду, нижче підписані, на вічну пам'ять проголошуємо:

Ми, бачачи як одна влада Божої Церкви в Євангелії й устами Господа нашого Ісуса Христа є заснована та утверджена, щоб Христова Церква на одному Петрі, немов на камені, стояла твердо та була розпоряджувана одним і ним ведена, щоб в одному тілі була одна голова і в одному домі був один господар і розподілювач Божих ласк, поставлений над Божою челяддю і щоб дбав про лад і роздумував про благо всіх; і цей-то лад Божої Церкви, який почався від апостольських часів, тривав завжди. Тому-то всі Патріярхи зверталися завжди у справах навчання віри і в прийманні духовної влади, в єпископських судах й у відкликах, – до одного наслідника Петра святого, римського Папи, як це видно з Соборів і з Правил святих Отців та й наші слов'янські писання, перекладені в давнині з грецької мови, це задовільно показують, а давні святі Отці Східної Церкви засвідчують. Всі вони визнають цей святий престол Петра, його першенство і його владу над Єпископами всього світу. Не менше також і царгородські Патріярхи, від яких ця руська країна перейняла святу віру, немалий час визнавали цю зверхність Римського Престолу св. Петра та йому підлягали, і від нього брали благословення. Й хоча від цього Престолу вони багато разів відступали, але щоразу з ним з'єднувалися і поверталися до послуху йому. А останньо це сталося на Флорентійському соборі, року Божого тисяча чотириста тридцять восьмого [так в оригіналі, замість 1439 р. – Ред.], за патріярха Йосифа і царгородського імператора Івана Палеолога, які цілковито повернулися до цього послуху, визнаючи, що Римський Папа є батьком, учителем і завідувачем усього християнства і правним наступником святого Петра. А на тому-то Флорентійському соборі був і наш Київський архієпископ і митрополит всієї Русі – Ісидор, який приніс це з'єдинення царгородського Патріярха і всіх Церков східного обряду, які до нього належали, у ці руські країни і у цім послусі й зверхності Римської Церкви

їх утвердив. Тому-то і польські королі, і великі князі литовські, а особливо король польський і угорський Володислав та інші володарі, дали духовенству грецького й руського обряду привілеї і всі сеймові вольності, що їх уживають римські католицькі Церкви, – такі і їм були дані.

А коли царгородські патріярхи знову відступили від того церковного об'єднання, то за той свій гріх відступства й розірвання церковної єдності попали під турецьку поганську владу, з чого постало багато фальшів і лихих учинків та й занедбання правного нагляду над цими руськими країнами, а звідси – і багато закралося огидного святокупства і поширились ересі, які майже всю Русь опанували, знищуючи Божі церкви й пошкоджуючи Божу славу.

Тому ми, не бажаючи бути учасниками такого великого гріха і поганської неволі, яка за тим прийшла на царгородських патріярхів і не хочучи їм помагати в розколі й розірванні святої церковної єдності і запобігаючи спустошенню церков і спасінню людських душ, через ті ересі, що зараз постали, маючи все те на совісті, а й небезпеку власного спасіння та всього духовного стада, від Бога собі дорученого, – ми вислали минулого року послів до святішого Отця Климентія восьмого, наших братів – велебних у Христі єпископів Іпатія Потія, прототронія, володимирського і берестейського єпископа, і Кирила Терлецького, екзарха, єпископа луцького і острозького, за відомом, згодою і понукою нашого найяснішого володаря, його милости польського короля і великого князя литовського Жигмонта Третього, володаря побожного – якому дай Боже щасливе панування – просячи, щоб – як найвищий пастир вселенської католицької Церкви – прийняв нас під свій послух та визволив від зверхности царгородських патріярхів і розрішив нас, зберігаючи за нами обряди і звичаї східних Церков, грецьких і руських, не роблячи жодних змін у наших церквах; але щоб залишив їх за переданням святих грецьких отців навіки. Що він і вчинив і дав на це свої письма і привілеї, розказуючи, щоб ми, з'їхавшись на синод, вчинили ісповідь святої віри і віддали послух Римському Престолові св. Петра, Климентові восьмому та його наступникам. Це ми сьогодні на цьому синоді вчинили, як це посвідчують наші письма і власноручні підписи і прикладені печаті, які ми передали на руки послів святішого Отця Климента Папи, які були вислані на цей синод, а то велебного Яна Димитрія Соліковського, архієпископа львівського, його милости отця Бернарда Мацейовського, єпископа луцького і його милости Станіслава Гомолінського, єпископа холмського, і в присутності послів його королівської милости, ясновельможного Миколая Христофора Радивиля, князя на Олиці і Несвіжу, воеводи троцького, і його милости вельможного пана Льва Сапіги, канцлера великого князівства литовського і його милости пана Дмитра Халецького, земського підскарбника великого князівства литовського, старости берестейського і багатьох інших духовних і світських, які були зібрані на тому синоді. Дано, як сказано вище, за підписом рук наших власних:

Михаїл Рагоза, Божою волею архієпископ і митрополит Київський, Галича і всієї Русі, власною рукою.

Іпатій Потій, Божою милістю єпископ Володимирський і Берестейський,

рукою власною.

Кирило Терлецький, Божою милістю екзарх, єпископ-владика Луцький і Острозький, власною рукою.

Григорій Герман, милістю Божою архієпископ Полоцький, владика Витебський і Мстиславський, рукою власною.

Діонісій Збіруйський, Божою милістю єпископ-владика Холмський і Белзький, рукою власною.

Йона Гоголь, Божою милістю єпископ Пинський і Турівський, архімандрит Кобринський, власною рукою.

Богдан Ліщинський – архімандрит Брацлавський, власною рукою.

Гедеон Брольницький, архімандрит Лавришівський, рукою вл.

Паїсій, архімандрит Мінський, рукою власною.

Переклад М. Габлевич.

Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Борис Гудзяк ; [пер. з англ. М. Габлевич ; під ред. О. Турія]. – Львів : Ін-т історії церкви ЛБА, 2000. – С. 347–349.

Примітки:

¹ Датовано за датою, вказаної в документі.

Запитання до документа:

1. Які рядки показують, що основою унії була старо-християнська ідея єдності християнської церкви?
2. Чому, на Вашу думку, як аргумент наведено заповіт Ісуса , щоб “Христова Церква на одному Петрі, немов на камені, стояла твердо”?
3. На які прецеденти союзу двох церков посилаються учасники собору?
4. У чому звинувачується Константинопольський патріархат? Чи були правомірними ці звинувачення?
5. Про що свідчить склад учасників собору?

№ 9.14 (112)

Суттєві зміни державно-політичного статусу українських земель наприкінці XVIII – на початку XIX ст., пов’язані з поділами Речі Посполитої та входженням частин цих земель до складу Австрійської й Російської імперій, позначилися і на організаційному становищі українських греко-католиків. Непересічне значення в організації їхнього церковного життя відіграла подія заснування Галицької митрополії з центром у м. Львові 1808 р. Вона органічно вписувалася в європейський контекст початку XIX ст. і мала далекосяжні консолідуючі наслідки для формуванні української ідентичності.

Булла Папи Римського Пія VII “В управлінні Вселенською Церквою” про створення Галицької митрополії*

23 лютого 1808 р.

Пій, єпископ, слуга слуг Божих. На вічну пам’ять про справу.

В управлінні Вселенською Церквою Ми, поставлені милостивим Божим

урядженням, хоч і невідповідно до Наших заслуг, у своїх помислах завжди маємо перед очима Господнє стадо і те, якої апостольської турботи мусимо докласти, щоб ним належно й пожиточно керувати і неухильно його наvertати до церковної обори. Отож одним із найперших клопотів Нашого служіння вважаємо наділення предстоятелів численних Церков такими повноваженнями, які сприяли б їм у поліпшенні духовного проводу їхнім людом. Тому в цьому питанні Ми прихильно сприймаємо побажання християнських зверхників і нерідко постановляємо те, що, на Наш погляд, є цілющим і помічним у Господі. Коли Михайл III, митрополит Київський, за згодою інших руських єпископів скликав собор у місті Бересті й, публічно проголосивши на ньому унію руської нації з Апостольським Престолом, послав до Рима двох єпископів¹ для її довершення, то Наш Попередник, блаженної пам'яті Папа Климент VIII, прийняв згадану націю у сопричастя зі святою католицькою Римською Церквою і десятого дня перед січневими календами² 1595 року схвалив та затвердив цю унію своїм Апостольським посланням зі свинцевою печаттю “Великий Господь”, а також іншим, схожим посланням “Годиться Римському Понтифікові”, даним і розісланим сьомого дня перед березневими календами³ того самого року Господнього Воплочення. Після цього той-таки Понтифік ласкаво дарував Архиепископові Київському, митрополитові Русі, право конфімувати від імені Апостольського Престолу номінованих у Польщі єпископів-суфраганів свого обряду, а також висвячувати їх згідно з цим обрядом. Апостольський Престол час від часу приймав ще й інші рішення щодо згаданої руської нації, здебільшого вдаючись до Конгрегації Наших Достойних братів, кардиналів Святої Римської Церкви, уповноважених у справах поширення віри. Понад те, року Господнього 1720-го з осібної згоди Нашого Попередника, блаженної пам'яті Папи Климента XI, було скликано помісний синод руської нації в місті Замості під головуванням Єроніма, доброї пам'яті архієпископа Едеського, на той час нунція Апостольського Престолу в Польському Королівстві, а згодом – кардинала Святої Римської Церкви на прізвище Грімальді. Коли шановної пам'яті Папа Венедикт XIV, також Наш Попередник, добре з'ясував, що прийняті на тому соборі устами й постанови якнайліпше посприяють церковній дисципліні, то прихильно й відкрито схвалив їх і затвердив своїм Апостольським посланням “Апостольський обов'язок” у формі бреве, що його запечатано перснем Рибалки і розіслано 9 липня 1724 року, першого року його понтифікату; при цьому, однак, назавжди zostалися непорушними конституції й апостольські ординації всіх попередніх Понтифіків і декрети генеральних соборів щодо грецького обряду, а також залишився в силі авторитет Наших Достойних братів, кардиналів Святої Римської Церкви з відповідних Конгрегацій, – як уповноважених у справах поширення віри, так і тлумачів Тридентського Собору⁴.

Згодом, внаслідок різних перемін, а насамперед внаслідок зміни світської юрисдикції над тими краями, де знаходяться Руські Церкви, стало необхідним, щоб Апостольський Престол регулярно вживав заходів у цій справі, а саме – щоб, турбуючись про руську націю і зважаючи на обставини, приймав щодо певних речей нові постанови. Отож Понтифік, котрий безпосередньо Нам

передував, – блаженної пам'яті Папа Пій VI – заснував єпископську Церкву того ж таки руського обряду в місті Супраслі, на той час під владою Найсвітлішого Короля Пруссії, а також ухвалив чимало постанов щодо Київської митрополії й інших єпископських Церков згаданого обряду в Російській імперії.

А нещодавно Нам було повідомлено, що католицький народ руського обряду, підпорядкований відповідно єпископам Львівському, Холмському й Перемиському і підлеглий владі найдорожчого Нашого сина во Христі Франца I, Імператора Австрії та Апостольського Короля Богемії й Угорщини, не може апелювати до митрополита Київського, а отже, і єпископи його не мають змоги робити власного митрополита учасником своїх соборів. Тому згаданий Імператор і Король Франц, якнайпалкіше прагнучи посприяти духовному благові русинів у Королівстві Галичині, з винятковим завзяттям просив Нас у своєму листі, щоб Ми, відкликавши зазначені Церкви з-під митрополичої юрисдикції згаданого архієпископа Київського, знову піднесли до [статусу] митрополії Львівську катедральну Церкву (блаженної пам'яті Папа Йоан ХХІІІ уже підносив її до [статусу] митрополії під посвятою Пресвятої Діви Марії своїм посланням, даним у Римі п'ятого дня перед вересневими календами⁵ 1412 року, третього року його понтифікату, – ще до перенесення Галицького престолу; згодом її було понижено до статусу звичайної єпископської Церкви) – піднесли з приєднанням титулу зазначеної прадавньої Галицької Церкви, чия територія саме потрапляє у межі його володінь; а також щоб Холмську і Перемиську єпископські Церкви <було проголошено суфраганіями> цієї нової Львівської митрополичої Церкви; і, <нарешті>, щоб було надано відповідні <привілеї та індульті⁶, передовсім> стосовно права номінувати і канонічно встановлювати їхніх предстоятелів. Отож, терміново розглянувши всі часові й географічні обставини; довідавшись, що митрополит Київський натрапляє на численні й нелегкі перешкоди у здійсненні своєї митрополичої юрисдикції над руськими підданими Королівства Галичини; з'ясувавши необхідність постійно та методично підтримувати духовний провід русинів, Ми визнали Своїм апостольським обов'язком прихильно вислухати бажання та благання згаданого Імператора й Короля Франца і, наскільки дозволяє Наша спромога в Господові, ласкаво їх вдовольнити.

А тому, щоб не виявилось, начебто Ми уникаємо обов'язків покладеного на Нас апостольського служіння, цим [посланням] наказуємо і доручаємо нашому Достойному братові Антонію Габріеле, архієпископові Петри, єпископові назавше канонічно поєднаних між собою Вітербської і Тосканської Церков, а також Нашому й Апостольського Престолу нунцієві у Відні⁷ (Австрія): попередньо повідомивши Достойного брата Іраклія (Лісовського), архієпископа Церкви Полоцької (а тепер, з огляду на вакантність Київської митрополії, адміністратора тієї Церкви й дієцезії), нехай він [Североллі. – В. А.] або сам, або через спеціально для цього делеговану ним церковну особу – силою делегованого йому Нашого апостольського авторитету; зберігаючи те, що має бути збережено, – відлучить і відділить титул прадавньої Галицької Церкви від Київської митрополії, до якої він [цей титул] раніше був

приєднаний, а зазначені Львівську Холмську і Перемиську єпископські Церкви руського обряду (досі – суфраганії Київської митрополії) нехай вилучить, відкличе і звільнить з-під усякого зверхництва й митрополичої юрисдикції Київської Церкви та [Київського] архієпископа, оскільки вони тепер перебувають за межами володінь згаданого Імператора і Короля Франца, і надалі проголосить їх окремими й у жодний спосіб не підпорядкованими [Київському] архієпископату й тогочасному предстоятелеві Київської Церкви. Отак відлучивши і відділивши зазначені вище Львівську, Холмську і Перемиську Церкви руського обряду від підпорядкування Київській архієпископській Церкві, нехай за тим самим правом приєднає до Львівської Церкви титул Галицької Церкви і проголосить, що він є і буде приєднаним до неї на вічні прийдешні часи; і нехай від Нашого імені постановить, що кожен, хто надалі канонічно посяде Львівську катедру, зватиметься й писатиметься предстоятелем водночас Львівської і Галицької Церкви. Нарешті, силою делегованого йому Нашого авторитету і того, що міститься у цьому [посланні], на хвалу і славу Всемогутнього Бога, Пресвятої Діви Марії та Святих Апостолів Петра і Павла, на возвеличення католицької віри і на окрасу всієї воюючої Церкви, нехай, як зазначено, навечно воздвигне і встановить об'єднані Львівську і Галицьку Церкви як об'єднану архієпископську Церкву-митрополію руського обряду з одним архієпископом, котрий матиме право використовувати омофор і хрест за звичаєм архієпископів цього обряду, а також втішатиметься рештою привілеїв, повноважень, почесностей і прав, які належать і дозволені таким архієпископам і якими всі тогочасні архієпископи Львівської та Галицької Церков (як зазначено, між собою об'єднаних) спроможні, здатні й навіть зобов'язані користуватися, послуговуватися, володіти і втішатися. Отож нехай він [Североллі] – силою того, що міститься у цьому [посланні], – має змогу і спромогу від Нашого імені надавати й уділяти повний та всебічний авторитет предстоятелям згаданих Львівської та Галицької об'єднаних Церков; а вони, силою цього [авторитету], зможуть вільно і правомірно робити, чинити й виконувати загалом і зокрема усе, що, згідно з правом, ужитком, заведенням або в якийсь інший спосіб, зазвичай мусить стосуватися й належати до архієпископів руської нації й обряду при виконанні ними <архієпископських> обов'язків у своїх містах <і дієцезіях>. Щодо інших згаданих єпископських Церков, а саме Холмської та Перемиської, то, як зазначено вище, від Нашого імені вилучивши й визволивши їх з-під митрополичої юрисдикції та відповідного підпорядкування, нехай, задля повсякчасного збереження церковно-єрархічного порядку в усьому католицькому світі, призначить їх суфраганіями зазначених взаємно об'єднаних Львівської та Галицької Церков; а предстоятелів тих єпископських Церков, як і всі обителі й усіх церковних та світських осіб у відповідних дієцезіях, нехай за тим самим правом і силою делегованого йому Нашого апостольського авторитету назавжди підкорить, і підпорядкує митрополичій юрисдикції тогочасних архієпископів вищезгаданих Львівської та Галицької Церков (як зазначено, між собою об'єднаних).

Воліємо, щоб ота Львівська катедральна церква, піднесена до ступеня

митрополії, й надалі непорушно залишалася зі своєю капітулою і тією територією, на якій нині розташовані Львівська й Галицька дієцезії, а тогочасні й майбутні предстоятелі Львівської й Галицької Церков аби у повному обсязі й безперешкодно отримували, загалом і зокрема, усі належні їм доходи і прибутки (як стверджують, до десяти тисяч золотих у тамтешній монеті), що їх досі отримували єпископи Львівські. Понад те, нехай вони призначать майбутньому митрополитові іншу суму в дві тисячі таких же золотих, яку вищезгаданий Імператор і Король Франц має щороку сплачувати, аж поки не буде успішно повернено деякі маєтки, котрі раніше належали до прадавнього Галицького столу, а тепер, через мінливість часів, перебувають під владою інших.

А коли вже згаданий Достойний брат Антоніо Габріеле виконає від Нашого імені геть усе вищезазначене, то Ми уділимо Імператорові й Королю Францові та його спадкоємцям у Королівстві Галичини право, за всякого випадку вакантності, у передбачений законом термін номінувати придатних церковних осіб на вищезгадані Львівську й Галицьку об'єднані архієпископські Церкви, а також на Холмську і Перемиську єпископські Церкви; ті особи мають бути наділені цнотами, що їх вимагають приписи священних канонів і постанови вищеназваного Замоїського синоду. Однак [зробимо це] з тим застереженням, що коли б Львівська й Галицька Церква-митрополія виявилася вакантною, то кожен, хто буде номінований на неї, конче мусить і зобов'язаний просити й отримати від Нас чи від тогочасного Римського Понтифіка конфірмації свого призначення, встановлення та забезпечення тієї Церкви, а також дар висвячення; і домогтися, щоб було видано Апостольське послання усталеної форми – секретне, так зване “з Курії”⁸.

Отже, тогочасного і [кожного] майбутнього архієпископа згаданих Львівської та Галицької Церков, між собою поєднаних, Ми проголошуємо митрополитом і наділяємо його авторитетом здійснювати все, що, як відомо, належить до митрополитичого права. Понад те, зважаючи на особні обставини й з особливої милості, Ми надаємо митрополитові об'єднаних Львівської та Галицької Церков право авторитетом та іменем Апостольського Престолу конфірмувати і ставити тих, кого було номіновано на його суфраганії – Холмську і Перемиську єпископські Церкви, – за умови, що [номіновані] наділені тими дарами, які [від них], як сказано вище, вимагаються; а також уділяти дар висвячення у той спосіб і в тій формі, в яких це право раніше зазначений Папа Климент VIII, Наш Попередник, щедро надав Митрополитові Київському своїм Апостольським посланням, про якого згадано вище на другому місці⁹.

Також волиємо, щоб Львівський та Галицький митрополит, єпископи Холмський і Перемиський, а також вся руська нація віднині й надалі дотримувалися загалом і зокрема усього, що було постановлено на зазначеному Замоїському синоді й затверджено Апостольським Престолом, – так, щоб завше залишалися в силі норми, апостольські конституції та декрети генеральних соборів, видані щодо грецького обряду, і щоб завжди зоставався цілим і непорушним авторитет Наших Достойних братів, кардиналів Святої

Римської Церкви з відповідних Конгрегацій, – як уповноважених у справах поширення віри, так і тлумачів Тридентського Собору.

Крім того, воліємо, щоб викладене у цьому посланні не завдавало у чомусь іншому жодної шкоди правам та привілеям Київської митрополії і щоб ніщо не вважалося зміненим стосовно русинів у Російській імперії.

Нарешті, воліємо, щоб так само ні в чому не вбачалось якоїсь інновації щодо монашого Чину Св. Василія Великого тієї ж таки руської нації.

А щодо цього Нашого послання і всього, що в ньому міститься, [воліємо,] щоб воно завжди й навіки було й зоставалося чинним та дійовим і конче справляло свою дію повною та непорушною мірою. Також [воліємо,] аби його не було затавровано, заперечено, уневажнено, викликано на суд чи на спір, [повернено] в межі права; щоб [ніхто] не домігся звільнення [від нього на підставі] факту чи привілею; і щоб ніхто не міг на суді чи поза судом використовувати й обертати на власну користь жодної процедури, обізнаності, повноти наданої [йому] влади й [загалом нічого із] випрошеного і [йому] даного. [Цього не може статися] жодної пори, через жоден пункт чи причину, хоч яку правомірну та законну, – зокрема, через те, що не було наведено, перевірено і обґрунтовано причин для видання цього [послання]; або через те, що воно заплямоване [чийось] підступом, [своєю] нікчемністю, Нашим [злим] наміром чи будь-яким іншим великим, суттєвим, невігаданим ганджем, котрий вимагає окремої та осібної згадки; або навіть через те, що у вищенаведеному не було збережено й виконано [якоїсь] формальності чи ще чогось, що слід було зберегти і виконати; або через те, що впливає з будь-якого іншого пункту, права, факту, постанови чи заведення; або через будь-який інший привід, претекст, міркування чи причину, хоч яку обґрунтовану, законну, благочестиву, привілейовану й таку, котра мусить бути конче висловлена, щоб набуло чинності вищенаведене. Також [воліємо,] щоб це [послання] не підпадало під жодні обмеження, дерогації¹⁰ чи інші супротивні урядження схожих або несхожих [на цей] привілеїв, [даних] через будь-які послання, апостольські конституції або правила Нашої Апостольської канцелярії, а щоб завжди було з-під них вилучене, хоч скільки б їх виходило, – а [це послання] щоразу є і буде відновлене, повернене і повною мірою відтворене у колишньому якнайчиннішому статусі. Саме так, а не інакше, мають судити й визначати у кожному суді й у кожній інстанції геть усі судді, ординарні чи делеговані, хоч би якими повноваженнями вони послуговувалися; а також слухачі справ Апостольського палацу і кардинали Святої Римської Церкви; а також легати *a latere*¹¹, *віце-легати*¹², нунції згаданого Престолу та всі інші, хоч би якими повноваженнями, владою, правом чи привілеєм послуговувалися, – адже їх та будь-яких їхніх [представників] позбавлено всякої змоги і повноваження судити і тлумачити по-іншому. Отож постановляємо, що всяке супротивне посягання, свідоме чи несвідоме, з боку будь-кого, [наділеного] будь-яким авторитетом, є неправомірним і нікчемним.

Цьому не мають стояти на заваді жодні загальні чи спеціальні постанови провінційних, генеральних та Вселенських соборів, ані апостольські ординації, ані відповідні устави й заведення (навіть незапам'ятні) зазначених Київської,

Львівської, Галицької, Холмської та Перемиської Церков – хоч би й зміцнені присягою, апостольським підтвердженням чи будь-яким іншим скріпленням; ані привілеї, індульти чи апостольські послання будь-якого змісту й форми і з будь-якими дерогаціями та клаузулами; ані неправомірні декрети, надані, схвалені й конфірмовані всупереч вищенаведеному. Навіть якби про них мусила бути окрема, осібна і явна згадка та вислів або якби для цього треба було дотриматися якоїсь іншої особливої формули, все ж Ми вважаємо, що це [послання] повно й достатньо усе висловлює, а тому всі ці [положення] загалом і зокрема, а також усякі інші супротивні [положення] якнайповніше, осібно і явно скасовуємо задля чинності вищенаведеного.

Крім того, волиємо, щоб копіям цього [послання], зокрема друкованим, якщо їх буде підписано рукою писаря і скріплено печаткою особи, яка перебуває на церковній посаді, йняли віру і в суді, і поза ним, – так, наче його подано і представлено [в оригіналі]. Отож цього листа, [що містить] Наше доручення, вилучення, відкликання, відділення, утвердження, об'єднання, ідульть, надання, дозвіл, скасування і волю, нехай нікому не вільно буде порушувати або в безтямній зухвалості проти нього виступати. Якщо ж хтось таки наважиться на це посягнути, то хай знає, що наразиться на гнів Всемогутнього Бога та блаженних Апостолів Петра і Павла.

Дано в Римі при [базиліці] Санта-Марія-Маджоре року 1808 Господнього Воплочення¹³, восьмого дня перед березневими календами восьмого року Нашого понтифікату.

Від кард[инала] прот. Р. кард[инал] Браскі де Онесті¹⁴. Віза з курії І. Манассеї. Фр. Лавізарі. (Місце печатки).

Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років : [зб. док. / упоряд., вступ. ст. та комент. В. Ададунова]. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2011. – С. 167–179.

*Примітки В. Ададунова.

Примітки:

¹ Кирила (Терлецького) (бл. 1540–1607), єпископа Луцького і Острозького, та Іпатія (Потія) (1541–1613), єпископа Володимирського і Берестейського.

² 23 грудня.

³ 23 лютого 1596 р.

⁴ Тридентський собор 1545–1563 рр. проходив у м. Тренто (лат. *Tridentum*). Був скликаний з метою навернення у лоно Католицької Церкви протестантів та ґрунтовної реформи західного християнства.

⁵ 28 серпня.

⁶ У більшості випадків буллу підписує один із членів Римської курії.

⁷ У латинському канонічному праві індульть є привілеєм, що його *НАДАЄ* папа Римський окремим особам чи громадам; це дозвіл діяти у певних сферах адміністративного управління згідно зі власними міркуваннями, не дотримуючись загальноприйнятих правових норм.

⁸ Антоніо Габріеле Североллі.

⁹ Див. початок цитованого документа, в якому викладено коротку історію унії: у ньому згадка про папу Климента VIII йде другою після згадки про митрополита Київського Михаїла (Рагозу).

¹⁰ Часткове скасування положень застарілого документа.

¹¹ Найвищий ранг апостольського легата, який надається кардиналові у виняткових випадках і на дуже короткий термін для представництва папи, який особисто не може бути присутнім на певному заході.

¹² Заступник дипломатичного представника Святого Престолу – апостольського легата.

¹³ В публікації – 1807 року.

¹⁴ Ромуальдо Луїджі Браскі-Онесті (1781-1816) і небіж Пія VI, якого папа, попри юний вік, номінував кардиналом.

Запитання до документа:

1. Які події з життя греко-католицької церкви XV–XVIII ст. згадуються в документі? З якою метою, на Ваш погляд зроблено такий екскурс?

2. Які обставини у документі названо серед причин для піднесення Львівської дієцезії до статусу митрополії?

3. Прокоментуйте позицію австро-угорської влади до питання встановлення митрополії з центром у Львові?

4. Які права отримав митрополит новоствореної митрополії?

5. Яким чином позначився на статусі новоствореної митрополії факт існування Київської митрополії?

6. Які зміни ніс документ для чернечого чину Василіан?

7. Яке значення, на Вашу думку, мав факт заснування митрополичої кафедри на західноукраїнських землях?

№ № 9.15 (113) – 9.16 (114)

Кінець XVIII – початок XIX ст. в Україні позначилися приєднанням українських земель до складу Російської імперії, кардинальних уніфікаційно-державних перетворень. Греко-католицька церква, як уособлення самобутності історичного шляху церкви в Україні, не могла зберегтися. Документ № 9.15 (113) повідомляє про підпорядкування греко-уніатських парафій, що знаходилися у Волинській та Київській губернії, до Литовської єпархії. Документ № 9.16 (114) вказує на особливості церковної політики Російської імперії протягом першої третини XIX ст.

№ 9.15 (113)

Указ Миколи I про підпорядкування уніатських парафій, що знаходилися у Волинській та Київській губернії, Литовській єпархії

4 лютого 1839 р.

Оберъ-Прокуроръ Святѣйшаго Синода сообщилъ мнѣ, что Государь Императоръ, въ 4 день сего Февраля Высочайше повелѣтъ соизволилъ: Греко-Унитскія церкви Бѣлорусской епархїи, въ Волынской и Кіевской губерніяхъ находящіяся, причислить къ епархїи Литовской.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (1825–1881): Т. 14 (1839) : Ч. 1. Законы (11909–13043) [Электронный ресурс]. – С. 128. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

№ 9.16 (114)

Указ Миколи I про структуру канцелярії обер-прокурора Синоду у зв'язку з ліквідацією уніатської церкви в Російській імперії

1 березня 1839 р.

Именной, данный Сенату. – Признавъ полезнымъ, согласно представленному Намъ отъ Оберъ-Прокурора Святѣйшаго Синода проекту, соединить находящіяся при немъ Отдѣленія духовныхъ дѣлъ Православнаго и Греко-Унитскаго исповѣданій въ одинъ составъ съ его Канцелярією, и утвердивъ прилагаемое учреждение и штатъ Кацеляріи Оберъ-Прокурора Святѣйшаго Синода въ новомъ ея видѣ, Повелеваемъ привести оныя въ исполненіе съ 1 Апрѣля сего года.

Учрежденіе.

§ 1. Канцелярія Оберъ-Прокурора Святѣйшаго Синода, управляясь на общемъ основаніи Директоромъ, состоятъ изъ трехъ Отдѣленій; въ каждомъ Отдѣленіи два стола.

§ 2. Предметы занятій оныхъ суть: 1) Приготовленіе на Высочайшее усмотрѣніе всеподданнѣйшихъ докладовъ по духовному вѣдомству и веденіе имъ особаго реестра. 2) Составленіе общихъ вѣдомостей объ исполненіи Высочайшихъ повелѣній по всему духовному вѣдомству. 3) Дѣла по всеподданинѣйшимъ и частнымъ жалобамъ на рѣшенія Святѣйшаго Синода и подвѣдомыхъ оному мѣсть и лицъ. 4) Ежемѣсячныя рапорты о полученіи указовъ Правительствующаго Сената. 5) Дѣла по учрежденію и устройству епархій. 6) Дѣла о построеніи архіерейскихъ домовъ, монастырей, соборовъ, церквей и вообще зданій по духовному вѣдомству. 7) Дѣла объ устроеніи приходовъ и о пособіи причтамъ. 8) Дѣла о церковныхъ имѣніяхъ. 9) Награжденіе лицъ духовнаго званія и назначеніе пенсій имъ и семействамъ ихъ. 10) Разсмотрѣніе свѣдѣній о происшествіяхъ въ церквахъ и вообще по епархіямъ, и составленіе по онымъ всеподданинѣйшихъ докладовъ и вѣдомостей. 11) Дѣла о православномъ заграничномъ духовенствѣ. 12) Дѣла о присоединеніи въ Православной церкви какъ Христіанъ другихъ исповѣданій, такъ и не христіанъ, и обо всемъ касающемся иновѣрцевъ. 13) Дѣла о раскольникахъ. 14) Дѣла бракоразводныя и о бракахъ лицъ православнаго исповѣданія съ лицами другихъ исповѣданій. 15) Дѣла о перевозѣ тѣлъ. 16) Сношенія о людяхъ, присуждаемыхъ къ взысканіямъ, наказаніямъ и содержанію въ монастыряхъ. 17) Дѣла, присылаемыя изъ Правительствующаго Сената на разсмотрѣніе Оберъ-Прокурора. 18) Опредѣленіе правъ разныхъ лицъ по ихъ происхожденію. 19) Опредѣленіе и увольненіе чиновниковъ сей Канцеляріи, также Канцеляріи Святѣйшаго Синода и подвѣдомыхъ оному мѣсть. 20) Представленіе сихъ чиновниковъ къ повышеніямъ чинами за вислугу лѣтъ. 21) Представленія вообще всѣхъ чиновниковъ духовнаго вѣдомства къ наградамъ за отличіе и къ пенсіямъ. 22) Собираніе и сообщеніе куда слѣдуетъ свѣдѣній для адреськалендаря и для списка кавалеровъ. 23) Сообщеніе въ III Отдѣленіе Собственной Его Величества Канцеляріи свѣдѣній о вольнонаемныхъ служителяхъ. 24) Собираніе и сообщеніе въ

Академію Наукъ свѣдѣній о родившихся, умершихъ и бракомъ сочетавшихся въ обѣихъ столицахъ. 25) Веденіе реестра прибывающимъ въ столицу иногороднымъ лицамъ духовнаго званія. 26) Собираніе и разсматриваніе срочныхъ вѣдомостей о ходѣ дѣлъ по всѣмъ мѣстамъ главнаго духовнаго управленія, также по Синодальнымъ Конторамъ, Консисторіямъ и Духовнымъ Правленіямъ. 27) Переписка по дѣламъ, которыя, за неполученіемъ отзывовъ или неисполненіемъ требованій, остаются въ мѣстахъ духовнаго вѣдомства безъ движенія. 28) Переписка по отношеніямъ и просьбамъ, поступающимъ къ Оберъ-Прокурору Святѣйшаго Синода, и по собственному его усмотрѣнію, объ ускореніи производства дѣлъ въ Святѣйшемъ Синодѣ и епархіальныхъ управленіяхъ. 29) Собраніе свѣдѣній о состояніи духовнаго вѣдомства и составленіе изъ нихъ ежегоднаго всеподданнѣйшаго отчета. 30) Дѣла, подлежащія особой тайнѣ, и другія важнѣйшія, по усмотрѣнію Оберъ-Прокурора.

§ 3. Распредѣленіе сихъ предметовъ по Отдѣленіямъ и столамъ зависитъ отъ непосредственнаго распоряженія Оберъ-Прокурора.

§ 4. Для судныхъ дѣлъ полагается при Оберъ-Прокурорѣ Юрисъ-Консультъ, обязанный предварительно разсматривать всѣ тяжбы и вообще судныя дѣла, поступающія изъ Правительствующаго Сената.

§ 5. Въ случаѣ предметовъ особой важности составляется консультація при Оберъ-Прокурорѣ, по его назначенію, изъ Директора и Вице-Директора Канцеляріи, чиновниковъ за Оберъ-Прокурорскимъ столомъ и Юрисъ-Консульта, и, если нужно, изъ Директоровъ Духовно-Учебнаго и Хозяйственнаго Управленій при Святѣйшемъ Синодѣ.

§ 6. Въ архивъ Канцеляріи Оберъ-Прокурора поступають для храненія вообще дѣла, оконченныя производствомъ въ главномъ духовномъ управленіи, исключая Синодальныхъ.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (1825–1881) : Т. 14 (1839) : Ч. 1. Законы (11909–13043). – С. 178–179. – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?regim=4&page=178&part=416

Запитання до документа:

1. На що сподівався уряд зменшуючи кількість греко-уніатських єпархій?
2. Про що свідчить злиття двох відділень духовних справ православного та греко-уніатського духовенства? Яке значення мала ця реорганізація для діяльності греко-уніатської церкви?
3. Чи свідчив факт створення канцелярії обер-прокурора Синоду, що основні важелі управління ліквідаційним процесом зосереджувалися в руках світських органів? Доведіть свою думку текстом історичного джерела.
4. Визначіть серед предметів занять канцелярії обер-прокурора Синоду такі, що несли загрозу традиціям уніатської церкви.
5. Наскільки широкими були повноваження обер-прокурора Святійшого Синоду щодо справ приєднаної уніатської церкви?

РОЗДІЛ 10

МІСЦЕ ПРОТЕСТАНТИЗМУ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

10.1. Реформація. Ранній і пізній протестантизм (XVI–XXI ст.)

У XVI ст. в епоху ранніх буржуазних революцій у країнах Західної Європи відбувся другий великий розкол християнства. Від католицизму відокремився протестантизм. Причиною виникнення протестантизму були соціально-економічні та ідеологічні суперечності феодалізму. В надрах феодалізму склалися нові, капіталістичні суспільні відносини. У послабленні позицій католицизму були зацікавлені й князі та королі, які домагалися політичної незалежності від Риму. Могутність пап першими почали руйнувати королі Англії, Франції та Німеччини та вірні ним знавці права і богослов'я.

Економічні, політичні зрушення XV – початку XVI ст. втілювалися у Відродженні, гуманістичному русі – головних духовних передумовах Реформації та протестантизму. Окрім соціально-економічних, політичних чинників, що впливали на виникнення нового релігійного напрямку, реформація католицизму була викликана також внутрішніми церковними проблемами: аморальним поведінням духовенства, продажем церковних посад, індульгенцій тощо.

Протестантизм об'єднав різні напрями християнства, що відокремилися від католицизму. Спочатку цей християнський напрямок був представлений лютеранством, кальвінізмом і англіканством. Продуктом пізнішого розвитку протестантизму є баптизм, адвентизм, методизм, євангелізм тощо. На сьогодні протестантизм поширений у країнах Європи та Америки, в багатьох країнах Азії і Африки. У світі налічується близько 345 млн. його послідовників. Відомішими з протестантських церков нині є лютеранська, англіканська, кальвіністська, пресвітеріанська церкви, а також квакери, адвентисти, методисти, п'ятидесятники, меноніти, анабаптисти, баптисти. Належність свідків Єгови до протестантизму багато хто з дослідників піддає сумніву.

Поштовхом до виникнення реформаційного руху в Європі і протестантизму став виступ ченця з німецького міста Віттенберга Мартіна Лютера (1483–1546 рр.). 31 жовтня 1517 р. М. Лютер відправив листа архієпископу Альбрехту Майнцькому з вимогами припинити спекуляції, додавши документ з перерахуванням 95 тез щодо зловживань церкви (див. документ № 10.1 (115)). Існує легенда, що ці тези вночі були прибиті на дверях замкової церкви у Віттенберзі і стали надбанням громадськості.

М. Лютер заявив, що порятунок душі досягається не дотриманням обрядів і не обійманням посад, не здійсненням добрих справ, а тільки глибокою особистою вірою в спокутну жертву Ісуса Христа. Це положення (“однією вірою”) стало центральним догматом усього протестантизму.

Віросповідна доктрина лютеранства наведена в документі № 10.2 (116) (“Аугсбурзьке сповідання” 1530 р.).

У Швейцарії виник напрям протестантизму, що виступав за більш рішучу, докорінну перебудову церкви. Він отримав назву “реформатство”. Ця течія була представлена цвінгліанством і кальвінізмом.

Кальвінізм виявився найбільш радикальною формою пристосування християнства до потреб буржуазної епохи. Подальша еволюція кальвінізму відбувалася на основі врахування національних особливостей тих країн, де він поширювався, а також запитів різних соціальних верств населення. Згодом кальвінізм втратив крайній радикалізм і набув поміркованішого характеру. На основі кальвінізму виникли релігійні угруповання: реформатство, пресвітеріанство та конгрегаціоналізм. Реформатство поширене у Швейцарії, Франції, Голландії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Польщі, Латвії. В Україні реформатські громади є в Закарпатській області (117 громад) і один осередок у Києві.

Пресвітеріанство і конгрегаціоналізм мають англо-шотландське походження, вони поширені у Великій Британії, США і ПАР. Кальвіністські церкви об'єднані у Всесвітній пресвітеріанський союз, до складу якого входить 125 незалежних церков. Послідовників кальвінізму тепер налічується близько 50 млн. осіб.

У Англії наступ на католицизм був санкціонований монархією та організаційно оформився в англіканську церкву. Наведений в документі № 10.3 (117) (Акт “Про обмеження апеляцій до Риму”. 1533 р.) показує перші кроки поступового унезалежнення церкви від Риму.

У ході Англійської революції середини XVII ст. влада в Англії перейшла до парламенту, який розгорнув програму “очищення” церкви від елементів католицизму та ідолопоклонства. У 1643 р. у Вестмінстері була скликана асамблея за участі 121 богослова й 30 представників парламенту з метою вироблення загальної релігійної доктрини. До 1646 р. Вестмінстерська асамблея розробила цілий комплекс документів, що визначили загальні для Англії й Шотландії принципи пресвітеріанського віровчення, обрядів і системи керування церквою. Найважливішим з них було “Вестмінстерське сповідання”, що сформулювало теологічну основу кальвіністського розуміння християнської віри (див. документ № 10.4 (118)).

З реставрацією монархії у 1660 р. акти парламентів Англії й Шотландії про затвердження “Вестмінстерського сповідання” анулювали. У Шотландії після “Славної революції” пресвітеріанська церква стала офіційною, а в 1690 р. “Вестмінстерське сповідання” було затверджено в якості її догматичної основи. У міру поширення пресвітеріанської релігії, “Вестмінстерське сповідання” прийняли й пресвітеріанські церкви інших країн. Інші кальвіністські церкви також затвердили цей документ, іноді, щоправда, з невеликими змінами.

Непослідовність реформації в Англії привела до виникнення в англіканстві ряду течій. На початку XVII ст. з однієї з таких течій виділився баптизм, що представляє собою протестантський напрямок кальвіністського типу. Виходячи з протестантського принципу загального священства баптисти надають особливого значення поширенню свого віровчення, тобто місіонерській діяльності. Зростанню церкви сприяло укладене баптистським місіонером І. Онкеном в Гамбурзі “Сповідання віри й устрій громади баптистів” (дивись документ № 10.5 (119)).

В результаті активної місіонерської діяльності баптизм розповсюджений у

Європі й особливо в США. У цілому світі нараховується 50 млн. баптистів. Широко розповсюджений баптизм і в нашій країні.

У XIX ст. виник ряд нових течій протестантизму: адвентизм, пятидесятництво та ін. Як для напрямків раннього протестантизму так і для цих течій характерна претензія на істинність обраного ними шляху спасіння, строге дотримання моральних норм, активна місіонерська діяльність.

Умови життя дрібної буржуазії у США в першій половині XIX ст. посилили песимістичні настрої, очікування “кінця світу”. Адвентисти прагнули визначити точні дати “другого пришествя Христа”. Найбільша течія цього напрямку – адвентисти сьомого дня вважають святковим днем тижня суботу. Документ № 10.9 (123) ілюструє цю доктринальну особливість церкви.

У XX ст. протестантські течії постали перед новими викликами: секуляризацією суспільства, антирелігійною пропагандою, формуванням тоталітарних режимів. Документ № 10.6 (120) показує суспільну позицію віруючих, зокрема баптистів у Радянському Союзі. Становище протестантських церков у Польщі, СРСР простежується через призму життя віруючого-п'ятидесятника у документі № 10.8 (122).

Документ № 10.7 (121) – інтерв'ю з відомим у світі, особливо в США та на пострадянському просторі, п'ятидесятницьким пастирем О. Шевченком проливає світло на нагальні проблеми, які характерні для усіх протестантських церков у XXI ст.

№ 10.1 (115)

Подано уривок з маніфесту засновника протестантизму Мартіна Лютера¹ “95 тез. Диспут про з'ясування дієвості індульгенцій”. Революційний вибух, зроблений 95 тезами, особливим чином виявився в тих місцях, де Лютер не визнав за Папою і церквою права давати спасіння душі, що, на його думку, може дати тільки Бог. Основою документа стала критика продажу індульгенцій² і папської влади.

Мартін Лютер про значення індульгенцій

1517 р.

Во имя любви к истине и стремления разъяснить ее, нижеследующее будет предложено на обсуждение в Виттенберге под председательством достопочтенного отца Мартина Лютера, магистра свободных искусств и святого богословия, а также ординарного профессора в этом городе. Посему он просит, дабы те, которые не могут присутствовать и лично вступить с нами в дискуссию, сделали это ввиду отсутствия, письменно. Во имя Господа нашего Иисуса Христа. Аминь.

1. Господь и Учитель наш Иисус Христос, говоря: “Покайтесь...”, заповедовал, чтобы вся жизнь верующих была покаянием.

2. Это слово [“покайтесь”] не может быть понято как относящееся к таинству покаяния (то есть к исповеди и отпущению грехов, что совершается служением священника).

3. Однако относится оно не только к внутреннему покаянию; напротив,

внутреннее покаяние – ничто, если во внешней жизни не влечет всецелого умерщвления плоти.

4. Поэтому наказание остается до тех пор, пока остается ненависть человека к нему (это и есть истинное внутреннее покаяние), иными словами – вплоть до вхождения в Царствие Небесное.

5. Папа не хочет и не может прощать какие-либо наказания, кроме тех, что он наложил либо своей властью, либо по церковному праву.

6. Папа не имеет власти отпустить ни одного греха, не объявляя и не подтверждая отпущение именем Господа; кроме того, он дает отпущение только в определенных ему случаях. Если он пренебрегает этим, то грех пребывает и далее.

7. Никому Бог не прощает греха, не заставив в то же время покориться во всем священнику, Своему наместнику.

8. Церковные правила покаяния налагались только на живых и, в соответствии с ними, не должны налагаться на умерших. <...>

21. Поэтому ошибаются те проповедники индульгенций, которые объявляют, что посредством папских индульгенций человек избавляется от всякого наказания и спасается.

22. И даже души, пребывающие в Чистилище, он не освобождает от того наказания, которое им надлежало, согласно церковному праву, искупить в земной жизни. <...>

23. Если кому-либо может быть дано полное прощение всех наказаний, несомненно, что оно дается наиправеднейшим, то есть немногим.

24. Следовательно большую часть народа обманывают этим равным для всех и напыщенным обещанием освобождения от наказания.

25. Какую власть папа имеет над Чистилищем вообще, такую всякий епископ или священник имеет в своем диоцезе или приходе в частности.

26. Папа очень хорошо поступает, что не властью ключей (каковой он вовсе не имеет), но заступничеством дает душам [в Чистилище] прощение.

27. Человеческие мысли проповедают те, которые учат, что тотчас, как только монета зазвенит в ящике, душа вылетает из Чистилища.

28. Воистину, звон золота в ящике способен увеличить лишь прибыль и корыстолюбие, церковное же заступничество – единственно в Божьем произволении.

29. Кто знает, все ли души, пребывающие в Чистилище желают быть выкупленными, как случилось, рассказывают, со св. Северином и Пасхалием.

30. Никто не может быть уверен в истинности своего раскаяния и – много меньше – в получении полного прощения. <...>

33. Особенно следует остерегаться тех, которые учат, что папские индульгенции – это бесценное Божие сокровище, посредством которого человек примиряется с Богом. <...>

35. Не по-христиански проповедают те, которые учат, что для выкупа душ из Чистилища или для получения исповедальной грамоты не требуется раскаяния.

36. Всякий истинно раскаявшийся христианин получает полное

освобождение от наказания и вины, уготованное ему даже без индульгенций. <...>

38. Папским прощением и участием не следует ни в коем случае пренебрегать, ибо оно (как я уже сказал) есть объявление Божьего прощения. <...>

42. Должно учить христиан: папа не считает покупку индульгенций даже в малой степени сопоставимой с делами милосердия. <...>

47. Должно учить христиан: покупка индульгенций – дело добровольное, а не принудительное.

48. Должно учить христиан: папе как более нужна, так и более желанна, – при продаже отпущений – благочестивая за него молитва, нежели вырученные деньги. <...>

52. Тщетно упование спасения посредством отпустительных грамот, даже если комиссар, мало того, сам папа отдаст за них в заклад собственную душу. <...>

62. Истинное сокровище Церкви – это пресвятое Евангелие (Благовестие) о славе и благодати Бога.

63. Но оно заслуженно очень ненавистно, ибо первых делает последними.

64. Сокровище же индульгенций заслуженно очень любимо, ибо последних делает первыми. <...>

71. Кто говорит против истины папских отпущений – да будет тот предан анафеме и проклят.

72. Но кто стоит на страже против разнузданной и наглой речи проповедника – да будет тот благословен.

73. Как по справедливости папа поражает отлучением тех, кто во вред торговле отпущениями замышляет всяческие уловки.

74. Так гораздо страшнее он намерен поразить отлучением тех, кто под предлогом отпущений замышляет нанести урон святой благодати и истине. <...>

79. Утверждать, что пышно водруженный крест с папским гербом равномочен кресту Христову, значит богохульствовать.

80. Епископы, священники и богословы, позволяющие вести такие речи перед народом, ответят за это. <...>

86. Или: Почему папа, который ныне богаче, чем богатейший Крез, возводит этот единственный храм св. Петра охотнее не на свои деньги, но на деньги нищих верующих? <...>

88. Или: Что могло добавить Церкви больше блага, если папа то, что он делает теперь единожды, совершал сто раз в день, наделяя всякого верующего этим прощением и отпущением? <...>

94. Надлежит призывать христиан, чтобы они с радостью стремились следовать за своим главой Христом через наказания, смерть и ад.

95. И более уповали многими скорбями войти на небо, нежели безмятежным спокойствием.

M.D.XVII

Переклад О.І. Рубана.

Лютер М. Диспут о прояснении действительности индульгенций (95 тезисов) [Электронный ресурс] / Мартин Лютер ; [пер. с лат. А. И. Рубана, под ред. Ю. А. Голубца]. – СПб : Изд-во “Герменевт”, 1996. – Режим доступа : <http://jesuschrist.ru/library/view.php?id=1#.Uvoq5PtP3bQ>

Примітки:

¹ Лютер Мартін (1483–1546 рр.) – священнослужитель, засновник протестантської церкви. Ще в молоді роки головною темою роздумів М. Лютера було покаяння та відпущення гріхів. У 1505 р. він раптово й проти волі батька вступив до августинського ордену в Ерфурті. У 1512 р. М. Лютер, вже професор Віттенберзького університету, готуючи лекцію з Послання до римлян, усвідомив, що спасіння людина отримує по вірі в спокутну жертву Ісуса Христа. Після оприлюднення тез М. Лютера розпочинається реформація. Папа видав буллу про відлучення М. Лютера від церкви, яку в 1521 р. М. Лютер привселюдно спалив (це відлучення було офіційно скасоване Ватиканом у 1971 р.). Щоб полегшити читання Писання, Лютер з учнями переклав Біблію з латині на рідну мову. Мова Біблії Лютера став загальнімецькою літературною мовою. Лютеранська церква до сьогодні функціонує. Лютеранство як різновид протестантизму, крім Німеччини, утвердилося в Австрії, у Скандинавських і Прибалтійських країнах, а також у США. Усього в цих країнах нараховується 75 млн. лютеран. В Україні на 1 січня 2014 р. налічувалися 99 лютеранських громад.

² Дивись прим. до док. № 7.2 (81).

Запитання до документа:

1. Які біографічні відомості подає документ про автора тез?
2. Охарактеризуйте думку М. Лютера щодо щирого покаяння. Чим щире покаяння має відрізнятися від католицької сповіді гріхів?
3. Які тези скасовували виключну роль церкви і зокрема Папи Римського у прощенні гріхів?
4. Які рядки тексту підтверджують бажання М. Лютера зберегти церкву як соціальний інститут?
5. Чому на думку М. Лютера продаж індульгенцій був обманом народу?
6. Про які вади в церкві наголошував М. Лютер?
7. Які рядки заперечують догмат про чистилище?

№ 10.2 (116)

“Аугсбурзьке віросповідання” – найбільш ранній твір з офіційних протестантських віросповідальних книг. Виголошуючи вчення прибічники євангелізму сподівалися на досягнення державно-правового визнання своїх ідей. Документ підкреслює специфіку євангелічного вчення порівняно з вченнями інших християнських конфесій. Публікований текст переконує, що “Аугсбурзьке віросповідання” було рубіжним етапом лютеранської конфесіоналізації.

Аугсбурзьке віросповідання

1530 р.¹

Введение
Императору Карлу V

Непобедимый император, цезарь Август, милостивейший государь! Поскольку Ваше Императорское Величество созвали Рейхстаг здесь, в Аугсбурге, для обсуждения мер против мусульман, отвратительных, заклятых и древних врагов Христианства, а именно – каким образом эффективно противостоять их нападкам, осуществив надлежащую военную подготовку; а также для рассмотрения разногласий в нашей святой религии и христианской вере, чтобы мнения и суждения сторон могли быть выслушаны в присутствии друг друга, рассмотрены и обдуманы со взаимным милосердием, снисходительностью и доброжелательностью. <...>

Повинуясь воле Вашего Императорского Величества, мы предлагаем на рассмотрение Вероисповедание наших проповедников, которое является и нашим вероисповеданием, показывая, какое учение из Священных Писаний и Чистого Слова Божьего излагалось до сих пор на наших землях, в наших княжествах, графствах и городах, и чему учили в наших церквях. <...>

Если результат будет таков, что различия между нами и другими сторонами по вопросу о религии не могут быть урегулированы в дружественной атмосфере, тогда здесь, перед Вашим Императорским Величеством, со всей покорностью, мы вносим предложение в добавление к тому, что мы уже сделали, что мы все явимся и будем защищать наше дело на таком всеобщем, свободном христианском Соборе, ибо созыв такого Собора всегда вел к согласию курфюрстов, князей и других сословий империи на всех имперских рейхстагах, во все времена правления Вашего Величества. <...>

Артикул I: О Боге.

1. Наши церкви в полном согласии учат, что решение Никейского собора относительно единства Божественной Сущности, а также относительно трех Ипостасей истинно и достойно веры безо всяких сомнений.

Артикул II: О первородном грехе.

1. Далее наши церкви учат, что с момента грехопадания Адама все люди, зачатые естественным образом, рождены во грехе, то есть они похотливы, не имеют страха Божьего и упования на Бога. <...>

Артикул III: О Сыне Божьем.

1. Также наши церкви учат, что Слово, то есть Сын Божий, вочеловечился во чреве блаженной Девы Марии, <...>

Этот же Христос снова придет явно, дабы судить живых и мертвых, и т.д., согласно Апостольскому Символу веры.

Артикул IV: Об оправдании.

1. Далее наши церкви учат, что люди не могут оправдаться пред Богом собственными силами, заслугами или делами, но они оправдываются даром ради Христа, верой, <...>

2. Когда они веруют, что принимаются с благосклонностью, и что их грехи прощены ради Христа, Который Своей смертью искупил наши грехи.

Артикул V: О служении.

1. Для того чтобы мы могли обрести эту веру, было учреждено служение учения Евангелия и отправления Таинств. <...>

Артикул VII: О Церкви.

1. Далее они учат, что единая Святая Церковь пребывает и должна пребывать во веки вечные. Церковь – это собрание святых, в котором верно преподается Евангелие и правильно отправляются Таинства.

2. И для истинного единства Церкви достаточно согласия относительно учения о Евангелии и отправлении Таинств.

3. Нет нужды в том, чтобы человеческие традиции, то есть обряды или церемонии, учрежденные людьми, были везде одинаковыми. <...>

Артикул IX: О Святом Крещении.

1. О Святом Крещении наши церкви учат, что оно необходимо для спасения, <...>

2. <...> Младенцы должны быть крещены, так как они, будучи посвящены [вознесены к] Богу посредством Крещения, принимают в благодать Божью.

3. Они осуждают анабаптистов, которые отвергают Крещение младенцев и утверждают, что дети спасены и без Крещения.

Артикул X: О Святом Причастии.

1. О Святом Причастии (Вечере Господней) наши церкви учат, что Тело и Кровь Христовы воистину присутствуют и раздаются тем, кто причащается [вкушает Вечерю Господню].

Артикул XI: Об исповеди.

1. Об исповеди они учат, что личное отпущение [разрешение] грехов следует сохранить в церквях, хотя перечисление всех грехов на исповеди не является обязательным.

Артикул XII: О покаянии.

1. О покаянии наши церкви учат, что те, кто впал во грех после Крещения, получают прощение грехов всякий раз, когда они обращаются в веру, <...>

2. <...> И что Церковь должна давать отпущение грехов тем, кто таким образом возвращается к покаянию. <...>

10. Наши церкви отвергают также тех, кто не учит, что разрешение грехов приходит по вере, но заповедуют нам заслуживать [зарабатывать себе] благодать, искупая грехи собственными силами. <...>

Артикул XVI: О светских делах <...>

6. Таким образом, христиане непременно обязаны повиноваться своим начальникам и законам, за исключением лишь случаев, когда те требуют от них совершения греха. Ибо в таком случае следует повиноваться больше Богу, нежели человекам (см. Деян. 5:29). <...>

Артикул XXI: О поклонении святым.

1. О поклонении святым наши церкви учат, что мы можем хранить память о святых, чтобы следовать примеру их веры и добрых дел <...>

2. Но Писание не учит взывать к святым или искать у них помощи, поскольку оно учреждает для нас одного лишь Христа, как Посредника, Умилостивителя, Первосвященника и Ходатая.

Артикул XXII: О причащении хлебом и вином.

1. Мы преподаем причастие мирянам в двух видах, потому что существует заповедь Господа в Мат. (26:27): “Пейте из нее все” <...>

2. Христос явно заповедует о чаше, что всем из нее следует пить.

Артикул XXIII: О вступлении в брак священников.

1. Имело место всеобщее недовольство по поводу случаев проявления нецеломудрия священниками.

3. Итак, поскольку наши священники хотели избежать открытых сплетен и злословий подобного рода, они женились и учат о том, что имеют законное право заключать брачный союз.

4. Во-первых, потому что Павел говорит (1 Кор. 7:2,9): “Но, во избежание блуда, каждый имей свою жену”, и: “... Лучше вступить в брак, нежели разжигаться”.

5. Во-вторых, Христос говорит (Мат. 19:11): “Не все вмещают слово сие...”, когда Он учит, что не все люди способны вести одинокую жизнь, ибо Бог сотворил человека для того, чтобы тот плодился и размножался (Быт. 1:28). <...>

8. Ибо ни один человеческий закон, ни одна клятва не может отменить заповеди Божьей и Его установления.

9. По этим причинам священники учат, что они имеют право вступать в брак.

10. Очевидно также, что в древней церкви священники были людьми женатыми.

11. Ибо Павел говорит (1 Тим. 3:2), что “епископ должен быть <...> одной жены муж”.

Артикул XXIV: О мессе.

1. Наши церкви ложно и безосновательно обвиняются в отмене мессы. Ибо месса сохранена у нас и служится с высочайшим почтением.

2. Почти все обычные церемонии также сохранены, за исключением лишь того, что фрагменты, поющиеся на латыни, перемежаются повсюду с гимнами на немецком языке, которые были добавлены для научения людей.

3. Ибо обряды нужны только для того, чтобы неученые были научены. <...>

34. Итак, поскольку месса является таким преподнесением Таинства, мы совершаем одно Причастие во все святые дни, а также если имеется желание принять Причастие, то и в другие дни, когда оно преподносится просящим о нем.

35. И эта традиция не является новой для Церкви. Ибо Отцы Церкви до Григория ни словом не упоминали о частных мессах, при этом об общей мессе [Евхаристии] они говорили очень много. <...>

40. Таким образом, поскольку наша месса основывается на примере Церкви, взятом из Святого Писания и трудов Отцов Церкви, мы уверены, что это не может вызвать неодобрения, особенно потому, что публичные церемонии, по большей части, сохранены в том виде, как они проводились до сих пор. Отличается только число проводимых месс, которое, по причине огромных и явных злоупотреблений, несомненно могло быть уменьшено с пользой для дела.

Артикул XXVII: О монашеских обетах.

1. То, чему мы учим относительно монашеских обетов, можно будет легче

понять, если сначала напомнить, каково было положение монастырей, а также о том, как многое там совершалось ежедневно вопреки канонам. <...>

15. <...> Прежде, в былые времена, они были школами богословия и подобными структурами, полезными для Церкви. Оттуда выходили пасторы и епископы. Теперь же дело обстоит совершенно иначе. Нет нужды повторять то, о чем знают все.

16. Раньше уход в монастырь был связан с изучением, теперь же все это делается под видом того, что монашеская жизнь якобы заповедана, чтобы заслужить благодать и праведность. <...>

18. Во-первых, относительно вступления в брачную жизнь они учат, что все мужчины, неспособные вести холостую жизнь, могут вступать в законный брачный союз, потому что обеты не могут отменять установлений и заповедей Божьих.

19. Заповедь же Божья такова (1 Кор. 7:2): "...Во избежание блуда, каждый имей свою жену".

20. И это не только заповедь, но также порядок Божий... соответствующий сказанному в Книге Бытие (2:18): "Не хорошо быть человеку одному".

21. Таким образом, подчиняющиеся этой заповеди и этому установлению Божьему не совершают никакого греха.

42. Поэтому для желающих оправдаться своими обетами Христос становится недействительным, и они отпадают от благодати.

*Аугсбургское исповедание [Электронный ресурс] // Веб-сайт: Седмица.Ру. Церковно-Научный Центр "Православная Энциклопедия".
– Режим доступа : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/440422/>*

Примітки:

¹ Виклад віросповідання був представлений імператору Карлу V на Аугсбурзькому сеймі 25 червня 1530 р. Імператор Карл V відхилив прохання євангелічного угруповання щодо визнання нового віросповідання.

Запитання до документа:

1. У чому автори документа вбачають спільні основи християнської віри?
2. Про що свідчить виділення реформаторами спільних з католицизмом основ віри?
3. У чому автори вбачали необхідність церковних реформ?
4. Назвіть положення, що принципово відрізняли догматику, культ та церковну організацію євангелізму від католицизму?
5. Як поставилися протестанти до celibату?
6. Яке місце автори віросповідального документа відводили церкві як соціальному інституту?
7. Окресліть ставлення реформаторів християнства до поклоніння святим?
8. Яке значення мало ведення служби національною мовою?
9. Чим автори аргументували необхідність скасування інституту чернецтва?

10. Що для автора документа є джерелом віровчення?

№ 10.3 (117)

Документ реконструює початок підпорядкування церкви в Англії королю та перетворення її на складову державного апарату. Генріх VIII Тюдор¹ розглядав церкву як ефективний засіб посилення могутності англійської абсолютної монархії. Документ показує, що відокремлення від Римсько-католицької церкви стало наслідком проведення політики абсолютизму.

Акт “Про обмеження апеляцій до Риму”²

1533 р.³

Как свидетельствует история, Англия всегда была и теперь есть самостоятельное полноправное королевство. Она управляется своим верховным главой – королем, которому повинуются все его поданные, как духовные, так и светские. <...> Король Англии обладает такой полнотой власти, что все его поданные могут получить от него и суд и окончательное решение в спорных вопросах. <...> Что же касается вопросов о законе Божиим и духовной науке, есть английская церковь и духовенство, значительное по количеству и обладающее значительными познаниями, достаточными для разрешения спорных вопросов в этой области. <...>

Благородные предки короля, дворянство и общины во времена королей Эдуарда I, Эдуарда III, Ричарда II, Генриха IV и других издавали ордонансы, законы, статуты в защиту прерогатив и свобод английской короны к ограничению вмешательства со стороны римского престола и других иностарнных государей. Однако, несмотря на существование этих статутов и ордонансов, <...> есть много не предусмотренных ими неудобств, возникающих из-за апелляций к римскому престолу по делам о завещаниях, браках и разводах, что причиняет королю и его подданным много беспокойства, трудностей и расходов. К тому же Рим находится на столь значительном от Англии расстоянии, что расследование затягивается и правосудие страдает. <...>

В связи с этим парламент постановляет, чтобы на будущее время все подобные дела окончательно решались в пределах королевства. <...>

Парламент постановляет, что апелляции по делам, находящимся в ведении церковного суда, должны направляться в следующие инстанции: апелляция на приговор архидиаконского суда направляется в суд епископа; апелляция на приговор епископского суда направляется в суд архиепископа, решение которого должно быть окончательным. <...> Учреждения, прежде подчиняющиеся непосредственно папе, должні апеллировать к королю в Палату Канцлера. <...>

Нарушители этого стутута должны подлежать наказанию, установленному статутом “De Praemunire”.

Переклад Ю.М. Саприкіна.

Примітки:

¹ Генріх VIII Тюдор (1491–1547) – король Англії з 1509 р., який був видатним державним діячем, вивів свою країну із задвірків Європи. Був монархом, який не терпів заперечень і перешкод. В 1527 р. з політичних мотивів вирішив розлучитися з королевою Арагонською та одружитися на молодій фрейліні своєї дружини (усього в короля було шість дружин, з яких із двома розлучився, а двох стратив через обвинувачення у зраді). Коли Папа Римський відмовився розірвати його перший шлюб з королевою Арагонською, Генріх VIII анулював владу Папи на території свого королівства. Парламентським Актом про супрематію 1534 р. був оголошений главою національної церкви. Томас Кранмер в якості архієпископа Кентерберійського допомагав королю в його церковній політиці. Майно монастирів було вилучено на користь королівської скарбниці. Видано ряд документів, що заклали основи формування англіканської церкви.

² У 1529–1536 рр. тривала робота так званого “Паламенту Реформації”, в ході засідань якого права Папи Римського в Англії були суттєво переглянуті та прийнято ряд документів. Серед них – Акт “Про обмеження апеляцій до Риму”.

³ Датовано за виданням: Английская реформация ... – С. 14.

Запитання до документа:

1. Які рядки доводять, що послаблення позицій римо-католицької церкви відбулося в результаті проведення в життя політики абсолютизму?
2. Яку мету автори документа переслідували зазначаючи про видання ще з XIII ст. законів проти втручання римського престолу в справи Англії?
3. Чому в документі лунає особлива стурбованість щодо необхідності скасування апеляцій до римо-католицької церкви зі справ шлюбу, розлучень?
4. Про що свідчить введена актом процедура подання апеляцій?
5. Які рядки вказують на те, що фактично головою церкви ставав англійський король?

№ 10.4 (118)

Нижче публікується уривок з “Вестмінстерського сповідання віри”¹ – короткого викладу кальвіністської доктрини, розробленої Вестмінстерською асамблеєю в період Англійської революції XVII ст. Пізніше “Вестмінстерське сповідання віри” було прийнято (іноді зі змінами) у всіх реформатських церквах світу.

Вестмінстерське сповідання віри1648 р.²**Глава 1. О СВЯЩЕННОМ ПИСАНИИ**

1.1. Хотя свет природы, дела творения и провидение в такой значительной мере являют благость, мудрость и силу Бога, что лишают человека оправдания³, все же их недостаточно для того, чтобы дать то знание о Боге и Его воле, которое необходимо для спасения⁴: поэтому было угодно Господу – в разные времена и различным образом – открыть Себя и объявить Свою волю Его Церкви⁵, а затем, для лучшего сохранения и распространения истины и для более верного установления и упрочения Церкви против испорченности плоти, злобы сатаны и мира сего, передать всю полноту истины⁶ на письме, что делает

Священное Писание в высшей степени необходимым⁷.

Глава 2. О БОГЕ – СВЯТОЙ ТРОИЦЕ

2.1. Есть только один⁸ живой и истинный Бог <...>

2.2. Бог имеет всю жизнь⁹, славу¹⁰, благодать¹¹ и блаженство¹² в Себе и из Себя; только Бог полностью достаточен в Себе и для Себя, и не нуждается в чем-либо от творений, которые Он создал¹³, не имеет надобности в получении славы от них¹⁴, ибо Его лишь собственная слава является в них. Он есть единственный источник всего сущего: все чрез Него, Им и к Нему¹⁵. Он имеет в высшей степени суверенную власть над всеми творениями, чтобы поступать с ними так, как Ему угодно¹⁶.

Глава 3. О БОЖИИХ ВЕЧНЫХ УСТАНОВЛЕНИЯХ

3.3. По установлению Божию, для явления славы Его, одни люди и ангелы¹⁷ предопределены к вечной жизни, другие предназначены к вечной смерти¹⁸.

3.7. Остальных людей было угодно Богу, по непостижимому изволению Его собственной воли, оставить во грехах, а – ибо Он дает и удерживает благодать по Своему изволению, для явления славы своей суверенной власти над творениями, – и определить их на бесчестие и гнев Божий за эти грехи, к похвале Его величайшей справедливости¹⁹.

3.8. С догматом о Предопределении следует обращаться в высшей степени благоразумно и осторожно²⁰, ибо в нем содержится тайна Божия, чтобы люди, внимающие воле Бога, явленной в Его Слове, и подчиняющиеся ей, могли быть убеждены в их вечном избрании, основываясь на уверенности в их действительном призвании²¹. Пусть этот догмат послужит к благочестию, восхвалению и почитанию Бога²², к смирению, усердию и обильному утешению всех, кто от всего сердца следует Евангелию²³.

Глава 10. О ДЕЙСТВЕННОМ ПРИЗВАНИИ

10.1. Всех, кого Бог предопределил к вечной жизни, и только их. Ему угодно в определенное и соответствующее время призвать Своим Словом и Духом из состояния греха и смерти, в котором они находятся по природе... – к благодати и спасению чрез Иисуса Христа <...>

10.4. Остальные же неизбранные, хотя и могут быть призваны служением Слова и иметь некоторое общее воздействие Святого Духа, все же никогда истинно не придут ко Христу, и потому не могут быть спасены. Еще менее могут люди, не исповедующие христианскую веру, спастись каким-либо иным образом, как бы они ни были усердны в согласовании своей жизни со здравым смыслом и законом той религии, которую они исповедуют; и заявления и утверждения, что они могут, являются совершенно пагубными и должны быть с презрением отвергнуты.

Глава 21. О БОГОСЛУЖЕНИИ И СУББОТНЕМ ДНЕ

21.2. Поклонение должно быть только Богу, Отцу, Сыну и Святому Духу, и Ему одному; ни ангелам, ни святым, ни каким-либо иным творениям; и поскольку со времени грехопадения мы не можем обойтись без Посредника, у нас нет иного посредника, кроме одного Христа.

21.5. Обычное Богослужение состоит в благочестивом и богобоязненном

чтении Писания, здоровом проповедовании, слушании Слова с пониманием, в послушании Богу с разумением, верой и благоговением, в пении псалмов с благодатью в сердце, а также в правильном совершении и принятии Таинств, установленных Христом – таковы чины обычного богослужения. Помимо них (по особым случаям и при определенных обстоятельствах) даются духовные клятвы и обеты, соблюдаются возвышенные посты, возносятся особые благодарения; все должно совершаться святым и духовным образом.

Глава 27. О ТАИНСТВАХ

27.4. Нашим Господом Иисусом Христом установлены в Евангелии только два Таинства: Крещение и Вечеря Господня; ни одно из них не может совершаться ни кем, кроме служителя Слова, поставленного законным образом.

Переклад Є. Каширського.

“Вестминстерское исповедание веры”
[Электронный ресурс]. – Режим доступа :
<http://confess.narod.ru/1647.htm>

Примітки:

¹ Під час Англійської революції XVII ст. влада в Англії перейшла до парламенту, який розгорнув програму “очищення” церкви від елементів католицизму. У 1643 р. у Вестмінстері була скликана асамблея з 121 богослова та 30 представників парламенту з метою створення всезагальної релігійної доктрини. У той же час англійський парламент уклав союз із Шотландією, відомий під назвою “Урочиста ліга й Ковенант”, відповідно до умов якого англійська церква повинна була бути реформована за зразком шотландської пресвітеріанської. Шотландські делегати прибули до Вестмінстеру для участі в роботі асамблеї. До 1646 р. Вестмінстерська асамблея розробила цілий комплекс документів, що визначали загальні для Англії й Шотландії принципи пресвітеріанського віровчення, обрядів і системи управління церквою. Найважливішим з них було “Вестмінстерське сповідання”, що сформулювало теологічну основу кальвіністського розуміння християнської віри. “Вестмінстерське сповідання” було без змін затверджене в 1647 р. генеральною асамблеєю шотландської церкви, а в 1649 р. парламентом Шотландії. Англійський парламент затвердив текст сповідання з деякими вилученнями в 1648 р.

² Датовано часом затвердження документа Англійським парламентом.

³ Рим. 2: 14, 15; Рим. 1: 19, 20; Пс. 17: 3, 4, 5; Рим. 1: 32; Рим. 2: 1.

⁴ 1 Кор. 1: 21; 1 Кор. 2: 13, 14.

⁵ Євр. 1: 1.

⁶ Пр. 22: 19, 20, 21; Лк. 1: 3, 4; Рим. 15: 4; Мф. 4: 4, 7, 10; Ісуса Навина 8: 19, 20.

⁷ 2 Тим. 3: 15; 2 Пет. 1: 19.

⁸ Повторення Закону 6: 4; 1 Кор. 8: 4, 6.

⁹ Ін. 5: 26.

¹⁰ Діян. 7: 2.

¹¹ Пс. 118: 68.

¹² 1 Тим. 6: 15; Рим. 9: 5.

¹³ Діян. 17: 24, 25.

¹⁴ Йов. 22: 2, 3.

¹⁵ Рим. 11: 36.

¹⁶ Об’явлення 4: 11; 1 Тим. 6: 15; Дан. 4: 22, 32.

¹⁷ 1 Тим. 5: 21; Мф. 25: 41.

¹⁸ Рим. 9: 22, 23; Єф. 1: 5, 6; Пр. 16: 4.

¹⁹ Мф. 11: 25, 26; Рим. 9: 17, 18, 21, 22; 2 Тим. 2: 19, 20; 1 Пет. 2: 8.

²⁰ Рим 9: 20; Рим. 11: 33; Повторення Закону 29: 29.

²¹ 2 Пет. 1: 10.

²² Єф. 1: 6; Рим. 11: 33.

²³ Рим. 11: 5, 6, 20; 2 Пет. 1: 10; Рим. 8: 33; Лк. 10: 20.

Запитання до документа:

1. *Що за документом визнається єдиним джерелом віровчення?*
2. *В чому полягає зміст доктрини передвизначення людини? Чи є ця доктрина серед засадничих принципів лютеранської церкви?*
3. *Хто за документом може дарувати людині спасіння? Яка в цьому роль церкви?*
4. *Чи можуть, за документом, бути спасенні віруючі інших релігій?*
5. *Які два види таїнств визнала реформатська церква? Чим обумовлено вибір саме цих таїнств?*
6. *З яких частин за “Вестмінстерським сповіданням віри” мало складатися богослужіння?*
7. *Чому “Вестмінстерське сповідання віри” забороняло поклонятися святим, ангелам?*

№ 10.5 (119)

Подається уривок з віровчення “Сповідання віри й устрій громади баптистів”, укладеного баптистським місіонером І. Онкеном¹ в Гамбурзі, що набуло значного поширення у Європі. Ним користувалися не тільки баптисти європейських країн, а й німецькі баптистські громади в Російській імперії. Російською мовою віровчення було перекладено відомим баптистом В.Г. Павловим.

Гамбурзьке віросповідання

1847 р.²

Член 1-й. О слові Божиєм:

Мы веруем, что Священное Писание Ветхого Завета <...> – истинно вдохновенны Святым Духом <...> так что только эти книги, в совокупности, составляют истинное Божественное откровение роду человеческому и единственный источник Богопознания и должны быть единственным наставлением и правилом веры и жития <...>

Член 2-й. О Боге: Мы веруем, что есть только один, живой, истинный и вечный Бог <...> Отец, Сын и Святой Дух <...>, которые в своей природе и свойствах совершенно, вечно, равны и нераздельны <...> К познанию сего Бога человек может достигнуть только чрез Божественное откровение Священного Писания и Святого Духа. <...>

Член 3-й. О грехе: Мы веруем, что Бог сотворил первого человека, по образу Своему (Быт 1: 27), правою, святою и невинною тварью (Еккл. 1: 30; Быт. 1: 31; 2: 25), способным прославлять своего Бога и, в соединении с Ним, блаженно жить (Быт. 3: 8). Коварством сатаны <...> человек согрешил, отпал от Бога, <...> тотчас же, впал телом и душею в состояние смерти <...> А так как все человеки произошли от семени Адамова, то и они сделались причастны той

падшей и совершенно повреждённой природе (Иов. 3: 6; Римл. 5: 12-18; Бытия 6: 3), так что они в грехах зачинаются и рождаются (Псал. 50: 7; Псал. 57: 4) чадами гнева (Ефес. 2: 3), совершенно не способными и неохотными ко всему добру, но способными и склонными ко всему злему <...>.

Член 4-й. Об искуплении: Мы верим, что Бог мог избавить человека от следствий его падения не иначе, как полным удовлетворением Своей святой правде (Евр. 9: 22; Евр. 10: 5-6); посему Он от вечности предопределил Своего Единородного Сына Иисуса Христа в жертву умилоствления (1 Петра 1: 18-20). Вследствие чего Христос, Сын Бога живого, явился на земле в определённое от Бога время (Матф. 16: 16; и 3: 17); в подобии нашей греховной плоти (Римл. 8: 3), и соединил вечное Своё Божество с человеческим телом (Кол. 2: 9; 1 Тим. 3: 16; Римл. 1: 3-4), которые (душа и тело) были и пребывают чисты и непорочны, потому что никогда не возникало греха, ни в сердце Иисуса, ни во внешней жизни Его (Ев. Иоанна 8: 46; Петра 2: 22; Евр. 4: 15). <...>

Член 5-й. Об избрании к блаженству: <...> те лица из погибшего рода человеческого, которым в течение времени действительно должно быть присвоено искупление, избраны также Отцом (Деян. 13: 48; Мат. 25: 34; Мар. 13: 20; Римл. 8: 28-33; Римл. 9: 11-16; Римл. 11: 4-5; Ефес. 1: 4; 2 Фес. 2: 13; 1 Кор. 1: 26-28; Колос. 3: 12), имена их написаны на небесах (Откр. Иоан. 17: 8; Лук. 10: 20; Откр. Иоан. 20: 12-15), и сами они преданы в руки Искупителя (Иоан. 17: 6, 9, 24) <...>. Такое определение Божие неизменно и на век поставлено (Римл. 1: 29; Филип. 1: 6; Ис. 54: 10; Псалм. 88: 31-35), так что те, которых оно касается, избранные, – не могут быть вырваны из рук Христовых (Римл. 8: 38-39; Иоан. 6: 39; 10: 28-29), но силою Божиею соблюдается в вере и любви ко Христу, пока они не сделаются сонаследниками славы Его (1 Кор. 1: 8-9; 1 Петр. 1: 3-5).

Член 6-й. О благодатных средствах и их порядке: Мы веруем, что Бог учредил средства благодати, чрез которые Он привлекает грешников и усвоет им спасение, которое приобрёл Христос. <...> Порядок этот следующий: а) Слово Божие (Марк. 16: 15; Деян. 8: 35). Обращенные чрез него действием Святого Духа, присоединяются к Церкви Христовой чрез крещение (Марк. 16: 16; Деян. 2: 11; Деян. 8: 12-18; Деян. 16: 15,33; Деян. 10: 47-48). Члены этой Церкви празднуют в ней: б) Святую вечерю (Деян. 2: 42-46) для возвещения искупительной жертвы Иисуса Христа и для тесного с Ним общения (Иоан. 6: 56). <...> Высочайшее же выражение Церкви есть: г) общение святых (1 Кор. 10: 17). Но молитва есть душа всех сих средств и вообще благодатного состояния (Лук. 3: 21-22; Деян. 22: 16; Деян. 2: 20). Она начинается с первых моментов новой жизни и никогда уже не прекращается (Деян. 9: 6-10).

Член 7-й. Об обращении грешника посредством Слова Божия: Путь спасения состоит в том, что человек Словом Божиим, которое живо и действенно (Евр. 4: 12; Иер. 23: 29), пробуждается от своего греховного сна (Деян. 2: 37-38; Ис. 56: 10-11), сознаёт свои грехи и свою вину и сердечно раскаивается (2 Кор. 7: 10; Луки 18: 13; Псамл. 50: 6; Деян. 17: 30). <...>

Член 8-й. О святом крещении: Мы веруем, что на основании ясных

изречений Нового Завета, учреждённое Христом святое крещение должно продолжаться верующим до второго Его пришествия (Матф. 28: 19-20). Самое же крещение состоит в том, что крещаемый, определённым на то служителем Господним, во имя Отца и Сына и Святого Духа, на одно мгновение погружается в воду (Матф. 3: 13,15; Марк. 1: 4,9,10; Луки 3: 21-22; Иоан. 1: 28,33; Иоан. 3: 22-23; Деян. 2: 38,41; Деян. 8: 12-13; Деян. 8: 36). <...> Крещение имеет ту особенность, что совершается только однажды, тогда как другие средства благодати повторяются и обновляются во всю жизнь христиан, посему весьма нужно чтобы сие действие было правильно совершено.

Член 9-й. О святой вечере: Сие дарованное Господом Его Церкви, <...> состоит в том, что определённым на то в Церкви лицом, при изречении слов установления оно и после торжественной благодарственной молитвы, преломляется хлеб, который также как и вино, вкушается членами Церкви (Марка 14: 22-24; Матф. 26: 28; Лук. 22: 17,20; 1 Кор. 11: 23,25). Сим возвещением каждый раз оживляется в их сердцах воспоминание о Сыне Божьем и Он снова является их душе в своей кровавой красоте. Искупленные Господом должны, по данному Им святому благотворному поведению, до второго Его пришествия возвещать сею вечерею Его смерть, как единственную причину нашего спасения. <...>

Член 10-й. О церкви Господней: Мы принимаемся в Церковь Христову на земле посредством крещения (1 Кор. 12: 13), которое Господь учредил для нас в средство благодати (Еф. 4: 15-16; Еф. 10: 24,25), согласно повелению Иисуса Христа и Его Апостолов (Иоан. 17: 22; 1 Петр. 2: 5), также согласно примеру времён апостольских (2 Кор. 6: 16-17) и чтобы привести в исполнение все постановления Нового Завета (Мат. 18: 15-17). <...> Святое крещение и святая вечеря преподается как старцами, так и учителями (Деян. 10: 3; Деян. 20: 33,35; 2 Фес. 5: 8; 1 Кор. 9: 13-14). Должности старца и учителя могут соединяться в одном лице. С должностью старца или учителя совместно и то, если он будет иметь светское занятие; но при известных обстоятельствах желательно, чтобы он исключительно посвятил себя занятию своего духовного звания (Деян. 18: 3; Деян. 20: 33,35; 2 Фес. 5: 8; 1 Кор. 9: 13-14). А в случае, если этого пожелает община, она, согласно Божиим поведением, обязана дать ему пристойное соразмерно с её средствами, содержание (1 Тим. 5: 17,18; 1 Кор. 9: 7,14).

Служители Церкви (Диаконы) должны обладать означенными в Писании качествами (Деян. 6: 3; 1 Тим. 3: 8,12). Они помогают старцам и учителям в их должностях, в особенности же им предоставляются временные дела Церкви (Деян. 6: 1,4), т.е. её телесные нужды. <...>

Член 11-й. Об Освящении: Мы веруем, что без святости никто не увидит Господа (Евр. 12: 14; 1 Петр. 1: 15-16; 1 Фесе. 4: 3,7). Она есть следствие оправдания грешника пред Богом чрез веру в Иисуса Христа, и состоит с оправданием в непрерывной связи (1 Кор. 1: 30; Римл. 6: 2; Иоан. 15: 2). Она состоит в том, что по упразднении господства греха в сердце возрождённого (Рим. 6: 14,22), он, при постоянном влиянии Духа Святого (Римл. 8: 14), всё старание прилагает умирать для греха, который всегда пристаёт к нему <...>.

исполнять закон своего Бога (Евр. 8: 10; Псал. 118: 113) и приносить ему своё тело и душу в жертву живую и благоугодную Богу (Римл. 12: 1), через которую прославляется Он (I Кор. 6: 20). <...> Мы признаём, что сие наше освящение должно продолжаться во всю нашу жизнь (2 Кор. 7: 1) и что, даже при святом житии, мы имеем всегда нужду в прощающей благодати Божией чрез Кровь Христову (Евр. 4: 16; I Иоан. 1: 7).

Член 12-й. О Божественном Законе: <...> Божественный закон, еще в раю данный (Ос. 6: 7; I Иоан. 2: 7), и на Синае более подробно объяснённый (Рим. 13: 9), и Господом Иисусом славно прославленный (Матф. 5: 17; Гал. 4: 4-5; Филип. 2: 8; Ис. 42: 21), не поставлен вне силы и деятельности (Рим. 3: 31; I Кор. 7: 25), но, как и прежде, имеет свою пользу и правильное употребление (Рим. 7: 12; I Тим. 1: 8): а) Он влагает узду удила в челюсти грубым и необузданным страстям человеческим и сохраняет на земле уважение к Божией святости и правосудию (I Тим. 1: 9-10). б) Он даёт познание греха <...> в) Для возрожденного закон бывает светильником <...> который, будучи таковым по внутреннему человеку, находит удовольствие в законе Божиим (Римл. 7: 22), дабы он не уклонился с истинного пути <...> Что касается обрядовой части закона, то мы веруем, что она Христом вполне исполнена <...> то она и упразднена <...> и в жертве Иисуса, верою воспринятой, находится исполнение сей части закона (Гал. 4: 1,5). Но, что касается нравственно-моральной части закона, как она изложена в десяти заповедях, то мы веруем, что в ней на все века выражена сущность воли Божией (Мат. 19: 17-18,22,36,40; Еф. 6: 1,3; Иак. 2: 8,11-12) и что скорее пройдёт небо и земля, нежели одна йота или черта из закона (Мат. 5: 18). О субботе в особенности. <...> Мы считаем себя обязанными в течении шести дней трудиться старательно и добросовестно в делах нашего гражданского звания и употреблять все силы нашего тела и духа на пользу мира <...> Но тем не менее, эта заповедь, обязывает нас один из семи дней недели весь посвящать Господу и отдыхать в оный от работы (Деян. 20: 7), то есть оставлять безусловно всякую деятельность, относящуюся к приобретению пропитания, а равно также и всякую другую лишь мирскую работу, которая не есть крайне необходима (Матф. 24: 20), или не требуется любовью по примеру Христа. <...> День Господень (воскресный), по примеру первых христианских церквей, должен быть празднуем, как христианская суббота <...> для распространения Божественного познания и истинного благочестия, для сердечного соединения членов Христовых, также для труда царствия Божия. Мы признаём, что каждый должен в этот день чаще читать Священное Писание, что дети из оногo должны быть научаемы и что богослужение должно быть правильно посещаемо. Мы почитаем этот день за драгоценный дар Божий (Мар. 2: 27) и за совершенно необходимый для христианской церкви.

Член 13-й. О браке: Мы веруем, что брак учреждён Богом (Быт. 2: 24; Евр. 13: 14) для взаимного вспомоществования между мужем и женою (Быт. 2,18), для размножения рода человеческого (Быт. 1: 27-28) и для избежания блуда (I Кор. 7: 2,9). Веруем также, что муж может иметь только одну жену, а жена также только одного мужа при жизни обоих (Мат. 19: 4,6; I Кор. 6: 16).

Мы признаём, что христиане могут вступать в брак только в Господе с верующими. <...> Мы признаём, что развод, совершенный по причинам, несогласный с словом Божиим и вторичное вступление в брак, – непозволительны (Мат. 19: 6,8; 1 Кор. 7: 10,11), но в случае прелюбодеяния (Мат. 19: 9) и злоумышленного оставления (I Кор. 7: 12-17,15), мы веруем, что развод и вступление невинной стороны во второй брак, согласно Слову Божию может состояться. При разводах, как и при вступлении в брак, должны быть точно соблюдены условия гражданского порядка (I Петр. 2: 13).

Член 14-й. О гражданском порядке: Мы веруем, что правительство установлено Богом (Рим. 13: 1-2) и что оно облечено властью для защиты добрых и для наказания злодеев (Рим. 13: 3-4). Мы признаем себя обязанными оказывать безусловное повиновение всем его законам <...> если только они не ограничивают свободного исполнения обязанностей нашей христианской веры (Мат. 22: 31; Деян. 4: 19–20; 5: 29, 42), и тихою, безмятежною жизнью во всяком благочестии должны облегчать ему его трудную задачу. Мы признаём себя также обязанными, по повелению Божию, молиться за правительство <...> Мы веруем, что правительство и в Нов. Завете не напрасно носит меч; но имеет право и обязанность по Божественному закону, наказывать смертью (Мат. 26: 52; Быт. 9: 6) и употреблять меч против врага отечества, в защиту вверенных ему подданных; а потому мы считаем себя обязанными, когда потребует нас к тому начальство, нести повинности военной службы. <...> Однако, мы можем также сердечно соединяться с теми, которые не разделяют наших убеждений относительно клятвы и военной службы. <...>

Член 15-й. О втором пришествии Господнем, о воскресении мёртвых и Страшном Суде: Мы веруем во второе пришествие Господа нешего Иисуса Христа <...> в силе и славе. <...> Мы признаём день Его явления за венец искупления <...> ибо в тот день глаза всего мира увидят истину и чудное величие Его <...> и с ним Церковь – невесту Его (Лук. 21: 27-28; Кол. 3: 3-5; Откр. 18: 6, 9); ибо умершие во Христе телесно воскреснут, <...> увидят Его как Он есть; будут подобны Ему и будут царствовать с Ним. <...> Как Сын Божий всем тем, которые в вере служили Ему и последовали, – дает вечное блаженство (Мат. 25: 34; Рим. 3: 23; Откр. 14: 13), так и над всеми нечестивыми произнесёт приговор вечного осуждения (Мат. 24: 41; Римл. 2: 5; Фесс. 1: 10; 2 Петр. 2: 9; Откр. 6: 16-17). Мы твёрдо держимся ясных и определённых выражений Священного Писания, в которых как блаженство так и мучение человек после сей жизни изображаются неизменяемыми и веруем, что оба сии состояния вечны (Мат. 25: 86; -3: 12; - 25: 10-12; Мар. 9: 43,48; Лук. 13: 25,28; 2 Фесс.1: 7,9; Иуды 7: 13; Откр. 14: 11; Откр. 20: 10,15), так что не существует никакого перехода из одного состояния в другое и никакое спасение не возможно по смерти (Лук. 16: 24,26; Евр. 9: 27).

“Гамбургское вероисповедание” или “Исповедание веры и устройство общины баптистов” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rosbaptist.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=54:--&catid=89:2009-01-17-14-44-01&Itemid=232

Примітки:

¹ Онкен Іоганн Гердхард (1800–1884 рр.) – німецький пастир, богослов, засновник баптистських громад у Німеччині та інших країнах континентальної Європи. Онкен прийняв хрещення в 1834 р. й заснував у Гамбурзі першу баптистську громаду. З 1834 по 1851 р. його громада зросла до 3750 членів. Онкен організував Гамбурзьку місіонерську біблійну школу, пізніше перетворену в семінарію. У 1864 р. Онкен уперше приїхав до Російської імперії проповідувати Євангеліє. Завдяки кипучій місіонерській діяльності Онкена, до кінця його життя у Німеччині налічувалося близько 30 000 баптистів. Тільки в Гамбурзі він особисто охрестив 1022 чоловік.

² Датовано за часом укладання віросповідання.

Запитання до документа:

1. Порівняйте вчення баптистської церкви про Бога з традиційним католицьким чи православним.
2. Що для баптистів виступає джерелом віровчення?
3. Що документ говорить про походження Святого Духа?
4. У розумінні баптистів віра в Бога є абстрактним поняттям чи передбачає відповідні дії людини? Аргументуйте свою відповідь.
5. Які елементи віровчення принципово різнять баптистську церкву від православної, католицької церков?
6. Які рядки тексту вказують на строгу підтримку церковної дисципліни та високого морального рівня членів баптистських церков?
7. Як баптистське віросповідання характеризує таїнство причастя?

№ 10.6 (120)

Документ показує як у Радянському Союзі в 1960-х рр. в умовах державної антирелігійної політики активні віруючі відстоювали свої релігійні погляди. Таких активістів чекали репресії. Тотально організоване переслідування не обійшло Георгія Вінса¹. Влада запримітила у ньому авторитетного очільника непокірливих баптистів. Поданий уривок з автобіографічної книги Г. Вінса “У дорозі” показує типовий життєвий шлях, сповнений гонінь, віруючих в СРСР та демонструє стійкість їхніх переконань.

Спогади баптистського служителя, в'язня совісті Георгія Вінса про переслідування протестантів в СРСР

1990-ті рр.²

Осенью 1962 года в газете “Вечерний Киев” появилась большая гневная статья против верующих, где упоминались и мы с женой, а также был назван проектный институт, где я работал инженером, и номер школы, где жена преподавала английский язык. В газете приводились фамилии и других верующих Киева, получивших высшее образование в университетах и институтах Украины. Этот факт вызвал особое возмущение у автора статьи: “Как же так: советская власть дала этим людям высшее образование, а они верят в какого-то Бога? Да еще занимаются пропагандой религии, вовлекают в нее детей и молодежь, и при этом работают в советских школах и на предприятиях города Киева! Куда смотрит их начальство? Как их терпят на работе?” <...>

На следующий день после выхода “Вечернего Киева” статья стала предметом обсуждения во всех отделах института, где я работал... Я слышал отклики сотрудников: “Подумайте только: мы считали, что верующие – отсталые, малограмотные люди, древние старики и старухи! А тут – образованные люди, молодые специалисты верят в Бога, проповедуют Библию, и их так много! Это удивительно! Значит, вера в Бога – не мрак и отсталость? Интересно бы узнать об этом побольше!” Были и другие суждения: “Всех этих баптистов нужно сослать в Сибирь, на Крайний Север! Приближается 50-летие Советской власти, и баптистам нет места в нашем обществе!”

На третий день после опубликования статьи меня вызвали к секретарю партийной организации. В кабинете меня ждали сам Владимир Иванович Крюков, его заместитель Ефим Борисович Штульберг и председатель профкома Владимир Куракин...

На столе Крюкова лежала развернутая газета со статьей. <...> Ефим Штульберг спросил, указывая на газету:

– Что ты скажешь на это?!

Я пожал плечами:

– А что мне говорить? Я верю в Бога и этого не отрицаю. Да и вы все знали, что я верующий.

Владимир Куракин заметил:

– Знать-то мы знали, что ты верующий, хотя и наш групповой инженер. Но то, что после работы ты религиозный пропагандист – это мы только теперь узнали. <...>

Ефим Штульберг <...>:

– Георгий, расскажи нам о своей вере и как ты пришел к ней <...>

Я ответил, что верю в Бога, как Творца, сотворившего солнце, землю, луну, растительный и животный мир, и нас, людей. Я также рассказал им, как в 16 лет, когда мы еще жили в Сибири, я глубоко осознал, что являюсь грешником, и только Сын Божий Иисус Христос, который умер за грехи людей, может дать мне спасение и жизнь вечную. Летом 1945 года я принял водное крещение, в присутствии многих верующих дав Богу обещание жить для Него. Моя жена, Надежда Ивановна, тоже верующая с 15 лет. У нас трое детей: дочери Наташе 9 лет, сыну Пете – 6, и младшей, Лизе, годик. Мы – христианская семья, и не скрываем своей веры от детей, читаем с ними Библию, молимся, посещаем богослужения. Это – главное в нашей жизни.

Куракин спросил:

– А как дела на работе у жены? В статье написано, что она преподает английский язык в старших классах.

– Вчера в ее школе было профсоюзное собрание, после которого ее уволили. От моей жены потребовали, чтобы она отказалась от веры в Бога.

– Ну и что она им ответила?

– Ответила, что верит в Бога, и в этом смысл ее жизни.

– Георгий, а тебе не кажется, что вы не вполне современные люди? – спросил Ефим Штульберг – Вы с женой производите впечатление каких-то отсталых фанатиков. Подумай, ты закончил политехнический институт, твоя

жена – Киевский университет, и после этого вы оба – верующие?! И детей учите верить в Бога? Да это же дикость какая-то! Смотри, что получается: по воскресеньям ты – баптистский проповедник, у нас в институте – руководитель группы! Как это совместить?!

В таком духе беседа продолжалась около двух часов. Какое официальное решение они вынесли в результате ее, я так никогда и не узнал. Когда я выходил из кабинета, то буквально столкнулся с Запорожцем: он стоял у самой двери и, видимо, многое слышал. Запорожец резко развернулся и заспешил по коридору в строительный отдел, а затем и в другие отделы со своей потрясающей новостью: “Из кабинета секретаря парторганизации вышли три баптиста и один сомневающийся!” Конечно, его утверждение было явным преувеличением, но я знаю, что Бог дал мне в тот день возможность многое сказать о вере в Него руководителям института. <...>

В один из воскресных дней в июне 1963 года наше мирное богослужение в лесу недалеко от Киева было разогнано органами КГБ и милиции под руководством капитана КГБ Карася. Они напали на нас, когда мы молились в конце собрания, стоя на коленях. Нас было человек 150. Представители власти пытались арестовать проповедников, но большая группа молодежи окружила нас плотным кольцом. Это противостояние продолжалось более часа, затем нас оставили в покое, и мы пошли к электричке, чтобы вернуться в город.

Когда мы вышли из электрички в Киеве, на привокзальной площади работники КГБ, получив в городе численное подкрепление, снова совершили нападение на нас, пытаясь арестовать руководителей лесного собрания. Тогда мы запели христианский гимн, и все вместе пошли по улице. Работники КГБ и милиции стали избивать верующих, и 19 человек, в том числе и я, были арестованы. Нас поместили в Лукьяновскую тюрьму. Через день 14 человек отпустили, а пятерым из нас дали по 15 суток. Так началось мое личное знакомство с советскими тюрьмами.

Вернувшись на работу после 15 суток я узнал, что приказом директора института меня сняли с должности группового инженера и перевели в рядовые инженеры-электрики. Прошло еще два месяца, и меня вызвал для беседы директор института.

– Георгий Петрович, я вас защищал перед обкомом партии, сколько мог. Но сейчас вопрос стоит так: или вы – или я. Если я вас не уволю, то меня самого снимут с должности директора. Было бы хорошо, если бы вы сами подали заявление об увольнении по собственному желанию.

– Хорошо, я подам заявление, – согласился я. Эти события происходили в августе 1962 года.

Прошло более тридцати лет, и в 1995 году я посетил общину мессианских евреев в Киеве, где мне предложили сказать проповедь...

В конце собрания, во время вопросов и ответов, к микрофону вышел пожилой человек примерно моего возраста. Он повернулся ко мне (я сидел возле кафедры) и сказал: “Дорогой Георгий Петрович, вы наверно уже забыли своего сослуживца по проектному институту Изю (и он назвал свою фамилию). Да и неудивительно – с тех пор прошло более 30 лет! А я помню вас, потому

что многие годы следил за вашей христианской судьбой, читал все, что писали о вас киевские газеты, хотя и не верил газетам. Но главное: я хочу вам сказать, что теперь и я – христианин!..”

После собрания Изя подошел ко мне, и мы от души обняли друг друга. Я не знаю судьбы моих других сослуживцев, и в особенности тех трех руководителей института, которые беседовали со мной в 1962 году, но много раз, вспоминая прошлое, я молился о спасении их душ. Дай Господь, чтобы пред престолом Божиим можно было сказать: “В кабинет секретаря парторганизации в июне 1962 года зашли четверо: трое коммунистов и один баптист А спустя несколько десятилетий в вечности, у ног Христа, встретились четверо верующих!”

Винс Г. В пути [Электронний ресурс] / Георгий Винс. – Режим доступу : <http://www.rusbaptist.stunda.org/vputi.htm>

Примітки:

¹ Винс Георгій Петрович (1928–1998 рр.) народився в Благовещенську, у родині американського місіонера Петра Яковича Вінса, якого за активну релігійну діяльність було розстріляно 1937 р. У шістнадцятирічному віці Г. Винс присвячує своє життя служінню Богові і приєднується до церкви євангельських християн-баптистів. В 1946 р. Г. Винс з мамою, Лідією Михайлівною, переїжджає до рідні у Київ. У 1960 р. Г. Винс бере активну участь у створенні “Ініціативної групи”, що виступила проти ряду документів, прийнятих керівництвом ВСЄХБ під тиском державних органів, які суперечили принципам віровчення євангельських християн-баптистів. В 1964 р. ініціативники створюють Раду родичів в’язнів євангельських християн-баптистів. Мати Г. Вінса, Лідія Винс, очолювала Раду протягом 15 років. У вересні 1965 р. громади євангельських християн-баптистів, що підтримували діяльність “Ініціативної групи” створили окрему церковну деномінацію – Раду Церков євангельських християн-баптистів. Г. Вінса обрали секретарем Ради Церков. У 1966 р. його заарештовано та засуджено до трьох років таборів. У 1970 р. заарештовано також матір Г. Вінса. Її засудили до трьох років таборів загального режиму. У 1974 р. Г. Винс знову постав під арештом. На його захист виступає Ініціативна група із захисту прав людини в СРСР і академік А.Д. Сахаров. Справа Г. Вінса отримала міжнародний резонанс. Незважаючи на це Г. Вінсові присуджують до 10 років виправно-трудова таборів із відбуванням у Якутії. В 1979 р. указом Президії Верховної Ради СРСР Г. Вінса позбавили радянського громадянства й вислали із країни в обмін на двох радянських розвідників, засуджених у США за шпигунство на строк до 50 років. Тоді радянський уряд вислав із країни п’ятьох політв’язнів: Г. Вінса, О. Гінзбурга, Е. Кузнецова, М. Димшица й В. Мороза. У 1989 р. реабілітовано батька Г. Вінса – П. Вінса. В 1990 р. був реабілітований сам Г. Винс і указом Президента СРСР Горбачова йому повернули радянське громадянство.

² Датовано за часом написання книги.

Запитання до документа:

1. Яку роль в антирелігійній політиці відігравали викривальні статті у періодиці?

2. Про що свідчать полярні оцінки колег факту релігійної приналежності Г. Вінса?

3. Які рядки говорять, що Г. Винс користувався авторитетом серед колег і керівництва інституту?

4. Про що свідчить згаданий факт проведення богослужіння у лісі?

5. Якими адміністративними методами радянська влада боролася з

релігійними віруваннями людей?

6. На що вказує факт проведення громадського суду над дружиною Г. Вінса?

7. Які рядки документа дозволяють зробити висновок, що репресії проти протестантів мали зворотний ефект і зміцнювали їхню віру та формували позитивний образ віруючого?

8. Що документ повідомляє про віковий та соціальний склад баптистської церкви?

9. Які відомості про життя Г. Вінса надає документ?

№ 10.7 (121)

Документ вказує на необхідність коригування місіонерської та євангелізаційної діяльності п'ятидесятницьких церков в умовах інформаційного суспільства. Пастир церкви "Дім Хліба" (м. Сакраменто, штат Каліфорнія, США) Олександр Шевченко¹ в інтерв'ю кореспонденту Інформаційного вісника Тернопільського місіонерського інституту "Серце Допомоги"² звертає увагу на те, що церква має відгукнутися на новітні суспільні реалії запровадженням нових форм проповідання євангельських ідей.

Інтерв'ю кореспондента Інформаційного вісника Тернопільського місіонерського інституту "Серце Допомоги" з пастирем церкви "Дім Хліба" Олександром Шевченком про необхідність змін місіонерської та євангелізаційної діяльності п'ятидесятницьких громад в сучасних умовах

Липень 2011 р.²

Кореспондент: Обращаясь к истории миссионерства, скажите, пожалуйста, какой урок должны бы получить из него современные миссионеры для своей работы?

О. Ш.: В первую очередь, сама методика свидетельства о Христе изменилась, но не суть Евангелия.

Кореспондент: Почему методика?

О. Ш.: Потому что на сегодняшний день в обществе сложно встретить человека, который не знал бы кто такой Христос. Если не брать во внимание апостолов, которые доносили христианство, это была новая религия, новые идеи, имена, новое формулирование доктрин, новое мировоззрение, учение о воскресении. Все это изумляло народ.

Сегодня же, сложно в цивилизованном обществе найти человека, который не имел бы Библии. Лично я, считаю большой мудростью каждое десятилетие-двадцатилетие рассматривать методику и адаптировать ее в соответствии со временем, в котором мы живем, не разрушая принципов и сути. Например, возьмем Библию. Почему Библия была так много раз переведена? Главная причина – видоизменение языка, новые термины, новые понятия. В чем же ценность современного перевода Библии? – Как раз в том, чтобы донести нашему поколению главную мысль христианства их языком. Я думаю, что сегодня нужно изменить некоторые методы, не изменяя сути Евангелия.

Например, социальные сети – почему мы игнорируем это, почему думаем, что народ пойдет в церкви, будет заходить на наши сайты, порталы, если в то же время существует социальная сеть? Даже мирские разумные люди, не живут в розовых мечтах того, что люди будут восхищаться ими. Но они идут в социальные сети, создают свои страницы, идут к людям, потому что им не важно где будут читать их послания, смотреть их фото – на ютубе или же на концертах..! Они желают насадить свою идеологию, поэтому они делают это! Почему христиане не поняли этого? Почему христиане до сих пор живут в иллюзиях? Если говорить о миссионерском задании, которое поставлено перед церковью, я считаю, что нужно намного больше ориентироваться на общество.

Корреспондент: Историки говорят, что первыми миссионерами были Ордены католиков. Они достигли на своем пути успеха, были полностью отделены от привычной человеческой жизни, полностью отданы миссионерству. Насколько актуально и логично на сегодняшний день создавать подобные Ордены или же организации, где бы люди полностью оставляли все и, до какой то меры, были бы безумны ради Христа в формате миссионерства для других народов?

О. Ш.: Я думаю, что такие ордены могли бы быть вспомогательными элементами служения, хотя, само посвящение – это что-то намного больше, чем просто порыв; это образ жизни, который начинается с мыслей человека.

Не просто будь верен до смерти, когда дуло пистолета у твоего веса и у тебя решающий момент с Богом – ты или отрекаешься, или умираешь, но посвятить себя тогда, когда тебе не грозит физическая расправа и быть верным идеям своего учителя до глубокой старости. Сохранить бы это постоянство в добром деле, за этим следует слава, честь и бессмертие.

Корреспондент: Сегодня существует своеобразный термин “социальный евангелизм” или социальное миссионерство. Что вы об этом думаете?

О. Ш.: Лично я в какой-то степени считаю, что это и есть один из методов современной евангелизации, который очень ярко в свое время использовала мать Тереза. Ее главная методика состояла в служении людям, проявлении добра, поэтому я считаю, что сегодня делая добро и дела милосердия, мы проявляем образ христианства. Далеко не все могут стать миссионерами, пастырями, учителями – это относительно небольшой шар общества. В основном, все мы ходим на работу, обучаемся, живем “нормальной жизнью”. Я хочу этим сказать, что если люди будут рассматривать милосердие, сочувствие, уважение к нуждам другого человека как свое служение Богу, то это откроет наших “ближних” к Иисусу Христу.

Корреспондент: Если смотреть на некоторые примеры, которые я видел в социальном Евангелизме, то часто можно увидеть то, как люди делают добрые дела, не говоря об Иисусе Христе, ожидая, что эти дела сами по себе приведут к чему-то правильному. Или все же должна быть во всем этом проповедь Евангелия?

О. Ш.: Об этом можно много говорить, и в какой-то степени каждый проведет свою границу, поставит свои акценты, укажет на свое предназначение.

Есть страны, где нужно прямым текстом проповедовать, указывая на

Христа, на возможность исцеления, спасения, обновления. Цивилизованный мир же, не будет слушать тебя с такой проповедью, для него это не новость. Церквей, храмов, Библий сейчас очень много, здесь мне кажется, именно методика добра, милосердия, внимание до нужд других больше откроют людей к тебе. Я считаю, что хорошо, если человек сумел так построить отношения, что его самого спросят: “И все-таки, почему ты себя так ведешь? Почему живешь именно так?” До сегодняшнего дня все социальные проекты, которые мы делаем в цивилизованных странах – это золотая возможность завязать разговор, потому что на улице ты человека не остановишь для того, чтобы просто поболтать или спросить как дела. Не вариант это уже. Больше не работает. Но если мы участвуем в каком-то социальном проекте, то имеем большую возможность завязать разговор, засвидетельствовать о Христе или рассказать о своей вере. Поэтому я “ЗА” социальные проекты, за милосердие, за добродетель.

Кореспондент: В современной церкви определение миссионерства или евангелизма очень сильно переплетаются между собой и иногда даже не чувствуется разница в понимании этого. Как бы Вы определили термин “евангелизм” или “миссионерство”?

О. Ш.: Трудный вопрос и даже не знаю насколько я готов дать на него ответ. Думаю, что миссионер – это пионер или же первопроходец. Мы читаем о серьезных подвижниках, таких как Ливингстон в Африке или Тейлор в Китае, которые делали все, чтобы полностью войти в народ. Мы видим, что люди крестились в этот народ, выбрасывали свои красивые костюмы, традиционно стригли волосы и босыми шли туда, куда их призвал Бог. Другими словами, я не верю в возможность серьезных плодов и результатов в любой среде, без любви к душе народа, его фольклора, традиций, особенностей, кухни и самих людей. Любя душу народа, ты получаешь право, сам народ дает его, чтобы идти и говорить с ними.

Я до этих пор верю, мечтаю и надеюсь, что в один день я заговорю с обществом за пределами церкви. Я чувствую внутреннее глубокое благоговение потому, что у меня есть глубокое уважение к украинскому и русскому народам. Я много лет стыдился этого, но одного дня я услышал, что студенты корейцы учат русский, чтобы хотя бы раз прочитать Достоевского или Толстого в оригинале, настолько сильно они восхищаются русской мыслью. Теперь представьте, как много мы упустили, имея все это от рождения, но потеряв свои национальные таланты.

Возвращаясь к заданному вопросу, то миссионерство для меня значит нести Благоую Весть в языческие страны, а евангелизм – это проповедь Евангелия в более цивилизованных странах.

Кореспондент: Если смотреть на историю Старого и Нового завета, на историю христианства наших предков, то мы находим большое количество людей, посвященных, в каком-то понимании даже радикальных, безумных Христа ради людей. Они могли изменять общество, города, нации, но за это они, как правило, платили своей жизнью. Смогут ли в современном обществе среди нас подняться такие люди и пойти тем же путем, отдав себя и свою

жизнь за другие народы?

О. Ш.: Я всегда боялся громких заявлений, таких как, например, изменять народы, хотя вижу и понимаю, что так оно и есть. Даже в моем случае есть очень много позитивных свидетельств того, что делает наше служение, изменяя мир. Но, если бы сравнить Мартина Лютера – яркую личность в истории и Яна Гуса, о котором даже не все слышали, придется только жалеть о том, что Гус попытался сделать какую-то реформу, намного меньше, чем Лютер, и его за это сожгли. Но, без Яна Гуса никогда не было бы Мартина Лютера. Это не реально, потому что именно он стал тем миссионером, жертвой, платой за успех, который получил Лютер.

Интервью провела Михайла Резник.

Интерв'ю з пастором церкви "Дом Хлеба" Александром Шевченко // Інформаційний вісник Теніпольського місіонерського інституту "Серце Допомоги". – 2011. – Вип. 6. – Липень. – С. 4–5.

Примітки:

¹ Шевченко Олександр – учитель Слова Божого, організатор і керівник багатьох конференцій і семінарів у різних країнах світу. Народився у 1974 р. у Кривому Розі. У 1991 р. емігрував до США. З серпня 2005 р. – засновник та старший пастир церкви "Дім Хліба" (м. Сакраменто, штат Каліфорнія, США). Автор та ведучий телевізійних програм "Кут", "Позиція", ініціатор телевізійного проекту "Історія протестантизму в Росії". Президент телеканалу в інтернет-форматі "РЕМА".

² Датовано за часом публікації інтерв'ю.

Запитання до документа:

1. Чим пояснює пастир необхідність змін у проповіданні Євангелія?
2. Які риси віровчення п'ятидесятників можна виділити за документом?
3. Чому, на думку пастиря, важливим є переклад Біблії різними мовами?
4. Як оцінює пастир можливості Інтернету для євангелізаційної діяльності?
5. Як Ви розумієте запропонований принцип місіонерської діяльності: "потрібно набагато більше орієнтуватися на суспільство"?
6. Які форми місіонерської діяльності запропоновано?
7. Як можна охарактеризувати поняття "соціальний євангелізм"?

№ 10.8 (122)

Публікується фрагмент спогадів Михайла Бобика¹, диякона Церкви християн віри євангельської України. Автор звертає увагу на відданість людей служінню Богові у буденному житті, в умовах переслідувань з боку радянської влади. У спогадах акцентується увага на витоках поширення євангельського руху, подається порівняльний аналіз стану церкви та релігійності, активності віруючих радянських часів та сьогодення.

Спогади Михайла Бобика – віруючого Церкви християн віри євангельської України про релігійність людей радянської та сучасної доби
2010 р.²

Я народився в селі Сільце Бужеківське (зараз Квіткове) на Тернопільщині в

1944 р. У нашому селі ще з 1933 року був дім молитви – перший у регіоні. Духовну працю розпочав дядько мого батька Микола Бобик, який увірував на фронті в часи першої світової війни. Потім він ще з одним віруючим Теслюком пішли з проповіддю Євангелії по всій Галичині. Моя мама увірувала в дев'ятирічному віці. Моя бабця (мамина мама) була старшою сестрицею в католицькій церкві і поставила їй умову: або залишити нову віру, або ж забиратися з хати. Мама прибрала в хаті, зібрала вузлик і стала прощатися. Бабця не витерпіла її спокійної поведінки, скипіла й наказала почекати трохи, не йти з хати, доки вона сама не пересвідчиться, що ж то за віра така. Коли прийшла на зібрання, на першій же проповіді відчула, як у неї мимоволі потекли сльози. Коли другий проповідник став говорити, то в неї “мовби катаракта спала з очей” (так вона потім свідчила), і їй розвиднилося: “Як же я так вірила, не по Євангелії? А Євангелія ж одна у всіх християн!”

Мені також з раннього дитинства прищепили віру в живого Бога. Я пам'ятаю, що то був досить тяжкий час. Ми, п'ятеро дітей, лишилися без батька. Я мав усього три роки. Мало що пам'ятаю з того віку, потім, коли вже було сім років, пригадую, як мама була в лікарні. Ми залишилися з бабцею. Йшли взимку до лісу заготовляти дрова. Я плакав, коли зашпори заходили в руки та ноги. Нас посилали до школи, а не було в що взутися, одягтися. Ми рано мусили стати до праці. Пасли коні, вівці.

Я відмовився від вступу до комсомолу. Зі мною дискутували по декілька годин після уроків у школі. Пізно ввечері повертатися додому було страшно. Два тижні нас так випробовували. Насамкінець сказали, що якщо не дамо згоди на вступ до комсомолу, то кинуть до підвалу, де щурі нас з'їдять. Ми тоді перестали ходити до школи. <...>

У нашій хаті були благословенні молитви. Ми молилися, Бог являв Свою славу. Я бачив зцілення, чув пророцтва. Ми знали Бога не здалека, а зблизька, Бога живого.

Не можу сказати, що все було гладко, був я й неслухняний, як усі діти. Було так, що мама плакала через мій непослух. Однієї ночі Бог у мене забрав сон, і я молився, щоб більше ніколи маму не засмучувати. Після школи ми думали лише, де заробити на кусень хліба. Я пішов пасти колгоспну худобу. Мене попередили, щоб худоба не зайшла в болото, бо звідти ніхто не повертався. Одного разу вигнав на пасовисько телят, так захмарило, що стало темно, як уночі. Худоба вся зайшла на те болото. Я плакав і просив Бога допомогти, бо розумів, що в цій ситуації лише Він може допомогти. По милості Божій більша частина стада вийшла з болота, а решта вийшла аж на третій день. Усі ті дні я молився і просив Бога милості, бо як не дорахуються худоби, то не тільки я, а й рідні не зможуть розрахуватися. Це мені стало добрим уроком, як треба ревно кликати до Бога.

Коли мені було 17 років, то я поїхав до Львова, бо на селі не було ні роботи, ні платні, хоч складно було знайти роботу і в місті. Один майстер закріпив мене через високий зріст і запропонував вчитися на слюсаря в механічному цеху. Я надбав професію, зміг працювати й заробляти на прожиття.

Ми все здобували самі, сучасна молодь має все готове. Сьогодні християни можуть черпати духовну інформацію і через ЗМІ, телевізор, радіо, інтернет, але все це не замінить живого спілкування. О, як потрібно живе слово спрагненим серцям! Особливо в ці останні дні. Це зараз у мене декілька Біблій різних перекладів: і російська, і українська, і польська. А тоді мало у кого була Біблія. Хто мав Біблію, не дуже давав комусь, бо могла забрати влада. Тоді була спрага за Словом Божим, за зібраннями. Збиралися по хатах, сходилися поодиночці, з інтервалом, щоб не привернути увагу кадебістів.

Віруючий, котрий розуміє і знає любов Божу, буде шукати живого спілкування в церкві. Якщо в нас горить вогонь, про який Христос казав: “Я прагну, щоб він уже запалав!” (Лк. 12: 49), то він і вабить один до одного. Слово Боже каже: “Коли ви сходитеся, то в кожного з вас щось є...” (1 Кор. 14: 26). Тому ми потрібні один одному в живому спілкуванні, в церкві. Ми доповнюємо один одного. Раніше було, що як був у нас вихідний день (або спеціально ми заробляли вільний день), то їхали в інше місто, до церкви, аби лише мати спілкування з братами та сестрами по вірі, мати духовну втіху і спільне збудування, підкріплення у вірі. Часто зібрання проходили пізно ввечері, вночі, потім три години поспиш – і на роботу бігом зрання. Тепер молитовні будинки великі, а лавки вільні. А тоді бувало, що набивалися до хати, як сірники, але люди на те не зважали, і навіть дехто з плачем йшов додому, коли запізнювався і не встигав втиснутися до хати. <...>

То вже був час, коли не переслідували так, як у сталінські часи, але все одно не залишали в спокої. Мене стали чіпати, коли став проповідувати. Я міг проповідувати лише у Львові, а в селі – ні. Була така постанова влади. Але я на місці не сидів. Пригадую, були з тестем на служіння в одному селі. Кажуть, що приїхали з району, щоб не допустити нас на зібрання. Але ми сказали, що будемо проповідувати. Як стали гаряче молитися, то представники з району втекли. Саме тоді я зрозумів перший псалом, що не встоїть нечестивий на зібранні святих. Тоді оштрафували трьох місцевих віруючих, а мене ніхто не видав. <...>

Апостол Павло якимось так особливо написав у Посланні до филип'ян: “Улюблені...” (4:1). Його найбільшим бажанням було побачити їх – радість і вінець. “Стійте, улюблені, в Господі”. Коли ти неслухняний – почитай книгу Йони, коли ти нетерплячий – поговори з Йовом, коли ти слабкий в молитві – поглянь, як молиться Христос та Ілля. Коли в твоєму серці немає пісні – послухай пісні Давида. Нехай Свята Євангелія стане для вас книгою на кожен день, для будь-якої ситуації вашого життя і роз'яснює все потрібне для вас.

Благовісник. – 2012. – № 1. – С. 47–48.

Примітки:

¹ Бобик Михайло Миколайович (1944–2011 рр.) – диякон, помічник пастора львівської громади (Папарівка, № 1) Церкви християн віри євангельської України. Працював електрозварювальником на львівському заводі. Служив євангелістом у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях.

² Датовано за часом проведення інтерв'ю.

Запитання до документа:

1. Під час яких подій жителі населеного пункту близько сприйняли євангельські ідеї?
2. Як Ви вважаєте, чому під час Першої світової війни солдатам легше було сприйняти “нову” віру?
3. З якої церкви перейшли до протестантської деномінації бабуся та мати М. Бобика?
4. З якого віку М. Бобику прищеплювалася релігійна віра?
5. Чому діти віруючих батьків не хотіли вступати до комсомолу?
6. З чого складалося релігійне життя віруючих?
7. Чому в молоді роки життя М. Бобика мало хто мав Біблію і не спішив поділитися примірником?
8. Яку роль на думку автора спогадів повинна грати церква як соціальний інститут?
9. Підтвердіть рядками тексту палке бажання протестантів за радянських часів слухати Слово Боже?
10. Як радянська влада чинила перешкоди релігійній діяльності п'ятидесятників?
11. Які рядки говорять про бажання протестантів у повсякденному житті виконувати приписи Біблії?
12. Як характеризує сучасний стан церкви фраза: “Тепер молитовні будинки великі, а лавки вільні”?

№ 10.9 (123)

Документ розкриває сутність основної доктрини Церкви християн адвентистів сьомого дня щодо необхідності шанування суботи. Йдеться про те, що четверта заповідь Закону Божого вимагає дотримання сьомого дня, суботи, як дня спокою, дня особливого поклоніння й служіння. Субота розглядається як день радісного спілкування з Богом і між віруючими.

**Доктрина про шанування суботи віруючими
Церкви християн адвентистів сьомого дня**

2012 р.¹

Когда мне² было 18 лет (в то время я считался католиком) мой исповедник сказал мне кое-что удивительное. Он считал, что было вовсе не обязательно приходить на исповедь каждую неделю. Я пошел еще дальше и решил вовсе не ходить в церковь. Я посчитал религию личным делом. Примерно в это же время друг подарил мне Библию, и я начал ее читать. Я не понимал, что читал, но истории из Бытия произвели на меня большое впечатление. Мне нравилось читать и перечитывать их. Спустя три года я решил отправиться в путешествие по своей стране, взяв с собой гитару и некоторые книги, включая Библию. В молодежном общежитии я познакомился с молодым адвентистом, моим ровесником. Как-то мы завели разговор о религии. Этот разговор перерос в трехмесячное путешествие прекрасных открытий с моим новым другом, что навсегда изменило мою жизнь.

У моего друга было с собой несколько книг, и он дал мне почитать книгу под названием “Вести для молодежи”. Эта книга не сразу стала моей любимой, так как она, казалось, противоречила моему тогдашнему образу жизни. Мое же внимание привлекла другая книга под названием “Маранафа”. Она, несомненно, была любимой книгой моего друга и он читал ее каждое утро как какие-то “утренние чтения”. Заинтересовавшись, я попросил эту книгу и стал тоже читать ее. Эта небольшая книга открыла для меня не только окна, но и огромные двери. Я узнал о Втором пришествии Христа, незаслуженной благодати и прощении. Я также услышал призыв выполнять Божьи заповеди. Я узнал об Остатке и сделал наиболее замечательное открытие – я познакомился с Иисусом. Я принял Его своим Спасителем и сделал Его центром своей жизни.

Затем я решил пойти со своим другом в местную церковь, чтобы посмотреть, в чем заключалось “соблюдение субботы”. Та первая суббота стала образом жизни, который продолжался последующие 33 года. Продолжая изучение я понял, что творение субботы отличалось от других шести дней. Я осознал, что в субботу случилось что-то особенное, что отличало ее от других шести дней Творения. Бог прекратил творить и отдыхал в ту первую субботу, чтобы провести свободное время с нашими прародителями. Какое высочайшее назначение! <...>

Первая суббота была днем хвалы Создателя и памяти творения нашего мира. В этом смысле суббота обладает чем-то, чего нет у других дней. Особенным этот день делает не только то, что мы не делаем в этот день, но и то, что может делать с нами Бог в этот день, что и делает его днем радости.

Ни один из шести дней недели не может выступать в роли субботы, потому что только седьмой день является памятником Творения, учрежденным Творцом, в качестве договора с людьми, которых Он создал. Он освятил и благословил эти отношения с первыми людьми посредством этого особого времени. Седьмой день – единственный день недели, который назван в Писании. Другие дни названы относительно субботы. Есть первый день после субботы или день подготовки к субботе (Лк. 23: 54; 24: 1). Только седьмой день Бог называет Своим. Иисус называет Себя Господином субботы (Мк. 2: 27, 28). Иисус не подчеркивает Своего господства над всеми днями недели или над любым другим днем недели. В этом смысле человек является господином шести дней недели (Быт. 1: 28), но в субботу человек признает господство Бога – как Господина всего. Суббота – настоящий подарок Бога человеку (Мк. 2: 27). Это был первый день, который Адам и Ева провели в качестве детей Божьих и в качестве супружеской пары (Быт. 2: 1-3). В субботу мы забываем о наших повседневных битвах (Исх. 20: 8-11). Мы не просто отдыхаем: любой день недели подошел бы для того, чтобы быть днем отдыха. Разница между этим и любым другим днем заключается в том, что суббота предлагает не такой отдых, который подразумевает бездействие, а отдых для осуществления различных видов деятельности, подобных первой субботе в Эдеме. Согласно Иисусу, суббота является идеальным днем для благословения других. Это день смены деятельности, в центре которого находится встреча Бога с человеком – тем, кого Он создал из праха. Это прославление отношений между Богом и

человечеством, членами семьи и нашей связи со всем творением.

Суббота – это необходимость, а не только обязанность. Подобно тому, как для того, чтобы жить, мы нуждаемся в воздухе, свете, воде и пище, мы нуждаемся в субботе для того, чтобы жить по-настоящему. Это так же день поклонения, когда мы склоняемся пред Богом на коленях и признаем, что Он Господь. “Он сотворил нас и мы – Его” (Пс. 99: 3). Суббота возвращает нас туда, где мы должны быть. В другие шесть дней недели есть время для личных дел. Когда мы управляем своим временем и делами, всегда существует опасность, что мы можем начать думать о себе, как о равных Богу или даже выше Него. Нам нужна суббота, как еженедельное напоминание о том, что все, что мы делаем, можем сделать и даже наша способность планировать исходит от нашего Создателя. Суббота также является днем восстановления. Когда все в жизни кажется рушится, суббота зовет нас назад в Эдем. И снова Господь творит все из ничего. Наша слабость может превратиться в силу. <...>

Мы не только получаем благословения этого особого дня, но каждую субботу мы обновляем наш завет с Ним и публично подтверждаем, что мы хотим быть Божьими детьми.

Рауль Квируга, доктор богословия.

Доктрина о почитании субботы верующими Церкви христиан адвентистов седьмого дня // Адвентистский мир. Всемирный журнал Церкви христиан адвентистов седьмого дня. – 2012. – февраль. – С. 20–21.

Примітки:

¹ Датовано за часом публікації статті.

² Квируга Рауль – доктор богослов'я. На час написання статті був викладачем кафедри Старого Заповіту в адвентистському університеті Ривер Плейт. Пізніше переїхав в Болівію для служіння в Болівійському адвентистському університеті.

Запитання до документа:

1. Чим автор документа пояснює припинення відвідування католицького храму?

2. Яка книга з Біблії залишила особливе враження у автора у роки молодості?

3. Якими засобами адвентисти поширювали свою релігію?

4. Які віросповідні основи Церкви християн адвентистів сьомого дня згадуються у документі?

5. Які доктрини адвентистів є спільними для багатьох протестанських напрямків?

6. Охарактеризуйте згадуване в документі положення про так званий Залишок.

7. Як аргументує автор особливість шанування суботи?

10.2. Утвердження протестантської традиції в Україні (XVI – початок XX ст.)

Географічне становище українських земель обумовило поширення європейських процесів, в тому числі й реформаційних рухів. Цьому спонукав і кризовий стан, в якому опинилася православна церква в результаті української бездержавності.

Організаційне оформлення в Україні лютеранства відбулося в 30–40-х рр. XVI ст. Наслідками торговельних зв'язків з німецькими князівствами стало поширення серед купецьких, міщанських та ремісничих станів на Волині, Холмщині, Підляшші, Галичині лютеранських впливів. Лютеранство, поширюючись переважно серед німців, не мало значного успіху. Окрім того орієнтація лютеранства на домінування держави над суспільством не сприяла популярності цієї течії серед провідної верстви – шляхти.

Домінуючим протестантським напрямком у другій половині XVI ст. став кальвінізм. Носіями кальвіністських ідей на українських землях були прогресивні шляхтичі, які отримували освіту в європейських навчальних закладах. Вони стикнулися з реформаційними поглядами провідних верств населення. Консолідація з польським панством сприяла поширенню панівного у Польському королівстві кальвінізму.

Протестантизм проникав на Закарпаття у двох ранніх формах – лютеранства й кальвінізму. Але в цьому регіоні домінував кальвінізм, який набув поширення переважно серед угорців.

Значний імпульс розгортанню реформаційного руху надав прийнятий 1573 р. конвокаційним сеймом Акт Варшавської конфедерації. У ньому проголошувалася віротерпимість щодо всіх християнських віровизнань (див. документ № 10.10 (124)).

Підтримка протестантизму освіченими шляхтичами й вихідцями із середніх верств надала йому просвітницького характеру. Кальвіністи та лютерани до другої половини XVII ст. зробили значний внесок у розвиток культурно-освітньої справи на українських землях книгодрукуванням, організацією шкіл. Своєрідним аналогом протестантської постилли, яка популяризувала проповіді, пояснювала Святе Письмо, на українських землях стали учительні Євангелії. Окрім освітньо-духовного, вони мали ще національне значення, оскільки писалися рідною мовою та сприяли розвитку української мови.

У цьому відношенні вираженням української самобутності стало Пересопницьке Євангеліє. Переклад Євангелія так званою простою мовою, досить близькою до народної, зроблено у 1556–1561 рр. сином протопопа М. Василевичем та архімандритом Пречистенського монастиря Григорієм. Спочатку перекладачі працювали у родовому монастирі князів Заславських у Заславі, пізніше – у родовому монастирі пересопницьких князів у Пересопниці на Рівненщині. Фундаторкою перекладу виступила волинська княжна Анастасія Заславська.

Переклад Священного Писання народною мовою спрощував релігійну

полемику, яку проводили православні з католиками. Протестанти епізодично об'єднували свої дії із православними діячами у протистоянні католицькій церкві. Реформаційні ідеї рівності усіх віруючих перед Богом, необхідності особистого шукання істини, спасіння вірою віталися прогресивною частиною українського суспільства (дивись документ № 10.11 (125)).

Новий етап в еволюції протестантизму в Україні розпочався з другої половини XVIII ст. Політика російського уряду була направлена на інтеграцію України, зокрема – її південного регіону, який мав важливе значення в геополітичних планах царату. Вагоме місце в цій інтеграції відводилося імперській колонізації Півднялояльним до офіційної влади населенням, яке б послабило позиції українців як організованої спільноти. Помітну частку цих переселенців-колоністів складали послідовники протестантської етноконфесійної спільноти менонітів. Менонітські переселенці з'явилися в Україні вже у 70-х роках XVIII ст. внаслідок першого (1762 р.) і другого (1763 р.) маніфестів Катерини II. Найжвавіша менонітська імміграція почалася у XIX ст. Цьому сприяло видання ряду законів, в тому числі і “Жалуваної грамоти Павла I менонітам” від 1800 р., наведеної в документі № 10.12 (126). Переселення менонітів продовжувалося до 40-х років XIX ст. і стало важливою передумовою для зародження євангельсько-баптистського руху в Україні.

Своєрідним синтезом духовного християнства й пієтичного протестантизму став український штундизм. На першому етапі (30–60-ті рр. XIX ст.) штундизм репрезентували окремі нечисленні групи та поодинокі проповідники, які зазнали впливу німецьких пієтистів з українських колоній. Документ № 10.13 (127) містить доповідь від 2 липня 1869 р. херсонського губернатора до міністра внутрішніх справ про поширення штундизму в Херсонській губернії. Її аналіз дозволяє зрозуміти географію, джерела поширення та соціальну базу цього релігійного руху. Називаються перші проповідники, акцентується увага на ставленні православної церкви до штундистів. Наприкінці 1860-х рр. штундизм уже мав прихильників у багатьох районах України: у Катеринославській, Таврійській, Чернігівській, Полтавській губерніях, на Волині, Поділлі.

На другому етапі еволюції штундизму (1870–1880-ті рр.) чимало його прихильників стали баптистами, хоча уряд продовжував вважати їх штундистами – “особливо небезпечною сектою”. На початку 1890-х рр. штундистський рух майже повністю був поглинений баптизмом.

Перші громади баптистів з'явилися серед колоністів (переважно менонітів і штундистів) завдяки проповідям закордонних місіонерів І. Онкена, А. Лібіга, К. Бенціна, які у 50-х рр. XIX ст. приїздили до України. У 1861 р. водне хрещення прийняв від баптистів менонітський пастор з Хортиці Г. Вілер. 1862 р. він охрестив А. Унгера, котрий очолив течію братських менонітів, яка максимально наблизилася до баптизму. З цими іменами пов'язане виникнення баптизму серед українців (дивись документ № 10.13 (127)). У 1867 р. під впливом Ю. Цимбала водне хрещення за баптистським обрядом прийняли колишні штундистські керівники з с. Карлівки Т. Хлистун та І. Царенко та утворили першу групу однодумців. У 1884 р. на

з'їзді в с. Нововасилівці Таврійської губернії був створений Союз баптистів Південної Росії. Документи № 10.13 (127), 10.14 (128) відображають стрімке поширення цієї протестантської течії в усіх губерніях України.

Початок ХХ ст. став періодом зростання чисельності прихильників баптизму. Цьому сприяло видання указу Миколи II від 17 квітня 1905 р. “Про зміцнення начал віротерпимості” та маніфесту “Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на началах справжньої недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і союзів” від 17 жовтня 1905 р. Збільшення прихильників баптизму зумовило поступове оформлення розгалуженої церковної структури. Україна стала місцем багатьох з'їздів Союзу російських баптистів, створеного на основі Союзу баптистів Південної Росії. Під час Першої світової війни багатьох баптистів з України піддали репресіям. Їм було заборонено проводити з'їзди, друкувати періодику, велася потужна антипротестантська пропаганда.

Адвентизм в Україну був принесений німцями, які жили в Північній Америці, а також першими віруючими з Німеччини. Зародження адвентизму на вітчизняних теренах відбулося у 1870–1880-х рр. Документ № 10.14 (128) дозволяє побачити чітко відокремлення адвентизму на початку ХХ ст. із середовища пізньопротестантських течій та значне збільшення числа його послідовників.

№ 10.10 (124)

Публікується уривок акту, прийнятого на Варшавському конвокаційному сеймі¹, який гарантував свободу віровизнання в Речі Посполитій. У розробці тексту акту брали участь католики та протестанти. Учасники підписання акту зобов'язалися бути взаємно толерантними, зберігати цю толерантність у наступних поколіннях, бути солідарними в боротьбі за свободу віри при будь-якому урядові, який переслідував би будь-яку конфесію. Цей акт започаткував політичну боротьбу протестантів за визнання власних прав на українських землях у складі Речі Посполитої.

Акт Варшавської конфедерації 1573 р.

1573 р.

Ми, ради коронні, духовні та світські й усі лицарі та інші стани єдиної та неподільної Речі Посполитої з Великої та Малої Польщі, Великого князівства Литовського, Києва, Волині, Підляшшя, землі Руської, Пруської, Поморської, Жемайтійської, Інфлянтської та міст коронних.

Проголошуємо усім, кому це належить, на вічну пам'ять про те, що у цей небезпечний час, коли ми живемо без верховного пана короля нашого, розглянули ми все це уважно на з'їзді Варшавському для того, щоб наслідуючи приклад предків наших, самі між собою мир, справедливість, порядок і оборону Речі Посполитої утримати та зберегти змогли. Про це твердим та одностайним рішенням і святою обітницею собі всі спільно, у ім'я усієї Речі Посполитої, обіцяємо і зобов'язуємось вірою, честю і сумлінням нашим у подальшому жодного розбрату між собою не чинити, ані роз'єднання не допускати, як у

єдиній неподільній Речі Посполитій, ані одній частині без іншої володаря собі обирати, ані окремі угоди з іншими укладати. Але у відповідності до призначеного місця та часу зібратись усім коронним товариством і спільно та спокійно цю справу обрання короля згідно волі Божої правильно здійснити. А інакше на жодного короля не погоджуватись, аніж тільки з такою єдиною умовою, що нам спочатку права усі, привілеї та вольності, як ті, що існують, так і ті, які подамо після обрання, повинен він присягою затвердити. А саме у тому присягнути: зберігати загальний мир між роз'єднаними і різними у вірі та богослужінні людьми і нас за кордон Корони нікуди не тягнути жодним звичаєм, ані проханням королівським своїм, ані виплатою п'яти гривень на деревце, ані збору посполитого рушення без рішення сейму не проводити.

Окрім того, виступити проти кожного такого обіцяємо, хто б або інше місце та час для виборів короля собі обирав і призначав, або бунтувати під час виборів почав, або людей окремо наймав, або обранню, здійсненому за спільною згодою, опиратись посмів.

А оскільки у нашій Речі Посполитій існує значне непорозуміння у справі віри християнської, запобігаючи тому, щоб з цієї причини такого шкідливого розбрату не вийшло, який у інших королівствах ясно бачимо, то спільно обіцяємо за нас та нащадків наших, на вічні часи, присягаючи вірою, честю і сумлінням нашим, що ми, різні за віросповіданням, будемо мир між собою зберігати, і через різну віру та обряди крові у церквах не проливати, і через це позбавленням майна, честі, ув'язненням чи вигнанням не карати, і за допомогою жодної зверхності чи уряду таким справам ніяким чином не сприяти. І навпаки, де б її хто проливати хотів з цієї причини, усі мусимо тому завадити, хоча б це хтось за приписом декрету чи якимось судовим рішенням робити збирався.

Але цією конфедерацією нашою ми жодної зверхності як панів духовних, так і світських, над підлеглими їх не зменшуємо та підпорядкування жодних підлеглих панам своїм не змінюємо. І навпаки, якщо якісь безчинства у справах віри відбулися, то як і завжди було, так і зараз можна кожному панові непокірного підлеглого свого, як у духовних, так і у світських справах на свій розсуд карати. Аби усі пожалувані королівською владою церковні чини, такі як архієпископські, єпископські та інші різні маєтності нікому іншому не надавались, окрім духовних осіб римського віросповідання, мешканцям польським, згідно Статуту. А маєтності церкви грецької належить давати особам тієї ж грецької віри.

А оскільки мир значно залежить від того, чи протиріччя між різними станами були вгамовані, а між станами духовним та світським є значні протиріччя у справах світських поточних, обіцяємо усе це між собою владнати на наступному елекційному² сеймі. Правочинства порядок такий зберігаємо у силі, який собі кожне воєводство за загальною згодою постановило, або ще спільно постановить, що стосується також і справи оборони замків прикордонних.

Обіцяємо також то собі, що на призначені вибори короля збираючись, і знаходячись на місці, і повертаючись додому, ми жодного насилля над людьми

та поміж собою чинити не будемо.

Усіх цих речей обіцяємо за себе та нащадків наших неухильно дотримуватись, а також за них вірою, честю та сумлінням нашим відповідати. А хто б цьому чинити опір хотів і спокій та порядок у державі порушував, проти такого усі спільно виступимо через його порушення.

А для кращої упевненості в усіх цих описаних справах, приклали ми печатки свої до цього та власноруч підписали.

Ухвалено у Варшаві, на з'їзді Генеральному Коронному двадцять восьмого дня місяця січня року Господнього тисяча п'ятсот сімдесят третього.

Переклад С.С. Черкасова.

Volumina Constitutionum : [w 2 t.] / do druku przygotowali Stanislaw Grodziski, Irena Dwornicka, Waclaw Uruszczak. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – T. 2, vol. 1 : 1550–1585. – 2005. – S. 306–307.

Примітки:

¹ Конвокаційний сейм (від лат. *convocatio* – скликання) – сейм (станово-представницький орган в Речі Посполитій в другій половині XVI–XVIII ст.), на якому призначалися місце і дата виборів короля і великого князя та визначалися умови, які ставляться до кандидатів на престол. Конвокаційний сейм скликався після смерті монарха примасом Польщі – архієпископом гнєзненським, який вважався першим з сенаторів.

² Елекційний (коронаційний) сейм (лат. *elector* – той, що обирає) – сейм Речі Посполитої у XVI–XVIII ст., що скликався для виборів короля. Відбувався після конвокаційного сейму.

Запитання до документа:

1. Які категорії населення за документом отримували право свободи віросповідання?

2. Яке значення для поширення протестантизму мало те, що акт відмовляв у свободі совісті селянам, які були підпорядковані своїм панам, в тому числі і в релігійних питаннях?

3. Які рядки свідчать, що питання релігійної терпимості знаходилося в площині суспільно-політичних проблем?

4. Що документ говорив про вживання зброї, конфіскації майна, тюремного ув'язнення по відношенню до представників різних релігій?

5. Як характеризує Акт Варшавської конфедерації позиції протестантизму в Речі Посполитій, зокрема на українських землях?

№ 10.11 (125)

Документ дозволяє побачити формування реформаційних поглядів в середовищі української еліти наприкінці XVI ст. Представник Острозького культурно-освітнього осередку, шляхтич Христофор Філалет¹, у творі “Апокрисис, або відповідь на книжки про Берестейський собор, від імені старожитньої релігії грецької, через Христофора Філалета наивидку подана”, обґрунтовує реформаційні за своєю суттю ідеї безпосередньої богопричетності кожного християнина, рівності усіх людей перед Богом, правомірності індивідуальних шукань істин віри та спасіння особистою вірою.

Христофор Філалет про релігійні шукання українського суспільства
1597–1598 pp.²

Чи то правда, як дієписець твердить, що папа із своїми, ведучи людей грецької віри під свою зверхність, шукає не якогось пожитку свого в тому, але тільки духовної втіхи, згоди, любові християнської і постраху для єретиків та турків?

У нагадуванні своєму руському народу дієписець уживає таких слів: “А нам, католикам, що з вашого отого з’єднання прибуде? Нічого, а нічого! Окрім духовної втіхи та радості ангельської, якою з ними радіємо, від овець прибулих. Знаєте напевне: жодного пожитку, а дбаємо про нешукальну нашу до себе любов і про саме ваше добре збавлення — аж нічого свого світського не шукаємо, ані сподіваємося від вас”.

Коли б це все правда була, було б чому вірити. Але коли до правди й щось інше примішалось, нехай дієписець не має за зле, що йому не ціла віра в тій науці подається. Можливо, що є такі поміж римських католиків, котрі тим уявленням опоєні, що, не з’єднавшись із римським костелом, ніхто збавлений бути не може і із зичливості щодо нас та спасіння нашого, раді були б бачити наше з’єднання із римським костелом, не шукаючи в тому своїх приватних пожитків.

Але щоб дієписці та йому подібні тікавці, а що більше, аби папа римський, дбаючи про те наше з’єднання, прибутку свого не доглядав чи того в нас цілком не бажав? Не відаю, щоб мало статися, адже мали б відмінити звичай! Вельми давня є приповідка: “Двір римський не просить про вівцю або не прагне вівці без вовни”.

А що це правда, сама річ свідчить. Бо де тільки відтак є що скубти, туди римські начальні горнутья, туди тиснутья, там із кожної міри старання чинять, аби тільки свої прапорці розтягнути могли, а їх розтягаючи, відразу ж при першому вступі і правдиво передусім свої пожитки для себе звикли укріпляти. Свідчать про це всі християнські королівства, підлеглі папському послушенству, з яких щороку й досі вельми багато інтрати³ і провентів⁴ до Риму приходять <...>

У тих-таки містах королівських, його милості, в тому-таки часі нападали й на школи релігії нашої грецької, дітей та вбогих із них до своїх волочачи, б’ючи, саджаючи і всілякі над ними збитки чинячи.

У тому ж часі в деяких королівських, його милості, містах грецької релігії люди, попри давні звичаї, відкладалися від урядів, від цехів, від ремесел; почали утискати їх з інших різних мір у чиненні справедливості. Про це вельми багато є в різних містах протестацій учинених, котрі посвідчують, що, коли, кому і де сталося. Не буду їх тут, щоб не здовжувати оповідь, [перечислювати], готовий однак, коли хтось буде те вивідувати, багато прикладів привести тих начинених у містах королівських, його милостей, та інших насиль через нашу реквізицію.

Учинивши такий початок заборони та перешкод у набоженстві міщанам, підданим королівським, його милості, в містах Річі Посполитої та королівських, його милості, підемо далі: наступлено із утисками і на стан шляхетського люду.

Цього також є прикладів немало, однак, уникаючи довгот, пригадаємо для прикладу, що сталося з однією тут значною особою.

Коли приїхав уже з Рима владика володимирський, наскочив на двора її милості пані браславської, княжни Заславської, до церкви, в якій, згідно давнього звичаю, пресвітер відправляв, двері гвалтом вибив, речі, належні для відправи набоженства, одні побрав, інші порозкидав і отак явно великий гвалт учинив. Коли ж через те її милість протестацію чинила, сказав їй, що даремно протестує, бо цього тут, у Польщі, жоден суд судити не матиме змоги, а коли до папи, котрому вже віддав послушення, захоче його закликати, буде мати добрий дорожний клопіт, та й він матиме перед нею ту перевагу, що йому там дорогу не потрібно питати, бо вже її провідав, і так розуміє, що там за її милістю не постануть. <...>

Не є вашим милостям таємно і за минулими скаргами, і за теперішніми нагадуваннями: великі і правдиво невиносні не тільки на маєтності, здоров'я та поштивості, а й на сумління заходять зневолення та утиски наші. А що братією нас своєю звете і членами одного тіла Річі Посполитої називаєте, просимо: ужальтесь над утисненою братією своєю! <...>

Хто із смертних людей може собі привласнити завідування вірою, яка є від самого Господа Бога даром? Хто є такий потужний, аби умислом панувати і мав силу когось приневолити до віри в те, чого чиясь сумління не приймає, або невіри в те, що приймає? Нічого не є так добровільне, як набоженство та віра, так само й примус до неї і найбільший її ні в кому не сотворить, тільки позверхню облуду, що наслідує віру, а Господу Богу вельми мерзку; так само, як нічого не може справити в боязливих людях і між небоязливими розлиття крові.

Філалет Х. Апокрисис, або відповідь на книжки про Берестейський собор, від імені старожитньої релігії грецької, через Христофора Філалета нашвидку подана : уривки [Електронний ресурс] / Христофор Філалет. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/suspil/sus26.htm>

Примітки:

¹ Христофор Філалет (Мартин Броневський) (р.н. н. – після 1650 р.) – релігійний і культурний діяч. Син Прокопа Броневського, реформатора з Великопольщі, близького до Чеських Братів. Христофор Філалет схилився до об'єднання православних і протестантів у боротьбі з католицькою експансією. Автор першого православного полемічного трактату “Апокрисис...”, спрямованого проти Берестейської унії 1596 р., та написаного у відповідь на твір П. Скарги “Собор Брестський і його оборона”.

² “Апокрисис...” спершу вийшов польською мовою в 1597–1598 рр. Одночасно в Острозі – українською мовою в перекладі К. Острозького та Г. Дорофієвича.

³ Інтрата – чистий прибуток.

⁴ Провенти – земельний прибуток.

Запитання до документа:

1. Яким чином свідчило про реформаційні погляди Христофора Філалета використане ним у творі звертання до глави Римсько-католицької церкви?

2. Які рядки тексту вказують на бажання його автора обґрунтувати ідеї рівності усіх людей?

3. Про що свідчать наведені приклади дискримінації православної церкви з боку католицької?

4. Яку мету автор переслідував, ілюструючи факти дискредитації різних категорій православного населення?

5. Як автор спробував розвінчати уявлення про те, що спасіння можна отримати в лоні Римсько-католицької церкви?

6. Як характеризують стан Римсько-католицької церкви та ставлення до неї віруючих народні приказки згадувані у тексті джерела?

№ 10.12 (126)

Законодавчий акт, продукований за царя Павла I, підтверджував свободу віросповідання менонітських поселенців, звільнення їх від обов'язкової військової служби, право на отримання земельних ділянок. Грамотою регламентувалася комерційна діяльність менонітів в Російській імперії. Ця грамота у поєднанні з актом обмежувального характеру пруського уряду 1801 р. сприяла посиленню еміграції німецьких менонітів до Російської імперії.

Жалувана грамота Павла I менонітам

6 вересня 1800 р.¹

Мы, Павел Первый, Император и Самодержец Всероссийский и проч. и проч. и проч.

Снисходя на просьбу водворенных в Новороссийской Губернии Менонистов, которые по засвидетельствованию Начальства отличным трудолюбием и благонравием своим могут быть поставлены в пример прочим поселенным там иностранцам, и тем заслуживают особое внимание, Всемилостивейше восхотели Мы сею Императорскою Нашею жалованною грамотою не токмо утвердить все их права и преимущества, <...> даровать им и другие выгоды, заключающиеся в следующих пунктах:

1. Подтверждаем обещанную им и их потомкам свободу в беспрепятственном отправлении веры по церковным их установлениям и обычаям. <...>

2. Назначенные каждому семейству по шестидесяти пяти десятин удобной земли утверждаем им в неоспоримое и вечнопотомственное владение, с тем однако ж, чтобы из них ни малейшего участка, под каким бы то видом ни было, без воли учрежденного над ними Начальства в посторонние руки не уступать, не продавать и никаких на то крепостей не совершать.

3. Как всем ныне в России пребывающим Менонистам, так и впредь приезжающим Всемилостивейше дозволяем заводить, как в их селениях, так и в городах Нашей Империи, фабрики и другие для них нужные ремесла, торговать, в гильдии и цехи вступать, и произведение своих работ беспрепятственно продавать, сходственно с Государственными о том узаконениями.

4. По праву владения в дачах Менонистов, позволяем им пользоваться всеми угодьями и рыбною ловлею, варить пиво и уксус, курить хлебное вино, как собственно для своего употребления, так и на продажу в розницу на землях

им отведенных.

5. На землях, принадлежавших Менонистам, запрещаем посторонним людям строить харчевни и питейные дома, також откупщикам производить продажу вина и содержать шинки, без их согласия.

6. Обнадеживаем Императорским Нашим словом, что никто из Менонистов, ныне поселенных и впредь поселяющихся, ниже дети их и потомки, ни в какое время в военную или гражданскую службу, без их собственного к тому желания взяты и записаны не будут.

7. Освобождаем все их селения и дома от всякого рода постоев и квартирования, исключая того времени, когда где команды проходить будут, в таком случае поступать по квартирным правилам, равным образом увольняем от всяких казенных работ, с тем однако ж, чтобы мосты, перевозки и дороги, на их землях находившиеся, порядочно содержаны были, да и по общему распоряжению, участвовали они в содержании почты.

8. Всемиловитейшие жалуем всем Менонистам и их потомству полную свободу и власть распоряжаться собственным своим имением по произволу и благоизобретению каждого, за исключением однако же земли им от казны отведенной. <...>

9. Подтверждаем дарованную им прежде десятилетнюю льготу от платежа податей, распространяя сие и на тех, которые впредь в Новороссийской губернии селиться пожелают. Но как ныне по учиненному осмотру найдены они не в достаточном состоянии по причине бывших в некоторые годы неурожаев и падежа скота; при том же по тесноте в Хортицком урочище, предложено выселить некоторые семейства на другие земли: то в уважение их бедности и неимущества, Всемиловитейше простирая прежде данную им десятилетнюю льготу для тех, кои останутся на местах нынешнего поселения, еще на пять, для переводимых же на десять лет, повелеваем, дабы по пришествии уже сего времени платили они с отведенной им земли по шестидесяти пяти десятинам каждому семейству, по 15 копеек с десятины в год, освобождая их впрочем от всяких податей другого рода. Но выданные им в ссуду деньги взыскивать по прошествии означенной льготы с остающихся на месте в десять, а с переселяемых в двадцать лет, по равным частям.

10. В заключение сей Императорской Нашей жалованной грамоты, на права и преимущества Менонистам Всемиловитейше даруемые, повелеваем всем Нашим Военным и Гражданским Начальникам <...> оказывать им во всех случаях всякую помощь, защиту и покровительство.

Высочайшая грамота Менонистам “О подтверждении обещанной им свободы в отправлении вероисповедания по церковным их установлениям и обычаям” // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – Т. 26 : 1800–1801. – СПб., 1830. – С. 286–287.

Примітки:

¹ Датовано за вказаній в документі датою.

Запитання до документа:

1. Про що, на Вашу думку, свідчить гарантування менонітами

безперешкодного відправлення віри і збереження їх церковних звичаїв?

2. Які обставини спричинили включення до тексту грамоти Павла I пункту щодо військової служби менонітів (п. 6)?

3. На який термін меноніти звільнялися від податків?

4. Якими промислами дозволялося займатися менонітам?

5. Про що свідчать згадувані в документі матеріальні труднощі поселенців?

6. Чому уряд був особливо зацікавлений у заселенні менонітами Новоросійської губернії?

7. Які соціальні права гарантувалися менонітам?

№ 10.13 (127)

Документ подає відомості про початковий етап євангельського руху серед населення Херсонської губернії. У доповіді херсонського губернатора до міністра внутрішніх справ акцентувалася увага на перших громадах та служителях, характеризувалися основи віровчення, форми богослужіння, мотиви переходу православного населення до штундизму. Документ дозволяє зрозуміти, що виокремлення баптистських громад відбувалося на основі штундистського руху.

Доповідь херсонського губернатора до міністра внутрішніх справ про поширення штундизму в Херсонській губернії

2 липня 1869 р.¹

Кроме названних выше сект великоросского происхождения, возникших из-за буквы и обряда, среди малоросийцев губернии возникла в недавнее время новая секта, названная “штундом”. Штунд, существующий издавна в некоторых немецких колониях, состоит в том собственно, что немцы-лютеране, желая занять свободное от работы время полезными нравственными упражнениями, собираются для молитв, поучений и назидательного чтения, при чем иногда сохраняют однакож свое уважение к пастору и лютеранскую религию. Некоторые православные крестьяне, бывшие с малолетства в услужении у колонистов, усвоили немецкий язык, стали посещать штундовые собрания и на них постепенно отдалялись от православия и приблизились к лютеранству. Чиновник, командированный мною для собрания сведений о расколах, был в начале апреля в м. Игнатъевке и д. Основе Одесского уезда, По свидетельству чиновника, посланного Херсонским губернатором в 1869 г. для собрания сведений “о расколах” и посетившего м. Игнатъевка и д. Основа Одесского уезда, тамошние сектанты не возлагают на себя крестного знамения, не признают святых, неупомянутых в Св. Писании, не держат постов, не уважают православного духовенства и совершаемых им таиств и служб, признают за собой право толковать по своему Библию; но для избежания преследований, посещают храм и крестятся в нем, насколько требует приличие, исполняют таинства, без которых не могут обойтись: крещение и брак, иногда даже причащение; допускают православное погребение, но не считают нужным поминовение усопших, всех служб, которых могут избегнуть, избегают. При

посещении в конце мая д. Карловки Елисаветградского уезда, чиновник этот убедился, что тамошние штундисты положительно не ходят в церковь, детей не крестят, не исповедываются и не приобщаются св. Тайн, умерших хоронят сами и крестов на могилах не ставят, из праздников чтят только те, кои установлены в воспоминание событий упомянутых в Новом Завете; читая постоянно Св. Писание, они изучили его весьма твердо; св. предание и вообще авторитетов православной церкви не признают, в богослужении своем стремятся достигнуть простоты первых времен христианства и уже мечтают о правильной организации своей секты: они спрашивали, можно ли им просить о назначении к ним пастором крестьянина-собственника Михаила Ратушного, штундиста из д. Основы, приобретшего особенное значение. Совершение браков православными священником они допускают по необходимости, чтобы дети считали законными, но говорят, что в случае отказа в венчании, будут совершать браки сами, при свидетелях. В нравственном отношении все штундисты вполне одобряются и даже предпочитают православным. Моление их состоит в том, что собравшиеся сектанты размещаются на скамьях, как в церквах римских и лютеранских, и один из них, став у стола лицом к собранию, читает из книги, песни духовного содержания. По прочтении одной строки, все повторяют ее пением, потом читается и поется другая строчка и т.д. до конца песни. После нескольких песней, один из штундистов, став на колени, а за ним и все, произносит молитву. Во время этой молитвы собрание начинает плакать, всхлипывать и наконец переходит в рыдание. Явление это по видимому происходит весьма легко, вследствие привычки, усвоенной частым упражнением. Книга, по которой поются песни, озаглавлена: “приношение православным христианам, изд. 2 С.П.Б. 1864 г.” пропущена духовным цензором и заключает в себе собрание песен духовного содержания. В молитве, произнесенной от лица всего собрания, выражались милости, которые Бог ниспосылает им, недостойнство их этих милостей, и благодарность Богу за то, что он посылает им добрых начальников, “не таких как были прежде, которые пили их кровь” и затем возглашалось “аминь”, повторенное всем собранием. На вопрос о каких начальниках говорится: властях или помещиках, они объяснили, что это относится ко временам гонений на христиан.

23 июня я получил от исправника донесение, что крестьянин д. Карловка, Ефим Цымбал, 11 числа, днем, принял крещение в реке при колонии Данциг, от колониста кол. Старой Екатеринославской губернии Абрама Унера, и что вместе с Цымбалом приняли крещение и некоторые данцигские колонисты в числе 30 душ мужчин и женщин. Крещение это совершалось при чтении Евангелия и пении молитв на немецком языке, крещенные вводились Унером в реку в рубахах и погружались в воду. Из этого следует заключить, что штундисты колонии Данциг и д. Карловки принадлежат к числу баптистов.

Первоначально секта эта между православными обнаружилась в 1864 г. в близкой к немецкой колонии Рорбах Распольской волости Одесского уезда, в самом с. Располь, м. Игнатьевке и д. Основе. Сектанты малороссияне, по возвращении в дома свои, пустили было в пропаганду и собрания, устроенные ими, посещались одно время значительным числом их односельцев; но вскоре

сии последние признали их отступниками от христианской веры, потому собственно, что они не возлагают на себя крестного знамения, и удалились то них. Теперь православные односельцы их смотрят на них с презрением и никто из не живших у немцев, расположения к переходу в штунду не оказывает, заявляя впрочем, что сделались бы штундистами только, когда приказал бы Царь. В Игнатьевке и Основе осталось штундистов 27 муж. и 21 жен. крестьян-собственников. Далее штунд проник в смежные с Одесским уездом местности Ананьевского уезда, где оказалось 27 муж. и 17 жен. прозелитов: последние преданы церковному покаянию; Елисаветградского уезда в м. Любомировку секта эта занесена в 1867 г. одним из местных крестьян Рябошапко, бывшем в Ананьевском уезде. Сельское начальство и общество, по настоянию приходского священника, начали преследования от отступивших от православия телесными наказаниями, привязыванием к церковной ограде и посылкой распространителей секты, по приказанию Мирowego посредника, на работы в отдаленные волости на продолжительное время, до семи недель. 22 июня 1868 г. уездный исправник доносил мне, что Рябошапко повинился и стал ходить в церковь; но из поступившего ныне в губернское по крестьянским делам присутствие дела, собственно действия сельского начальства и Мирowego посредника, что Рябошапко и много жителей Любомировки в велики пост этого года не говели и на светлый праздник не приносили пасх для освящения. Возникновение секты в д. Карловке, к которой принадлежат 21 муж. и 12 жен. крестьян-собственников и мещан объясняется близостью к колонии Данциг, постоянными сношениями с сектами Одесского уезда и в особенности с главным из них Ратушным. К этому присоединился слух, неизвестно каким образом пущенный, что издание Нового Завета на русском языке и обращение его в продажу по дешевой цене, последовало по особому повелению Государя Императора именно дл того, чтобы народ познал “истинную веру”. Остальное население Карловки (125 муж.) смотрит на секту с тупым равнодушием, но сами, как говорят, к отступлению от церкви не имеют. <...>

В д. Карловке деятельность приходского священника была направлена большому извлечению выгод из своего служения. Штундисты начали рассуждать, что если священник так мало уважает таинства, что совершает их не иначе, как сговорившись о плате, то без сомнения и сам не верит в святость их. О подобном направлении деятельности некоторых священников я имею много сведений <...> Указывая на подобных священнослужителей, штундисты с гордостью сознают свое отделение от православия, говоря, что веру свою они выражают добрыми делами, избегая пороков и сквернословия, что и действительно осуществляют на деле. Таким образом, в настоящее время секта эта ничего особенно вредного в отношении правительственном и нравственном в себе не заключает, но при невежестве крестьян нельзя не видеть некоторой опасности в будущем от произвольного толкования ими Св. Писания. В отношении же к православию она <...> вредна вследствие способности ее распространиться со временем, когда народ разовьется и образуется, если вместе с тем не преобразуется духовенство наше. <...>

Секта штундистов, не говоря уже о немецких колониях, имеет и между

малороссянами своїх впливельних лиц. Таковими в особенности признается Михаил Ратушный, распространяющий свою деятельность и вне своей волости, так что Карловские штундисты заявляли желание иметь его своим пастором. Влиятельными признаются также крестьянин д. Игнатовки Герасим Виптан и в д. Карловке Бобринцкий, мещанин Голембиовский (неразборчиво) и Елисаветградский Воронов, около которых видимо группируются сектанты.

Губернатор

Генерал-майор [подпись]

История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы / [сост., ред., вст. ст., вст. очерк, прим., коммент. С. И. Головащенко ; редкол. : С. И. Головащенко, Ю. Е. Решетников, С. В. Санников]. – Одесса : “Богомыслие”, 1998. – С. 13–16.

Примітки:

¹ Датовано за вказаній в документі датою.

Запитання до документа:

1. Серед яких верств населення поширювалося штундистське віровчення?
2. На які джерела поширення евангельських ідей вказує документ?
3. Опишіть релігійну практику штундистів. Які її риси характерні і для інших протестантських течій?
4. Що документ говорить про моральність штундистів?
5. Що саме приваблювало православне населення у штундистів?
6. Кого з лідерів штундистського руху згадує документ?
7. Які повіти названі осередками поширення штундизму?
8. Як православна церква боролася з поширенням штундизму? Чи була ця боротьба успішною?

№ 10.14 (128)

Документ наводить статистичні дані про поширення евангельських християн та адвентистів у Київській, Волинській та Подільській губерніях. Джерело дозволяє конкретизувати географію поширення так званих сектантів, охарактеризувати початкові етапи становлення громад евангельських християн та адвентистів як окремих релігійних організацій.

Звіт генерал-губернатора про поширення “сектантства” в Київській, Подільській, Волинській губерніях

1910 р.¹

Всеподданнейший отчет Киевского, Подольского и Волынского
Генерал-Губернатора

Сектантство, занесенное в Юго-Западный край в 80-х годах прошлого столетия из соседней Херсонской губернии получило здесь настолько быстрое распространение, что к 1893 г. в крае, преимущественно в пределах Киевской губернии, числилось в 200 селениях свыше 1200 сектантских семейств с 5500 душами.

По последнему подсчету сектантов, произведенному в конце 1909 г.,

общее число их в Крае достигает 27000 душ, причем по губерниям они распределяются следующим образом: в Киевской губернии около 12000 душ, в Подольской – около 1000 и в Волынской – около 14000. <...> Большинство Волынской сектантов (свыше 8000 душ) – немцы-баптисты, тогда как сектанты Киевской и Подольской губернии почти исключительно коренные малороссы, отпавшие от православия. Наиболее распространительной сектой являются евангельские христиане (бывшие штундисты), выделившие из себя субботников и в последние годы адвентистов. Адвентистов в настоящее время насчитывается 661 душа <...>

История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы / [сост., ред., вст. ст., вст. очерк, прим., коммент. С. И. Головащенко ; редкол. : С. И. Головащенко, Ю. Е. Решетников, С. В. Санников]. – Одесса : “Богомыслие”, 1998. – С. 135.

Примітки:

¹ Датовано за вказаній в документі датою.

Запитання до документа:

1. З яких українських земель потрапили евангельські ідеї на Правобережжя?

2. Серед яких верств населення переважно поширювалося евангельське віровчення на Правобережній Україні? Порівняйте з документом № 10.13 (127).

3. Які чисельні показники німців-баптистів, евангельських християн та адвентистів наводяться у документі? Яку динаміку поширення евангельських ідей можна простежити? (порівняйте з документом № 10.13 (127).

4. Серед яких національностей поширювалися евангельські ідеї? Чим Ви поясните значне зосередження німців-баптистів у Волинській губернії?

5. Що документ повідомляє про виокремлення адвентизму як специфічного релігійного напрямку на українських землях?

РОЗДІЛ 11 РЕЛІГІЙНА ТЕКТОНІКА УКРАЇНИ У ХХ СТ.

11.1. Церква в Україні під впливом національної революції 1917–1920 рр.

Складовою часткою Лютневої (1917 р.) національно-демократичної революції був церковний рух. Він проявився вимогами відокремлення церкви від держави, свободи релігійних переконань, розширення доступу віруючим і нижчим ланкам церковної ієрархії до церковного управління, впровадження рідної мови в церковне життя, використання національних церковних традицій. Цей рух був широкий соціально та строкатий ідейно (документ № 11.1 (129)). Його очолила Українська Центральна Рада, ідейні засади політики якої щодо релігії і церкви були соціалістичними (документи №№ 11.2 (130) – 11.3. (131)).

У середовищі найбільшої з церков – православної – цей рух набував характеру боротьби за церковну самостійність українських епархій, їхнього відділення від Москви та запровадження автокефалії української церкви. Про це яскраво свідчать рядки праці безпосереднього учасника подій митрополита Василя Липківського, який у роки революції був парафіяльним священиком у м. Києві (документ № 11.4 (132)).

Логічним виявом активізації церкви стало скликання Всеукраїнського православного церковного Собору на якому розгорілася боротьба за церковні реформи. Робота Собору відбувалась в умовах гострого політичного протистояння, утвердження української державності та змін політичної влади. Якщо Українська Центральна Рада спочатку нейтрально поставилась до ініціатив церкви, декларуючи своє невтручання в її справи, і лише поступово еволюціонувала до ідеї підтримки національного церковного руху, то гетьманат Скоропадського одразу взяв курс на відновлення зв'язку церкви з державою (документи №№ 11.5 (133) – 11.6. (134)) та утвердження автономного статусу православної церкви у складі Московського патріархату. Відновлення патріаршества в Росії та його вплив на українські справи створювали серйозні перешкоди втіленню національних церковних реформ в Україні. Зміну зазначеної ситуації характеризує джерело (документ № 11.4 (132)).

Встановлення автономного статусу Української Православної Церкви собором (документ № 11.7 (135)) та затвердження його у Москві (1918 р.) не задовольнило більш радикальне крило церковної і політичної опозиції, яка повалила гетьманський режим. Директорія УНР, проголосивши свою владу в Україні у грудні 1918 р., вже 1 січня 1919 р. прийняла закон про автокефалію української церкви (документ № 11.8 (136)).

Розбудова національної церкви Директорією відбувалася на контрольованих нею територіях. Вона поживалася з осені 1919 р., коли на чолі Міністерства ісповідань УНР став Іван Огієнко (документи №№ 11.9 (137) – 11.10 (138)).

В силу військово-політичних обставин – звуження території контрольованої Директорією протягом 1919–1920 рр. і захоплення частини території України, з одного боку – білогвардійцями, що прагнули реставрувати російську державність, а з іншого – більшовиками, розбудова української

православної церкви втратила державну підтримку і правові умови для розвитку.

На території України, окупованій білогвардійцями, їхніми зусиллями розгорталося відновлення проросійських церковних структур, спрямованих на реставрацію “єдиної і неподільної Російської держави”. Військове командування білогвардійців активно включало українське православне духовенство в роботу з ідеологічного обслуговування своїх політичних інтересів (документи №№ 11.11 (139) – 11.13 (141)).

Більшовики проголосили відокремлення церкви від держави і свободу совісті. Проте їхній проект полягав у створенні політичного, правового, адміністративного, економічного, психологічного тиску на представників церков: їх лідерів, служителів, віруючих з метою витіснення церкви з суспільного життя та релігії з духовної сфери. В Україні він реалізовувався за сценарієм Росії, де більшовики встановили свою владу у жовтні 1917 р. і виступили з низкою законодавчих актів, узагальнених у формі декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” (23 січня 1918 р.).

Церковні організації і громадськість виступили проти цього декрету. Як типовий приклад протесту розглядаємо рішення сільського сходу (Таврійська губернія) (документ № 11.14 (142)) та циркуляр єпархіального законовчительського комітету (Катеринославська губернія) (документ № 11.15 (143)). Проте комуністична влада в Україні проігнорувала ці протести й, утверджуючись в Україні з початку 1919 р., взяла за основу свого відношення до церковних організацій і релігійної віри громадян згаданий декрет російського Раднаркому, про що свідчить документ № 11.16 (144). Протидія цьому декретові у будь-якій формі не допускалася. Інакше загрозували політичні переслідування і фізична розправа. Це був початок “червоного терору” проти духовенства і віруючих, який більшовики застосовували на усьому постімперському просторі (документи № 11.17 (145) – 11.18 (146)).

№№ 11.1 (129) – 11.4 (132)

Церква за часів Української Центральної Ради

21 березня 1917 р. – 1918 р.

№ 11.1 (129)

Текст газети, яку видавала Українська Центральна Рада, що виникла у Києві на початку березня 1917 р., передає настрої українського суспільства на початку національної революції. Він характеризує роль і місце духовенства у подіях, передає ставлення суспільства до церкви та її представників.

Інформація газети “Вісти з Української Центральної Ради” про демонстрацію у м. Києві

21 березня 1917 р.

Свято вільної України 19 березня у Києві

*“До бою сто тисяч
побірників стало”*

В теплих променях погожого весняного дня, що так гармонував з урочистим настроєм вільного громадянства, розпочалось се свято.

Великими ріками й малими струмочками з 10-ї год. ранку текли люди з усіх кінців великої столиці України до головного пункту – Володимирського собору, де вище київське духовенство, тепер з власної ініціативи, правило панахиду по Шевченкові.

А перед собором стояло українське військо під козацьким прапором, маяли численні знамена й прапори організованого по групах українства (робітники, чиновники, шкільна молодь, з учителями, селяни, і інш.), жваво йшла продаж першого числа “Вістей з Центральної Української ради”, розходились по руках друковані українські пісні, брошури, відозви. Пакунки сих останніх дощем падали з балконів і дахів будинків.

Сунуло з собору духовенство, окропило свяченою водою ближчі військові частини, а в 12 год. дня збори рушили в похід.

Гукнули оркестри, залунали могутнім співом численні хори, стріпонулись знамена, закипіло море людських голів <...>

От вихором налетіли вершники, зодягнені в старовинні козачі червоні жупани на чолі з п. Садовським.

Попереду йдуть представники Центральної Української ради, Українського військового комітету та комісар при Київським виконавчим комітеті п. Оберучев. За ними військо, за військом громадянство, і знову військо, знову громадянство – військо, громадянство, без ліку, без краю. <...>

Згідно з планом, маніфестанти прямують до Хрещатика, проходять ним, зупиняються трохи перед міською управою. На ній красується вже національний стяг. Голова Української Центральної ради професор Грушевський держить мову до народу й Виконавчого комітету м. Києва. <...>

Разом з п. Грушевським стоїть командуючий Київським військовим округом п. Ходорович, оддаючи честь українським знаменам, на яких горять гасла: “Хай живе вільна Україна!”, “Хай живе демократична федеративна республіка!”, “Хай живе на Вкраїні вільне козацтво!”, “Ще не вмерла Україна!”, “Слава Україні!”, “Хай живе національно-територіальна автономія України!”, “Самостійна Україна з вільною Росією!”, “Самостійна Україна з гетьманом на чолі!” та ін. Прапорів було більш 320 одних національних та ще більш десятка червоних робітничих з українськими ж написами про міжнародну солідарність робітничого класу. Оригінальні прапори були од українців католицької віри і од чехів-бранців. <...>

Святочному настрою маніфестації вельми допомогли військові оркестри, що їх було цілих 14, та ще 7 хорів, в тім числі один великий з’єднаний (студентський і п. Кошиця). То грають, то співають “Гей не дивуйте”, “Ще не вмерла Україна”, “Заповіт”, “Марсельезу” та ін. Надзвичайне враження справляє також картина повного озброєння мало не всіх військових частей, що прибули маніфестувати свої національні почуття і вимоги. <...>

З Хрещатика по Трьохсвятительській похід рушив до пам’ятника Хмельницькому. Тут перед древньою Софією, назустріч війську, що н свої чолі мало отамана, вийшло з церковними хоругвами духовенство. Задзвонили в

дзвони. <...>

Після короткої промови священника-українця віруюча частина української нації молилась “за мучеників України, гетьмана Богдана, Тараса і всіх, душу свою положивших за віру, родину і волю України”.

По панахиді відбулась посвята корогви українського війська, а потім перше прилюдне українське віче, на якому головою обрано було т. Антоновича. Промовцями на вічі виступали від духовенства священник, який казав на тему, що “в своїй хаті своя сила, і правда, і воля” від київського війська – підпоручик п. М. Міхновський. Після нього від селянства організованого в кооперативи, говорить п. Стасюк, що кличе стерти з пам’яті і з п’єдесталу монумента Хмельницькому слова “волимо під царя московського”.

Від українського с.-д. робітництва слово забирає т. Веселовський. Він каже, що немає волі без землі, немає землі без волі, і кличе до організації і дальнішої боротьби за соціалізм.

Молодь українська доручила сказати своєму бесіднику т. Єреміїву, що вона душу й тіло положить за свою та народну свободу. від українців-галичан тепло та щиро промовляв п. Сабат. Московською мовою вітав українців один з присутніх великоросів і українською – поляк п. Барташевич. В відповідь йому п. голова УЦР проголосив: “Полякам, що живуть на Вкраїні і разом з нами хочуть вірно і щиро працювати для добра України, наш братній привіт!”.

Після одногосної ухвали вічем резолюції¹, що подаємо нижче, п. Деомид Куницький заявив, що він жертвує десять тис. на будівлю української гімназії. Огрядний з себе п. отаман проїздить перед військом, вітає його і в відповідь чує: “На добре здоровя пану отаману!”.

Віче закінчилося. Поволі стали розходитись. Знамена несуть в штаб-квартиру українців, Педагогічний музей, з порога якого чуто останній гарячий заклик ставати до творчої праці на благо визволеного народу, що величною маніфестацією і приятелям, і ворогам своїм ясно показав, хто він і чого він хоче. Радісно розходились люди, яких було на святі біля 100 тис. (бо одного війська тис. 30), та гомоніли, що скоро за вільну Україну до бою вже мільйони побірників стануть.

Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 2. – 21 березня.

Примітки:

¹ Не публікується.

Запитання до документа:

1. Який характер мала описана демонстрація?
2. Охарактеризуйте склад учасників демонстрації. Про що він свідчить?
3. Що свідчить про релігійні почуття учасників демонстрації?
4. Якою була роль духовенства в ході демонстрації?
5. Які ідеї поширювали духовні особи, які брали участь у демонстрації?
6. Яке ставлення о релігійних почуттів громадянства продемонстрували під час демонстрації члени Української Центральної Ради?
7. Представники яких релігійних спільнот згадуються у тексті як

учасники демонстрації? Про що, на Вашу думку, свідчить цей факт?

№ 11.2 (130)

Документ містить витяг з 3-го Універсалу Центральної Ради, яким проголошувалася Українська Народна Республіка автономною частиною федеративної демократизованої Росії. Універсал окреслював ставлення Центральної Ради до питань віри громадян та церковного землеволодіння.

III Універсал Української Центральної Ради про церковні землі та свободу совісті

7 листопада 1917 р.

Народе український і всі народи України! <...>

Однині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України. <...>

Однині на території Української Народньої Республіки існує право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, кабінетські та церковні землі – касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по земельних справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів. <...>

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібранів, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами. <...>

Українська Центральна Рада

У Києві 7(20) листопаду року 1917.

III Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>

Примітки:

¹ Збережено орфографію документа.

Запитання до документа:

- 1. Пригадайте, які громадські сили та політичні партії сформували Українську Центральну Раду і за що вони виступали.*
- 2. До кого звернений універсал і яку політичну мету він проголошував?*
- 3. Яке ставлення до церковних земель демонструє універсал?*

4. Яке відношення до свободи совісті проголошено в універсалі?

5. Що, на Вашу думку, визначило деклароване універсалом ставлення до релігії та церкви?

6. Які події відбувалися у суспільному житті України та світу у час прийняття цього універсалу?

№ 11.3 (131)

Публіковані витяги з протоколів засідань Комітету Центральної Ради свідчать про неоднозначне ставлення цього органу до питань реформування церковного устрою в Україні. Тексти протоколів показують зв'язок церковного питання в діяльності Української Центральної Ради з іншими питаннями політичного характеру.

З протоколів засідань Комітету Центральної Ради про церкву

11–19 травня 1917 р.

1

11 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський. <...>

Розглядається наказ делегації до Петрограда і остаточно затверджується на вечірньому засіданні в такому вигляді.

Наказ делегації Центральної ради до Тимчасового уряду:

1. Добитися видання декларації в справі автономії України. <...>

8. В справах церковних – усунення владиків-великоросів і інших неприхильних виборній організації української церкви, в дальшій плані – признання принципу автокефальності української церкви, себто освободження її від синодальної власті. <...>

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом Євг. Онацький

2

17 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський. <...>

6. По докладу о. Ходзицького, делегата на це засідання Комітету від українського духовенства м. Києва, про бажання духовенства бачити в Центральній раді єпископа Дмитрія членом її, хоч би шляхом кооптації, ухвалено: справу з кооптацією єпископа Дмитрія перенести на пленум Центральної ради. <...>

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом Євг. Онацький

3

19 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський. <...>

1. В справі поширення друкарні Центральної ради ухвалено: звернутися до Бердичівського виконавчого комітету, щоб дав Центральній раді одну з машин, конфіскованих в друкарні Почаєвської лаври. <...>

Голова Центральної ради

Українська Центральна Рада : документи і матеріали: у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 1996– . – (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії).

Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. / [упоряд. В. Ф. Верстюк (керівник) та ін. ; ред. кол. В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1996. – С. 84–92.

Запитання до документа:

1. Який зв'язок між церковними питаннями та питаннями реформування інших сфер суспільної організації демонструють публіковані витяги з протоколів?

2. Чого вимагала Центральна Рада від Тимчасового уряду у сфері реформування церковної організації?

3. Про що свідчить прагнення духовенства мати свого представника у складі Центральної Ради?

4. Кого саме духовенство пропонувало до включення в Центральну Раду? Яке значення, на Ваш погляд, відіграла ця фігура?

5. Якою була реакція Центральної Ради на вимоги духовенства? Як ухвалене рішення характеризує політичний курс Центральної Ради щодо церкви?

6. Про що, на Ваш погляд, свідчить конфіскація Центральною Радою однієї з друкарських машин Почаївської лаври?

№ 11.4 (132)

Джерело показує взаємозв'язок націотворчих процесів та відродження української православної церкви. Митрополит Василь Липківський¹ у праці “Відродження церкви в Україні. 1917–1930” оповідає про початок боротьби за українізацію церкви в 1917–1918 рр. Автор характеризує учасників церковно-визвольного руху, підкреслює залежність церковної боротьби від військових інтервенцій, зміни політичної влади.

Митрополит Василь Липківський про національний церковний рух у 1917–1918 рр.

1917–1918 рр.²

Як тільки пройшли перші дні революції, не стало царя, українці відчули, що настала воля й Церкві треба братися за церковні справи при нових умовах. Правда, хоч настали нові умови, але “живий церковний інвентар”, як висловлювався єп. Антонин Грановський, цебто єпископат і духівництво, на Україні залишилось старе російське, але всі відчули, що Церква на Україні не може спокійно ждати у моря погоди, а повинна щось розпочати для свого порятунку. Запевне, це єпископи перші заворушилися: вони якось зовсім вшилися й ждали порятунку від московського всеросійського собору, що мав відбутись. Заворушилось міське духівництво та деяка інтелігенція, і от з його ініціативи уже в квітні-травні р. 1917-го по всіх українських єпархіях відбулись церковні собори. Це були перші єпархіяльні з'їзди за весь час російської доби,

на які прибула й велика кількість мирян, що взяли жваву участь в соборах, і на яких знято питання загальноцерковного життя. Вони були надзвичайно бурхливі, миряне за довге мовчання винагородили себе тим, що висловили вже все, що напекло їм, а найгостріше висловлювались проти хиб духовенства. Та з усіх тих змагань, що пройшли на соборах, все ж виникли дві головні думки: 1) що мусить утворитись якийсь інший, більш житьовий, парафіяльний і єпархіальний лад; 2) що на далі українські єпархії не повинні залишатись відокремленими, а мусить утворитися якийсь всеукраїнський церковний орган, що його може утворити лише Всеукраїнський церковний собор. Київський єпархіальний собор виробив проєкт нового статуту парафіяльного і єпархіального, що дуже не подобався старому консервативному духівництву, і воно ще міцніше захопилось за затримання всього старого без усяких змін, в надії, що скоро все мусить вернутися до старого... Думка про скликання Всеукраїнського Церковного Собору виникла на всіх єпархіальних з'їздах, а Київський з'їзд обрав навіть комісію по скликанню Собора під головуванням Димитрія³, єпископа Уманського. Комісія ця звернулася в Червні до Синоду, на чолі якого стояв тоді митр. Платон (потім Одеський), з проханням про дозвіл їй скликати Всеукраїнський Собор, але від митр. Платона одержано було відповідь, що “в Всеукраїнском Соборе не усматривається надобности вследствие имеющего быть в августе Всероссийского собора в Москве”. Після цього єп. Димитрій вийшов зі складу комісії, але інші члени не покинули праці. Коли відкрився в Москві Всеросійський Собор, вони звертались і до нього з своїм проханням, але від київських делегатів на цьому соборі одержали повідомлення, що там поставились до нашого прохання дуже негативно і з презирством, – мовляв, і “хахлы подняли нос”. Та досі в церковних зібраннях ще не досить виступав національний бік: духівництво, як і мирянство, поділилось не по національності, а по ідеології, на консервативне й прогресивне, і в тому, і другому брали участь і українці й росіяни. Але в державному життю на Україні тим часом клекотіло, суто національний бік висувався що раз більше. А це не могло не відбитись і на Церкві. Вже на єпархіальних з'їздах лунала українська мова, постали вимоги про незалежність від Москви, а трохи згодом в духівництві постав поділ на українське і московське. <...>

В вересні постав великий військовий поділ: відокремлювалось військо українське від російського, й на початку жовтня відбувались у Києві великі українські військові з'їзди. На цих з'їздах військові священники висунули й церковну справу, і от ці з'їзди винесли ухвалу, аби й українська церква була відокремлена від російської і теж прийшли до думки скликати Всеукраїнський церковний собор, і обрали для цього військовий комітет з своїх священників і вояків в складі щось з 30 чоловіка. На початку листопаду передсоборна комісія, обрана єпархіальним з'їздом, злилася з військовим комітетом, кооптувала до свого складу ще до 30 членів і так утворилась перша “Всеукраїнська Православна Церковна Рада”, як тимчасовий керівничий орган української церкви до скликання Всеукраїнського Церковного Собору. На чолі цієї Ради за бажанням вояків став архієпископ Олексій Дородницін⁴, що жив на покої в

Лаврі. Він був гарний, свідомий українець, палкий промовець, чим і прихилив до себе вояків, і наша рада жваво, чисто по військовому повела підготовчу працю по скликанні Собору; по всіх консисторіях навіть послано було вояків інструкторів, щоб на місцях підштовхували справу¹⁾. (¹⁾ Дійсним головою першої ВПЦР був військовий священник Олександр Маричів, що потім ганебно через часопис зрікся віри і церкви). Ця праця Всеукраїнської Ради зробила певний заколот по всій Україні, але викликала проти себе велику ворожість російських і консервативних елементів. Тодішній Київський митрополит Володимир поставився до нашої Ради дуже вороже, як до інституції самочинної й неканонічної. Та Всеукраїнська Церковна Рада послала від себе делегацію й до Москви, до самого патріярха Тихона, що недавно під большевицькими вибухами був обраний. Там уже знали про той бешкет, якого наробила Всеукраїнська Церковна Рада на Україні, і патріярх мусів дати своє благословенство раді на скликання Всеукраїнського собору, й послав для порозуміння з Радою своїх представників: Платона, потім митрополита Одеського, Євлогія, архієп. Волинського, і Пахомія, еп. Чернігівського. Прибувши в раду, ці єпископи після довгих змагань погодились нарешті на таку ухвалу: “Всеукраїнська Церковна Рада на чолі з єпископами українських єрархій є єдиний правний орган по скликанню Всеукраїнського Церковного Собора”. Після цього праця Всеукраїнської Ради по скликанню Собора пішла вже далеко спірніше і сам митр. Володимир прийняв на себе стан почесного голови Ради.

3. Всеукраїнський Церковний Собор 1918-го року.

Собор цей був призначений на 28 грудня 1917 року, але певна кількість членів на цей термін ще не зібралась і він розпочався лише 7-го січня 1918 року. Собор в загальному відбувся на підставі положення, складеного для Московського Всеросійського Собора. В склад собора входив єпископат, який складав з себе окреме коло і входив в президію собора, з нього ж вибирався й голова Собору; потім з кожного повіту прибуло по одному священнику і два мирянина, Всеукраїнська Рада, як передсоборна комісія, в повному складі (60 душ) ввійшла і в собор, від війська ввійшло 100 представників, всього було до 400 членів. 7-го січня в Св. Софії урочисто відбулось відкриття собору, потім перейшли в залю релігійно-просвітного общества, де обрано президію. За Голову Собора обрано єпископа Подільського Пимена, але він мав лише добре горло, а за голову в нього був митр. Антоній Храповицький⁵⁾. Потім собор перейшов до першої жіночої школи, де й жила й більша частина членів. Перед самим початком собору трапився неприємний випадок: митр. Платон від імени патріярха заборонив в Службі Божій архієп. Олексія Дородничина, і цим він виключався і з Собору. Причіпка була та, що Олексій не поїхав до Москви, коли патріярх його викликав, але за цим крилось бажання і приборкати Раду, знявши з неї голову і спекатись єпископа, що міг порушити згоду в колі єпископату. Платон, запевне, крутив, казав, що зараз зговориться з патріярхом і заборона буде скасована, але так вона й залишилась. Хоч єпископи склали з себе тісне охоронне коло, але більшість собору була виразно прогресивна і явно хилилась на задоволення українських вимог. Та не в добрий час зібрався собор;

тільки що він зорганізувався, поділився на комісії, ледве що почали працюю комісії, як залунали жахливі більшовицькі вибухи з-за Дніпра, почалась сумна громадська війна, Центральна Рада з своїм військом мусіла тікати з Києва, а разом з тим мусів припинити свою працю й розійтися Всеукраїнський собор (23-го січня). З огляду на жахливу жорстокість більшовиків все листування як Всеукраїнської ради, так і собору було знищено. Знищено було й список членів Ради й Собору. Та й Рада, що виконала своє завдання, скликала собор, вже як Рада не існувала. Але вона не хотіла зникати, чула свою недолю, й перетворилась в Кирило-Методіївське брацтво, до якого записалось і багато членів собору. Під час цієї більшовицької навали загинув митр. Володимир: “Товарищі” з’явилися до нього в Лавру ввечері 25 січня, вивели його за лаврську браму й розстріляли... Архієпископ Олексій Дородницін виїхав з Києва і скоро помер в Новоросійську. Та більшовики на цей раз не довго затримались в Києві: в лютому прибули німці з Центральною Радою, а в квітні замість ради було обрано гетьмана Скоропадського. Почалась тяжка реакція, виразний нахил до “єдиної неділімої”, підняло голову консервативне духівництво, до якого гетьман поставився з великою прихильністю. В травні зібрано було з цього духівництва і таких же мирян “елекційний собор” для обрання Київського Митрополита й обрано було запеклого ворога України, голову “Союзу Руського народу” Антонія Храповицького, а на червень оголошено було другу сесію Всеукраїнського Собору. Але по суті це вже не була друга сесія січневого собору, а зовсім уже окремий російський собор на Україні, бо склад членів його був зовсім інший. З представників вояцтва майже ніхто на цю сесію не прибув, бувша Всеукраїнська рада прибула в кількості 45 душ, а по епархіях єпископи перевели інші вибори на цю сесію і вибрали, кого самі хотіли, здебільшого з духовного учительства та інших безпосередньо собі підвладних осіб. Зібралось на цю сесію чоловік 300, більшість на ній (хоч й не так значна) була вже реакційного і протиукраїнського настрою, і в першу чергу вони взялися викинути з собору Всеукраїнську раду. Собор взявся за перегляд мандатів, і на тій підставі, що мандатів Всеукраїнської ради не існувало (їх, як відомо й соборові, було знищено, а нові видати було вже нікому, бо Ради офіційно вже не було), Собор більшістю ухвалив виключити бувшу Раду зі свого складу, запропонувавши Раді обрати з себе лише трьох, яких Собор включить в свій склад. Це, запевне, була велика неправда: Всеукраїнська Рада зарахована була в повному складі не на одну лише сесію, а на всі сесії собору, а тому перевірка її мандатів на 2-й сесії зовсім була зайва, тим більше, що всі її члени й персонально були відомі президії собору; але тут уже брало гору російське нахабство.

Всеукраїнська Рада, запевне, відкинула пропозицію про обрання з себе трьох членів на собор, подала соборові протеста й заяву, що вона не визнає його надалі Всеукраїнським собором і його постанови вважатиме нікчемними. Звільнившись від бувших членів Всеукраїнської Ради, собор уже жваво взявся за вирішення самих ґрунтовних питань щодо життя Української Церкви і вирішив їх майже одногосно. Було ухвалено, що Українська Церква й надалі мусить залишитися під зверхністю Московського патріарха, для керівництва ж

українськими церковними справами було обрано “Священний Синод” з 3-х священників і 3-х мирян (всі єпископи, здається, входять в Синод по сану, признаться не добре й пригадую); в члени Українського Синоду попали росіяни. <...> Обравши російський “автономний” церковний уряд для Української Церкви, собор цим закінчив свою сесію й розіхався “на жнива”. В вересні була зібрана ще одна сесія цього собору, але вона вже нікому не була цікава; вона відбувалася в Лаврі й нею цілком верховодив митр. Антоній Храповицький. Вона вславилася лише тим, що урочисто приймала в себе гетьмана Скоропадського, й видала “Соборне посланіє” до українського народу слухатися гетьмана Скоропадського, як рідного батька, у всьому йому коритися. Та український нарід як-би в відповідь на це “посланіє” повстав проти гетьманської влади, вигнав гетьмана, а разом з ним розбігся й собор 1918-го року і вже більше не збирався. Утворений ним “Священний Синод” залишився лише на папері й до праці так і не став.

На зміну гетьмана прийшла знов Українська влада під назвою вже Директорії; на чолі її уряду стояв Володимир Чехівський, дуже близький до церкви, вихованець Київської Духовної Академії. Він 1-го січня 1919 року видав уже державного універсала про автокефалію Української Церкви й утворення автокефального українського Синоду.

Липківський В., митр. Історія Української Православної Церкви. Розд. VII: Відродження Української Церкви / Василь Липківський ; [вст. і заміт. протопр. С. В. Савчука]. – Вінніпег, Канада : Trident press LTD, 1961. – С. 6–12.

Примітки:

¹ Василь (Липківський Василь Костянтинович, 1864–1937 рр.) – Архієпископ, Митрополит Київський і всієї України УАПЦ. Народився в с. Попудні Липовецького повіту Київської губернії у родині священника. У 1889 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. З 1903 р. протоіерей, директор Київської церковно-вчительської семінарії. У 1905 р. активно підтримував демократичний рух і виступав за реформи в церкві. У 1917 р. активний учасник руху за автокефалію української церкви. У листопаді 1917 р. – один із організаторів Братства Воскресіння Христа. У 1918 р. – учасник Всеукраїнського Православного Церковного Собору. З липня 1919 р. – настоятель собору св. Софії у Києві. Член Президії ВПЦР. 23 жовтня 1921 р. висвячений на єпископа в надзвичайний спосіб – пресвітерською хіротонією – членами Всеукраїнського Православного Церковного Собору. 1927 р. – на другому Соборі УАПЦ усунутий з посади під тиском державних органів. З 1923 р. неодноразово заарештовувався. 27 листопада 1937 р. страчений. Автор багатьох богословських, церковно-історичних та інших церковних праць.

² Датовано за часом описуваних подій.

³ Димитрій (Вербицький Максим Андрійович, 1869–1932 рр.) – архієпископ Українського екзархату РПЦ. Народився в с. Броварки на Полтавщині. У 1899 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. У 1910–1921 рр. – єпископ Уманський. 1918 р. – учасник Всеукраїнського Церковного Собору, заступник голови президії. У 1921–1924 рр. – єпископ Білоцерківський і Сквирський. З 1924 по квітень 1930 р. – єпископ Уманський. З 1925 р. – у сані архієпископа. Квітень 1930 – лютий 1932 р. – архієпископ Київський. Помер у Києві 1 лютого 1932 р.

⁴ Олексій Дородніцин (Анемподіст Якович Дородніцин, 1859–1919 рр.) – український православний церковний діяч, архієпископ Володимирський та Суздальський. Духовний письменник і богослов. Один із фундаторів УАПЦ.

⁵ Антоній (Храповицький Олексій Павлович, 1863–1936 рр.) – Митрополит Київський і Галицький РПЦ. Народився в с. Ватагіно Новгородської губернії в дворянській родині. У 1889 р. – ректор Санкт-Петербурзької духовної семінарії, архімандрит. З 1890 р. – ректор Санкт-Петербурзької духовної академії. З 1895 р. – ректор Казанської духовної академії. У 1902–1914 рр. – єпископ Житомирський і Волинський. З 1906 р. – архієпископ. У 1906–1907 рр. – член Державної Ради. 1911 р. одержав ступінь доктора богослов'я. З 1912 р. – член Святійшого Синоду. 1914–1917 рр. – архієпископ Харківський і Охтирський. 1917 р. возведений в сан митрополита. У 1917–1918 рр. – член Помісного Собору РПЦ. Один із трьох кандидатів на патріарший престол. Член Патріаршого Священного Синоду. 30 травня 1918 р. на Київському елекційному з'їзді обраний митрополитом Київським і Галицьким. У грудні 1918 р. заарештований військами Директорії УНР. 1919 р. емігрував з рештками армії А.І. Денікіна до Константинополя. У 1920–1936 рр. – на еміграції у Сербії. Зі створенням Російської Православної Церкви Закордоном на Соборі у Сремських Карловцях (1921 р.) очолив Вище церковне управління за кордоном.

Запитання до документа:

1. *Що мав на увазі митрополит В. Липківський, коли писав, що церква після лютневої революції “повинна щось розпочати для свого порятунку”? Про який “порятунок” йде мова?*

2. *Які кроки до українізації церкви здійснювало українське духовенство?*

3. *З числі ініціативи відбувалися єпархіальні з'їзди? Про що говорить факт скликання єпархіальних соборів?*

4. *Які верстви населення підтримали українізацію церкви?*

5. *Чому духовенство займало пасивну очікувальну позицію в середині 1917 р.?*

6. *Про що свідчить факт, що єпископ Димитрій залишив комісію щодо скликання Собору одразу після відмови митрополита Платона?*

7. *Як політична боротьба за незалежність України впливала на розгортання українського церковного руху? Яких організаційних форм набув церковно-визвольний рух?*

8. *Хто чинив опір відродженню української православної церкви?*

9. *Як прихід до влади Павла Скоропадського позначився на церковному русі, на характері роботи другої сесії Всеукраїнського собору?*

10. *Які рядки документа вказують на те, що гетьманат зберігав традиційну схему державно-церковних відносин?*

№ 11.5 (133) – 11.7 (135)

Документи часів Гетьманату Павла Скоропадського про питання віри

29 квітня – 9 липня 1918 р.

№ 11.5 (133)

29 квітня 1918 р. у Києві з'їзд хліборобів-власників обрав гетьмана України Павла Скоропадського, який того ж дня оприлюднив “Грамоту до всього українського народу” та “Закони про тимчасовий державний устрій України”. Ці документи заклали правову основу діяльності гетьманату. Нижче у витягах публікуються положення цих документів, що стосуються питань віровизнання та політики гетьманату у ставленні до релігії та церкви.

**Звернення гетьмана Павла Скоропадського
“Грамота до всього українського народу”¹**

29 квітня 1918 р.

Громадяне України!

<...> Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатущої колись-то України встає грізна мара голоду. <...>

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без різниці національності й віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі.

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський
Отаман Ради Міністрів М. Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ.

*Грамота до всього українського народу [Електронний ресурс]. –
Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18>*

№ 11.6 (134)

“Закони про тимчасовий державний устрій України”

29 квітня 1918 р.

Тимчасово до обібрання Сойму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуючих законах:

Про Гетьманську владу

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його у повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення. <...>

Про Віру

9. Первенствующа в Українській Державі є віра християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної. <...>

Гетьман всієї України Павло Скоропадський
Отаман Ради Міністрів М. Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ.

Закони про тимчасовий державний устрій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>

Примітки:

¹ Збережено орфографію документів.

Запитання до документа:

1. Яким чином Грамота характеризує історичні обставини, що привели гетьмана П. Скоропадського до влади?
2. Які рядки Грамоти до всього українського народу показують релігійні основи світогляду гетьмана?
3. Чи звертав увагу автор грамоти на віросповідні відмінності українського громадянства?
4. Поясніть причину того, що в Законах про тимчасовий державний устрій України питання віри висувається як одне з першочергових.
5. Який зміст вкладено у пп. 9-10 Законів?
6. Як Ви поясните причину проголошення православної віри первенствующою в Українській Державі?
7. Яке відношення до громадян інших національностей декларують “Закони”?

№ 11.7 (135)

З 20 червня до 11 липня 1918 р. у Києві тривала робота другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору. На цьому Соборі прихильники автокефалії Української Православної Церкви опинились в меншості, і церковна ієрархія російської орієнтації, на чолі з новим Київським митрополитом Антонієм Храповицьким, прийняла Статут про Тимчасове вище управління Православної Церкви в Україні. Згідно з цим статутом Православна Церква в Україні залишалася у залежності від Московської Патріархії і мала обмежені автономні права.

Статут про Тимчасове Вище управління православної церкви в Україні

9 липня 1918 р.

I.

§ 1. Православна Церква на Україні, найвища тимчасова управа яка організується на основі автономії, перебуває в канонічному зв'язку з Патріархом Всеросійським.

§ 2. Патріарху Всеросійському щодо Православної Церкви на Україні належать такі права:

а) Патріарх затверджує й благословляє Київського митрополита, а всіх єпископів українських єпархій затверджує священний Собор українських єпископів і благословляє Святіший Патріарх;

б) Патріарх приймає скарги на Київського митрополита і має право вищого (апеляційного) суду над усіма єпископами українських єпархій;

в) Патріарх благословляє скликання Церковного Собору на Україні;

г) Патріарх затверджує статут тимчасової Найвищої Управи Православної Церкви на Україні;

д) Ім'я Всеросійського Патріарха возноситься під час служби Божої по всіх храмах Православної Церкви на Україні.

II.

§ 3. Найвищим органом церковної законодавчої, урядової й судової влади є Український Церковний Собор.

§ 4. Український Церковний Собор скликається періодично раз на три роки, а у випадках виключної потреби і частіше.

§ 5. Український Церковний Собор складається з правлячих і вікарних єпископів українських єпархій (по посаді) і кліриків та мирян вибору на повітових зборах.

Примітка. Якщо нема вікарія, урядуючий єпископ може вислати на Собор замістителя і в пресвітерському сані.

§ 6. Безпереривно діючим виконавчим органом Найвищої Церковної Управи на Україні є Священний Собор всіх правлячих єпископів українських єпархій і Найвища Церковна Рада.

§ 7. Священний Собор єпископів скликається не менше одного разу на рік, доручаючи свої уповноваження в часі перебування в єпархіях тим єпископам, які належать до Найвищої Церковної Ради, до якої вступають на один рік по черзі, встановленій Священним Собором єпископів.

§ 8. Найвища Церковна Рада складається з трьох єпископів (поверх митрополита Київського), чотирьох кліриків (в тім числі одного псаломщика) і шести мирян, при чому клірики й миряни вибираються Українським Церковним Собором на три роки.

§ 9. На Українському Церковному Соборі, Священному Соборі єпископів і в Найвищій Церковній Раді головою є по посаді митрополит Київський і Галицький.

§ 10. Київському митрополитові належать стародавні церковно-богослужбові відзнаки: хрест на митрі, ношення при службі Божій двох панагій і переднесення хреста.

III.

§ 11. До Священного Собору єпископів належать справи ієрархічно-пастирського характеру, які стосуються переважно внутрішнього життя Церкви з обсягу:

а) віроучення, б) богослужіння, в) церковної управи, г) церковного суду і д) церковної дисципліни.

§ 12. До Найвищої Церковної Ради належать справи церковного громадського характеру, які стосуються переважно зовнішньої сторони церковного життя з обсягу:

а) церковно-адміністративного, б) церковного господарства, в) шкільно-просвітньої справи, г) ревізії и контролю і д) церковно-правових відносин.

§ 13. Для вирішення особливо важних справ, як ось: а) розгляд звітів з діяльності Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради, б) затвердження сміти [бюджету] прибутків і видатків по церковних

інституціях, в) справи скликання Українського Церковного Собору і г) всякої справи, яку Священний Собор єпископів та Найвища Церковна Рада знайдуть потрібним перенести на сполучене засідання Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради.

§ 14. Священний Собор єпископів і Найвища Церковна Рада подають на черговий Всеукраїнський Собор пляни, проекти й законопроекти й звіти з своєї діяльності.

IV.

§ 15. Українській Державі належить право контролю над витратою сум, які відпускаються з державної скарбниці і догляд за закономірною діяльністю органів церковної управи з погляду відповідності її державним законам.

§ 16. Представником Православної Церкви в Державі Українській і посередником між Церквою і державою являється митрополит Київський, як голова всіх органів Найвищої Церковної Управи.

§ 17. З боку Держави Української посередником між державою й Церквою є міністр ісповідань, який повинен бути православної віри.

§ 18. Митрополит Київський і Галицький бере участь в найвищій репрезентаційній державній установі.

§ 19. Цей статут тимчасової Найвищої Церковної Управи Православної Церкви на Україні перш, ніж його буде затверджено Святійшим Патріархом, подається на ухвалу Верховної державної влади з погляду відповідності державним законам.

*Мартирологія українських Церков : у 4-х тт. – 1987. – . –
Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. –
Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 41–43.*

Запитання до документа:

1. Пригадайте, якими були суспільно-політичні події в Україні на момент ухвалення Статуту.
2. Як можна охарактеризувати ступінь адміністративної самостійності Української Православної Церкви, визначену документом?
3. Який вплив на церкву в Україні зберігав Московський Патріарх?
4. Які владні повноваження закріплювалися за Церковним Собором?
5. Який статус мав Київський митрополит?
6. Про що свідчить склад Собору та Найвищої Церковної Ради?
7. Якою була роль держави у вирішенні питань церковного життя?

№ 11.8 (136) – 11.10 (138)

Документи часів Директорії УНР про національне церковне будівництво
1 січня – 23 листопада 1919 р.

№ 11.8 (136)

Державна підтримка національного церковного будівництва в Українській Народній Республіці подала прецедент проголошення української автокефалії державним законом від 1 січня 1919 р. Проголошений закон відкривав

перспективу для проведення національно-демократичних церковних реформ.

Закон Директорії про автокефалію Української православної церкви
1 січня 1919 р.¹

**ЗАКОН ПРО ВИЩИЙ УРЯД УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ СОБОРНОЇ ЦЕРКВИ**

1. Вища церковно-законодавча, судова та адміністраційна влада на Україні належить Всеукраїнському Церковному Соборові, постанови якого, коли мають церковно-державне значення або вимагають видатку грошей з державних скарбів, підлягають розгляду і затвердженню законодавчих органів.

2. Для керування справами Української Автокефальної Православної Церкви утворюється Український Церковний Синод в складі 2 єпископів, 1 протоієрея, 1 священника, 1 диякона і 3 мирян і одного священника від військового відомства. До скликання Собору, який обирає в члени Синоду і подає на затвердження Уряду, члени Церковного Синоду призначаються Вищим Республіканським українським урядом.

3. Відомству Синоду належать церковні справи: 1) релігійні, 2) адміністраційні, 3) господарські, 4) освітні, 5) контрольні та ревізійні.

4. В засіданнях Українського Церковного Синоду має присутність призначений для того міністром представник Республіканського уряду, який іменується державним представником і на обов'язках якого лежить: подавати інформації, роз'яснити закони, стежити за виконанням законів та постанов Синоду, які не порушують інтересів Республіки. Державний представник має право опротестування перед Радою Міністрів.

5. Церковна влада Автокефальної Української Церкви з її всім урядовим складом оплачується коштами з державної скарбниці відповідно штатам, установленим для цього додатково.

6. Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріярха не стоїть.

7. Український Церковний Синод для керування своєю діяльністю, а також для скликання Церковного Собору виробляє накази, які вступають в силу по затвердженні їх українським Республіканським урядом.

Голова Ради Народніх Міністрів – *В. Чехівський*
Міністр Культів – *Луна*

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 50–51.

Примітки:

¹ Датовано за часом прийняття закону.

Запитання до документа:

1. Про що свідчить факт негайного вирішення Директорією питання про автокефалію української православної церкви?

2. Чи можна вважати акт Директорії відродженням українських церковних традицій?

3. Як Ви розумієте факт проголошення верховенства церковно-законодавчої, судової та адміністративної влади в Україні Всеукраїнського Церковного Собору?

4. Про що, на Вашу думку, свідчить склад Українського Церковного Синоду?

5. Як Ви можете пояснити підпис під документом Володимира Чехівського – представника Української соціал-демократичної робітничої партії, яка проголосувала принцип свободи совісті громадян?

6. Чи відокремила церкву від держави Директорія, як того вимагали соціалістичні ідеали більшості її членів? Про що це свідчить?

№ 11.9 (137)

На території, що перебувала під владою Директорії УНР, не переривалося національне церковне будівництво. Уряд Директорії, міністерство ісповідань, очолене з 15 вересня 1919 р. професором Іваном Огієнком¹, активно сприяли цьому будівництву. Нижче публікується частина тексту відозви міністра ісповідань, яка мала програмний характер. З цією відозвою І. Огієнко звернувся до українського народу, вступаючи до виконання своїх державних обов'язків. Відозва мала яскраву національну спрямованість, закликала до консолідації всіх сил у боротьбі за українську державність та автокефалію української церкви.

З відозви міністра ісповідань Директорії УНР Івана Огієнка до українського народу

17 вересня 1919 р.

<...> Директорією 15 вересня мене призначено на Міністра ісповідань УНР <...>

Пристаюючи з Божою допомогою до важкої і відповідальної праці, вважаю своїм обов'язком звернутися до всього громадянства УНР з гарячим закликом до повного братерства, до щирого єднання і до одностайної допомоги в збудуванні нашої Народної Української Республіки і її автокефальної Церкви. <...>

Тяжкі обставини громадського й церковного життя під московським пануванням зовсім знищили автокефальну українську церкву і живу всенародну церковну працю на Україні. <...>

Голосно заявляю Вам, що я віддам всі свої сили, аби збудувати на Україні рідне українське Церковне життя на славу Божу на користь України. За Церков Христову буду кріпко стояти і зо всіх сил боронитиму її волю від всіх хто б на неї не нападав. <...>

Буде вжито всіх засобів до підвищення культурного й морального стану духовенства. Збирайтеся на зїзди і голосно скажіть мені про потреби свої.

Але щиро закликаю Вас, всечесні панотці, лавою стати до негайної праці збудування волі й державності Українського народу на релігійно-освітньому ґрунті. Відновіть в собі духа стародавнього пастирства, коли панотці йшли

плече в плече з народом, коли були вони найкращими заступниками народу в його релігійно-національному поступі. <...>

Селянство нехай бачить в вас національно-свідомих патріотів і най від Вас переймає цю свідомість. Отже, звертайтеся до парафіян з промовами рідною українською мовою, правте службу Божу з українською вимовою, святе Євангеліє читайте і тлумачте рідною мовою, освідомлюйте нарід про славне минуле України і Української автокефальної Церкви, переконайте своїх парафіян, що великий гріх їм буде перед Богом і незмитий сором перед людьми, коли вони, Ваші вівці національні, байдуже ставитимуть[ся] до своєї національності або й зовсім зрікатимуться її. <...>

Українське православне громадянство і славне вояцтво... Ставайте й ви міцними лавами до Церковної праці, відбудовуйте стару нашу православну автокефальну Українську Церкву. <...> Гуртуйтеся в Братства Церковні, в церковно-освітні й благодійні товариства, з повагою відносьтеся до церковної праці і до своїх панотців, як діячів на ниві Христовій.

До людей іншої віри не ставтеся вороже. <...> Не можна не рахуватися з тим, що греко-католицьке духовенство й громадянство в надзвичайно тяжких обставинах віками вели боротьбу за національну самостійність українського народу і виховали свій нарід в такій національній свідомості, що нею наші брати-галичани освітлювали і освітлюють і наше громадянство. Отже, бажаючи повного з'єднання всіх українців в релігійнім відношенні, як це було давніше до примушеного поділу їх, я буду служити й українському громадянству греко-католицької церкви, потреби його зустрінуть з мого боку щиру пошану і допомогу. <...>

Високошановне громадянство [!] Де нам найти загальний ґрунт, загартувати в міцну сталь всю людність на Вкраїні? Бог один, а ми всі його діти, і поміж себе – брати. З'єднаймося ж в гарячій любові до незалежної Боголюбивої України і до її Автокефальної Церкви. З'єднаймося в непохитній вірі, що ми їх збудуємо. <...>

Хто тільки Українець, хто дише повітрям України – ставай до праці на користь України і її Церкви. Тоді мир Божий настане на Вкраїні.

Кам'янець-Подільський.

Вересня 17 дня 1919 р.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8-9. Оригінал.

Запитання до документа:

1. Які, на Ваш погляд, головні ідеї відозви?
2. На яких основах міністр планував побудувати українську автокефальну церкву?
3. Яку роль відводив І. Огієнко національній свідомості в процесі церковного і державного будівництва?
4. До яких соціальних верств адресовані заклики міністра ісповідань?
5. На які шляхи церковного і державного відродження вказував І. Огієнко?

6. Яким було ставлення міністра ісповідань УНР до представників неправославного віровизнання? Про що, на Ваш погляд, свідчила його позиція?

№ 11.10 (138)

Міністерство ісповідань УНР часів Директорії вело активну роботу по втіленню в життя державного проекту розбудови національних основ церковного життя. З цією метою протягом 1919–1920 рр. було розроблено чимало законопроектів і видано постанов Міністерства, зокрема: про Раду Міністерства ісповідань, про українські церковні братства, про тимчасові штати Українського Синоду, про утворення Комісії з перегляду Святого Писання та інших богослужбних книжок, про асигнування коштів на утримання інспекторів при духовних консисторіях та ін. Серед цих напрацювань, які отримали підтримку Директорії, був законопроект, текст якого вводить до наукового обігу.

Пояснювальна записка до законопроекту Міністерства ісповідань Директорії УНР про державне фінансування заходів з українізації богослужіння

23 листопада 1919 р.¹

Пояснююча записка до законопроекту Міністерства Ісповідань про відпуск з Державної Скарбниці 504 000 гривень на переведення в життя українізації Служби Божої.

Українізація Богослужіння в церквах нашої держави визнається справою необхідною і негайною.

Одначе, повної українізації, поки немає перекладу всього круга богослужбових книжок, виконати неможливо. Тому-то доводиться обмежитися тим часом заведенням Служби Божої хоча й по книжках московського видання, але з українською вимовою. Переведення такої українізації можливо й зараз. З огляду на це вже зроблено відповідне розпорядження, видано відповідного наказу, в якому, між іншим, дано й вказівки філологічного характеру за для українізації вимови. Але ж українізація вимови, хоча вона повинна бути переведена негайно й рішуче, вимагає великої обережності. Справа ця дуже делікатна, вона торкається того боку духовного життя, що найбільш консервативний й разом з тим дорогий та святий для християнина.

Невміле переведення її може дати цілком небажані наслідки, що можуть мати шкідливий вплив навіть і на справи державні. Особливо це може бути тоді, коли люди, мало освічені, яких є досить серед українського духовенства, почнуть, за браком належної уваги та уміння, не стільки українізувати, скільки псувати богослужбову мову.

Тому-то я й визнаю, що одного розпорядження про українізацію вимови й тих вказівок. Які дано в наказі, ще не досить. Не всі добре знають грамоту не тільки української, але навіть і московської мови, а тому для таких священиків, дияконів і псаломщиків не всі вказівки наказу будуть зрозумілі.

Зважаючи на це та додержуючись правил педагогіки, які цілком можуть бути пристосовані й до цієї справи, я визнаю необхідним завести тимчасовий інститут керівників по українізації богослужбової вимови.

Завдання їх буде з'ясувати вимоги наказу, прикладами показувати, як повинна проводитися українізація богослужбової мови й живим впливом в цій живій справі не тільки прискорити українізацію, але й поставити її на належний шлях.

На мою думку, керівників треба призначити по 3 на кожний повіт. Прибувши в благочинницький округ свого району, керівник повинен бути через благочинного запросити на пастирське зібрання всіх, а як округ великий, то спершу тільки одну частину виключно панотців..., прочитати з ними наказ про українізацію, дати відповідь на різні щодо цього питання, розв'язати ті або інші сумніви, які звичайно викликаються переведенням в життя нового закону. Таким чином, хоча це по суті будуть курси, але по своїй обстановці вони матимуть характер приватної бесіди, не будуть носити характеру такого, який міг би ображати старих та заслужених панотців і викликати в них ворожий настрій до справи.

Закінчивши діло з одною частиною панотців, керівник в другому місці округи улаштовує таке ж зібрання другої частини їх. Потім в такому ж порядку він повинен вести бесіду з псаломщиками й дияконами.

На протязі одного місяця керівник може закінчити свою роботу в призначеному для нього районі.

Крім цього, по повітових і губерніальних містах буде улаштовано відповідні обов'язкові для духовенства курси по такій програмі:

Українська вимова Служби божої – 3 г[одини];

Історія Української Церкви – 3 г[одини];

Історія Української Літератури – 3 г[одини];

Історія України – 3 год[ини].

На все це потрібні кошти по такому обрахунку:

1) 30 інструкторів для українізації на місцях, по 8 000 грив[ень] кожному місячно (це йде на утримання, на харч, на роз'їзди), на 2 міс. – 240 000 гр[ивень].

2) На утримання 20 курсів для духівництва по 100 грив[ень] за лекцію, по 12 лекцій на курсах, по 1 200 гр[ивень] за курси, а всього 24 000 гр[ивень].

264 000 [гривень].

Міністр ісповідань проф. І. Огієнко

За директора департаменту Г. Левицький

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 6. Засвідчена копія.

Примітки:

¹ Дата затвердження законопроекту Директорією УНР.

Запитання до документа:

1. На вирішення якої проблеми, судячи з документа, були спрямовані зусилля Міністерства ісповідань УНР?

2. На Ваш погляд, чи розуміли очільники міністерства складність проблеми впровадження української мови у богослужбову практику? Аргументуйте свою відповідь рядками документа.

3. На кого покладалася основна робота з організації впровадження української мови в богослужіння?

4. Як Ви розцінюєте ініціативу Міністерства ісповідань про влаштування обов'язкових курсів для духовенства за пропонованою програмою?

5. Чи можна вважати заходи Міністерства ісповідань силовим варіантом українізації церкви?

6. Про що свідчить факт асигнування коштів Директорією на програму впровадження української мови у богослужбову практику?

№№ 11.11 (139) – 11.13 (141)**Документи білогвардійського окупаційного режиму в Україні про роль церкви у відновленні Російської держави**

3 жовтня 1918 р. – 1920 р.

Частина території України, зокрема південна, у 1919–1920 рр. була зайнята білогвардійськими військами генерала Денікіна та барона Врангеля. Білогвардійці відновлювали державний статус релігійних організацій, забезпечували пріоритет розвитку православної церкви, використовували духовенство для досягнення своїх військово-політичних цілей. На територію українських губерній поширювало вплив, сформоване у Ставрополі у травні 1919 р. Тимчасове вище церковне управління на південному сході Росії.

№ 11.11 (139)**“Положення про управління областями, які займає Добровольча армія”**

3 жовтня 1918 р.

Впредь, до воссоединения разрозненных частей Российского Государства и создания законной обще-русской власти, высшее Управление областями, занимаемыми Добровольческой Армией, осуществляется на основании нижеследующего временного Положения:

Временное положение об управлении областями, занимаемыми Добр. Армией.

РАЗДЕЛ I.

1. Вся полнота государственной власти в областях, занимаемых Добр. Армией, принадлежит В.Г.Д.А. (Главнокомандующему Добр. Армией).

2. В областях, занимаемых Добр. Армией, сохраняют силу законы, действовавшие на территории Российского Государства до 25-го октября 1917 года с изменениями, вытекающими из настоящего положения, а равно из имеющих быть изданными на основании его законов.

3. Все граждане Российского Государства, без различия национальности, сословия и вероисповедания, пользуются в сих областях равными правами

гражданства. Особые права и преимущества, издавна принадлежащие казачеству, сохраняются в неприкосновенности.

4. Первенствующая Церковь в сих областях есть Церковь Русская, Православная, возглавляемая Святейшим Патриархом Московским и Всея России. Прочие признанные Церкви и религиозные общества пользуются полной свободой и находятся под покровительством закона.

5. Государственным языком является язык русский. Употребление местных языков и наречий в государственных и общественных установлениях допускается в пределах, указанных законом.

6. Государственным флагом служит национальный русский 3-х цветный (бело-сине-красный) флаг.

Пионтковский С.А. Гражданская война в России (1918–1921). Хрестоматия. – М. : Коммунистический ун-т им. Я.М. Свердлова, 1925. – С. 509–510.

№ 11.12 (140)

“Положения про Тимчасове Вище церковне управління на Південному-Сході Росії”

22 травня 1919 р.

1) Высшая церковная власть на Юго-Востоке России до установления правильных со Св[ятейшим] Патриархом, Священным Синодом и Высшим церковным советом сношений сосредотачивается в учреждаемом Юго-Восточным русским церковным Собором Высшем церковном управлении, которое именуется “Временное Высшее церковное управление на Юго-Востоке России”.

2) Временное Высшее церковное управление, возглавляемое епископом, состоит из трех епископов (включая председателя), двух пресвитеров и двух мирян.

3) Председатель и члены Временного Высшего церковного управления избираются на Юго-Восточном церковном Соборе. <...>

6) Временное Высшее церковное управление на Юго-Востоке России простирает свои полномочия на все области России по мере освобождения их Вооруженными силами Юга России.

7) В эти области могут войти и епархии Украинской Церкви, автономия которой была признана Всероссийским священным Собором, при том условии, что, как только военные обстоятельства не будут тому препятствовать, Украинская Церковь восстановится в правах, дарованных ей Всероссийским Поместным Собором.

Примечание. В случае освобождения от врагов территории, не могущей сноситься со своей епархиальной властью, Временное Высшее церковное управление поручает эту территорию попечению соседней епархиальной власти.

Крячко Н., свящ. Учреждение Временного Высшего церковного управления на Юго-Востоке России в 1919 году / Николай Крячко // Вестник церковной истории. – 2008. – Вып. 1 (9). – С. 46.

№ 11.13 (141)

**Лист Генерального штабу Руської Армії генерала Врангеля до єпископа
Севастопольського Веніаміна (Федченкова) про завдання духовенству у
зв'язку з розгортанням військового наступу**

[1920 р.]
Секретно

Преосвященному Вениамину єпископу Севастопольському

В ближайшем будущем предстоит наше наступление в пределы Северной Таврии.

Главком просит Вашего, Владыко, распоряжения о назначении опытных проповедников, с тем, чтобы они, прибыв в корпуса до перехода их в наступление, по занятии нового района, могли бы незамедлительно начать проповедь слова Божия, излагая попутно наши задачи по воссозданию России на новых началах <...>

Генерального штаба Генерал-майор (подпись)

*Лебедев А.Ф. Великая Октябрьская социалистическая революция и церковь /
А.Ф. Лебедев. – Сталинград : Областное книгоиздательство, 1940. – С. 31.*

Запитання до документа:

1. Який статус отримала від білогвардійських властей православна церква?

2. Як Ви гадаєте: чи сприяла толерантності міжконфесійних відносин реалізація пунктів 5 і 6 “Положення про управління областями” щодо державної мови і національної символіки на території зайнятій білогвардійцями?

3. Чому, на Вашу думку, виникла необхідність створення Тимчасового Вищого церковного управління на Південному-Сході Росії?

4. Який висновок Ви можете зробити, проаналізувавши склад Тимчасового Вищого церковного управління на Південному-Сході Росії?

5. Яке відношення до церковного життя України мало зазначене вище управління? Про що це свідчить?

6. Чи свідчить текст листа Генштабу до єпископа Веніаміна про дотримання білогвардійським командуванням принципу свободи совісті?

7. Які ідеї, на Вашу думку, переслідувало військове керівництво білогвардійської армії даючи відповідні вказівки єпископу Веніаміну?

8. Спрогнозуйте реакцію суспільства на території передбачуваного наступу денікінців за умов дотримання духовенством приписів військового командування.

9. Чи можна вважати на підставі публікованих документів, що керівництво Російської православної церкви діяло узгоджено або знаходило порозуміння з білогвардійським військовим командуванням?

№№ 11.14 (142) – 11.18 (146)**Документи про ставлення до релігії та церкви
за часів радянської влади в Україні доби революції***14 лютого 1918 р. – 26 жовтня 1920 р.***№№ 11.14 (142) – 11.15 (143)**

У жовтні 1917 р. на хвилі соціальної революції до влади в Росії прийшли більшовики. Вони намагалися поширити цю владу на весь простір колишньої Російської імперії, включно з Україною. Ці наміри яскраво проявилися під час війни радянської Росії проти УНР та більшовицької окупації України, що тривала до березня 1918 р. Політична програма більшовицького уряду – Ради народних комісарів – передбачала докорінні зміни системи суспільних відносин. Серед іншого більшовики планували позбавити церкву її статусу і витіснити з суспільного життя взагалі. Першими кроками на цьому шляху стало відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Документи №№ 11.14 (142) – 11.15 (143) містять ухвали громадських і церковних установ на втілення положень Декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”.

№ 11.14 (142)**Вирок Веселянського сільського сходу Мелітопольського повіту
Таврійської губернії про непідтримку декрету Раднаркому РСФРР
“Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”***14 лютого 1918 р.*

Приговор Веселянского сельского схода февраля 14 дня 1918 г. № 65.

[Присутствовали] 148 чел.

Из них – 20 грамотных, 128 неграмотных.

Председательствовал на сходе Веселянский председатель Совета г. Карпенко.

Слушали: Отношение исполнительного Комитета Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов г. Мелитополя от 14 февраля 1918 г. № 389 о том, что Декретом Совета Народных Комиссаров школа отделяется от церкви. Преподавание религиозных вероучений не допускается. Граждане могут обучать и обучаться религии частным образом. Ввиду этого предлагается исключить Закон Божий из числа учебных предметов и прекратить выдачу содержания законоучителям.

По обсуждении этого *постановили:* имея в виду что Закон Божий в школах необходим, почему с циркуляром указанным здесь мы не согласны и привести его в исполнение не желаем. Приговор постановлен нами единогласно.

Подлинный за надлежащими подписями.

Верно: Председатель Совета (*т. Карпенко*)

Секретарь (*підпис нерозбірливо*).

*Державний архів Запорізької області, Ф. Р– 2116. –
Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 62. Засвідчена копія.*

№ 11.15 (143)

Циркуляр Катеринославського єпархіального законовчительського комітету Російської православної церкви благочинному 1-го округу церков Олександрівського повіту про роз'яснення населенню згубних наслідків Декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”

19 лютого 1918 р.

Екатеринославский епархиальный законоучительский комитет обращается к Вам с усерднейшей просьбой всеми мерами воздействовать на законоучителей, на духовенство округа, приходские советы и прихожан, в смысле разъяснения всех пагубных последствий, которые несет для Церкви Христовой и для нравственной жизни верующих Декрет об отделении Церкви от школы и воспрещении в школах преподавания Закона Божия.

Председатель Комитета, священник (*підпис нерозбірливо*)

За секретаря Комитета, священник (*підпис нерозбірливо*)

*Державний архів Запорізької області. – Ф. 19. – Оп. 1.
– Спр. 108. – Арк. 22. Оригінал.*

Запитання до документів:

1. Як прореагував сільський сход на вимоги Декрету Раднаркому РСФРР та ухвали виконкому Мелітопольської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів?

2. Про що, на Вашу думку, свідчить рішення, винесене сходом?

3. Про що свідчить склад учасників сільського сходу?

4. Які аргументи використав сільський сход, відстоюючи свої інтереси?

5. Яку позицію зайняв законовчительський комітет щодо Декрету Раднаркому РСФРР?

6. Якими методами діяли церковні структури у відстоюванні своєї позиції щодо положень декрету?

№ 11.16 (144)

Керівники Радянської України, пов'язані партійною дисципліною з ЦК РКП(б)У, наслідували політику російських більшовиків стосовно церкви. Документ є текстом декрету більшовицького уряду України про відокремлення церкви від держави (22 січня 1919 р.). Він був майже тотожним тексту однойменного декрету Раднаркому РСФРР (1918 р.). У ньому проголошувалась свобода совісті, ліквідація вікового зв'язку церкви з державою. Кожному громадянину надавалося право вільно сповідувати будь-яку релігію, чи не підтримувати жодної.

**Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України
“Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”**

22 січня 1919 р.

*Декрет Временного
Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*

37. Об отделении церкви от государства и школы от церкви.

1. Церковь отделяется от государства.

2. В пределах Республики запрещается издавать какие-либо местные законы или постановления, которые бы стесняли или ограничивали свободу совести, или устанавливали какие-бы то ни было преимущества или привилегии на основании вероисповедной принадлежности граждан.

3. Каждый гражданин может исповедывать любую религию или не исповедывать никакой. Всякие праволишения, связанные с исповеданием какой-бы то ни было веры или неисповеданием никакой веры, отменяются.

Примечание: Из всех официальных актов всякое указание на религиозную принадлежность или непринадлежность граждан устраняется.

4. Действия государственных и иных публично-правовых общественных установлений не сопровождаются никакими религиозными обрядами или церемониями.

5. Свободное исполнение религиозных обрядов обеспечивается постольку, поскольку они не нарушают общественного порядка и не сопровождаются посягательствами на права граждан Советской Республики.

Местные власти имеют право принимать все необходимые [меры] для обеспечения в этих случаях общественного порядка и безопасности.

6. Никто не может, ссылаясь на свои религиозные воззрения, уклоняться от исполнения своих гражданских обязанностей.

Изъятия из этого положения, под условием замены одной гражданской обязанности другою, в каждом отдельном случае допускаются по решению народного суда.

7. Религиозная клятва или присяга отменяется. В необходимых случаях дается лишь торжественное обещание.

8. Акты гражданского состояния ведутся исключительно гражданской властью: отделами записи браков и рождений.

9. Школа отделяется от церкви.

10. Преподавание религиозных вероучений во всех государственных и общественных, а также частных учебных заведениях, где преподаются общеобразовательные предметы, не допускается. Граждане могут обучать и обучаться религии частным образом.

11. Все церковные и религиозные общества подчиняются общим положениям о частных обществах и союзах и не пользуются никакими преимуществами и субсидиями ни от государства, ни от его местных автономных в самоуправляющихся установлений.

12. Принудительные изыскания сборов и обложений в пользу церковных и религиозных общества, равно как меры принуждения или наказания со стороны этих обществ над их сочленами, не допускаются.

13. Никакие церковные и религиозные общества не имеют права владеть собственностью.

14. Все имущества существовавших в Украине церковных и религиозных обществ объявляются народным достоянием.

15. Здания и предметы, предназначенные исключительно для

богослужебных целей, отдаются, по особым постановлениям местной власти или центральной государственной власти, в безвозмездное пользование соответственных религиозных обществ.

Заместитель Председателя Временного
Рабоче-Крестьянского Правительства Украины *Артем*
Управляющий делами *И. Кудрин*
Секретарь Правительства *М. Грановский*

Опубликовано 22 января 1919 года

Узаконения и распоряжения рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год. – Харьков : Изд-во Наркомюста УССР, 1923. – С. 39–40.

Запитання до документа:

1. Визначте основні ідеї декрету.

2. Поясніть подібність назв та змісту Декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” (див. док. №№ 11.14. (142) – 11. 15. (143)) і Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” (док. № 11.16. (144)).

3. Чому, на Вашу думку, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ухвалив текст декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” у 1919 р., не дивлячись на існування подібного декрету Ради Народних Комісарів РСФРР 1918 р.?

№ 11.17 (145)

Документ свідчить про неоднозначне ставлення населення до положень Декрету про відокремлення церкви від держави, виявляє стурбованість віруючих щодо витіснення церкви зі сфери освіти та виховання. Документ також дозволяє зрозуміти якими методами влада намагалась реалізувати політику по відношенню до церкви та віруючих.

Оголошення відділу народної освіти Олександрівського повітвиконкому Катеринославської губернії про заборону агітації проти радянського декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви

19 березня 1919 р.¹

В связи с декретом Народных Комиссаров Украины об отделении церкви от государства, и школы от церкви (пункт 9, 10, 12, 13), в городе упорно распространяется самая гнусная клевета, будто Советские власти насилуют религиозные чувства верующих. Клевета эта главным образом возникла в связи с отделением школы от церкви.

Доводится до сведения горожан что, согласно декрету Рабоче-крестьянского правительства, никому не воспрещается веровать как угодно, никому не возбраняется выполнять свои религиозные обряды, никто не покушается на религиозные святыни.

Декрет об отделении школы от церкви преследует только одно: коренные

преобразования в школе, освобождение ее от влияния церкви. Школа должна быть только светской школой.

Верующие вольны для религиозных целей избирать храмы, а не школы. Школа только для науки, а для веры – храмы, церкви, молельни.

Кто не может уяснить себе этот декрет, кто лжет и клеветает на советскую власть, а особенно те, кто делают это подлое ремесло, возбуждая умы верующих, распаляя страсти, растравляя темноту народную, тот является самым мерзким, самым гнусным врагом государственного порядка. Эти змеи, шипящие из-за угла, эти ядовитые гады будут самым беспощадным образом истребляться советской властью.

В заключение доводится до сведения тех негодяев, которые ведут в народе определенную погромную агитацию в связи с освобождением школы от церкви, что согласно с декретом Рабоче-крестьянского правительства об агитации, направленной к возбуждению национальной вражды, они подлежат суду Революционного трибунала со всеми последствиями сего (5 лет тюремного заключения, а в прифронтовой полосе – Александровск – вплоть до расстрела).

Последнее объявляется к сведению особенно тех лиц, кои заинтересованы в настоящем декрете.

Отдел народного образования.

*Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-1221. –
Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24. Типографський примірник.*

Запитання до документа:

1. Як Ви вважаєте, наскільки поширеними були настрої проти декрету?
2. Які пункти декрету викликали найбільшу протидію населення?
3. Як автори документа оцінювали противників декрету?
4. Яке покарання передбачалося за невиконання декрету?

№ 11.18 (146)

Відсутність досвіду толерантного співіснування релігійних спільнот тиснула на радянську владу, призводячи до крайніх виявів релігійної нетерпимості. Більшовицький режим, який усі питання державно-політичного будівництва розцінював з класових позицій, виявився уособленням антигуманізму і фанатичного ставлення до інакомислення. Документ свідчить про жахливі факти релігійної нетерпимості, проявлені радянськими органами.

Лист Керуючого справами Раднаркому РСФРР Володимира Бонч-Бруєвича до 8-го відділу Народного комісаріату юстиції РСФРР про негайне розслідування фактів розстрілу громадян за їхні релігійні переконання

26 жовтня 1920 р.

Мною получены сообщения по поводу расстрела 34 человек из сектантов евангельских христиан и баптистов, которые расстреляны в г. Калаче, Воронежской губ. военным трибуналом 40-й дивизии в конце августа с/г несмотря на то, что они подали заявление в Народный Суд в порядке декрета от

4 января 1919 г. о том, что они по своим религиозным убеждениям не могут нести военную службу.

Крайне необходимо экстренно проверить это дело и обратить серьезное внимание на совершенно явное нарушение декрета от 4 января 1919 г. Подробности описания казни этих 34 человек настолько ужасны, что невольно обращает на себя внимание полным пренебрежением жизнью человека в эти его последние трагичные минуты. Большинство из казненных были семейными людьми и их семьи находятся сейчас в очень тяжелом положении.

Кроме этого, здесь же сообщается, что 66 человек находятся в тюрьме в Калаче, а 100 человек отправлены в Воронежскую тюрьму, по тем же причинам.

Необходимо это дело расследовать в самом срочном порядке.

Управляющий делами Совнаркома Владимир Бонч-Бруевич

*Державний архів Російської Федерації. – Ф. А-353. –
Оп. 3. – Спр. 780. – Арк. 79–79 зв. Оригінал.*

Запитання до документа:

1. Який факт спричинив різку реакцію керуючого справами Раднаркому В. Бонч-Бруєвича?

2. Коли і ким були вчинені протиправні дії проти віруючих?

3. Якою була реакція судових установ на факт подачі віруючими клопотання?

4. Коли відбувалися описані у документі події? Про що, на Вашу думку, це свідчило?

5. Який декрет згадується у документі? Чи можна на підставі зазначеного джерела зробити висновок про ефективність застосування цього декрету?

6. “8-й відділ” Народного комісаріату юстиції РСФРР мав іншу назву: “ліквідаційний”. Поясніть цю назву.

11.2. Релігійне життя України радянської доби (1921–1991 рр.)

Релігійна політика радянської влади в Україні мала подвійні стандарти. Декларована нейтральність до церкви не відповідала дійсності. Програми правлячої компартії, редакції яких оновлювалися, незмінно орієнтували на побудову безрелігійного суспільства. Атеїзм став головною рисою цієї політики, хоча й набував різних форм – від “войовничого” до “наукового”. Елементами політики стали правові обмеження діяльності церковних організацій та віруючих, антирелігійна пропаганда, економічний тиск, репресії проти релігійних діячів та знищення церковних організацій. Після невдалого “кавалерійського наскоку” більшовиків на церкву у 1917–1920 рр., вони змінили тактику. Пріоритетним стало внесення розколу в церковні організації всіма доступними методами і, передусім, у середовище найбільшої з церков – православної (документ № 11.22 (150)), зокрема – спробами взяття під контроль керівництва церков. У порівнянні з попереднім етапом і з тодішньою економічною політикою, цей етап отримав назву “релігійного непу”, означаючи відмову від терору проти церкви. Він тривав до 1928 р. Сталінська модернізація, що передбачала прискорену індустріалізацію країни та колективізацією сільського господарства, поклала початок новому етапу політики щодо церкви (документ № 11.24 (152)). Він продовжувався до початку Другої світової війни (1939 р.). Це був етап масових широкомасштабних акцій блокування та припинення діяльності релігійних організацій, закриття церков, репресій духовенства і віруючих, знищення церковних організацій (документи №№ 11.26 (154) – 11.34 (162)). В хрестоматії акцентується на антицерковній політиці влади в роки голодомору 1932–1933 рр. (документи №№ 11.29 (157) – 11.32 (160)) та масового терору другої половини 30-х рр. ХХ ст. (документи №№ 11.33 (161) – 11.34 (162)).

Організаційний стан конфесій в Україні за радянської доби зазнав деструктивних впливів держави. Певний час він зберігав залежність від здобутків національно-демократичної революції. Проте автономія української православної церкви, здобута 1918 р., виявилася нестабільною, оскільки серед національно орієнтованого крила церкви посилювалося прагнення автокефалії, а консервативно-проросійської – скасування автономії. У жовтні 1921 р. Всеукраїнський собор проголосив створення Української автокефальної православної церкви (документ № 11.19 (147)). Цей рух відбувався в загальноєвропейському руслі становлення національних держав і національних церков (документ № 11.21 (149)). Продовжувалися рухи за “канонічну автокефалію” автономної церкви, демократизацію її управління, впровадження національної мови у церковний вжиток, стримувані державною та церковною владою (документ № 11.20 (148)). Проте 1924 р. вони були блоковані. Патріарх Московський Тихон ліквідував церковну автономію УПЦ. Протестанти, зокрема – християни-баптисти, – закликали керівництво та віруючих своїх церков до зв'язку з національними проявами українського життя (документ № 11.23 (151)). Виникли всеукраїнські об'єднання і союзи протестантських церков: баптистів, євангельських християн, п'ятидесятників, адвентистів

сьомого дня. Проте з посиленням агресивності радянської антицерковної політики та відмови від національної політики “коренізації” і її українського вияву – “українізації”, церковні організації України змушені були згорнути свої національні проекти. У випадках, коли “українізація” становила саму серцевину ідеології та устрою церковних спільнот, їм загрожувало знищення. Такою політичною жертвою режиму стала УАПЦ, звинувачена у антирадянській діяльності і примушена до саморозпуску у січні 1930 р. (документ № 11.25 (153)).

Протягом 20-х рр. у середовищі православної церкви виник обновленський рух, підігритий державою (документ № 11.22 (150)). З його прибічників у 1923 р. сформувалася Українська синодальна церква. Проте вже в середині 20-х рр. влада втратила інтерес до її підтримки, поставивши її в нестерпно рівні умови з іншими релігійними організаціями. У першій половині 30-х рр ХХ ст. ця церква втратила автокефальний статус, а до кінця 30-х рр. була практично повністю знищена владою.

Друга світова війна стала потужним чинником релігійного відродження. Становище церкви на тимчасово окупованій німецькими фашистами території України суттєво змінилося. Німецькі окупанти побудували свою політику у релігійній сфері з врахуванням помилок радянської влади. Вони дозволили існування релігійних організацій, знищених радянською владою. Тим самим німці розраховували на підтримку окупаційного режиму віруючим населенням. Ознакою релігійного відродження стало формування Української автокефальної православної церкви (документи № 11.35 (163), 11.40 (168)). Разом із тим політика окупантів у релігійній сфері ставала дедалі жорсткішою і цинічною. Вона була підпорядкована цілям встановлення тотального контролю на окупованій території, недопущення будь-яких проявів опору німецькій владі (документи № 11.39 (167)). Особливої уваги німці надавали недопущенню об’єднання українських церков (документ № 11.36 (164)), тоді як об’єднувчі процеси знаходили підтримку в церковному середовищі (документ № 11.37 (165)). Об’єднанню українських церков протидіяли консервативно налаштовані проросійські сили (документ № 11.38 (166)). Прояви відродження релігійного життя на окупованих територіях, активно використовувала німецька пропаганда, цілковито підконтрольна фашистам періодична преса (документи №№ 11.40 (168) – 11.41 (169)).

Війна змусила більшовиків переглянути ставлення до відроджених релігійних спільнот. Проте цей перегляд виявився вибірковим і тимчасовим. Одразу після звільнення території України від німецьких фашистів почалася акція нищення української автокефальної та греко-католицької церков. Радянські спецслужби у короткий термін підготували проведення т. зв. Львівського собору (1946 р.), який проголосив поглинення УГКЦ Руською православною церквою. Ці процеси болісно сприймало церковне середовище, проте воно не в силах було змінити ситуацію. Силовий характер ліквідації УГКЦ яскраво засвідчують джерела як із середовища цієї церкви (документ № 11.42 (170)), так і радянських спецслужб (документ № 11.43 (171)). Як відомо, ще раніше – у 1944 р. – централізації під тиском влади зазнали

протестантські церкви – баптистів та євангельських християн, злиті в єдиний Союз євангельських християн-баптистів, до якого у 1945 р. приєднали значну частину віруючих християн євангельської віри, у 1946 р. – вільних християн баптистів, а у 1947 р. – євангельських християн у душі апостолів. Отож, поворот у державній політиці щодо церкви, здійснений сталінським керівництвом у 1943 р., відбувався за збереження антицерковного курсу та його національних складових.

Новий партійно-державний лідер – М.С. Хрущов – у 1958 р. санкціонував антицерковну кампанію з метою ліквідації церковних організацій, прокладаючи курс на побудову комунізму (документи №№ 11.44 (172) – 11.45 (173)). Документи свідчать про виконавців цієї політики і формальні привиди до припинення владою діяльності релігійних спільнот (документи №№ 11.45 (173), 11.46 (174)), про форми переслідувань духовенства і віруючих та їхнього опору атеїстичній політиці держави (документи № 11.47 (175)). Наголошується, що цілеспрямованого тиску влади зазнавали усі конфесії, зокрема – християни баптисти (документ № 11.48 (176)).

Руйнація церков зіштовхнула частину віруючих у підпілля. Політика державного атеїзму спричинила явище релігійного дисиденства. Уявлення про ідеї захисників релігійної свободи і громадянських прав в Україні дає звернення політв'язня священика Василя Романюка до міжнародної спільноти (документ № 11.49 (177)). Церковні лідери не втрачали перспектив спільної боротьби за духовне визволення, поширення діяльності і єднання українських християнських церков, про що свідчить заповіт Патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого (документ № 11.50 (178)).

Політичні пріоритети влади у церковному питанні часів правління Л.І. Брежнєва та його наступників до другої половини 80-х рр. ХХ ст. характеризувалися консервацією та блокуванням розвитку релігійного життя. Причому частина церкви, зокрема, її вищі структури мусили схвально оцінювати політичну лінію держави щодо церкви (документ № 11.51 (179)).

Суттєве корегування державної політики щодо церкви відбулося лише в умовах проголошеної М.С. Горбачовим політики перебудови. Релігійно-політичні ініціативи другої половини 80-х рр. ХХ ст. і, зокрема, зустріч М. Горбачова з Папою Іваном Павлом II у Римі (1 грудня 1989 р.), а також тисячолітній ювілей хрещення Русі (документ № 11.52 (180)) спричинили потужний суспільний резонанс й активізацію релігійних рухів в Україні. Почалося відродження і легалізація греко-католицької, православної, а потім і інших церков, переслідуваних радянським режимом (документи №№ 11.53 (181), 11.54 (182), 11.56 (184)). 5–6 червня 1990 р. у Києві відбувся організаційний Собор, який проголосив відновлення Української Автокефальної Православної Церкви та обрав Патріарха.

Декларація про державний суверенітет України 1990 р. (документ № 11.55 (183)) маніфестувала нові гуманістичні й національно зважені пріоритети політики держави у духовній сфері.

№№ 11.19 (147) – 11.34 (162)

Суперечності релігійного життя України 20–30-х рр. ХХ ст.

№ 11.19 (147)

Українське національне відродження і боротьба за українську державність, що сягнули свого апогею під час національної революції 1917–1921 рр. виявилися рухом за утвердження автокефалії української православної церкви. У жовтні 1921 р. відбувся Всеукраїнський церковний собор, який завершив організаційне оформлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Собор затвердив канони УАПЦ, проголосив принципи, на яких будувалася церква, визначив її устрій, задекларував ставлення до інших церков та державної влади.

“Канони Української Православної Церкви, затвержені на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в м. Київ 14-30 жовтня 1921 р.”

I. Православна віра, канони і Всеукраїнський Православний Церковний Собор у м. Києві, 14(1) жовтня 1921 року

[Всеукраїнським Православним Церковним Собором ухвалено:]

1. Шануючи в житті Христової церкви все те, що було в минулому дійсн[им] виявленням заповітів Христа і творчості Святого Духа в немочах людей, *ухваляємо*: непохитно тримати православну християнську віру, стверджену на 7-ми Всесвітніх соборах, що її прийняли наші предки за св. Володимира.

2. Визнаючи правила церковного ладу й урядування, що утворені Всесвітніми Соборами, і ухвалені цими Соборами до вжитку правила місцевих соборів і святих отців, що утворили їх благодаттю Святого Духа, за найбільш доцільні для свого часу і єдино можливі в той час засоби порядкування церковн[им] життя[м], вважаємо, що ті ж вимоги життя Церкви можуть, під керуванням Святого Духа ж і виключати їх з[о] вжитку.

Тому не задля скасування або змінення старих канонів, а піклуючись про спасіння й поступ людей до кращого (правило 126¹ 1-го Всел[енського] Соб[ору]) *ухваляємо*:

1) що єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин історичних і державно-монархічного ладу тих часів, яким пройняті старі канони, надалі не може залиш[а]тись і повинен бути змінений устрієм церковно-соборноправним, відповідно духові православної Христової віри;

2) що Собори з одних єпископів, як це було досі і є, не відповідають істинному духові православної Христової віри, не дають змоги Церкві жити повним життям, і їх необхідно надалі [за]мінити Соборами з представників від усієї православної української людности;

3) вважаючи, що Собори з представників усієї української людности не є порушення церковних канонів, а тільки органічний розвиток їх, ми представники української православної церковної людности, скликані

Всеукраїнською Православною Церковною Радою, визнаємо себе канонічним місцевим Собором Української Православної Церкви, а тому і найвищим її органом, через який лунає голос Української Церкви благодаттю Святого Духа.

II. Взаємовідносини межі Українською Церквою і другими церквами

Визнаючи за Українською Православною Церквою і історичне, і каноничне, і моральне право на життя, незалежне в своєму урядуванні і окремішностях від [інших] автокефальних] Церк[ов] і остаючись цілком на ґрунті православного розуміння Христової віри, Всеукраїнський Православний Церковний Собор ухвалив:

1. Християнство є релігія безмежного удосконалювання дух у людського в неося[жно]му прагненні його сполучитися з своїм одвічним першоджерелом – Духом Божественним. Християнство вимагає від всієї Церкви в цілому і її окремих частин в невинному й безмежному поступові удосконалювання [виявлень] вільної духовної [тв]орчости, через це християнство вимагає цілковитої незалежності одного церковного організму від другого, бо вільна творчість взагалі, духовна зосібна, може тільки виявлятися в сполученні впливів [місцевих] одмін культури, історії, народности.

2. Всесвітня православна Христова апостольська соборна Церква об'єднує окремі автокефальні Церкви.

Автокефальні Церкви народів і країн вільно єднаються у всесвітню єдину апостольську православну Христову Церкву.

3. Церква – громади або парафії, в яких окремі вірні [об'є]днуються між собою без примусу, вільно, вірою, любовію, надією християнською, в свою чергу вільно з'єднуються в Церкви окремих народів: грецьку, болгарську, сербську, арабську, грузинську, чеську, московську, українську та ін.

4. Органом всесвітнього міжцерковного об'єднання повинен бути орган вибраних представників всіх автокефальних Церков.

5. Ніякого підлягання Церкви окремого народу Церкві другого народу бути не повинно.

6. Хто домагається провадження або заведення [підлягання] Церкви одного народу церкві другого народу, той є супротивник Христової братерської Церкви і повинен бути виключений з Церкви.

7. Ні одверте підбиття примусом однієї церкви під владу другої, ні прикрите – в формі автономії – не може бути допущене у Всесвітній Церкві.

8. Українська православна Христова Церква від часу свого заснування, в добу будівництва, з X ст., була у вільних дочірніх стосунках з грецькою Церквою. Коли час зросту минув, українська Церква на ділі стала автокефальною.

9. Насильницьке примусове підбиття з XVII ст. Московськими патріярхами з їх єпископатом по наказах і силою [московських царів і бояр Української Церкви під владу московського панства], є противне християнству. Не Собором Української Церкви, а насильством панства й царства Московського позбавлено було волі Українську Церкву.

Акт 1687 року² піддання української Церкви під зверхність Московського патріархату, що дало такі сумні, але безперечні доведення, як один церковний

організм може скасувати, цілком знищити дух вільної творчості другого церковного організму, що суперечить самій природі християнства; акт по суті, в історичному освітленні, антиканонічний – визнати аморальним, недійсним. Факт перебування української Церкви в підлеглості Московському патріархату визнати насильством, яке мусить обурювати кожного дійсного християнина; ні з якими наслідками цього факту не лічиться. Українська Церква, закуплена московським царатом через посередництво магометанина, турецького візира, для Московського патріархату, після знесення влади панів і царів стає в дійсності автокефальною, вільною від підлеглості церковному московському панству на чолі з патріархом. За визнання тієї автокефальності Українська Церква підіймає голос до сумління всієї Церкви Всесвітньої і певна, що Всесвітня Церква не відмовить у такому визнанні *[бо патріарх Костянтинопільський сам своєю волею відрікся прав на українську Церкву, переуступивши її московському патріарху]*.

10. Собор Московський 1917 р. і Київський гетьманський [Всеукраїнський] Церк[овний] Собор] 1918 р., що скликались під гнітом пануючих верст, не піднялись до Христових заповітів: дбали про зміцнення панування над Церквою єпископату, органу, що затримав частки царсько-панської влади; не зняли з української Церкви кайданів підлягання московському патріархові, силою заведеного царсько-панською владою: продовжили соціальний гніт у Церкві України і примусову, заведену панамі і царями, русифікацію. Через це постанови Собору Московського 1917 р. і Київського гетьманського 1918 р. не дійсні для української Церкви.

[11.] На цій підставі не визнавати правомочними для Української автокефальної Церкви ті церковні інституції на Україні, що їх утворив згаданий церковний Собор 1918 р., по згоді з московським патріархом, а саме “Священий собор єпископів”, “Український Синод”, “Переводчеський комітет” та ин.

[12.] Українська православна Церква, яку примусово і супротиканонічно московська царська влада позбавила автокефалії, яка морально і канонічно завжди залишалась автокефальною, а ухвалою В[сеукраїнської] П[равославної] Ц[ерковної] Р[ади] від 5-го травня 1920 р. фактично відновила свою автокефалію повністю, є автокефальна, ніякому [духовному] урядові інших православних церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа.

[13.] Українська православна Церква, як автокефальна – є вільним членом Всесвітньої соборної апостольської православної християнської Церкви і лишається в непорушному братерському єднанні зо всіма православними церквами.

[14.] Всеукраїнська Православна Церковна Рада, парафіяльні об’єднання і окремі парафії спільними силами повинні йти до збудування всесвітнього православного Христового міжнародного органу [об’єднання всіх автокефальних Церков].

[15.] Уповноважити Всеукр[аїнську] Православну Церк[овну] Раду сповістити про [фактичне відновлення автокефалії української Церкви всі автокефальні православні Церкви.]

[16.] Щороку [14-го] жовтня (на Покрову) святкувати урочистим молебством відродження Української православної автокефальної Церкви по всіх українських парафіях.

III. Внутрішній устрій Української Церкви

1. Церковна влада має своєю основою силу Св[ятого] Духа. Між членами Церкви не може бути ні панування, ні насильства. Основний заповіт Христа, Сина Божого, про устрій Церкви да[но] нам у таких словах: “Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а старші правлять їми. Але проміж нас не так нехай буде. А хто у вас хоче бути старшим, нехай буде вам слугою, і хто хоче у вас бути першим, нехай буде вам рабом. Як і Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб Йому служили а щоб Самому послужити й оддати душу Свою за спасіння многих” (Мт. [20]: 25-28).

2. Устрій української автокефальн[ої] православно[ої] Церкви, згідно з духом Христової віри віднині є всенародно-соборноправний: всіма церковними справами порядкує сама Церква через: 1) Всеукр[аїнський] Православно[ий] Церковний Собор, що збирається періодично в певні терміни з представників української православної людности; 2) Всеукр[аїнську] Православно[у] Церковну Раду з українських єпископів і представників від парафій; 3) Повітові Церковні Зібрання і Повітові Церковні Ради; 4) Волосні Церковні Зібрання й Волосні Церковні Ради; 5) Парафіяльні Церковні Зібрання й Парафіяльні Церковні Ради.

Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року : документи і матеріали / НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Альбертський університет; ГАУ при Кабінеті Міністрів України; ЦДАВО України. – К.; Л., 1999. – С. 375–378.

Примітки:

¹ Помилка у тексті: існує тільки 20 правил I Вселенського Собору (325 р.).

² Київську митрополію приєднано до Московського патріархату у 1685-1686 рр.

Запитання до документа:

1. Які ідеї закріплено в цитованих постановках Собору УАПЦ 1921 р.?
2. Який погляд на церковні канони подано в документі?
3. Визначте характерні риси устрою УАПЦ.
4. Охарактеризуйте за текстом ставлення УАПЦ до інших церков.
5. Яким чином у тексті обґрунтовано право українського народу на існування самостійної української православної церкви?
6. Яку роль відводять постанови Собору УАПЦ 1921 р. історичним традиціям українського народу у розбудові православної церкви?
7. Знайдіть у тексті документа свідчення впливу історичної ситуації в Україні та панівних суспільних ідей на церковне будівництво.

№ 11.20 (148)

Документ засвідчує прагнення віруючих України до національно-демократичних реформ у церкві. Він фіксує соборну думку делегатів, які 1922 р. прибули на Всеукраїнський Православний Церковний Собор. Радянська

влада у останній момент не дозволила проведення Собору. Він зміг відбутися лише у форматі „приватної наради“. Названий Київським, він ухвалив курс на автокефалію Української церкви, демократизацію – „соборноправність“ – та українізацію богослужіння. Рішення свідчили про підтримання курсу, який роком раніше проголосив Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ. Таким чином, помірковані церковні сили, які 1921 р. не підтримали соборний спосіб створення ієрархії УАПЦ, тепер – 1922 р. – не менш послідовно відстоювали гасла ідеологічної платформи УАПЦ. Документ підкреслює прагнення до подолання розколу в УПЦ, показує зрілість ідей модернізації церкви в Україні.

Витяг з протоколу засідання Київського православного церковного Собору єпископів, кліру та мирян про необхідність національних церковних реформ та долання розколу православної церкви в Україні

2–4 вересня 1922 р.

Протокол¹ засідання членів “Київського Православного Церковного Собора єпископів, кліра и мирян”, прибуввших в г. Киев к 20 августа 1922 г. и устроивших в виду того, что Собор оказался отложенным на неопределенное время, с разрешения Советской власти, частное совещание для взаимной информации по вопросам о предполагаемых реформах церковной жизни и о современных церковных течениях. Присутствовали на заседаниях в субботу 20 августа² – 60 чел., в воскресенье 21-го – 79 чел. и в понедельник 22-го – 84 чел. Заседания происходили под председательством митрополита Михаила.

II. IV. Слушали: доклады с мест о положении церковной жизни и о назревших церковных реформах. Собрание подавляющим большинством голосов **высказывается:** а) за автокефалию Православной Церкви на Украине, причем просит Священный Собор епископов всея Украины в первом же своем заседании текущей сессии объявить, что Украинская Церковь отныне стала на путь автокефалии, и принять меры к закреплению этой автокефалии законно-каноническим путем, б) за проведение в церковную жизнь широкой соборно-правности и в) за проведение украинизации богослужебного строя в церковной жизни, но без принуждения. При сем собрание считает, что положение об автокефалии, соборноправности и украинизации богослужебного строя должны быть проведены в жизнь в самом непродолжительном времени. Священный собор епископов сделает о том свое постановление и распоряжение по епархиям.

II. VI. Слушали: доклад деп[утата] о. Коваленко³ о приглашении представителей Церковной Рады на настоящее собрание для обмена мнениями по вопросу о взаимном примирении, а также о приглашении представителей Рады на Собор. Собрание **выражает желание** послушать сначала обстоятельный доклад о появлении лжеиерархии⁴, а затем уже высказать суждение по поводу сделанных предложений.

II. VII. По желанию Собрания киевский миссионер архим. Гермоген **делает доклад** о Московских церковных событиях последнего времени и о группе “Живая Церковь”⁵. После продолжительного обмена мнений **Собрание**

принимает следующие пожелания: 1) сделать заявление о том, что в отношении Советской власти и ее распоряжений мы не контрреволюционеры и стоим всецело на почве декрета об отделении Церкви от государства. К Карловицкому⁶ Собору никакого отношения не имеем. 2) От группы “Ж[ивая] Ц[ерковь]” отмежеваться, заявив, что составляя автокефальную Украинскую Церковь и имея во главе Священный Собор епископов и митрополита Михаила⁷, мы стоим за оживление церковной жизни в смысле раскрытия внутреннего богатства нашего православия. 3) Священный Собор епископов укажет канонические пути этого оживления, обновления. 4) Просить присутствующих на Собрании членов Собора, по возвращении в родные епархии, ознакомить с положением вопроса о “Ж[ивой] Ц[еркви]” на местах пасомых и пастырей.

П. IX. Слушали: доклад Н. Белогорского с изложением истории возникновения лжеиерархии Липковского⁸. Последовавший обмен мнений выдвинул вопрос о примирении с последователями ложной иерархии и о мерах к примирению. Собрание **выразило пожелание** немедленно организовать комиссию из 5 представителей Православной Церкви с приглашением и 5 представителей Всеукраинской Церковной Рады⁹ для обсуждения вопроса о прекращении раскола в Православной Украинской Церкви с целью представления о сем обстоятельного доклада Всеукраинскому Церковному Собору. В комиссию избрать преосвященных еписк[опов] Прокопия¹⁰ Никол[аевского], Пахомия¹¹ Чернигов[ского], Димитрия¹² Белоцерк[овского], проф. Мищенко¹³ и прот. Глаголева¹⁴. Кандидатами в Комиссию считать проф. Светлова¹⁵ и свящ. Коваленко. О настоящем сообщить Всеукраинской Церковной Раде.

Председатель Митр. Михаил¹⁶
Секретар Прот. Н. Гроссу¹⁷

Голос Православной Украины. – 1925. – № 3. – С. 3.

Примітки:

¹ Редакційна колегія газети “Голос Православної України” обґрунтовувала причину публікації протоколу Київського православного церковного Собору єпископів, кліру та мирян та принцип передачі тексту: “В вопросе о предоставлении Православной Украинской Церкви прав автокефалии чрезвычайно важное значение имеют постановления заседания членов Киевского Православного Церковного Собора епископов, клириков и мирян 20–22.VIII/2–4.IX 1922 года и затем состоявшихся на основании их постановлений Священного Собора (Синода) епископов всея Украины 23 августа – 5 сентября 1922 года. Уже тогда всей Православной Украиной в лице представителей, прибывших в Киев на предположенный собор, была вполне признана необходимость автокефалии для дальнейшей жизни Украинской Православной Церкви, как основы для ее церковной свободы, правильного национального развития в дальнейшем и водворения в ней внутреннего единства и мира. В виду этого мы здесь даем подлинный текст этих протоколов в тех пунктах, которые касаются этого вопроса и других связанных с ним, с опущением пунктов чисто административного и частного характера”.

Далі редакція газети, наче мимохить, підкреслювала автентичність текстів документів, зазначаючи, що вони друковані з копій, які було направлено члену Собору Єпископів архієпископу Подільському Пимену Пегову: “Преосвященному Архиепископу Пимену

Подольському”. На час публікації архієпископ Пимен очолював Українську Синодальну Церкву, офіційним друкованим органом якої була газета “Голос Православної України”.

² За новим стилем – 2–4 вересня 1922 р.

³ Коваленко В. – протоієрей РПЦ, пізніше – Української Синодальної Церкви. Учасник Київського православного церковного Собору єпископів, кліру та мирян 1922 р. З часу оформлення Синодальної Церкви у її складі. Член Всеукраїнського Православного Церковного Собору Синодальної Церкви 1925 р., член комісії з примирення з УАПЦ.

⁴ Мається на увазі ієрархія УАПЦ, створена у надзвичайний спосіб – пресвітерською хіротонією.

⁵ “Живая Церков”, “Жива Церква” – група реформаторськи налаштованого білого духовенства і мирян, створена у Москві за сприяння органів ДПУ у травні 1922 р. Виступала з гаслами розширення прав білого духовенства в церковному управлінні, перегляду церковного устрою відповідно до умов класової церковної боротьби і відновлення ранньохристиянських принципів церковної організації, лояльне відношення до радянської влади. Керівний орган – Вище Церковне Управління (ВЦУ) очолив єпископ Антонін (Грановський). Проголосивши неканонічним шляхом „усунення від влади Тихона і його ставлеників“, ВЦУ взяло на себе керівництво в РПЦ. ДПУ стимулювала цей рух з метою розколу єдності православної церкви. В Україні аналогічний рух проявився з червня 1922 р. і отримав всеукраїнське організаційне оформлення у січні 1923 р. з реєстрацією “Статуту групи православного білого духовництва і мирян “Жива Церква” в Україні”. “Живая Церков” була лише однією з груп обновленського руху, яка відігравала провідну роль у церковному розколі і обновленському русі на початку його організаційного оформлення за умов радянської влади. В Україні організаційно розчинилася в Синодальній Церкві вже у 1923 р., передавши їй неофіційну назву конфесії, котра проіснувала до початку 40-х рр. ХХ ст.

⁶ Карловацький (Карловицький (за орфографією 20-х рр.)) Собор – Всезакордонне Російське Церковне Зібрання, пізніше перейменоване в Собор. Скликаний російською церковною еміграцією в Сремських Карловичах (Югославія) 21 листопада – 5 грудня 1921 р. Прийняв Послання чадам Російської Православної Церкви в розсіянні та вигнанні сущим, Послання до мирової Конференції (Генуезької), звернення до воїнів російської армії та інші документи, які від імені Російської Православної Церкви маніфестували прагнення відновити на всеросійському престолі законного православного царя династії Романових, містили заклик до Генуезької конференції про блокаду більшовицької Росії. Наслідком постанов цього Собору стало різке загострення відносин радянської держави до церкви, посилення репресій проти духовенства (арешт патріарха Тихона) і посилення більшовицьких заходів щодо розколу церкви.

⁷ Михайл (Єрмаков Василь Федорович, 1862–1929) – Митрополит Київський і Галицький, Патріарший Екзарх всея України РПЦ. Народився в Санкт-Петербурзькій губернії. У 1887 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Прийняв чернечий постриг, рукопокладений на ієромонаха, призначений викладачем Київської духовної семінарії. З 1888 р. – інспектор Орловської духовної семінарії, з 1890 р. – Санкт-Петербурзької духовної академії. З 1893 р. – ректор Могилівської духовної семінарії, згодом – Волинської. З 1899 р. – єпископ Новгород-Сіверський, вікарій Чернігівської єпархії. Протягом 1899–1903 рр. – єпископ Ковенський, вікарій Литовської єпархії; Омський і Семипалатинський. У 1905–1921 рр. – єпископ Гродненський, з 1912 р. – архієпископ Гродненський і Брест-Литовський. У 1917–1918 рр. брав участь у Помісному Соборі РПЦ. З 23 липня 1921 р. – Митрополит Київський і Галицький, Патріарший Екзарх всея України. Перебував на цій посаді у 1921–1924, 1927–1929 рр. 5 лютого 1923 р. заарештований владою з метою ослаблення підлеглої йому церковної структури, активізації діяльності контрольованої владою “Живої Церкви” та посилення церковного розколу. До 1925 р. перебував в ув'язненні, пізніше – на засланні у Ташкенті. У 1925–1926 рр. проживав у Москві без права виїзду, потім знову на засланні у м. Прикумську Терської області на Північному Кавказі. Протягом 1927–1928 рр. – перебував у Харкові. У грудні 1927 р. –

призначений митрополитом Сергієм (Страгородським) членом Тимчасового Патріаршого Синоду. У 1928–1929 рр. жив у приміщенні Михайлівського Золотоверхого монастиря. Помер 30 березня 1929 р. Похований у Києві на території св. Софії.

⁸ Василь (Липківський Василь Костянтинович) – див. примітки до док. № 11.4 (132).

⁹ Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР) – вищий адміністративний орган УАПЦ, що складався з діючої постійно Президії, Малих Зборів (Малої Ради), які скликалися на періодичні засідання не частіше, одного разу на місяць, та Великих Зборів, що скликалися двічі на рік: Микільські – весною та Покровські – восени. Вона звітувала про свою роботу щорічно на Великих Зборах та перед Собором. Сфера діяльності ВПЦР включала церковне законодавство, суд, догляд за життям церкви. Членами ВПЦР були: митрополит, єпископи та особи, обрані від місцевих церковних осередків.

¹⁰ Прокопій (Титов Петро Семенович, 1877–1937) – архієпископ Українського екзархату РПЦ. Народився в м. Кузьминську Томської губернії в сім'ї священника. У 1901 р. закінчив Казанську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я, прийняв чернечий постриг, ієромонах. З 1909 р. – архімандрит, помічник начальника пастирського училища в м. Житомирі. У 1914 р. хіротонізований на єпископа Єлисаветградського, вікарія Херсонської єпархії. 1917–1918 рр. – учасник Помісного Собору РПЦ. 1924–1925 рр. – єпископ Херсонський і Миколаївський. Червень 1925 р. – архієпископ. З 27 листопада 1925 р. єпархією не керував. 1925–1926 рр. – в'язень Соловецького табору. Травень 1927 р. – засланий до м. Турткуль (Узбекистан). Особливою трійкою НКВС засуджений до розстрілу. 23 листопада 1937 р. вирок приведений у виконання.

¹¹ Пахомій (Кедров Петро Петрович, 1876–1937) – архієпископ Українського екзархату РПЦ. Народився в м. Яранську В'ятської губернії в сім'ї священника. Брат архієпископа Аверкія (Кедрова) і єпископа Михаїла (Кедрова). 1898 р. прийняв постриг. У 1900 р. закінчив Казанську духовну академію. З 1905 р. – архімандрит, 1911 р. – єпископ Новгород-Сіверський, вікарій Чернігівської єпархії. 1916 р. – єпископ Стародубський, вікарій Чернігівської єпархії. 1917 р. – єпископ Чернігівський. 1917–1918 рр. – учасник Помісного Собору РПЦ. 1918 р. – учасник Всеукраїнського Церковного Собору. Член Собору Єпископів, обраного Всеукраїнським Церковним Собором. У 1923 р. виселений за межі губернії до робітничого селища на Донбасі. 1925 р. заарештований у Москві у справі митрополита Петра (Полянського); повернувся до Чернігова. 1927 р. засланий на Соловки. 1929 р. отримав титул архієпископа. 16 жовтня 1930 р. заарештований і висланий на 5 років „за контрреволюційну діяльність“. Помер в м. Котельнічі В'ятської області 11 листопада 1937 р. За іншими даними – розстріляний.

¹² Дмитрій (Вербицький Максим Андрійович, 1869–1932) – архієпископ Українського екзархату РПЦ. Народився в с. Броварки на Полтавщині. У 1899 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Овдовівши, у 1906 р. прийняв чернецтво. З 1910 р. – настоятель Київського Свято-Миколаївського монастиря. Хіротонізований на єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії. У 1910–1921 рр. – єпископ Уманський. 1918 р. – учасник Всеукраїнського Церковного Собору, заступник голови президії. У 1921–1924 рр. – єпископ Білоцерківський і Сквирський. З 1924 по квітень 1930 р. – єпископ Уманський. З 1925 р. – у сані архієпископа. Квітень 1930 – лютий 1932 р. – архієпископ Київський. Помер у Києві 1 лютого 1932 р.

¹³ Міщенко Федір Іванович – професор. Народився 1874 р. Вихованець Київської духовної академії, потім – професор канонічного права по кафедрі церковного права. У 1907 р. захистив магістерську дисертацію Речи святого апостола Петра в книзі Деяний апостольських. 1918 р. – учасник Всеукраїнського Церковного Собору, член президії від мирян. Червень–серпень 1918 р. – голова урядової комісії в справі підготовки законопроектів церковно-державного характеру. Серпень–грудень 1918 р. – член ученого комітету Собору. 1925 р. – член Всеукраїнського Священного Синоду Української Синодальної Церкви. Головні праці: К вопросу о составе предстоящего собора русской церкви (1906); Церковное устройство христианских общин (парикий) II и III в. (1908).

¹⁴ Глаголев Олександр Олександрович (1872–?) – протоієрей Українського екзархату РПЦ. У 1900 р. захистив магістерську дисертацію „Ветхозаветное библейское учение об ангелах. Опыт библейско-богословского исследования“. З 1906 р. – екстраординарний професор Київської духовної академії по кафедрі Священного Писання Старого Завіту. Учасник Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., член просвітньої комісії Собору. 1937 р. – зарештований за звинуваченням в участі в „антирадянській фашистській організації церковників (тихонівців)“. Помер у тюремній лікарні НКВС. Автор численних праць – коментарів на біблійні тексти: книг Левит, соборних послань, Приповістей Соломонових, пророків Наума, Авакума, Софонії та ін. (1904–1913).

¹⁵ Светлов Павло Якович – священник, професор богослов'я Київського університету і Ніжинського історико-філологічного інституту. Народився 1861 р. Закінчив Московську духовну академію. Магістерська дисертація Значение Креста в деле Христовом (1893). Автор багатьох наукових праць з догматичного та морального богослов'я, апологетики та біблійної історії: Человек и животное в психическом отношении (1892); Курс апологетического богословия (1900, 1905); О необходимости богословских факультетов в университетах (1906); О реформе духовного образования в России (1906) та ін. Богословську творчість спрямовував на утвердження християнських цінностей у ортодоксальному вираженні.

¹⁶ Зазначено наявність власноручного підпису на копії.

¹⁷ Зазначено наявність власноручного підпису на копії.

Гроссу М. – протоієрей Українського екзархату РПЦ, професор. У 1918 р. – учасник Всеукраїнського Церковного Собору. Обраний членом Вищої Церковної Ради від мирян. Діловод Собору Єпископів України.

Запитання до документа:

1. Які найважливіші рішення прийняв собор?
2. Знайдіть рядки, що підтверджують прагнення віруючих до національного реформування православної церкви в Україні.
3. Наскільки гостро учасники собору сприймали проблему єдності православної церкви в Україні?
4. Як документ характеризує відносини між церквою та державою?
5. У чому полягали розбіжності позицій собору та групи „Жива Церква“?
6. Як документ оцінює діяльність УАПЦ?

№ 11.21 (149)

Публікується текст історичного акту, який ліг в основу автокефального устрою Польської Православної Церкви. Він має виключне значення для канонічно-правового обґрунтування автокефалії Української Церкви. Текст публікується у перекладі з копії оригіналу французькою мовою, що був розповсюджений для дипломатичних місій європейських країн.

Патріарший і синодально-канонічний Томос Вселенської Константинопольської патріархії, про визнання Православної церкви в Польщі церквою автокефальною

13 листопада 1924 р.

**ГРИГОРІЙ, З БОЖОЇ ЛАСКИ
АРХИЄПИСКОП КОНСТАНТИНОПОЛЯ – НОВОГО РИМА Й
ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ**

Свята Православна Церква в Богом хоронимій Польській Державі, що наділена автономним церковним устроєм й управлінням, доводить свою

твердість у вірі й горливість у церковних справах, просила Наш Святійший Апостольський і Вселенський Патріарший Престіл поблагословити й утвердити Її автокефальний устрій, вважаючи, що в нових обставинах політичного життя такий устрій один лише міг би задовольнити й забезпечити Її потреби.

З любов'ю розглянувши це прохання, приймаючи під увагу приписи святих Канонів, які установляють, що “устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам” (канон 17, IV Вселенського Собору, а також VI Вселенського Собору 38), а також апофегму Фотія, які звучать:

“Прийняти, що права, які торкаються церковних справ, а особливо справ парафій, повинні відповідати політичним і адміністративним перемінам” – а з другої сторони, корячись перед вимогами канонічного обов'язку, що накладає на наш Святійший Вселенський Престіл піклування про Православні Церкви, які знаходяться в потребі; розглядаючи рівно ж факт, з яким згідна й історія (бо ж написано, що перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії й залежних від неї Православних Митрополій Литви та Польщі, а рівнож прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що було установленно відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Єкзарха Вселенського Престолу), Наша Достойність й Святіші митрополити – Наші у св. Дусі улюблені брати і співслужителі, вважали обов'язком вислухати прохання, з яким звернулась до Нас Свята Православна Церква в Польщі й дати Наше благословення і затвердити Її автокефальний і незалежний устрій.

У зв'язку з цим, ухвалюючи спільно з волі Духа Святого, Ми постановляємо: визнаємо автокефальний устрій Православної Церкви в Польщі й даємо Своє благословення на те, щоб Вона віднині управлялась, як духовна Сестра, рішала свої справи незалежно й автокефально, відповідно чинові й з необмеженими правами інших Святих Автокефальних Православних Церков, визнаючи своєю найвищою церковною владою Священний Синод, зложений з православних канонічних єпископів в Польщі, на чолі, кожного разу з Головою своїм, Блаженнішим Митрополитом Варшавським і всієї Польщі. Щоб зберегти і канонічно довести єдність з Нашим св. Апостольським Вселенським Патріаршим Престолом, як рівно ж зі всіма автокефальними Православними Церквами, нагадаємо тут про обов'язок кожного Митрополита Варшавського і всієї Польщі: повідомляти, відповідно чинові Святої Православної Церкви, про свій вибір і інтронізацію, засобом інтронізаційним, рівно ж Нашу велику Церкву Христову, як і всі автокефальні Православні Церкви-Сестри, зберігати все, що відноситься до старого дотримання віри і побожності православної, а також всього, що наказують святі Канони і чини Православної Церкви, поминати згідно з формулою в “Диптихах” ім'я Вселенського патріарха й інших Патріархів, як і інших Зверховників Святих автокефальних Церков.

Крім цього постановляємо, що автокефальна Православна Церква-Сестра повинна отримувати святі Хризми від Нашої великої Церкви Христової. Рівно ж бажаємо, щоб у проблемах чину церковного і й справах загального характеру, які переступають межі юрисдикції кожної з автокефальних [Церков], взятих

окремо, Блаженніший митрополит Варшавський і всієї Польщі звертався до Нашої Найсвятішої Вселенської Столиці Патріяршої, через яку втримується зв'язок з цілою Православною Церквою, яка “правовірно голосить слово правди”, а також щоб звертався за авторитетною думкою і в справі співдіяння сестринних Церков.

Після того, як все було докладно розглянене і обговорене на канонічних засіданнях Святійшого Синоду дня 6 і 11 листопада 1924 року, після Синодального затвердження, вручили сьогоднішній Патріарший Синодальний Томос в точному незміненому відписі, який зівстав підписаний і внесений до Кодексу Нашої великої Христової Церкви на руки Блаженнішого Дионісія, Нашого улюбленого в Христі брата і співробітника, Митрополита Варшавського і всієї Польщі, Голови Священного Синоду Православної Автокефальної Церкви в Польщі.

Нехай на віки зміцнить Господь Бог любов'ю і щедрістю Першого Великого і Начального Пастиря Господа Нашого Христа Автокефальну Церкву сестинну в Польщі так щасливо уряджену, нехай піднесе і зміцнить все в ній на хвалу Його Імені Святого, на користь його пастви побожної, як і на радість всіх автокефальних сестринних Православних Церков.

Року Божого 1924,
місяця листопада 13-го дня.

Патріярх Царгородський (—) Григорій (затвердив)

Митрополит Кізіку (—) Каллиник,

Митрополит Нікеї (—) Базільос,

Митрополит Хальседону (—) Юахим,

Митрополит Деркосн (—) Константинос,

Митрополит Бруску (—) Нікомедос,

Митрополит Принціпу (—) Агатангелос,

Митрополит Неоцезарії (—) Амброзіос,

Митрополит Сардики і Пісидії (—) Германос,

Митрополит Фільндефії (—) Фогіос,

Митрополит Сілібрії (—) Євгеніос,

Митрополит Родополісни (—) Кірелла,

Митрополит Анеї (—) Томас.

(За згідність французького перекладу з грецького оригіналу перекладач (—) Константінідіс, Вселенський Патріярх.

13 листопада 1924 р. Канцлер (—) Германос, митрополит Сардики.

Губар А. Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 року та його значення в історії Української Церкви / Артур Губар [Електронний ресурс] // Веб-сайт: “Київське православ'я”. – Режим доступу : <http://kyiv-pravosl.info/2013/05/29/patriarshyj-i-synodalno-kanonichnyj-tomos-vseleniskoji-konstantynopolskoji-patriarhiji-vid-13-lystopada-1924-roku-ta-joho-znachennya-v-istoriji-ukrajinskoji-tserkvy/>

Примітки:

¹Орфографію документа збережено.

Запитання до документа:

1. Ким, коли та з якої нагоди було видано публікований вище документ?
2. Які аргументи наводяться у томосі на користь потреби відповідності церковного та державного устрою?
3. З якої нагоди у томосі згадується історична доля Київської митрополії?
4. Який статус отримувала Православна Церква в Польщі і який зв'язок вона мала з Вселенською патріархією та автокефальними церквами світу?
5. Хто з представників Православна Церква в Польщі отримав томос?
6. Про що, на Вашу думку, свідчать підписи під документом?

№ 11.22 (150)

Документ показує, що держава виступила тим каталізатором, який поглиблював інституційний розкол православної церкви, сприяв дезінтеграції конфесійного життя. У першій половині 1920-х рр. влада обрала методом досягнення мети цілеспрямовану політичну роботу з підтримки опозиційних до офіційного курсу Російської православної церкви рухів, задля розбиття єдності православ'я.

Протокол засідання Антирелігійної комісії при ЦК КП(б)У про боротьбу з православною церквою, внесення розколу в її середовище

1 березня 1925 р.

Председатель товарищ Шумский.

Члены: тт. Скрыпник, Балицкий, Логинов и Черлюнчанкевич.

От ГПУ присутствуют тт. Иванов и Райский. <...>

4. О сроке заседания антирелигиозной комиссии.

Заседание начинается ровно в три с половиной часа по субботам при наличии четырех членов, если в их среде имеется член ЦК или член ЦКК.

5. а) Вопросы не терпящие отлагательства по которым имеются принципиальные решения Комиссии, разрешаются Председателем.

б) Жалобы в ВУЦИК разрешаются только на заседаниях Комиссии. <...>

7. Доклад тов. Райского о положении обновленчества на Украине.

Предложение тов. Скрыпника по докладу.

Принять предложение тов. Скрыпника.

а) Снести с антирелигиозной Комиссией при ЦК РКП о том, чтобы директивы по антирелигиозной политике на Украине получались Комиссией при ЦК КП(б)У, а не непосредственно Госполитуправлением.

б) В отношении тихоновщины повести политику “законного” ущемления, т.е. всячески через Советские административные и прочие органы лишать их средств, при попытке передачи в руки тихоновцев доходов по возможности акта не оформлять и не утверждать; распространение литературы, собрания, пропаганды вне церкви запрещать, тормозить и где возможно не давать разрешения на церковные ходы и т.д.

в) В отношении обновленчества поставить перед ЦК КП(б)У и ЦК РКП вопрос о необходимости ввести: 1) полную автокефалию Украинской церкви с утверждением таковой Всероссийским Синодом; 2) Украинизацию богослужения 3) Всеяческие облегчения обновленцам, снижение налогов, помощь в изыскании средств, помещений и т.д. <...>

10. Об организации черносотенных групп среди Тихоновцев.

Информацию о циркуляре ГПУ делает тов Логинов.

а) Принять предложение тов Скрыпника.

а) Сорганизовать мелкие группы черносотенных тихоновцев, не давая им объединиться и разрастаться в крупные организации.

б) Для дискредитации этих групп, связывать их с контрреволюционными организациями.

11. Об Иоаникии. Информация тов. Логинова.

Ионикия завербовать, после чего снести с ВУЦИКом о помиловании.

12. О Криворожском деле. Информация и предложение тов Скрыпника.

Дело на Гоголюка прекратить, сотрудников ГПУ судить на Чрезвычайных Сессиях с опубликованием приговора. <...>

14. О налогах на приходы и (на домостроения).

Исходя из § 7 сего протокола в губернских и окружных городах все виды налогов с Тихоновцев взимать в максимальных размерах (на домостроения) не ниже 1 %, а с обновленцев в минимальных (на домостроения) не выше 1/4 %.

15. О помещении для Синода.

Обязать Высшую Жил[ищную] комиссию предоставить помещение.

16. Об автокефальной церкви.

На следующем заседании поставить доклад.

Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006. – Арк. 56-56 зв., 57. Засвідчена копія.

Запитання до документа:

1. Про що свідчить обов'язкова присутність на засіданні Антирелігійної комісії при ЦК КП(б)У члена ЦК або члена ЦК КК?

2. Про що говорить інтенсивний графік засідань комісії?

3. Які органи були задіяні в проведенні антирелігійної політики?

4. Що малося на увазі під політикою “законного” утиску Російської православної церкви?

5. Яку з конфесій уряд планував підтримати?

6. Які заходи передбачалося здійснити щодо обновленства?

7. Про що свідчить прийняття комісією рішень про застосування або припинення репресій проти представників православно-духовенства?

8. Які рядки документа вказують на копіювання українськими партійними органами рішень РКП(б)?

№ 11.23 (151)

Документ віддзеркалює ставлення баптистів до державної політики українізації. Церква відгукнулася на ключові суспільно-політичні зміни.

Баптистка періодика закликала до проведення українізації церковного життя. Видатну роль у мобілізації національних творчих сил відіграла рубрика “Українське слово” в журналі “Баптист України”.

**Стаття редактора журналу “Баптист України” Івана Кмети-Єфимовича¹
про потребу українізації церкви**

Січень 1927 р.²

НЕОДКЛАДНА СПРАВА В НОВОМУ РОЦІ (НА ОБГОВОРЕННЯ)

З кожним Новим Роком ми ставимо собі нові завдання в роботі, думаємо, як би краще поставити діло проповіді Євангелії серед нашого народу, як би більш душ привести до Спасителя Ісуса.

Отож, і справа, про яку ми маємо трохи говорити тут, має велике значення в Євангельській місії на Україні і є ділом неодкладним в наступному році.

Маємо ми говорити про українізацію та про наше відношення до неї, яке саме воно повинно бути.

Всім нам відомо, що наша Радянська держава поставила це питання рішуче, як справу сьогоднішнього дня. Кожен народ, колись поневолений, забитий, тепер в наших обставинах має змогу будувати своє життя, піднімати свою культуру, мати свою рідну школу, газету, українізовану установу, де й неграмотний селянин може розуміти, що кажуть йому та й розказати про своє діло просто, як уміє, своєю рідною мовою, не так як колись на запитання – “Какое ваше отечество?”, відповідав – “звісно... якоє, Росея”... Гірко згадувати минуле, коли права нації були знищені, осміяні...

Звичайно, наше релігійне життя стоїть якось одсторонь таких пекучих справ, та коли ми на сто процентів пройняті думками місії, то повинні неодмінно розв'язати питання: українізувати нашу роботу серед українського селянства чи заставити її російською, як вона є зараз.

Ми гадаємо, обминути і в Новому Році цю справу ніяк не можна. Ми – люди прогресу, ми повинні завжди йти вперед в усіх галузях життя, а тому й підняття національної свідомості серед наших членів повинно бути неодкладною справою. Причин до цього багато. Євангеліє знімає всякий гніт, несе волю, Євангельська місія повинна це виявити. Така велика постать в історії християнства, як ап. Павло, знав національне життя свого народу і тому євреям не говорив на грецькій мові, хоч вони і розуміли її.

Наша історія у майбутньому серйозно зв'язана з моментом – чи є у нас віруюча освічена молодь, чи йде вона до нас, чи може виходить зі складу наших громад, залишає віру і нищить наші надії на неї, як це і трапляється останніми часами.

Треба вивчати молодь тим, хто не знає її потреб. Коли ви робите елементарні дослідження, то бачите, що молодь, поза церквою, національно і соціально свідомі. Нам говорять – ви несвідомі, у вас русифікація... і т. ін. В докорах є доля правди. Я пригадую свої переживання в перші часи мого перебування в колах віруючих, душа боліла, коли всюди один, один з рідною справою. Так не повинно бути. Діло українізації наших місій – баптистів, євангельських християн і ін. повинно офіційно початись в наступному році.

Навіть православні церковні кола цю справу народу розуміють, синодальна церква має видавати другий цілком український журнал, переводять службу на українську мову, не кажучи вже про українську церкву.

Наші брати в Америці і Галичині мають свою місію цілком українську. Ми закликаємо наше братство, його свідомих керівників, до переведення в життя цієї неодкладної справи. Закликаємо всіх, хто може вживати української мови в проповідях по селах і серед українців по городах.

Закликаємо хори наших громад кожного зібрання співати українські духовні гімни з “Арфи” і “Р[ідні] М[елодії]”. На літературних зібраннях молоді треба дати більше українських матеріалів. Слід влаштовувати виключно українські концерти і т. ін.

Це питання ставимо перед Радою Українського союзу Баптистів та Радою Євангельських Християн на Україні, перед Правліннями районів, аби про українізацію місії були прийняті постанови.

Діловодство треба неодмінно провадити українською мовою, бо до Союзу пишуть здебільшого селяни і пишуть по-російськи так, що бере декого сміх, і інших жаль.

Пропонуємо “Українське слово” в “Баптист Украины” значно поширити, або виділити в окремий невеличкий журнал – “Християнське Слово”, а “Баптист Украины” поки ще може зостатись і на рос[ійській] мові.

На найближчому Всеукраїнському з’їзді треба остаточно прийняти постанови по цьому питанню, після належних пояснень, докладів.

Звичайно, це діло треба здійснювати обережно, давши повну змогу руським громадам вживати рідну мову в своїх молитвах, зібраннях.

Ми глибоко віримо, що тільки будучи з Христом, йдучи вперед, не лишаючись далеко ззаду од культурного життя, ми діло євангелізації нашого краю приведемо до прекрасного стану.

Нехай же прославиться Господь!

Баптист Украины. – 1927. – № 1. – С. 41–43.

Примітки:

¹ Кмета-Єфимович Іван Авксентійович (1901–1997 рр.) – поет, публіцист, громадський діяч. Народився на Чернігівщині, у родині ремісника. У Прилуках закінчив вчительську семінарію. Потім у Полтаві – курси дошкільного виховання. Учителював. У 1920 р. став членом баптистського союзу. Служив у церкві, проповідував, продовжував вищу освіту. Редактор журналу “Баптист Украины” в 1926–1928 рр. За умов репресій у 1929 р. виїхав до Канади, де провів все своє подальше життя. Активний діяч української діаспори. Друкувався, переважно в періодичній пресі, в журналах “Післанець Правди”, “Наша культура”, “Вісник” та ін. Автор книжок-спогадів, поетичних збірників. Пастор баптистської церкви.

² Датовано за часом публікації статті.

Запитання до документа:

1. Як Ви вважаєте, про що свідчить друкування статті саме в першому номері 1927 р.?

2. До чого мала привести, на думку редактора журналу, українізація церковного життя?

3. Які аргументи наводяться на користь проведення українізації церкви?

4. Які найперші кроки українізації церкви були накреслені у статті?

5. Як Ви вважаєте, чому церква не пішла на видання україномовного видання “Баттист України”?

№ 11.24 (152)

Успіхи конфесій у видавничій сфері в 1920-х рр. партія розцінила як власний політичний програв. Постанова ЦК КП(б)У “Про стан релігійної та антирелігійної літератури” стала відправною точкою у знищенні церковної періодики. Монополія на владу стимулювала партійне керівництво до застосування силових методів.

Постанова № 40 Секретаріату ЦК КП(б)У “Про стан релігійної та антирелігійної літератури”

30 травня 1928 р.¹

1. Констатувати, що за останніх років релігійна література на Україні в зв'язку з деякими розвиненнями і диференціацією релігійного руху виросла так якісно, як і кількісно. Наприклад, в 25/26 р. періодична релігійна література (журнали, альманахи) складалися з 5-ти назв, з загальним тиражем в 15 000 примірників, а в 26/27 р. – з 11 назв, з тиражем в 33 000 примірників; в тому-ж 1925/1926 р. релігійної неперіодичної літератури було викинуто на ринок 42 назви, загальним обсягом в 286 др. арк. з тиражем в 200 000 прим, а в 26/27 р. – 35 назв, обсягом 203 др. арк., тиражем в 183 000 пр. (наші-ж видавництва: ДВУ, “Книгоспілка” і “Пролетарій” в 26/27 р. випустили тільки 3 назви, тиражем 610 тисяч прим. 3 періодичної літератури виходить лише один “Безвірник”).

Церковники досягли значного успіху в напрямку удосконалення своїх журналів щодо змісту і зовнішнього вигляду. Зокрема, сектантські журнали розраховані головним чином на сільського масового читача й відсталі шари міського населення, помітно збагачуються літературним матеріалом, віршами, оповіданнями, начерками, напівбелетристичною хронікою, які подаються легкою, простою мовою, вироблюються свої кадри релігійно-письменницького молодняка. Разом з тим вони стремяться поширити свої рамки, підносять тон в відділах апологетики, критикують матеріалістичне навчання, полемізуючи з антирелігійною літературою, перекручуючи і жонглюючи цитатами з наукових і історичних праць, з Леніна, Каутського, а також письменників: Блока, Шевченка, Тичини, Франка тощо з метою паралізування революційно-марксістського впливу на маси.

2. Релігійні об'єднання роблять уперті спроби охопити свої організації (“бабсомол”, “сестрицтво” тощо) періодичною літературою. Поширюючи свою видавничу діяльність, релігійні видавництва випускають в світ не лише церковну-обрядову літературу (молитовники, Євангелія тощо), але й таку, яка мала-б змогу замінити храм і церковнослужителя там, де його немає, а саме – особого роду довідники, книжки “на каждый день”, “Логос”, “Слово боже”, таблиць-календарі тощо. Література ця ставить своїм завданням охопити побут читача зі всіх боків, дає йому сільсько-господарчі, медичні й інші поради.

Для розвитку антирелігійної пропаганди визнати за необхідне:

1) Видавництвом ДВУ, “Пролетарію”, “Книгоспілці” в майбутньому видавничому році розробити план антирелігійних видань, приймаючи на увагу: а) апологетичні виступи церковників, б) популяризацію знань з природознавства й світознавства, в) література повинна урахувувати всі верстви населення (робітників, селян, жінок, молодь, і т. і.).

2) Звернути увагу керівників періодичної преси на повну відсутність в газетах і журналах антирелігійного матеріалу.

3) В релігійних виданнях не допускати до друку апологетичних оборонних статей, які полемізують з антирелігійними, що перекручують і спекулюють науковими й письменницькими авторитетами проти матеріалістичних навчань.

5)² Вилучити з релігійних журналів художній матеріал і не припускати цілком довідкового матеріалу.

б) Припинити видачу дозволів на релігійні видання типа “на каждый день” і всякого роду справочників нецерковного значення. Забороняти масові і кишенькові та відривні календарі, залишивши за ними право видання календарів-справочників виключно богослужбового значення.

7) Забороняти релігійні видання всяким приватним особам (крім авторів), обмеживши видавничі права лише зареєстрованими релігійними об’єднаннями.

8) Ні в якому разі не дозволяти видання масової релігійної літератури: дешевих брошур, листівок, плакатів, агітаційного характеру тощо.

9) Доручити видавництвам (ДВУ, “Пролетарій”, “Книгоспілка”) видати сер[ію] художньої антирелігійної літератури.

10) Прийняти до відому, що Відділом Преси затверджена інструкція Головліту в справах релігійної літератури.

Визнати за доцільне в усіх газетах присвячувати спеціальні розділи найвидатнішим релігійним дням. В масових робітничих і селянських газетах завести щотижневі сторінки (“Пролетар”, “Радянське Село”) в недільних числах.

Певно: Бараненко

Ігнатуша А.Є. Протестантська періодика України як суспільно-політичне явище 20-х рр. ХХ ст. : дис. кандидата іст. наук : 07.00.01 / Ігнатуша Алевтина Євгенівна. – Запоріжжя, 2009. – С. 200–202.

Примітки:

¹ Датовано за датою, вказаної в документі.

² Пункт 4 відсутній у нумерації.

Запитання до документа:

1. Чи відповідає дійсності повідомлення в документі про кількісне та якісне зростання релігійної літератури в 1920-х рр.?

2. Про випуск яких періодичних видань повідомляє документ?

3. На які особливості протестантської періодики звернено увагу?

4. Яке значення в антирелігійній політиці влади відводилося пресі?

5. Які рядки документа вказують на завершення етапу лібералізації церковно-державних відносин та початок масованого наступу на церкву?

№ 11.25 (153)

Фальсифікація органами Державного політичного управління “Справи Спілки Визволення України” спонукала Українську автокефальну православну церкву спростовувати зв’язок між собою та контрреволюцією, яка ставила за мету повалення радянської влади. Церковне керівництво застосовувало всі легальні засоби впливу на радянську владу і ДПУ зокрема, аби відвести удар від церкви, якій загрожував повний розгром.

**Заява Президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради до
Державного політичного управління УСРР про зняття звинувачень УАПЦ
в антирадянській діяльності у зв’язку зі справою
“Спілки Визволення України”**

Не раніше 21 листопада 1929 р.

ДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ УПРАВИ УСРР

Президії Всеукраїнської
Православної Церковної
Ради

З А Я В А¹

21 листопаду 1929 року оголошено в пресі повідомлення Голови Державної Політичної Управи УСРР про викриття контр-революційної організації на Україні під назвою “Спілка Визволення України”². В цьому повідомленні визначено, що одним із тих, що стояли на чолі цієї організації, є “колишній прем’єр-міністр петлюрівського уряду “Українсько-Народної Республіки” й теперішній керівник автокефальної церкви – В.М. Чехівський”³; що “для своїх контрреволюційних цілів “СВУ” використала українську автокефальну церкву, де готувалися, як єпископи, “*попи*”⁴ так і інші служителі, колишні офіцери, учасники петлюрівських банд та повстанських організацій” і що “Спілка Визволення України” ставила собі за мету відновити капіталістичний лад, повернути поміщиків та поневолити робітників і селян України”. Це повідомлення ставить, таким чином, Українську Автокефальну Церкву в тісний зв’язок з викритою контрреволюційною організацією. Президія ВПЦРади вважає своїм обов’язком засвідчити перед Державною Політичною Управою, а через неї й перед Вищим Урядом УСРР, що Українська Автокефальна Церква, як і всяка Христова Церква, утворена лише для шукання Царства Божого й правди Його; що ніяких політичних завдань ніколи ні на одних своїх Зборах, ні в одному сво[є]му документі всецерковного значіння вона не визначала; що ніколи ніхто з членів УАПЦеркви з волі і з відому Церкви та її керівничих органів не творив актів політичного значіння; що з першого дня свого існування УАПЦ вважала одним із основних своїх положень дотримання принципу правдиво християнського відношення до Держави; що це відношення – то є не змішування державного з церковним, то є лояльне ставлення до Уряду, яке цілком природне і згідне з Заповітами Основоположника Церкви. Канонами УАПЦ змішування церковного з державним, і порушення принципу лояльного ставлення до Держави з боку члена Президії карається виключенням його з Церкви. Керівничі органи згідно

з ухвалою Народи Представників УАПЦ, що відбулась у вересні 1926 р., мають обов'язком своїм дбати, аби і в практиці церковного життя не було порушення цієї лояльності чи то цілою Церквою, чи то окремими церковними діячами. Свідчення УАПЦеркви перед Державою про її ставлення до Держави[,] здобуту для неї легальне існування й реєстрацію її Статуту (10 грудня 1926 р.). Національний мент в ідеології УАПЦ теж не має в собі нічого антирадянського. Один із основних канонів УАПЦ говорить: “Всі, хто, зловживаючи національним почуттям, використає його для відновлення панування заможних класів суспільства, повинен бути відлучений від церкви коли не покається”. Після Другого Всеукраїнського Собору УАПЦерква на всіх своїх Зборах заборонила членам церкви виявлення національного шовінізму.

Маючи тверду волю дійсно охоронити УАПЦеркву від порушення її класового принципу правдивого відношення до держави і справ характеру позацерковного, аби життя Церкви було суто церковним, Другий Всеукраїнський Собор (1927 рік) категорично засудив всякі ухили від правдивої лінії церковного життя. Після Другого Собору Президія Всеукраїнської Церковної Ради й сама Рада, маючи на увазі дотримання суто церковної лінії життя, дійсно дбали про цілковите звільнення Церкви від нецерковної діяльності окремих її членів і від самих цих членів і діячів. Для цього була утворена комісія по перевірці персонального складу духовництва УАПЦ. Ще не підведені остаточні підсумки праці комісії, але Президія свідчить, що той елемент, який заховувався в УАПЦеркві (колишні офіцери, учасники петлюрівських банд та повстанських організацій), чи то боючись перевірки, чи то по перевірці відійшов від УАПЦеркви. Звичайно, Президія не знала й не могла знати, коли і в який спосіб “СВУ” використовувала цих членів УАПЦеркви, і не може за них нести відповідальності.

Щодо В.М. Чехівського то він не тільки не був і не є керівником УАПЦеркви, а навіть не весь час життя УАПЦеркви був у складі членів її керівничого органу, а з⁵ IX–1928 року ухвалою Президії він “усунутий від відповідальної й активної праці в УАПЦ” й тим поставлений поза межами діяльності в Церкві.

Категорично осуджуючи всіх членів Церкви, що приймали участь в антирадянській контрреволюційній діяльності, Президія ВПЦРади рішуче заявляє, що й таку мету діяльності, яку поставила собі “СВУ” (відновлення капіталістичного ладу, повернення поміщиків та поневолення робітників і селян України), вона від імени УАПЦеркви засуджує, як супротивну ідеології УАПЦеркви. Президія упевнена, що й сама Церква скаже теж саме, коли буде *мати*⁶ змогу сказати це на своїх Зборах.

Доводячи про все це до відому Уряду УСРР, президія просить Державну Політичну Управу зробити відомим дане свідчення Вищому Судові та, через пресу, громадянству УСРР.

Почесний Голова Президії ВПЦР Митрополит
Голова Президії Протоієрей
Заст. Голови Президії Архієпископ

ЧЛЕНИ:

Секретар Єп.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 586. – Арк. 15–16. Копія.

Примітки:

¹ Справа, зроблена від руки, позначка: “С-3”.

² “Спілка Визволення України” (СВУ) – фальсифікована органами ДПУ “антирадянська” організація, яка нібито готувала повалення радянської влади шляхом збройного повстання та встановлення військово-фашистської диктатури, маючи своїм філіалом Українську Автокефальну Православну Церкву. За приналежність до СВУ було заарештовано 45 діячів української культури. З 9 березня по 19 квітня 1930 р. проведено судовий процес над ними. Серед засуджених був один із провідних діячів автокефального руху в Україні В.М.Чехівський, визнаний заступником голови СВУ і головою “автокефальної п’ятірки”.

Можлива приналежність до СВУ стала підставою широких арештів і політичних репресій проти української національно свідомої інтелігенції та діячів УАПЦ на периферії, інспіруванням чергової хвилі антицерковної істерії та нищення релігійних організацій в УСРР. Розгортанням процесу СВУ більшовицька влада стимулювала проведення Надзвичайного Собору УАПЦ, на якому було припинено діяльність цієї церкви, як всеукраїнської організації.

³ Чехівський Володимир Мусійович (1876–1937 рр.) – визначний український громадсько-політичний і церковний діяч, ідеолог УАПЦ, професор. Народився 20 липня 1876 р. у с. Горохуватці Київського повіту і губернії у сім’ї священика. У 1896 р. закінчив Київську духовну семінарію, у 1900 р. – Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов’я. 1905 р. отримав звання магістра. У 1905–1906 рр. – учитель російської мови в Черкаському духовному училищі і учитель історії літератури та теорії словесності в Черкаській чоловічій гімназії. Протягом 1905–1917 рр. перебував під поліційним наглядом; член Української соціал-демократичної робітничої партії. 1906 р. обраний до І Державної Думи; усунений від педагогічної роботи за політичну діяльність, заарештований і засланий до Вологодської губернії. Наприкінці 1907 р. повернувся в Україну. У 1908–1917 рр. – викладач історії, історії літератури, психології, логіки в середніх школах Одеси. Проводив широку діяльність в Українській Громаді та “Просвіті”. У 1917 р. переїхав до Києва; член ЦК УСДРП, член Української Центральної Ради, редактор “Українського Слова”. У 1918 р. – директор департаменту загальних справ Міністерства ісповідань Української Держави. Грудень 1918 – лютий 1919 р. – голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ Директорії УНР. 1 січня 1919 р. очолюваний ним уряд ухвалив “Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви”. З 17 вересня 1919 р. – член Ради міністра ісповідань УНР. У 1919–1920 рр. – професор історії культури в Українському державному університеті в Кам’янці-Подільському. У 1920–1921 рр. – професор Вінницького інституту народної освіти. У 1921–1922 рр. – професор Київського медичного інституту, доцент Київського політехнічного інституту і викладач соціально-економічних курсів у Києві. З 1920 р. близько співпрацював з ВПЦР. 6 січня 1921 р. – заарештований і пробув 5 місяців в ув’язненні. Учасник I і II Всеукраїнського Православного Церковного Собору (1921, 1927). З 1921 р. – дорадник митрополита Василя Липківського, голова Ідеологічної комісії УАПЦ, засновник і голова Братства робітників слова. У 1921–1924 рр. – член Президії ВПЦР, благовісник УАПЦ. У 1928 р. під тиском більшовицької влади, відповідно з рішенням ВПЦР, відійшов від праці в УАПЦ. 29 липня 1929 р. заарештований за звинуваченням у приналежності до СВУ. Засуджений до розстрілу; вирок замінено на 10 років ув’язнення в таборі суворої ізоляції; ув’язнення відбував в тюрмах Харкова і Ярославля; з 1933 р. – на Соловках. 1937 р. – засуджений до додаткових 10 років ув’язнення. З листопада 1937 р. – розстріляний в Соловецьких таборах за вироком Особливої трійки

УНКВС у Ленінградській області. Автор богословських і науково-історичних праць: Київський митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.) (1905); Церковне панство на Україні (1918); За Церкву, Христову громаду, проти царства тьми (1922).

⁴ Слово дописано над строчкою від руки.

⁵ Закреслено – “тра”.

⁶ Слово дописано над строчкою від руки.

Запитання до документа:

1. У зв'язку із якими обставинами Президія ВПЦР подала заяву до ДПУ?
2. Чи визнала Президія ВПЦР звинувачення діячів церкви у контрреволюційності? Яку позицію вона зайняла?
3. Які звинувачення проти УАПЦ спростовувала Президія ВПЦР?
4. Які аргументи наводила Президія ВПЦР, спростовуючи звинувачення УАПЦ у контрреволюційності?
5. Чому, на Вашу думку, об'єктом особливих звинувачень став В.М. Чехівський?
6. Яку роль у спростуванні звинувачень проти УАПЦ Президія ВПЦР відводила виконанню постанов вересневої Наради Представників УАПЦ 1926 р. та Другого Собору УАПЦ (1927 р.)?

№№ 11.26 (154) – 11.31 (159)

Кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. в Україні став часом безпрецедентного наступу радянської держави на релігійні організації. Цей наступ відбувався в руслі сталінської модернізації суспільства – прискореної індустріалізації країни, масової колективізації села та “культурної революції”. Він проявлявся посиленням економічного тиску на релігійні громади та духовенство, адміністративними санкціями владних структур проти релігійних організацій та їх активних членів, моральним і фізичним терором проти духовенства та віруючих. Дії державної влади були санкціоновані таємними наказами вищих органів. Водночас вище державне керівництво намагалося показати, що воно дотримується принципів відокремлення церкви від держави, невтручання у її внутрішні справи та виступає арбітром у суперечках релігійних громад з місцевими органами влади, які “перевищували” свої повноваження. Документи №№ 11.26 (154) – 11.31 (159) ілюструють вияви тиску влади на релігійні громади різних конфесій, акцентуючи на його типових рисах напередодні та в умовах Голодомору 1932–1933 рр.

№ 11.26 (154)

Лист Секретаріату Президії ВУЦВК до Краснопільського райвиконкому з приводу скарги на матеріальні утиски духовенства і релігійної громади
21 серпня 1931 р.

До Краснопільського РВК

1922/в 21/VIII [193]1 [р.]

Секретаріат Президії ВУЦВК одержав скаргу від п'ятидесяти Успенської церкви сл. Краснопілля¹, які скаржаться на примусове придбання позики та руйнування церковної огорожі. На підставі зазначеного Секретаріат ВУЦВК'у

просить Вас негайно надіслати такі пояснення: 1) чи дійсно службовцю культу (Кутахову) було пропоновано придбати позики на 700 карб. і останній придбав; 2) чи дійсно службовцям культу, які прибувають до села пропонується негайно придбати позики в 400 карб; 3) на підставі чого та з яких міркувань розбирається церковна огорожа.

Відповідь чекаємо не пізніше 30/VIII–31 року.

Заст. завід. Секретаріату Президії ВУЦВК (Сороко)

Референт культур (Катунін)

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 122. Відпуск.*

Примітки:

¹ Успенська релігійна громада с. Краснопілля підпорядковувалася Українському екзархату Російської православної церкви.

Запитання до документа:

1. Чи можна з тексту джерела зробити висновок про фінансові утиски духовенства органами радянської влади?

2. Про що, на Ваш погляд, свідчить факт звернення віруючих Успенської церкви с. Краснопілля до Секретаріату Президії ВУЦВК?

3. Поясніть зміст рядків документа: “було пропоновано придбати позики на 700 карб.”.

4. Про яку позику йдеться у документі?

№ 11.27 (155)

**Повідомлення Всеукраїнської Церковної Ради УПЦ¹ до Секретаріату
Президії ВУЦВК про тиск голови сільради на священника Данила Курявого
2 вересня 1931 р.**

До адмінгрупи при Секретаріаті ВУЦВК
(Відділ культур)

Всеукраїнської Церковної Ради УПЦ
(м. Харків, Урицького, Воскресенський собор)

Заява

В додаток до заяви від 17–VIII–1931 ч. 83, подаємо копію заяви священника Данила Курявого:

“30 липня я був призначений до парафії с. Ксаверівки, а 7 серпня прибув в село з сімейством, того ж дня мене викликав голова с/ради який і запитав[:] чи довго думаю жити в селі? Коли я відповів, що тепер тільки прибув і що думаю бути тут довго, то він мені заявив по секрету, аби я по добрій волі забирався з села після 10 серпня, бо церковний будинок нужний для других потреб, при чому, щоб про це не говорив я нікому нічого, а коли не виїду після 10–го серпня то для мене життя не буде. Прошу Вашої поради про те, як і що мені робити й чи можу далі працювати в Ксаверівській парафії? Чи зробити так, як вимагає голова с/ради?

10–VIII–1931.

Свящ. Данило Курявий
С. Ксаверово Біло-Церківського району”

Секретар ВУЦР Д. Оробинський
1931, 2.IX
Ч. 94

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 237. Оригінал.*

Примітки:

¹ Українська Православна Церква (УПЦ) – конфесія, створена на основі УАПЦ після її знищення на початку 1930-го р.

Запитання до документа:

1. Хто і з якого приводу звернувся до секретаріату ВУЦВК? Про що свідчив факт такого звернення?
2. Пригадайте з курсу історії України, які події відбувалися в українському селі в 1930–1931 рр.?
3. Якими методами тиску на священника діяв голова сільради?
4. Зважаючи на те, що церква в УСРР конституційно вважалася відокремленою від держави, про що свідчила поведінка голови сільради?

№ 11.28 (156)

**Повідомлення Священного Синоду Української Синодальної Церкви¹ до
Секретаріату Президії ВУЦВК про злочинні дії сільських активістів в
с. Крутенькому на Первомайщині по нищенню церковного майна**

22 грудня 1931 р.

В админгрупу Секретариата Президиума ВУЦИК'а
Отдел культ

В дополнение к своему сообщению от 14 сего декабря за № 898-^М о разгроме церкви в селе Крутеньком, Голованевского района на Первомайщине, – Священный Синод сим еще сообщает, на основании рапорта Первомайского епархиального управления от 11/XII–н.г. за № 793-^М, что “вскоре после разгрома церкви тем же активом в с. Крутеньком под руководством Якова Алейштейна был сожжен публично со всякими издевательствами церковный антиминс и разобрана большая половина мраморного иконостаса”.

Председатель Свящ[енного] Синода М[итрополит] Пимен
За секретаря член Свящ[енного] Синода (підпис)

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 54. Оригінал.*

Примітки:

¹ Українська Синодальна Церква – конфесія, створена у 1923 р. в ході т. зв. "обновленського розколу" частиною духовенства на основі Російської Православної Церкви.

Запитання до документа:

1. Який церковний орган привернув увагу Секретаріату Президії ВУЦВК

до конкретного факту?

2. Про що, на Вашу думку, свідчить зазначений у документі інцидент?

3. Як Ви вважаєте, чи випадковим був факт, про який зазначено у документі?

4. Чи можна вважати наведений у документі факт вибірковим, зокрема таким, що був спрямований проти конкретної конфесії, а саме – Української Синодальної Церкви? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи інші документи цієї хрестоматії.

№ 11.29 (157)

Заява віруючих-євреїв м. Сталіне¹ до генерального секретаря ЦК ВКП(б)

Йосифа Сталіна про дозвіл здійснювати релігійні обряди

28 липня 1932 р.

Генеральному секретарю ЦК ВКП(б)

Тов. Сталину

Заявление

В г. Сталине, где насчитывается около двадцати тысяч евреев, закрыта последняя еврейская синагога, единственная во всем Сталинском районе и верующие евреи очутились в безвыходном положении, не имея где совершать моление и религиозные обряды.

Уполномоченные нашей пятидесятки обратились в горсовет за разрешением совершать моления и обряды в частном помещении кого-либо из верующих или же приспособить для этой цели нежилое помещение и в этом горсовет отказал.

Мы обратились в отдел культов при ВУЦК'е, где им обещали удовлетворить нашу просьбу, предложив им обратиться в горсовет за резолюцией, где нам вторично отказали.

7-го марта с/г. наша делегация лично обратилась в Комиссию культов при ВЦИК'е в комнату № 19 и подали заявление с приложением акта изъятия от нас предметов культа и протокол пятидесятки.

Представитель, принявший заявление, горячо обещал просьбу нашу удовлетворить и предлагал в 10-дневный срок обратиться в Сталинский горсовет за получением ответа. <...>

Единственная просьба разрешить нам совершать моление в частном помещении, соблюдая при этом порядок установленный законом <...>

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 172. – Арк. 83–84. Оригінал.

Примітки:

¹ Нині м. Донецьк.

Запитання до документа:

1. Які обставини змусили авторів листа звернутися особисто до Й. Сталіна?

2. Скільки іудейських громад діяло у м. Сталіне в середині 1932 р.?
3. До яких інстанцій зверталися віруючі-євреї за дозволом про здійснення релігійних обрядів?
4. Якою була реакція представників органів влади на клопотання віруючих-євреїв?
5. Який загальний висновок про зміст релігійної політики влади Ви можете зробити, аналізуючи цей документ?

№ 11.30 (158)

Клопотання Риківської міської ради до Донецького облвиконкому про закриття римсько-католицького костельу

17 січня 1933 р.

Облисполкому
гор. Сталино

О закрытии римско-католического костела в г. Рыково

Помещение имевшегося в г. Рыково¹ римско-католического костела за последнее 2 года посещалось с молитвенной целью лишь незначительной частью немецкого и польского населения (50–100 чел.), причем только в летний период, так как в нем отсутствует приспособление для отоплений и пришло в негодность, большинство оборудования перечисленного в прилагаемом акте технического осмотра.

На предложение горсовета произвести надлежащий ремонт помещения пятидесятки костела и вся община категорически отказались и вынесли свои официальные решения о передаче помещения горсовету причем, за последнее время из состава пятидесятки выбыло 30 чел. и, взамен выбывших никто не вступил.

Точного количественного состава верующих по костелу не имелось, но по предположенным сведениям костельного совета числилось количество верующих, проживающих в разных местах района (рудники, поселки и город) – 458 чел., при чем это количество исходило не только из верующих, а из польского и немецкого населения вообще, при чем во время проведения собраний подавляющим большинством этого населения вынесены решения о закрытии костела и передачи этого помещения под культурные нужды (протоколы собраний при этом прилагаются).

По статистическим данным горсовета за 1930–31 г. по г. Рыково и его окрестностям числилось всего взрослого населения католического вероисповедания 977 чел., и, учитывая прирост населения 10% за один год, – 98 чел., таким образом, количество взрослого населения римско-католического вероисповедания на 1/1–33 г. составляет 1075 чел. Охвачено собраниями и вынесли решение о закрытии костела – 1050 чел., что составляет 98% по отношению всего взрослого населения католического вероисповедания.

Принимая во внимание просьбу собрания пятидесятки костела а также требования 1050 чел. рабочих и служащих католического вероисповедания и 27 000 чел. прочих национальностей, кои требуют закрытия костела и церкви,

Рыковский горсовет вынес свое решение о закрытии костела и передачи помещения для культурных надобностей. Выписка из решения президиума при этом прилагается.

Зам. предгорсовета Разуменко
Секретарь горсовета Мартынов

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 48. – Арк. 6. Оригінал.

Примітки:

¹ Нині м. Єнакієве Донецької області.

Запитання до документа:

1. Коли і під якими приводами відбулося припинення діяльності релігійної громади римо-католиків?
2. Охарактеризуйте склад віруючих релігійної громади перед закриттям?
3. Чи вважаєте Ви “незначною частиною населення” 50–100 осіб, які відвідували храм? Чи це було підставою для закриття храму?
4. Зважаючи на дату подій, висловіть припущення – чому релігійна громада відмовлялася від ремонту будівлі?
5. Як Ви вважаєте, чим могло бути спричинене зменшення числа членів релігійної громади м. Рикове на початку 30-х рр. ХХ ст.?

№ 11.31 (159)

Заява патріаршого екзарха¹ України митрополита Константина Дьякова до секретаріату Президії ВУЦВК з приводу утисків прав віруючих релігійної громади м. Пирятин

17 листопада 1933 р.

Инспектору и референту по делам культов
при Секретариате ВУЦИК'а
Патриаршего Экзарха Украины,
Митрополита Харьковского
Константина Дьякова

Заявление.

От уполномоченного Пирятинской Успенской общины верующих Анны Долгополовой 31/Х т[екущего] года поступило ко мне нижеследующее донесение. 8-го сентября текущего года Пирятинская райисполкомовская комиссия, осмотрев все церковные здания, признала, что для засыпки зерна пригодно лишь одно из них, именно, здание самой церкви, каковое и предложила немедленно освободить, разрешив в то же время совершать Богослужение в колокольне, от храма стоящей отдельно и для ссыпки зерна упомянутой выше комиссией признанной непригодной. Верующие беспрекословно подчинились этому распоряжению. Так было до 27 октября, когда заведующий Пирятинским отделением Заготзерна гр-н Романовский словесно потребовал от церковного совета прекратить Богослужение в колокольне, а все церковное имущество, в ней находящееся, убрать в 24 часа.

Мотив такого распоряжения: не должно быть никого из посторонних там, где хранится зерно. Мотив – не основательный, т. к. ... здание колокольни, как сказано выше, находится отдельно от церкви, а самый вход в нее для верующих – с улицы.

Сообщая о сем, община в лице уполномоченной А. Долгополовой просит меня возбудить ходатайство о разрешении общине удовлетворять свои религиозные нужды, пока храм будет занят зерном, в колокольном здании, добавляя, что это единственное место в г. Пирятине, где верующие могут молиться и совершать те или иные требы.

Патриарший Экзарх всея Украины,
Митрополит Харьковский Константин Дьяков
№ 371
ХІ/17– 1933

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 130. – Арк. 53. Оригінал.*

Примітки:

¹ Український екзархат Російської Православної Церкви – адміністративна одиниця Московського патріархату на території України на чолі з екзархом, створена 1921 р.

Запитання до документа:

1. З якого приводу екзарх порушив клопотання?
2. Зверніть увагу на час подій. Що Вам відомо про цей час в Україні?
3. Як Ви можете оцінити дії місцевої влади щодо релігійної громади?
4. Чим вмотивованою, на Ваш погляд, була вимога Пирятинського відділення державної контори Заготзерно?
5. Який висновок про політику влади щодо церкви у 1933 р. Ви можете зробити?

№ 11.32 (160)

Циркуляром голови ЦВК СРСР М. Калініна керувалися центральні органи союзних республік при визначенні матеріального стану духовенства в 1934 р. На служителів церкви, що опинилися без засобів до існування, наклали зобов'язання поставок сільськогосподарських продуктів. Це руйнувало їхнє господарство, перетворювало на категорію злиденного населення та об'єкт політичних репресій, як осіб, що зривають державні заготівлі.

Таємний циркуляр голови ЦВК Михайла Калініна до Центральних виконавчих комітетів союзних республік про визначення майнового стану духовенства та обов'язкове виконання ним поставок сільськогосподарської продукції

27 лютого 1934 р.

ЦИК'ам союзних республік: РСФСР, УССР,
БССР, ЗСФСР, УзССР, ТаджССР

Не подлежит оглашению
Циркулярно

При реализации постановлений СНК Союза ССР и ЦК ВКП(б) об обязательных поставках государству (мяса, молочных продуктов, картофеля и

др.) служители культа привлекались к поставкам по повышенной, наравне с кулаками, норме, а также не соблюдались в отношении служителей культа установленные сроки поставок.

Президиум Центрального Исполнительного Комитета предлагает ЦИК'ам союзных республик принять меры к тому, чтобы при реализации постановлений СНК Союза ССР и ЦК ВКП(б) об обязательных поставках мяса, молочных продуктов, картофеля и других продуктов хозяйства служителей культов, не являющиеся кулацкими, привлекались к поставкам на тех же основаниях, по тем же нормам и в те же сроки, какие установлены для хозяйств крестьян единоличников каждого данного района. Служение культу и наличие доходов от этого служения не должно при обязательных поставках государству являться признаком для отнесения хозяйств служителя культа к числу кулацких хозяйств.

Председатель ЦИКСоюза ССР М. Калинин

Секретарь ЦИКСоюза ССР А. Енукидзе

Москва, Кремль, 27 февраля 1934 г. Д № 29/1

Державний архів Російської Федерації. – Ф. 5263. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 14-14зв. Типографський примірник.

Запитання до документа:

1. Поставки якої продукції вимагали від духовних осіб?
2. Як оцінювали майновий стан духовенства до 1934 р.? Як це вплинуло на життя служителів церкви?
3. Чим можна пояснити зроблене 1934 р. послаблення духовенству у формі порівняння майнового стану до стану одноосібників, а не “куркулів”?

№ 11.33 (161)

Джерела ілюструють динаміку нищення церковних організацій у 1920–1930-х рр. Простежується виразний антицерковний характер радянської політики щодо релігії та церкви, цілеспрямоване й послідовне витіснення осередків духовності з суспільної сфери.

Відомості¹ про зменшення числа діючих церковних організацій в Україні за радянської влади до 1936 р.

1936 р.

Закриття церков в УСРР протягом 1925–1931 рр.

Роки	Закрито церков
1925	46
1926	28
1927	58
1928	97
1929	136
1930	234
1931	350

Кількість діючих молитовних будинків в Україні в 1914–1936 рр.

Роки	Діючі молитовні будинки	З них православних
1914	14 371	10 897 (75,8 %)
1927	10 987	8 324 (75,8 %)
1932	Понад 8 000	
1934	Не менше 2 753	
1936	1 116	

Чисельність храмів на території УСРР станом на 1 вересня 1936 р.

Область	Загальна чисельність храмів		З них діючих		Не діючих	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Вінницька	1162	25,7	215	4,8	947	21,1
Дніпропетровська	77	1,7	38	0,8	39	0,9
Донецька	60*	1,3*	60	1,3	-	0
Київська	702	15,6	193	4,3	509	11,3
Одеська	429	9,6	291	6,5	138	3,1
Харківська	909	20,3	200	4,5	709	15,8
Чернігівська	1078	24,0	79	1,8	999	22,3
Молдавська АСРР	70	1,6	40	0,9	30	0,7
Усього	4487	100	1116	24,9	3371	75,2

Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) : дис. доктора іст. наук : 07.00.01 / Ігнатуша Олександр Миколайович. – Запоріжжя, 2006. – С. 515–516.

Примітки:

¹ Відомості неповні.

Запитання до документа:

1. Яку тенденцію закриття церков в 1920-х рр. можна простежити за статистичними даними?

2. Як Ви вважаєте чому наприкінці 1920-х рр. збільшилася кількість закритих церков?

3. Чи збереглася ця тенденція у 1930-х рр.?

4. До яких висновків наводить порівняння даних про закриття церков у різних областях України?

5. Якою ідеєю, на Вашу думку, керувалася радянська влада, збираючи данні про “діючі” і “не діючі” храми?

6. Пригадайте з курсу історії України: якою була доля храмів, що припинили свою релігійну діяльність.

№ 11.34 (162)

У другій половині 30-х рр. ХХ ст. руйнація церковних організацій посилилася внаслідок репресій духовенства і церковного активу. Як правило, діячам церкви ставили в провину участь у контрреволюційних організаціях, які нібито “мали розгалужену мережу”, очолювану ієрархами. Документ унаочнює типовий сфабрикований протокол допиту. Архієпископа Георгія Делієва¹ звинувачували у керівництві фашистською організацією на Дніпропетровщині.

Протокол допиту звинуваченого архієпископа Георгія Делієва

10 жовтня 1937 р.²

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Делиева Георгия
Георгиевича, 1878 г. рождения,
уроженца села Каракуб
Днепропетровской области.
До ареста архиепископ
Днепропетровской области

10 октября 1937 года, г. Днепропетровск

Вопрос: Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной организации. Во время произведенной очной ставки 8/Х – с.г. с обвиняемым Словаренко Д.Н. Вы в достаточной степени изоблечены в предъявленном Вам обвинении. Намерены ли Вы продолжать упорствовать?

Ответ: Больше упорствовать я не намерен. Я готов дать следствию чистосердечные, правдивые показания.

Я по своему убеждению приверженец фашистского строя и до дня моего ареста являлся участником контрреволюционной фашистской – церковной организации, действовавшей через церковь, так называемой тихоновской организации.

В контрреволюционную фашистско-церковную организацию меня вовлек митрополит Киевский – экзарх Украины Дьяков³ Константин осенью 1934 г.

Вопрос: Нас интересуют обстоятельства Вашей вербовки в указанную организацию.

Ответ: Дьякова Константина я знаю с 1927 г., он был тогда епископом Харьковским, а я был викарием Киевским.

С Дьяковым я встречался периодически по делам церкви, бывал у него на квартире в г. Харькове и Киеве. В 1930 г. Дьяков предложил мою кандидатуру на Днепропетровскую кафедру, т.е. на должность специального (? – слово нерозбірливе) епископа Днепропетровщины.

Во время очередного моего приезда из Днепропетровска в Киев, я посетил квартиру Дьякова Константина осенью, приблизительно в октябре 1934 года, по ул. Толстого, дом № 39.

По окончании разговора в его кабинете по делам церкви, Дьяков задал мне вопрос, как я смотрю на дальнейшую перспективу существования церкви при Советской власти и в особенности, когда государство построит окончательный

социализм.

Я ему ответил, что идеология религиозная диаметрально противоположна идеологии социализма и поэтому церковь прекратит свое существование.

Тут же Дьяков стал мне говорить о том, что церковь при советской власти, медленно, но верно уничтожатся, что духовенство тихоновской ориентации властью преследуется, путем арестов, ссылок, закрытия церквей и, безусловно, все мы обречены на скорую гибель.

Для того, чтобы избегнуть гибели, нам, духовенству, как сказал Дьяков, необходимо обратить свои взоры на растущее движение фашизма.

Дьяков мне рассказал, что фашисты, захватив власть в свои руки в Италии и Германии, с каждым днем крепнут и представляют собой внушительную силу против коммунизма, что в Германии и Италии фашисты настолько укрепились, что распространяют свое влияние не только в этих странах, но и в странах <...> (слово нерозбірливе), как-то: в Польше, Франции, Испании и Румынии и что влияние фашистов уже имеется и на территории Советского Союза.

Фашистский строй несет с собой освобождение духовенства и церковей от гнета, при фашистах церковь занимает первенствующую роль.

Иллюстрируя это на живых примерах, Дьяков стал приводить параллель жизни церкви и духовенства в фашистских странах и на территории Советского Союза.

Дьяков стал меня убеждать, что духовенство должно быть заинтересовано в проведении фашистских идей среди населения Советского Союза. По этому поводу он сказал: “Мы – духовенство – должны окружающим лицам говорить правду о фашизме и быть носителями фашизма. Это наше единственное спасение от неминуемой гибели”. Я с доводами Дьякова соглашался.

В результате этой беседы, Дьяков проинформировал меня, что на территории Союза существует мощная контрреволюционная церковная фашистская организация среди духовенства и церковников и что в этой организации принимают активное участие он – Дьяков, а также митрополит Сергей Страгородский⁴.

Проинформировав меня об этом, Дьяков спросил, согласен ли я принять участие в организации. Я дал ему утвердительный ответ и с тех пор фактически являлся участником к. р. Церковно-фашистской организации.

Я поинтересовался у Дьякова, что собой представляет эта организация, какова ее структура, на что он мне ответил:

“Организация эта существует на территории всего Союза. Наша цель – добиться того, чтобы не было ни единого прихода вне фашистской организации.

Во главе этой организации стоит митрополит Сергей Страгородский, а на Украине он – Дьяков Константин и что организация поддерживает непосредственную связь с фашистскими странами, что эту связь поддерживает Сергей Страгородский через подведомственных ему заграничных епархий, хотя с некоторыми из них он в несогласии, но это для видимости.

Помню, что Дьяков мне назвал следующие связи: с Японией – через епископа Сергия, г. Токио, которого Страгородский наградил саном

митрополита; с Литвой – через митрополита Литовского Ефимия; с Германией – через епископа Тимофея Лященко, находящегося в Берлине; с Польшей – через митрополита Варшавского Амросия – Варшава; с Сербией – через митрополита Антония Урановицкого – г. Карловцы.

Дьяков меня также проинформировал, что он по линии организации поддерживает связь с заграничным и фашистскими кругами, от которых получает периодически задания и установки.

Связь эту он поддерживал через своего приближенного протоиерея, исполнявшего должность секретаря Вельмина Винтера, последний был связан с польским и германским консульствами в Киеве.

Вопрос: Расскажите об известных вам целях и задачах фашистско-церковной организации.

Ответ: Цели и задачи фашистской организации, как меня информировал Константин Дьяков, сводились к следующему:

подготавливать почву для водворения фашистского строя на территории Советского Союза, для чего пропагандировать идеи фашизма среди окружающих лиц;

вербовать новых участников в церковно-фашистскую организацию из среды духовенства, членов общин и верующих;

всеми силами отстаивать существование каждого храма и прихода, как опоры и место концентрации фашистских элементов, концентрируя вокруг каждого храма возможно большее количество участников организации из среды лиц недовольных Соввластью и враждебно настроенных;

особое внимание обратить на молодежь, которую, через церковь, вовлекать в ряды фашистской организации, с тем, чтобы на случай необходимости организовать их, как вооруженную силу, действовавшей бы в тылу и этим оказать реальную помощь к скорейшему водворению фашизма во время войны последнего с Соввластью.

Вопрос: Какое задание Вы получили, как участник церковно-фашистской организации?

Ответ: Мне лично Дьяков дал задание приступить к активной вербовке новых участников в фашистскую организацию из среды духовенства епархий, которых посвящать о целях и задачах нашей организации.

Дьяков резко поставил передо мной вопрос, чтобы в ближайшее время на территории Днепропетровщины, была бы организована фашистская организация, путем вовлечения в нее всех приходов

Для создания фашистской организации, Дьяков предложил мне организовать руководство из нескольких лиц влиятельного духовенства, при этом проинформировал меня, что протоиерей Улович Николай из г. Б[ольшого] Токмака и протоиерей Кикоть Семен – г. Геничеськ, уже являются участниками к.р. организации и что мне необходимо с ними связаться для совместного рас<...> (слово нерозбірливе) к.р. деятельности.

Кроме того, Дьяков предложил мне втянуть в организацию известного нам протоиерей Словаренко в Ново-Московском районе.

Вопрос: Расскажите о проведенной Вами практической к.р. работе.

Ответ: В начале 1935 г., при встрече с Уловичем Николаем в г. Мелитополе, куда я ездил совершать служение совместно с ним, по окончании службы, я уединился с ним в квартире, где я остановился.

Я Уловичу подробно передал всю беседу и задание Дьякова, Улович подтвердил мне свою принадлежность к фашистско-церковной организации и проинформировал меня, что им в этом направлении уже проделано, т.к. созданы к.р. фашистские группы в г. Б-Токмака, в с. Курлаке этого же района. Мы пришли к решению, что нам необходимо развернуть к.р. работу и в других районах области, и что мы должны между собой поддерживать организационную связь, друг друга информируя о проводимой в этом направлении работе.

С Кикотем Семеном я связался в середине 1935 г. при поездке в Геничеськ для проведения службы. Кикотя я также проинформировал, как и Уловича с заданием Дьякова.

Кикоть мне рассказал, что в фашистской организации он состоит уже около года, что втянут был в нее Дьяковым и что по заданию последнего создал уже несколько фашистских групп при приходах Геничеського района, назвав при этом существующие группы в г. Геничеське, в с. Рождественском и Петровском.

С Кикотем я пришел к решению о необходимости разворота к.р. фашистской деятельности, как по Геничеському, так и по соседним районам области.

Я с Кикотем условился, что мы впредь будем поддерживать организационную связь, с тем, чтобы друг другу помогать в к.р. работе, обмениваться подробной, взаимной информацией.

Мной одновременно завербованы в фашистско-церковную организацию нижеследующие лица тихоновского духовенства:

1. Словаренко Даниил – протоиерей с. Николаевки, Ново-Московского р-на б[ывший] благочинный этого же района.

2. Ильин Александр Иванович, он же Георгий, <...> (слово нерозбірливе) духовный сан, по сану архимандрит, священник без прихода;

3. Егоров Сергей – благочинный Царичанского района, проживает в с. Топчино:

4. Товаров Петр – благочинный Бердянского района;

5. Страдомский Александр – б[ывший] благочинный Мелитопольского района, проживает в с. Межевая, где торгует хлебом, в 1936 г. отстранен от сана;

6. Радченко Василий – протоиерей, проживает в с. Веселое того же района;

7. Бондаренко Григорий – протоиерей, был в с. Городище, в настоящее время работает на руднике “Марганец” Никопольского района, без прихода;

8. Ярославский Иван – священник с. Казановки, после закрытия прихода работает там же счетоводом;

9. Арчаков Иван – протоиерей с. Грушевка Косиоровского района, б[ывший] благочинный, без прихода;

10. Скорик Иван – благочинный Петриковского района, с. Шульговка;

11. Чепурковский Федор – протоиерей с. Покровского Никопольского района.

12. Лимарев Пантелеймон – пос. Чаплино при ст. Чаплино, псаломщик, в настоящее время работает на железнодорожной станции. <...>

Вопрос: Продолжайте показания о проведенной Вами к.р. практической деятельности.

Ответ: В результате проведенной работы мной и активом организации на Днепропетровщине в течение 1934–35–36 и 37 гг. по день моего ареста, нам удалось насадить фашистские группы во всех приходах тихоновских церквей области.

Мне известно из информации тихоновских священников и благочинных: Словаренка – Ново-Московске, Кикотя – Геническ, Уловича – Б. Токмак, Ярославского – Казановка и Арчакова – Косиорово, что организованные фашистские группы в большинстве состояли из активных церковников, кулацкого и проч. к.р. элемента и что в этих группах был большой процент молодежи – выходцев из кулаков.

По заданию Дьякова, эти фашистские группы никаких активных действий не должны были проводить до момента начала войны с фашистскими странами.

Задачей этих фашистских групп являлось: в начале войны они должны были приступить к активному выступлению, в первую очередь дезорганизовать проводившуюся бы мобилизацию, актом разложения подлежащих мобилизации, подрыва ж.д. транспорта, порчи пути в стратегических местах, а впоследствии организовать в вооруженные к.р. повстанческие отряды, действовавшие бы в тылу.

Мне, как стоявшему во главе фашистско-церковной организации на Днепропетровщине, известны к.р. фашистские повстанческие группы, которые находятся в настоящее время в следующих населенных пунктах:

(по нинішній Запорізькій області)

1. с. Конские Раздоры, Чубаревского района – Юрьева А.

2. г. Бердянск – Покровская церковь – Богословского, Киранова В., Верицкого М., Павлова Ионы.

3. г. Бердянск – Кирило-Мефодиевская церковь – Товарова, Драницкого, Ярошевского.

4. с. Н-Васильевка Бердянского района, протоиерея – Илиевского.

5. г. Мелитополь – Алексеевская церковь – Сергиева.

6. г. Мелитополь – Успенская церковь – Вибы Ивана, Павловского, Станкевича Р.

7. с. Семеновка, Мелитопольского р-на – Менщинского.

8. г. Запорожье <...> – Строцева, Шенева Ионы.

9. с. Акимовка – протоиерей – Александр.

10. с. Ново-Даниловка – Воздвиженского.

В сентябре 1936 г. от митрополита Дьякова из г. Киева представители одной из общин, фамилий их не помню <...> которые вручили мне пакет.

В пакете среди деловых бумаг было личное письмо от Дьякова директивного характера, в котором он предложил в связи с предстоящей

всесоюзной переписью <...> дать указания участникам нашей организации о проведении соответствующей агитации среди верующих о том, чтобы они, при заполнении регистрационных карточек всесоюзной переписи обязательно называли себя верующими. <...> Дьяков подчеркнул, что от результатов переписи зависит дальнейшее существование и благополучие нашей церкви. <...>

В средних числах апреля с.г. я посетил в Киеве Дьякова в его квартире. Дьяков высказал мне свою мысль, сводившуюся к тому, что предстоящие выборы (в Верховный и местные советы) необходимо использовать нашей организацией с тем, чтобы всеми возможностями продвинуть свои кандидатуры в местные советы. Дьяков по этому поводу высказался: “Нужно, чтобы в советах на местах сидели бы наши участники фашистской организации, через которых мы могли бы отстаивать интересы церкви, будировавшие бы снизу перед Верховным советом вопросы о прекращении преследования церкви и священнослужителей”.

Наряду с этим, Дьяков дал мне указания: будировать сейчас же верующие массы, чтобы на основании положений новой Конституции требовать открытия церквей. <...>

Вопрос: Что вам известно о руководстве организации на Украине и по другим областям?

Ответ: В руководство фашистско-церковной организации на Украине входит – экзарх Украины Дьяков и его личный секретарь Вельмин Винтер. <...> Показания мною прочитаны, с моих слов записаны правильно, в чем и расписываюсь Делиев.

Допросили:

*Зам. нач. IV отдела УГБ УНКВД по Днепропетровской области
лейтенант Госбезопасности Вольский.*

Начальник 5 отделения IV отдела

ст. л[ейтенан]т Госбезопасности Британ.

*Спокута: альманах. – Запоріжжя : ОНП
“Реабілітовані історією”, 2000. – № 3. – С. 24–35.*

Примітки:

¹ Делієв Георгій (в миру Спиридон) Георгійович (1878–1937 рр.) – Дніпропетровський архієпископ Українського екзархату Російської православної церкви. Народився в Маріупольському повіті Катеринославської єпархії в родині греків. На виховання майбутнього архієрея і подальшу його долю вплинув брат матері – священник, що служив в Ново-Каракубі – Харлампій Дмитрієв. Навчався в 4-х класній школі, духовному училищі, Катеринославській духовній семінарії. З 1902 р. – викладав Закон Божий в церковнопарафіяльній школі. У 1905–1915 рр. – працював на посаді законовчителя в Олександрівську в чоловічій гімназії та комерційному училищі. З 1915 р. і до 1919 р. навчався в Київській духовній академії та отримав ступінь кандидата богослов'я. Закінчив Київський університет. Смерть сина у 1920 р. болісно відобразилася на Делієві, котрий, переосмисливши життя, вирішив постригтися у ченці. 15 грудня 1921 р. Спиридон прийняв чернечий постриг та отримав ім'я Георгій. Жив при Києво-Печерській лаврі. 26 грудня 1921 р. – висвячений на єпископа. Перші свої архієрейські функції Г. Делієв виконував, будучи єпископом Богуславським та Липовецьким, вікарієм Київської єпархії. З березня

1926 р. Г. Делієва призначено єпископом Таращанським. Окрім того з 1923 р. і до 1930 р. архієрей служив тимчасово керуючим Київською єпархією. У 1928 р. Георгія Делієва призначено Дніпропетровським єпископом, а в 1930 р. висвячено в сан архієпископа. У 1937 р. архієпископа заарештували та стратили.

² Датовано за вказаній в документі датою.

³ Константин (Дьяков Костянтин Григорович, 1864–1937 рр.) – митрополит, Екзарх України РПЦ. Закінчив Харківську духовну семінарію. 22 жовтня 1891 р. висвячений у духовний сан. До 8 вересня 1924 р. служив парафіяльним священиком при Христо-Різдвянській церкві м. Харкова. 8 вересня 1924 р. рукопокладений на єпископа Сумського, вікарія Харківської єпархії. 29 липня 1927 р. як член Тимчасового Патріаршого Синоду, підписав відому Декларацію митрополита Сергія (Страгородського). З 12 листопада 1927 р. – архієпископ Харківський і Охтирський, Екзарх всея України. З 18 травня 1932 р. – у сані митрополита. З 26 червня 1934 р. – Митрополит Київський, Екзарх всея України. 29 жовтня 1937 р. звинувачений у контрреволюційній діяльності та в участі в „антирадянській фашистській організації церковників (тихонівців)“ і заарештований. 10 листопада 1937 р. помер від крововиливу в мозок під час допиту у в'язниці НКВС.

⁴ Сергій Страгородський (Іван Миколайович Страгородський; 1867–1944 рр.) – єпископ Православної Російської Церкви; з 8 вересня 1943 р. Патріарх Московський і всієї Русі Руської Православної Церкви. Богослов, автор богослужбових текстів і духовних віршів.

Запитання до документа:

1. Які рядки документа дозволяють зробити висновок про силовий спосіб отримання “показань” від архієпископа?

2. Знайдіть у “зізнаннях” архієпископа Георгія Делієва слова, що викликають сумнівність наведених свідчень. Як приклад: уже при першій розмові з архієпископом Георгієм про “контрреволюційну фашистську церковну організацію” екзарх виказав йому імена керівників її підрозділів, способи зв'язку з ними тощо; або: “Наша ціль – добитися того, щоб не було жодної парафії поза фашистською організацією”.

3. Пригадайте: що таке фашизм? Чи можна вважати фашистським завданням: “усіма силами відстоювати існування кожного храму і парафії”?

4. Як Ви оціните характер “вказівки” екзарха Константина Дьякова до архієпископа Георгія Делієва: щоб під час всесоюзного перепису віруючі “обов'язково називали себе віруючими”? Чи можна це прохання розцінити як фашистську чи контрреволюційну діяльність?

5. Чому, на Ваш погляд, у тексті протоколу допиту дуже часто зустрічається словосполучення “фашистська церковна організація”?

№№ 11.35 (163) – 11.41 (169)

Документи про становище церкви на тимчасово окупованій німецькими фашистами території України за часів Другої світової війни

24 грудня 1941 р. – 28 серпня 1943 р.

Документи характеризують становище церкви на тимчасово окупованій німецькими фашистами території України під час Другої світової війни. Війна принесла суперечливі й трагічні події в церковне життя. По-перше, це життя відродилося після нищення церков більшовиками. На окупованій території постали Українська автокефальна та Українська автономна церкви. По-друге,

релігійне життя зазнавало дедалі сильнішого тиску німецької адміністрації. Попри відмінностей становища церкви в різних адміністративних частинах України, релігійне життя пройшло три етапи: 1) відновлення організованих форм (від початку окупації до червня 1942 р.); 2) втручання німецької влади у церковні справи, з використанням потенціалу церкви для боротьби з рухом опору (червень – грудень 1942 р.); 3) повне підпорядкування церкви окупаційній владі (1943 р. – 1944 рр.).

№ 11.35 (163)

У організаційному відношенні православна церква в Україні під час окупації виявилась розділеною. Виникли Українська Автокефальна Православна Церква та Українська Автономна Церква. Обидві вони були створені на базі Польської Автокефальної Церкви, оскільки на момент приєднання Західної України до СРСР всю ієрархію в УРСР було знищено, а храми закрито. 18 серпня 1941 р. у Почаївській лаврі відбувся обласний собор єпископів, який ухвалив рішення про утворення Автономної церкви, підпорядкованої Московській патріархії. Церкву очолив архієпископ Олексій (Громадський). Інша частина ієрархії зберегла підлеглисть архієпископу Полікарпу (Сікорському), який перебував під зверхністю митрополита Варшавського Діонісія (Валединського). Із створенням 20 серпня 1941 р. Рейхскомісаріату Україна німці проголосили заборону першоієрарху Православної Церкви в Польщі втручатися в церковне життя України. 24 грудня 1941 р. митрополит Діонісій своїм декретом затвердив архієпископа Полікарпа на чолі Української Православної Церкви на окупованих німцями землях України в якості її Адміністратора. Цим було започатковано процес конституювання Української автокефальної православної церкви в роки Другої світової війни.

Декрет митрополита Варшавського Діонісія (Валединського) про утворення Тимчасової Адміністрації Православної церкви на визволених українських землях*

24 грудня 1941 р.

АРХІЄПИСКОП ВАРШАВСЬКИЙ І МИТРОПОЛИТ
СВЯТОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВІ

Дня 24 грудня 1941 р.

№ М-1418.

Варшава, Сигізмундштрассе 13

До

Його Високопреосвященства,
Високопреосвященнішого Полікарпа,
Архієпископа Луцького і Ковельського

Як виникає з докладів Вашого Високопреосвященства, а також Високопреосвященніших Архієпископів Алексія і Александра, церковне життя на Волині і дальших землях на схід не набрало ще сталих закономірних норм.

З огляду на те, що православні українці зі сходу шукають правди Божої в

лоні нашої Св. Автокефальної Православної Церкви, – на ієрархії нашої Св. Церкви лежить обов'язок належного окормлення шукаючих Правди Божої. Крім ієрархів, цю правду добре розуміє православна українська громада, зорганізована в Церковні Ради на Волині.

На просьбу православних Церковних Рад Волині від 14 грудня ц[ього] р[оку] я постановив утворити Тимчасову Адміністрацію Нашої Св. Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях.

Тимчасовим Адміністратором призначаю Ваше Високопреосвященство і прошу Вас співпрацювати з Високопреосвященнішим Архієпископом Александром.

Про всі Ваші проекти й розпорядження прошу негайно мене сповіщати для надання їм остаточної канонічної санкції.

Відпис цього зарядження, а також відпис прохання Православних Церковних Рад Волині на моє ім'я від 14 грудня ц[ього] р[оку] прошу переслати Високопреосвященнішому Владиці Александрові.

Вашого Високопреосвященства
Митрополит Варшавський [без підпису]

Смирнов А.І. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944 : монографія / Андрій Смирнов ; [передм. Є. Сверстюка]. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 257–259.

*Примітки А.І. Смирнова.

Примітки:

¹ Полікарп (Сікорський Петро Дмитрович) (1875–1953 рр.) – митрополит УАПЦ. Народився на Київщині в родині священика. У 1898 р. закінчив Київську духовну семінарію, навчався на юридичному факультеті Київського університету. У роки Української революції очолював господарський відділ Міністерства віросповідань, був віце-директором департаменту загальних справ УНР. У 1922 р. прийняв чернечий постриг. Був намісником Дерманського, Мілецького, Загаєцького, Віленського і Жировицького монастирів. У квітні 1932 р. висвячений на єпископа Луцького, вікарія Волинської єпархії. 24 грудня 1941 р. призначений тимчасовим Адміністратором Православної церкви на визволених українських землях. З жовтня 1942 р. – митрополит УАПЦ. У січні 1944 р. емігрував на Захід. У 1950 р. переїхав до Франції. Помер в Ольней-су-Буа біля Парижа і похований на цвинтарі Пер-Ляшез.

² Олексій (Громадський Олександр Якович) (1882–1943 рр.) – митрополит Автономної православної церкви. Закінчив Холмську духовну семінарію, у 1904–1908 рр. Навчався у Київській духовній академії, кандидат богослов'я. У 1908 р. прийняв ієрейські свячення в Холмі. У 1922 р. став монахом і був рукоположений на єпископа. Керував Гродненською і Віленською єпархіями. З 1928 р. – архієпископ. З 1934 р. – правлячий архієрей Волинської єпархії. У 1940 р. зрікся польської автокефалії і перейшов до Московського патріархату. У роки війни очолив Автономну православну церкву в Україні. Трагічно загинув 7 травня 1943 р. під час випадкового обстрілу автомобіля українськими повстанцями.

³ Олександр (Іноземцев Микола Іванович) (1887–1948 рр.) – митрополит. Духовну освіту здобував у Тобольську і Петербурзькій духовній академії. У 1912 р. висвячений на ієродиякона, ієромонаха. У 1919 р. – архімандрит Миколаївського Цукурського монастиря Донської єпархії. У 1922 р. отримав архієрейську хіротонію і призначений керуючим Пінсько-Поліської єпархії. З 1928 р. – архієпископ. Став одним із творців ієрархії УАПЦ 1942 р. Помер у Мюнхені.

⁴ Діонісій (Валединський Костянтин Миколайович) (1876–1960 рр.) – митрополит Варшавський і всієї Польщі. Народився у м. Муромі Владимирської губернії у родині священника. Закінчив Казанську духовну академію. У 1897 р. прийняв чернечий постриг. З 1902 р. – архімандрит, ректор Холмської духовної семінарії. З 1911 р. – настоятель храму при російському посольстві у Римі. У 1913 р. висвячений на вікарного єпископа Кременецького. Опікувався Холмською і Поліською єпархіями. У 1922 р. призначений архієпископом Волинським і Кременецьким. З 1923 по 1948 рр. – предстоятель Православної церкви в Польщі. У 1942–1946 рр. був формальним кіріархом УАПЦ. Помер у Варшаві, похований на Вольському цвинтарі.

Запитання до документа:

1. Як визначався статус української церкви? Чи йшла мова про її повну самостійність?

2. Чому саме Волинь відграла роль плацдарму, з якого розпочалось відродження Української церкви?

3. Які соціальні сили виступали за створення Української церкви без Москви та Варшави? Чому так важливим було підкреслити це в документі?

4. Кого було призначено адміністратором української автокефальної церкви?

№ 11.36 (164)

Німці, на противагу більшовикам, не позбавили церкву права на життя. Вони декларували дозвіл релігійним громадам на суто релігійну діяльність. Проте публікований документ показує, що німецька релігійна політика вже у перший період окупації забезпечувала встановлення політичного контролю над суспільством на усій окупованій території. Не допускалося створення загальноукраїнської автокефальної церкви як політичної загрози окупантам.

Рання німецька директива щодо церков і релігійних груп

11 лютого 1942 р.

Вищий СС і поліційний провідник

Головнокомандуючий поліцією безпеки і СД

ч. звід. 2205/41

До СС і поліційних команд в (містах):
Київ, Житомир, Миколаїв і Дніпропетровськ

Справа: Церква в Україні.

1) Належить дозволити різним групам (громадам) Православної Церкви на релігійну діяльність в чисто церковних справах. Треба, однак, самим Церквам залишити довільний спосіб, як вони свої місцеві організації оформлять і фінансують.

Заборонити вмішуватися в засяг церковної діяльності політичним угрупованням, громадським і сільським властям та політичним особистостям.

Не допустити, щоб задалекойдучі політичні групи використовували Церкву, як заслону для своїх, ворожих державі, устремлінь. Рівно ж, творенню загальноукраїнської автокефальної Церкви під проводом митрополита, як допоміжної організації, – належить всіма способами перешкоджувати. З православним церковним розумінням, автокефалія є завжди в самій суті

пов'язана з самостійним державництвом. Також належить звертати увагу, щоб духовні за жодних умов не входили в склад будь-якого політичного проводу. З відкриттям нових духовних семінарій, високих шкіл теологічних і т. п. – належить поки що стриматися.

2) Ватикан старається організувати загальнослов'янський рух під католицьким проводом для боротьби проти “Райху”. Усі ватиканські намагання втиснутися на Схід мусять бути припинені. Треба взяти до уваги факт, що Ватикан саме тепер дав дозвіл багатьом єзуїтам працювати в характері православних священиків. На ці й подібні підходи треба звернути особливу увагу.

3) Унійну (католицьку) Церкву в дійсності належить уважати за “передову сторожу” ватиканської політики. Через Східну Галичину і Західну Україну Ватикан старається дістати собі браму наступу на Східні простори.

4) Супроти різних сект (баптистів, менонітів й ін.) треба перш усього поступати великодушно. Якщо вони не є заслоною для агентур НКВС, то не представляють собою жодної політичної небезпеки.

5) Так у політичних, як і в інформаційних звідомленнях не обминаючи приділяти увагу фактові існування різних релігійних угруповань.

Генеральних комісарів прошу зі справами своїх підлеглих відповідно запізнатися і поучити з цією справою.

Др. Томас,

СС бригадир і генерал-майор Поліції

Генеральний комісар в Житомирі
СС і командант поліції

Житомир, 11. II. 1942

Відпис залученого зарядження пересилаю з проханням прийняти до відома.

Доручення:

До Панів обласних і міських комісарів Рушин, Бердіїв, Чуднів, Житомир-село, Коростишів, Звягель, Кмільчино, Радомишль, Олевськ, Коростень, Овруч, Шитковичі, Комарин, Мозир, Василевичі, Єльськ, Петриків, Калинівка, Літинь, Вінниця-село, Козятин, Ілинці, Гайсин, Монастирище, Немирів, Житомир-місто, Вінниця-місто.

Гельвіг

СС майор і полковник поліції

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. –С. 745-746.

Запитання до документа:

1. Які структури німецької влади регулювали церковне життя в Україні?
2. Яке місце у документі відводиться питанням організації православних спільнот в Україні?
3. Яку політику проводили окупанти щодо католицької та греко-

католицької церков?

4. Чи відмінним було ставлення німецьких властей до протестантських конфесій у порівнянні зі ставленням до православних і католиків?

5. Прокоментуйте п. 5 директиви. Яку ціль, на Вашу думку, переслідувало включення цього пункту до директиви?

№ 11.37 (165)

Між українською автономною та автокефальною православними церквами відбувалися пошуки об'єднання. 8 жовтня 1942 р. у Почаївській лаврі без дозволу рейхскомісаріату відбулася нарада представників обох церков, які знайшли загальноприйнятні рішення і підписали Акт поєднання. Акт визнавав існування об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви, її канонічний зв'язок з усіма православними церквами світу через митрополита Варшавського Діонісія; закладав основи формування вищих органів – Всеукраїнського Помісного Собору і Священного Синоду. У нараді взяли участь з боку УАПЦ – архієпископ Ніканор (Абрамович), єпископ Мстислав (Скрипник)¹, з боку Автономної церкви – митрополит Олексій (Громадський).

Акт поєднання українських православних церков

8 жовтня 1942 р.

Акт поєднання

Року Божого 1942, жовтня 8 дня. Свята Почаївська Лавра.

Ми нижчепідписані – Високопреосвященніший владика митрополит Олексій і представники Собору єпископів Святої Української Православної Автокефальної Церкви, уповноважені ухвалою Собору єпископів з дня 6 жовтня 1942 року в м. Луцьку, архієпископ Ніканор і єпископ Мстислав, – склали цього Акта про наступне:

Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізуючо впливає на вірних – ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на слідуючих засадах:

1. Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує.

2. Українська Автокефальна Православна Церква має єднання з усіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонісія, що до Всеукраїнського Помісного Собору являється Місцєблюстителем Київського Митрополичого Престолу.

3. Вищим органом управління Української Автокефальної Православної Церкви до Всеукраїнського Помісного Собору являється Священний Собор Єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод.

4. Священний Синод складається з п'яти старших єпископів України, а саме: Високопреосвященного Олександра, митрополита Пінського і Поліського, Високопреосвященного Олексія, митрополита Волинського і Житомирського, Високопреосвященного митрополита Полікарпа, архієпископа Луцького і

Ковельського, Високопреосвященного Симона, архієпископа Чернігівського і Ніжинського та Високопреосвященного Ніканора, архієпископа Чигиринського. Обов'язки Секретаря Священного Синоду, а також заступника неprisутнього члена св. Синоду виконує Преосвященний Мстислав, єпископ Переяславський.

5. Священний Синод на першій сесії розгляне всі питання, зв'язані з поєднанням, як то – розподіл епархій і кафедр поміж усіма сущими єпископами та остаточно розв'яже всі справи, що не передбачені цим актом, а зв'язані з поєднанням.

6. Першу сесію св. Синоду скличе старіший по хіротонії митрополит, вказавши день і місце засідання.

7. Усі різниці канонічного характеру, що спричинилися до роз'єднання, нами розглянуті і більше не існують.

8. Копія цього Акта розсилається негайно усім єпископам об'єднаної Української Автокефальної Православної Церкви Високопреосвященими митрополитами Олексієм і Полікарпом з наказом негайного оголошення цього Акта по всіх церквах України і наказом негайно прикоротити молитовне роз'єднання. Після відчитання цього Акта по всіх церквах України відслужити вдячний Господеві молебень за дар взаємного зрозуміння та об'єднання.

Підписано в Святій Почаївській Лаврі дня 8 жовтня 1942 року.

*Олексій, митрополит Волинський і Житомирський,
Ніканор, архієпископ Чигиринський,
Мстислав, єпископ Переяславський.*

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 729-731.

*Примітка А.І. Смирнова.

Примітки:

² Мстислав (Скрипник Степан Іванович; 1898–1993 рр.) – Першоієрарх Української православної церкви в США, перший патріарх Київський і всієї України. Народився в Полтаві у глибоко релігійній сім'ї нащадків козацького роду. Родинними узами пов'язаний із сім'єю С. Петлюри. У формуванні світогляду велику роль відіграли православні традиції, серед найближчих родичів було чимало духовних осіб. Охрещений у Всесвятській церкві о. Феофілом Булдовським, майбутнім митрополитом. Навчався у Полтавській першій класичній чоловічій гімназії. Був членом таємного “Гуртка українських середньошкільників у Полтаві”, який проводив патріотичну роботу серед учнівської молоді. Систематично відвідував церкву, співав у церковному хорі. Закінчити гімназію не вдалося. Обставини виключення у своїх спогадах владика Мстислав пояснює призовним віком – 18 років. Вступив до військової школи прапорщиків у Оренбурзі. Брав участь у революційних подіях 1917 р. Служив вояком у Першому кінному полку гайдамаків ім. К. Гордієнка. У 1917–1921 рр. провів переважно в діючих частинах Української армії. У липні 1918 р. арештований німцями разом із С. Петлюрою, просидів у Київській Лук'янівській в'язниці понад чотири місяці. Після звільнення – у фронтових частинах, аж до поранення в березні 1919 р. Після шпиталю хорунжий Скрипник переходить до Похідної канцелярії Головного отамана військ УНР і перебував там до 1921 р. Після війни потрапив до табору інтернованих

у м. Каліш, де займався культурно-освітньою роботою. Звільнившись із табору, осів в Луцьку. Восени 1922 р. польська поліція заарештує його за громадсько-просвітницьку діяльність й виселяє з Волині. Переїхав до Галичини і працював там в системі кооперації. Після приходу до влади Ю. Пілсудського у 1926 р. Скрипник знову повернувся до Волині, проводив активну культурно-масову роботу серед селян. У 1929 р. закінчив курси у Вільному університеті Варшави, у 1930 р. – Вищу школу політичних наук у Варшаві. Одружився з галичанкою Іванною Вітковицькою; в його родині було троє дітей – син Ярослав, доньки Тамара і Маріана. У 1930 р. Скрипника обрали депутатом Польського Сейму від Волині й Полісся. Скрипник – член президії Товариства ім. митрополита Петра Могили в Луцьку і голова товариства “Українська школа” в Рівному, член інших українських культурно-громадських організацій. Брав активну участь у церковних з’їздах духовенства і мирян на Волині. У 1938 р. Скрипник виголосив в польському Сеймі протест проти примусового окатоличування православних українців. Під час німецько-польської війни Скрипник мав відвагу заявити, що українці не мають підстав проливати кров за Польщу, яка була впродовж 20 років для українців мачухою. Після вступу радянських військ до Львова загинула при нез’ясованих обставинах дружина – Іванна Скрипник. Вирішив удруге не одружуватися, сам піклувався про дітей, постригся в ченці. Висвячений на ієрея у квітні 1942 р., згодом пострижений у ченці з ім’ям Мстислав, 14 травня 1942 р. був хіротонізований на єпископа Переяславського в Андріївському соборі в Києві. Активність, запальні проповіді й зростаюча популярність єпископа не подобалися німецькій владі. Йому заборонили перебувати на теренах Київщини, щоб уникнути арешту, мусив виїхати на Волинь. У жовтні 1942 р. єпископ Мстислав взяв участь у нелегальному соборі єпископів УАПЦ у Луцьку. На цьому соборі було підписано “Акт поєднання” між представниками Автокефальної та Автономної церков. Однак це об’єднання не входило до планів окупаційної влади. У жовтні 1942 р. Мстислава заарештували. Завдяки клопотанню духовенства у квітні 1943 р. єпископа було звільнено з в’язниці київського гестапо з умовою, що він не буде служити і не буде проповідувати. З наступом радянських військ єпископ Мстислав виїжджає до Галичини, а згодом до Польщі, де пробув до весни 1944 р. У Польщі за дорученням митрополита Полікарпа в червні 1944 р. єпископ Мстислав організував евакуацію українського духовенства та їх родин у Західну Європу. Разом із ними Мстислав 1944 р. емігрував на Захід. Діяльність у 1944–1950 рр. пов’язана з організацією церковного життя православних українців діаспори в Німеччині, Франції й Канаді. У 1950 р. переїхав із Канади до США, очолив УПЦ в цій країні – спочатку як архієпископ при митрополиті Іоанні Теодоровичу, а після 1971 р. – як митрополит УПЦ у США, з приєднаними до неї єпархіями в інших країнах української діаспори. З відродженням української державності митрополит Мстислав спрямував всі свої сили на відновлення УАПЦ в Україні. 1990 р. на Помісному соборі УАПЦ в Києві 92-річний митрополит Мстислав був обраний першим патріархом Київським і всієї України. Помер Святійший Патріарх 11 червня 1993 р. на 96-му році життя.

Запитання до документа:

1. *Яка основна ідея документа?*
2. *Імена яких єпископів згадуються в документі? Про що свідчать їхні посади?*
3. *Яким чином, на думку авторів документа, поділ православної церкви відображався на житті суспільства?*
4. *Проаналізуйте принципи формування вищих органів управління об’єднаної церкви. Які ідеї в них закладені?*
5. *Як швидко планувалося втілити об’єднання у життя?*
6. *Як у документі показано різниці канонічного характеру між церквами?*

№ 11.38 (166)

Документ свідчить, що проти Акту поєднання виступила група єпископів Автономної церкви. Її очолив керуючий Київською єпархією єпископ Пантелеймон (Рудик). Митрополит Олексій під тиском відкликав свій підпис. Об'єднанню церков перешкоджала й німецька окупаційна влада. Вона заявила архієпископові Никанору, який повернувся до Києва, що не визнає підписаної угоди. Єпископа Мстислава (Скрипника), якого німці вважали головним ініціатором небажаного їм об'єднання, заарештували і кілька місяців тримали в ув'язненні або під домашнім арештом. Через півроку – 7 травня 1943 р. – митрополит Олексій трагічно загинув, їдучи з Почаївської лаври на виклик генерал-комісара Шене на його особистій автомашині. Автомашину обстріляли із засідки партизани Української повстанської армії, яка розгортала бойові дії проти окупантів.

Меморандум єпископів Української автономної православної церкви

Не раніше 12 жовтня 1942 р.

Обрані анкетною від 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду Православної Церкви на Україні архієпископ Чернігівський Симон, управляючий Київською єпархією єпископ Пантелеймон і єпископ Полтавський Веніамин, мали нараду в справі “акту поєднання”, від 8. X. 42 р., Православної Української Церкви з так званою Автокефальною Церквою, що підписали з одного боку митрополит Волинський і Житомирський Олексій та в другого – уповноважені від Луцького Собору єпископів автокефальної церкви єпископи Никанор та Мстислав.

Ознайомившись з поглядами в справі цього “акту” усіх Преосвящених єпархіальних на терені бувш. совітської України, за винятком єпископа Серафима Миколаївського (відомостей від якого не одержано) та декількох Преосвящених з Волині, а також Київського, Чернігівського, Полтавського, Харківського і Катеринославського єпархіальних Управлінь, як рівно ж і окремих груп духовенства і православного населення, по бувшій нараді ухвалили наступне:

1. Вищеназваний “акт поєднання”, як підписаний Високопреосвященнішим митрополитом Олексієм, самовласно, всупереч 34 Апост. правилу, всупереч постанови Обласного Собору Єпископів Православної Автономної Церкви на Україні від 23 серпня 1941 року (Діяння Собору ч. 26), без належної наради зі всіма єпископами Православної Церкви на Україні і навіть без усякого попереднього освідомлення про нього Преосвящених своєї Митрополії признати не маючим жодної канонічної сили.

2. Зміст “акту поєднання” дає можливість припускати думку, що св. Православна Українська Церква, маюча преємство від св. Апостолів та непорочно заховуюча церковні канони, через “акт поєднання” приєднається до Луцької ієрархії, що порушила єдність і канони св. Православної Церкви, ніби то пререкаєма істина знаходиться на стороні розколоучителів (див. відозву єп. Геннадія Січеславського до “акту поєднання”). Рішуче відкидаємо таку думку, бо свята Православна Церква на Україні, що понесла за останню чверть

віку тяжкі жертви за чистоту і святість своєї віри, не приєднується до розколучителів, а, як Мати чадолюбива, може прийняти у своє лоно повертаючих до неї, всіма засобами полегшуючи для них це повернення.

3. “Акт поєднання”, висланий митрополитом Олексієм, при своєму письмі від 12. X. 1942 р. на апробату за зауваження усім Преосвященним Православної Церкви на Україні, без усяких застережень, був негайно поданий до загального відома через автокефалістів і викликав пригнічуюче враження і навіть соблазн поміж усіх віруючих Православної Української Церкви. В багатьох місцях сталися демонстративні виступи з гострими протестами проти Високопреосвященнішого митрополита Олексія. У своєї ревности про чистоту православної віри, в деяких місцях доходить до того, що віруючі вимагають, без відповідної постанови Собору, прикорочення поминовення митрополита Олексія за богослужбами, на тій підставі, що підписавши “акт поєднання”, він тим самим увійшов в общіння з липківцями, яких раніш, слушно, признавав єретиками і які тепер почали поминовення митрополита Олексія поряд з “адміністратором” автокефальної церкви.

З великим жалем констатуючи все вищеподане, і в цілях привернення спокою поміж православного духовенства і православного населення України та для возстановлення честі Православної Церкви “не имущей скверны или порока, или нечто от таковых” (Єфес. 5, 27), що з любов’ю приймає усіх, що приходять до неї від розколів і єресей, та є готова пійти для тих, що каються, на уступки у межах апостольських та соборних правил, –

ПОСТАНОВИЛИ:

А. Просити Високопреосвященнішого митрополита Олексія зняти свій підпис з так званого “акту поєднання” та про це подати до відома віруючих Православної Церкви окремою грамотою.

Б. Предложити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію зложити з себе звання “Екзарха усієї України”, аж до рішення Всеукраїнського Церковного Собору.

В. До созиву цього Собору Вище Церковне Управління на Україні зосередити в Священному Синоді, що складається з митрополита Олексія, як Головуючого, та трьох членів обраних більшістю голосів єпископату, згідно з анкетною з 12. VI. 1942 р. до складу Священного Синоду, який не міг розпочати свою працю з невиясненої причини.

Г. На перших засіданнях Священного Синоду розглянути питання про прийняття до Святої Православної Церкви тих, що відступили та не заховують чистоту і святість її віри, та оговорити засоби, що служать до припинення розколу в Церкві на Україні.

Д. Цей меморандум представити Високопреосвященнішому митрополиту Олексію, але одночасно вислати до відома усіх Преосвященних Православної Церкви в Україні.

[Осінь, 1942 р.]

Підписали:

Архієпископ Чернігівський Симон.

Управляючий Київською єпархією, єпископ Пантелеймон,

єпископ Полтавський Веніамин

З оригіналом згідно:

Єпископ Веніамин

Секретар Соб. єп.

Історія релігії: зб док. і матеріалів / [упор. Е.В. Бистрицька, І.С. Зуляк]. – Тернопіль : Астон, 2003. – С. 389–391.

Запитання до документа:

1. Яка основна ідея документа?
2. Хто конкретно виступив проти Акту поєднання?
3. Знайдіть у тексті документа свідчення того, що зазначений меморандум підтримував не весь загал автономної церкви?
4. Яким чином автори меморандуму характеризують Українську автокефальну церкву? Про що це свідчить?
5. Яке ставлення до митрополита Олексія (Громадського) демонструють автори меморандуму?
6. Чи не можна розцінити пункт Д постанови, як такий, що зневажає повноваження митрополита Олексія? Про які настрої у середовищі ієрархії автономної церкви свідчить цей пункт?

№ 11.39 (167)

Документ наводить конкретні факти розправи німецьких окупантів над населенням Волині, використання ними церковних будівель для каральних акцій, нелюдське ставлення до духовенства. Публікований лист дозволяє побачити глибину трагедії українських церков і народу на окупованих територіях в період кульмінаційної військової боротьби проти фашизму, проаналізувати характер відносин між УАПЦ й окупаційною владою на заключному етапі цих відносин.

Лист Єпископа Рівненського Платона (Артемюка)¹ до адміністратора УАПЦ Полікарпа (Сікорського) про нищення німецькими окупантами мирного населення з пропозицією висловлення рішучого протесту

20 липня 1943 р.

Єпископ Рівненський, вікарій адміністратора, керуючий Крем'янецько-Рівненською єпархією ч. 432.

20 липня 1943 р.

*Його високопреосвященство
Високопреосвященіший Полікарп,
митрополит, адміністратор святої
Православної Автокефальної Української
Церкви в Луцьку*

Ваше Високопреосвященство,
Високопреосвященнійший Владико,

Маємо за честь з великим жалем повідомити Ваше Високопреосвященство,

що, як нам донесено, дня 14. VII. 1943 р., в селі Малині Острозького району Дубенської округи, сталася жахлива подія нечуваного вбивства українського і чеського населення: людей загнано до місцевої дерев'яної церкви і спалено. Тих, що не вмістилися в церкві, загнано в помешкання колишнього громадського уряду та по клунях і також спалено. Разом спалено до 350 осіб. Робила це все державна німецька поліція за допомогою узбеків і поляків. Крик людей, що конали у вогні, було чути за 5 кілометрів. Священикові вдалося врятуватися. Чекаємо його в себе, щоб одержати точні інформації про цю страшну подію. Відомості про повище подав нам 17. VII. 43 р. священник Василь Червінський з с. Сухівець Клеванського району.

Подібна подія сталася 2. VII ц.р. в селі Губкові, Людвипольського району Костопільської округи, де замучено священника Корницького і псаломщика Петрова і з іншими трупами замучених людей та з живими вкинуто до місцевої церкви і спалено.

Подібна подія трапилась і в селі Великих Селищах, того ж району; про це доніс нам 19. VII. 43 р. декан Межиріцького району Рівенського повіту.

Вважаючи, що повищі методи заспокоєння людности з боку чинників влади в ХХ сторіччі переходять не тільки межі християнської моралі й етики, й загальнолюдської і нагадують часи жорстокого переслідування християн, маю за честь увійти з внеском до Вашого Високопреосвященства, як до Голови Української Автокефальної Православної Церкви, про доведення про повищі ганебні факти сатанського нищення людности через чинники поліційної влади до відома генерал-комісара Волині й Поділля зі зложенням при цьому від імені українського автокефального єпископату в генерал-комісаріяті рішучого протесту проти такого нелюдського обходження з українською православною і чеською людністю.

Зо святими за Вас молитвами
і синовною відданістю позістаємо
(+) Платон,
Єпископ Рівненський

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 755-756.

Примітки:

¹ Платон (Артемюк) – єпископ УАПЦ. 2 серпня 1942 р. висвячений на єпископа Заславського єпископами Никанором (Абрамовичем) і Мстиславом (Скрипником). Згодом – єпископ Рівненський, вікарій Рівненської єпархії УАПЦ. Займав активну позицію по захисту своєї пастви. З наближенням радянських військ на еміграції. Був єпископом Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Помер 1951 р. у Торонто.

Запитання до документа:

1. Про які факти повідомляє єпископ УАПЦ Платон (Артемюк) архієпископа Полікарпа (Сікорського)?

2. Чи можна вважати масовими факти, наведені у документі?
3. Як розцінював дії німецької влади єпископ УАПЦ Платон? Про що, на Ваш погляд, свідчила така оцінка?
4. Яку пропозицію висловлював автор листа?
5. Які висновки Ви можете зробити з документа для характеристики відносин УАПЦ з німецькою окупаційною владою?
6. Якою була роль духовенства у встановленні фактів злочинів окупантів?

№№ 11.40 (168) – 11.41 (169)

Преса періоду німецької окупації знаходилася під повним контролем загарбників. Останні намагалися використати ресурс церковних організацій для посилення свого суспільного впливу. Численні газетні публікації, агітаційні плакати, тиражовані пропагандистським апаратом окупантів, яскраво відображали факт релігійного ренесансу після нищення церкви більшовиками.

№ 11.40 (168)

Повідомлення газети “Мелитопольский край” про дозвіл німецької влади на діяльність Української автокефальної та Української автономної православних церков на території Таврії

27 березня 1943 р.

На территории Украины и Таврии существует два самостоятельных течения единой автономной православной церкви: автокефальная церковь и ортодоксальная церковь.

Верующие сторонники догматов автономной автокефальной церкви избрали главой епархии архимандрита о. Сергия Охотенко. Верующие, придерживающиеся догматов автономной ортодоксальной церкви – епископа Серафима Кушнарченко.

Генерал-комиссар Крыма еще раз подтвердил права этих двух течений на самостоятельное существование и выдал полномочия на служительское руководство Таврической епархией автономной автокефальной церкви архимандриту о. С. Охотенко, а на служительское руководство Таврической епархией автономной ортодоксальной церкви епископу – владыке Серафиму.

Оба пастыря находятся в полном здравии и горят желанием восстановить Святую Христову веру, нагло попорченную большевиками.

Мелитопольский край. – 1943. – 27 марта.

№ 11.41 (169)

Повідомлення газети “Нове Запоріжжя” про відродження релігійного життя

28 серпня 1943 р.

Радість Новопавлівців

Мешканці села Новопавлівка Оріхівського району після двадцятирічного більшевицького гніту і скаженого переслідування віри Христової, знов почули у своєму селі слово Боже.

18 серпня прибув призначений Дніпропетровським архієпископом

Української Автокефальної церкви священник о. Андрій Самохвалів, і чутка про його прибуття, як блискавка, облетіла все село.

Надвечір, по закінченні звичайних робіт, люди почали збиратися до хати, де зупинився о. Андрій. В цей святий вечір, напередодні свята Преображення Господнього, при великій кількості присутніх було відправлено урочисту всенічну Службу Божу в чисто прибраному подвір'ї. В день свята, згідно з пропозицією сільського старости, Службу Божу було відправлено на церковному майдані, на місці колишньої церкви, зруйнованої більшовиками. Радість віруючих була безмежна.

Зараз провадиться наполеглива робота церковної ради і сестричного гуртка по обладнанню будинку під церкву, де 27 і 28 серпня в день храмового свята Успіння Божої Матері, будуть відправлені урочисті соборні Служби Божі за участю благочинного Запорізької округи о. Миколи і Соборного запорізького хору.

Після храмового свята почнеться навчання дітей Закону Божому.

Урочисте богослужіння

В с. Біленькому в неділю 22/VIII церковно-євангельські християни провели урочисте богослужіння, після чого відбулось хрещення на березі Дніпра.

Вже в 11 годин дня до Дніпра почали збиратись віруючі з сіл Біленького, Мар'ївки, Жмерина та інших. В Богослужінні приймав участь хор Запорізької центральної общини євангельських християн в кількості 32 особи з 3 проповідниками. Після Богослужіння, до Бога були звернені гарячі подяки за даровану можливість відкрито проповідувати й молитись.

Пресвітер Іщенко

Нове Запоріжжя. – 1943. – 23 серпня.

Запитання до документа:

1. *Що говорять газетні публікації про політику німців у релігійному питанні?*

2. *Які церкви підтримувала окупаційна влада і про що свідчить ця підтримка?*

3. *На що розраховували окупанти, згадуючи у статтях антицерковну політику більшовиків?*

4. *Які рядки вказують на те, що релігійна сфера стала однією із найбільш спекулятивних у пропагандистсько-агітаційній роботі окупантів?*

№№ 11.42 (170) – 11.56 (184)

Церква в радянській Україні 40-80-х рр. XX ст.

1 липня 1945 р. – 18 жовтня 1990 р.

№ 11.42 (170)

Документ містить звернення-протест українських католицьких священників проти насильницького приєднання Української греко-католицької церкви до Руської православної церкви. Цей документ є останнім, який дійшов на Захід перед акцією “возз'єднання”. Він віддзеркалює початковий етап

ліквідації УГКЦ, показує примусове вилучення її з поліконфесійного простору.

**Звернення греко-католицького духовенства до уряду СРСР
у зв'язку з нищенням УГКЦ**

1 липня 1945 р.

ЗАСТУПНИКОВІ ГОЛОВИ
РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ СРСР
В.М. МОЛОТОВУ

В наслідок заарештування всього єпископату Греко-католицької Церкви в Західній Україні, а також цілого ряду наших священиків, та через заборону виконувати управу нашою Церквою кому-небудь з греко-католицького духовенства, наша Церква опинилася в дуже аномальному стані. Це становище ускладнене ще більше через те, що виникла “Ініціативна група по возз’єднанню Греко-католицької Церкви з Православною Церквою”¹ з осідком у Львові. Ця група, яку очолюють о. д-р Костельник² (Львів), о. д-р Мельник³ (Дрогобич) та о. Антін Пелвецький⁴ (Станиславів), видала відозву до всечесного духовенства в західних областях України з датою 28.5.1945 року і з підписами вищенаведених священиків.

Тому що відозва містить у собі багато фальшу та перекручень загальновідомих історичних фактів, ми, греко-католицьке духовенство, не будемо відповідати на цю відозву. Ми хочемо тільки в цьому листі з’ясувати урядові СРСР своє ставлення до влади та висловити свої просьби. Зазначаємо, що стоїмо й далі хочемо стояти на платформі патріотизму до УРСР та всього Радянського Союзу і совісно виконувати всі свої обов’язки відносно держави. Не хочемо вмішуватися до т. зв. політики, а тільки всеціло віддатися праці для спасіння душ людських та своїх. Думаємо, що така праця приносить користь не тільки Церкві, але й державі.

Ставлення наше до акції о. Костельника є вповні негативне, його акцію осуджуємо, як шкідливу, суто нецерковну і як противну проголошеній Христом правді: “І буде одно стадо і один пастир”. Тому яким є, що ми не можемо йти за голосом, який закликає до відступства від віри. У такій ситуації, яка тепер витворилася, може легко дійти до релігійної боротьби, яка все, як знаємо з історії, приносить не лише Церкві, але й державі шкоду.

Тому просимо, щоб Уряд звільнив наш єпископат з митрополитом на чолі, а доти, поки не наступить це звільнення, дав нам можливість упорядкувати справи, зв’язані з нашою Греко-католицькою Церквою. В такому разі Церквою до часу звільнення митрополита й єпископів рядив би церковно-правний орган, згідно з приписами нашої Церкви, та управляв би цілою Львівсько-галицькою митрополією.

Ми віримо, що уряд прийме наше прохання та піде нам назустріч, бож сталінська Конституція виразно гарантує всім горожанам, отже і нам, свободу совісти та віровизнання. Ми знаємо, в ім’я яких високих ідеалів була роблена революція 1917 року, та віримо, що ці ідеали свободи живуть ще і нині та що вони розвиваються і поширюються в усьому світі. Не віримо в те, щоб уряд хотів нас переслідувати за нашу віру і всю дотеперішню акцію “навертання на

православ'є” вважаємо як непорозуміння, як певного роду діяння на власну руку менших чи більших урядовців.

Тому в ім'я справедливості, в обличчі світлої перемоги Радянського Союзу просимо о полишення нам і нашому народові в Західній Україні тої свободи в церковних справах, якою ми користувалися сотки літ та до якої на основі радянських законів маємо право.

Львів, дня 1 липня 1945 року.

Площа св. Юра 5

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 259–260.

Примітки:

¹ Організація так званої “Ініціативної групи по возз’єднанню Греко-католицької церкви з Руською православною церквою” з авторитетних та упокорених владою греко-католицьких священників надавала процесу возз’єднання певної легальності і маскувала перед широкою громадськістю адміністративний тиск з боку влади. Першим кроком у діяльності групи стало звернення до Раднаркому УРСР від 28 травня 1945 р., в якому ставилося питання про її затвердження та право очолити акцію “возз’єднання”. Того ж дня було подано звернення “До всесесного греко-католицького духовенства в західних областях України” з повідомленням про дозвіл державної влади на організацію “Ініціативної групи”. Було застережено, що влада визнаватиме тільки розпорядження групи. Духовенству радили вступати до групи, щоб отримати посвідчення для продовження священницької діяльності.

² Костельник Гавриїл Федорович (1886–1948 рр.) – священник УГКЦ, доктор філософії, настоятель Преображенської церкви у Львові. Очолив в 1945 р. рух духовенства і вірян трьох галицьких греко-католицьких єпархій за возз’єднання з православною церквою. Отець Гавриїл довів цю справу до логічного завершення на Львівському соборі 8-10 березня 1946 р.

³ Мельник Михайло Іванович – священник УГКЦ, на 1945 р. генеральний вікарій Перемишльської єпархії Дрогобицької області. 15 лютого 1946 р. висвячений на єпископа Дрогобицького і Самбірського. На Львівському соборі 8-10 березня 1946 р. був одним із головуючих. 1952 р згадується з титулом Самбірського і Дрогобицького. Помер. 1955 р.

⁴ Пельвецький Антін Андрієвич – священник УГКЦ, на 1945 р. декан Гусятинського деканату Станіславської єпархії.

Запитання до документа:

1. *Яких репресивних заходів зазнало духовенство УГКЦ? Чому так важливим було позбавити церкву легітимної ієрархії?*

2. *Які рядки звернення говорять про brutальне втручання радянської влади у внутрішні справи церкви?*

3. *Реконструйте за документом початковий етап ліквідації церкви.*

4. *Хто входив до “Ініціативної групи по возз’єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою”?*

5. *Як Ви вважаєте, чому для влади важливим було провести кампанію по “возз’єднанню”?*

6. *Як Ви прокоментуєте апеляцію духовенства до Конституції 1937 р. та засвідчення своєї прихильності до радянської влади?*

№ 11.43 (171)

Документ яскраво вказує на те, що ліквідація Української Греко-Католицької Церкви, що сталася 1946 р., була цілеспрямованою акцією радянських спецслужб. Вона проводилась під гаслом “возз’єднання з Руською Православною Церквою” тривалий час і різними засобами. Органи Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) УРСР були виконавцями плану ліквідації української церкви, розробленого і керованого з Москви партійно-державним керівництвом.

**Доповідна записка заступника наркома держбезпеки УРСР
П. Дроздецького до НКДБ СРСР про ліквідацію УГКЦ
у західних областях УРСР**

16 березня 1946 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

екз. №__

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о ликвидации греко-католической униатской церкви в западных областях УССР

<...> Как известно, после Брестского собора 1596 года, в Юго-западной части Украины, т.е. в теперешних Львовской, Дрогобычской, Станиславской и Тернопольской областях, находившихся тогда под владычеством старой Польши, православная церковь дольше всех сопротивлялась в борьбе против унии с Ватиканом. Только спустя 100 лет, т.е. в период 1693–1700 гг., православная церковь на этой территории была сломлена и стала греко-католической, униатской.

Подчинив себе посредством унии православные приходы Юго-западной части Украины, Ватикан, посредством греко-католической униатской церкви, пытался распространить свое влияние на всю Украину, объединяя свои усилия с[о] старой шляхетской Польшей, которая пыталась использовать униатов для укрепления своего господства на захваченных украинских землях.

После раздела Польши в 1772 году, Юго-западная часть Украины попала под владычество Австро-Венгерской монархии, которая использовала униатов для борьбы против влияния России, организуя через них пронемецкое украинское сепаратистское движение и подавляя всякое проявление симпатий украинского населения к русскому народу.

Особую активность в этом направлении Австро-Венгерские монархические круги проявили в первую империалистическую войну 1914–1918 гг., когда с благословения и при участии главы греко-католической церкви митрополита графа Андрея Шептицкого был создан так называемый “Союз Вызvolения Украины”.

После империалистической войны 1914–18 гг. униатская церковь, не порывая связи с пронемецким украинским сепаратистским движением, проводила активную работу против СССР, а также засылала свою агентуру на Восток, организуя на нашей территории антисоветское церковное и

националистическое подполье.

В 1939 году, после распада Польши и воссоединения западных областей с СССР, духовенство греко-католической церкви, будучи тесно связанным с оуновским подпольем, проводило активную борьбу с Советской властью.

Глава греко-католической униатской церкви митрополит Шептицкий и епископат, поддерживая тесную связь с Ватиканом, занимались разведывательной работой, систематически посылали в Рим шпионские сведения и антисоветские клеветнические доклады о положении в СССР, а также забрасывали свою агентуру в восточные области СССР для ведения шпионской работы и для организации антисоветского националистического подполья.

В условиях временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками территории Украины, епископат и подавляющее большинство духовенства униатской церкви стали на путь предательства и активного пособничества оккупантам, проводя профашистскую пропаганду и принимая активное участие в оуновской работе по формированию вооруженных банд для борьбы против Советской власти.

После освобождения западных областей СССР от немецких оккупантов, униатское духовенство продолжало занимать антисоветскую позицию, являясь по существу чуждой нам и вредной по влиянию легальной массовой иностранной резидентурой на нашей территории.

Исходя из этого, после тщательного изучения обстановки, нами был разработан план ликвидации греко-католической церкви, к осуществлению которого мы и приступили после Вашей санкции.

Осуществляя этот план, в апреле 1945 года в областных газетах Львова, Тернополя, Станислава, Дрогобыча и центральной газете “Правда Украины”, по нашей инициативе, против униатов была опубликована обширная статья “С крестом или с ножом”, которая сыграла значительную роль в деле подготовки к ликвидации этой церкви. Статья вскрывала антисоветскую деятельность верхушки униатского греко-католического духовенства и разоблачала ее перед лояльной частью духовенства и перед верующими.

Подготовив, таким образом, общественное мнение, 11.4.45 г. нами были проведены аресты митрополита Иосифа Слепого² и епископов Хомышина³, Будки⁴, Чарнецкого⁵, Лятышевского⁶, а также ряда наиболее скомпрометировавших себя антисоветской деятельностью попов униатской церкви. Обезглавив греко-католическую униатскую церковь, мы создали предпосылки для организации движения, направленного к тому, чтобы ликвидировать унию и воссоединить эту церковь с русской православной церковью.

С этой целью, нами 30.5.45 г. была создана “Центральная Инициативная группа по воссоединению греко-католической церкви с русской православной церковью”, в которую вошли авторитетные священники: доктор Костельник – от Львовской епархии, доктор Мельник, генеральный викарий – от Дрогобычской епархии и Пельвецкий – проведенный впоследствии как представитель Станиславской епархии.

Организовав Центральную Инициативную группу, мы поставили себе целью объединить вокруг всё прогрессивное духовенство греко-католической церкви, склонное пойти по пути воссоединения с русской православной церковью, так как изучение обстановки показало, что ликвидировать униатов путем перевода в православие каждого прихода в отдельности – было явно нереальной задачей, особенно, принимая во внимание политическую обстановку в западных областях Украины.

Касаясь Центральной Инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с православной, следует остановиться на характеристике членов её:

Костельник Гавриил Федорович, 1886 года рождения, уроженец Югославии, украинец, доктор богословия, с высшим богословским и философским образованием, быв. заведующий кафедры философии греко-католической богословской академии, в период существования Польши – редактор униатской газеты “Нива”, видный церковный оратор, до последнего времени – настоятель Преображенской греко-католической церкви в г. Львове. Председатель Центральной Инициативной группы.

Костельник, являясь авторитетным и влиятельным лицом среди униатского духовенства и верующих, а также среди украинской интеллигенции, пользовался в свое время доверием и поддержкой со стороны умершего митрополита Андрея Шептицкого⁷ и отдельных епископов греко-католической церкви.

Мельник Михаил Иванович, 1903 года рождения, уроженец с. Нижанковичи того же района Дрогобычской области, украинец, с высшим образованием, доктор богословия, служил настоятелем церкви в с. Нижанковичи и являлся генеральным викарием бывшей Перемышльской епархии греко-католической церкви.

Являясь генеральным викарием Дрогобычской епархии, Мельник пользовался среди подчиненного ему духовенства большим авторитетом.

Пельвецкий Антон Андреевич, 1898 года рождения, уроженец с. Нагирьянка Чортковского района Тернопольской области, украинец, гражд[анин] СССР, с высшим богословским образованием, настоятель церкви в м. Копычинцах, одновременно являлся деканом Гусятинского деканата Станиславской епархии.

Пельвецкий располагал большими связями среди униатского духовенства Станиславской епархии и пользовался в этих кругах также большим авторитетом.

Для легализации, а также для создания себе надлежащего авторитета среди духовенства и верующих, члены Центральной Инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с православной в самом начале своей работы обратились, по нашему указанию, с декларацией в адрес правительства УССР, в которой, дав оценку унии с Ватиканом как исторической измене украинскому народу, просили правительство признать Инициативную группу как временный церковно-административный орган греко-католической церкви и разрешить деятельность по воссоединению этой

церкви с русской православной церковью.

Одновременно с этим Инициативная группа составила обращение к духовенству и верующим греко-католической церкви с призывом – порвать с унией и возвратиться к прадедовской вере – “в лоно матери русской православной церкви”.

После опубликования в прессе этих документов и ответа правительства УССР, разрешавшего существование Инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с русской православной церковью как единственного руководящего органа греко-католической церкви, Инициативная группа начала свою работу. <...>

С момента освобождения западных областей УССР от немецких оккупантов по линии униатской греко-католической церкви было арестовано всего 287 человек, в том числе: митрополитов – 1, епископов – 4, священников – 182, настоятелей монастырей – 11, диаконов – 6, монахов – 23, студентов духовной академии – 9, оуновцев, связанных с духовенством – 20, мирян – 31. <...>

Основным методом работы по переводу духовенства в подчинение Центральной Инициативной группы были совещания священников отдельных деканатов, на которых члены ее выступали с обширными докладами об истории унии, о значении воссоединения украинского народа и т.д. Председатель Центральной Инициативной группы доктор Костельник провел 36 совещаний духовенства деканатов в Львовской, Тернопольской и Станиславской областях, ранее входивших в состав Львовской архиепархии. Член Инициативной группы доктор Мельник провел совещания во всех районах Дрогобычской области. Член Инициативной группы Пельвецкий провел до 30 совещаний духовенства Станиславской области и ряде деканатов Тернопольской области, ранее входивших в состав Станиславской епархии.

Каждое совещание священников деканата предварительно <...> тщательно подготавливалось соответствующим УНКГБ: производились аресты активных противников воссоединения, скомпрометировавших себя антисоветской деятельностью, <...> и т. п.

В процессе разворота деятельности Центральной Инициативной группы, в августе 1945 года доктором Костельником, по нашему заданию, была издана книга “Апостол Петр и римские папы” или “Догматические основы папства”, сыгравшая большую роль в подрыве авторитета Рима в глазах духовенства и послужившая догматическим обоснованием для перехода священников на путь воссоединения с русской православной церковью.

В процессе успешной работы по объединению греко-католического духовенства вокруг Центральной Инициативной группы нам стало ясно, что наиболее целесообразной формой завершения этой работы является созыв собора духовенства всех греко-католических епархий с тем, чтобы этот собор вынес авторитетное постановление о ликвидации унии, разрыве с Ватиканом и о воссоединении с русской православной церковью. Разработав план созыва собора греко-католического духовенства и получив санкцию на проведение этого плана в жизнь, в декабре 1945 года мы приступили к подготовке собора.

Одним из решающих мероприятий в этой подготовке явилось назначение Центральной Инициативной группой своих активных сторонников в качестве деканов, т.е. благочинных, во все деканаты греко-католических епархий. В результате, во все деканаты, где имелись сторонники Центральной Инициативной группы, а таких деканатов во всех епархиях было подавляющее большинство, деканами были назначены священники, активно проявившие себя в работе по воссоединению греко-католической церкви с православной, а также утверждены были те из старых деканов, которые подчинились Инициативной группе. <...>

Одновременно с этим мы приступили к подбору кандидатов в делегаты собора от духовенства и мирян. Всех намеченных делегатов мы взяли в активную агентурную разработку, изучая их настроения в вопросе окончательного перехода в православие. К началу февраля 1946 года работа по подбору кандидатов в делегаты собора была, в основном, закончена. <...>

18 февраля с.г. состоялось заседание членов Центральной Инициативной группы, на котором были утверждены делегаты на собор от всех трех греко-католических епархий. Всего было утверждено 225 делегатов от духовенства, среди которых насчитывалось 116 деканов. От верующих в качестве делегатов по всем епархиям было выделено 30 делегатов. Впоследствии Центральная Инициативная группа назначила из числа авторитетных священников, присутствие которых было на соборе желательным, дополнительно 10 делегатов.

В процессе проверки и изучения всех намеченных делегатов на собор, как от духовенства, так и верующих, нами из 235 делегатов от духовенства было под благовидным предлогом отведено 8 человек. Из 30 намеченных делегатов от верующих, также было отведено 8 человек, как нежелательных. Таким образом, общее количество выделенных на собор делегатов составило от духовенства 227 человек <...>. От верующих всех делегатов было 22 человека <...>

Имело место четыре случая, когда священники отказались принять приглашения на собор. Священник с. Колодно Куликовского района Львовской области Круцько, назначенный Центральной Инициативной группой деканом того же района и делегатом собора, отказался принять деканат и участвовать на соборе. Три случая отказа от принятия приглашения на собор по мотивам боязни бандеровцев имели место в Тернопольской области – со стороны священника с. Лисники Бережанского района Чикало Иосифа, священника с. Стрельковцы Борщевского района Хорук Владимира и священника Слободяна.

Как установлено, Хорук еще в январе с.г., после присоединения к Инициативной группе, получил предупреждение от бандеровцев, в котором писалось: “Пане отче духовный. В связи с тем, что Вы изменили нации и вере и перешли в русское православие, от имени украинского народа приказываем Вам к 16.1.46 г. выехать из села. Если Вы не уедете, то будете привлечены к ответственности по революционным законам”.

Священник Чикало, отказавшийся принять приглашение, 8 марта с.г. прибыл в г. Львов и принимал участие в соборе. Отказ принять приглашение

объяснил боязнь бандеровцев, которые, как он заявил, могли уничтожить его до выезда на собор.

Священник Слободян, отказываясь принять участие в соборе, заявил: “Ехать на собор я боюсь, потому что у меня большая семья. Если я поеду, бандиты все уничтожат”.

Зафиксировано ряд случаев, когда бандеровцы, пытаясь сорвать собор, применяли угрозы к священникам, получившим приглашение. <...>

К священнику Станиславской области Сиротюку, перед его отъездом на собор, явились бандеровцы и передали ему националистическую листовку против воссоединения с православием. В листовке также было написано, что Костельник, Мельник и Пельвецкий будут наказаны за то, что они ради личного благополучия подчинились влиянию Москвы. <...>

Имея ввиду парализовать деятельность противников воссоединения греко-католической церкви с православной после собора, мы предложили Центральной Инициативной группе разослать наиболее видным лидерам этой оппозиции приглашения на собор, в том числе и брату умершего митрополита Андрея Шептицкого – настоятелю Студитских монастырей архимандриту Клименту Шептицкому. Всего таких приглашений через почту было разослано 13, однако, не информируя членов Центральной Инициативной группы, мы приняли меры, чтобы противники воссоединения получили эти приглашения к концу собора.

Подготавливая созыв собора, дабы гарантировать успех его исхода, согласно намеченного плана нами приняты были меры к тому, чтобы члены Центральной Инициативной группы Костельник, Мельник и Пельвецкий, а также три представителя от каждой епархии из числа наиболее активных и авторитетных деканов и священников, до собора окончательно воссоединились с православием.

С этой целью нами было использовано предстоявшее возведение в сан епископов Мельника и Пельвецкого, вместе с которыми в г. Киев были командированы по три представителя от каждой епархии, во главе с председателем Инициативной группы Костельником.

23 февраля патриаршим экзархом Украины, во время богослужения в Киевском кафедральном Владимирском соборе, было проведено воссоединение всех участников делегации с русской православной церковью, а 24 и 25 февраля осуществлено возведение в сан епископов членов Центральной Инициативной группы Мельника – на Дрогобычскую епархию и Пельвецкого – на Станиславскую епархию.

Воссоединение делегатов с православной церковью и хиротония в епископы Мельника и Пельвецкого прошли при большом религиозно-патриотическом подъеме. Во время воссоединения и хиротонии председатель Инициативной группы доктор Костельник выступал с яркими религиозно-патриотическими речами, которые произвели <...> большое впечатление на присутствовавших. <...>

Вся церемония воссоединения греко-католиков в Киеве с православием, а также возведение в сан епископов Мельника и Пельвецкого, была заснята

кинохроникой.

По возвращении делегации из Киева, Костельнику было предложено по заранее разработанным тезисам составить проекты основных докладов на соборе, а также постановлений, подлежащих принятию собором.

Все предусмотренные планом документы нами своевременно были отредактированы и возвращены Костельнику для предварительного утверждения на предсоборном совещании. Кроме того, в ходе подготовки к собору, из числа утвержденных Центральной Инициативной группой делегатов нами были выделены для выступления на соборе 32 священника и 10 мирян. <...>

1 марта с.г. в областных и центральных украинских газетах было опубликовано составленное нами сообщение Прокуратуры УССР об окончании следствия и предании суду Военного трибунала бывшего митрополита и епископов греко-католической униатской церкви. Сообщение Прокуратуры, как это было установлено <...>, вызвало, в основном, положительные реагирования как среди греко-католического духовенства, так и среди верующих греко-католиков. <...>

К началу собора, т.е. к 11 часам 8 марта с.г., на собор прибыло 204 делегата от духовенства и 19 делегатов от верующих. В процессе собора, 8 и 9 марта, дополнительно прибыло 12 делегатов от духовенства. Таким образом, в работе собора принимало участие 216 делегатов от духовенства из 227 человек, получивших приглашение, и 19 делегатов от мирян из 22 приглашенных. <...>

Делегаты по отдельным областям распределялись так: Львовская область – делегатов от духовенства – 68 ч[еловек] [...]; Станиславская область – делегат[ов] от духов[енства] – 47 ч[еловек] [...]; Дрогобычская область – делегат[ов] от духов[енства] – 61 ч[еловек] [...]; Тернопольская область – делегат[ов] от духов[енства] – 40 ч[еловек] [...]

Собор начался в традиционном митрополичьем кафедральном униатском храме Св. Юра 8 марта, в 11 часов утра, кратким богослужением, а затем информационным отчетом члена Центральной Инициативной группы по воссоединению греко-католической церкви с православной Пельвецкого об истории создания и деятельности Инициативной группы.

Основной доклад – о ликвидации унии, установленной Брестским собором в 1596 году, о разрыве с Ватиканом и возвращении “в лоно матери” русской православной церкви – был сделан председателем Центральной Инициативной группы, председательствовавшим на соборе, доктором Костельником.

Доклад Костельника носил яркий характер как в вопросе осуждения политики Ватикана, так и о значении исторического факта воссоединения Советской властью всех украинских земель, благодаря чему были созданы условия, при которых греко-католическая церковь получила возможность сбросить римское ярмо, возвратиться к вере предков и воссоединиться с русской православной церковью.

Доклад Костельника был горячо и единодушно одобрен делегатами собора и неоднократно прерывался возгласами “Слава” и “Славно”. В дискуссии по

докладу Костельника от всех трех епархий выступило 13 делегатов, которые полностью солидаризировались с основными аргументами, выдвинутыми в докладе Костельником, и одобрили проведенную работу Инициативной группы.

Выступавшие делегаты – декан Бродского деканата Гаврилюк, декан Дрогобычской епархии Маринович и другие – в резкой форме осуждали политику Ватикана, польского магната – умершего митрополита Шептицкого, а также активного латинизатора украинцев – епископа Хомышина и призывали делегатов собора к воссоединению с православием. Все выступления делегатов также сопровождалось со стороны участников собора возгласами “Славно”.

Только один из выступавших – декан Пониковоцкого деканата Львовской епархии Лысюк в своем выступлении, не осуждая деятельности Инициативной группы, внес предложение о том, чтобы созванный собор был лишь подготовительной стадией к воссоединению с православием и не решал этот вопрос окончательно. Выступление Лысюка участниками собора было отвергнуто и никакой поддержки со стороны делегатов не имело. <...>

К концу работы собора 9 марта в храм Св. Юра прибыл патриарший экзарх Украины Иоанн⁸, которого с приветственной речью встретил председатель собора доктор Костельник. <...>

9 марта с.г. экзарх, в сослужении с воссоединившимися б[ывшими] греко-католическими священниками, отслужил вечерню.

10 марта торжественным богослужением в кафедральном храме Св. Юра собор полностью закончил свою работу.

Перед богослужением, во время встречи экзарха епископами и духовенством на паперти собора, экзарх торжественно преподнес президиуму собора икону Божьей Матери Киево-Печерской лавры, которая должна символизировать воссоединение греко-католической церкви с православной церковью. Доктор Костельник, принимая икону, произнес яркую религиозно-патриотическую речь, посвященную воссоединению греко-католической церкви с православной, которая у многих присутствовавших вызывала слезы радости и умиления.

Костельник в своей речи, между прочим, сказал: “Икона на столетия будет живым свидетелем того, что наше воссоединение с православием является наибольшим торжеством не только Украины, но и всей Руси, после воссоединения всех наших земель, благодаря героическим победам Советского Союза”.

После выступления Костельника началось торжественное богослужение, возглавляемое экзархом Украины Иоанном. Вместе с ним богослужение совершали епископы: Львовский и Тернопольский – Макарий, Мукачевский – Нестор, Дрогобычский – Михаил, Станиславский – Антоний и 27 священников, участников собора. Богослужение происходило при большом стечении народа. <...>

После богослужения экзарх вместе с епископами вышли на балкон митрополичьей палаты – на то традиционное место, откуда, будучи парализован, 12 лет благословлял верующих умерший митрополит Шептицкий,

и благословляли верующих.

По окончании всей церемонии в храме Св. Юра для участников собора в ресторане гостиницы состоялся торжественный обед. Вечером подавляющее большинство делегатов организованно выехали на свои приходы. <...>

Следует отметить, что мы заранее, учитывая то впечатление, какое может произвести экзарх на греко-католическую аудиторию, своевременно приняли меры к тому, чтобы под благовидным предлогом исключить участие экзарха в работах собора, а допустить его только на богослужебные церемонии. Вообще же говоря, в истории воссоединения греко-католической церкви с православной, экзарх проявил себя абсолютно инертным, нерадивым и незаинтересованным в этом деле.

Так, например, пообещав делегации б[ывших] греко-католиков во время хиротонии в Киеве преподнести во время собора икону Божьей Матери, чтобы увековечить память воссоединения греко-католиков с православными, экзарх, выезжая на собор во Львов, пожалел отдать эту икону и не взял ее с собой. Дабы избежать скандала и учитывая, что икона в деле воссоединения греко-католиков с православными в дальнейшем может сыграть свою роль, мы вынуждены были изъять икону своими возможностями, направить её во Львов и, все же, заставить экзарха выполнить свое обещание.

Единственно, чего мы от экзарха добились, проводя мероприятия по ликвидации греко-католической церкви, – это надлежащего приема им делегации греко-католиков во время пребывания их в Киеве.

Эти обстоятельства, а также более сложная обстановка в делах православной церкви на Украине в связи с воссоединением греко-католиков с православными, заставляют нас изучать вопрос о целесообразности дальнейшего пребывания Иоанна в роли патриаршего экзарха на Украине <...>.

Следует отметить, что в процессе подготовки собора, будучи уверены в благополучном его исходе, мы отказались от применения репрессий к активным противникам воссоединения, чтобы этим не давать лишнего повода говорить о репрессивном понуждении греко-католиков к переходу в православие. Эти репрессии нами будут проведены после собора в отношении тех противников воссоединения, которые попытаются вести организованную работу, направленную на срыв воссоединения греко-католиков с православными.

Для более быстрого осуществления церковно-канонического воссоединения всех местных священников с православием, нами приняты меры к срочному отпечатыванию и распространению обращения собора к духовенству и верующим с призывом о воссоединении с русской православной церковью, а также в срочном порядке готовится к изданию специальный сборник “Деяния собора греко-католической церкви по воссоединению ее с русской православной церковью”.

В заключении считаем необходимым отметить ту выдающуюся роль, какую сыграл в деле ликвидации греко-католической церкви председатель Центральной Инициативной группы доктор Костельник.

Будучи по своим убеждениям человеком, безусловно, антисоветским, но в

области церковной – также, безусловно, противником Рима, Костельник искренне стал на путь реальной церковной политики, которая единственно была возможной в Западной Украине после изгнания оккупантов. Включаясь постепенно в дело воссоединения греко-католиков с православием, сперва осторожно, а затем, войдя в свою стихию, – бурно, и, лелея мечту войти в историю выдающейся личностью, а мы эту мечту, как один из основных воздействующих стимулов, всячески в нем возбуждали, Костельник проводил намеченные мероприятия, вплоть до окончания собора, активно и с увлечением.

В новой обстановке, создавшейся для Костельника, мы тщательно будем изучать его настроения, с тем, чтобы исключить всякие обстоятельства, которые могли бы толкнуть его на нежелательный и для него, и для нас путь. Исходя из того, что в связи с постановлениями собора, остатки бандитско-террористического подполья могут, в виде мести, а угрожали они Костельнику уже давно, – применить насилие, нами приняты негласные меры охраны его, а также епископов Львовского – Макария, Дрогобычского – Михаила и Станиславского – Антония.

О дальнейшем будем Вам своевременно докладывать.

Генерал-лейтенант Дроздецкий

“16” марта 1946 года

№ 902/с

Разослано:

отп[ечатано] 5 экз[емпляров]

1 – Хрущеву

1 экз. – т. Меркулову

1 – т. Меркулову

2 экз. – т. Огольцеву

1 – т. Огольцову

3 экз. – т. Федотову

1 – т. Федотову

4 экз. – в секрет[ариат] Наркома

2 копии

5 экз. – исполнителю – 4 отдел

исполнитель БОГДАНОВ

6. т. Хрущеву

Основание:

Верно: Богданов

Ліквідація УГКЦ (1939–1946 рр.). Документи радянських органів державної безпеки : [у 2 т]. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. II. – С. 617–644.

Примітки:

¹ Датовано за вказаній в документі датою.

² Сліпий-Коберницький-Дичковський Йосиф (1892–1984 рр.) – патріарх і кардинал. Народився у с. Заздрість Тербовельського повіту в Галичині. Гімназію закінчив у Тернополі (1911 р.), згодом студіював у Львівській Духовній Семінарії, а з 1912 р. в – Інсбруці, одержав ступінь доктора богослов'я в 1916 р. 30 вересня 1917 р. отримав свячення з рук митрополита Андрея (Шептицького) в Уневі. Продовжив навчання в Інсбрукському університеті, де захистив дисертацію. З 1922 р. – професор догматики в Духовній семінарії у Львові, з 1925 р. – її ректор. Співзасновник Богословського Наукового Товариства, згодом – його голова. Львівська семінарія з 1928 р. стає Богословською Академією, а о. Йосиф її ректором (до ув'язнення). Реформував навчання за новими зразками, редагував богословський журнал “Богословія”, видавав наукові твори, здійснював наукові подорожі до університетів різних країн. 22 грудня 1939 р. з благословення Папи Пія XII і на прохання митрополита Андрея (Шептицького) хіротонізований архієпископом з правами наслідства. Хіротонія відбувалася таємно. Після смерті митрополита Андрея 1 листопада 1944 р. став главою церкви. 11 квітня

1945 р. заарештований НКВС. Засуджений на 8 років примусових робіт у сибірських таборах. 15 травня 1953 р. отримав пропозицію приєднатися до православ'я, з відновленням титулів і наданням найвищих духовних посад у Руській Православній Церкві. Рішуче відмовився, після чого його відправили у будинок інвалідів. У червні 1953 р. викликали до Москви у справі налагодження контактів з Ватиканом. Відбулася зустріч з маршалом Жуковим, знову засуджений на заслання. Втретє засуджений 1957 р. на сім років ув'язнення і каторжних робіт і четвертий раз – в 1962 р. – засуджений на ув'язнення в Мордовії. Разом – 18 років ув'язнення, заслання, тюрем, каторжних робіт. Папа Іван XXIII у 1960 р. номінував митрополита Йосифа Кардиналом “in pectore”. 9 листопада 1963 р. звільнений з каторги стараннями папи Івана XXIII, прибув до Риму. Взяв участь у II Ватиканському Соборі. 25 лютого 1965 р. папа Павло VI номінував о. Йосифа кардиналом. У 1975 р. отримав титул Києво-Галицького Патріарха. Купив монастир для монахів-студитів, зібрав їх, розсіяних по світі, заснував Український Католицький Університет св. Папи Климента. Помер 7 вересня 1984 р. при храмі Святої Софії в Римі. У 1992 р. мощі Патріарха Йосифа перенесено до Львова у крипту архикатедрального собору Св. Юра.

³ Хомишин Григорій (1867–1945 рр.) – єпископ УГКЦ. Народився у родині селянина-середняка в с. Гадинківці Густинського району Тернопільської обл. Закінчив Тернопільську гімназію, Львівську Духовну семінарію. У 1893 р. отримав ієрейські свячення. Служив вікарієм в кафедральному соборі м. Станіслава. По закінченні Віденської Вищої Духовної Академії одержав звання доктора богослов'я. Призначений на посаду другого вікарія Станіславського кафедрального храму, а з 23 грудня 1899 р. – першим вікарієм, став учителем релігії в школі ім. Міцкевича і жіночих школах Станіслава. Призначений парохом м. Коломия. 1902 р. митрополитом Андреем Шептицьким призначений ректором Львівської семінарії. 16 квітня 1904 р. іменованій єпископом Станіславським. У добу Української національної революції надав приміщення для Національної Ради ЗУНР в Станіславі, брав участь в її засіданнях і нарадах. Активно закликав населення до вступу в Українську Галицьку Армію. Направляв до УГА священиків у якості капеланів. Під час польської окупації він вперше, на Зелені Свята, очолив процесію на могили Січових Стрільців, за що мав великі неприємності від влади. У 1939 р. вперше заарештований радянською владою, проте на ранок відпущений. Влітку 1941 р., на загальноміському мітингу в Станіславі, владика першим офіційно привітав Акт відновлення Української Держави. З початком масового винищення єврейського народу єпископ звернувся до німецької влади з проханням не порушувати шосту Заповідь Божу та не винищувати євреїв, відкрито виступив перед громадянами Станіслава з закликом допомагати їм і захищати від фашистів. Був заарештований і жорстоко побитий німцями. 15 квітня 1945 р. вдруге заарештовано радянською владою. 28 грудня 1945 р. після восьми місяців ув'язнення помер.

⁴ Будка Микита (1877–1949 рр.) – єпископ УГКЦ. Народився в с. Добромірка Збаразького району в селянській сім'ї. Навчався у Тернопільській класичній гімназії. Відбував військову службу протягом року у Відні. 1905 р. після закінчення теологічних студій у Відні та Інсбруці отримав священичі свячення з рук митрополита Андрея Шептицького. У липні 1912 р. призначений єпископом для українців-католиків у Канаді. Хіротонізований на єпископа 14 жовтня 1912 р. У 1928 р. повернувся до Львова, став генеральним вікарієм митрополічної архієпархії. 11 квітня 1945 р. ув'язнений разом з іншими владиками УГКЦ. Засуджений на 8 років позбавлення волі й засланий до Каралагу – концтабору з особливим режимом в степах Казахстану, біля Караганди. Помер 1 жовтня 1949 р. в Караганді. 7 червня 2001 р. беатифікований.

⁵ Чернецький Микола (1884–1959 рр.) – єпископ УГКЦ. Народився на Західній Україні в с. Семаківці у багатодітній селянській родині. Навчався у духовій семінарії в Станіславі. З 1903 р. по 1909 рр. вивчав філософію і богослов'я в Українській Колегії у Римі. Під час візиту до України 2 жовтня 1909 р. рукоположений на священика єпископом Григорієм (Хомишиним). Продовжив навчання у м. Рим, здобув ступінь доктора богослов'я. Восени 1910 р. повернувся до Станіслава і став професором філософії та фундаментальної

догматики, духівником семінарії. 16 жовтня 1920 р. склав монаші обіти. У 1931 р. Папою Пієм XI призначений титулярним єпископом Лебедським і Апостольським Візитатором для католиків східного обряду Волині та Полісся. У 1939 р., під час приходу радянської влади, отців-редемптористів вигнали з Волині. Оселився у Львові. З 1941 р. професор Львівської Богословської Академії. 11 квітня 1945 р. ув'язнений НКВС. Останні роки ув'язнення провів у тюремному шпиталі в Мордовії. У 1956 р. за станом здоров'я відправлений до Львова. Помер у 1959 р. У 2001 р. беатифікований.

⁶ Лятишевський Іван (1879–1957 рр.) – єпископ УГКЦ. Народився в смт. Богородчани Станіславівської обл. Закінчив Станіславівську гімназію і вступив на богословський факультет Львівського університету. У 1901–1905 рр. навчався у Віденському університеті, у 1905 р. здобув звання доктора теології. У 1905–1906 рр. навчався в Інсбруку та Фрібургу (Австрія). У 1907 р. рукоположений на священника. З 1911 р. професор церковної історії Станіславівської духовної семінарії. У 1920-х рр. катехит Станіславівських шкіл та гімназій. У 1929 р. обраний на титулярного єпископа Акадейського. 26 січня 1930 р. хіротонізований на єпископа-помічника Станіславівського. 11 квітня 1945 р. заарештований НКВС. 1946 р. засуджений на 5 років позбавлення волі, а в 1950 р. – повторний перегляд справи та новий вирок – “ув'язнення на поселенні“. Заслання відбував у таборах Мерке (1947–1949 рр.) та Чулек-Тау (1949–1955 рр.) Джамбульської обл. Казахської РСР. У 1955 р. звільнений, повернувся до Станіслава під нагляд КДБ. Таємно хіротонізував о. Івана Слезюка у 1957 р. єпископом-коад'ютором. У 1957 р. помер у Станіславі. 2001 р. беатифікований.

⁷ Шептицький Андрей (1865–1944 рр.) – митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, громадський і церковний діяч, меценат, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ). Народився у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської області у одній з найдавніших українських боярських родин – графа Івана та графині Софії з родини Фредрів Шептицьких. Рід Шептицьких дав плеяду вищих ієрархів української греко-католицької та польської римо-католицької церков. Вони є засновниками-фундаторами архикафедрального собору св. Юра у Львові, де статуї їх прикрашають фасад храму. По жіночій лінії Шептицькі мали родинне коріння з королівським родом Собеських, австрійським цісарським родом Стюартів, із королями Італії, Португалії, Сардинії. Навчався в гімназії св. Анни у Кракові. Деякий час перебував на військовій службі, залишив її через хворобу. Навчався на юридичному факультеті Краківського та Вроцлавського університетів. У 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права. У 1887 р. здійснив подорож на Велику Україну та Росію, під час якої познайомився з філософом Володимиром Соловйовим та істориком Володимиром Антоновичем. У 1888 р. вступив до монастиря оо. Василян у Добромилі. В чернецтві прийняв ім'я Андрей. Студював філософію та теологію у Кракові. Отримав наукові ступені доктора теології та філософії. У 1892 р. отримав священничі свячення у Перемишлі, згодом став магістром новиків (кандидатів до монастиря) у Добромилі (1892–1896 рр.), з 1896 р. – ігумен монастиря св. Онуфрія у Львові. Професор теології у Христінополі (Червоноград, Львівська область). З 1899 р. єпископ у Станіславі. 17 грудня 1900 р. номінований Галицьким митрополитом. Інтронізований 17 січня 1901 р. у соборі св. Юра у Львові. Ініціатор унійних Велеградських конгресів (1907–1928 рр.), у Бельгії створив східну гілку ордену бенедиктинців. У 1901 р. заснував монастир Студійського Уставу. Царський російський уряд у вересні 1914 р. ув'язнив та відправив митрополита на заслання до Суздальського Спасо-Євфиміївського монастиря, де він перебував до 1917 р. З його ініціативи засновано Львівську греко-католицьку богословську академію (1928 р., ректор о. Йосиф Сліпий), Богословське наукове товариство (1923 р.), Український католицький інститут церковного з'єднання ім. Йосифа-Вельяміна Рутського (1939 р.). Заснував Український Національний Музей (1905 р.), відстоював необхідність утворення українського університету у Львові, підтримував приватні народні школи ім. Б. Грінченка, єдину міську українську школу ім. М. Шашкевича, товариства “Просвіта”, “Рідна Школа”, НТШ, читальні, школи для ремісничої і гімназійної молоді, організації “Пласт”, “Українська Молодь Христові”, сприяв видавництву журналів

для молоді. Відкрив Народну Лічницю (1903 р.), Порадню для матерів, дитячі садочки, сиротинці. Допомігав розбудовувати економічні установи (Іпотечний банк, товариство взаємного страхування “Дністер”). Різко виступив проти штучного голоду 1932–1933 рр. в Україні. Під час Другої світової війни ставив питання про об’єднання всіх християн України навколо Київського Патріархату у єдності з Римським престолом. 30 червня 1941 р. благословив проголошення відновлення Української Держави. Засуджуючи переслідування євреїв, звернувся (грудень 1941 р., лютий 1942 р.) з протестом до Гімmlера проти нищення єврейського населення у Галичині, писав листа до Папи Пія XII. За згодою Шептицького значна кількість євреїв переходила у монастирях та митрополичій резиденції у Львові. 21 листопада 1942 р. опублікував послання “Не убий”, в якому містилися заклики до примирення політичних сил українського суспільства, засуджувалися політичні вбивства. Помер 1 листопада 1944 р.

⁸ Митрополит Іоанн (Соколов) (1877–1968 рр.) – Митрополит Київський і Галицький, екзарх України. Народився в Московській губернії в бідній сім’ї провінційного диякона. Закінчив Перервинське духовне училище, Московську духовну семінарію, призначений вчителем в Угрешському монастирі. У 1901р. одружився і був висвячений на священника. Викладав Закон Божий у гімназіях. У 1912 р. закінчив Московський Археологічний інститут. У 1915 р. овдовів. Після заборони викладання Закону Божого був призначений священником на парафію. У 1918 р. служив у храмі при Георгіївському монастирі на Великій Дмитрівці. У 1919 р. і став настоятелем одного з московських храмів, благочинним та возведений в сан протоієрея. Працював як археолог. У 1928 р. був хіротонізований на єпископа Оріхово-Зуєвського, вікарія Московської єпархії. У 1929–1938 рр. служив єпископом в РСФСР. У 1938 р. возведений у сан архієпископа. У цьому ж році був заарештований. Звільнений після відсторонення від керівництва НКВС М. Єжова. У 1941 р. – призначено архієпископом Ульяновським. З 1942 р. – архієпископ Ярославський і Ростовський. 12 лютого 1944 р. був переведений на Київську та Галицьку кафедру, призначений екзархом України з возведенням у сан митрополита. Зусиллями митрополита Іоанна був відновлений і реставрований Володимирський кафедральний собор. 30 березня 1964 р. звільнений на спокій через хворобу. На спокої жив у селі Святошино під Києвом, ведучи строге чернече життя. Помер у 1968 р. Похований на Байковому кладовищі в місті Київ.

Запитання до документа:

1. У чому звинувачувалася Греко-Католицька Церква?
2. Які рядки документа вказують на автора плану ліквідації Греко-Католицької Церкви?
3. З чієї санкції здійснювалася ця ліквідація?
4. Яку роль зіграла преса у справі ліквідації УГКЦ?
5. Хто був реальним автором створення “Ініціативної групи”?
6. Які рядки документа свідчать, що учасники групи були простими зряддями політики “возз’єднання”?

№№ 11.44 (172) – № 11.45 (173)

Процеси лібералізації суспільно-політичного життя у другій половині 1950-х рр. не пом’якшили становища церкви в радянському суспільстві. Навпаки, релігія зазнала нового удару антицерковної кампанії. Цю кампанію спровокували ілюзії партійно-державного лідера М. Хрущова і політичного керівництва країни про близьку побудову комуністичного ладу. Лише за перше півріччя 1960 р. було знято з реєстрації 20% парафій. Все це відбувалося на фоні неослабного прагнення віруючих до збереження релігійних традицій.

№ 11.44 (172)

Довідка про становище Руської православної церкви на території
Дніпропетровської області станом на 1 січня 1960 року

12 липня 1960 р.

Секретно

екз. № 3

№ 3/с

12 июля 1960 г.

Председателю Совета по делам
Русской православной церкви
при Совете Министров СССР
тов. Куроедову В.А.

Копия: Уполномоченному Совету по делам
Русской православной церкви
при Совете Министров СССР
по Украинской ССР тов. Пинчуку Г.П.

На № 131/с от 11 мая 1960 года

По состоянию на 1-е января 1960 года в области было 155 церквей и молитвенных домов, за 1-е полугодие снято с регистрации 32 прихода, осталось на 1-е июля с.г. 123 действующих церкви и молитвенных дома.

Духовенства в области по состоянию на 1-е января 1960 г. было 151 человек. За это время убыло по различным причинам – старость, смерть, снятые с регистрации, за нарушение законодательства – 27 человек.

Прибыло за это же время 5 человек, таким образом, на 1-е июля 1960 г. осталось духовенства в области 129 человек.

Из 26 выявленных на 1-е января 1960 года бывших общественных помещений, занимаемых церковными общинами для молитвенных целей, 19 помещений решениями облисполкома при согласии Совета возвращены владельцам для использования по назначению.

Сведения, требуемые Советом, по Днепропетровской епархии характеризуются следующими данными:

Общее количество всех вновь построенных и приобретенных зданий (домов) под молитвенные цели (с 1945 г.)	41
в том числе без разрешения	нет
Общее количество всех вновь построенных и приобретенных церковных сторожек (с 1945 .)	39
в том числе без разрешения	
Общее количество всех вновь построенных и приобретенных жилых домов для причта (с 1945 г.)	22
в том числе без разрешения	нет
Общее количество домов для причта, переданных общинам по типовым договорам вместе с церковными зданиями	6
в том числе без разрешения	

	Общее количество всех сооруженных крестилок (с 1945 г.)	4
	в том числе без разрешения	нет
	Общее количество всех построенных гаражей и складских помещений (с 1945 г.)	11
	в том числе без разрешения	
	Общее количество построенных и приобретенных жилых домов духовенством в личную собственность (с 1945 г.)	38
	в том числе без разрешения	нет
	Общее количество арендуемых домов под молитвенные цели, в том числе:	
	а) у частных лиц	1
	б) у общественных организаций	нет
	Общее количество автотранспорта по епархии в том числе:	12
	а) автомашин грузовых	нет
	б) автомашин легковых	12
	в) мотоциклов	нет
	а также лошадей	1
	Из этого количества:	
	а) приобретено без разрешения автомашин	нет
	б) изъято и передано в фонд государства автомашин из числа незаконно приобретенных	нет

Кроме того автомашин, находящихся в личном пользовании у духовенства, купленных им на свои личные средства: “Волга” – 1, “Москвич” – 2, мотоцикл – 1.

10	Общий доход по епархии за 1959 год	10055836 руб.
	в 1958 г.	10232726 руб.
	Этот доход за 1959 г. складывается:	
	а) от продажи свечей	6853755 руб.
	б) -»-просфор	916006 руб.
	в) -»- крестиков и икон	685103 руб.
	г) -»- тарелочного сбора	1197554 руб.
	д) -»- треб	_____ руб.
	е) -»-приношений и пр.	404418 руб.
11	Всего израсходовано по епархии:	
	в 1959 г.	11225790 руб.
	в 1958 г.	10046441 руб.
	Расход в 1959 г. произведен:	
	а) на ремонт и благолепие церкви	1343650 руб.
	б) на содержание хоров	1299196 руб.
	в) на содержание штата обслуживающего персонала,	1856297 руб.
	в том числе штата епархиального управления	289774 руб.

	г) на благотворительную деятельность (оказание помощи “бедным”, сиротам и другим лицам)	139316 руб.
	д) дотации по поддержанию “слабых” приходов	118000 руб.
12	Отправлено всех видов обрядов в 1959 г.	26679
	(в 1958 г. – 22787),	
	из них в 1959 г:	по данным ЗАГСа в 1959 г.
	а) крещений 20745,	родилось 54417 чел.
	б) венчаний 623,	зарегистр. брак 35319 чел.
	в)отпеваний 5311,	зарег. умерш. 17847 чел.
13	Количество распроданных в 1959 г.:	
	а) крестиков 49284 штук,	г) 1958 г.46931 штук,
	б) икон15685 штук,	д) 1958 г.16998 штук,
	в) венчиков 11900 штук	ж) 1958 г.39488 штук.

За время моей работы уполномоченным Совета с 1-го января 1958 года мною выявлено три случая самовольного строительства зданий для молитвенных целей.

В селе Ляшковке Царичанского района в 1958 году. В пос. Краснополье нелегально на подставное лицо строили здание для молитвенных целей. Строил церковный староста Кишинский якобы для своего сына на церковные деньги. На строительство было затрачено 57 тысяч церковных денег. В городе Кривом Роге в пос. Зеленый городок церковная община в 1953 году купила дом для молитвенных целей площадью в 24 кв. м. и на месте купленного построила в том же году новое шлаколитое здание площадью 105 кв.м.

Все эти три общины сняты с регистрации.

Уполномоченный Совета по делам
Русской православной церкви
при Совете Министров СССР
по Днепропетровской области

(Я. Днепропетровский)

Державно-церковні відносини та становище Руської православної церкви на Дніпропетровщині (1954–1963 рр.) : зб. док. : [у 2-х кн.] / [упоряд. та автор передм. А.Ю. Шевченко]. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2012. – Кн. 2. – С. 458–459.

Запитання до документа:

1. Які рядки документа вказують на розширення державою антирелігійних заходів по відношенню до православної церкви?
2. Про що говорить той факт, що 38 % народжених дітей області було охрещено?
3. Які джерела існування православної церкви згадано в документі?
4. Про що свідчать випадки самочинного будівництва церков?
5. Як Ви вважаєте, про що свідчить наявність автомобілів у двох представників духовенства?
6. Поясніть термін: “зняття релігійної громади з реєстрації”.

№ 11.45 (173)

Питання контролю над духовенством займало важливе місце в роботі державного апарату. Особливо нагляд посилювався після оголошення у 1961 р. проекту нової програми КПРС. Влада вбачала прагнення священнослужителів протидіяти державному курсу.

Повідомлення уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Дніпропетровській області про реагування православного духовенства на проект Програми КПРС

18 жовтня 1961 р.

Секретно

№2

18 октября 1961 г.

Председателю Совета по делам
Русской православной перки
при Совете Министров СССР
тов. Куроедову В.А.
г. Москва

Уполномоченному Совета по делам
Русской православной церкви
при Совете Министров СССР
по Украинской ССР
тов. Пинчуку Г.П.
г. Киев

На № 151 /с от 3 октября 1961 года

Сообщаю Вам о реагировании духовенства на Программу КПСС.

Духовенство, с которым мне приходилось встречаться за время обсуждения проекта Программы КПСС, по этому вопросу уклоняется вести разговор, но видимость делает, что проект Программы полностью отвечает современности нашего государства, это, конечно, далеко не то, что на самом деле имеется в сознании многих священнослужителей.

Изо всех священников, с кем мне приходилось беседовать, откровенно высказался 11 октября 1961 года у меня на приеме один священник Крестовоздвиженской церкви Ленинского района города Днепропетровска Емельяненко Арсентий Александрович, 1894 года рождения.

Настроение протоиерея Емельяненка разделяют и многие другие священнослужители, они только так прямо не говорят. К ним относятся настоятели церквей города Днепропетровска, а именно: настоятель кафедрального собора Жбанчиков, настоятель Благовещенской церкви он же и благочинный церквей города Днепропетровска и Днепропетровского благочиннического округа Корнейчук, настоятель Трехсвятительской церкви Егоров, секретарь епископа Стаховский, настоятель Николаевской церкви Шилин Андрей, настоятель Крестовоздвиженского молитвенного дома Радченко.

Мнения нового управляющего епархией епископа Алиния (Хотовицкий Антон Антонович) по данному вопросу не знаю, потому что с ним я встречался только один раз, затем он болел, а в настоящее время находится в Полтаве.

Уполномоченный Совета по делам
Русской православной церкви
при Совете Министров СССР
по Днепропетровской области

(Я. Днепропетровский)

Державно-церковні відносини та становище Руської православної церкви на Дніпропетровщині (1954–1963 рр.) : зб. док. : [у 2-х кн.] / [упоряд. та автор передм. А.Ю. Шевченко]. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2012. – Кн. 2. – С. 488–489.

Запитання до документа:

1. Які рядки документа свідчать про щільний нагляд влади за духовенством?
2. Як влада оцінювала ставлення до неї з боку духовенства?
3. Чому, на Ваш погляд, місцеві органи влади вивчали ставлення духовенства до Програми КПРС?
4. Про що свідчить, на Ваш погляд, згадка конкретних прізвищ священників у даному документі?

№№ 11.45 (173) – 11.46 (174)

Публіковані документи №№ 11.45 (173) – 11.46 (174) повідомляють про заборону діяльності громади старообрядців. Вони змальовують типовий сценарій закриття церков під час хрущовської антирелігійної кампанії. Простежується ініціатива владних органів у припиненні діяльності релігійних громад, формальні та надумані приводи для закриття храмів: відсутність ремонту будівлі чи її аварійний стан, недотримання громадою умов договору, низька релігійна активність віруючих, відсутність організованого керівництва громадою тощо. Документи ілюструють волюнтаристський характер антицерковної кампанії та її антигуманістичну спрямованість.

№ 11.45 (173)

**Висновок уповноваженого Ради у справах релігійних культів при
Запорізькому облвиконкомі В. Барона про необхідність припинення
діяльності релігійної громади старообрядців у с. Миронівка**

Не раніше 16 серпня 1962 р.

Заключення

*Уполномоченного Совета по делам религиозных культов
при Запорожском облисполкоме*

*По религиозной старообрядческой общине Белокриницкой иерархии
в селе Мироновке, Приазовского района, Запорожской области*

Религиозная старообрядческая община Белокриницкого согласия в 1934 году прекратила свою деятельность и до 1941 года активной религиозности не проявляла. Активизировалась в период немецкой оккупации.

В 1946 году указанная община была зарегистрирована в облисполкоме и

насчитывала в то время по списку 150 чел. верующих.

За истекший период в результате усиления воспитательной работы среди трудящихся религиозная деятельность этой группы верующих значительно ослабла. Общинная двадцатка распалась, работавший до 1959 года священником в церкви гр-н Будаев от службы отказался. Молитвенные собрания в общине проводятся под руководством диакона Петрова один раз в неделю при средней посещаемости 15–18 человек верующих.

В 1934 году, после прекращения религиозной деятельности этой общины молитвенное здание было передано колхозу и после ремонта, переоборудовано под сельский клуб.

На производство ремонта, постройку сцены, приобретение инвентаря и клубной обстановки, организацию киностационара затрачено 10 000 рублей,

В 1942 году группа верующих расхитив, а частично уничтожив клубное оборудование, снова захватила помещение сельского клуба, которым пользуется бесплатно и по настоящее время.

Помещение церкви одноэтажное, размером 18x8. Стены глинобитные облицованные кирпичом, построенное верующими в 1889 году.

Созданная исполкомом Приазовского райсовета депутатов трудящихся техническая комиссия с участием диакона общины Петрова, осмотрела состояние молитвенного дома в с. Мироновке и установила, что религиозная старообрядческая община нарушила типовой договор на пользование церковным зданием. Не выполняла ряд лет обязательств по его ремонту и допустила здание до аварийного состояния, а также, принимая во внимание то, что церковные органы распались и община выполнить ремонт, материальных возможностей не имеет. Считал бы целесообразным:

1. Религиозную старообрядческую общину в селе Мироновке как по существу распавшуюся с регистрации снять. Аварийное помещение, которое занималось верующими передать исполкому Приазовского райсовета депутатов трудящихся для использования на культурные потребности села.

2. Просить Запорожский облисполком, а Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР с настоящим заключением согласиться.

Уполномоченный Совета по делам
религиозных культов при Запорожском облисполкоме В. Барон

*Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-2556.
– Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 37–38. Копія.*

№ 11.46 (174)

Повідомлення Запорізького облвиконкому до Приазовського райвиконкому про зняття з реєстрації релігійної громади старообрядців у с. Миронівка

10 жовтня 1962 р.

Председателю исполкома Приазовского райсовета
депутатов трудящихся Запорожской области
Тов. Дзюба А.А.

Копия: Приазовскому РАЙФО

Совет по делам религиозных культов при Совете Министров Союза ССР на своем заседании 18 сентября 1962 г. принял решение о снятии с регистрации религиозной старообрядческой общины в селе Мироновке, Приазовского района.

В соответствии с законоположением о культах, прошу пригласить в исполком представителей религиозной общинной двадцатки и после ознакомления с настоящим решением разъяснить им, что дальнейшее проведение молитвенного собрания в селе Мироновке прекращается.

Для определения церковного имущества создать специальную комиссию, на которую возложить ответственность разобраться с этим имуществом. Такие специальные церковные предмета, как: иконы, кресты, книги, подсвечники, облачения и др. принять по акту на склад и хранить до особого распоряжения.

Остальное церковное имущество, в том числе столы, стулья, скамейки и прочее, передать финансовым органам для реализации в доход государству.

Помещение, занимавшееся верующими вернуть колхозу "Победа" для использования на культурные потребности села.

Указанные мероприятия провести в спокойной деловой обстановке, исключив всякую возможность возникновения каких-либо эксцессов или недоразумений со стороны верующих.

Акты и описи церковного имущества просьба выслать в облисполком.

Секретарь исполкома областного совета
депутатов трудящихся М. Бучакчийский

Державний архів Запорізької області. Ф. Р-2556. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 41. Копія.

Запитання до документа:

1. Який висновок зробив уповноважений (док. № 11.45 (173))? Чи відповідав він настроям політичного керівництва країни?

2. Як автор документа № 11.45 (173) оцінює активність релігійного життя в с. Миронівка? Чи погоджуєтесь Ви з такими оцінками?

3. Як уповноважений оцінює факти періоду тимчасової німецької окупації?

4. Спираючись на документ № 11.46 (174), з'ясуйте долю церковного майна релігійної громади, яку знімали з реєстрації.

5. Поміркуйте чи не боялося місцеве керівництво соціального невдоволення віруючих внаслідок примусового припинення діяльності громади. Доведіть свою думку рядками документа.

№ 11.47 (175)

Одним із напрямків державного тиску на церкву була руйнація організованого чернечого життя. Публіковане джерело свідчить про скерування владою вістря антирелігійної кампанії проти Почаївського монастиря – одного з найбільш відомих духовних осередків православної церкви в Україні. Розкривається темна картина переслідувань, яких зазнавали ченці і

віруючі. Джерело свідчить про опір віруючих антирелігійним заходам державної влади, пошук ними шляхів до збереження релігійних традицій.

**Звернення віруючих до західних урядів, церков і християн у справі
переслідування ченців і прочан Почаївської лаври**

30 грудня 1962 р.

*ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ,
ДО ГОЛІВ УСІХ УРЯДІВ СВІТУ,
ДО НАСТОЯТЕЛІВ УСІХ ХРИСТІЯНСЬКИХ
ЦЕРКОВ І ОБ'ЄДНАНЬ,
ДО ХРИСТІЯН УСЬОГО СВІТУ*

С К А Р Г А

Всі православні християни нашої країни дуже прохають Вас, дорогі панове, Святійші Владики, брати у Христі Ісусі, розглянути наші голосіння і ухвалити вирішення; зобов'язати уряд нашої країни дати свободу релігії, припинити посягання на святу Почаївську Лавру і її поселенців. До цього часу тут притискують християн, розганяють монахів. Лише за останній рік, 1962 рік, із Лаври виселено коло 70 монахів, тобто більшу і основну частину. Як уже повідомлялось раніше, виселення відбувалося із жахливим знущанням органів КДБ (Комітет державної безпеки) і міліції. Монахів арештовували, віддавали під суд, кидали в лікарні, били до смерти. До християн – прихожан і прочан – застосовувались такі ж і подібні заходи (раніше ми зупинялись більш детально, а тепер коротко нагадуємо).

Ми, а також монахи, скільки могли, протиставились невірним, варварським методам боротьби з релігією і звертались із скаргами до все вищих організацій, але, як виявилось, на наші скарги і моління ніхто не звертає уваги, поки світова преса трошки примусила зменшити натиск комуністів. Та своєї діяльності вони не зупинили, вони продовжують закривати церкви, руйнувати і нищити.

В Почаєві не припиняється перевірка паспортного режиму, продовжують ходити по квартирах шукати прочан. Кожний мешканець, який молиться у Лаврі, знаходиться на спеціальному обліку, у вікна квартир вечорами міліція шпурляє каміння, а як на одинці піймає на вулиці, поб'є і пограбує.

В перших числах грудня до Почаєва приїжджала спеціальна комісія розглянути питання про Лавру, в складі 16 осіб на чолі із замісником Уповноваженого у справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР Казазаєвим, котра не принесла ніякого полегшення ні християнами, ні монахам. Казазаєв намагався лише приховати свої брудні справи, які описані монахами Почаївської Лаври. Діяв він дуже обережно і на вид навіть ласкаво. Його підручні, уповноважені із Києва (Гладаревський і ін.) поводитись більш нахабно. Гладаревський вилучив усі прохання монахів Почаївської Лаври і всі рапорти Благодійного (під видом перегляду), в котрих були описані дії влади по відношенню до монахів, копії деяких із них ми прикладаємо до своєї скарги; до Гладаревського ми звертались багато разів, але наші прохання ніколи не

задовольнялись, можна сподіватися, що він всіх їх знищить, щоб сховати свої брудні справи. Прохання відібрали, але душі не відберуть. Далі знищили стару Лаврську домову книгу, де теж видно, як ставили штампи масового вибуття, і завели нову книгу, до котрої вписано лише 23 особи. Останніх 25 монахів зразу, по від'їзді Казазаєва, поспішно стали виганяти з Лаври. Вигнали ієродиякона Святополка (Рібацького), монаха Іова (Солянникова), Данила Яремичева. Монахи стали відмовлятися виходити з Лаври, а навпаки, вимагали і вимагають відновлення прописки. Але влада пішла далі, трьом вручили обвинувачення і на 26. XII. 1962 р. дали повістку на суд, знову обвинувачують у “порушенні паспортного режиму”. Суд не відбувся, тому що монахи виїхали до Москви прохати допомоги і захисту у святійшого Патріярха, але, як відомо, святійший Патріярх про все це знає і нікому ще не поміг, його зусилля ніхто не бере до уваги. Так, у березні 1962 року комуністи по-звірячому повелися з намісником Лаври архимандритом Севастіоном, і ось до тепер Патріярх не може його ніде влаштувати, а комуністи не дають затвердити нового намісника Лаври. Коли безвладдя, їм легше душити монахів.

Ми просимо Вас, дорогі панове, розгляньте прохання християн нашої країни і прийміть резолюцію, щоб комуністи зупинили глум, щоб поновили монахів Почаївської Лаври хоч би за станом на 1962 рік, всім поновили прописку і гарантували свободу особи [людини], яку вони проповідують. Ми в розпуці, від 1 січня обіцяють відібрати у Лаври частину корпусу для школи механізації, а де частина – там нічого не залишиться, допоможіть нам!

30. XII. 1962 р.

Християни великої нашої країни:

України, Білорусії, Молдавії і інших областей

З 19 корпусів, зайнятих монастирем, залишилось лише 5. Монастир перебуває на межі ліквідації, монахинь примусово виписують і гонять із монастиря. Запечатали ігуменський будинок. Ігумена щоденно викликають до відділу КДБ, до Уповноваженого в райвиконком, вимагають “згоди” на закриття монастиря. Грозять засланням.

Мартирологія українських Церков : [у 4-х т]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987– .–

Т. 1. Українська Православна Церква : док., матер., християнський самвидав України / [упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин]. – Торонто, Балтимор : Смолоскип, 1987. – С. 819–821.

Запитання до документа:

1. Про який масштаб гонінь проти церкви можна говорити, використовуючи наведене джерело?

2. Яким чином автори документа оцінюють дії органів влади по відношенню до ченців лаври і прочан?

3. Які засоби опору антицерковним діям представників влади використовували автори документа?

4. Чиї імена та прізвища згадано у документі і з якою метою?

5. Яким чином автори документа розцінюють ефективність дій

патріархії в обороні церкви перед державою?

№ 11.48 (176)

У 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст. діяльність релігійних організацій в УРСР продовжувала залишатися під пильним контролем партійно-державних органів. Інформація стікалася до вищого політичного керівництва. На її підставі приймалися рішення принципового характеру. Зміст інформаційних зведень, які акумулювалися інститутом уповноважених у справах релігій, дає цінний матеріал про релігійні процеси в радянському суспільстві. У цих зведеннях розкриваються історичні обставини та події життя релігійних спільнот в Україні, вияви інституційних процесів у церковному середовищі, їх регіональна специфіка, соціальні й національні аспекти, політичні заходи влади по маніпулюванню релігійним життям тощо.

Доповідна записка Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР до Центрального комітету КПУ про діяльність євангельських християн-баптистів на території Української РСР

1969 р.¹

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ КП УКРАЇНИ

Доповідна записка

про деякі питання в діяльності секти євангельських християн-баптистів на території Української РСР

Секта євангельських християн-баптистів (єхб) після православної церкви по мережі громад і кількості віруючих посідає друге місце. На 1.1.1969 року вона нараховувала 1041 зареєстровану громаду, 74 філіали та 55 незареєстрованих груп, що об'єднували понад 94 тисячі віруючих. Громади цього релігійного об'єднання знаходяться в усіх областях республіки, але найбільше їх у Ровенській – 118 зареєстрованих громад, Київській – 79, Черкаській – 65, Донецькій – 63, Одеській – 56.

У своїй діяльності зареєстровані громади єхб і їх керівництво дотримуються законодавства про культу. Окрема ж частина груп та 12 зареєстрованих громад єхб відокремилися від Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) і протягом останніх років продовжує діяти нелегально. Спочатку своєї діяльності вони називали себе “ініціативниками”, згодом вони виступили під назвою “оргкомітету”, а зараз – так званої “Ради церков єхб”.

“Розкольники”-баптисти за цей період створили свою централізовану нелегальну організацію з добре законспірованим центром. Керівники цієї течії під виглядом духовного оновлення церкви єхб та її керівництва стали активно проводити боротьбу, направлену на відміну радянського законодавства про культу. Моління під відкритим небом, благодійницька діяльність, навчання дітей і підлітків релігії в спеціально створених підпільних школах і гуртках, друкування і розповсюдження антигромадських, брехливих листівок – такий

далеко не повний перелік протизаконних дій “розкольників”.

Вожаки т.зв. “Ради церков єхб” і місцевих підпільних сектантських центрів протягом 1964–1965 років безкарно проводили в деяких містах і селах республіки (Харків, Донецьк, Київ, Одеса, Луганськ, Житомир, Львів, Ровно і інші) масові зборища віруючих під відкритим небом, займалися благодійницькою діяльністю, організовували дитячі і молодіжні гуртки, співали псалми в автобусах, поїздах і на пароплавах, виготовляли і розповсюджували нелегальну літературу, провокували сутички з органами охорони громадського порядку. Керівники розкольників намагалися підігрівати в віруючих дух фанатизму і протесту проти регламентації діяльності і проти державного контролю за додержанням законодавства про культу.

Скориставшись тим, що ряд працівників місцевих партійних і радянських органів недооцінювали шкідливості нелегальної діяльності груп баптистів-“розкольників» і не вживали дійових заходів до її припинення, керівники цих груп продовжували свої протизаконні дії, поширювали свій пилив на віруючих, намагалися прищепити їм невірні погляди на радянський лад та політику партії і Уряду по відношенню до релігії і церкви.

Діяльність “розкольників” підтримують крайне реакційні і націоналістичні кола за кордоном, в тому числі і українські буржуазні націоналісти, які виступають в своєму журналі “Післанець Правди”, що видається в Канаді, з наклепницькими статтями.

Станом на 1.1.1966 року на території Української РСР діяло 222 групи “розкольників” євангельських християн-баптистів, які об’єднували близько 8 тис. віруючих.

В 1966–1969 роках, виконуючи намічені заходи, розроблені у відповідності до рішень ЦК КП України, обласні уповноважені Ради у справах релігій разом з представниками місцевих органів влади, спираючись на допомогу партійних організацій, провели відповідну роботу по припиненню протизаконної діяльності прихильників т.зв. “Ради церков єхб”. Вони проводили бесіди з рядовими віруючими, роз’яснювали законодавство про культу, розкривали зміст і направленість прийнятих у березні 1966 року Указів і Постанови Президії Верховної Ради Української РСР “Про відповідальність за порушення законів про релігійні культу”, викривали наклепницький характер заяв і антигромадську діяльність керівників т.зв. “Ради церков єхб”, які виступають проти законодавства про культу. Протизаконна діяльність прихильників т.зв. “Ради церков єхб” викривалася в пресі, лекціях і доповідях серед населення. <...>

Особливу увагу було звернено на виявлення та викриття ватажків “розкольників”. Окремі сектантські ватажки за ці останні три роки за порушення радянських законів про культу та антигромадську поведінку були віддані обговоренню в колективах за місцем їх основної роботи або на зборах за місцем проживання. Найбільш злісних керівників місцевих підпільних груп т.зв. “Ради церков єхб” в Дніпропетровській, Київській, Луганській, Одеській, Полтавській, Житомирській, Кримській та Сумській областях було притягнуто до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Проведені заходи по посиленню пропаганди політики КПРС та Радянського уряду по відношенню до релігії і церкви, підвищення рівня ідеологічної роботи на місцях, активна участь керівних працівників радянських органів в роз'ясненні законодавства про культу в значній мірі сприяли підризу впливу на віруючих т. з. “Ради церков єхб”, обмеженню діяльності багатьох її прихильників, ліквідації шкіл та гуртків по навчанню дітей релігії. Всього за цей час в республіці відійшло від “розкольників” понад 2 тисячі чоловік, в тому числі більше 500 чоловік в 1968 році. Серед тих, що відійшли від розкольників, є і їх вожаки. Це – Лимар (Черкаська обл.), Духонченко (Запорізька обл.), а в березні 1969 р. відійшов від т. з. “Ради церков єхб” один з відомих її діячів Майборода (Луганська обл.), який в даний час, в своїх виступах перед віруючими закликає їх порвати з протизаконною діяльністю “розкольників”, стати на шлях виконання радянського законодавства про культу.

Значну роль в зниженні активності “розкольників” в ряді областей відіграла також реєстрація громад і груп євангельських християн-баптистів, які в свій час безпідставно були зняті з реєстрації. В 1966–1968 рр. в Запорізькій, Одеській, Київській і інших областях було зареєстровано 19 громад єхб. Крім того, за цей же період з дозволу місцевих органів влади взято на облік 74 групи єхб. Реєстрація таких громад і груп зменшила резерв прихильників т. зв. “Ради церков єхб”.

Деякі заходи по послабленню впливу т. зв. “Ради церков єхб” на рядових віруючих було здійснено через Всесоюзну Раду єхб. В журналі «Братский вестник» в 1968–1969 роках надруковано ряд статей, які викривають протизаконну й антигромадську діяльність керівників підпільного сектантського руху.

Проте, незважаючи на проведену роботу, поки що не вдалося повністю припинити протизаконну діяльність прихильників т. зв. “Ради церков єхб”.

В 1969 році на території Української РСР продовжує діяти 159 груп і 12 зареєстрованих громад “розкольників”-баптистів, в яких налічується понад 5,5 тисяч віруючих. Процес розпаду груп прихильників т. з. “Ради церков єхб” в Українській РСР йде ще дуже повільно. За минулий рік у Волинській, Львівській, Ровенській, Миколаївській та Сумській областях майже не відбулося ніякого зменшення кількості прихильників т. зв. “Ради церков єхб”.

В 1968–1969 роках в Харківській, Київській, Львівській, Луганській, Ровенській, Дніпропетровській та Хмельницькій областях мали місце не тільки випадки масових зборищ сектантів, але й намагання їх вожаків спровокувати відкриті сутички віруючих з органами охорони громадського порядку. Так, в грудні 1968 року в Києві відбулося масове зборище сектантів з приводу повернення з місць ув'язнення активних сектантських вожаків Оверчука П.С. і Шупертяк В.П. На зборищі Оверчук і Шупертяк відкрито закликали віруючих боротися проти діючого законодавства про культу. Такі зборища сектантів в області проходять неодноразово. Подібні зборища сектантів проходили в серпні 1968 року і в січні 1969 року в Ровенській області; систематично вони проходять в Харківській області.

В 1969 році повернулися з місць ув'язнення понад 25 вожаків “розкольників”. За нашими даними, більшість з них, як і раніше, залишається на протизаконних позиціях, відмовляється від трудовлаштування, безперешкодно роз’їжджають по областях з метою активізації затухаючих релігійних об’єднань баптистів, провокують віруючих на протизаконні виступи. До них відносяться: Кечик, Шупертяк, Журило, Вінс – м. Київ; Виноградський – Житомирська область; Моше – Харківська область та інші. На жаль, подібні випадки порушення законодавства про культу в ряді випадків не припиняються, осіб, винних в порушеннях, до відповідальності не притягають.

В ряді випадків ватажки сектантів-“розкольників” стали відвідувати збори зареєстрованих об’єднань єхб і навіть висловлюють бажання приєднатись до них, але в той же час намагаються вести в їх середовищі розкольницьку роботу, направлену на підтримку т. зв. “Ради церков єхб”. Мають місце факти, коли деякі старші пресвітери і пресвітери зареєстрованих громад єхб, нібито з метою боротьби за єдність, підтримують намагання ватажків “розкольників” об’єднатись і не додержуватися законодавства про культу. Як показала зустріч керівників ВРЄХБ з представниками т. з. “Ради церков єхб”, що відбулася в Москві 19 квітня цього року, ватажки підпільного центру розраховують добитися “примирення і об’єднання” тільки на основі відходу ВРЄХБ та керівників зареєстрованих релігійних об’єднань від суворого дотримання законодавства про культу.

Один з керівників т. з. “Ради церков єхб” і організаторів антирадянської демонстрації в 1966 році біля приміщення ЦК КПРС Вінс Г.П., який у травні цього року повернувся з місць ув’язнення, до цього часу не трудовлаштувався, знову включився в активну організаторську роботу в нелегальному сектантському об’єднанні, вільно роз’їжджає по Радянському Союзу з метою пожвавлення роботи громад і груп “розкольників”, приймає участь в нелегальних засіданнях т. з. “Ради церков єхб”.

Київське угруповання “розкольників”-баптистів є опорною базою нелегального центру вказаного релігійного формування, видає підпільно літературу, виготовляє й розповсюджує ультимативні, провокаційні листи і заяви в урядові інстанції, створює показові біблійські школи і групи.

Рушійною силою київських «розкольників» є наявність в їх рядах досвідчених в антигромадській роботі кадрів і великої кількості вихованої ними молоді. Так, з 200 чол. “розкольників” в м. Києві є 119 чол. віком до 40 років, 10 – з вищою освітою, 50 – з середньою.

Вожаки розкольників організують проведення масових зборищ не тільки в Києві, але і в багатьох місцях області. Так, в 1968–1969 рр. вони провели неодноразові зборища в селах Зубарі і Триліси Фастівського району, в селах Мовчанівка і Шарки Рокитнянського району, в м. Біла Церква і інших населених пунктах. Тільки в 1968 р. в м Києві і області проведено понад 50 нелегальних зборищ, на яких було присутніх до 10 тис. чоловік і тільки в 5 випадках адміністративні органи вжили заходів до їх припинення. Ні один з організаторів зборищ не був притягнутий до кримінальної відповідальності за протизаконну діяльність.

Більше того, в цьому році подібні зборища відбуваються 2 рази на тиждень, на яких буває присутніх від 100 до 300 чол., але заходів до їх припинення не вживається. Так, наприклад, 24 серпня цього року в садибі активного учасника нелегального формування сектантів Драги, що проживає в Дніпровському районі м. Києва по вул. Черемшина, 17, було організоване незаконне зборище, в якому прийняло участь понад 500 чоловік, частина яких прибула з багатьох областей України та інших республік. Зборище відбувалося протягом 10 годин, в супроводі духового й струнного оркестрів, молодіжного хору, з сольними і вокальними виступами. В ньому приймали активну участь згадані вище Вінс, Величко, Рахуба, Василенко, Назарук (вожак розкольників Ровенської області), Згірський та інші. Місцеві органи влади завчасно знали про це зборище, але належних заходів до його припинення не вжили.

У боротьбі з “розкольниками”-баптистами зустрічаються й такі факти, коли окремі місцеві органи влади ... безпідставно відмовляють релігійним громадам баптистів в реєстрації і в той же час штрафують віруючих, зокрема рядових, за те, що вони проводять молитовні збори. Часто адміністративні комісії при райвиконкомах в своїх протоколах пишуть, що накладають штраф не за конкретні протизаконні дії, не за порушення закону взагалі, а за участь в молитовних зборах і проповідях.

Судові процеси, які пройшли в ряді областей над окремими “ватажками розкольників”, не завжди старанно були підготовлені і не пред’являли незаперечних доказів провини обвинуваченого в порушенні закону.

З метою створення максимальних можливостей для ліквідації протизаконної діяльності ватажків т. з. “Ради церков єхб”, їх наклепницьких домислів про нібито існуюче в СРСР “гоніння за віру”, Рада в справах релігій при Раді Міністрів СРСР дала згоду Всесоюзній Раді євангельських християн-баптистів на проведення восени 1969 року чергового всесоюзного з’їзду єхб. Проведення чергового з’їзду єхб буде новим проявом того, що в нашій країні зареєстровані релігійні організації мають всі умови для нормальної діяльності.

Лише ВРЄХБ, як офіційно діючий центр, обраний представниками громад єхб, які зареєстровані в установленому порядку, одержала право на скликання свого з’їзду. “Розкольники” та їх т. з. “Рада церков єхб” цього права не одержали і участі в підготовці і проведенні з’їзду приймати не будуть.

Зараз в усіх областях проведена підготовка до з’їзду єхб. Пройшли обласні збори виборщиків, на яких обрані делегатами віруючі зареєстрованих громад, що лояльно відносяться до законодавства про культу.

На всіх обласних зборах виборщиків були обрані старші пресвітери і пресвітерські Ради, причому в шести областях (Черкаська, Чернігівська, Сумська, Луганська, Кримська та Львівська) старшими пресвітерами обрано більш лояльних віруючих до зовнішньої і внутрішньої політики радянської держави. Наприкінці вересня ц. р. відбудеться республіканська нарада старших пресвітерів та окремих членів обласних пресвітерських рад, на яких буде обрано старшого пресвітера громад єхб по Україні, його заступника і пресвітерську Раду.

В період підготовки до всесоюзного з'їзду єхб Всесоюзна Рада євангельських християн-баптистів надіслала всім релігійним громадам ряд документів, в тому числі реферат «Християнин і Батьківщина», в якому віруючі закликаються виконувати законодавство про культу, бути справжніми патріотами Радянської Батьківщини. Ми маємо відомості, що більшість віруючих позитивно відноситься до заклику свого духовного центру. Однак прихильники т. з. “Ради церков єхб” у м. Києві, Харкові на своїх нелегальних зборищах засуджують цей реферат, як такий, що “протиричить вченню Христа”.

Уповноважений Ради по УРСР *К. Литвин*

Зінченко А.Л. Новітня історія релігійних спільнот в Україні : навч. посіб. для студ. спец. “Історія” / А.Л. Зінченко. – К. : Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – С. 298–302.

Примітки:

¹ Датовано за текстом документа.

Запитання до документа:

1. *Про що, на Ваш погляд, свідчить факт існування “Доповідної записки...” та її зміст?*
2. *На території яких областей України кількість віруючих і релігійних громад християн-баптистів у 60-х рр. ХХ ст. була найбільшою?*
3. *Якими змінами відзначалися процеси в середовищі християн-баптистів на території Української РСР у другій половині 60-х рр. ХХ ст.?*
4. *Який зв'язок між релігійним і українським національним рухом вбачали автори “Доповідної записки...”?*
5. *Про що, на Ваш погляд, свідчить факт наявності підпільних груп у середовищі християн-баптистів?*
6. *Яку роботу проводили партійно-державні органи в середовищі віруючих християн-баптистів?*

№ 11.49 (177)

Документ містить звернення політв'язня священника Василя Романюка¹ до міжнародної спільноти про порушення прав та свобод людини в СРСР. Поряд із вимогами захисту громадянських прав, прав політв'язнів у СРСР священник вів боротьбу за права віруючих. Дисидент написав значну кількість заяв, адресованих радянським органам і закордонним інституціям, оголошував голодування, висунувши умовою припинення акції отримання ним Біблії, яку йому заборонили читати.

Звернення священника Василя Романюка до міжнародних релігійних та правозахисних організацій з приводу безпідставних політичних репресій

1976 р.

Всесвітня Рада Церков

Міжнародна Амністія

Міжнародна організація юристів

Від безневинно репресованого священника Василя Романюка

ЗВЕРНЕННЯ

Уже п'ятий рік я сиджу безневинно в тюрмі, і вся моя вина в тому, що я, священник – людина інакодумаюча, відважився виступити на захист безневинно репресованого українського історика В. Мороза. Місцеві партійні бюрократи схарактеризували мене як “небажану особу для соціалістичного суспільства”, а потім уже робітники КДБ почали збирати на мене різні сміхотворні плітки десятирічної давності, тобто почали питати в різних людей, які знали мене, що я говорив і думав десять років тому, і так цинічно й легко на мене була складена так звана “кримінальна справа” і я був названий “особливо небезпечним державним злочинцем”. Тобто прирівняли мене до убивць, диверсантів і насильників. І це тільки за самі розмови й думки, про які вони довідалися від посторонніх людей або прочитали в моїх записах. При тому таке знущання твориться наді мною не вперше.

В 1944 році мене, сина селян-бідняків, безневинно заарештували в воєнкоматі, також за характеристикою комуністів – зрадників українського народу, на сумлінні яких сотні тисяч безневинних жертв, розстріляних або загинулих у концтаборах. Вони схарактеризували мене як націоналіста-церковника, і цього було досить, щоб мені дали десять років, а моїх родичів заслали в Сибір, де від непосильної праці й голоду помер мій батько, а малолітнього брата вбили комуністичні карателі тільки за те, що втік з дому, коли вивозили рідних. В 1945–46 рр. я перебував на Полтавщині, і тільки за те, що розповів декому з ув'язнених про те, як надо мною знущалися під час слідства, і про беззаконня, які діялись над моїми рідними, мене звинуватили в “антирадянській пропаганді” і поспішним таборовим судом засудили вдруге.

Слідчий назбирав у таборі “свідків” з різних кримінальних злочинців, і вони говорили те, що йому потребувалось. Слідство й суд, як перший, так і другий, велись тільки російською мовою, якої я тоді не знав. Обвинувального висновку мені на руки ніхто не давав. Одним словом, судили тоді за те, що я відважився нарікати на беззаконня, вчинені наді мною.

Ось що таке радянська влада: вони вважають, що мають право чинити над людиною всякі беззаконня, і людина не має права плямувати їх за злочини, які вони чинять проти неї. Вони вимагають, щоб репресований не обурювався, а, навпаки, вихваляв радянську владу, що вона удостоїла його сидіти безневинно в тюрмі. Важко сказати, чого тут більше – підлоти чи нахабства. Знаю лише одне – що нормальній людині це в голову не поміщається, а тому вважаю своїм обов'язком священника й віруючого викласти про це свої думки світовому християнству і всім міжнароднім інституціям, що стоять на сторожі справедливості й миру, бо подібних доль у цій країні міль[йо]ни, і якщо тоді, в воєнний період і перші роки після війни, кривлячи сумлінням, вони могли виправдати ці беззаконня, то тепер, в останній чверті 20-го століття, цьому не може бути ніякого виправдання. Тільки тупа бездушність і дика жорстокість може вкидати людину на довгі роки в концтабори за безневинні думки й переконання, висловлені один одному. Ніякого миру й дружби між народами немислимо до тих пір, доки люди будуть топтати справедливість і пригнічувати

один одного, а саме таке робиться в СРСР – країні, яка демагогічно називає себе твердиною миру, а в себе дома топче всяку справедливість і елементарні людські права. Жорстокість цього режиму не має меж, вони здібні на будь-які злочини проти миру й людства. Прикладом цього являється моя власна доля й багатьох інших, мені подібних.

Я написав сотні листів у різні радянські інстанції, надіючись хоч де-небудь найти найдрібнішу крихітку сумління або людського співчуття, але все марно. З усіх інстанцій мені строчили бездушні стереотипні відповіді, від яких тхнуло жорстокістю, цинізмом і нелюдністю.

Комуністична тиранія вічно шукає об'єктів для залякування своїх підданих. І таким об'єктом був вибраний я й багато інших, репресовані в останні роки за свої переконання. І коли інший раз читаєш у радянській пресі, де вони чваняться зростаючим авторитетом комуністичних партій у деяких країнах Західної Європи й Латинської Америки, то невільно ставиш питання – чи знають всі ті виборці, які віддають свої голоси за комуністів, що чекає на нещасних, коли вони [комуністи] прийдуть до влади? Щоправда, деякі твердять, що західні комуністи “добрі”, вони, мовляв, не такі, як радянські, вони “справжні”. Цікаво лише одно – чому ці “справжні” або “добрі” мовчать, як води в рот набрали, коли їхні співбрати за переконанням і класом творять такі страшні злочини проти людської особистості? Адже те потопання елементарних людських свобод, яке тепер діється в СРСР, не може бути простимим ні з якої точки зору, бо це виклик всьому міжнародному співсуспільству, який сіє недовір'я і підозру в усьому світі.

Я вже чотири роки підряд вимагаю, щоб мені дозволили користуватися Біблією і журналами Московської патріархії, оголошував з цього приводу голодовки. Але адміністрація табору заявляє мені: “Голодуйте скільки вам забагнеться, хоч умирайте, а Біблії ви не отримаєте, бо табір це радянська установа, і релігійна література тут заборонена”. Цікаво, щоб робили комуністи, якщо б де-небудь їхніх послідовників посадили в тюрму тільки за його комуністичні переконання і примусили його держати виснажливі голодівки з вимогою творів Маркса чи Леніна?

Мені, як і іншим репресованим, не видають листів і телеграм від рідних і знайомих з-за кордону. Всі різдвяні й великодні привітання, прислані мені з-за кордону, конфісковані або повернені назад. Крім того, робітник опер, частини табору заявив мені: “Ці привітальні листівки ми вам віддавати не будемо, бо вони релігійного характеру”. Але все це порожня розмова – мені взагалі ніяких листів з-за кордону не дають, незалежно від їхнього змісту. Мені всього-навсього за всі ці роки видали тільки два листи з-за кордону. Більш конкретно мені на цю тему заявив начальник КДБ Дубровлага полковник Дротенко: “Ніяких листів з-за кордону ми вам віддавати не будемо, щоб ви не гордилися, що у вас, ось, багато співчуваючих”. Ось так на практиці виглядає свобода сумління в СРСР.

Так на ділі Радянський Союз виконує Прикінцевий Акт загальноєвропейської наради в усіх гуманітарних питаннях. Навпаки, ще до підписання цього Акту відчувалась хоч сяка-така якась стриманість. Тоді ще

декому проривались листи з-за кордону, а тепер на цю тему навіть говорити не хочуть. А потоптання елементарних людських свобод набирає все більш жорстокі форми. Так було напередодні візиту Ніксона в СРСР, коли на Україну і інші місця Радянського Союзу були спрямовані відомі репресії. На слідствах тоді говорили: “Дивіться, який авторитет у нашої країни, навіть Ніксон до нас їде на поклін”. І всі суди над інакодумаючими почались тільки після закінчення візиту президента США. Так що дружній візит голови вільної держави був використаний для потоптання і до того потоптаних людських свобод.

Від себе особисто і від імені усіх в'язнів, що перебувають тут, прошу прислати спеціальних представників для зустрічі з нами, щоб ви могли наочно переконатися у всьому тому, що тут сказано. Якщо не можете ніяк полегшити нашу долю, то допоможіть нам, щоб ми могли хоч би одержувати листи від рідних і знайомих з-за кордону.

Прошу ВРЦ і всі вищеназвані міжнародні організації – допоможіть мені зустрітися з представниками Церкви, кореспондентами або журналістами.

З вірою і надією на вас священник В. Романюк

P. S. Повинен нагадати вам, що за подібні звернення нам загрожують повторні репресії: суд, відсилення в криту тюрму або психіатричну лікарню і т. д. Так що прошу не залишити нас без захисту.

Романюк

Українська гельсінкська група 1978–1982. Документи і матеріали. – Торонто; Балтимор : Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1983. – С. 581–585.

Примітки:

¹ Романюк Василь Омелянович (Патріарх УПЦ КП Володимир) (1925–1995 рр.) – священник, правозахисник, багаторічний в'язень сталінських і брежнєвських таборів, член Української Гельсінкської групи (УГГ), богослов, філософ. Восени 1944 р. засуджений військовим трибуналом НКВС Станіславської області за належність до Організації Українських Націоналістів (ОУН) до 20 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. “Як неповнолітньому”, строк знизили до 10 років. Покарання відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії № 17 Полтавської обл. 1946 р. в таборі засуджений за “антирадянську агітацію і пропаганду”. 1959 р. Романюк реабілітований. Служив дияконом, 1964 р. вступив до Московської духовної семінарії, ніс пастирське служіння на Івано-Франківщині. У зв'язку з арештом історика В. Мороза Романюк виступив на його захист. Унаслідок репресій влади на активну позицію В. Романюка, була розпущена церковна громада с. Космач Косівського р-ну, Романюку заборонили бути священнослужителем. У січні 1972 р. заарештований та засуджений на сім років таборів особливо суворого режиму і 3 роки заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Покарання відбував у таборі ЖХ-389/1-8 (сел. Сосновка в Мордовії). 1 липня 1976 р. відмовився від радянського громадянства і проголосив свій перехід до Української Автокефальної Православної Церкви. Продовжував правозахисну діяльність; в 1979 р. увійшов до Української Гельсінкської Групи. У лютому 1982 р. повернувся в м. Косів, де мешкала його родина. Перебував під адміністративним наглядом. У 1984–1990 рр. ніс служіння у Північній Америці в парафіях Української Автокефальної Православної Церкви; займався літературною працею, зокрема, написав книгу “Голос у пустелі”. У 1990 р. пострижений у чернецтво з ім'ям Володимир. Брав участь у Всеукраїнському Православному Соборі, що відродив УАПЦ (5-6 червня 1990 р.). З травня 1990 – єпископ Ужгородський і Виноградівський, пізніше – архієпископ Вишгородський і Білоцерківський, вікарій Київський УАПЦ. 24 липня 1990 р. освятив у Києві синьо-жовтий національний

прапор, який під час 100-тисячного мітингу підняли над Київською міськрадою. З початку 1993 р. – архієпископ Львівський і Сокальський, член Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату. 14 червня 1993 р. після смерті Патріарха Мстислава обраний Місцєблостителем Патріаршого престолу і піднесений до сану митрополита. 21 жовтня 1993 р. Всеукраїнський Православний Собор обрав його Предстоятелем Української Православної Церкви Київського Патріархату з титулом Патріарха Київського і всієї Руси-України; інтронізований 24 жовтня 1993 р. в Софійському соборі Києва. 14 липня 1995 р. Патріарх Володимир раптово помер. Події 18 липня 1995 р., пов'язані з його похороном, увійшли в історію України як “чорний вівторок”. Під час похоронної процесії відбулося побиття людей міліцією, загони якої намагались не допустити поховання Патріарха на території Святої Софії. Патріарха Володимира поховано під стінами собору.

² Датовано за часом перебування в мордовському таборі особливого режиму Сосновка ЖХ-389/1-8.

Запитання до документа:

1. У чому вбачав священик Василь Романюк основну причину переслідувань його самого і багатьох інших громадян?

2. До кого звертався священик Романюк у пошуках політичної підтримки? Про що це значило?

3. Як рядки звернення характеризують соціально-правовий стан віруючої людини в СРСР?

4. Охарактеризуйте психологічний стан репресованого.

5. Які висновки документ дозволяє зробити щодо державних декларацій про свободу сумління в СРСР?

6. Яким було ставлення до ув'язнених в радянських таборах?

7. Які способи протистояння режимові згадуються в документі?

8. Які кроки священика Василя Романюка були свідченням його мужності?

№ 11.50 (178)

Уривок із Заповіту патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого¹ до віруючих в Україні акцентує на проблемі єдності християнських церков. Ця проблема, донині не втрачає актуальності.

Заповіт Патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого

1981 р.²

Разом зі змаганнями за повноту життя нашої Церкви на початках патріархального устрою тісно в'яжуться змагання за церковне з'єднання Українського народу. Душевно радію, коли бачу, що хоч ще церковно нез'єдинені в одній Церкві сини і дочки Українського народу, з хрестами на своїх плечах вже з'єдинені в Христі і в Його терпіннях зближаються до себе, щоб привітати себе поцілунком миру й обнятись у братній любові! Висловлюючи цю радість, благаю вас усіх, а моє благання нехай буде моїм Заповітом: “Друг друга обіймім! Промовмо – Браття! Ідіть слідами Сл. Б. Андрея, який ціле своє життя посвятив великій ідеї з'єдинення християн, ставши благовісником єдності Христової Церкви! Ставайте всі в обороні прав Української Католицької Церкви, але бороніть права Української Православної Церкви, так само жорстоко знищеної чужим насиллям! Бороніть також інші

християнські і релігійні громади на українській землі, бо всі вони позбавлені основної свободи сумління і віровизнання та всі терплять за свою віру в Єдиного Бога!

Найближчими нам по вірі і крові є наші православні брати. Нас єднає традиція рідного християнства, спільні церковні і народні звичаї, спільна двотисячелітня культура! Нас єднає спільне змагання за самобутність рідної Церкви, за її Повноту, якої видимим знаком буде єдиний Патріархат Української Церкви!

Всі ми, католики і православні, боремося за востання нашої Церкви і за її духовну силу в Україні і в країнах поселення наших вірних. І всі ми несемо важкий Господній хрест, ісповідуючи Христа! (Пор. Постанови Синоду – Благовісник, кн. 1-4 р. 1969, ст. 127).

Отож заповітую вам усім: Моліться, працюйте і боріться за збереження християнської душі кожної людини українського роду і за весь Український нарід і просіть Всемогучого Бога, щоб Він допоміг нам завершити нашу тугу за єдністю і наші змагання за церковне з'єдинення у здвигненні Патріархату Української Церкви!

Заповіт Патріарха. – Львів : Логос, 1995. – С. 26–27.

Примітки:

¹ Сліпий-Коберницький-Дичковський Йосиф – дивись прим. до док. № 11.43 (171).

² Патріарх Йосиф Сліпий укладав свій заповіт протягом 1970–1981 рр.

Запитання до документа:

1. Які першочергові завдання, на думку патріарха, стояли перед церквою?
2. Про яку єдність йде мова?
3. Яке ставлення до православних висловлює патріарх?
4. У чому автор заповіту вбачає спільність історичної долі українських католицької та православної церков?
5. Чий приклад пошуку церковної єдності закликає наслідувати патріарх?
6. Які рядки заповіту вказують на мету відродження церкви в Україні?

№ 11.51 (179)

З наближенням тисячолітнього ювілею хрещення Русі з метою поширення у світі ілюзій про свободу совісті в СРСР влада дозволила друк колективної роботи “Православ'я на Україні” (автори Й. Оксіюк, священники Українського екзархату РПЦ І. Никитенко, М. Новосад). Автори подали офіційний погляд на питання минулого і сучасного у житті православної спільноти в Україні. Він затіяв осмислення національної проблематики суперечностей, напрямів інституційного розвитку православ'я в Україні. Книга формувала ідилічну картину стану церкви в СРСР під Московським патріархатом.

**Духовенство Українського екзархату РПЦ
про благополучне становище православ'я в Україні**

1985 р.

Благодійні храми України в свята й будні відвідує багато віруючих, в

церквах відправляються уставні богослужіння, пастирі виголошують проповіді, задовольняють усі духовні потреби парафіян і відправляють релігійні треби.

Церковні общини отримують необхідні богослужбові речі в Господарчому відділі Московської патріархії, а будівельні матеріали для ремонту храмів вільно купують у державних установах.

Віруючі люди на Україні користуються всіма правами громадян СРСР, їх діти вчать в школах, вузах, працюють у державних установах, відповідно до освіти й здібностей; віруючі користуються, як і всі громадяни, виборчими правами, безплатно одержують медичну допомогу і освіту.

У питаннях, які потребують погодження з Урядом УРСР, Екзарх України звертається до Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР. Будучи головою Філіалу Відділу зовнішніх церковних зносин Московського патріархату, митрополит Київський і Галицький Філарет¹, Патріарший Екзарх України здійснює контакти із зарубіжними гостями й прочанами, приймає в Києві видатних церковних діячів, зустрічається з Главами Церков та церковними й державними діячами. Безліч гостей, які відвідали столицю Радянської України та інші міста, із захопленням і пошаною говорили про красу храмів, про благоприсойність у них, та про зворушливі відправи з неповторними співами.

Зарубіжні церковні делегації, які радо відвідують Україну, захоплено говорять про богослужіння в наших храмах. Так, представник служби зовнішніх церковних зносин Англійської церкви Майкл Моор говорив: “Нам дуже приємно було переконатися, які чудові у вас храми, як вони прикрашені і опоряджені. Дуже гарні соборні хори. А коли всі богомольці заспівали “Вірую” і молитву Господню, це схвилювало нас до глибини душі”.

Екзарх України, митрополит Київський і Галицький Філарет зазначав: “Мене дивує, про нашу Церкву і віруючих за рубезем називають гнаними. В Радянському Союзі немає переслідувань за релігійні переконання. Віруючі й невіруючі нашої країни становлять єдине суспільство, яке активно й творчо працює на благо своєї Вітчизни. Радянська держава з розумінням ставиться до потреб Церкви. На жаль, західна преса не звертає уваги на факти нормальних відносин між Церквою і Державою. Навпаки, деякі агенти преси, використовуючи наклепницьку та необ’єктивну інформацію, намагаються ввести в оману світову громадську думку і тим самим перешкодити запровадженню в життя Хельсінської угоди”.

Никитенко І., прот. Православ'я на Україні / прот., канд. богосл. Іван Никитенко, прот., канд. богосл. Микола Новосад, канд. богосл. Йосип Оксіюк. – К. : Т-во “Україна”, 1985. – С. 79–80.

Примітки:

¹ Філарет (Денисенко Михайло Антонович) (нар. 1929 р.) – Патріарх Київський і всієї Руси-України Української Православної Церкви Київський Патріархат, у 1960–1961 рр. керуючий справами Українського Екзархату, 1966–1990 рр. – Екзарх України, 1990–1992 рр. – Предстоятель Української Православної Церкви з титулом «Митрополит Київський і усієї України». Народився у с. Благодатному Амвросіївського р-ну Донецької обл. У 1946 р. вступив до Одеської духовної семінарії, яку закінчив з відзнакою. Вступив до Московської

духовної академії. 1 січня 1950 р. прийняв чернечий постриг з ім'ям Філарета; ієродиякон, з 1951 р. – ієромонах. 1952 р. закінчив академію з вченим ступенем кандидата богослов'я. Викладач Священного Письма (Новий Завіт) в Московській духовній семінарії, одночасно – благочинний Троїце-Сергієвої Лаври. З 1953 р. викладач Московської духовної академії, доцент. 1956 р. – інспектор Саратовської духовної семінарії, ігумен. 1957 р. – інспектор Київської духовної семінарії. 1958 р. архімандрит, ректор Київської духовної семінарії. З 1960 р. – керуючий справами Українського Екзархату, настоятель Володимирського кафедрального собору м. Києва. Червень 1961 р. – січень 1962 р. – настоятель подвір'я РПЦ при Александрійському Патріархаті у місті Александрії (ОАР). З січня 1962 р. на посаді єпископа Лузького, вікарія Ленінградської єпархії, з дорученням керувати Ризькою єпархією. 4 лютого 1962 р. хіротонізований на єпископа. Виконував обов'язки Екзарха Середньої Європи. Після утворення на території Австрії єпархії РПЦ з жовтня 1962 р. – єпископ Віденський і Австрійський. З 12 грудня 1964 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московської духовної академії і семінарії. З 14 травня 1966 р. – архієпископ, постійний член Священного Синоду, Екзарх України, архієпископ Київський і Галицький. З 25 лютого 1968 р. – митрополит. 1979 р. нагороджений орденом «Дружби народів». 1990 р. після смерті Патріарха Пимена обраний Місцеблюстителем Московського Патріаршого Престолу. Голова Помісного Собору РПЦ 7–8 червня 1990 р. Ініціатор звернення до Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II і архієреїв РПЦ про надання Українській Православній Церкві самостійності і незалежності в управлінні.

25-27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ надав УПЦ самостійність і незалежність в управлінні, Філарет став Предстоятелем УПЦ з титулом «Митрополит Київський і усїєї України». Скликав Помісний Собор УПЦ 1–3 листопада 1991 р., який одногослосно прийняв рішення про повну канонічну незалежність, тобто автокефалію УПЦ. Собор звернувся до патріарха Алексія II і єпископату РПЦ з цим рішенням, але Архієрейський Собор РПЦ 1-2 квітня 1992 р. відмовив у наданні автокефалії. Митрополита Філарета усунуто з поста Предстоятеля УПЦ (на його місце призначено Керуючого справами Московської Патріархії митрополита Володимира (Сабодана)). 11 червня 1992 р. Собор РПЦ засудив Філарета та позбавив сану митрополита, але він не визнав вини і не підкорився рішенням Собору, вважаючи його неканонічним. 25 червня 1992 року відбувся Всеукраїнський Православний Собор, на якому відбулося об'єднання Української Православної Церкви і Української Автокефальної Православної Церкви в єдину Українську Православну Церкву – Київський Патріархат (УПЦ КП), митрополита Філарета обрано Заступником Патріарха Київського і всієї Руси-України. 22 жовтня 1995 р. на Всеукраїнському Помісному Соборі інтронізований Патріархом Київським і всієї Руси-України. У відповідь 1997 р. Архієрейський Собор РПЦ Московського патріархату відлучив Філарета від церкви. Інші помісні православні церкви не відреагували на цю подію. Активний громадський діяч. Сприяв новому перекладу Біблії українською мовою (2004 р.). У березні 2013 р. від імені УПЦ КП закликав українців та поляків до взаємного прощення за події в роки Другої світової війни. Під час Революції гідності (грудень 2013 р. – лютий 2014 р.) неодноразово висловлювався на підтримку Євромайдану. Під час розв'язаної російської інтервенції проти України зайняв активну патріотичну позицію.

Нагороджений багатьма церковними та державними нагородами України – Орденом Свободи (2009), Орденом князя Ярослава Мудрого (I, II, III, IV, V ст.) (1999–2008). 22 січня 2014 р. відмовився від ордену «За заслуги» (I ст.), яким його нагородив Віктор Янукович.

Запитання до документа:

1. Які свідчення благополучного становища церкви наводять автори джерела? Чи переконливими, на Ваш погляд, є наведені аргументи?

2. Яким чином у джерелі охарактеризовано високий статус Українського екзархату в суспільстві?

3. Яким чином автори джерела показали відносини Українського

екзархату з Московським патріархатом? Чи можна погодитися з такою оцінкою, зважаючи на інформацію з джерел №№ 11.47 (175), 11.49 (177)?

4. Якими виглядають у світлі публікованого джерела відносини радянської держави з православною церквою в Україні? Чи відповідає це Вашим уявленням про характер державно-церковних відносин радянської доби?

5. З якою метою, на Ваш погляд, автори джерела включили у свій текст слова екзарха України?

6. Чим Ви поясните зміст оцінок про становище православної церкви в УРСР у наведеному фрагменті?

№ 11.52 (180)

Тисячолітній ювілей хрещення Русі став виявом єднання української нації навколо вічних християнських цінностей та ідеалів, потужним каталізатором процесів духовного оновлення суспільства. Святкування повернуло до діалогу православних і католиків, зблизило Україну з її світовою діаспорою. У них взяли участь не тільки релігійні, а й громадські організації, просвітницькі установи. Ювілей привернув увагу засобів масової інформації, урядів, офіційних осіб та громадськості країн Заходу до порушення прав людини в Радянському Союзі. А це симулювало активне обговорення питань на міжнародному рівні, спонукало радянський уряд до перегляду своєї політичної лінії у релігійній сфері. Релігійні, громадські, наукові діячі діаспори одразу по проведенню святкувань підготували і випустили збірник матеріалів про відзначення цієї події у всьому світі. Передусім у цьому збірнику зверталася увага на те, як проходило відзначення ювілею в самій Україні.

Українська діаспора про відзначення в Україні тисячолітнього ювілею хрещення Русі

5 червня – 10 липня 1988 р.

Відзначення Тисячоліття в Україні

КИЇВ

На запрошення Українського Культурологічного Клубу, 5 червня 1988 р. на Володимирській гірці біля пам'ятника Св. Володимирові, прикрашеного свічками та квітами, зібралася кількасот учасників на святочну зустріч: з магнітофону лунали дзвони і літургійні співи, що притягали все більше число киян. Однак організатори були змушені припинити передачу релігійної музики на домагання уповноваженого у справах релігії та культів при міській раді Генріха Сікорського. Святкування продовжувалося без музики – читали поезії, псалми, а член ради Клубу, Олесь Шевченко, прочитав уривки з промови папи Івана-Павла II з 1985 року перед синодом владик УКЦ. Опісля київський поет та есеїст Євген Сверстюк виголосив доповідь присвячену Тисячоліттю.

На святому місці перед пам'ятником Св. Володимирові, що височіє над Дніпром, 18 червня 1988 року зібралася громада віруючих Української Католицької Церкви. Разом із священником УКЦ о. Михайлом Гавриловим, вони хотіли помолитися за свободу своєї віри і своєї Церкви. 30 українців-католиків

з Західньої України, серед них Ганна Мороз та Ірина Федяк від Марійського товариства «Милосердя», до яких приєдналися біля двадцяти братів і сестер по вірі з Києва, перш ніж розпочати молебень, співали давні народні пісні.

Та цей молебень у Києві, на жаль, так і не відбувся. Керівний апарат столиці України, використовуючи тотальний контроль над приватними телефонічними розмовами, – встиг зорганізувати свої каральні антинародні органи для чергового показового погрому віруючих.

Кілька разів, з вимогою припинити спів і розійтися, до них підходив уповноважений у справах релігій Соловей. “Ми вам даємо 10 хвилин” погрожував він по-російському. Лютувала також заступниця голови Печерського райвиконкому Масляк. За вказівкою людей у цивільному, міліцейські начальники викликали спецзагін для розгону мирних зібрань.

Люди кричали молодикам у чорному: “Хлопці зупиніться, вас прокленуть матері!”. Але вони, як роботи, врізались в людський гурт, стали бити і розкидати на асфальт віруючих, які заважали їм схопити о. Михайла. Жінки підіймалися і знову захищали священника. Тоді кати били жінок по руках, шпурляли їх об залізний паркан. Хор віруючих перетворився на хор жіночого вереску, зойку болів від ударів, крику заплаканих, переляканих дітей. Погромникам вдалося вихопити о. Михайла. Його грубо скрутили, пошкодивши ногу в стегновому суглобі, і потягнули до автобуса.

Крім священника, тілесних пошкоджень зазнали Галя Дмитришин, Ярослава Ваташук, яку били головою об землю, Микола Дзеса, скривавлена рука в Марії Кондратович. Побиті, але незламні духом вірні УКЦ пішли до Київської міської ради і сидячим пікетуванням добились, щоб священника Михайла Гаврилова звільнили. На їх вимогу приїхала також карета швидкої допомоги, але лікарі не погодились дати потерпілим будь-які посвідчення їхніх тілесних ушкоджень.

ОДЕСА

19 червня 1988 р. в одеському парку Перемоги, 2000 п’ятидесятників відсвяткували Тисячоліття хрещення України. Проповіді були виголошені по-українськи. Щоб перешкодити святкуванням, власті замовили духову оркестру, яка під час молитов п’ятидесятників виконувала радянські бойові пісні...

ХАРКІВ

19 червня 1988 р. у Харкові біля собору Св. Покрови зібралося кілька десятків осіб, щоб відкрито зустріти 1000-ліття Хрещення України. Відзначення влаштував клуб “Друзів української мови Слобожанщини імені Василя Стуса”.

О 17-ій годині по полудні члени клубу розгорнули гасло: – В 1000-річчя Хрещення України-Руси, згуртуймося у клубі “Друзів української мови”! Ведучий клубу Віталій Калиниченко повідомив про початок ювілейного святкового віча і закликав присутніх віддати всі сили національній і християнській ідеї. У ту мить до гуртка прийшли два офіцери в міліцейських уніформах і категорично зажадали припинення «незаконної акції». Тоді Степан Сапеляк – голова клубу, пояснив їм, що будуть прочитані тільки вірші на релігійні та історичні теми та короткий огляд історії української Церкви.

Міліціонери відійшли за подальшими вказівками.

Промовляє Степан Сапеляк. Він з нагоди 1000-ліття християнства, уводить учасників віча в короткий екскурс історії української Церкви та української культури. Двоє осіб у цивільному прийшли до доповідача і стали вимагати, щоб він промовляв російською мовою. За якийсь час, не зважаючи на КДБ і міліцію, перехожі почали, приєднуватися до гурту, який швидко зростав кількісно. Люди активно захищали доповідача та закликали читати рідною мовою.

Демонстрація для відзначення ювілею Тисячоліття хрещення України відбулася з гідністю, продемонструвавши новий етап відродження культурних традицій міста Харкова.

ГРУШІВ

Віруючі України відсвяткували ювілей Тисячоліття у свій спосіб. Українська Католицька Церква і Комітет на її оборону пристосували дату своїх святкувань до урочистостей УКЦ в Римі, 10 липня, як знак єдності з Апостольським Престолом і УКЦ в діяспорі.

Святкування мали відбутися в колишній, закритій, католицькій церкві Грушева, куди літом 1987 р. прочани з цілого СРСР приїжджали, щоб побачити видіння Божої Матері.

Але чотири дні перед призначеною датою 6 липня 1988 р., власті передали церкву офіційно Російській Православній Церкві. 7 липня приїхав декан РПЦ з Дгробича і посвятив церкву для православних.

В неділю 10 липня до Грушева прибуло коло 10 000 вірних зі Львівської та Івано-Франківської областей. Частина з них не знала, що церква Грушева в міжчасі стала російською; але коли вірні це усвідомили на початку богослуження, міліція їх вже не випустила з церкви.

Католики ж, відправляли своє богослуження в колишній католицькій церкві на краю села, біля якої зібралося коло 6 000 людей. Службу Богу правили отці Михайло Гаврилів, Микола Кузь та Петро Зеленюх, а сповідало шість інших священників. Після Літургії, ювілейного Молебню та суплікації, посвятили воду та освятили ювілейний хрест Тисячоліття, з дубового дерева сім метрів височини, з вирізьбленим написом “988–1988 – з нагоди Тисячоліття хрещення Руси-України”. Почерез ніч власті цей хрест, вкопаний перед церквою, забрали... <...>

о. Йосиф Газуда

Тисячоліття Християнства в Україні. Урочистості 1988 року / [гол. ред. О. Зінкевич; голова редкол. д-р Ю. Солтис]. – Нью-Йорк : Крайовий комітет Тисячоліття Християнства в Україні, 1992. – С. 22–24.

Запитання до документа:

1. Охарактеризуйте зміст святкових заходів.
2. Віруючі яких конфесій вшановували пам'ять про тисячоліття хрещення Руси?
3. Охарактеризуйте дії влади по відношенню учасників святкувань.
4. Яке місце у святкуванні займало українське питання?

5. Чи можна стверджувати за наведеним текстом, що святкові заходи були тривалими і мали значну підтримку громадян? Аргументуйте відповідь.
6. Якими були дії духовенства під час проведення урочистостей?
7. Охарактеризуйте роль громадських діячів у святкових заходах.

№ 11.53 (181)

Нижче подано повідомлення з газети євангельських християн-баптистів України "Християнське життя" про звернення баптистів до генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова. Це звернення було прийнято делегатами 21-го з'їзду євангельських християн-баптистів України, що проходив у 1990 р. З'їзд став етапним для розвитку баптизму в Україні, на ньому було проголошено створення самостійного Союзу євангельських християн-баптистів України. Делегати з'їзду продемонстрували своє ставлення до суспільних змін другої половини 1980-х рр. та великі сподівання на позитивн зрушення у церковному житті.

Звернення делегатів 21-го з'їзду євангельських християн-баптистів України до Президента СРСР Михайла Горбачова

25–27 січня 1990 р.¹

Делегати з'їзду євангельських християн-баптистів України прийняли звернення до М.С. Горбачова, в якому вказали, що вони підтримують Перебудову, спрямовану на благо нашого народу, його духовного відродження і оновлення, і беруть участь у цьому процесі, розуміючи, як важко буває відмовитися від минулого, але це необхідно робити, оскільки минуле часто гальмує дальший розвиток.

У цьому зверненні торкалися питання стосовно взаємовідносин держави і церкви. Існуюче законодавство про релігійні культу не дозволяє розвивати добрі ініціативи церкви. До того ж його окремі положення суперечать міжнародним угодам, ратифікованим нашою державою.

Зазначивши, що прийняття Закону СРСР про свободу совісті і релігійні організації, на жаль, дуже затягується, делегати з'їзду звернулися до М.С. Горбачова із проханням:

– найближчим часом опублікувати проект Закону про свободу совісті для всенародного обговорення і прийняти його на черговій сесії Верховної Ради СРСР.

Церкви могли б зайнятися спорудженням будинків для сиріт і престарілих, пансіонатів для інвалідів тощо. Але зараз це робити неможливо, оскільки церква не має права юридичної особи.

– Питання виховання молодого покоління перед фактом зростання злочинності у нашій країні є одним з головних, тому потрібно санкціонувати організацію недільних шкіл при релігійних товариствах для морального виховання дітей на принципах християнської загальнолюдської моралі.

– Був би корисним доступ представників релігійних організацій до засобів масової інформації для проведення виховних бесід духовно-морального змісту.

Висловлюючи побажання членів церков, делегати висловили прохання

узаконити святкування Різдва, оголосивши 7 січня вихідним днем.

Священнослужителі заздалегідь висловили вдячність за те, що проектом Закону про свободу совісті урівнюються їх права з робітниками і службовцями по оподаткуванню.

Учасники з'їзду зазначили, що віруючі моляться за Уряд, за всю країну, щоб мир, злагода і взаєморозуміння були надбанням всієї багатонаціональної держави.

За дорученням з'їзду підписав звернення Голова об'єднання церков ЄХБ України Я.К. Духонченко.

Християнське життя : Газета об'єднання церков євангельських християн-баптистів України. – 1990. – № 2. – С. 3.

Примітки:

¹ Датовано за часом проведення з'їзду.

Запитання до документа:

1. Як сприйняла конфесія зміни у державній політиці другої половини 1980-х рр.?

2. Як демократизація основ життя радянського суспільства вплинула на рівень суспільної активності баптистів?

3. Яку еволюцію у ставленні євангельських християн-баптистів до суспільно-політичного життя можна визначити? Як ці позиції вплинули на розвиток конфесії?

4. Які прохання були висловлені М. Горбачову?

5. Чому таким важливим було прийняття нового законодавства про свободу совісті з наданням церкві прав юридичної особи?

6. Про що говорять факти загальних молитов за владу, виголошених віруючими?

7. Про що свідчить мова друкованого органу об'єднання церков ЄХБ України?

№ 11.54 (182)

Документ характеризує важливе явище у церковному житті України – відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Він містить текст однієї з телеграм, розісланих Всеукраїнським Православним Собором УАПЦ керівництву країни. Лейтмотивом телеграми Президенту СРСР Михайлу Горбачову лунає клопотання сприяти повній реабілітації церкви, репресованої 1930 р. радянським режимом.

**Телеграма учасників Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ до
Президента СРСР Михайла Горбачова
щодо відновлення УАПЦ та обрання її Патріарха**

6 червня 1990 р.
Москва. Кремль
Президенту СРСР Горбачову М.С.

Телеграма

Ми, учасники Всеукраїнського Православного Собору Української Автокефальної Православної Церкви сповіщаємо Вас, що в днях 5-6 червня 1990 року в столиці України м. Києві відбувся організаційний Собор, який проголосив відновлення Української Автокефальної Православної Церкви, що незаконно була ліквідована в 1930 році під час чергового спалаху сталінського терору (т. зв. процесу СВУ).

Предстоятелем Української Автокефальної Православної Церкви Собор обрав Блаженнішого Митрополита Мстислава, надаючи йому титул Патріарха.

Високошановний Михайло Сергійовичу! Просимо Вас посприяти повній реабілітації репресованих священників УАПЦеркви, а також поверненню Українській Автокефальній Православній Церкві всіх храмів, будівель, монастирів, майна, що відібрано сталінським режимом від Української Автокефальної Православної Церкви.

Від імені Собору запевняємо Вас, що віруючі Української Автокефальної Православної Церкви працюватимуть для морального і культурного відродження країни, для піднесення економічного, життєвого рівня народу.

Голова Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ

Митрополит Львівський і Галицький

+ Іоан,

Намісник Патріаршого Престолу

Члени Президії Собору:

- + *Василій, Архiepіскоп Тернопільський і Бучацький*
- + *Андрій, Архiepіскоп Івано-Франківський, Коломийський і Косівський*
- + *Данило, Єпископ Чернівецький і Хотинський*
- + *Володимир, Єпископ Ужгородський і Хустський*
- + *Миколай, Єпископ Рівненський і Луцький*
- + *Роман, Єпископ Чернігівський і Сумський*

Діяння Першого Помісного Собору УАПЦ 5-6 червня 1990 року [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Релігійно-інформаційна служба України" – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/34059

Запитання до документа:

1. *Коли і де відбувся Всеукраїнський Православний Собор УАПЦ?*
2. *Коли і за яких обставин відбулося репресування УАПЦ?*
3. *Який головний меседж телеграми Собору УАПЦ на адресу М.С. Горбачова?*
4. *Кого обрав Собор Патріархом УАПЦ? Про що, на Вашу думку, свідчить цей факт?*
5. *Якого сприяння від керівника країни прохали учасники Собору?*
6. *Про що, на Ваш погляд, свідчить склад учасників Собору, які підписали телеграму?*

№ 11.55 (183)

Важливим етапом у відновленні державної незалежності України стало прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Цей документ поклав наріжний камінь у будівництво нової України.

Декларація про державний суверенітет України

16 липня 1990 р.

Верховна Рада Української РСР,
виражаючи волю народу України,
прагнучи створити демократичне суспільство,
виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
шануючи національні права всіх народів,
дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний
розвиток народу України,
визнаючи необхідність побудови правової держави,
маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і
неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і
рівноправність у зовнішніх зносинах.

І. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в
існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого
невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності
українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку
політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб
переслідуються за законом.

ІІ. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції
Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до
Верховної і місцевих Рад Української РСР. <...>

ІІІ. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого
державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів
Республіки на своїй території. <...>

ІV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які
передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права,
визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. <...>

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. <...>

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Прийнята Верховною Радою Української РСР
м. Київ, 16 липня 1990 року N 55-XII.

Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.

Запитання до документа:

1. Пригадайте: за яких внутрішньополітичних обставин в УРСР було прийнято Декларацію про державний суверенітет України.
2. Які політичні настрої в українському суспільстві відобразив цей документ?
3. Наскільки вагомими для авторів Декларації виступають духовні цінності громадян?
4. У зв'язку з чим Декларація говорить про релігійні переконання громадян?
5. Дайте оцінку змісту розділу Декларації “VIII. Культурний розвиток” з позицій віруючої людини.

№ 11.56 (184)

Текст є витягом з Кодексу Канонів Східних Церков, який 18 жовтня 1990 р. було проголошено апостольською конституцією “*Sacri Canones*” Папою Римським Іваном Павлом II. Кодекс є документом, спільним для всіх Східних Католицьких Церков, і зокрема – Української Греко-Католицької Церкви. Він увійшов у силу 1 жовтня 1991 р. Одна з частин – титул IV цього кодексу – стосується устрою патріарших церков, визнаних традицією Католицької Церкви. Документ цінний для порівняння устрою католицьких патріарших церков і православних церков, що мають статус патріархату.

Кодекс Канонів Східних Церков про патріарші церкви¹

18 жовтня 1990 р.

ГЛАВА VII

ПАТРІАРШИЙ СОБОР

Кан. 140 – Патріарший собор є дорадче зібрання всієї Церкви, очолюваної Патріархом, яке подає допомогу Патріярхові й Синодові Єпископів патріяршої Церкви у полагоджуванні справ більшої ваги, особливо для належного укладення форм і способів апостольства, а також церковної дисципліни відповідно до існуючих обставин часу, зважаючи на загальне добро власної Церкви, а також на загальне добро всієї території, де існує багато Церков свого права.

Кан. 141– Патріарший собор повинен скликатися принаймні раз на п'ять років, а також кожний раз, коли, за згодою постійного Синоду або Синоду Єпископів патріяршої Церкви, Патріярх вважає це корисним.

Кан. 142 – § 1. До Патріярха належить скликати патріярший собор, головувати на ньому і його переносити, відкладати, припиняти й розпускати заступника голови, який під час відсутності Патріярха головує на соборі, повинен призначити сам Патріярх.

§ 2. Якщо патріярший Престол стає вакантним, тоді патріярший собор припиняється на підставі самого права, поки новий Патріярх не вирішить цієї справи.

Кан. 143– § 1. На патріярший собор слід скликати:

1-е - єпархіяльних Єпископів та інших місцевих Ієрархів;

2-е - титулярних Єпископів;

3-є - Глав чернечих конфедерацій, генеральних Настоятелів інститутів посвяченого життя і Настоятелів монастирів свого права;

4-е - ректорів католицьких університетів, церковних університетів і деканів факультетів теології або канонічного права, які мають осідок у межах території Церкви, собор якої відбувається;

5-е - ректорів вищих семінарій;

6-е - з кожної єпархії одного з пресвітерів, прописаних до цієї єпархії, особливо парохів, одного з ченців або членів товариств спільного життя на подобу чернечих, а також двох мирян, хіба що статуту визначають більшу кількість. Усі вони призначаються в спосіб, визначений єпархіяльним Єпископом, а, якщо йдеться про членів чернечого інституту або товариств посвяченого життя на подобу чернечого, за згодою компетентного Настоятеля.

§ 2. Усі ті, кого слід скликати на патріярший собор, повинні брати в ньому участь, хіба що їм заважає виправдана перешкода, про яку вони зобов'язані повідомити Патріярха; однак, єпархіяльні Єпископи замість себе можуть послати уповноваженого.

§ 3. Можна запросити на патріярший собор осіб іншої Церкви свого права, які можуть брати в ньому участь згідно з приписом статутів.

§ 4. На патріярший собор можна також запросити кількох спостерігачів з некатолицьких Церков або церковних Спільнот.

Кан. 144 – § 1. Хоч згідно з правом будь-який вірний може підказувати Ієрархам справи, але тільки Патріярх або Синод Єпископів патріяршої Церкви має право визначити питання, які слід обговорити на патріяршому соборі.

§ 2. До Патріярха належить подбати через відповідні попередні комісії і наради, щоб усі питання були належно підготовані і відправлені своєчасно членам собору.

Кан. 145 – Патріярший собор повинен мати свої статuti, ухвалені Синодом Єпископів патріяршої Церкви, які містили б правила, необхідні для досягнення мети собору.

*Кодекс Канонів Східних Церков [Електронний ресурс]. –
Режим доступу : <http://old.ugcc.org.ua/СЕС/4.html#c140>*

Примітки:

¹ Документ публікується у перекладі Йосифа Кобіва – професора Львівського національного університету ім. Івана Франка, відомого перекладача класичної латинської літератури. Переклад схвалила Комісія отців василіан, знавців східного права: Протоархимандрита Ісидора Патрила, Софрона Мудрого, Климентія Корчагіна і Теодора Галицького. Збережено орфографію перекладу.

Запитання до документа:

- 1. Як Кодекс визначає статус Патріяршого собору?*
- 2. Яка періодичність скликання Патріярших соборів передбачена кодексом?*
- 3. Які повноваження має Патріярх щодо скликання і організації роботи Собору?*
- 4. Чи визначає Кодекс коло осіб, які мають брати участь у соборі?
Аргументуйте текстом документа.*
- 5. Чи мають право участі у соборі представники інших церков?*
- 6. До чийої компетенції належить визначення питань, що виносяться на розгляд собору?*
- 7. Як поціновано Кодексом роль вченого чернецтва щодо його участі у роботі Патріяршого собору?*

РОЗДІЛ 12

РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ДОБИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991 – XXI СТ.)

За часів державної незалежності України у становищі релігійних спільнот відбулися суттєві зміни. Ключовий характер цих змін закріпив Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, прийнятий 1991 р. та доповнений у наступні роки (документ № 12.1 (185)). Конституція України 1996 р. гарантувала право громадян на свободу світогляду і віросповідання (документ № 12.2 (186)). На основі цих актів здійснювалася державна політика в церковній сфері.

Законодавство України дозволило громадянам реалізувати своє право на свободу совісті та сприяло духовному відродженню суспільства. Стали можливими безперешкодне виконання релігійних практик, відновлення діяльності репресованих церков, звільнення в’язнів совісті, розвиток духовної освіти, участь релігійних організацій у громадському житті, благодійна і місіонерська діяльність церков.

Національне релігійне відродження було органічною часткою суспільних трансформацій, що супроводжувалися крахом тоталітарного режиму. Закономірним його виявом стало формування української національної єдності релігійних спільнот і розпад інтернаціональних структур, створених засобами впливу колишніх державних та церковних властей. Руська Православна Церква в Україні втратила єдність і розкололася. 1–3 листопада 1991 р. Помісний Собор Української Православної Церкви проголосив рішення про необхідність для неї автокефалії. Проте Московська патріархія усіма засобами намагалася зберегти свій контроль над православною церквою в Україні і перешкоджала автокефалії УПЦ.

З огляду на неможливість надання автокефалії православної Україні Москвою, церковна самостійність була проголошена без її дозволу. 5–6 червня 1990 р. на організаційному Соборі у Києві проголосили відновлення Української Автокефальної Православної Церкви та обрали Патріарха. Ідейні та моральні цінності відновленої УАПЦ пропонується розглянути за текстами звернень до народу її лідерів: Патріарха Київського і всієї України УАПЦ Мстислава (документ № 12.3 (187)) та його наступника Димитрія (документ № 12.5 (189)). 25–26 червня 1992 р. відбувся Всеукраїнський Православний Собор, який проголосив виникнення Української Православної Церкви Київського Патріархату. Церкву очолив Патріарх Володимир (Романюк), а з 1995 р. – Патріарх Філарет (Денисенко). Історико-канонічна декларація “Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква” (2007 р.) (документ № 12.8 (192)) маніфестувала українському суспільству основні принципи організації та перспективи розвитку цієї конфесії, зокрема – своє бачення ситуації в українському православ’ї, шляхів припинення існуючого церковного розділення та утвердження єдиної помісної української православної церкви. Особливості устрою церков пропонується простежити за їхніми статутами (документи № № 12.4 (188),

№ 12.9 (193), 12.10 (194), 12.18 (202)).

Питання автокефалії українських церков усі роки державної незалежності України турбувало їх членів, виливалося у неодноразові спроби керівництва досягти канонічного розв'язання. УАПЦ та УПЦ КП шукали цей спосіб переважно у контактах з Вселенською патріархією, східними церквами (документ № 11.12 (196)), усіма помісними православними церквами (документ № 12.20 (204)). Керівництво УПЦ, яка перебуває в єдності з Руською Православною Церквою, дистанціювалося від вирішення цієї проблеми, констатує, що “нинішній статус Української Православної Церкви дозволяє їй успішно нести свою спасительну місію в українському суспільстві” (документ № 12.17 (201)). Лише революційні події кінця 2013 – початку 2014 р., пов'язані з політичною поляризацією в Україні, подіями Євромайдану, а особливо – військовою агресією Росії проти України, змусили керівників УПЦ МП повернутися до цього питання. Зазначені події політичного життя актуалізували проблему міжконфесійного діалогу (документ № 12.28 (212)), а у вужчому значенні – діалогу між православними конфесіями і наближення перспектив поєднання церков (документи №№ 12.13 (197), 12.27 (211), 12.29 (213)),.

Події революцій 2004 та 2013–2014 рр. продемонстрували ступінь християнської свідомості лідерів і послідовників різних церков, філософію їхнього розуміння громадянського обов'язку, служіння державі, відданості християнським ідеалам (документи №№ 12.21 (205), 12.22 (206)). Разом із тим, вони нагадали церкві і суспільству загрози, які несла з собою державна влада, що опиралася на авторитарні методи керівництва і обмеження політичних свобод (документ № 12.22 (206)).

Фактами відродження Української Греко-Католицької Церкви виявилися її легалізація в Україні після 1989 р., доповнення її ієрархічної структури, розширення епархіальної мережі, зокрема – створення Екзархатів УГКЦ: Донецько-Харківського (2002 р.), Одесько-Кримського (2003 р.), Луцького (2008 р.). Епохальною подією стало перенесення духовного і адміністративного центру церкви зі Львова до Києва (2005 р.) (документ № 12.7 (191)). Знакового явища набула публікація офіційного тексту віровчення – катехизму “Христос – наша Пасха” (2011 р.), у якому розкрито особливість богословської традиції УГКЦ. Успіху діяльності УГКЦ сприяли неординарні особистості лідерів цієї конфесії – Мирослава Івана Любачівського (1984–2000 рр.), Любомира Гузара (2001–2011 рр.).

Принципових змін у добу державної незалежності зазнав статус Римо-Католицької церкви в Україні. Про це свідчило створення Львівської, Кам'янець-Подільської та Житомирської дієцезій (1991 р.). 1992 р. в Україну вперше було призначено апостольського нунція – Антоніо Франко. Римокатолики поєднують свій голос з віруючими УГКЦ у питаннях пошуку міжконфесійної злагоди, долучаються до суспільно значущих подій (документ № 12.19 (203)).

Характерною рисою релігійного життя доби державної незалежності України стало створення всеукраїнських союзів і об'єднань протестантських

церков – Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської-п'ятидесятників (1990 р.), Української уніонної конференції Церкви Адвентистів сьомого дня (1991 р.), Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів (1994 р.). Керівники релігійних об'єднань протестантських церков України у 2005 р. створили Раду Євангельських Протестантських Церков України (документ № 12.6 (190)), яка серед іншого поставила на меті координацію та узгодження спільної позиції церков України на міжконфесійному, державному та міжнародному рівнях. Конкретним проявом такої координації стала Заява Ради щодо неприпустимості втягування церков у політичну діяльність (документ № 12.11 (195)).

Активну діяльність у напрямі консолідації суспільства відігравали як окремі церкви, так і Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (документи № 12.14 (198) – 12.164 (200), 12.26 (210), 12.30 (214)). В умовах політичної кризи, що поглибилася після силових акцій проти Євромайдану у Києві та під час російської агресії в Криму і на Сході України, Рада сприяла розв'язанню насущних проблем, підносила пріоритет цінності людського життя та єдності у служінні Богу і суспільству (документи №№ 12.23 (207) – 12.25 (209)).

Хрестоматію-практикум завершує таблиця про чисельність релігійних організацій в Україні станом на початок 2014 р. (документ № 12.31 (215)).

№ 12.1 (185) – 12.2. (186)

Правові засади свободи совісті в Україні

23 квітня 1991 р. – 28 червня 1996 р.

№ 12.1 (185)

Важливим здобутком у становленні церковно-державних відносин у сучасній Україні стало формування законодавства про забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Ключову роль у цьому відіграв Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, який був прийнятий у 1991 р. та до якого впродовж 1992–2012 рр. вносилися зміни. Його основні положення ствердила Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Правові засади дозволили громадянам реалізувати своє право на свободу совісті та сприяли церковному відродженню у незалежній Україні.

Закон України

“Про свободу совісті та релігійні організації”

23 квітня 1991 р.¹

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про

державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів

громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного вивчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову

навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття 7. Релігійні організації

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8. Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 9. Релігійні управління і центри

Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Стаття 10. Монастирі, релігійні братства і місії

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень),

що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

Стаття 11. Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Стаття 12. Статути (положення) релігійних організацій

Статут (положення) релігійної організації, який відповідно до цивільного законодавства визначає її правоздатність, підлягає реєстрації у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Статут (положення) релігійної організації приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних з'їздах, конференціях.

Статут (положення) релігійної організації повинен містити відомості про:

- 1) вид релігійної організації, її віросповідну приналежність і місцезнаходження;
- 2) місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання;
- 3) майновий стан релігійної організації;
- 4) права релігійної організації на заснування підприємств, засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів;
- 5) порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації;
- б) порядок вирішення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації.

Статут (положення) може містити й інші відомості, пов'язані з особливостями діяльності даної релігійної організації.

Статут (положення) релігійної організації не повинен суперечити чинному законодавству.

Документи, які визначають віросповідну діяльність, вирішують інші внутрішні питання релігійної організації, не підлягають реєстрації в державних органах.

Стаття 13. Релігійна організація – юридична особа

Релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації.

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе

обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Стаття 14. Реєстрація статутів (положень) релігійних організацій

Для реєстрації статуту (положення) релігійної громади громадяни в кількості не менше десяти чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим – до Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії.

Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам.

У необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, а також спеціалістів. У цьому разі рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін.

Перевищення встановленого цим Законом терміну прийняття рішень про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Зміни і доповнення статутів (положень) релігійних організацій підлягають реєстрації в тому ж порядку і в ті ж терміни, що і реєстрація статутів (положень).

У разі необхідності в розгляді питання про реєстрацію статуту (положення) можуть брати участь з дорадчим голосом представники релігійної організації.

Стаття 15. Відмова в реєстрації статуту (положення) релігійної організації

У реєстрації статуту (положення) релігійної організації може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству.

Рішення про відмову в реєстрації статуту (положення) релігійної організації із зазначенням підстав відмови повідомляється заявникам письмово в десятиденний термін. Це рішення може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Стаття 16. Припинення діяльності релігійної організації

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється в порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може

бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 цього Закону;

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Розділ III

МАЙНОВИЙ СТАН РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 17. Користування майном, яке є власністю держави, громадських організацій або громадян

Релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами.

Культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим – Уряду Республіки Крим.

Культова будівля і майно, що є державною власністю, можуть передаватися у почергове користування двом або більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. За відсутності такої згоди державний орган визначає порядок користування культурною будівлею і майном шляхом укладення з кожною громадою окремого договору.

Культова будівля та інше майно, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям і використовуються ними з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Клопотання про передачу релігійним організаціям культурних будівель і майна у власність чи безоплатне користування розглядається в місячний термін з письмовим повідомленням про це заявників.

Релігійні організації мають переважне право на передачу їм культурних будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель.

Користування землею релігійні організації здійснюють у порядку,

встановленому Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами України. Земельні ділянки, що надаються релігійним організаціям у постійне користування для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності, забороняється використовувати для здійснення підприємницької діяльності.

Договори про надання в користування релігійним організаціям культових та інших будівель і майна можуть бути розірвані або припинені в порядку і на підставах, передбачених цивільним законодавством України.

Самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається.

Рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України.

Стаття 18. Власність релігійних організацій

Релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності.

У власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності.

Релігійні організації мають право власності на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом.

У власності релігійних організацій може бути також майно, що знаходиться за межами України.

Релігійні організації мають право звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями і одержувати їх.

Фінансові та майнові пожертвування, як і інші доходи релігійних організацій, не оподатковуються.

Релігійні організації не мають права проводити примусове обкладання віруючих.

Право власності релігійних організацій охороняється законом.

Стаття 19. Виробнича і господарська діяльність релігійних організацій

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи.

Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій. Суми їх прибутку, які використовуються в добродійних цілях, не оподатковуються.

Будівництво культових та інших будівель релігійними організаціями здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення.

Реставрація і ремонт культових будівель – пам'яток історії та культури здійснюються з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Стаття 20. Розпорядження майном релігійних організацій, що припинили свою діяльність

У разі припинення діяльності релігійної організації майнові питання вирішуються відповідно до її статуту (положення) і чинного законодавства.

Після припинення діяльності релігійних організацій майно, надане їм у користування державними, громадськими організаціями або громадянами, повертається його колишньому власнику.

На майно культового призначення, що належить релігійним організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів.

При відсутності правонаступників майно релігійної організації, що припинила свою діяльність, переходить у власність держави.

У разі припинення діяльності релігійної організації у зв'язку з порушенням цього Закону та інших законодавчих актів України майно, що перебуває в її власності, за винятком культового, може безоплатно переходити у власність держави. Культове майно передається іншим релігійним організаціям.

Розділ IV

ПРАВА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРОМАДЯН, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВОБОДОЮ ВІРОСПОВІДАННЯ

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

В інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради. клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання.

Стаття 22. Література і предмети релігійного призначення

Громадяни та релігійні організації мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення.

Релігійні організації мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення.

Стаття 23. Добродійна і культурно-освітня діяльність релігійних організацій

При релігійних організаціях можуть утворюватися товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності. Вони можуть мати свої статuti, що реєструються в порядку, встановленому для громадських об'єднань.

Релігійні організації мають право здійснювати добродійну діяльність і милосердя як самостійно, так і через громадські фонди. Суми витрат на цю мету оподаткуванню не підлягають.

Стаття 24. Міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих

Релігійні організації і віруючі, одноосібно або разом з іншими, мають право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участі в зборах та релігійних заходах.

Учасники цих контактів і заходів можуть в порядку, встановленому чинним законодавством, придбавати, одержувати і везти з собою релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації можуть направляти громадян за кордон для навчання в духовних навчальних закладах і приймати з цією метою іноземних громадян.

Священнослужителі, релігійні проповідники, наставники, інші представники зарубіжних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, можуть займатися проповіданням релігійних віровчень, виконанням релігійних обрядів чи іншою канонічною діяльністю лише в тих релігійних організаціях, за запрошенням яких вони прибули, і за офіційним погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації.

Розділ V

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА НА ЇХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Стаття 25. Трудові правовідносини у релігійних організаціях

Релігійна організація має право приймати на роботу громадян.

Умови праці встановлюються за угодою між релігійною організацією та працівником і визначаються трудовим договором, який укладається у

письмовій формі.

Релігійна організація зобов'язана в установленому порядку зареєструвати трудовий договір.

У такому ж порядку реєструються документи, що визначають умови оплати праці священнослужителів, церковнослужителів і осіб, які працюють у релігійній організації на виборних посадах.

Громадяни, які працюють у релігійній організації за трудовим договором, можуть бути членами профспілки.

Стаття 26. Трудові права громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах і закладах

На громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах, добродійних закладах на умовах трудового договору, поширюється дія законодавства про працю, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, оподаткування.

{Статтю 27 виключено на підставі Закону N 429-IV (429-15) від 16.01.2003}.

Стаття 28. Право на соціальний захист громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах і закладах

Громадяни, які працюють у релігійних організаціях, створених ними підприємствах, закладах на умовах трудового договору, а також священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на умовах і в порядку, встановлених законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Релігійні організації, їх підприємства та заклади, а у випадках, передбачених законом, також і працівники цих організацій, підприємств, закладів сплачують страхові внески до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також збір на обов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, установлених законодавством.

Усім громадянам, які працюють у релігійних організаціях, їх підприємствах і закладах, державна пенсія призначається і виплачується на загальних підставах відповідно до законодавства.

Розділ VI

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття 29. Державний контроль за додержанням законодавства про свободу совісті та релігійні організації

Забезпечення виконання та додержання законодавства про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації здійснюють у межах компетенції центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері релігії, інші центральні органи виконавчої влади, органи прокуратури, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Стаття 30. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, забезпечує проведення державної політики щодо релігій і церкви шляхом:

здійснення реєстрації статутів (положень) релігійних організацій, зазначених у частині другій статті 14 цього Закону, а також змін і доповнень до них;

офіційного погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю, виконання релігійних обрядів священнослужителями, релігійними проповідниками, наставниками, іншими представниками зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні;

здійснення контактів і координаційних зв'язків із відповідними органами інших держав;

забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів;

сприяння зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань;

сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями.

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства про свободу совісті та релігійні організації

Особи, винні в порушенні законодавства про свободу совісті та релігійні організації, несуть відповідальність, встановлену законодавством України.

Стаття 32. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, в якому бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство про свободу совісті та релігійні організації, то застосовуються правила міжнародного договору.

Голова Верховної Ради України Л. Кравчук
м. Київ, 23 квітня 1991 року N 987-ХІІ

Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 25. – Ст. 283. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/npo%20свободу%20совісті%20та%20релігійні%20організації>

№ 12.2 (186)

Конституція України про церкву та свободу віросповідання

28 червня 1996 р.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої,

безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Примітки:

¹ Дата прийняття закону.

Запитання до документів:

1. Яке значення мають наведені акти для змісту державно-церковних відносин та становища релігії в українському соціумі?

2. Який зміст вкладено у поняття “свобода совісті” в Конституції України та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”?

3. Які принципи відокремлення церкви від держави і школи від церкви окреслені в документах?

4. Яке значення вкладається законом у поняття “релігійна організація”?

5. Що говорить закон про релігійне виховання дітей?

6. Чи регулюють документи політичні права служителів церкви?

7. Чи фіксується в офіційних документах ставлення особи до релігії?

8. Як визначається можливість участі релігійних організацій у громадському житті?

9. Яке значення мають наведені документи для розвитку духовної освіти?

10. Яка мінімальна кількість віруючих у громаді дає можливість її державної реєстрації?

11. За яких умов проводяться публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії?

12. За яких умов припиняється діяльність релігійних організацій?

№ 12.3 (187)

Заповіт Патріарха УАПЦ Мстислава¹ до віруючих був написаний 1993 р., за декілька днів до його смерті. Автор закликає до об'єднання всіх православних церков в одну єдину, щоб потім “на Соборі національному, таємним голосуванням обрати Одного Предстоятеля, Патріарха Київського і всієї України”. Він стверджував, що об'єднання православних церков України є історичною необхідністю, щоб вижити і закріпити своє місце серед вільних народів світу. Об'єднання церков автор вважав можливим лише навколо

УАПЦ, яка, на його думку, “ніколи не зраджувала віру і свій народ”.

Заповіт Патріарха Київського і всієї України Мстислава УАПЦ

Червень 1993 р.

Мої дорогі й улюблені діти, внуки і правнуки, з великим напруженням останніх своїх сил, але при повній притомності й не позбавлений свідомості, хочу промовити до вас, насамперед до всіх дітей – майбутнього нашого. Хочу сказати всім про все, що на душі моїй тяжить. <...> Або мовою Великого нашого пророка й борця за щастя й добробут людей на нашій “не своїй землі”, борця за Вічні Правди й Істину Божу кажучи, нехай буде це також “і мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”. <...>

Ми почали відбудовувати державу, а Церква? Якщо не віддамо належного Богові й душам нашим, то залишимося без Віри, залишимося знову без держави. А коли і те, і друге треба відбудовувати, а це історична необхідність, то треба забути про злобу, заздрощі й інтриги. Шукаймо в серцях своїх християнську любов, мирлюбство, благодатність розуму. Без цього не піде діло.

Чи Україна повинна мати кілька Православних Церков? Наявність кількох Православних Церков є дійсністю під сучасну пору. Це не здоровий стан. Він тим гірший, що деякі Церкви навіть не підлягають своїм Першоієрархам, а підлягають тій Церкві, яка глумиться століттям над нашим народом, нашою Церквою і воліє бачити нас не вільними, а рабами, якими можна буде відбудовувати втрачену імперію. Ми мусимо усунути такий ганебний і небезпечний для нашої нації стан. Не знаю, як і хто підготує ґрунт для національної єдності серед Православних Церков, але повинні найскоріше про це подумати Глави цих Церков. Їм треба зійтися і побути разом так довго, аж поки не знайдуть усього потрібного для об'єднуючого Акта. А потім, на Соборі національному, при таємному голосуванні обрати ОДНОГО Предстоятеля, Патріарха Київського і всієї України. Не забуваймо при цьому і мрій Великих Митрополитів нашого народу: Петра Могили, Василя Липківського та інших.

Як Першопатріарх Київський і всієї України УАПЦ і Митрополит УАПЦ в США, як віком найстарший ієрарх і смиренний слуга Божий, закликаю всіх до Вас, Отців духовних і Владик, задля Господа Бога нашого, задля Вашого і ваших дітей майбутнього: допоможіть суверенній Україні в будівництві вільної і ні від кого незалежної Держави, допоможіть Об'єднаною Православною Церквою, з власним, вами обраним Патріархом.

Ще, мої дорогі земляки, діти й собраття во Христі, молю вас і закликаю до братньої єдності та святого миру задля Бога, Спасителя нашого, задля нашого багатостраждального народу, задля великомучениці Церкви рідної і многостраждальної Матері України.

Об'єднання православних Церков України як історична необхідність, щоб історично вижити і закріпити своє місце серед вільних народів світу, є можливим, як не раз уже казав, лише довкола Української Автокефальної Православної Церкви як Церкви-Мучениці, яка ніколи не зраджувала свій

народ і свою Віру. Жертви її всі ми знаємо. Треба глянути один одному в очі і сказати, що ми хочемо об'єднання, ми будемо його мати і, не відкладаючи, беріться за здійснення цієї Богові і народу нашому бажаної ідеї. На засадах чесності і чистоти перед Богом і народом нашим приступаймо до діла, мої рідні!

А коли запанує над світом розум, зверніться, як я звертався до його Святості Вселенського Патріярха, щоб скликати Вселенський Собор усіх Православних Церков світу. Мені не вдалося цього досягти. Іншим Церквам не спішитися. Моїм же наступникам заповідаю “стукати, аж поки не відчиниться Вам”. Є велика потреба поговорити й про наші канони, і про кривди, заподіяні нашій Церкві, і багато інших суто християнських справ, дальшого спілкування наших Церков тощо.

Благословляю Вас на добробут, щасливе й радісне життя у своїй навіки вільній Державі!

Нехай ніколи матері наші не знають сліз! Нехай ніхто не знає горя <...>

На віки вічні, на віки вічні, на віки вічні.

АМІНЬ!

Ваш і Божий Слуга Мстислав Перший,
Патріярх Київський і всієї України

Червень, 1993 року Божого.

Кислюк К.В. Релігієзнавство : підручн. для студентів вузів / К.В. Кислюк, О.М. Кучер. – [5-е вид., виправ, і доп.]. – К. : Народ, укр. акад., 2009. – С. 538–540.

Примітки:

¹ Див прим. до док. № 11.37 (165).

Запитання до документа:

1. Що було головною політичною умовою розбудови національної церкви?
2. Патріярх згадує про церкву, “яка глумиться століттям над нашим народом, нашою Церквою і воліє бачити нас не вільними”? Про яку церкву йдеться?
3. Які кроки автор пропонує здійснити для єдності церков?
4. Як Ви вважаєте, яким суспільно-церковним та політичним тенденціям автор хоче протиставити єдність українських церков? Чому автор пропонує звернутися до досвіду митрополитів Петра Могили, Василя Липківського?
5. Яких зусиль докладав патріярх для здійснення єдності церков?
6. Чому важливим питанням у справі розвитку православних церков є проведення Вселенського собору? Чи не втратило сьогодні своєї актуальності питання його скликання?

№ 12.4 (188)

Документ є свідченням відновлення Української Греко-Католицької Церкви, яка 1989 р. вийшла з підпілля і активно розбудовувала свою інституцію. Текст свідчить про правові основи діяльності УГКЦ, склад і предмет занять Синоду Єпископів, права і обов'язки Синоду та його членів, містить приписи, що регламентують вибори Верховного Архiepіскопа.

Джерело характеризує особливості організаційного устрою УГКЦ, зокрема – вищої ланки церковного управління.

Статут Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви

17 листопада 1995 р.

Схвалений 17 листопада 1995 р. Б. Синодом єпископів в Римі (Італія)

ПРАВОВА ОСНОВА

Артикул 1

1. Цей Статут прийнято згідно з вимогами кан. 113. Він оснований на нормах загального права, викладеного в Кодексі Канонів Східних Церков <...>.

2. Цей Статут, як і всі інші постанови Синоду, є правосильним до рішення Синоду Єпископів про його анулювання, заміну, коригування або доповнення новими правилами. Рішення має бути прийняте двома третинами голосів.

СИНОД ЄПИСКОПІВ

Артикул 2

1. Синод Єпископів складається з висвячених єпископів Української Греко-Католицької Церкви (далі УГКЦ), поставлених на території України чи поза її межами. У Синоді не можуть брати участь єпископи, про яких сказано в кан. 953, 1 та єпископи, що підлягають канонічному покаранню.

2. Українські єпископи, які постійно працюють у Ватиканській Курії Апостольської Римської Столиці, або мають якесь призначення, не є членами Синоду Єпископів.

3. Українські єпископи, які є членами ієрархії іншої помісної Церкви, також не входять до складу членів Синоду Єпископів.

4. Українські єпископи, які не є членами синоду Єпископів, можуть бути запрошені до участі у нарадах Синоду з дорадчим голосом. Хоч можуть бути присутніми на Синоді, однак не можуть брати участі у виборах Верховного Архієпископа або єпископів з огляду на санкцію недійсності виборів (кан. 951).

5. Верховний Архієпископ може запросити експертів – священиків, дияконів, монахів, монахинь або мирян – для фахових порад владикам на Синоді. Ці експерти, однак, повинні взяти зобов'язання зберігати в таємниці всі справи, з якими вони ознайомляться на Синоді. Вони можуть бути присутні на сесіях тільки під час своїх доповідей і відповідних дискусій. Вони не мають дорадчого голосу.

Артикул 3

Верховний Архієпископ повинен скликати Синод Єпископів щороку установлений час. Він може скликати Синод і частіше, якщо (1) він одержить на це згоду Постійного Синоду, або (2) цього вимагає принаймні третина членів Синоду. Верховний Архієпископ, за згодою Синоду Єпископів, може перенести, відкласти, припинити й розпустити Синод (кан. 106).

Артикул 4

Всі єпархіяльні єпископи, єпископи-екзархи, єпископи-апостольські адміністратори, єпископи-коад'ютори та єпископи-помічники мають правосильний голос. Єпископи-помічники не мають права голосу в фінансових справах, а також справах, що стосуються обмеження адміністративних прав

епархіяльних єпископів. Єпископи-емерити можуть брати участь у дискусіях, давати поради, мати дорадчий голос, право на голосування під час виборів Верховного Архиєпископа і єпископів.

Артикул 5

Права й обов'язки Синоду Єпископів:

1. Розглядати всі справи, що стосуються життя Церкви в Україні та поза її межами; згідно з традиціями УГКЦ, завжди дбати про добро людських душ шляхом збереження і росту духовної, літургічної й культурної спадщини УГКЦ, не втручаючись в офіційні обов'язки й права Верховного Архиєпископа чи інших властей, згідно з нормами загального права.

2. Синодові Єпископів належить виключна компетенція схвалювати закони для всієї УГКЦ. Ці закони набирають чинності згідно з нормами кан. 150,2 і 3.

3. Синод Єпископів є найвищим трибуналом УГКЦ згідно з нормами кан. 1062.

4. Синод Єпископів УГКЦ обирає Верховного Архиєпископа, єпископів та кандидатів для виконання урядів, вказаних у кан. 149.

5. Адміністративні акції не входять до компетенції Синоду Єпископів, хіба що Верховний Архиєпископ прийме інше рішення стосовно деяких акцій або коли загальне право застерігає Синодові декотрі акції, беручи до уваги ті канони, що вимагають згоди Синоду Єпископів (кан. 110,4).

6. Синод Єпископів має пильно перевірити річний звіт економа щодо управління майном Верховного Архиєпископства, а також передбачення доходів і витрат (кан. 122,3 і 4).

Артикул 6

Стосовно обов'язку брати участь в Синоді треба дотримуватись таких норм:

1. Члени Синоду Єпископів мають важливий обов'язок брати участь в Синоді, коли вони законно скликані на Синод, [лише] що їхня відсутність виправдана законною перешкодою, визнаною Синодом (кан. 104).

2. Ніхто з членів Синоду не може послати на Синод заступника замість себе. Кожний член Синоду має право тільки на один голос. Ніхто не може мати більше від одного голосу або голосувати за інших (кан. 105).

3. Після відкриття Синоду нікому з єпископів не дозволяється виходити зі засідань Синоду, хіба що із виправданої причини, схваленої Синодом (кан. 109). <...>

ВИБОРИ, ЗДІЙСНЮВАНІ СИНОДОМ ЄПІСКОПІВ. ВИБОРИ ВЕРХОВНОГО АРХИЄПІСКОПА

Артикул 15

1. На виборах Верховного Архиєпископа слід дотримуватися приписів канонів 63-77 і канонів 947-957 (кан. 67).

2. Всі висвячені єпископи УГКЦ мають дійсний голос у виборі Верховного Архиєпископа. Забороняється, щоб хтось інший з єпископів, священників, монахів чи мирян був присутній у приміщенні, де відбуваються вибори. Якщо на виборах присутні або голосують сторонні особи, крім членів Синоду, вибори вважаються недійсними (кан. 951).

3. Обов'язки рахівників голосів виконують два єпископи, призначені Синодом за пропозицією Верховного Архієпископа.

4. Кожний єпископ і священник УГКЦ може бути обраний Верховним Архієпископом.

5. Якщо на початку виборчого Синоду, скликаного згідно з приписами відповідних канонів, в призначеному місці присутні дві третини єпископів, зобов'язаних взяти в ньому участь (за винятком тих, хто не має права брати участь у Синоді за законом), Синод є канонічним і може приступити до виборів (кан. 69). Хоча єпископи-емерити можуть брати участь у виборах, вони не зобов'язані бути присутніми (кан. 104, 1), і тому їх голоси не враховуються до числа двох третин, незалежно від того, присутні вони чи ні.

6. На Синоді під час виборів Верховного Архієпископа головує той, хто був обраний на першій сесії з числа присутніх. До виборів головує Адміністратор Верховного Архієпископства (кан. 70).

7. Публічні дискусії характеристик кандидатів на уряд Верховного Архієпископа не дозволяються.

8. Той, хто одержав дві третини голосів, вважається обраним. Якщо ніхто не одержав потрібної кількості голосів в трьох голосуваннях, тоді четверте голосування проводиться для двох кандидатів, які в третьому голосуванні отримали більшість голосів; з них обраним є той, хто одержав абсолютну більшість голосів (кан. 72).

9. Після того, як обраний кандидат погодився прийняти уряд Верховного Архієпископа, Синод Єпископів повідомляє синодальним листом Римського Архієрея про проведення виборів і пересилає йому протокол виборів. Сам обраний має просити у Римського Архієрея затвердження свого обрання власноручно підписаним листом (кан. 153, 2).

10. Після затвердження обраний повинен перед Синодом Єпископів скласти визнання віри й обітницю речно виконувати свій уряд. Потім приступають до проголошення та інтронізації (кан. 153, 3). Синодальні листи щодо проведення виборів висилають також Патріярхам і Верховним Архієпископам інших Східних Церков (кан. 76, 1).

Статут Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44218/

Примітки:

¹ Збережено орфографію тексту.

Запитання до документа:

1. Якими є правові основи Статуту?
2. З кого складається Синод Єпископів УГКЦ?
3. Які пункти Статуту, на Ваш погляд, стверджують фаховість рішень Синоду Єпископів?
4. Яка періодичність скликання Синоду Єпископів УГКЦ?
5. Які права й обов'язки Синоду Єпископів визначено Статутом?
6. Дотримання яких норм вимагає Статут від членів Синоду Єпископів?

7. Якою є компетенція Синоду Єпископів щодо схвалення законів для всієї УГКЦ?

8. Хто може бути обраний Верховним Архієпископом УГКЦ? Аргументуйте текстом документа.

9. Якою кількістю голосів ухвалюються рішення Синоду про обрання Верховного Архієпископа УГКЦ?

10. Якою є роль Римського Архієрея у виборах Верховного Архієпископа УГКЦ?

№ 12.5 (189)

Послання Димитрія¹ Патріарха Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви до християн України напередодні Нового року акцентує на загальних проблемах християнського світу – падінні моральності, секуляризації суспільства. Глава церкви накреслив методи протидії бездуховності.

З послання до християн України Димитрія, Патріарха Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви “На порозі 2000 року”

28 грудня 1997 р.²

Найважливішою справою Церкви в наших післякомуністичних часах є справа виховання молодого покоління. Мені трапилася приємна можливість проводити навчання релігії в одній із львівських шкіл. Не буде перебільшенням, коли скажу, що це були найприємніші хвилини в моєму житті. Діти споріднилися зі мною, а я з дітьми <...> Дитячі лиця ставали ангельськими, в їх устах появлялися такі чисті і, рівночасно, високі моральні думки, яких я не сподівався від дітей почути. Це значить, що люди дійсно можуть мало чим різнитися від ангелів, але, на жаль, вони мають поле життя, засіяне куколем. Якщо такі діти вважають себе готовими йти у світ утверджувати віру в Бога – це Боже чудо.

А наша молодь, яка, неначе, шукає сама себе і свого місця під сонцем, особливо потребує батьківської опіки й помочі духівника. Її треба зацікавити якоюсь лектурою, організувати лекції при храмі, особливо на теми позірних розходжень релігії з наукою, створити хорівий ансамбль, який співав би на службах. Все це, коли вийде з душі і серця священника, збудить, оживить і збудує їх душі. Не жалійте праці, духовні отці, і даруйте дітям та молоді хоч трохи свого серця, доброї волі, і передайте їм Христові слова. Так і дорослим, навіть старим, старайтеся по-свіжому, від душі, розказати про Боже милосердя й про вічне життя з Богом.

Дбати про себе взаємно повинні і духовні особи. Благочинні повинні частіше збирати священників на конференції і давати їм можливість позбутися недостатків в освіті. Епоха атеїзму позначила священників деякою легковажністю і вседозволеністю, і не тільки у нас, у зруйнованій духовно Україні. Таке загальне зіпсуття людської поведінки у церковному житті є помітним, інколи ще в більшій мірі, на Заході. Мрію, щоб сталося так, аби

Українська Автокефальна Православна Церква, набравшись Христового духа, оживила своїм духом і Захід.

28 (15) грудня 1997 року. Димитрій

Димитрій, Патріарх Київський і всієї України. На порозі 2000 року. Послання до християн України / Патріарх Димитрій. – [Б.м. і р.]. – С. 53–54, 56.

Примітки:

¹ Димитрій (Ярема Володимир Васильович; 1915–2000 рр.) – Патріарх Київський і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви. Народився у с. Глідні Березівського повіту на Сяноччині. У 1931–1938 рр. здобував художню освіту в живописця П. Ковжуна у Львові, студіював теорію музики, сольфеджіо, диригування, засновував хори. Вступив до ОУН. У 1938–1939 рр. перебував на дійсній військовій службі в польській армії. Під час Другої світової війни брав участь в польсько-німецьких боях, потрапив у німецький полон. У 1942–1944 рр. навчався у Львівській мистецько-промисловій школі під керівництвом М. Осінчука. З благословення митрополита А. Шептицького направлений на навчання до семінарії. З квітня 1945 р. – на військовій службі в Радянській армії. Звільнившись із військової служби, працював у Національному музеї. У 1947 р. прийняв священничий сан. Навчався у Ленінградській духовній академії (заочно), але був відрахований за національні переконання. У 1947–1958 рр. служив у сільських парафіях у Галичині. У 1958 р. був переведений до Львова. З 1969 р. – настоятель церкви Петра і Павла. На початку 1989 р. звернувся з листом до екзарха РПЦ в Україні митрополита Філарета (Денисенка) із закликом до реабілітації національних церков. 19 серпня 1989 р. разом з о. Іваном Пашулею проголосив вихід Петропавлівської парафії м. Львова з-під юрисдикції Московського патріархату і перехід під покровительство митрополита Мстислава (Скрипника), першоєрарха УАПЦ в США. Ініціатор і активний учасник проведення Помісного собору у 1990 р., на якому ухвалено статут УАПЦ й обрано Патріарха Мстислава. У серпні 1993 р. прийняв чернечий постриг з іменем Димитрія. 5 вересня 1993 р. висвячений на єпископа Переяславського і Січеславського. 7 вересня 1993 р. Другий помісний собор обрав його патріархом Київським і всієї України (УАПЦ). 14 жовтня 1993 у церкві на Берестові відбулася інтронізація. Відвідав усі єпархії УАПЦ в Україні, а також США і Польщу. Багато проповідував. Виявляв постійну турботу про налагодження міжцерковних стосунків і творення єдиної Помісної Церкви в Україні, дбав про розвиток церковного мистецтва на засадах національної традиції, воцерковлення української молоді та інтелігенції.

² Датовано за датою, вказаною в документі.

Запитання до документа:

1. *Які внутрішньоцерковні проблеми хвилювали патріарха?*
2. *Як Ви вважаєте, чому патріарх акцентував увагу саме на необхідності першочергової роботи з молоддю ?*
3. *Які форми роботи з молоддю називає патріарх у посланні? Чи тільки для православних конфесій ці форми роботи були пріоритетними?*
4. *Які рядки послання показують прагнення церкви до зміни концепції місіонерської діяльності?*

№ 12.6 (190)

Документ повідомляє про факт заснування Ради Євангельських Протестантських Церков України та інформує про мету створення цього органу. Стверджується актуальність міжконфесійного діалогу і координації зусиль протестантських конфесій України. Називаються ініціатори та учасники заснування Ради.

Декларація про утворення Ради Євангельських Протестантських Церков України

14 квітня 2005 р.

Ми, керівники Євангельських Протестантських Церков (релігійних об'єднань) України,

– усвідомлюючи необхідність та важливість діалогу між Церквами, налагодження братерських стосунків і співпраці у поширенні християнських євангельських істин;

– ставлячи на меті координацію та узгодження спільної позиції Євангельських Протестантських Церков України на міжконфесійному, державному та міжнародному рівнях;

– прагнучи до встановлення партнерських відносин між державою та Церквою задля духовного відродження українського суспільства;

– засновуючи свою співпрацю на засадах взаємоповаги, рівноправності та партнерства, проголошуємо про створення Ради Євангельських Протестантських Церков України (далі – Рада) з метою об'єднання наших зусиль задля утвердження та захисту принципів свободи совісті та віросповідання, рівності всіх релігійних організацій у своїх правах, поширення християнських цінностей і моралі. Рада репрезентує об'єднаний голос і спільну позицію Євангельських Протестантських Церков України, які підписали цю декларацію.

Рада є консультативно-дорадчим органом. Організація діяльності Ради, порядок входження до її складу визначаються Положенням про Раду.

Підписали:

Голова Всеукраїнського Союзу Об'єднань євангельських християн-баптистів Г.І. Комендант

Єпископ Церкви християн Віри євангельської України М.С. Паночко

Старший єпископ Української Християнської Євангельської Церкви Л.М. Падун

Старший пресвітер Союзу вільних церков християн євангельської віри України В.Ф. Райчинець

Голова Братства незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів С.М. Дебелинський

Документи протестантських Церков [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Релігійно-інформаційна служба України" – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/protestants_doc/34065/.

Запитання до документа:

1. Коли і ким було створено Раду Євангельських Протестантських Церков України?

2. Поміркуйте: чому, на Ваш погляд, Раду утворили саме у той час?

3. Якою була мета і завдання створення Ради?

4. У чому полягала актуальність заснування Ради?

5. Що проголошувала декларація?

№ 12.7 (191)

Нижче публікується повідомлення предстоятеля Української греко-католицької церкви Любомира Гузара¹ про перенесення з 21 серпня 2005 р. духовного і адміністративного центру церкви зі Львова до Києва. Ця адміністративна реформа відкривала новий етап в житті УГКЦ, сприяла зміцненню конфесії, налагодженню тісних зв'язків з державними органами, центральними інституціями.

“Офіційне повідомлення про перенесення осідку Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви з міста Львова до столярного міста Києва”

21 серпня 2005 р.

Згідно з канонами 57 Кодексу канонів для Східних Католицьких Церков, який велить, що “Патріарша Церква повинна мати в межах власної території сталий осідок резиденції Патріарха, встановлений, по згоді, у головному місті <...>”, на підставі рішення Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у числах 5-12 жовтня 2004 року Божого у Києві, та за благословенням Святішого Отця Івана Павла II, уділеного дня 6 грудня 2004 року Божого, – осідком Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви стає місто Київ від дати його оприлюднення, 21 серпня 2005 року Божого. Церковний округ матиме назву – Києво-Галицьке Верховне Архієпископство, а його Глава носитиме титул – Верховний Архієпископ Києво-Галицький.

Майже 200 років тому, під тиском окупаційної влади, побут Київського Митрополита нашої Церкви у своєму властивому осідку в місті Києві стався неможливим і був перенесений до міста Львова з титулом Галича. Сьогодні, завдячуючи Божій благодаті, у вільній і незалежній українській Державі, Отець і Глава Української Греко-Католицької Церкви має змогу повернутися до свого традиційного осідку. Місто Львів, яке гостинно приймало і було осідком Митрополита Києво-Галицького, залишається й надалі Архієпископським осідком.

У сумний час розчленування українського духовного і національного організму, наслідки якого ми важким тягарем відчуваємо й до сьогодні, Митрополит був змушений покинути Київ. Повернення ж Митрополита у теперішній, Богом благословенний час, наповняє нас надією на загоєння ран минулого і відродження єдності Київської Церкви.

Дорогі браття і сестри, подаючи Вам до відома факт перенесення осідку Верховного Архієпископа УГКЦ до столярного міста Києва, звертаємося до Вас – молимося і працюймо, щоб Боже світло і Божа сила знову засіяли на Київських горах.

*Дано у столярному місті Києві, дня 21 серпня 2005 року Божого
+ Любомир*

Примітки:

¹ Гузар Любомир (нар. 26.02.1933 р.) – єпископ Української греко-католицької церкви, кардинал католицької Церкви; з 2001 р. Верховний архієпископ Львівський, з 25 серпня 2005 р. по 10 лютого 2011 р. Верховний архієпископ Києво-Галицький – Предстоятель УГКЦ. Почесний громадянин Тернополя. Народився у Львові. 1944 р. родина Любомира переїздить до Австрії, в м. Зальцбург. Від 1949 р. – у США. Продовжив навчання в Малій духовній семінарії в м. Стамфорд (шт. Коннектикут), в Колегії св. Василя (де 1954 р. отримав ст. бакалавра), у Вашингтонському католицькому університеті, Великій духовній семінарії св. Йосафата (де 1958 р. одержав ліценціат богослов'я). У 1958 р. висвячено на священника. У 1958–1959 рр. – учитель і префект Стамфордської духовної семінарії св. Василя, душпастир громади “Союзівка” Українського народного союзу у Кергонксоні (шт. Нью-Йорк) та виховної громади Спільки української молоді Америки в Елленвіллі (шт. Нью-Йорк). З 1965 р. – настоятель парафії Пресвятої Трійці в Кергонксоні. Одночасно продовжував навчання в Фордемському університеті Нью-Йорка, де студіював філософію. 1967 р. здобув ступінь магістра. 1969 р. переїхав до Риму для продовження богословських студій. За працю “Митрополит Андрей Шептицький – провісник екуменізму” 1972 р. отримав ступінь доктора богослов'я. У тому ж році вступив до монастиря студитського уставу св. Теодора в м. Гроттаферрата (Італія). У 1973–1984 рр. викладав у Папському місійному ун-ті “Урбаніана” у Римі. У 1977 р. в монастирі студитського уставу в м. Кастель-Гандольфо поблизу Риму був висвячений на єпископа патріархом УГКЦ Й. Сліпим. З 1978 р. – архімандрит монастиря св. Теодора, відповідальний за монастирі студитського уставу поза межами України. З 1984 до 1991 рр. – протосинкел Львівської архієпархії в Римі. 1993 р. повернувся в Україну. У 1993–1994 рр. – духівник Львівської духовної семінарії св. Духа. З 1996 р. – єпископ-помічник глави УГКЦ з делегованими правами. У 2001 р. на надзвичайному Синоді єпископів обраний Верховним архієпископом УГКЦ. 21 лютого 2001 р. Папа Іван-Павло II призначив Гузара кардиналом.

Запитання до документа:

1. *Про що свідчить згадка очільника церкви про поділ християн?*
2. *З якого часу осідком Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви стало місто Київ?*
3. *Яку назву отримав церковний округ УГКЦ з центром у Києві?*
4. *Яке відношення до створення нового церковного округу УГКЦ мав Папа Римський Іван Павло II?*
5. *Яка важлива для УГКЦ подія 200-літньої давнини згадується у тексті?*

№ 12.8 (192)

Документ є витягом з декларації – роз'яснення позиції УПЦ КП щодо канонічного статусу церкви, її поглядів на ситуацію в українському православ'ї, шляхів припинення існуючого розділення православних в Україні та утвердження єдиної Помісної Української Православної Церкви. Декларацію опубліковано окремим виданням і поширено через Інтернет-ресурси УПЦ КП.

Історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату “Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква” про сутність Церкви, її єдність та помісний характер

19 квітня 2007 р.

У Символі віри ми сповідуємо свою віру в Єдину Церкву, тим самим

стверджуючи, що власна природа Церкви та спосіб збереження її єдності – містичні, таємничі й невидимі, бо “віра є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому” (Євр. 11:1). Тому Східна Православна Церква не приймає латинського вчення про єдину Церкву, як обов’язково видимої організації на чолі з Римським єпископом, як її видимим главою. Тільки Господь Ісус Христос є вічним і незмінним “главою Церкви, яка є тіло Його, повнота Того, Хто наповнює все у всьому” (Еф. 1:22-23), а тимчасовими видимими главами Церкви є єпископи, які “правдиво навчають слову [Господньої] істини” (Літургія).

У реаліях українського церковного життя спостерігається бажання підмінити поняття містичної єдності Церкви адміністративною єдністю з Московським Патріархатом. Проголошується, що адміністративне підпорядкування Московському Патріархату є необхідною умовою належності до Вселенської Христової Церкви, що тільки через адміністративне підпорядкування Московському Патріарху відбувається єднання Української Православної Церкви з іншими Помісними Православними Церквами.

У зв’язку з цим ми відкидаємо будь-які спроби видати адміністративну єдність з певним визнанням церковним центром, як головну умову визнання належності до єдиної Христової Церкви. Приналежність Київського Патріархату до Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви визначається правильним і православним сповіданням істини, переданої Господом Ісусом Христом через Апостолів всім, хто вірує в Нього, а не адміністративною єдністю з Московським або іншим Патріархатом. Усі, хто належать до Київського Патріархату, належать до істинної Христової Церкви – в першу чергу в силу того, що Київський Патріархат визнає та сповідує словом і діянням ту саму православну християнську віру і ті самі істинні догмати, що і вся Повнота Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви.

Церква називається Апостольською, хоч вона бере свій початок не від самих Апостолів, а від Господа нашого Ісуса Христа. Не Апостоли створили Церкву, і не вони є її Главою. Апостол Павло в посланні ясно говорить: “Хіба Павло розп’явся за вас? Чи в ім’я Павлове ви хрестилися?” (1Кор. 1: 13). Тому благодатна єдність Церкви (у тому числі апостольське преемство її ієрархії) у більшій мері походить від Єдиного Духа Святого, Який діє в Церкві, від єдності віри, єдиного розуміння Священних Писання і Передання, єдності Традиції - духовної, богослужбової, богословської і так далі. Церква називається Апостольською тому, що через Апостолів прийняла віровчення, а не тільки преемство хіротоній, а також тому, що зберігає ту саму віру, яку мали апостоли. Юридичне (отже – раціональне) розуміння єдності Церкви, більше як єдності та безперервності ланцюжка хіротоній, характерне швидше для католицької, ніж для православної еkleзіології. Тому, цінуючи та зберігаючи апостольське наступництво у хіротоніях, Київський Патріархат свідчить, що благодатність його життя залежить в першу чергу від Самого Духа Святого, який безперервно діє в Церкві та “дише, де хоче” (Ін 3: 8), а не там, де Йому вказують люди.

Ніким не доведено, що у Київському Патріархаті проповідується не єдине для всієї Православної Церкви віровчення, а ересь. Навпаки, чільний

представник Московського Патріархату митрополит Смоленський Кирил у своєму листі до глави УГКЦ кардинала Любомира Гузара, опублікованому 10 липня 2006 р., визнає, що громади Київського Патріархату на Львівщині (а відтак – і всі громади) є “православними за віросповіданням”.

Київський Патріархат категорично відкидає спроби приписати йому сповідання якоїсь іншої “Церкви”, паралельної з існуючою Вселенською Христовою Церквою. Ми визнаємо, що, відповідно до Священного Писання і Символу віри, Церква Христова є тільки одна і єдина, до якої належать усі Помісні Православні Церкви, в тому числі УПЦ Київського Патріархату, як одна з них. Видимою ознакою незмінності цього сповідання є те, що Предстоятель Київського Патріархату за кожною Божественною літургією поминає в належному порядку імена та титули всіх діючих Предстоятелів інших Помісних Православних Церков, окрім Патріарха Московського, як винуватця розколу Української Православної Церкви.

Київський Патріархат є Помісною Православною Церквою, яка звершує своє служіння в Україні для віруючих усіх національностей, а не тільки для українців. Так само і в країнах Діаспори до парафій Київського Патріархату належать не тільки українці. Тому Київський Патріархат відкидає будь-які звинувачення у тому, що він є “націоналістичною церквою” у тому розумінні, що він збудований виключно за національним принципом.

Любов до своєї Батьківщини та її народу (патріотизм) є природним виконанням Христової заповіді любові до ближнього. Тому Київський Патріархат займає патріотичну позицію, всіляко сприяючи утвердженню державної незалежності України. З волі Божої, мирно, без пролиття крові та насильства, український народ шляхом самовизначення проголосив свою державну незалежність. Тому, дотримуючись правил 17 Четвертого та 38 Шостого Вселенських Соборів, які зазначають, що “громадянським та земельним розподілам нехай слідує і розподіл церковних справ”, тобто, що церковно-адміністративний устрій повинен відповідати устрою державному, а також дотримуючись 34 Апостольського правила, яке говорить, що “єпископам всякого народу належить знати першого серед них, і визнавати його, як главу”, спираючись на волю Помісного Собору УАПЦ 5-6 червня 1990 р. та Помісного Собору УПЦ 1–3 листопада 1991 р. Українська Православна Церква проголосила свою автокефалію – повну адміністративну незалежність при збереженні повної єдності віровчення, богослужіння та церковного устрою з усіма Помісними Православними Церквами.

Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква. Історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року / Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К. : ТОВ “Майстерня книги”, 2007. – С. 6–10.

Запитання до документа:

1. Коли і де прийнято цитовану історико-канонічну декларацію?
2. Яка мета укладення і поширення декларації?

3. Чи відповідає, на Ваш погляд, основам православного віровчення пояснення загальних засад Церкви?

4. Яку відмінність між адміністративною та містичною єдністю церкви вбачають автори декларації? Що Ви вбачаєте за цим поясненням?

5. Які аргументи проти “націоналістичного” характеру своєї церкви наведено у декларації?

№ 12.9 (193)

XII Єпархіяльний Собор Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви 11 квітня 2003 р. схвалив Статут, який визначив статус церкви після смерті патріарха УАПЦ Димитрія. У ньому обґрунтовано історичну спадкоємність УАПЦ (оновленої) від УАПЦ, очолюваної патріархами Мстиславом і Димитрієм, стверджено канонічні засади церковного устрою. Статут уточнено і доповнено на позачерговому соборі Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (оновленої) 23 березня 2006 р.

Зі “Статуту Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (оновленої)”

23 березня 2006 р.

Преамбула

Харківсько-Полтавська єпархія Української Автокефальної Православної Церкви (оновлена) сформувалася на історичних сіверських та переяславських землях, що перетворилися після ординської навали на “Дике Поле” й були освоєні українськими переселенцями, належними до Київської митрополії Константинопольського Патріархату¹, в XVII ст. Підпорядкування українських громад в др. пол. XVII ст. Московському Патріархатові було на заваді канонічному упорядкуванню їхнього устрою до XX ст. Коли на заході канонічної території давньої Київської митрополії утворилася Автокефальна Православна Церква в Польщі, 13 листопада 1924 р. Константинопольською Церквою-Матір’ю їй було надано “Патріярший і Синодально-канонічний томос Вселенської Константинопольської Патріярхії, від 13 листопада 1924 року, про визнання Православної Церкви в Польщі Автокефальною”, а 9–10 лютого 1942 р. в Пінську під духовною опікою митрополита Варшавського Діонісія сформувався єпископат Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), створилися правні передумови до унормування церковного устрою також і на сході України.

27 липня 1942 р. на нараді, проведеній у Харкові митрополитом Харківським Феофілом, єпископом Переяславським Мстиславом, членами Харківського єпархіяльного управління та головою Полтавського єпархіяльного управління прот. Олексієм Потульницьким, було ухвалено: “Визнати, що парафії, підпорядковані Високопреосвященнішому Владиці Феофілу на терені Харківської, Полтавської, Сумської і Курської областей, становлять складову частину Української Православної Автокефальної Церкви на чолі з Адміністратором Архієпископом Полікарпом”. Тим самим було

визначено канонічну основу церковного устрою на сході України. Але умови німецької та большевицької окупації унеможливили вільний розвиток Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ. Після 1944 р. УАПЦ продовжила своє існування лише в діяспорі, поза межами України.

Легалізація в Україні Української Автокефальної Православної Церкви, її перехід під омофор Патріярха Мстислава протягом 1989–1990 рр., утворення на терені Полтавської, Харківської, Донецької, Луганської областей українських православних громад стали основою для відродження Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ як цілості. 5 квітня 1992 р. пройшов I єпархіяльний собор Харківсько-Полтавської єпархії, який визнав єпархію частиною єдиної УАПЦ, очолюваної Патріярхом Мстиславом. Після виходу з-під юрисдикції Патріярха Мстислава частини клиру й мирян, що утворили іншу церковну організацію, Харківсько-Полтавська єпархія зберегла вірність Патріярхові Мстиславу як предстоятелеві УАПЦ в діяспорі.

Смерть Патріярха Мстислава й вимушена перерва в стосунках з митрополичим управлінням УАПЦ в діяспорі спонукали Харківсько-Полтавську єпархію до формування спільно з іншими єпархіями УАПЦ в Україні власного управління, очоленого Патріярхом Дмитрієм. Але цей період завершився завдяки поїздки Патріярха Дмитрія в США 1998–1999 рр. та його домовленостям з єпископатом УАПЦ в діяспорі про відновлення церковної єдності. Після ухвали Архиєрейського собору УАПЦ в Україні 4 жовтня 1999 р., який звернувся до єпископату УАПЦ в діяспорі з проханням “відновити єдність Української Автокефальної Православної Церкви в Україні й діяспорі з одним предстоятелем і спільним Архиєрейським собором”, у Харківсько-Полтавській єпархії починається поминання імені Блаженнішого митрополита Константина поряд з іменем Патріярха Дмитрія. Зі смертю Патріярха Дмитрія 25 лютого 2000 р. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ прийняла до виконання його заповіт: “Єпархії Української Автокефальної Православної Церкви в Україні благословляю визнати над собою юрисдикцію Блаженнішого митрополита УАПЦ в діяспорі та УПЦ в США Костянтина і під канонічним проводом Його Блаженства та під управлінням Патріярхії здійснювати апостольське служіння в дусі заповіту нашого Великого Патріярха Мстислава, який ще 1990 р. проголосив об’єднання владик УАПЦ в Україні та в діяспорі у єдиний Архиєрейський Собор”.

Відмова інших єпархій УАПЦ в Україні від виконання заповіту Патріярха Дмитрія та рішень Помісних і Архиєрейських соборів 1990–1999 рр., вибір ними окремого предстоятеля, розрив з УАПЦ в діяспорі змусили Харківсько-Полтавську єпархію УАПЦ змінити характер стосунків із ними. Канонічна форма існування Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (оновленої) до подолання розколу й поєднання української православної спільноти в світі у єдину Помісну Православну Церкву київської традиції визначається актом 27 липня 1942 р. та ухвалами Єпархіяльних Соборів Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ 1992–2003 рр.

1.0. Загальні положення

1.1. Харківсько-Полтавська єпархія Української Автокефальної

Православної Церкви (оновлена) (далі – УАПЦ (о) є місцевою Церквою – частиною Єдиної Святої, Соборної і Апостольської Церкви, головою якої є Господь наш Ісус Христос.

1.2. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) незалежна в своєму устрої та управлінні. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) визнає свій особливий зв'язок зі Вселенською Константинопольською Церквою-Матір'ю, через яку Русь-Україна ввійшла до Соборної Апостольської Христової Церкви, та з Українською Автокефальною Православною Церквою в діаспорі, єдність з якою була проголошена актом 27 липня 1942 р.

1.3. Юрисдикція Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) поширюється на православних християн України і їхні громади, котрі добровільно входять до Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о).

1.4. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) здійснює своє служіння в світі на основі Святого Письма та Святого Передання, Правил Святих Апостолів, правил і постанов семи Вселенських Соборів, правил і постанов Анкирського, Неокесарійського, Гангрського, Антіохійського, Лаодикійського, Сардикійського, Карфагенського, Константинопольського Помісних соборів, правил Святих Отців, ухвал Соборів УАПЦ в діаспорі та Помісних соборів УАПЦ в Україні 1990, 1993 та 1997 рр., ухвал Єпархіяльних Соборів Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (1992–2005), ухвал Єпархіяльних Соборів Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о), цього Статуту.

1.5. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) визнає особливий духовний авторитет Вселенського Константинопольського Патріярха.

1.6. Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) здійснює своє служіння в світі на основі соборноправности.

1.7. Єпархіяльним органом церковної влади, управління й суду є Єпархіяльний Собор на чолі з правлячим архиєреєм; єпархіяльним органом церковної влади в єпархії між соборами є Єпархіяльна Рада на чолі з єпархіяльним архиєреєм.

1.8. Парафіяльним органом церковної влади й управління є парафіяльні збори на чолі з настоятелем; парафіяльним органом церковної влади на період між парафіяльними зборами є парафіяльна управа на чолі з настоятелем.

1.9. Право церковного суду мають:

– над єпископом – Єпархіяльний Собор;

– над священником – Єпархіяльний Собор на чолі з правлячим архиєреєм, Єпархіяльний суд;

– над церковнослужителем і мирянином – Єпархіяльний суд, парафіяльні збори, настоятель парафії.

1.10. Єпархіяльна консисторія, парафії, монастирі, духовні школи, братства, сестринства та інші установи Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) мають цивільну правоздатність, котра виникає в момент реєстрації їх статутів.

1.11. Статут Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) приймається на Єпархіяльному Соборі й набуває правосильности після його затвердження указом єпархіяльного архиєрея.

1.12. Зміни й доповнення до Статуту Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) приймаються на Єпархіяльному Соборі й набувають правосильности після затвердження Указом єпархіяльного архиєрея.

2.0. Обряд

2.1. Відправлення Святих Христових Таїнств, церковних і приватних богослужінь і молитов здійснюється згідно з практикою і традиціями православного візантійсько-українського обряду.

2.2. Роз'яснення й уточнення обрядових чинів здійснюється указом єпархіяльного архиєрея на підставі рекомендацій єпархіяльної літургійної комісії.

3.0. Офіційна та богослужбова мова

3.1. Мовою богослужінь і офіційною мовою діловодства Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о) є українська мова.

3.2. З благословення єпархіяльного архиєрея в окремих випадках допускаються до богослужбового вжитку грецька та церковнослов'янська мова українського ізводу, а також мови національних меншин, спільноти яких створюють свої парафіяльні громади в складі Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о).

*Статут Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ [Електронний ресурс]
// Веб-сайт: "Релігійно-інформаційна служба України". – Режим
доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/*

Примітки:

¹ Орфографію Статуту збережено.

Запитання до документа:

1. Як Статут характеризує канонічний устрій православної церкви на Сході України до 80-х рр. ХХ ст.?

2. Охарактеризуйте стосунки Харківсько-Полтавської єпархії з керівними органами УАПЦ та УПЦ в США протягом 90-х рр. ХХ ст.

3. Про що, на Ваш погляд, свідчить включення у преамбулу Статуту історичного екскурсу про минуле Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ (о)?

4. Порівняйте канонічний статус УАПЦ зі статусом Православної Автокефальної Албанської Церкви (док № 8.8(85)). Які висновки можете зробити з цього?

5. Яким чином у Статуті визначено ставлення членів УАПЦ (о) до Константинопольського патріарха?

6. Які органи церковної влади УАПЦ (о) діють на рівні єпархії та парафії? Про що свідчить такий устрій у порівнянні з іншими православними церквами?

7. Яким чином визначають характер церковного управління пункти 1.11 та 1.12 Статуту?

8. Про що свідчить пункт 2.0. Статуту?

9. Які мови допускаються в богослужбову практику УАПЦ (о)?

№ 12.10 (194)

Статут Української Православної Церкви було прийнято Собором УПЦ 25–27 листопада 1990 р. Після цього Статут тричі редагували та доповнювали: Собором єпископів УПЦ 27 травня 1992 р., Собором УПЦ 26 червня 1992 р. та Собором єпископів УПЦ 21 грудня 2007 р. Він є обов'язковим для виконання на загальноцерковному, єпархіальному та парафіяльному рівнях. На його основі реєструються статuti канонічних підрозділів Української Православної Церкви.

Зі “Статуту про управління Української Православної Церкви”

21 грудня 2007 р.

РОЗДІЛ І ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Пункт 1. Українська Православна Церква є самостійною і незалежною у своєму управлінні та устрої.

Пункт 2. Найвищими органами церковної влади та управління Української Православної Церкви є Собор Української Православної Церкви, Собор єпископів Української Православної Церкви та Священний Синод Української Православної Церкви на чолі з Митрополитом Київським і всієї України.

Пункт 3. Українська Православна Церква з'єднана з Помісними Православними Церквами через Руську Православну Церкву.

Пункт 4. Українська Православна Церква здійснює свою спасительну діяльність на основі Святого Письма та Святого Передання, неухильно дотримується догматів православної віри та священних канонів і у своєму управлінні керується постановами Архієрейського Собору Руської Православної Церкви від 25-27 жовтня 1990 року та даним Статутом при повазі до державних законів і дотриманні їх.

Пункт 5. Українська Православна Церква об'єднує єпархії, синодальні установи, благочиння, парафії, монастирі, духовні навчальні заклади, братства, сестринства та місії і є самокерованою частиною Руської Православної Церкви.

Пункт 6. Установи Української Православної Церкви: Київська Митрополія Української Православної Церкви, синодальні установи, управління єпархій, парафії, монастирі, духовні навчальні заклади, місії, братства і сестринства — мають цивільну правоздатність і є юридичними особами з моменту реєстрації їхніх статутів в органах державної влади.

Пункт 7. Діяльність Української Православної Церкви включає в себе:

а) звершення богослужінь, здійснення таїнств, обрядів, хресних ходів та церемоній;

б) місіонерську діяльність;

в) подвижницьку діяльність (монастирі, скити та ін.);

г) поширення своїх переконань у суспільстві безпосередньо або через засоби масової інформації (газети, журнали, релігійну літературу, теле- і радіопроеграми та інші форми поширення масової інформації, у тому числі й власні);

д) справи милосердя та добродійності;

е) релігійну освіту та виховання;

є) паломництво;

ж) будівництво нових храмів, інших споруд (церковно-адміністративні споруди, будівлі духовних навчальних закладів, монастирські житлові та господарські приміщення, споруди церковних закладів, підприємств тощо), турбота про реставрацію старих храмів, нагляд за станом архітектурних пам'яток та церковних старожитностей;

з) іншу діяльність, яка відповідає правилам і традиціям Української Православної Церкви.

РОЗДІЛ II

СОБОР УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Пункт 1. В Українській Православній Церкві вища влада належить Собору Української Православної Церкви (далі – Собор), який діє в межах, що визначаються канонами та даним Статутом.

Пункт 2. Собор скликається Предстоятелем Української Православної Церкви в міру потреби у складі архієреїв, кліриків, чернецтва і мирян.

Пункт 3. Головою Собору є Митрополит Київський і всієї України.

Пункт 4. Процедура обрання делегатів на Собор визначається Священним Синодом Української Православної Церкви.

Пункт 5. Собор ухвалює порядок денний, програму, регламент; обирає Президію (з числа архієреїв), Секретаріат та інші робочі органи.

Пункт 6. До обов'язків Собору належить:

а) збереження чистоти і неушкодженості православного віровчення і норм християнської моралі;

б) збереження канонічної єдності Української Православної Церкви, а також її канонічної єдності з Руською Православною Церквою та з усіма Помісними Православними Церквами;

в) нагляд за втіленням у життя рішень Помісних Соборів Руської Православної Церкви, Соборів Української Православної Церкви та ухвалених ними статутів;

г) вирішення принципів богословських, канонічних, богослужбових та пастирських питань, які стосуються життя Української Православної Церкви.

Пункт 7. Собор ухвалює Статут про управління Української Православної Церкви, а також вносить до нього доповнення та зміни.

Пункт 8. Собор утворює Київську Митрополію Української Православної Церкви та ухвалює Статут Київської Митрополії Української Православної Церкви, а також вносить до нього доповнення та зміни.

Пункт 9. Постанови Собору набувають чинності після їх ухвалення.

Статут УПЦ. Українська Православна Церква. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт “Українська Православна Церква” – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/page/statut-upts>

Запитання до документа:

1. Чи йдеться у Статуті про автокефальний статус УПЦ? Доведіть свою думку.

2. Які основи віровчення своєї церкви декларує Статут?
3. Які релігійні установи входять до складу УПЦ?
4. Які форми діяльності УПЦ передбачені її Статутом? Про що свідчить цей перелік?
5. Чи порушено у розділах I та II Статуту мовне питання? Порівняйте з текстом розділів I, II Статуту УПЦ КП (док. № 12.18 (202)) та зробіть висновки.
6. Яке місце в церковному житті УПЦ відведено Помісному Собору?
7. Яким є склад Помісного Собору УПЦ?
8. Якою є періодичність скликання Помісних Соборів УПЦ? Порівняйте з періодичністю скликання Соборів УПЦ КП (док. № 12.18 (202)).
9. Порівняйте склад Помісного Собору УПЦ і УПЦ КП (док. № 12.18 (202)).
10. Порівняйте повноваження Помісних Соборів УПЦ та УАПЦ (о), УПЦ КП (док. №№ № 12.9 (193), 12.18 (202)). Які висновки можна зробити в результаті порівняння?

№ 12.11 (195)

Публікований документ є заявою Ради Євангельських Протестантських Церков України. Він свідчить про спроби політичних сил українського суспільства використати авторитет церковних організацій. Заява містила заклик до релігійних діячів, політиків та журналістів утримуватись від втягування церкви у політичну боротьбу, об'єктивно інформувати суспільство про діяльність церков.

Заява Ради Євангельських Протестантських Церков України відносно неприпустимості втягування Церков у політичну діяльність

20 квітня 2010 р.

Зважаючи на те, що в останні місяці у засобах масової інформації (ЗМІ) все частіше поширюються суперечливі повідомлення, в яких стверджується про активну роль євангельських протестантських церков України у політичній діяльності, зокрема у президентській кампанії 2010 року, та висловлюючи занепокоєння у зв'язку з намаганнями окремих політиків використати авторитет РЄПЦУ та євангельських протестантських Церков у своїх політичних цілях, Рада Євангельських Протестантських Церков України (РЄПЦУ), яка згідно статистичних даних у сукупності представляє біля 75% усієї протестантської спільноти України, **вважає своїм обов'язком чітко заявити свою позицію** щодо ролі Церкви у суспільстві та по відношенню до політики.

Переконані, що є неприпустимою практика, коли під час релігійних богослужінь, зустрічей з місцевими релігійними діячами та у повідомленнях для ЗМІ політики чи інші сторонні особи заявляють про те, що вони виступають від імені Ради Євангельських Протестантських Церков України, як міжцерковної інституції, або абстрактно заявляють про підтримку своїх політичних проектів з боку найбільших євангельських протестантських об'єднань, чим по суті вводять в оману віруючих та усе суспільство.

Наше занепокоєння викликають спроби ініціаторів окремих політичних

проектів під гаслами налагодження державно-церковного діалогу використати віруючих та релігійні організації для досягнення власних політичних цілей, спотворюючи сутність християнського служіння та покликання Церкви. Разом з цим заявляємо про те, що ні в форматі РЄПЦУ, ні окремо ми не уповноважували на представництво та не надавали підтримки жодній особі, політику чи політичному руху.

Ми вважаємо, що Церква, як духовна інституція громадянського суспільства, покликана бути совістю нації та відстоювати високі моральні стандарти, не вдаючись при цьому до політичної діяльності, яка заборонена законодавством України. Церковні богослужіння та пастирські кафедри не повинні бути місцем агітації, а мають слугувати задоволенню духовних потреб віруючих різних політичних поглядів.

Враховуючи вищевикладене, **ми, керівники євангельських протестантських церков України, закликаємо:**

Релігійних діячів:

– Зосередити усі зусилля на духовному та соціальному служінні, до якого покликана кожна церковна громада;

– Пильнувати про те, щоб релігійна громада не перетворювалась на осередок політичної чи партійної діяльності, що є порушенням чинного законодавства України;

– Усвідомлювати свою відповідальність перед Богом за сумлінне виконання душпастирського служіння;

Політиків:

– Утримуватись від спокус використовувати високу суспільну довіру до Церкви у політичних цілях;

– Не залучати Церкви та релігійні організації до політичної діяльності та не використовувати їх, як осередок партійної роботи, пам'ятаючи про конституційний принцип відділення Церкви від держави;

Журналістів:

– Виконувати свої професійні обов'язки, керуючись принципами правдивості та неупередженості, подаючи виключно перевірену та точну інформацію про діяльність євангельських протестантських церков України.

Віriamo, що і надалі діяльність усіх євангельських протестантських церков буде спрямована на духовне відродження України.

Заяву підписали:

Михайло Паночко – Старший єпископ Церкви християн віри євангельської України

В'ячеслав Нестерук – Голова Всеукраїнського Союзу Церков євангельських християн-баптистів

Василь Райчинець – Старший єпископ Союзу вільних церков християн євангельської віри України

Володимир Крупський – Президент Української Уніонної конференції Церкви адвентистів сьомого дня

Леонід Падун – Старший єпископ Української Християнської Євангельської Церкви

Петро Балацький – Виконавчий секретар Братства незалежних церков і місій євангельських християн – баптистів

Василь Давидюк – Член Ради Асоціації місіонерських церков євангельських християн України

В'ячеслав Горпинчук – Єпископ Української Лютеранської Церкви

Заява одноголосно ухвалена на засіданні РЄПЦУ від 20.04.2010 року у м. Києві

Заява Ради Євангельських Протестантських Церков України відносно неприпустимості втягування Церков у політичну діяльність [Електронний ресурс] // Веб-сайт “Інститут релігійної свободи”. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=639%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk

Запитання до документа:

1. Коли і у зв'язку з чим з'явилася Заява Ради Євангельських Протестантських Церков України?

2. Хто підписав заяву? Порівняйте зі складом підписантів Декларації Ради Євангельських Протестантських Церков України (док. № 12.6 (190)). Які висновки можна зробити з цього порівняння?

3. Які факти свідчать про спроби політичних сил суспільства використати авторитет церковних організацій у своїх цілях?

4. До яких суспільних сил було звернено заклик Ради?

5. Чи можна вважати, що позиція Ради відображала думку більшості протестантських церков України?

6. Які саме ініціативи Рада адресувала релігійним діячам?

7. Яку місію ініціатори заяви поклали на журналістів і ЗМІ?

№ 12.12 (196)

Документ свідчить про прагнення Української автокефальної православної церкви донести до Вселенського патріарха та предстоятелів східних патріархатів необхідність розв'язання проблеми канонічного статусу української церкви. У зверненні архієреїв УАПЦ великі надії поклалися на скликання Синоду у Константинополі, адже він міг би накреслити механізми відновлення євхаристійної єдності та визнання автокефалії УАПЦ.

Звернення Архієрейського Собору Української Автокефальної Православної Церкви до Вселенського патріарха Варфоломія та предстоятелів давніх східних патріархатів

30 травня 2011 р.

Ваша Всесвятосте! Від імені мільйонів православних вірних нашої країни, що прагнуть до остаточного створення в Україні єдиної Помісної Церкви висловлюємо підтримку діям Вашої Всесвятості, що скеровані на подолання кризи в православному світі та відновленню традиційних канонічних механізмів його соборності.

Багато проблем сучасного православ'я пов'язані з ідеологією

етнофілетизму та етатизму, які спотворюють сьогодні церковну свідомість деяких нових Помісних Церков. Неповага до церковної традиції, проникнення до Церкви секулярної ідеології, боротьба за владу та політичний вплив – ці та інші чинники не лише затьмарюють сьогодні християнський ідеал в житті окремих Помісних Церков, але і створюють передумови до масштабного розділення у православному світі.

Втім, у третьому тисячолітті вселенське Православ'я як ніколи потребує єдності, що плекається через братню співпрацю ієрархів різних юрисдикцій. Саме тому, ми, ієрархи Української Автокефальної Православної Церкви, підносимо сьогодні молитви за успішне здійснення нової канонічної ініціативи Вселенського Патріархату – скликання 1-го вересня цього року спеціального Синоду Предстоятелів Давніх Патріархатів у Константинополі для обговорення положення православних християн у зоні чисельних близькосхідних конфліктів та інших проблем загальноправославного характеру.

Чотири першородних Східних Патріархати – це не лише перші за честю Православні Церкви, на які покладено почесне зобов'язання збереження церковної традиції, але й живе осереддя сучасного церковного життя. Як і тисячоліття тому, на Давніх Патріархатах Сходу лежить тягар відповідальності за еклезіологічну ідентичність православних, їх богословську и церковну вселенськість, а також за органічну взаємодію з новими помісними православними Церквами.

Православна Церква не може існувати так, нібито в ній не існує особливого канонічного положення та авторитету Вселенського Патріарха та глав давніх Східних Патріархатів Олександрії, Антіохії та Єрусалиму. Особливої шани вимагає також глава давньої Кипрської Церкви, автокефальний статус якої затверджено авторитетом Вселенських Соборів. Ідея реструктуризації главенства та першості честі, яка використовується сьогодні у протистоянні з Константинополем ієрархами деяких нових Помісних Церков – не лише деструктивна. Вона пов'язана з еклезіологічно хибним розумінням Вселенської Православної Церкви як федерації національних Церков та врешті решт веде до відходу від одного з найдорогоцінніших догматів Православ'я – вчення про Церкву.

Саме тому, ми, архієреї Української Автокефальної Православної Церкви, молимося сьогодні за успішне здійснення нової канонічної ініціативи Вселенського Патріархата, сподіваючись, що вона слугуватиме не лише згуртуванню, але й оздоровленню вселенського Православ'я. Проблеми церковного розділення, що існують сьогодні у Православ'ї, і, зокрема, в Православній Церкві на Україні – не можуть бути уліковані механічно, наприклад, за рахунок адміністративно-політичного тиску. Церковні розділення в Україні засвідчили, що шлях до об'єднання лежить через нове богословське осмислення меж та змісту понять “автокефалія” та “Помісна Церква”, створення нових канонічних механізмів соборності, відновлення традиційних структур спілкування та єдності.

Звертаючись сьогодні до Вашої Святості, ми просимо Вас в інтересах розділеного українського православ'я та православного світу в цілому

продовжити свої труди з консолідації та духовного оновлення Православної Церкви. Зокрема, розглянути на нинішньому або наступному Синодах Давніх Патріархатів трагічну ситуацію, що склалася в нашій країні, де біля п'яти з половиною тисяч православних громад опинилися у вимушеній ізоляції від вселенського православ'я через проблему канонічного статусу Української Церкви.

Як засвідчив досвід, братній Московський Патріархат впродовж 20 років не зміг запропонувати автокефальному руху в Україні таку модель виходу з кризи, яка би була прийнятна для єпископата, кліра та вірних, що обстоюють ідею помісного статусу Української Церкви. Натомість нам пропонується юрисдикційне та національне “самовбивство” – розчинення у Російській Православній Церкві та “російському світі”, який вона активно пропагує останнім часом.

Тому Архієрейський Собор Української Автокефальної Православної Церкви повністю підтримує ідею, що була висловлена Блаженнішим Патріархом Єрусалимським Феофілом III під час його нещодавнього візиту до Києва – українська церковна проблема має вирішуватися на всеправославному рівні, зокрема, на різних нарадах та соборах всеправославного масштабу, збирати які має привілей Вселенський Патріарх (з інтерв'ю виданню “Коммерсант Україна” № 49 від 29.03.2011).

Православні християни України стомилися від церковного розколу та прагнуть до церковної єдності. Втім, на наше глибоке переконання, ми не спроможні досягнути цієї єдності ізольовано – без святих молитов та братньої помочі ієрархів Вселенського Патріархату та Давніх Патріархатів Сходу. Вітаючи майбутній спеціальний Синод у Константинополі, єпископат Української Автокефальної Православної Церкви просить Вас розглянути на цьому або наступних всеправославних зібраннях проблему розділення Православної Церкви в Україні та соборно окреслити модель та конкретні канонічні механізми відновлення євхаристійної єдності.

Користуючись нагодою, Українська Автокефальна Православна Церква ще раз засвідчує свою пошану до Вашої Святої Церкви та просить святих молитов Вашої Святості про спасіння боголюбивого народу України.

МЕФОДІЙ, Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Автокефальної Православної Церкви

АНДРІЙ, Митрополит Галицький, Керуючий Івано-Франківською Єпархією

ІОАН, Архієпископ Уманський, вікарій Київської Єпархії

МАКАРІЙ, Архієпископ Львівський, керуючий Рівненською, Волинською та Таврійською Єпархіями

ІЛАРІОН, Єпископ Черкаський і Кіровоградський

ВОЛОДИМИР, Єпископ Житомирський і Поліський

АФАНАСІЙ, Єпископ Харківський і Полтавський

ГЕРМАН, Єпископ Чернівецький і Хотинський

ІОАН, Єпископ Львівський і Самбірський

ВОЛОДИМИР, Єпископ Вишгородський і Подільський, вікарій Київської

Єпархії

МСТИСЛАВ, Єпископ Тернопільський і Червоногородський, вікарій Тернопільської Єпархії

АДРІАН, Єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський

Звернення Архієрейського Собору Української Автокефальної Православної Церкви до Вселенського патріарха Вварфоломія та предстоятелів давніх східних патріархатів [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Релігійно-інформаційна служба України" – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/42585/

Запитання до документа:

1. Чому, на Вашу думку, представники УАПЦ звернулися саме до Вселенського патріарха?

2. Які чинники суспільного і релігійного життя, на думку авторів звернення, створюють передумови розколів у православному світі? Наскільки обґрунтованою є ця думка, на Ваш погляд?

3. У чому полягав зміст клопотання учасників Архієрейського Собору УАПЦ?

4. Яку канонічну ініціативу Вселенського патріарха підтримали автори звернення?

5. На які проблеми у Вселенському православ'ї вказує Архієрейський Собор?

6. Які шляхи розв'язання проблеми розколу православних церков накреслено в документі?

7. Як Ви вважаєте, чому автори документа особливо зауважили, що "Православна Церква не може існувати так, нібито в ній не існує особливого канонічного положення та авторитету Вселенського Патріарха та глав давніх Східних Патріархатів"?

№ 12.13 (197)

Розкол українського православ'я викликає занепокоєння у суспільстві та церковному середовищі. Кожна з православних церков вкладає своє розуміння у способи його подолання та докладає відповідних зусиль у цьому напрямку. Ці зусилля активізувалися у 2011 рр. про що свідчить наведений нижче документ.

Підсумковий документ спільного засідання комісії для ведення діалогу між Українською Православною Церквою Київського Патріархату та Українською Автокефальною Православною Церквою щодо об'єднання
27 жовтня 2011 р.¹

Ми, члени комісії для ведення діалогу між Українською Православною Церквою Київського Патріархату та Українською Автокефальною Православною Церквою щодо об'єднання, сформованих Священним Синодом УПЦ КП і Архієрейським Собором УАПЦ, з благословення Предстоятеля УПЦ КП Святійшого Патріарха Філарета і Предстоятеля УАПЦ Блаженнішого Митрополита Мефодія за взаємною домовленістю зустрілися 27 жовтня 2011 р. в м. Києві у Михайлівському Золотоверхому монастирі на спільне засідання.

У підсумку обговорення комісії прийшли до наступних міркувань і пропозицій для досягнення об'єднання і утворення єдиної Помісної Православної Української Церкви:

1. УПЦ КП та УАПЦ закликають представників УПЦ (Московського Патріархату) відновити діалог щодо подолання церковного розділення та утворення єдиної Помісної Православної Української Церкви на засадах автокефалії. Разом з тим якщо представники УПЦ (МП) з якихось причин не можуть зараз взяти участь у діалозі, це не є перешкодою для об'єднання УПЦ КП і УАПЦ.

2. УПЦ КП і УАПЦ мають надію на те, що Константинопольська Мати-Церква і Його Всесвятість Вселенський Патріарх Варфоломій, бачачи досягнення Українськими Церквами добрих плодів на шляху об'єднання, здійснять рішучі кроки до унормування положення Православної Української Церкви у Вселенському Православ'ї та визнання її автокефалії. УПЦ КП і УАПЦ констатують, що початки об'єднавчого процесу були покладені з благословення Його Всесвятості Вселенського Патріарха Варфоломія та в його присутності підписанням “Симфонітікону”.

3. УПЦ КП та УАПЦ, на основі досягнутих раніше домовленостей, взаємно визнають благодатність звершуваних в них Таїнств. Для досягнення церковної єдності духовенство і єпископат взаємно визнаються у сущому священному сані.

4. На підставі попереднього та враховуючи раніше досягнуті домовленості визнати можливим євхаристійне співслужіння і на рівні духовенства, і на рівні архієреїв – за взаємною згодою співслужачих.

5. Залишити в минулому взаємні образи та простити одне одному за заповіддю Господньою колишні провини. Запропонувати Священному Синоду УПЦ КП та Архієрейському Собору УАПЦ визнати недійсними або такими, що втратили силу будь-які попередні рішення, заборони чи відлучення від церковного спілкування щодо ієрархів, духовенства і мирян двох Церков – як ті, що сталися між УПЦ КП і УАПЦ, так і накладені іншими Церквами.

6. Визнати і офіційно закріпити у церковних документах, що відродження УАПЦ в Україні у 1989 р. та обрання Всеукраїнським православним церковним собором у 1990 р. блаженної пам'яті Мстислава (Скрипника) першим Патріархом Київським і всієї України є одним з наріжних каменів і основою для розбудови єдиної Помісної Православної Української Церкви на засадах автокефалії. Сприяти узгодженню поглядів на події церковної історії в Україні, особливо тих, які стосуються відродження і утвердження автокефалії Української Церкви.

* * *

ПОЧАТКОВИЙ ВАРІАНТ: 7.3 огляду на історичну традицію та враховуючи виникнення складностей у разі переоформлення різних документів, визнати можливим зберегти для бажаючих церковних юридичних осіб в статутах офіційну назву “Українська Автокефальна Православна Церква”. З цих же мотивів для об'єднаної Церкви в цілому зберігається назва “Українська Православна Церква Київський Патріархат”. Назва “Українська Автокефальна

Православна Церква” може бути закріплена у церковному статуті, як друга офіційна назва Церкви.

УЗГОДЖЕНИЙ ВАРІАНТ: 7.3 огляду на історичну традицію та враховуючи виникнення складностей у разі переоформлення різних документів, визнати можливим зберегти для бажаючих церковних юридичних осіб в статутах офіційну назву “Українська Автокефальна Православна Церква”. З цих же мотивів для об’єднаної Церкви в цілому зберігається назва “Українська Православна Церква Київський Патріархат”. Назва “Українська Автокефальна Православна Церква” може бути закріплена у церковному статуті, як друга офіційна назва Церкви. Митрополит Макарій запропонував для об’єднаної Церкви назву “Українська Автокефальна Православна Церква Київський Патріархат”.

* * *

8. Довершити об’єднання УПЦ КП і УАПЦ в єдину Церкву на спільному Всеукраїнському православному церковному соборі, який провести до кінця 2011 р. Для обговорення порядку проведення Собору запропонувати УПЦ КП і УАПЦ утворити спільну Передсоборову комісію. Запропонувати визначити пропорційну норму представництва на Соборі для кожної єпархії у відповідності до кількості діючих в ній парафій.

* * *

ПОЧАТКОВИЙ ВАРІАНТ: 9. Святійший Патріарх Філарет є Предстоятелем об’єднаної Церкви. Від УАПЦ включити до числа постійних членів Священного Синоду об’єднаної Церкви Блаженнішого Митрополита Мефодія та високопреосвященного Митрополита Макарія.

УЗГОДЖЕНИЙ ВАРІАНТ: 9. Просити Предстоятелів УПЦ КП та УАПЦ погодити спільне бачення щодо керівництва об’єднаною Церквою.

* * *

ПОЧАТКОВИЙ ВАРІАНТ: 10. Визначити, що у об’єднаній Церкві архієреї зберігають керівництво тими єпархіями та пов’язані з ними титули, які вони мають на час проведення Собору. За згодою архієрея може відбутися зміна його титулу. Благочинні (декани) та настоятелі парафій також зберігають свої посади та належать до тих єпархій, в яких вони служать на момент проведення Собору.

УЗГОДЖЕНИЙ ВАРІАНТ: 10. Визначити, що у об’єднаній Церкві архієреї зберігають керівництво тими єпархіями, які вони мають на час проведення Собору. Благочинні (декани) та настоятелі парафій також зберігають свої посади та належать до тих єпархій, в яких вони служать на момент проведення Собору.

* * *

Цей Підсумковий документ складений у двох однакових примірниках, які підписано членами двох комісій. Після його затвердження Предстоятелями УПЦ КП і УАПЦ викладені в цьому документі принципи виносяться на розгляд у обох Церквах, після чого повинно відбутися наступне спільне засідання комісій.

Документ підписали:

– з боку Київського Патріархату:
митрополит Львівський і Сокальський Димитрій,
єпископ Переяслав-Хмельницький і Бориспільський Епіфаній,
єпископ Богуславський Євстратій;
– з боку УАПЦ:
митрополит Галицький Андрій,
митрополит Львівський Макарій,
єпископ Житомирський і Поліський Володимир,
єпископ Львівський і Самбірський Іоан,
єпископ Вишгородський і Подільський Володимир

Підсумковий документ спільного засідання комісії для ведення діалогу між Українською Православною Церквою Київського Патріархату та Українською Автокефальною Православною Церквою щодо об'єднання [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Українська Православна Церква Київський Патріархат" – Режим доступу – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/ru/documents/13-documents/2038-pidsumkovuj-document.html>

Примітки:

¹ Датовано за датою, вказаною в документі.

Запитання до документа:

1. Представники яких церков виявили готовність до діалогу з приводу об'єднання? Про що це свідчить, на Ваш погляд?
2. Наскільки принциповими, на Вашу думку, були питання унормовані комісіями?
3. Які питання виявилися найбільш суперечливими у роботі комісій церков?
4. Наскільки суперечливим у міжцерковному діалозі виступає питання щодо керівництва об'єднаною Церквою?
5. Яку роль в об'єднавчому процесі комісії церков відвели Вселенському патріархату?
6. Про що, на Вашу думку, свідчить текст п. 6 підсумкового документа?

№ 12.14 (198)

Документ свідчить про прагнення церковних організацій підтримувати діалог і співпрацю на шляху до розв'язання актуальних проблем у сфері державно-конфесійних відносин. Документ містить визначення цих проблем, акцентує на сучасних соціальних викликах українському суспільству, підкреслює готовність церкви сприяти утвердженню суспільної моралі та нормалізації державно-церковних відносин.

**Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков
до Президента України Віктора Януковича з приводу розв'язання
актуальних проблем у сфері державно-конфесійних відносин**

21 березня 2012 р.

Президенту України
Януковичу В.Ф.

від членів Всеукраїнської Ради Церков
і релігійних організацій

Шановний Вікторе Федоровичу!

Від імені Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) засвідчуємо Вам нашу повагу та бажання продовжити традицію діалогу і співпраці Всеукраїнської Ради Церков з Главою Української держави.

Державно-конфесійні відносини є важливою складовою державотворчого процесу та розвитку громадянського суспільства. ВРЦіРО протягом часу своєї діяльності стала провідною інституцією в сфері міжконфесійного, суспільно-релігійного та державно-церковного діалогу в Україні.

У сфері державно-конфесійних відносин залишається чимало актуальних питань (див. Додаток), що потребують виваженого підходу до їх розв'язання. Вважаємо, що для кращого опрацювання зазначених питань та стратегічного планування розвитку державно-конфесійних відносин доцільним буде створити постійний механізм взаємодії між Адміністрацією Президента України та Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, зокрема у форматі постійно діючого консультативно-дорадчого органу.

Церкви та релігійні організації також звертають Вашу увагу на сучасні соціальні виклики, що стосуються зростання “прірви” між багатими та бідними в українському суспільстві, проблем захисту дітей і знедолених, масовим зростанням цін на споживчі товари та комунальні послуги тощо. Вважаємо, що керівництво держави має врахувати цю складну ситуацію під час проведення пенсійної, житлової та інших реформ. Переконані, що ефективна соціально-економічна політика, заснована на принципах справедливості та поваги до людського життя, є запорукою збереження громадянського миру та утвердження незалежності нашої держави.

Сподіваємось, шановний пане Президенте України, що Ваша зустріч з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій сприятиме подальшому розвитку державно-конфесійних відносин на партнерських засадах та утвердженню духовно-моральних цінностей в Українському суспільстві.

Додаток на 3 арк.

З глибокою повагою,

члени Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій.

Підписано главами та повноважними представниками Церков і релігійних організацій, які були присутні на зустрічі з Президентом України від 21.03.2012 р.

*Додаток № 1
до листа від 21.03.2012 р.*

ПЕРЕЛІК

актуальних державно-конфесійних відносин в Україні

I. У сфері захисту та утвердження суспільної моралі необхідно:

1. Зберегти Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі, зокрема шляхом внесення відповідних змін до підпункту 7 пункту 7 Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 “Про

оптимізацію центральних органів виконавчої влади” та недопущення скасування Закону України “Про захист суспільної моралі”.

2. Вжити заходів до покращення національного законодавства про захист суспільної моралі.

3. Посилити захист та утвердження моральних цінностей на міжнародному рівні, зокрема через активізацію співпраці Міністерства закордонних справ України з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій.

4. Виділити ефірний час на всеукраїнських та регіональних державних і комунальних теле- та радіоканалах для проведення духовно-просвітницьких і морально-виховних програм за участю представників Церков і релігійних організацій України.

II. У сфері державно-конфесійних відносин необхідно:

1. Активізувати діяльність Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України та регіональних рад Церков і релігійних організацій при обласних державних адміністраціях.

2. Сприяти подальшому розвитку співпраці між державою та конфесіями в гуманітарній сфері через механізм діяльності спеціальних громадських рад при центральних органах виконавчої влади з питань співпраці з Церквами і релігійними організаціями (зокрема, при Міністерстві охорони здоров'я, Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту, Міністерстві закордонних справ, Міністерстві культури, Міністерстві соціальної політики, Міністерстві юстиції).

3. У сфері вдосконалення законодавства про свободу совісті та релігійні організації:

за погодженням з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій ухвалити Концепцію державно-конфесійних відносин в Україні, розроблену Центром Разумкова спільно з представниками конфесій та парламентарями;

розробити та внести “точкові” зміни, погоджені з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, до галузевого законодавства, яке регламентує діяльність релігійних організацій в окремих сферах суспільного життя, та у нинішніх умовах не вносити змін до чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

4. Комплексно підійти до вирішення питання про повернення Церквам і релігійним організаціям майна, експропрійованого тоталітарним режимом минулого, відповідно до зобов'язань України перед Радою Європи (колишніх культових та допоміжних будівель, предметів релігійного вжитку, іншого майна), у тому числі через ухвалення відповідних законодавчих актів, зокрема про запровадження мораторію на приватизацію колишнього церковного майна та про повернення церковного майна релігійним організаціям.

5. Звільнити релігійні організації від сплати збору за резервування земельної ділянки, яка виділяється для будівництва культової чи обслуговуючої її споруди.

6. Ухвалити комплекс змін до чинного законодавства України про освіту: визначити релігійні організації суб'єктами права заснування навчальних закладів державного стандарту освіти (зокрема, підтримати законопроект №9580 від 13.12.2011 р.);

вирівняти в соціальних правах студентів та викладачів духовних навчальних закладів зі студентами та викладачами державних і приватних навчальних закладів;

комплексно вирішити питання щодо можливості акредитації духовних навчальних закладів;

запровадити розрізнення приватних навчальних закладів за типами – прибуткові та неприбуткові;

впровадити принцип “гроші за учнем”, зокрема з метою належного фінансування освіти, що здобувається у приватних навчальних закладах.

7. Зберегти особливості набуття та припинення статусу юридичної особи для релігійних організацій відповідно до чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” і законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб.

8. Прирівняти тарифи на природний газ, електроенергію, гаряче та холодне водопостачання для релігійних організацій до найнижчого рівня диференційованих цін, які затверджені для населення, та без застосування обмежень по обсягу споживання цих послуг.

9. Поліпшити процедуру надання зареєстрованим релігійним організаціями неприбуткового статусу, зокрема шляхом автоматичного внесення їх податковими органами до Реєстру неприбуткових установ та організацій, а також визначення чітких підстав для ухвалення рішення про вилучення релігійної організації з цього Реєстру.

10. Утворити при Державній податковій службі України консультативно-дорадчий орган по співпраці з Церквами і релігійними організаціями задля підготовки пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики, пов’язаної з оподаткуванням віруючих та діяльністю релігійних організацій.

11. Запровадити інститут військового капеланства (душпастирства) в Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/zvernennya/168-zvernennya-chleni-vseukrayinskoyi-rady-cerkov-do-prezydenta-ukrayiny-viktora-yanukovycha>

Запитання до документа:

1. Які рядки звернення свідчать про активну позицію Всеукраїнської ради церков у налагодженні і підтримці діалогу з главою держави?

2. Які питання державно-церковних відносин Всеукраїнська рада церков вважає актуальними?

3. Який механізм взаємодії між Адміністрацією Президента України та Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій запропоновано у зверненні?

4. На які соціальні виклики звертає увагу Президента Всеукраїнська рада церков? Про що, на Вашу думку, свідчить їх перелік?

5. Назвіть проблеми, визначені авторами звернення як пріоритетні у сфері захисту та утвердження суспільної моралі.

6. Які кроки для поліпшення державно-конфесійних відносин пропонують автори звернення?

7. Які проблеми існують у сфері духовної освіти і які способи подолання цих проблем пропонуються у зверненні?

8. Чи можна вважати вирішення питання власності майна релігійних організацій, експропрійованого тоталітарним режимом минулого?

9. Яку позицію займала Всеукраїнська рада церков щодо вдосконалення законодавства про свободу совісті та релігійні організації?

10. Яку пропозицію щодо інституту військового капеланства містило звернення?

№ 12.15 (199)

Текст публікованого джерела характеризує позицію глав церков і релігійних організацій України щодо мовного питання. У ньому підкреслюється принциповість цієї позиції та ігнорування її державною владою. Міститься заклик до Президента України ініціювати загальнонаціональний суспільний і фаховий діалог навколо політично гострої мовної проблематики.

Відкритий лист глав церков і релігійних організацій України до Президента України Віктора Януковича щодо мовного питання

4 липня 2012 р.

Президенту України
Януковичу В. Ф.

Вельмишановний Вікторе Федоровичу!

Ми, керівники Церков і релігійних організацій України, не можемо залишитися осторонь у той час, коли стрімко зростає протистояння у суспільстві навколо мови.

Ще у 2006 році ми висловлювали свою принципову позицію: мовні питання, як основоположні для суспільства і державності, не повинні ставати предметом політичних спекуляцій. Незмінність своєї позиції ми підтвердили і нещодавно, коли політизація мовного питання знову різко загострилася.

Адже мова згуртовує людей в націю, створює єдиний суспільний і гуманітарний простір. Вона за своєю природою сприяє взаємному порозумінню, бо покликана єднати людей, а не бути джерелом ворожнечі.

З жалем вимушені відзначити – до нашого голосу не прислухалися. 3 липня 2012 року суперечливий мовний законопроект було оголошено прийнятим Верховною Радою України. І ми знову стали свідками того, як поглиблення мовного розділення, посилене політичним протистоянням, далі поглиблює суспільний розкол і розхитує основи української державності.

Глибоко помиляються ті, хто вважають цю подію перемогою. Це – Піррова перемога. Це – “перемога” над громадянським порозумінням і основоположними принципами парламентаризму, які за визначенням покликаний відображати суспільний компроміс.

Всім очевидно, що мовна тематика різко поляризує українське суспільство, тому будь які принципові зміни у цій сфері повинні бути точними і виваженими – як дії лікаря, основним правилом якого є “Не нашкодь!”

У таких умовах наймудріше – підтримувати розумну рівновагу між державним статусом української мови і забезпеченням мовних прав національних меншин. Відсутність такої рівноваги, а особливо відверте й принципове небажання її досягати, веде лише до ескалації суспільного протистояння, ділить громадськість на ворогуючі табори, ослаблює державу.

Мир у суспільстві та між людьми – духовна цінність, яка шанується всіма релігійними традиціями. Саме тому ми щодня молимося про мир в Україні та робимо посильний громадянський внесок у його розбудову, в тому числі міжконфесійною співпрацею.

Саме тому ми відчуваємо обов’язок сказати: те, що зараз відбувається – це шлях у прірву, шлях до громадянського конфлікту і розвалу держави. Бачачи це, ми закликаємо всі сторони протистояння: “Зупиніться!”

Вельмишановний Вікторе Федоровичу!

Ви – Глава держави і Президент для всієї України. Тому в цей відповідальний, навіть історичний, момент на Вас лягає обов’язок дати поштовх до розв’язання цього конфлікту.

Ми наполегливо закликаємо Вас не підписувати вибухонебезпечний мовний законопроект № 9073, накласти на нього вето і повернути до Верховної Ради для справжнього повноцінного розгляду та вироблення збалансованого рішення.

Ми закликаємо Вас стати ініціатором загальнонаціонального суспільного і фахового діалогу навколо мовної проблематики. Саме його підсумки повинні лягти в основу принципово нового законопроекту, який справді забезпечить розвиток збалансованої мовної політики в Україні. Такої політики, яка одночасно захищатиме державний статус української мови та сприятиме розвитку і функціонуванню мов національних меншин.

І нехай мудрість від Бога допоможе Вам прийняти вірне рішення!

З повагою –

Патріарх **Філарет**, предстоятель Української Православної Церкви Київського Патріархату;

Святослав, Верховний Архієпископ Києво-Галицький Української Греко-Католицької Церкви;

Єпископ **Маркіян Трофим’як**, керуючий справами Римсько-Католицької Церкви в Україні;

В’ячеслав Нестерук, президент Всеукраїнського союзу об’єднань євангельських християн-баптистів;

Михайло Паночко, старший єпископ Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської – п’ятидесятників;

Василь Райчинець, старший пресвітер Союзу вільних церков християн євангельської віри України;

В’ячеслав Горпинчук, єпископ Української Лютеранської Церкви;

Шейх **Ахмед Тамім**, голова Духовного управління мусульман України;

Григорій Комендант, президент Українського Біблійного Товариства.
Підписано 4 липня 2012 р., Київ

*Відкритий лист глав церков і релігійних організацій України щодо мовного питання
[Електронний ресурс // Веб-сайт: “Релігійно-інформаційна служба України” –
Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/48689/*

Запитання до документа:

1. Охарактеризуйте суспільно-політичні обставини написання листа.
2. Чому, на Вашу думку, автори звернулися безпосередньо до президента з приводу вирішення мовного питання?
3. Про що свідчить, на Вашу думку, текст листа?
4. Глави яких церков підписали лист президенту В.Ф. Януковичу? Про що свідчить коло авторів листа?
5. У чому полягає сутність позиції глав церков?
6. Який шлях вирішення проблеми обстоюють керівники церковних організацій?

№ 12.16 (200)

Документ характеризує позицію Наради представників християнських Церков України щодо внесення органами влади змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Підкреслюється суперечливий і конфліктний зміст ініціатив, порушення ними рівноваги у державно-церковних відносинах та суспільстві. Міститься заклик до президента застосувати право вето до проекту закону, внесеного до Верховної Ради України 16.03.2012 р., реєстр. № 10221.

Звернення Наради представників Церков України до Президента Віктора Януковича щодо вето до закону про свободу совісті

26 жовтня 2012 р.

НАРАДА ПРЕДСТАВНИКІВ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ УКРАЇНИ
26.10.2012 р. № 01/12

Президенту України
Януковичу В. Ф.

*Про ветовання законопроекту
№ 10221 задля недопущення
обмежень свободи віросповідання*

Вельмишановний Вікторе Федоровичу!

Від імені наших Церков, що об'єднують десятки мільйонів віруючих громадян України, рішуче закликаємо Вас як гаранта конституційних прав і свобод громадян застосувати право вето до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (реєстр. № 10221 від 16.03.2012 р.), прийнятого парламентом 16 жовтня 2012 року, в частині недопущення внесення жодних змін до чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

Після Вашої зустрічі з главами церков і релігійних організацій 17 жовтня 2012 року, нам стало відомо, що окремі міністерства та відомства намагаються

запропонувати Вашій Адміністрації альтернативний шлях вирішення даного питання, який полягає у опрацюванні та внесенні змін до згаданого Закону, після його підписання та набуття чинності.

Звертаємо Вашу увагу, що варіант зміни закону після набуття ним чинності є неприйнятним за будь-яких умов! Оскільки це призведе до значного погіршення законодавства у сфері реєстрації релігійних організацій та практики його застосування, а найголовніше – до збурення релігійного середовища у зв'язку з зловживанням довірою Церков, які сподівались на дотримання наших домовленостей, Ваших обіцянок, а також обіцянок усіх дотичних різнорівневих посадових осіб про недопущення внесення жодних змін до законодавства про свободу совісті за відсутності їх консенсусної підтримки з боку конфесій.

Тим більше нерозуміння та обурення викликає той факт, що окремі міністерства та відомства намагаються “протягнути” без жодного обговорення у парламенті та в умовах одностайного заперечення з боку релігійної спільноти такі суттєві зміни, що стосуються порядку реєстрації релігійних організацій, контролю за їх діяльністю та конституційного права на мирні зібрання.

З огляду на означене, вважаємо розробку Міністерством юстиції та ухвалення Верховною Радою законопроекту № 10221 кроками до дестабілізації релігійної ситуації у суспільстві, створення суттєвих перешкод для духовного та соціального служіння церков і релігійних організацій.

Таким чином, вето закону проекту № 10221 є єдиним можливим рішенням, здатним не допустити загострення міжцерковних конфліктів та збурення релігійної спільноти, зберегти в Україні міжконфесійний мир та високий рівень свободи віросповідання.

Враховуючи зазначене, рішуче закликаємо Вас, пане Президенте, застосувати право вето до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (реєстр. № 10221 від 16.03.2012 р.), ухвалений парламентом у другому читанні 16 жовтня 2012 року, в частині недопущення внесення жодних змін до чинного Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

З повагою,

за дорученням керівників церков – членів Наради представників християнських Церков України

Михайло Паночко

Головуючий у Нараді представників християнських Церков України,
Старший єпископ Церкви християн віри євангельської України

Звернення Наради Церков до Президента В. Януковича щодо вето змін до Закону про свободу совісті [Електронний ресурс] // Веб-сайт: “Інститут релігійної свободи” – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1136&Itemid=78.

Запитання до документа:

1. Охарактеризуйте за джерелом склад і предмет роботи Наради представників християнських Церков України 26 жовтня 2012 р. Зробіть з цього висновки.

2. Чим викликана стурбованість церковних організацій?
3. Який заклик містить звернення Наради церков?
4. Які наслідки передбачала Нарада церков після набуття чинності нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”?
5. Наскільки категоричною є думка авторів звернення?

№ 12.17 (201)

Документ характеризує стан Української православної церкви Московського Патрархату в 2011–2012 рр. Доповідь глави церкви, звертає увагу на відносини УПЦ та світового православ'я, розвиток внутрішньоцерковного життя. Головним викликом церковного життя в Україні названо розкол українського православ'я.

**Доповідь митрополита Київського і всієї України УПЦ (МП) Володимира¹
на Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви про життя УПЦ
після собору 2011 р.**

4 лютого 2013 р.

Доклад митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви

2 февраля 2013 года во время работы Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви Святейший Патриарх Московский и всея Руси Кирилл огласил обращение Предстоятеля Украинской Православной Церкви. Блаженнейший митрополит Киевский и всея Украины Владимир сообщил, что не сможет принять участие в Соборе в связи с предписаниями врачей.

Доклад Блаженнейшего митрополита Владимира о жизни Украинской Православной Церкви со времени Собора 2011 года огласил управляющий делами Украинской Православной Церкви митрополит Бориспольский Антоний.

Ваше Святейшество! Ваши Высокопреосвященства и Преосвященства!

Украинская Православная Церковь является самоуправляемой Церковью с правами широкой автономии в составе Московского Патриархата. Право независимости и самостоятельности в управлении было дано нашей Церкви определением Архиерейского Собора Русской Православной Церкви от 27 октября 1990 года и выражено в Благословенной грамоте (Томосе) блаженной памяти Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. Особый статус Украинской Православной Церкви отражен в Уставе Русской Православной Церкви, принятом Юбилейным Архиерейским Собором в 2000 году (разд. VIII, п. 17). Указанные решения Архиерейских Соборов были утверждены Поместным Собором Русской Православной Церкви 2009 года.

Нынешний статус Украинской Православной Церкви позволяет ей успешно нести свою спасительную миссию в украинском обществе. 8 июля 2011 года Собор Украинской Православной Церкви в своем Определении подчеркнул, что статус Украинской Православной Церкви как самоуправляемой с правами широкой автономии “на сегодняшний день является оптимальным”. Этот статус Украинской Православной Церкви

является “залогом сохранения ее внутреннего единства и фундаментом для восстановления единства украинского Православия” (Определение Собора, п. 13). Собор также подчеркнул, что Украинская Православная Церковь сохраняет молитвенное и каноническое единство с Русской Православной Церковью, через которую она пребывает в единстве со всеми Поместными Православными Церквами (Определение Собора, п. 3).

Два года, минувшие со времени проведения предыдущего Архиерейского Собора Русской Православной Церкви, были отмечены рядом важных событий в церковной жизни в Украине.

В 2012 году мы отметили 20-ю годовщину нашего избрания на древнюю кафедру Киевских Митрополитов. Юбилейные торжества начались в мае и продлились до конца июля 2012 года. 28 мая в рамках этого празднования в Киеве в Национальном центре делового и культурного сотрудничества “Украинский дом” была проведена Международная научно-практическая конференция “Украина на рубеже тысячелетий”. <...> По итогам конференции был издан сборник “Украинская Православная Церковь на рубеже тысячелетий: документы и материалы”, в которой впервые в полном объеме опубликованы документы Харьковского Собора 1992 года².

В июле в рамках юбилейных торжеств состоялся визит в Киев Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Его Святейшество находился в Киеве с 26 по 28 июля. Кульминацией торжеств стала Божественная литургия в день памяти святого равноапостольного князя Владимира на Соборной площади перед Успенским собором Киево-Печерской лавры.

Всего же в течение 2011–2012 годов состоялось шесть Первосвятительских визитов в Украину Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. В ходе этих визитов Его Святейшество посетил город Киев, а также Донецкую, Луганскую, Харьковскую и Черновицкую епархии.

Связи с мировым Православием

В 2011–2012 году Киев дважды посетил Иерусалимский Патриарх Феофил III (27-29 марта 2011 года и 26-28 апреля 2012 года). В ноябре 2012 года, когда Иерусалимская Православная Церковь находилась в тяжелом материальном положении, Украинская Православная Церковь оказала ей посильную братскую материальную помощь.

С 25 по 30 июля 2011 года гостем Украинской Православной Церкви был Святейший и Блаженнейший Патриарх-Католикос всея Грузии Илия II.

В июле 2012 года на торжества по случаю 20-летия Харьковского Собора в Киев прибыли представители тринадцати Поместных Православных Церквей. <...>

21 октября 2012 года в Киеве при храме святителя Михаила, первого митрополита Киевского, было открыто подворье Афонского Свято-Пантелеимонова монастыря.

Связи с Поместными Православными Церквами развиваются и в сфере богословской науки и образования. Так, 25 октября 2011 года был подписан договор о сотрудничестве между Киевской духовной академией и Православным богословским факультетом Бухарестского университета. <...>

Все это ясно свидетельствует о том, что Поместные Православные Церкви оказывают Украинской Православной Церкви братскую духовную поддержку, признавая ее единственной канонической Православной Церковью на территории современной Украины.

Статистические данные

В период с 2011 до начала 2013 года в Украинской Православной Церкви было открыто шесть новых епархий: Балтская, Вознесенская, Изюмская, Могилев-Подольская, Ровеньковская и Феодосиевская. Было совершено 14 епископских хиротоний. Четыре епископа были почислены на покой. <...>

Таким образом, к настоящему времени Украинская Православная Церковь состоит из 51 епархии, в которых совершают служение 51 правящий и 22 викарных архиерея, 10 архипастырей находятся на покое. Общее количество приходов к концу 2012 года составляло 11 393, священнослужителей – 10 963, из них 10 187 священников и 776 диаконов. На территории Украины действует 219 монастырей, в которых несут послушание 1 320 монахов и 2 312 монахинь. Количество монашествующих в священном сане – 937.

В структуре Учебного комитета при Священном Синоде Украинской Православной Церкви действует 18 учебных заведений: 1 духовная академия, 1 богословская академия (в Ужгороде), 1 богословский университет (в Луганске), 1 богословский институт (в Черновцах), 7 духовных семинарий, 8 духовных училищ. Кроме того, при Одесской, Почаевской и Полтавской духовных семинариях действуют регентские и иконописные отделения. Всего в этих учебных заведениях обучается 3 363 студента (из них 1 584 человека на стационаре и 1 779 – на заочной форме обучения). Кроме того, решением Священного Синода от 20 декабря 2012 года в структуру Учебного комитета была включена кафедра богословия Института управления Классического частного университета города Запорожье.

К концу ноября 2012 года по данным Синодального информационно-просветительского отдела в Украинской Православной Церкви действовало 532 медиапроекта, из них: Интернет-сайтов – 349, газет – 82, журналов – 40, радиопрограмм – 18, телепрограмм – 40, информационных листков – 3.

Наградная система Украинской Православной Церкви включает в себя 19 орденов, 2 медали, 1 знак отличия и Благословенную грамоту Предстоятеля.

Церковь и Украинское государство

Украинская Православная Церковь, настаивая на строгом соблюдении конституционного принципа отделения религиозных организаций от государства, в то же время выступает за конструктивное взаимодействие государственных и церковных учреждений в различных сферах общественной жизни. Официальные представители нашей Церкви регулярно встречаются с первыми лицами государства, доводя до их сведения позицию Церкви по актуальным вопросам общественной жизни. В Верховной Раде Украины действует Представительство Украинской Православной Церкви, имеющее статус Синодального учреждения.

Главным событием в политической жизни Украины за истекший период стали выборы в Верховную Раду Украины, прошедшие 28 октября 2012 года. В

связи с подготовкой к выборам Священный Синод Украинской Православной Церкви принял специальное обращение к православным верующим Украины (от 25 августа 2012 года). В этом документе Синод призвал всех верных чад нашей Церкви прийти на избирательные участки и сделать ответственный выбор. Вместе с тем Священный Синод напомнил епископату и духовенству о недопустимости политической агитации с церковного амвона и призвал не допускать политизации церковной жизни.

В 2012 году особый общественный резонанс получили некоторые законы, принятые Верховной Радой Украины. О них было подробно сказано в докладе Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла.

Церковная жизнь в Украине в 2011 – начале 2013 гг.

За два года, минувших со времени проведения последнего Архиерейского Собора Русской Православной Церкви, в Украине был проведен один Собор Украинской Православной Церкви с участием епископата, духовенства и мирян (8 июля 2011 года), один Собор епископов Украинской Православной Церкви (8 июля 2011 года) и двенадцать заседаний Священного Синода Украинской Православной Церкви.

В настоящее время в Украинской Православной Церкви действует 29 Синодальных учреждений. В 2011 году был создан Координационный совет руководителей Синодальных учреждений. Годовые отчеты о деятельности Синодальных учреждений публикуются на официальном сайте Украинской Православной Церкви. Здесь мы отметим лишь некоторые результаты их работы.

В 2012 году была осуществлена реорганизация Киевской Митрополии как центрального органа управления Украинской Православной Церкви. В структуре Митрополии теперь действуют административный аппарат, исполнительный секретариат, информационно-аналитическая служба, пресс-служба, юридическая служба, финансово-хозяйственная служба, отдел кадров и референтура. В октябре 2012 года была проведена реорганизация благочиний города Киева. Сегодня в Киевской Митрополии ежедневно (кроме праздничных, субботних и воскресных дней) викарные епископы ведут прием граждан.

За прошедшие два года по представлению Синодальной комиссии по канонизации святых Священный Синод Украинской Православной Церкви причислил к лику святых 13 подвижников благочестия. <...>

Всего за период с 1993 года по настоящее время в Украинской Православной Церкви были совершены канонизации 267 святых.

В течение 2011–2012 годов были проведены IX и X Международные фестивали православного кино “Покров”, а также IV, V и VI фестивали православных средств массовой информации. Традиционно в предновогодние дни в центре Киева проводятся благотворительные ярмарки.

Издательский отдел Украинской Православной Церкви в течение 2011–2012 годов выпустил в свет 26 изданий. Среди них особо следует отметить богослужебное Евангелие на украинском языке, украинское издание Православного катехизиса, подготовленное на основе труда святителя

Филарета (Дроздова), ряд украинских переводов памятников древней церковной письменности. Кроме того, Издательский отдел постоянно осуществляет экспертизу книг, подготовленных к печати православными издательствами Украины. За истекший период была проведена экспертиза более 50 таких изданий. В 2012 году Издательский отдел вместе с Киевской духовной академией начал серию юбилейных изданий к 400-летию Киевских духовных школ. Празднование этого юбилея намечено на 2015 год.

Учебный комитет при Священном Синоде Украинской Православной Церкви ныне продолжает изучение вопроса о возможности получения духовными учебными заведениями Украины государственной лицензии и аккредитации на ведение педагогической деятельности по направлению “Православное богословие”. <...> В 2012 году выпускникам всех духовных семинарий Украинской Православной Церкви начали выдавать дипломы бакалавра православного богословия единого образца.

Вызовы, стоящие перед Украинской Православной Церковью

Одним из главных вызовов, стоящих перед нашей Церковью, остается проблема церковных расколов в Украине. Сегодня значительная часть наших единоверцев по-прежнему пребывает вне общения с мировым Православием, находясь в составе так называемых Украинской православной церкви Киевского патриархата (УПЦ КП) и Украинской автокефальной православной церкви (УАПЦ).

В 2012 году т.н. УПЦ КП направила официальные обращения к Предстоятелям Поместных Православных Церквей, а также к главам Римско-Католической Церкви, Церкви Англии и Украинской Греко-Католической Церкви с просьбой о признании действительности таинства крещения, совершенного в расколе. Поместные Православные Церкви, которые в течение всего времени существования церковных разделений в Украине оказывают последовательную поддержку канонической Церкви, и в этот раз отказались от каких бы то ни было контактов с этой раскольнической группировкой. Более того, представители Поместных Церквей, прибывшие в Киев в июле 2012 года на торжества по случаю 20-летия Харьковского Собора, в беседе с православными журналистами изложили свою позицию относительно таинств, совершаемых в расколе, а также рассказали об опыте других Поместных Церквей в уврачевании церковных разделений.

Братское общение с представителями Поместных Православных Церквей еще раз открыло перед нами всю сложность проблемы раскола и с богословской, и с канонической, и с пастырской точек зрения. Думается, что нам следует учитывать опыт других Поместных Церквей в поисках путей преодоления церковных разделений в Украине.

На обращение т.н. УПЦ КП никак не отреагировали и лидеры других христианских конфессий. В Киеве не было получено ответов ни от главы Римско-Католической Церкви, ни от главы Церкви Англии. Лишь глава Украинской Греко-Католической Церкви верховный архиепископ Киево-Галицкий Святослав Шевчук направил в адрес т.н. УПЦ КП официальное письмо, в котором заявил о фактическом признании таинства крещения,

совершаемого в “УПЦ КП”. Таким образом, УГКЦ стала единственной конфессией, оказавшей фактическую поддержку украинским раскольникам. Тем самым УГКЦ нарушила принципы, которые выработаны в ходе как православно-католического, так и межхристианского диалога в целом. В рамках этого диалога стороны обязуются не вступать в официальные контакты с теми церковными группами, которые не имеют канонического признания. Поэтому, например, Православная Церковь не поддерживает контактов с раскольническими группами внутри Католической Церкви, надеясь на то, что и официальные представители католической стороны откажутся от контактов с группами, не имеющими общения с мировым Православием.

Эта ситуация заставляет нас сказать несколько слов и о межхристианском и межрелигиозном взаимодействии в современной Украине.

Украина – это многоконфессиональное государство. Наша Церковь последовательно выступает за сохранение и укрепление в Украине межконфессионального и межрелигиозного мира. Украинская Православная Церковь входит во Всеукраинский совет церквей и религиозных организаций, который является представительским межконфессиональным консультационно-совещательным органом, участвующим в разработке проектов нормативных актов по вопросам церковно-государственных отношений. Украинская Православная Церковь стремится в сотрудничестве с другими религиозными общинами Украины вырабатывать согласованную позицию по актуальным проблемам современной общественной жизни.

Вместе с тем в последние годы возникали и осложнения в сфере межконфессиональных отношений. В частности, были конфликты между представителями Украинской Греко-Католической Церкви и нашими общинами на территории Белоцерковской и Винницкой епархий. Следует сказать, что сегодня, в отличие от рубежа 1980–90-х гг., взаимоотношения между православными и греко-католиками в Украине в целом являются не такими напряженными. Возникают лишь отдельные недоразумения, главной причиной которых, на наш взгляд, являются попытки Греко-Католической Церкви создавать и развивать свои структуры в регионах с преобладающим православным населением. Слава Богу, сегодня нам удалось не допустить нарушений общественного порядка и конфронтации на религиозной почве. Однако опасность возникновения такого противостояния сохраняется. Еще раз подчеркнем, что Украинская Православная Церковь настаивает на том, что в Украине должны последовательно реализовываться те принципы, которые были выработаны в ходе православно-католического диалога. В частности, Баламандские соглашения 1993 года прямо осуждают прозелитизм во взаимоотношениях между православными и католиками. И мы настаиваем на том, что этот принцип должен соблюдаться и Украинской Греко-Католической Церковью.

Однако, несмотря на все эти сложности, мы верим, что Господь не оставит нас и Сам откроет нам путь и к умиротворению церковных разделений в Украине, и к сохранению межконфессионального и межрелигиозного мира.

Еще одним серьезным вызовом для Украинской Православной Церкви

является ситуация с пастырским окормлением украинской диаспоры. По данным Министерства иностранных дел Украины, в настоящее время за пределами Украинского государства проживает до 20 миллионов украинцев и лиц, имеющих украинское происхождение. Странами дальнего зарубежья со значимым украинским присутствием являются, прежде всего, Канада (1 млн. 200 тыс.), Соединенные Штаты Америки (по разным оценкам, от 900 тыс. до 2 млн.), Бразилия (600 тыс.), Аргентина (300–350 тыс.). Сегодня кроме украинских эмигрантов, вынужденно покинувших родину в результате военных и политических потрясений XX в., все больший процент украинцев в диаспоре составляет так называемая трудовая миграция. С начала 1990-х годов в связи с экономическими проблемами Украину покинули около 7 миллионов наших соотечественников, большая часть которых сегодня постоянно проживает за рубежом. Поток трудовой миграции был направлен, главным образом, в страны Западной Европы. Заметное количество украинских мигрантов проживает сегодня в Италии (по разным данным от 200 до 700 тыс.), Испании (от 100 тыс.), Португалии (от 50 тыс.), Греции (более 30 тыс.) и других странах.

Кроме прямой пастырской обязанности заботиться о своих верующих, для Украинской Православной Церкви актуальность этого вопроса вызвана также присутствием за рубежом греко-католических церковных структур. Нередко православные украинцы, оказываясь за рубежом, в стремлении сохранить свою национальную и культурную идентичность начинают посещать греко-католические храмы. Также в последнее время наблюдаются попытки украинских раскольников (в частности, “УПЦ КП”) организовать свои приходы в диаспоре. Все это не может не вызывать у нас обеспокоенности. Мы должны задуматься над выработкой более эффективного механизма пастырского окормления украинцев в диаспоре.

Перспективы

В наступившем 2013 году наша Церковь будет праздновать 1025-летие Крещения Руси. Этот юбилей будет отмечаться в Украине на государственном уровне. <...>

В 2013 году все мировое Православие будет отмечать 1700-летие издания святым равноапостольным царем Константином Миланского эдикта, который положил начало новому этапу в истории Христианской Церкви. Для славянских Поместных Православных Церквей наступивший год будет ознаменован 1150-летием начала Моравской миссии святых братьев Кирилла и Мефодия.

Все эти юбилейные даты связаны с миссионерским подвигом святых, которых мы именуем равноапостольными. <...>

Надеемся, что эти юбилеи станут зримым свидетельством вечно живой апостольской традиции. <...> Опираясь на Священное Писание и Священное Предание, мы и сегодня призваны дать последовательно христианский ответ на вызовы современности. Украинская Православная Церковь стремится донести слово истины до сердец наших соотечественников. <...>

Благодарю за внимание.

Доклад митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском

Соборе Русской Православной Церкви [Электронный ресурс] // Официальный веб-сайт Московского Патриархата. – Режим доступа : <http://sobor.patriarchia.ru/db/text/2772214.html>

Примітки:

¹ Володимир (Сабодан Віктор Маркіянович) (1935–2014 рр.) – митрополит Київський і всієї України УПЦ МП. Народився у с. Марківці Летичівського р-ну Хмельницької обл. в селянській родині. У 1954 р. вступив до Одеської духовної семінарії (ОДС), в 1958 р. – до Ленінградської духовної академії, яку закінчив в 1962 р. зі ступенем кандидата богослов'я. Викладав в ОДС, одночасно – секретар Одеського єпархіального управління. У 1962 р. висвячений у сан диякона, ієрея, пострижений у чернецтво. У 1965 р. закінчив аспірантуру при Московській духовній академії (МДА), призначений ректором ОДС, зведений у сан архімандрита. У 1966 р. – заступник начальника Руської духовної місії в Єрусалимі. З 1966 р. – єпископ Звенигородський, вікарій Московської єпархії, представник Руської Православної Церкви при Всесвітній раді церков у Женеві і настоятель Женевської парафії на честь Різдва Пресвятої Богородиці. У 1966 р. хіротонізований на єпископа Звенигородського. У 1968 р. – єпископ Переяслав-Хмельницький, вікарій митрополита Київського і Галицького, Патріаршого екзарха України. У 1969 р. переведений на Чернігівську і Ніжинську кафедру, призначений тимчасово керуючим Сумською єпархією. З грудня 1970 по квітень 1973 р. – відповідальний редактор журналу Українського екзархату “Православний вісник”. У 1973 р. – єпископ Дмитровський, вікарій Московської єпархії, ректор Московських духовних шкіл, возведений у сан архієпископа. У 1978 р. – професор МДА. У 1979 р. в МДА захистив дисертацію присвоєнням на здобуття наукового ступеня магістра богослов'я. У 1982 р. переведений на Ростовську й Новочеркаську кафедру, зведений в сан митрополита. З 1984 р. – Патріарший екзарх Західної Європи. З 1987 р. – керуючий справами Московської Патріархії і постійний член Священного Синоду. 27 травня 1992 р. Архієрейським Собором УПЦ обраний митрополитом Київським і всієї України, Предстоятелем УПЦ. Похований у Києво-Печерській лаврі.

² Харківський собор 1992 р. – собор єпископів Української православної церкви, що відбувся 27–28 травня 1992 р. в Харкові на території Покровського монастиря під керівництвом митрополита Харківського і Богодухівського Никодима (Руснака). Згідно з рішенням собору був позбавлений посади предстоятеля УПЦ, із заборонаю у священнослужінні, митрополит Київський і всієї України Філарет (Денисенко), і новим митрополитом обрано Володимира (Сабодана).

Запитання до документа:

1. Які заходи були проведені в Україні з нагоди 20-річчя обрання Володимира предстоятелем УПЦ?
2. Про що свідчить той факт, що Московський патріарх Кирило за 2011–2012 рр. здійснив шість візитів в Україну?
3. Які єпархії відвідав Московський патріарх Кирило? Чим, на Вашу думку, було обумовлено вибір саме цих єпархій?
4. Які аспекти відносин між УПЦ МП та вселенським православ'ям характеризуються в документі?
5. Який висновок робить автор, визначаючи відносини УПЦ та світового православ'я, і про що, на Вашу думку, цей висновок свідчить?
6. Як у документі охарактеризовано систему богословської та духовної освіти, соціальну діяльність церкви?
7. Які рядки документа вказують на те, що православна церква турбується про надання духовної освіти високого рівня?

8. Про які кількісні зміни УПЦ йдеться в документі?

9. Про що свідчить практика використання церквою Інтернет-мережі в інформаційній діяльності?

10. Про що свідчить той факт, що офіційні представники УПЦ регулярно зустрічалися з першими особами держави?

11. З якою метою УПЦ опублікувала богослужбове Євангеліє та катехізис українською мовою?

12. Визначте характер відносин між УПЦ МП та УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ?

№ 12.18 (202)

Фундаментальним документом, який визначає засади устрою і управління церковної організації є її Статут. Основу Статуту УПЦ КП склав Статут, прийнятий Помісним Собором УАПЦ 5 червня 1990 р. зі змінами та доповненнями, ухваленими: Всеукраїнським Православним Собором 26 червня 1992 р. і Всеукраїнським Православним Собором УПЦ КП 22 жовтня 1993 р. Нові редакції Статуту після відповідних змін та доповнень двічі ухвалювали Помісні Собори УПЦ КП 15 липня 2004 р. та 27 червня 2013 р.

Зі “Статуту про управління Української Православної Церкви Київський Патріархат”

27 червня 2013 р.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Українська Православна Церква Київського Патріархату є Помісною (автокефальною) православною Церквою в Україні і входить до складу Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви, Главою якої є Господь наш Ісус Христос.

2. “Київський Патріархат” є другою офіційною назвою Української Православної Церкви Київського Патріархату.

3. Українська Православна Церква Київського Патріархату є рівна в правах з усіма автокефальними помісними Православними Церквами і незалежна у своєму устрої та управлінні.

4. Українська Православна Церква Київського Патріархату прагне до подолання існуючого церковного розділення та утворення в Україні автокефальної єдиної Помісної Української Православної Церкви з Патріаршим престолом у м. Києві.

5. Юрисдикція Української Православної Церкви Київського Патріархату поширюється на осіб православного віровизнання, які добровільно ввійшли до неї і проживають на канонічній території України та в діаспорі, в різних країнах світу, будучи об'єднаними в єпархії, синодальні установи, вікаріати, благочиння, парафії, монастирі, братства, сестрицтва, духовні навчальні заклади, місії, представництва, подвір'я та інші установи Української Православної Церкви Київського Патріархату.

6. Київська Патріархія, синодальні установи, єпархії (єпархіальні управління), парафії, монастирі, братства, сестрицтва, духовні навчальні

заклади, місії, представництва, подвір'я та інші релігійні установи Української Православної Церкви Київського Патріархату є неприбутковими релігійними організаціями.

7. Українська Православна Церква Київського Патріархату бере свій початок від проповіді святого апостола Андрія Первозваного (I ст.), Оскольдового хрещення (862 р.) та хрещення Руси-України за святого рівноапостольного князя Володимира (988 р.). Українська Православна Церква Київського Патріархату є спадкоємницею Київської Митрополії у складі Константинопольського Патріархату, історичних Галицької митрополії, Буковинської митрополії з центром у Чернівцях, Кафсько-Готської митрополії у Криму і Причорномор'ї та інших структур Православної Церкви, які раніше діяли в межах України та в українській діаспорі.

8. Помісна Українська Православна Церква Київського Патріархату здійснює свою діяльність на основі:

- а) Священного Писання і Священного Передання;
- б) канонів і правил святих апостолів;
- в) правил і постанов семи Вселенських Соборів;
- г) правил і постанов Помісних Соборів і Святих Отців;
- д) постанов своїх Помісних і Архиєрейських Соборів, Священного Синоду і Указів Патріарха Київського і всієї Руси-України;
- е) даного Статуту.

9. Українська Православна Церква Київського Патріархату здійснює свою діяльність на основі соборноправності:

а) вищими органами церковної влади і управління є Помісний Собор, Архиєрейський Собор, Священний Синод на чолі з Патріархом Київським і всієї Руси-України (Місцеблюстителем);

б) єпархіальним органом церковної влади і управління є правлячий єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою та єпархіальними зборами;

в) органом парафіяльного управління є настоятель парафії з Парафіальною радою і Парафіяльним зборами.

10. Право церковного суду мають:

а) над єпископом: у першій інстанції – Священний Синод або Архиєрейський Собор, у останній апеляційній інстанції – Помісний Собор на чолі з Патріархом;

б) над священником і дияконом: у першій інстанції – єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою, у апеляційній інстанції – Священний Синод; у виключних випадках за рішенням Патріарха і Священного Синоду справа може бути подана на розгляд Архиєрейського Собору;

в) над церковнослужителями, іншими церковними працівниками та мирянами: у першій інстанції – настоятель з Парафіальною радою, у апеляційній інстанції – єпархіальний архиєрей з Єпархіальною радою; у виключних випадках за рішенням єпархіального архиєрея справа може бути подана на розгляд Патріарха і Священного Синоду.

11. Установи Української Православної Церкви Київського Патріархату: Київська патріархія на чолі з Патріархом Київським і всієї Руси-України,

епархії, єпархіальні управління, вікаріати, синодальні установи, парафії, монастирі, духовні навчальні заклади, братства, місії і закордонні установи мають цивільну правоздатність (право юридичної особи), яка набувається в момент реєстрації їх статуту.

12. Релігійні установи Української Православної Церкви Київського Патріархату не ведуть політичної діяльності і не надають своїх приміщень для політичних заходів.

II. ПОМІСНИЙ СОБОР

1. В Українській Православній Церкві Київського Патріархату вища влада в галузях віровчення, церковного управління і церковного суду – законодавча, виконавча і судова – належить Помісному Собору (далі у цьому розділі – Собор).

2. Собор скликається Патріархом Київським і всієї Руси-України, а в разі його смерті – Місцеблюстителем разом зі Священним Синодом за мірою необхідності, але не рідше як один раз на п'ять років.

3. Помісний Собор складається з єпархіальних та вікарних архиєреїв (за своїм положенням), представників кліру, чернецтва, духовних навчальних закладів і мирян, а також Вищої Церковної Ради.

4. Процедура виборів на Помісний Собор делегатів від кліру, чернецтва, духовних навчальних закладів і мирян та їх кількість встановлюється Святейшим Патріархом та Священним Синодом.

5. Помісний Собор:

а) тлумачить вчення Православної Церкви на підставі Священного Писання і Священного Передання, на підставі постанов і правил семи Вселенських Соборів, зберігаючи єдність з Помісними Православними Церквами;

б) вирішує канонічні, богослужбові, пастирські та інші питання, які стосуються внутрішньої чи зовнішньої діяльності, зберігаючи єдність, чистоту православної віри, християнської моралі та побожності;

в) затверджує, змінює, анулює і роз'яснює свої постанови, які стосуються церковного життя відповідно до п. 5а і 5б даного розділу;

г) канонізує святих і встановлює відповідні богослужбові чинопослідування;

д) приймає Статут про управління Української Православної Церкви Київського Патріархату та затверджує зміни і доповнення до нього, прийняті Архиєрейським Собором;

е) обирає Патріарха Київського і всієї Руси-України за процедурою, встановленою цим Статутом (пункт 23 розділу IV);

є) затверджує постанови Архиєрейських Соборів;

ж) оцінює діяльність Священного Синоду і Синодальних установ;

з) утворює або анулює органи церковного управління;

и) встановлює процедуру всіх церковних судів;

і) піклується про справедливі відносини між Церквою і державою, відповідно до даного Статуту і чинного законодавства України;

ї) приймає рішення з питань взаємовідносин з іншими Православними

Церквами;

й) звертається до української пастви з Посланнями.

6. Головою Помісного Собору є Патріарх Київський і всієї Руси-України, за відсутності Патріарха – Місцеблюстителю Патріаршого Престолу.

7. Помісний Собор являє собою останню інстанцію, яка має право розглядати догматичні і канонічні відхилення в діяльності Патріарха.

8. Помісний Собор також судить в останній інстанції всі справи, які попередньо розглянуті Архиєрейським Собором і передані ним для їх остаточного вирішення.

9. Кворум Помісного Собору складають 2/3 законно обраних делегатів Собору, включаючи 2/3 архиєреїв від загальної кількості ієрархів – членів Собору.

10. Ухвали Помісного Собору стають правосильними, коли їх прийнято простою більшістю голосів присутніх членів Собору, включаючи 2/3 голосів архиєреїв при рішенні догматичних питань.

При рівності голосів переважає думка, за яку голосує Святійший Патріарх. Постанови Собору набувають сили відразу після їх прийняття і підписання Святійшим Патріархом (або Місцеблюстителем), членами Президії і секретарем.

Як правило, голосування на Соборі є відкритим (окрім випадків, передбачених цим Статутом). У разі потреби за рішенням Собору може відбуватися таємне голосування.

11. За поданням Архиєрейського Собору Помісний Собор затверджує порядок денний, програму і регламент проведення своїх засідань. Собор обирає простою більшістю голосів присутніх членів Собору членів президії від духовенства і мирян, секретаріат і формує необхідні робочі органи та їх персональний склад.

12. До президії Собору входять за посадою Святійший Патріарх (Місцеблюститель) – Голова президії, постійні члени Священного Синоду, за обранням – один священик і один мирянин. Президія керує засіданнями Собору.

13. Секретаріат Собору складається з секретаря в архиєрейському сані та двох помічників: клірика і мирянина. Секретаріат несе відповідальність за підготовку матеріалів для роботи Собору і за ведення протоколів засідання. Ці протоколи підписуються Головою та членами президії.

14. Офіційною мовою Собору і ведення протоколів є українська.

15. Президія, секретар і голови робочих органів складають Соборну Раду. Соборна Рада є керівним органом Собору. До її компетенції належить:

а) розгляд питань, які виникають з порядку денного, внесення пропозицій про спосіб їх вивчення Собором;

б) координація всієї діяльності Собору;

в) розгляд процедурних і протокольних питань;

г) адміністративно-технічне забезпечення нормальної діяльності Собору.

16. Всі архиєреї – члени Собору складають архиєрейську нараду. Нарада скликається Головою Собору за його ініціативою, за рішенням Соборної Ради,

або на пропозицію не менше 1/3 архиєреїв. До завдання Наради входить обговорення тих постанов Собору, які мають особливу важливість або викликають сумніви з точки зору відповідності їх Священному Писанню, Священному Переданню, догматам і канонам, а також мають значення для підтримання церковного миру і єдності. Якщо яка-небудь постанова Собору чи її частина відхиляється 2/3 присутніх архиєреїв, то вона виноситься на повторний соборний розгляд. Якщо ж і після цього 2/3 присутніх на Соборі архиєреїв її відхиляють, то вона втрачає силу соборної постанови.

17. Відкриттю Собору і його щоденним засіданням передують Божественна літургія, молебень та молитва.

18. Засідання Собору очолює Голова Собору або, за пропозицією Голови, – член президії Собору в архиєрейському сані.

19. У засіданнях Собору, крім делегатів, можуть брати участь запрошені богослови, спеціалісти, спостерігачі та гості. Ступінь їхньої участі визначається регламентом, але в будь-якому випадку вони не мають права брати участь у голосуванні. Пропозиції щодо проведення закритих засідань виносяться на розгляд Собору Соборною Радою.

*Статут про управління Української Православної Церкви Київський Патріархат
Українська Православна Церква Київський Патріархат [Електронний ресурс] //
Офіційний веб-сайт Української Православної Церкви Київський Патріархат
“Церква.info”. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/statut.html>*

Запитання до документа:

1. Які рядки Статуту стверджують автокефальний статус УПЦ КП?
2. Спадкоємцями яких церковних організацій проголошує себе УПЦ КП?
3. На яке середовище поширюється юрисдикція УПЦ КП?
4. Які релігійні організації УПЦ КП діють в її середовищі?
5. Яким чином Статут трактує соборноправний устрій церкви?
6. Які ланки церковної влади наділені правом церковного суду? Про що це свідчить, на Вашу думку?
7. Охарактеризуйте роль Помісного Собору в житті УПЦ КП.
8. Хто бере участь у роботі Помісного Собору?
9. Якою є роль архиєреїв у роботі Собору?
10. Про що, на Вашу думку, свідчить п. 14 Статуту?

№ 12.19 (203)

Декларація про прощення та примирення з нагоди семидесятиріччя Волинської трагедії вказує на пошуки Римсько-католицькою та Українською греко-католицькою церквами шляхів порозуміння між українськими та польськими християнами. Відзначення цієї події на церковному рівні показує, що церква долучається до суспільно значущих подій.

Декларація католицьких церков України і Польщі про прощення і примирення

28 червня 2013 р.¹

ДЕКЛАРАЦІЯ

Верховного Архієпископа **Святослава Шевчука**,
 Митрополита Києво-Галицького Української Греко-Католицької Церкви,
 Архієпископа **Юзефа Міхаліка**,
 Перемишльського Митрополита латинського обряду,
 Голови Конференції Єпископату Польщі,
 Архієпископа **Мечислава Мокшицького**,
 Львівського Митрополита латинського обряду,
 Голови Конференції Римо-Католицького Єпископату України
 Архієпископа **Івана Мартиняка**,
 Митрополита Перемишльсько-Варшавського,
 Української Греко-Католицької Церкви

*“Нехай завдяки очищенню історичної пам’яті
 усі будуть готові поставити вище те,
 що єднає, а не те, що розділяє”* (бл. Іван Павло II)

Зустріч відбудеться у Варшаві, напередодні урочистостей вшанування 70-ї річниці злочину на Волині, яку символізує “кривава неділя” 11 липня 1943 року. Жертвами кровопролиття та етнічних чисток стали десятки тисяч невинних людей, зокрема жінки, діти і старші, передовсім поляки, але й польські громадяни інших національностей, серед них й українці, особливо ті, які рятували сусідів та родичів, що перебували в небезпеці. Жертва їхнього життя закликає нас у ці дні до особливо глибокого замислення, до гарячої молитви про відпущення гріхів і прощення, а також про ласку відваги стати у правді перед Богом і людьми.

Сімдесятиріччя трагічних подій – це нагода звернутись до українців і поляків із закликом про подальші кроки на шляху до братерського зближення, яке не можливе без щирого примирення. До цього нас заохочує і 1025-ліття Хрещення Русі, а також перший рік підготовки до відзначення 1050-ліття Хрещення Польщі. Необхідно наголосити, що при хрещенні людина і народ приймає не лише відпущення гріхів та надію на спасіння, а й готовність жити Євангелієм Ісуса Христа з Його наказом прощати провини.

Усвідомлюємо, що лише правда може зробити нас вільними (Ів. 8, 32), правда, яка нічого не прикрашає і не оминає, яка нічого не замовчує, але веде до пробачення і відпущення гріхів.

Будучи дітьми одного Отця на небі, спрямовуймо до Його милосердя прохання про прощення в дусі молитви: “Прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим”. Пам’ятаймо при цьому гарні сторінки спільної історії наших народів, радості та успіхи співпраці і не забуваймо кривди, заподіяні особливо під час Другої світової війни та після неї.

Християнська оцінка злочину на Волині вимагає однозначного осудження і перепросин. Вважаємо, що насилля та етнічні чистки за жодних обставин не можуть бути методом вирішення конфліктів між народами, не можуть бути виправданими ані політичною, ані економічною, ані релігійною ситуацією.

Прагнемо вшанувати пам’ять невинно загиблих, попросити пробачення в Бога за вчинені злочини і закликати всіх українців і поляків як у Польщі, в

Україні, так і в цілому світі, до відваги відкрити серця та розум для взаємного прощення і примирення.

Хочемо нагадати слова кардинала Любомира (Гузара), висловлені в 2001 році, про те, що “деякі сини та дочки Української Греко-Католицької Церкви чинили зло, на жаль, свідомо і добровільно, своїм ближнім власного народу та інших народів”. Як Глава Греко-Католицької Церкви хочу повторити ці слова й сьогодні та попросити пробачення у братів-поляків за злочини, скоєні в 1943 році.

В ім'я правди вважаємо, що прощення і прохання про вибачення вимагає позиція тих поляків, які чинили зло українцям і відповідали насиллям на насилля. Як Голова Єпископату Польщі прошу у братів-українців пробачення.

До сьогодні поляки та українці тримають у своїй пам'яті болючі рани і спогади про Волинську трагедію. Особливо помітні вони в сучасному українському суспільстві, добро якого найважливіше і для Римо-Католицької Церкви в Україні. Тому приєднуюсь до заклику про примирення як Голова Римо-Католицького Єпископату України. Надіюся, що попри трагічне минуле, добросусідські і християнські відносини поляків та українців можливі всюди, де вони зустрічаються, співпрацюють чи думають про майбутнє.

Осуду потребує і крайній націоналізм та шовінізм, бо з атеїстичним і тоталітарним комунізмом, це була ідеологія, яка у ХХ столітті призвела до мільйонів жертв. Те, що дехто вважав виправданим в очах Бога, виявлялося беззаперечним нехтуванням Його Заповідей. Перед лицем Бога, у світлі Його твердої вимоги “Не вбивай!”, висловлюємо гірке усвідомлення проступків, бо ніщо не виправдовує взаємну ворожість, яка призводить до пролиття братньої крові.

Об'єктивне дослідження фактів, а також представлення масштабу трагедії минулого стає нагальною справою та завданням істориків і спеціалістів, бо лише пізнання історичної правди може втихомирить розбурхані довкола цієї справи емоції. Закликаємо українських та польських науковців до дослідження історичних джерел та співпраці в поясненні обставин тих жахливих злочинів, а також до формування списку імен всіх тих, які зазнали терпіння. Бачимо потребу гідного вшанування пам'яті жертв у місцях, де вони зазнали найбільшого страждання та смерті.

Нагадуємо, що українські та польські католицькі єпископи розпочали діалог про потребу примирення обох Церков і народів ще в жовтні 1987 року під час зустрічі в Римі, напередодні Тисячоліття Хрещення Київської Русі. Роком пізніше відбулася історично-важлива Літургія на Ясній Горі за участю кардинала Юзефа Глемпа і Глави Греко-Католицької Церкви кардинала Мирослава (Любачівського). Святкування Тисячоліття Хрещення Русі Українською Греко-Католицькою Церквою на Ясній Горі, в духовній столиці Польщі, була значним кроком – знаком виходу цієї Церкви з підпілля у СРСР, де вона була заборонена і переслідувана.

Пророче значення мали слова блаженного Івана Павла II, сказані у Львові у 2001 році: “Нехай завдяки очищенню історичної пам'яті всі будуть готові поставити вище те, що єднає, а не те, що розділяє, щоб разом будувати

майбутнє, оперте на взаємоповазі, на братерській спільності й співпраці, на автентичній солідарності”.

У червні 2005 року у Варшаві та Львові був проголошений спільний лист Синоду Української Греко-Католицької Церкви та Конференції Єпископату Польщі. Тоді обидві сторони сказали слова: “Прощаємо та просимо прощення!”, – які раніше були фундаментом польсько-німецького примирення, з надією на те, що зараз принесуть плоди в українсько-польських відносинах. Готовність до таких дій підтвердили тисячі вірних, відповідаючи: “Амінь!”.

Сьогодні віддаємо шану та згадуємо тих українців і поляків, які, ризикуючи життям, рятували ближніх від смерті або по-іншому ставали на їхній захист у ті трагічні дні. Молимося разом про вічний спочинок для всіх невинних жертв, які загинули в 1943 році на Волині. Молимося і про Боже милосердя для тих, котрі піддалися ідеології насилля та ненависті, а також за те, щоби війна, яка давно закінчилася на наших землях не жевріла й досі в людських серцях.

Тому, маючи на увазі теперішні та майбутні покоління, повторюємо від імені наших Церков, що ненависть і насильство – це завжди вияв деградації людини та народу; натомість прощення, братерство, співчуття, допомога і любов стають гідним і довготривалим фундаментом культури людського співжиття.

Думаючи про майбутнє, усвідомлюємо, що без єдності Церква не буде правдивою у виконанні своєї євангельської місії, а наші народи не матимуть перспективи співпраці та розвитку як у релігійній, так і в політичній сферах. Вважаємо, що співпраця вільної України та вільної Польщі необхідна для того, щоби у цій частині Європи панував мир, була забезпечена свобода віросповідання кожного, а права людини не опинилися під загрозою. Бачимо потребу спільного свідчення християн України та Польщі в Європі, яка об’єднується. Разом стоїмо перед викликами, що створюють секуляризація і спроба організації життя за принципом “ніби Бога не існує”. Ми частина Божої любові і, згідно з заохоченням Святішого Отця Франциска, повинні бути ланкою в ланцюзі любові у світі. Церкви, які досвідчили мучеництва, мають особливе право пригадувати Європі про її християнське коріння.

Нехай Господь спогляне на Церкву на наших землях і допоможе українському та польському народам жити в мирі, взаємно ділитися своїм духовним багатством, а також вносити свій вклад у єдність та майбутнє Європи!

Надсилаємо також братнє вітання братам-православним, вірячи, що процес взаємного примирення вилікує рани, які стоять на перешкоді гармонійного співіснування народів та ширшого прагнення єдності Христової Церкви.

+ *Святослав Шевчук*

Верховний Архієпископ,

Митрополит Києво-Галицький

Української Греко-Католицької Церкви

+ *Юзеф Міхалік*

Архієпископ Перемишльський,

Митрополит латинського обряду,
Голова Конференції Єпископату Польщі
+ Мечислав Мокшицький
Архиєпископ Львівський,

Митрополит латинського обряду,
Голова Конференції Римо-Католицького Єпископату України
+ Іван Мартиняк
Архиєпископ-Митрополит Перемишльсько-Варшавський
Української Греко-Католицької Церкви

Варшава, 28 червня 2013 року Божого

*Декларація католицьких церков України і Польщі про прощення і примирення
[Електронний ресурс] // Веб-сайт: “Релігійно-інформаційна служба України” –
Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/52792/*

Примітки:

¹ Датовано за вказаній в документі датою.

Запитання до документа:

1. Як характеризує церкву вміщений епіграф? Чому саме вислів Папи Римського Івана Павла II взято за епіграф?
2. Які заходи зі вшанування пам'яті загиблих запропонували автори документа?
3. Про які віхи діалогу між церквами повідомляє документ?
4. Які чотири ідеології засудила декларація?
5. Які спільні проблеми українських та польських християн зазначені у декларації?
6. Яке значення має декларація для майбутніх відносин українського та польського народів?

№ 12.20 (204)

27 червня 2013 р. в Києві відбувся Помісний Собор УПЦ КП, який прийняв низку документів, серед них – лист до глав Православних Церков. У ньому роз'яснювалося, що Київський Патріархат не є ані “схизматичною групою”, ані “політичним націоналістичним угрупованням”, а є Помісною Церквою всього українського народу, відкритою для православних віруючих в Україні будь-якої національності. Собор закликав глав Церков дивитися на “ситуацію в Україні власними очима, а не слухати неправду і ворожу пропаганду, яку формують у Москві”.

Лист Помісного Собору УПЦ КП предстоятелям помісних православних церков про визнання Православної Церкви в Україні автокефальною

27 червня 2013 р.

ЛИСТ

Помісного Собору

**Української Православної Церкви Київського Патріархату
(27 червня 2013 року)**

**Його Святості ВАРФОЛОМІЮ,
Архієпископу Константинополя – Нового Риму, Вселенському Патріарху,
Предстоятелям Помісних Православних Церков**

Ваша Святосте!

Святійші і Блаженніші Владики!

Помісний Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату, що з благовоління Божого зібрався на своє засідання 27 червня 2013 р., маючи відзначення 1025-ліття Хрещення Київської Руси-України особливою нагодою для цього, звертається до вас від імені Церкви з найщирішими вітаннями і просить ваших молитов за Україну, Українську Церкву і народ.

І. Вам добре відомо, що Православна Церква в Україні – розділена. Московський Патріархат намагається трактувати нас і нашу Церкву як “схизматичну групу”, а проголошення нею автокефалії – як ініціативу небагатьох осіб заради задоволення націоналістичних прагнень чи особистих амбіцій.

І одне, й інше є неправдою.

1. Ми не є “схизматичною групою”, адже нашу Церкву очолює той самий ієрарх, який законно і загальновизнано був обраний Предстоятелем Української Православної Церкви у липні 1990 року, а в 1995 році нашим Помісним Собором був піднесений до Патріаршого сану. До цього у сані митрополита й у складі ієрархії Російської Церкви, як один з її керівників, він також із 1966 року безперервно очолював Київську кафедру.

У 1992 році митрополит Київський і всієї України був із російських політичних міркувань – беззаконно, з порушенням канонів та церковного Статуту – відсторонений від служіння Предстоятеля УПЦ, а коли він не підкорився цьому беззаконню – Московська патріархія оголосила, що його “позбавлено сану” і “піддано анафемі”.

З історії Церкви ви добре знаєте численні приклади беззаконних судилищ, які влаштовувалися над ієрархами – на угоду чиємусь властолюбству або за вказівками сильних світу цього. Святителі Афанасій Олександрійський, Іоанн Золотоустий, митрополит Московський Филип – лише кілька цих імен нагадують, що і Собори архієреїв можуть помилятися, і анафемі, проголошені беззаконно, є недієвими та падають на голову тих, хто їх проголошує.

В Українській Православній Церкві, через беззаконні дії Московського Патріархату, на початку 1990-х років сталося трагічне розділення. Ми щиро прагнемо подолати його, але ніколи не погодимося на те, щоб визнати оману – правдою.

Київський Патріархат – не “схизматична група”, а частина поки що розділеної Української Церкви і невід’ємна частина Єдиної Святої Соборної і Апостольської Церкви, бо служінням і проповіддю сповідує ту саму спасительну Православну віру, що й Церкви, Предстоятелями яких ви є.

2. Україна є окремою незалежною державою, українці є окремим народом, який у переважній більшості за віросповіданням є християнським

православним. Християнська проповідь у землях України прозвучала ще з вуст апостола Андрія Первозваного, а за святого князя Володимира 988 року і держава Київська стала християнською. Тому, маючи всі історичні підстави та сучасні передумови – велику кількість архієреїв, духовенства і мирян, численні монастирі та богословські школи, виконуючи 34 Апостольське правило, Українська Церква соборно проголосила свою автокефалію.

За це рішення на Соборі УПЦ 1–3 листопада 1991 р. проголосували всі ієрархи та інші делегати, які законно представляли всю Українську Православну Церкву (у складі Московського Патріархату). Пізніше Московський Патріархат, використовуючи тиск і шантаж, за допомогою світських сил схилив більшість ієрархів відмовитися від цього рішення – але таке беззаконня його не може відмінити.

Тому ми твердо переконані: наша Церква є істинною Помісною Православною Церквою, яка законно проголосила свою автокефалію та смиренно очікує, що інші Помісні Православні Церкви, вивчивши наші прохання, визнають її як Церкву-Сестру. Дотеперішня відсутність відповіді на ці наші прохання не може ані зупинити благодать Святого Духа, що спасительно діє в нашій Церкві, ані відмінити той беззаперечний факт, що ми є Помісною частиною єдиного Тіла Церкви Христової.

У нашому прагненні до визнання автокефалії нами керують не націоналістичні мотиви – бо ми є Церквою для всіх православних християн в Україні, а не лише для одних українців. Керують і не якісь особисті амбіції – бо прагнення до автокефалії Української Церкви було висловлене ще у 1918 році, коли після падіння монархії в Росії Україна на короткий час стала незалежною державою, а в той час, зрозуміло, з нинішніх наших ієрархів ще ніхто і не народився.

Нами керує одне: прагнення блага для Церкви і побожного українського народу, бо коли заснована після Хрещення Руси Київська Митрополія не була у залежності від Московського престолу – вона процвітала духовно.

Вона видала першу повну Біблію слов'янською мовою, відому під назвою Острозької, породила першу в слов'янських землях православну вищу школу – Могилянську Академію, створила під наглядом святителя Петра Могили визнаний усіма Православними Церквами Катехізіс, виховала багатьох святих, які духовно і культурно не лише оновили нашу землю, але й успішно служили в Московській державі – аж до найвіддаленіших країв Сибіру.

А коли у 1686 р. Москва беззаконно (з підкупом і насиллям) захопила владу над Київською Митрополією – відтоді наша Церква стала занепадати, її перетворили на знаряддя русифікації та упокорення українського народу перед Російською імперією.

3. Тому Помісний Собор знову, – за заповіддю Євангелія просити, щоб було дано і стукати, щоб відчинили, – від імені всієї повноти Церкви звертається до вас із проханням відкинути московську неправду, а побачити істину, увійти з нашою Церквою в молитовне спілкування і визнати її автокефальною.

Для досягнення цієї мети ми готові через наших повноважних

представників засвідчити нашу позицію та вислухати ваші думки, як приймаючи ваших представників в Україні, так і відвідуючи країни, де ви несете своє Предстоятельське служіння.

Закликаємо вас судити про нашу Церкву не за московськими словами, а безпосередньо – бо саме такою є і настанова Євангелія: не судити нікого, доки не вислухають його самого, що він свідчить про себе.

II. Всім вам добре відомо, що багато проблем і непорозумінь у відносинах між Помісними Православними Церквами виникає через прагнення Московського Патріархату посісти перше місце у Православ'ї, відсунувши Вселенського Патріарха.

Підстава для таких амбіцій Московського Патріархату по суті оголошується одна: що нібито Російська Церква є за числом архієреїв та парафій найбільшою Помісною Церквою.

Проте лише кілька цифр показують, що Московський Патріархат у самій Росії не є таким великим і впливовим, як хоче здаватися.

За офіційними даними російської поліції, цього року на свято Пасхи до 10 100 храмів у Росії прийшли на богослужіння 4 600 000 віруючих (при населенні держави 142 мільйони), у тому числі у Москві та області – 300 000 (при населенні самої лише Москви 12 – 14 мільйонів).

У той же час, за даними міліції в Україні, до 15 400 храмів прийшли на богослужіння більше 10 мільйонів віруючих (при населенні держави 45 мільйонів).

З цього ясно видно, що без України Російська Церква навіть формально не має ніяких підстав твердити, що вона є найбільшою. Ці офіційні державні цифри також свідчать, що справжній вплив Московського Патріархату на народ у Росії – перебільшений.

Саме тому, на нашу думку, Московський патріарх у своїй боротьбі за вплив так вперто тримається за Україну – бо з самою лише Росією, де з року в рік зростає вплив ісламу, навіть мріяти бути першими стане неможливо.

Ми переконані, що визнання Православної Церкви в Україні автокефальною зробить неможливою подальшу боротьбу Московського Патріархату за перше місце у Православ'ї, яке належить Вселенському Патріарху. Це принесе більший спокій у міжправославні відносини та дозволить розв'язати багато питань, які десятиліттями не вирішуються через прикре протистояння.

Підносячи свої молитви за вас, Святійші і Блаженніші Предстоятелі Церков, а особливо – за нашу Церкву-Матір Константинопольську на чолі зі Вселенським Патріархом, від імені Помісного Собору бажаємо вам здоров'я, благодатної допомоги у служінні, довголіття та всіх інших благ від Бога.

Взаємно просимо ваших святих молитов і благословення!

З любов'ю у Христі Ісусі, Господі нашому –

від імені Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату

Філарет,

Патріарх Київський і всієї Руси-України

Лист Помісного Собору УПЦ КП предстоятелям помісних православних церков про визнання Православної Церкви в Україні автокефальною [Електронний ресурс] // Веб-сайт: “Релігійно-інформаційна служба України” – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uoskr_doc/52807/

Запитання до документа:

1. Які аргументи наводилися для спростування звинувачень у розколі?
2. Як УПЦ КП характеризує рішення Собору 1992 р.?
3. Кого звинувачує Собор УПЦ КП у розколі українського православ'я?
4. До яких історичних подій апелює Собор, аргументуючи право на автокефалію української православної церкви?
5. На які проблеми світового православ'я вказує документ?
6. Чому авторам листа важливо було нагадати протистояння між Константинопольським патріархом та РПЦ?

№ 12.21 (205)

Документ віддзеркалює ставлення Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ щодо подій Євромайдану у 2013 р. Церква виступила на захист Майдану і категорично засудила прояви насильства, спрямовані проти мирного та беззахисного населення.

Заява консисторії Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ у зв'язку з розгоном Євромайдану в Києві

30 листопада 2013 р.

Клир і миряни Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви висловлюють свою цілковиту солідарність із постраждалими учасниками мирних маніфестацій, що пройшли в Києві наприкінці листопада 2013 р. Суспільна активність студентської молоді та всіх учасників “Євромайданів” – це коштовне надбання народу України, здатне зупинити процес стагнації органів влади й економічну та політичну кризи, що загрожує нашому суверенітетові, загрожує добробутові кожного з нас. На жаль, державна адміністрація виявилася неспроможною оцінити це надбання. Це ставить під сумнів моральне право влади здійснювати довірені їй повноваження. Важким злочином держави є спроба перетворити юнаків, що служать у силових структурах і спецслужбах, на брутальну силу, ворожу українському народові.

Благословляю на недільному богослужінні в храмах нашої єпархії піднести молитви за всіх учасників акцій опору, за визволення ув'язнених і зцілення постраждалих. Прошу додати до благальної ектенії заклик до молитви за ворогів, за їхнє навернення і спасіння. Схвалюю і підтримую ініціативу по збиранню коштів, теплого одягу і продуктів для учасників акцій опору.

+ Ігор, архієпископ Харківський і Полтавський

Заява консисторії Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ у зв'язку з розгоном Євромайдану в Києві [Електронний ресурс] // Веб-сайт “Українська Автокефальна Православна Церква. Харківсько-Полтавська єпархія”. – Режим доступу :

<http://uapc.org.ua/zayava-konsystoriji-harkivsko-poltavskoji-jeparhiji-uapts-u-zvyazku-z-rozhonom-evromajdanu-v-kyjevi/>

Запитання до документа:

1. Як характеризує церкву прийнята заява?
2. Як оцінює церква суспільну активність в листопаді 2013 р.?
3. Які християнські цінності захищаються учасниками Євромайдану?
4. Якими заходами церква планувала допомогти учасникам Євромайдану?
5. Яким чином заява характеризує дії влади під час акції опору?
6. Назвіть ім'я очільника церкви, який виступив на захист учасників Євромайдану.

№ 12.22 (206)

У листопаді 2013 р. в Києві, а потім і по всій Україні почалися акції політичного протесту широких верств українського суспільства проти дій влади, яка загальмувала інтеграцію України до Європейського Союзу. Представники усіх церков, духовенство і віруючі різних конфесій виявилися у гущі цих подій. Центральні органи державної влади намагалися нейтралізувати протестні акції. Серед їхніх способів був і тиск на релігійні організації, приклад якого подає текст друкованого нижче листа Міністерства культури України на адресу глави УГКЦ та заява глави УГКЦ з приводу цього листа.

Заява глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав для припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ

13 січня 2014 р.

Уперше за часи незалежності України пролунала погроза щодо “припинення діяльності відповідних релігійних організацій” УГКЦ.

Про це йдеться в офіційному листі Міністерства культури України від 03.01.2014 року (№ 1/3/13-14) за підписом Тимофія Кохана, першого заступника міністра. <...>

Причиною такої реакції органу державної влади названо релігійну діяльність, яку нібито “в порушення вимог законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють представники, зокрема Української Греко-Католицької Церкви, на Майдані Незалежності міста Києва впродовж грудня минулого року та на початку нового – 2014 року”.

Нагадаю, що саме цього року виповнюється 25 років від легалізації УГКЦ в колишньому Радянському Союзі. Минули ті часи, коли руйнувалися храми, а священнослужителів, які несли духовну послугу своїм вірним, арештовували чи навіть вбивали. Тому велику стурбованість у нас викликало твердження, яке лунає тепер, у незалежній Україні, що служіння Української Греко-Католицької Церкви вважається таким, що “може слугувати підставою для порушення перед судом питання про припинення [її] діяльності”.

Оскільки цей лист має офіційний характер – як такий, що стосується самого факту існування та служіння УГКЦ – і оскільки викладене тлумачення Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” зачіпає все

релігійне середовище України, відчуваю своїм обов'язком заявити таке.

Церква не є учасником політичних процесів, але вона не може стояти осторонь, коли її вірні просять про духовну опіку. Наші вірні спільно з іншими громадянами України озвучили в мирний спосіб своє бачення європейського вибору України на основі християнських та загальнолюдських цінностей. Ці засади спираються на Божий закон і захищати їх доручив нам сам Христос-Спаситель, наказуючи силою Святого Духа продовжувати Його місію і “нести Добру Новину вбогим, проповідувати полоненим визволення, сліпим – прозріння, випустити пригноблених на волю, оповістити рік Господній сприятливий” (пор. Лк. 4, 18). Присутність духовного отця там, де перебувають його вірні, є складовою частиною пастирської опіки. Бути зі своїми вірними – це обов'язок священика, що впливає з самої місії Церкви. Цій місії, дорученій Христом, наша Церква завжди була вірною і такою залишиться у майбутньому, незважаючи на будь-які погрози.

Виходячи з принципу свободи віросповідання – основоположного права людини, душпастир може безперешкодно молитися там, де знаходяться його вірні. Для реалізації цього права не потрібен окремий дозвіл держави. Церква визнає право вірних на молитву та заспокоєння своїх духовно-релігійних потреб в усі часи і в будь-яких обставинах. Тоді, коли бракує діалогу між владою і народом, віруючі громадяни відчувають особливу потребу посилити молитви за мир і спокій в нашій державі, припинення насилля та потоптання гідності й конституційних прав громадян України.

Офіційна позиція нашої Церкви щодо актуальної суспільно-політичної ситуації викладена у низці звернень, як від імені самої УГКЦ, так і спільних із членами ВРЦіРО¹. Церква надалі зберігає за собою право давати оцінку ситуації в країні, якщо порушуються права людини та принципи суспільної моралі, що впливають з Божого закону та відображені в соціальному вченні Церкви.

Сподіваюся, що органам державної влади, зокрема тим, завданням яких є служити народові в забезпеченні його права на релігійну свободу в Україні, вистачить мудрості, щоб не почати переслідувати Церкву та не переносити сучасну суспільно-політичну кризу ще й на релігійне середовище.

Вірю в те, що зусилля, докладені всіма Церквами та релігійними організаціями України щодо недопущення насилля та ненависті, і проповідь миру та взаєморозуміння між різними середовищами нашого суспільства не будуть причиною недовіри чи напруги у відносинах між державною владою та Церквою і релігійними організаціями.

+ Святослав,
Верховний Архієпископ Києво-Галицький,
Глава Української Греко-Католицької Церкви

Додаток

[Лист Міністерства культури України Предстоятелю УГКЦ, Верховному архієпископу Києво-Галицькому Святославу Шевчуку]²

Міністерство культури України

03.01.2014 № 1/3/13-14

Предстоятелю Української
Греко-Католицької Церкви,
Верховному архієпископу
Києво-Галицькому
Святославу Шевчуку

Ваше Блаженство!

У засобах масової інформації активно поширюються повідомлення та сюжети про релігійну діяльність, яку в порушення вимог законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють представники, зокрема, Української Греко-Католицької Церкви на майдані Незалежності міста Києва впродовж грудня минулого року та на порозі нового – 2014 року.

Особливу стурбованість викликає те, що систематичне ігнорування чинного законодавства з боку окремих ієреїв підтримується, *нібито*, священноначаллям УГКЦ, що має негативний вплив на загальну правову культуру та правосвідомість громадян – вірян Церкви.

З огляду на Ваш особистий авторитет та авторитет Української Греко-Католицької Церкви, подальше ігнорування приписів законодавства України, що регулюють питання встановлення тимчасових споруд релігійного призначення (так званих «*молитовних наметів*») та проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій, вочевидь, може негативно позначитись на стані довіри між державою та церквою і релігійними організаціями в цілому, утвердженню миру та злагоди у суспільстві й релігійному середовищі.

У цьому контексті Міністерство культури України, як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері релігій, в порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про свободу совісті та релігійні організації *звертає Вашу увагу на те*, що відповідно до вимог статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно, *тобто без відповідних дозволів (згоди)*, можуть проводитись лише в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, квартирах і будинках громадян та деяких інших місцях (*на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях*).

В інших випадках, згідно з чинним законодавством, публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, яка, наразі, відсутня.

Недотримання наведених приписів, згідно з положеннями статті 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», може слугувати підставою для порушення перед судом питання про припинення діяльності відповідних релігійних організацій.

Підсумовуючи викладене, Міністерство культури України офіційно звертається до Вас – забезпечити безумовне дотримання законодавства України релігійними організаціями, що входять до складу Української Греко-Католицької Церкви.

З повагою

Перший заступник Міністра Т.Г. Кохан

Заява глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав для припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ. Документи Української Греко-Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/54908/;](http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/54908/)

[http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_54908_minkult1.jpg;](http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_54908_minkult1.jpg)

http://risu.org.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_54908_minkult2.jpg

Примітки:

¹ ВРЦіРО – Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій.

² Лист зареєстровано Канцелярією курії Верховного архієпископа 06.01.2014 р. № 01/001.

Запитання до документа:

1. Коли і хто погрожував УГКЦ припиненням діяльності?
2. Які звинувачення висувалися УГКЦ у листі Міністерства культури?
3. Чим пояснює глава УГКЦ присутність духовенства на Майдані?
4. Якою є офіційна позиція церкви щодо суспільно-політичної ситуації в країні?
5. Як греко-католицька церква тлумачить право віруючих на задоволення духовно-релігійних потреб?
6. Які рядки заяви свідчать про намагання глави УГКЦ досягти консенсусу?
7. Наскільки узгоджувалися дії греко-католицької церкви з діями інших релігійних спільнот України?

№ № 12.23 (207) – 12.25 (209)

Документи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з приводу політичних подій в Україні та ролі в них релігійних організацій

19 лютого – 3 квітня 2014 р.

Документи показують проблемність політичної ситуації в Україні для релігійних спільнот. Вони свідчать про активізацію роботи Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій, її спроби справляти стабілізуючий вплив на суспільне життя. Декларувалося, що у центрі уваги цього координуючого органу – людина, цінність її життя, єдність у служінні Богові і народу.

№ 12.23 (207)

Заява ВРЦіРО з приводу ескалації насильства у Києві

19 лютого 2014 р.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій рішуче засуджує насильство, кровопролиття та вбивства, що мали місце у Києві 18 лютого 2014 року та тривають досі.

Ми знову і знову закликаємо, просимо й благаємо сторони протистояння

припинити силові дії, а представників влади й опозиції продовжити переговори. До завершення переговорів ми закликаємо владу і опозицію негайно зупинити силові дії з обох боків.

Закликаємо всіх до відповідальності і мудрості. Від кожного з нас залежить, чи зможемо ми зупинити братовбивчий конфлікт.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій готова включитись усіма доступними засобами до відновлення миру в нашій країні.

Закликаємо віруючих продовжувати молитви про Україну, її мир, єдність та незалежність. В єдності сила народу – Боже, нам єдність подай!

За дорученням Головуючого у ВРЦіРО

+АНТОНІЙ

Митрополит Бориспільський і Броварський,

Керуючий справами Української Православної Церкви

Київ, 19.02.2014 р.

№ 12.24 (208)

Заява ВРЦіРО щодо рішення Росії про військове вторгнення в Україну

2 березня 2014 р.

ЗАЯВА

Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання

Російської Федерації від 1 березня 2014 року

1 березня 2014 року Рада Федерації Федерального Зібрання РФ за поданням Президента Росії дала згоду на застосування російських військ в Україні. Введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою не тільки для нашої країни, але й для миру та спокою на Європейському континенті загалом.

Ми закликаємо владу Росії відмовитися від військового та іншого, не передбаченого міжнародним правом та двосторонніми угодами втручання у внутрішні справи України. Російські можновладці мають усвідомити свою відповідальність перед Богом і перед людством за можливі непоправні наслідки військового конфлікту на українській землі.

Український народ має дружні, братні почуття до російського народу. Громадяни України не бажають розпалювання ворожнечі. Ми хочемо і надалі будувати з Росією братні відносини як суверенна, незалежна держава.

Ще раз засвідчуємо визнання легітимними сформованих Верховною Радою України органів державної влади та призначених Головою Верховної Ради України, в.о. Президента України О. Турчиновим та Урядом України посадових осіб.

Ми звертаємося до міжнародного співтовариства з проханням зробити усе можливе для збереження миру в Україні та збереження територіальної цілісності, суверенітету і недоторканості кордонів Української держави. Підрив миру і стабільності в Україні загрожує зруйнувати всю сучасну систему світової безпеки. Тому слід вжити всіх заходів, щоби в Україні внаслідок

введення іноземних військ не розгорілася війна.

Церкви та релігійні спільноти України – з українським народом. Закликаємо усіх до посиленої молитви за нашу Батьківщину.

Нехай Господь береже всіх нас!

+ Онуфрій
Головуючий у ВРЦіРО,
Митрополит Чернівецький і Буковинський УПЦ,
Місцеблюстител ь Київської митрополичої кафедри
2 березня 2014 р.

№ 12.25 (209)

Комюніке засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій

3 квітня 2014 р.

КОМЮНІКЕ

засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій
від 3 квітня 2014 року

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, що зібралася 3 квітня 2014 року в Національному заповіднику “Софія Київська”:

1. Висловила глибоке переконання в необхідності вибудовування в Україні стратегічного партнерства Церков та релігійних організацій з українським суспільством та державою;

2. Констатувала, що незважаючи на період суспільно-політичної кризи, який переживає наша держава, Церкви та релігійні організації зберігають міжконфесійний та міжрелігійний мир;

3. Засудила провокації та штучні намагання розпалення ворожнечі на релігійному ґрунті. Також засудила прояви сепаратизму та виступила за цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах;

4. Запропонувала, з метою подолання наслідків атеїстичного минулого, реалізації конституційних свобод та налагодження конкретних механізмів співпраці Церков і релігійних організацій з державою, прийняти закон “Про концепцію державно-церковних відносин”. ВРЦіРО вітає той факт, що цей законопроект знаходиться серед першочергових у програмі нового уряду, та надіється, що найближчим часом цей важливий акт буде прийнято;

5. Підкреслила гостру необхідність законодавчого вирішення конкретних проблем Церков і релігійних організацій шляхом прийняття Верховною Радою України відповідних законів, що мають спільну підтримку всіх членів ВРЦіРО.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – Режим доступу : http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=216&Itemid=1

Запитання до документів:

1. Які політичні події схвилювали Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій?

2. Яке ставлення до подій у Києві 18–19 лютого 2014 р. висловила Рада?

3. У чому полягав зміст заяви ВРЦіРО, прийнятій у зв'язку з рішенням

Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 р.?

4. Яке ставлення до російського народу висловлювала зазначена заява ВРЦіРО?

5. Як розцінюють автори згаданої заяви легітимність органів державної влади України, сформованих Верховною Радою?

6. Який зміст звернення до міжнародного співтовариства оприлюднила Рада шляхом зазначеної заяви?

7. Що, на Вашу думку, визначило зміст Комюніке, прийнятого на засіданні ВРЦіРО 3 квітня 2014 р.?

8. Яку позицію щодо проявів сепаратизму і територіальної цілісності України продемонструвала Рада?

9. Про що, на Вашу думку, свідчать рядки Комюніке щодо закону “Про концепцію державно-церковних відносин”?

10. Проаналізуйте: хто головував на засіданнях Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій?

№ 12.26 (210)

Документ є текстом звернення Українських Церков і релігійних організацій з приводу агресії Російської Федерації проти України. Він містить заклик до влади Росії припинити агресію. Звернення свідчить про надуманість російської пропаганди про ситуацію в Україні, стверджує відсутність утисків громадян України за ознакою мови, нації, віросповідання. Підкреслюється консолідована позиція українських церков, спільна з українським народом.

Звернення Українських Церков і релігійних організацій з приводу іноземної агресії

1 березня 2014 р.

Дорогі брати і сестри!

У цей важкий час, коли військові підрозділи Російської Федерації, порушуючи міжнародні та двосторонні угоди, увійшли на суверенну територію України, а Рада Федерації за поданням Президента Росії дала згоду на застосування російських військ в Україні – ми найперше закликаємо всіх вас і всіх людей доброї волі до солідарності з нами, до молитви про Україну і український народ.

Ми закликаємо владу Росії схаменутися і зупинити агресію проти України, негайно вивести свої війська з української землі. Вся відповідальність перед Богом і перед людством за непоправні наслідки подальшої ескалації насильства повністю лягає на керівників Росії.

В нашій державі немає утисків за ознакою мови, нації, віросповідання. Тому ми свідчимо – всі намагання російської пропаганди представити події в Україні як “фашистський переворот” і “перемогу екстремістів” абсолютно не відповідають дійсності.

Дорогі брати і сестри у Росії!

Український народ має лише дружні, братні почуття до російського

народу. Не вірте пропаганді, яка розпалює ворожнечу між нами. Ми хочемо і надалі будувати з Росією дружні, братні відносини – але як суверенна, незалежна держава.

Ми звертаємося до міжнародного співтовариства, до країн-гарантів безпеки України – США та Великобританії, до Європейського Союзу, до ООН та ОБСЄ: зупиніть іноземне вторгнення в Україну і грубе втручання в наші внутрішні справи! Підрив миру і стабільності в Україні загрожує зруйнувати всю сучасну систему світової безпеки. Тому слід вжити всіх заходів, щоби в Україні не розгорілася війна.

Брати і сестри!

Церкви і релігійні організації України – з українським народом. Твердо знаємо: Бог не в силі, а в правді. Правда – на боці українського народу, тому ми переможемо.

Нехай Господь береже всіх нас!

Звернення підписали:

Патріарх Філарет (Денисенко), Предстоятель Української Православної Церкви Київського Патріархату;

Верховний архієпископ Святослав (Шевчук), Отець і Глава Української Греко-Католицької Церкви;

Михайло Паночко, Старший єпископ Церкви християн віри євангельської України;

В'ячеслав Нестерук, Голова Всеукраїнського Союзу об'єднань євангельських християн-баптистів;

Віктор Алексєнко, президент Української Уніонної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня;

В'ячеслав Горпинчук, Єпископ Української Лютеранської Церкви;

Леонід Падун, Старший єпископ Української Християнської Євангельської Церкви;

Яків Дов Блайх, Головний рабин м. Києва та України Об'єднання іудейських релігійних організацій України;

Архієпископ Петро Мальчук, глава Комісії з питань відносин між державою і церквою Римо-Католицької Церкви в Україні;

Шейх Ахмед Тамім, голова Духовного управління мусульман України.

1 березня 2014 р.

Звернення Українських Церков і релігійних організацій з приводу іноземної агресії (доповнено) [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Інститут релігійної свободи" – Режим доступу : http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1368%3a1&catid=50%3azv&itemid=78&lang=uk

Запитання до документа:

1. Коли і з якого приводу оголошено звернення?
2. Які церковні організації підняли свій голос з приводу дій Російської Федерації?
3. До кого спрямоване звернення і яка мета його авторів?

4. Порівняйте авторство цього звернення і авторство документа № 12.15 (199). До яких висновків спонукає порівняння?

5. Яких заходів пропонують вжити автори звернення для стабілізації ситуації та збереження миру?

№ 12.27 (211)

Документ проливає світло на інтеграційні процеси в церковному середовищі під впливом розгортання російської агресії проти України. Грунтуючись на християнських традиціях і спираючись на досвід служіння церкви, автор стверджує, що подолання взаємних образ стає найпродуктивнішим свідченням християнської зрілості і національної свідомості.

Звернення архієпископа¹ Ігоря (Ісіченка) до галицьких єпархій про відновлення єдності в УАПЦ

2 березня 2014 р.

17 лютого р. Б. 2014

Прощена неділя

2 березня 2014 р. (н. ст.)

Вих. ч. 015-14

**Високопреосвященнішому Кир Андрію,
Митрополиту Галицькому
Високопреосвященнішому Кир Макарію,
Митрополиту Львівському,
Керуючому Рівненсько-Волинською і Таврійською єпархіями
Клиру й мирянам Львівської, Галицької
та Тернопільської єпархій
Української Автокефальної Православної Церкви
Слава Ісусу Христу!**

Високопреосвященні Владики! Всечесні Отці! Дорогі Брати і Сестри!

Наша православна традиція взаємного прощення перед початком Великого посту набуває нині особливого духовного змісту. Йде війна. На землях Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви пересуваються загони ворога, поки що переодягнені в цивільне, захоплюючи державні установи й підносячи над ними імперський прапор. Крим уже окупований російським агресором.

За цих умов подолання наших взаємних образ стає найпродуктивнішим свідченням християнської зрілості, внеском у згуртування нації перед викликом нав'язаної Україні війни.

Я хочу перепросити кожного з вас за вільні чи невільні кривди, за помилкові оцінки, за слова осуду, якими завинив я сам чи наша єпархіяльна громада. “Пробачте!” – повторюю раз, і вдруге, і втретє.

2014 року наша Церква відзначає 25-річчя відновлення її легального служіння в Україні. І протягом усієї останньої чверти століття Українську Автокефальну Православну Церкву намагалися коли не знищити цілком, то

замкнути за Збручем, поділити, розколоти. Східноукраїнська частина УАПЦ перетворилася на постійний об'єкт обмов, була ізольована й змушена реєструвати окремий єпархіяльний статут, аби зберегти легальний статус. Але ми ніколи не зрікалися своєї належності до УАПЦ, не зрікалися єдності з єпархіями УАПЦ як у діаспорі, так і на Західній Україні.

“Немає нічого захованого, що не виявиться, і немає таємного, що не вийде наяв” (Мк. 4:22). Революція гідності, розпочата в Києві, виявила справедливість наших підозр щодо прихованих цілей організаторів сучасного розколу в УАПЦ. Єдина серед релігійних організацій в Україні, УАПЦ усунулася від підтримки київського Майдану та схвалення євроінтеграційної стратегії розвитку України, досі стримується від осуду російської агресії. Наша Церква, яка завжди була натхненницею боротьби за самостійну Українську Державу, за справедливий суспільний устрій, фактично виступає поплічницею історичного ворога України. Це не лише дискредитує нас усіх в очах української громади, але й відштовхує від УАПЦ її паству, унеможлиблює нові покликання до священства й монашества.

Визнаючи свою провину в цьому як архиєрея УАПЦ, я закликаю всіх нас, молитовно зміцнившись Великим постом, звільнитися від колишніх помилок і провин. **Пропоную:**

1. Негайно відновити канонічну єдність Львівської, Галицької та Харківсько-Полтавської єпархій у складі Української Автокефальної Православної Церкви.

2. Вивести поза штат одіозних осіб, що прийшли до нас з інших конфесій з руйнівною метою та систематично дискредитували УАПЦ своїми аморальними вчинками.

3. Визнати недійсними архиєрейські хіротонії, що відбулися всупереч ухвалам Помісного Собору 2000 р.

4. Підготувати й провести в найближчі місяці черговий Помісний Собор УАПЦ.

5. До Помісного Собору визнавати предстоятелем УАПЦ старшого за хіротонією архиєрея.

6. Просити Високопреосвященнішого митрополита Антонія, місцєблюстителя Митрополічного престолу УАПЦ в діаспорі, як наступника блаженної пам'яті митрополита Константина, прийняти на себе визначені Помісним Собором 2000 р. повноваження духовного провідника УАПЦ в Україні.

З братньою в Христі любов'ю –

Ігор

архиєпископ Харківський і Полтавський

Звернення архиєпископа Ігоря до галицьких єпархій УАПЦ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт: “Українська Автокефальна Православна Церква. Харківсько-Полтавська єпархія”. – Режим доступу : <http://uapc.org.ua/zvernennya-arhyepyskopa-ihorya-do-halytskyh-jeparhij-uapts-2014-03-03/>

Примітки:

¹ Збережено орфографію документа.

Запитання до документа:

1. Які події в житті українського суспільства і традиції церкви спонукали автора до звернення?
2. Кому адресоване звернення і про що це свідчить?
3. Яким чином автор звернення характеризує організаційний стан УАПЦ і Харківсько-полтавської єпархії зокрема?
4. Як охарактеризовано позицію офіційного керівництва УАПЦ під час революційних подій в Україні листопада 2013 – лютого 2014 р.?
5. Які заходи пропонує вжити архієпископ Харківський і Полтавський Ігор для відновлення єдності УАПЦ.
6. Яку роль автор звернення відводить керівництву УАПЦ у діаспорі в процесі подолання роз'єднання?
7. Якою архієпископ Ігор бачить роль єпископату і Помісного Собору у подоланні церковного роз'єднання?

№ 12.28 (212)

Джерело характеризує реакцію церков і засобів масової інформації на загострення українсько-російського конфлікту та військову агресію Росії в Криму. Висвітлюється безпрецедентна драматичність відносин, глибока занепокоєність і швидкість реакції глав церков, широкий резонанс зазначеного конфлікту.

Повідомлення інтернет-видання “Кореспондент.net” про реакцію лідерів церков на російську інтервенцію проти України

2 березня 2014 р.

Глави церков відреагували на конфлікт України та Росії

Представники Української православної церкви Московського патріархату звернулися до патріарха Кирила, той пообіцяв зробити все можливе, а Папа Римський закликав до миру.

Заворушення в Криму і конфлікт між Україною і Росією не залишив байдужими представників церков.

Одними з перших зробили заяву в Українській православній церкві Московського патріархату. Місцєблєуститель Онуфрій звернувся до патріарха всієї Русі Кирила, повідомляє КП в Україні.

В УПЦ МП вимагали не допустити кровопролиття між Україною і Росією.

“Сьогодні Україна переживає без перебільшення найважчий момент у своїй новітній історії. Після тримісячної суспільно-політичної кризи, кривавого протистояння в самому центрі Києва та загибелі десятків людей, ми опинилися перед ще одним не менш грізним випробуванням”, – заявив Онуфрій.

Патріарх Кирило відповів на звернення і пообіцяв зробити все можливе, щоб на території України не пролилася кров мирного населення.

“Відповідаючи на Ваше звернення, дорогий Владико, запевняю Вас і нашу українську паству в тому, що зроблю все можливе, щоб переконати всіх тих, в

чиїх руках перебуває влада, що не можна допустити загибелі мирних людей на дорогій для мого серця землі України”, – запевнив патріарх Кирило.

Також він додав, що церква не займає той чи інший бік у політичній боротьбі. Але обов’язок Церкви – непокоїтися про тих, хто піддається насильству.

Через годину патріарх зв’язався з Олександром Турчиновим і обговорив ситуацію, яка склалася між двома державами.

Не залишився осторонь і глава католицької церкви Папа Римський Франциск. Він закликав усіх до миру.

“Дорогі брати і сестри, прошу вас і далі молитися за Україну, яка переживає нелегку ситуацію. Закликаючи всі складові частини країни працювати над подоланням непорозумінь і спільно будувати майбутнє держави, звертаюся до міжнародної спільноти з палким закликом підтримати кожен ініціативу на користь діалогу та згоди”, – сказав Папа Римський.

Також було прийняте спільне звернення українських церков, під яким підписалися: Патріарх Філарет (Денисенко), Предстоятель Української Православної Церкви Київського Патріархату; Верховний архієпископ Святослав (Шевчук), Отець і Глава Української Греко-Католицької Церкви; Михайло Паночко, старший єпископ Церкви християн віри євангельської України; В’ячеслав Нестерук, голова Всеукраїнського Союзу об’єднань євангельських християн-баптистів; Віктор Алексеєнко, президент Українського Уніонної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня; В’ячеслав Горпинчук, єпископ Української Лютеранської Церкви; Леонід Падун, старший єпископ Української Християнської Євангельської Церкви; Яков Дов Блайх, Головний рабин Києва та України Об’єднання іудейських релігійних організацій України.

У їхньому зверненні йдеться про агресію з боку Росії і спробу піднести події в Україні, як “фашистський” переворот.

Ми закликаємо владу Росії схаменутися і зупинити агресію проти України, негайно вивести свої війська з української землі. Вся відповідальність перед Богом і перед людством за непоправні наслідки подальшої ескалації насильства повністю лягає на керівників Росії, йдеться у зверненні.

Нагадаємо, що в суботу, 1 березня, комітети Ради Федерації з оборони і міжнародних справ схвалили звернення президента РФ про використання збройних сил РФ на території України до стабілізації ситуації в цій країні. Про це було оголошено на позачерговому засіданні Ради Федерації.

Рада Федерації в своєму зверненні до глави держави зазначає, що відмова від виконання угоди про нормалізацію обстановки в Україні від 21 лютого несе реальну загрозу кровопролиття в східних і південних областях України та гуманітарної катастрофи по всій країні.

Глави церков відреагували на конфлікт України та Росії [Електронний ресурс] // Кореспондент.net. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3313763-hlavy-tserkov-vidreahuvaly-na-konflikt-ukrainy-ta-rosii>

Запитання до документа:

1. Які події, на думку видання, послужили загостренню українсько-російських відносин?
2. Якою була реакція на збройний конфлікт між Україною та Росією з боку керівництва УПЦ МП?
3. Яку позицію продемонстрував патріарх Московський Кирило під час конфлікту?
4. Чи прореагував католицький світ на збройну інтервенцію Росії проти України? Як саме?
5. Наскільки консолідованою виявилася позиція українських церков під час російської агресії?

№ 12.29 (213)

Документ свідчить про активізацію об'єднавчих зусиль у православному середовищі України, зокрема, в середовищі УПЦ КП навесні 2014 р. Цю активізацію спричинила революція гідності в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр., російська агресія проти України та зміни у керівництві УПЦ (МП), пов'язані з тяжкою хворобою Предстоятеля – митрополита Володимира (Сабодана).

**Звернення Архієрейського Собору УПЦ КП до УПЦ (МП)
з приводу необхідності невідкладного подолання розділення православної
церкви в Україні**

12 березня 2014 р.

**ЗВЕРНЕННЯ
АРХІЄРЕЙСЬКОГО СОБОРУ
Української Православної Церкви Київського Патріархату
до УПЦ (Московського Патріархату)
з приводу необхідності невідкладного подолання
розділення Православної Церкви в Україні
і утворення єдиної Помісної Православної Церкви**

Дорогі брати і сестри!

Архієрейський Собор Української Православної Церкви Київського Патріархату підтверджує раніше зверненні до вас Священним Синодом і Вищою Церковною Радою заклики – подолати розділення Православної Церкви в Україні та утворити єдину Помісну Українську Православну Церкву.

Ми, як і ви, бажаємо здійснити це об'єднання на основі канонічного порядку і традицій Православної Церкви.

Всім відомо, що досі Православна Церква не має єдиного визначеного порядку проголошення автокефалії, тобто повної адміністративної незалежності. Відсутність єдиного погляду на це питання засвідчена і в рішеннях зібрання Предстоятелів (Сінаксу) Православних Церков, яке завершилося 9 березня ц.р.

Разом з тим низка правил та традицій православ'я свідчить про тісний зв'язок між державним станом народу і статусом автокефалії його Церкви.

Зокрема про це говорять 34 Апостольське правило: “Єпископам всякого народу належить знати першого серед них, і визнавати його, як главу, і нічого, що перевищує його владу, не творити без його розсуду...”, 17 правило IV Вселенського Собору, 38 правило VI Вселенського Собору, де вказано, що “устрій церковних справ повинен відповідати політичним і громадським формам”, та численні історичні прецеденти проголошення автокефалії Помісних Церков у минулому.

Принцип “у незалежній державі – незалежна (автокефальна) Церква” – норма православної традиції, а не вигадка сучасних політиків, як вас намагаються переконати неправдомовці. Це підтверджується, окрім іншого, такими документами, як Томос Константинопольського Патріархату про визнання автокефалії Православної Церкви в Польщі, в якому цитується Апофегма патріарха Фотія: “Прийняти, що права, які торкаються церковних справ, а особливо справ парафій, повинні відповідати політичним і адміністративним перемінам” (1924 р.) і виписка з визначення Священного Синоду при Святійшому Патріарху Московському і всієї Русі від 19 листопада 1943 року №12 (Журнал Московської Патріархії № 3 за 1944 р., с. 3) щодо визнання автокефалії Грузинської Церкви, де сказано: “за церковними правилами (Всел. IV, 17 та ін.), церковні кордони повинні слідувати за державними”.

Саме виходячи з цих канонічних підстав Собор УПЦ 1-3 листопада 1991 р. ствердив: “Незалежна Церква у незалежній державі є канонічно виправданою та історично неминучою” (Визначення Собору УПЦ 1-3 листопада 1991 р. з питання повної самостійності УПЦ). Маємо зазначити, що під цим рішенням стоять підписи всіх тогочасних архієреїв УПЦ, в тому числі і нинішнього Місцєблюстителя престолу УПЦ митрополита Онуфрія.

Мудрість саме такого принципу наочно підтверджується нинішніми подіями. Адже зараз ви опинилися перед необхідністю вибору: схвалювати позицію свого Патріарха, який фактично підтримує кремлівське керівництво в його агресивних діях проти України, чи бути вірними своїй Батьківщині Україні, захищаючи її від російської інтервенції. Саме ваше підпорядкування Московському Патріархату стає одним з аргументів для виправдання російською владою своєї агресії проти України – бажаєте ви цього чи ні.

Ми закликаємо вас усвідомити, що насправді московські слова про “неканонічність” Київського Патріархату є такими ж неправдивими, як твердження Кремля про нелегітимність української влади. В очах Москви залежність від неї – завжди законна, а свобода – злочин.

Хочемо нагадати, що починаючи з 2009 р. кілька разів за церковними і політичними каналами від імені особисто Патріарха Кирила нашому Предстоятелю надходили пропозиції в обмін на повернення до складу РПЦ – повернути йому всі попередні посади. Тобто, Московський Патріарх Кирил і представники Кремля гарантували нашому Предстоятелю посаду Предстоятеля УПЦ МП і всі пов’язані з нею права – якщо би він погодився приєднатися до Московського Патріархату. Лише один цей факт вже яскраво свідчить, що насправді Московська патріархія піклується не про дотримання канонів, а про

збереження влади над Україною.

Преосвященні владыки і всечесні отці!

Закликаємо кожного з вас відчути особисту відповідальність перед Богом і Церквою за подолання існуючого розділення. Не варто лише чекати, коли “хтось десь нагорі” вирішить, що настав час єднання – цю справу вже слід робити кожному, сприяючи подоланню ворожнечі, налагоджуючи добрі стосунки з представниками Київського Патріархату в місці свого служіння. Наші братські обійми відкриті для вас.

Дорогі брати і сестри!

Ми закликаємо вас доносити своє прагнення церковної єдності до своїх пастирів. Також запрошуємо вас відвідувати наші храми та монастирі, щоби ви на власному досвіді переконалися – ніщо, окрім штучних перешкод з боку Москви, не розділяє нас, братів у православній вірі та дітей одного українського народу.

Хочемо всіх ще раз запевнити, що Київський Патріархат не заохочує, не підтримує і не схвалює погромів чи захоплень храмів УПЦ МП. Ми переконані, що подолати розділення зможемо лише мирним шляхом. У зв'язку з цим закликаємо всіх наших прихильників не піддаватися на жодні провокаційні заклики, пам'ятати про свою християнську гідність та відповідальність.

Ми вітаємо створення двома Церквами комісії для ведення діалогу. Прикро, що досі, попри бажання нашої сторони, вони не змогли приступити до роботи. Сподіваємося, що відповідні зустрічі відбудуться у найближчий час, чим буде засвідчена щирість бажання братів з УПЦ МП вести діалог та долати існуючі суперечності.

Для успішного здійснення діалогу ми пропонуємо вам, нашим братам, дати ствердну відповідь з трьох питань:

– безумовна підтримка державної незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України – адже згідно до 34 Апостольського та інших правил, відповідно до історичної традиції Православної Церкви державна незалежність є однією з передумов буття Помісної Церкви;

– підтримка європейського напрямку розвитку України, в тому числі асоціації України та Європейського Союзу – як гарантії збереження незалежності і територіальної цілісності України та підтвердження вибору святого рівноапостольного князя Володимира на користь християнської європейської цивілізації;

– підтримка остаточної мети – подолання існуючого розділення та утворення в Україні єдиної Помісної Православної Церкви.

На наше переконання діалог слід вести не лише у центрі, але і на місцях. Вважаємо обов'язково необхідним створення комісій для діалогу в єпархіях, де у безпосередньому спілкуванні архієреїв і духовенства двох Церков можна знаходити шляхи вирішення багатьох насущних проблем.

Ми висловлюємо жаль з приводу погіршення стану здоров'я Блаженнішого митрополита Володимира, Предстоятеля УПЦ МП, внаслідок чого він не може виконувати свої обов'язки, та підносимо за нього свої молитви. Також ми бажаємо Місцєблостителю престолу УПЦ МП

Високопреосвященному митрополиту Онуфрію Божої допомоги у звершенні покладеного на нього відповідального служіння для досягнення єдності Церкви в Україні.

Дорогі владыки, отці, брати і сестри!

Всім нам належить пам'ятати, що Церква є Божа, і єдиний Глава її – Господь Ісус Христос. Тому найперше, що належить всім нам, як християнам, робити – щоденно ревно молитися Богові за припинення ворожнечі, примноження любові, подолання розділення і утворення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні. За це ми підносимо свої молитви та закликаємо і вас робити цей посильний кожному внесок у богоугодну справу церковного єднання.

Бажаємо вам миру від Господа і всіх благ!

З любов'ю у Христі –

Патріарх Київський і всієї Руси-України **Філарет**
 Митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський **Епіфаній**
 Митрополит Львівський і Сокальський **Димитрій**
 Митрополит Білгородський і Обоянський **Іоасаф**
 Митрополит Черкаський і Чигиринський **Іоан**
 Архієпископ Донецький і Маріупольський **Сергій**
 Архієпископ Рівненський і Острозький **Іларіон**
 Архієпископ Чернігівський і Ніжинський **Євстратій**
 Митрополит Чернівецький і Буковинський **Данило**
 Митрополит Миколаївський і Богояленський **Володимир**
 Митрополит богородський **Адріан**
 Митрополит Хмельницький і Кам'янець-Подільський **Антоній**
 Митрополит Івано-Франківський і Галицький **Іоасаф**
 Митрополит Луцький і Волинський **Михаїл**
 Архієпископ Житомирський і Овруцький **Ізяслав**
 Архієпископ Запорізький і Мелітопольський **Григорій**
 Архієпископ Херсонський і Таврійський **Даміан**
 Архієпископ Дрогобицький і Самбірський **Яків**
 Архієпископ Сімферопольський і Кримський **Клімент**
 Архієпископ Сумський і Охтирський **Мефодій**
 Архієпископ Чернівецький і Кіцманський **Онуфрій**
 Архієпископ Тернопільський, Кременецький і Бучацький **Нестор**
 Архієпископ Полтавський і Кременчуцький **Федір**
 Єпископ Ужгородський і Закарпатський **Кирил**
 Єпископ Херсонський **Хризостом**
 Єпископ Фалештський і Східно-Молдовський **Філарет**
 Єпископ Вінницький і Брацлавський **Михаїл**
 Єпископ Кіровоградський і Голованівський **Марк**
 Єпископ Тернопільський і Терехівський **Павло**
 Єпископ Дніпропетровський і Криворізький **Симеон**
 Єпископ Одеський і Балтський **Марк**
 Єпископ Луганський і Старобільський **Афанасій**

Єпископ Коломийський і Косівський **Юліан**
 Єпископ Харківський і Богодухівський **Митрофан**
 Архієпископ Богуславський **Олександр**
 Єпископ Солов'янський **Всеволод**
 Єпископ Васильківський **Лаврентій**
 Єпископ Володимир-Волинський **Матфей**
 Єпископ Валуйський **Петро**
 Єпископ Вишгородський **Агапіт**

Звернення Архієрейського Собору УПЦ КП до УПЦ (МП) з приводу необхідності невідкладного подолання розділення православної церкви в Україні [Електронний ресурс] // Веб-сайт: "Релігійно-інформаційна служба України" – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/55676/

Запитання до документа:

1. Знайдіть у тексті рядки, що містять головну ідею заклику Архієрейського Собору УПЦ КП до УПЦ (МП).
2. Якими аргументами автори звернення стверджують думку, що у незалежній державі має існувати автокефальна церква?
3. Яким чином у документі пояснено складність поєднання церков в Україні?
4. Які події, на думку авторів звернення, загострюють для УПЦ (МП) питання про об'єднання українських церков у єдину Помісну Церкву?
5. Які факти наведено у зверненні на користь того, що Московська патріархія піклується передусім про збереження своєї влади над Україною?
6. Які шляхи пропонують автори звернення духовенству і віруючим УПЦ (МП) для подолання упередженості свого ставлення до УПЦ КП?
7. Які питання у зверненні визначені, як ключові для успішного ведення діалогу між обома церквами?
8. На якому рівні, на переконання авторів звернення, має здійснюватися міжцерковний діалог?
9. Яке ставлення продемонстрував Архієрейський Собор УПЦ КП до Місцеблюстителя престолу УПЦ МП митрополита Онуфрія?
10. Про що, на Вашу думку, свідчить прикінцевий заклик Архієрейського Собору УПЦ КП?

№ 12.30 (214)

Документ дає моральну оцінку факту анексії Російською Федерацією Криму. Розвінчується фразеологія Президента Росії В. Путіна щодо виправдання агресії. Розкриваються історичні прецеденти подібних агресій у ХХ ст. Міститься заклик до народу України консолідовано протидіяти агресії. Визначається єдність Київського Патріархату з народом України.

Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу російської анексії Криму

19 березня 2014 р.

Дорогі брати і сестри!

Шановні співвітчизники!

Покликання Церкви – свідчити про правду. Тому необхідно дати моральну оцінку анексії, чи краще сказати – аншлюсу Криму, напередодні здійсненого Російською Федерацією.

18 березня 2014 р. керівниками Росії було публічно вчинено порушення трьох заповідей Божих: не кради; не говори неправдивого свідчення на ближнього твого; не бажай дому ближнього твого <...> (і) нічого, що у ближнього твого (Вихід 20:15-17). Наслідком збройної агресії російської влади проти України також вже стало кровопролиття – вбивство сепаратистами українського активіста у Донецьку, вбивство кримського татарина та українського військовослужбовця у Криму.

Підбурювані та підтримувані з Росії провокатори сіють смуту і закликають до сепаратизму, розпалюють громадянський конфлікт у східних та південних областях України. В Криму вірних присязі українських військовослужбовців, членів їхніх родин піддають безперервному тиску, їх залякують, в тому числі з використанням зброї.

В окупованому Криму безвісти зникають громадські активісти. Ті, хто перебував у заручниках окупантів та був відпущений, свідчать про жорстоке, нелюдське поводження, постійні приниження, погрози вбивством, імітації розстрілу. За все це також несе відповідальність особисто російське керівництво.

У виступі 18 березня в Кремлі Президент Росії В. Путін використав засіб диявола – змішав правду з неправдою. Переконаний, що напівправа, яку з вуст глави російської держави чув весь світ, гірша за відверту неправду – як схована в їжу отрута є більш небезпечною, ніж отрута явна.

Вважаючи розпад тоталітарного СРСР “трагічною подією” він не сказав, що в Україні, в тому числі в Криму і Севастополі, більшість людей 1 грудня 1991 р. на відкритому референдумі без жодного примусу підтримали незалежність України. Також він жодним словом не згадав про зобов’язання не тільки поважати, але і гарантувати територіальну цілісність, суверенітет і недоторканість кордонів України, взяті на себе Російською Федерацією за Будапештським меморандумом 1994 р. та Договором про дружбу 1997 р.

Окупувавши і анексувавши Крим, керівництво Росії по суті поставило під сумнів всю систему міжнародного права. Відтепер, на думку російської влади, будь-яку суперечку “в зоні інтересів” Кремля можна вирішувати військовою силою та іншими засобами тиску – не рахуючись з самими принципами правда і справедливості, з міждержавними та міжнародними угодами, думкою світового співтовариства.

Пан Путін опосередковано це визнає і сам, вказуючи на те, що в минулому Росія була ніби вимушена, через свою економічну та політичну слабкість, підписувати відповідні договори та брати на себе зобов’язання. Виходячи з логіки та бачачи дії, тепер, коли Кремль відчув себе сильним, він може дозволити собі відкидати всі зобов’язання та діяти на власний розсуд.

Мотивуючи агресію проти України, Президент Росії апелює до спільного історичного минулого наших держав і народів. Але ж у різний час під

російською владою, окрім України, перебували ще низка держав – Білорусь, країни Балтії, Польща, Фінляндія, Молдова, країни Закавказзя та Середньої Азії. Судячи з усього, від російського керівництва тепер можна очікувати не лише вторгнення у південно-східну Україну, але і в будь-яку з цих країн. Адже там, як і в Україні, є етнічні росіяни та російськомовні люди, “захистом інтересів” яких Кремль готовий виправдовувати своє загарбництво.

Володимир Путін офіційно почав використовувати такі визначення, як “русский мир”, “історична Росія”, “росіяни – розділена нація”, “ми з українцями – один народ”. Все це, разом з ностальгією за минулою державною величчю та прагненням реваншу за розпад СРСР, є точною копією ідеології та риторики фашистських режимів ХХ століття, зокрема у Німеччині та Італії.

Наочним підтвердженням цього ідейного зв'язку є також антиукраїнська істерія, розгорнута у російських ЗМІ. Місяцями виливаючи на російський народ напівправду та відверту брехню про події в Україні, водночас блокуючи доступ до будь-якої альтернативної точки зору, російська влада, як колись і влада фашистських держав, обдурила власний народ, який зараз її злочинні дії в більшості своїй вітає та схвалює.

Історія нагадує, що аншлюс Австрії і загарбання Судет відбулися також під гаслами “єднання народу”, “захисту національних інтересів”, “відновлення справедливості”. Там теж під дулами зброї проводилися “референдуми”, які давали потрібні загарбникам результати. Але після “мирного” загарбання розпочалася найкривавіша II Світова війна, бо політика умиротворення агресора завжди приводить не до миру, а до відчуття безкарності у агресора і бажання рухатися далі.

Саме тому найперше звертаюся до всього українського народу: на нашу Батьківщину віроломно напав ворог, який окупував частину України та прагне взагалі знищити нашу державність і незалежність, повернути нас у імперське кремлівське ярмо. Тому священний обов'язок кожного – допомагати боронити від нападника наш спільний український дім.

Ми повинні згуртуватися, бо лише у єдності – сила народу. Дії представників української держави можуть викликати критику, але слід пам'ятати: окупаційна влада не дозволить ніякої критики.

Приклад багатьох народів свідчить – згуртованість та самовіддана боротьба в обороні рідного дому забезпечувала перемогу навіть над значно численнішим і сильнішим агресором. Адже Бог не в силі – Бог у правді.

Висловлюю солідарність з усіма, хто безстрашно вже став проти агресора. Велика повага і шана мужньому кримськотатарському народу, який в умовах окупації зберігає відданість єдності України. Вдячний за мужність архієпископу Клименту, духовенству і вірним Кримської єпархії Київського Патріархату – наша Церква робитиме все можливе, щоби підтримати їх та захистити їхні права.

Ще раз повторю слова, сказані неодноразово від імені нашої Церкви у ці дні: український народ не має і не повинен мати жодної ненависті чи ворожнечі до російського народу, навіть в умовах військової агресії проти нашої держави. Ми хочемо, і я переконаний – у майбутньому будемо мати дружні та

рівноправні відносини між незалежною Україною і демократичною Росією на основі взаємної поваги до суверенітету та невтручання у внутрішні справи одне одного.

Знову звертаюся до міжнародного співтовариства: час заяв про глибоку стурбованість давно минув, настав час дій. Тому вітаю якнайшвидше підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС, надання Україні перспективи членства у Європейському Союзі – як гарантії миру не лише в нашій державі, але і в цілій Європі.

Зараз вирішується не лише доля України, але і доля всього світу. Людство стоїть на роздоріжжі: повернутися в епоху, коли відносини між народами з'ясовуються не на основі права і справедливості, а силою зброї та ціною мільйонних жертв, – або разом зупинити цинічного агресора і цим врятувати світ від найгіршого. Тому всі міжнародні інституції безпеки: ООН, ОБСЄ, НАТО, а також країни-гаранти за Будапештським меморандумом повинні вжити всіх заходів для припинення агресії Росії проти України. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться!

Дорогі брати і сестри!

У ці важкі дні ще раз хочу засвідчити – Київський Патріархат з українським народом. Ми молимося до Бога і просимо захистити нашу державу і народ від нашествия чужинців, просимо Господа невидимою силою зміцнити Україну в боротьбі за правду, свободу і мир.

Закликаю всіх віруючих до такої молитви і твердо впевнений, що у цій боротьбі переможе український народ.

Нехай Бог благословить нашу державу, наші мужні збройні сили і весь український народ!

Філарет,

Патріарх Київський і всієї Руси-України

19 березня 2014 р.

Звернення Патріарха з приводу російської анексії Криму [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Української Православної Церкви Київський Патріархат "Церква.info". – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/uk/news/patriarkh/4574-patr-zvernennia-anshlius-krym.html>

Запитання до документа:

1. Коли і до кого звернувся Патріарх Філарет з приводу російської анексії Криму?

2. Яким чином Патріарх Філарет характеризує факт російської агресії в Криму?

3. У чому Патріарх вбачає порушення Росією норм міжнародного права?

4. Яку мотивацію агресії, використану Президентом Росії, підкреслює Патріарх?

5. Яких порівнянь у Зверненні надано ідеології та риторичі російського Президента Володимира Путіна?

6. Які історичні аналогії для характеристики подій у Криму використовує глава УПЦ КП?

7. Які цілі російської політики вбачає Патріарх Філарет?
8. Чи містить текст звернення ненависть чи ворожнечу до російського народу?
9. До якої позиції закликає Патріарх пропонує співвітчизників?
10. Як Патріарх охарактеризував роль церкви у подія?
11. Яку роль церкви у осмисленні подій сучасності Ви вбачаєте за текстом звернення Патріарха?

№ 12.31 (215)

Документ є формою звіту Державного департаменту у справах національностей та релігій про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2014 р. Його інформація дає загальне уявлення про кількість релігійних громад, центрів, управлінь, монастирів, місій, братств, духовних навчальних закладів, чисельність священнослужителів у т.ч. іноземців та ін. Вона відкриває простір для порівнянь і аналізу інституційного розвитку релігійних спільнот.

Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2014 р.)

4 квітня 2014 р.¹

Інституції Церкви та конфесії	Релігійні громади / з них: зареєстровані, центри, управління	Монастирі, ченці і черниці, місії, братства	Священнослужителі, у т.ч. іноземці	Навчальні заклади, в них слухачів (всього/заочно)	Недільні школи	Періодичні видання
Українська Православна Церква (Московського Патріархату)	12714/12673 1 55	214 4867 14 35	10456/17	20 4115/296 8	4232	109
Українська Православна Церква Київського Патріархату	4661/4651 1 34	60 188 28 12	3132/1	18 1017/557	1461	35
Українська Автокефальна Православна Церква	1185/1185 1 14	12 13 7 1	706 —	7 111/34	294	6

Руська Православна Старообрядницька Церква (Білокриницька згода)	58/51 1	2 2 — —	32/1	—	8	—
Руська Православна Старообрядницька Церква (безпопівська згода)	14/12	—	7 —	—	—	—
Російська Православна Церква Закордоном	32/32 — 2	2 20 — —	34/4	1 30 / —	4	1
Руська Істино- Православна Церква	30/30 — 1	— — 1	24/2	—	6	—
Інші православні релігійні організації	117/101 1 1	—	95 6	—	16	6
Українська Греко- Католицька Церква	3765/3763 1 22	120 1169 23 2	2625/31	16 1122/185	1291	28
Римо-Католицька Церква	942/926 1 24	108 652 40 6	612/267	9 387/24	483	9
Вірменська Апостольська Церква	29/28 1	— 1	21/11	—	6	—
Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн- баптистів	2576/2562 1 26	— 92 2	3128/28	41 6484/205 6	1464	13
Релігійні організації колишньої Ради Церков Євангельських християн-баптистів	49/10 —	—	42	—	16	—

Інші релігійні організації євангельських християн-баптистів	270/253 2 2	— 11 1	305/20	7 464/200	138	—
Релігійні організації євангельських християн	320/317 7 5	— 14 1	316/15	9 665/336	107	4
Всеукраїнський союз Християн віри євангельської (п'ятидесятників)	1616/1533 1 27	— 56 2	2313/11	17 842/267	1087	24
Союз вільних церков християн євангельської віри	126/111 1 6	— 10 1	153 —	4 236/104	70	6
Церква євангельських християн в дусі апостолів в Україні	21 1	—	26 —	—	10	—
Релігійні організації Союзу Церкви Божої України	83/78 1 2	— 1	93 —	1 30/30	54	4
Релігійні організації центру Божої Церкви християн віри євангельської в Україні (в пророцтвах)	130/97 1 10	— 6	210/2	1 26/26	57	1
Український центр об'єднаної церкви християн віри євангельської	148/29 1 13	— 15	138 —	3 185/160	44	2

Інші релігійні організації християн віри євангельської	562/514 8 3	— 4 2	616/8	4 244/20	194	13
Церкви Повного Євангелія	675/658 4 5	— 6 1	641 6	5 552/302	224	22
Українська Християнська Євангельська Церква	156/156 1 8	— 4	161/1	4 200/100	95	11
Релігійні організації Церкви Живого Бога	52/52 — 1	—	45/9	—	28	1
Інші харизматичні релігійні організації	539/510 9 3	— 8 7	523/4	4 94/37	185	15
Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня	1064/1027 1 9	— 3 1	1199/6	4 306/147	771	11
Церква Адвентистів сьомого дня реформаційного руху в Україні	42/26 1	—	47 —	—	8	1
Закарпатська Реформатська Церква	114/114 1 3	—	78/2	—	108	2
Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква	41/41 1	—	32/11	—	17	1
Українська Лютеранська Церква	41/41 1	—	33/1	1	20	2
Інші лютерани	17/17 1	—	14	1	6	—

Релігійні організації Пресвітеріанської Церкви	72/72 4	—	72/6	2 79/52	23	1
Релігійні організації Церква Христа	116/116 2	— 4	116 1	3 40/15	60	4
Новоапостольська Церква	58/51 1	—	85/6	—	20	—
Церква Ісуса Христа останніх днів (мормони)	50/35 1	—	408/142	—	41	—
Свідки Єгови	1030/634 1	—	2626/16	—	147	—
Об'єднання юдейських релігійних організацій України	73/73 1	— 2	36/14	2 19	11	2
Всеукраїнський конгрес юдейських релігійних організацій	11/11 1 1	—	7/6	1 19	8	2
Об'єднання хасидів Любавич юдейських релігійних організацій України	108/108 1 9	— 2 1	93/54	4 190	45	17
Релігійні організації прогресивного юдаїзму	49/49 1 1	—	26/2	—	9	2
Інші юдейські релігійні організації	42/42	—	19/3	—	9	4
Духовне управління мусульман України	118/118 1	—	70/8	1 82	40	3

Духовне управління мусульман Криму	928/353 1	—	360/3	5 323	75	3
Духовний центр мусульман України	17/17 1 1	—	22/5	1 —	20	—
Духовний центр мусульман Криму	36/14 1	—	9	—	—	—
Духовне управління мусульман України “Умма”	11/11 1	—	13	—	4	—
Незалежні релігійні організації мусульман	111/111 1 1	—	93/8	1 27	11	2
Буддисти	59/57 2	1 5 — —	44	—	2	1
Товариство свідомості Кришни	42/37 1 5	—	46/1	3 192	12	2
Інші релігійні організації східного напрямку	52/44	—	44	—	—	—
Релігійні організації Рідної української національної віри	66/66 2	— — 1 2	57	1 12/12	5	4
Інші релігійні організації язичників	65/61 4	—	53	2 99/99	7	3
Релігійні організації караїмів	12/12 1	—	7	—	—	—
Інші, окремі, незалежні релігійні організації	328/279 8 2	— 12 3	285/18	1 37/37	51	4
Закордонні релігійні організації	—	— 2	—	—	—	—

Міжконфесійні релігійні організації	3/3 — 1	— 3 3	5	2	—	—
Загалом по Україні	35646/3399389297	519691736983	32456/761	20618229/7788	13104	380

Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2014 р.) Дані Державного департаменту у справах національностей та релігій. Форма І. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2014 р. [Електронний ресурс] // Веб-сайт: “Релігійно-інформаційна служба України” – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2014/55893/>

Примітки:

¹ Дата публікації документа

Запитання до документа:

- 1. Яка з релігійних організацій України є найбільш чисельною і наскільки її чисельна перевага є вагомою?*
- 2. Проаналізуйте співвідношення релігійних громад, монастирів, духовних навчальних закладів та духовенства православних церков в Україні: УПЦ (МП), УПЦ КП, УАПЦ.*
- 3. Яким є співвідношення греко-католицьких і римо-католицьких громад до православних? Про що свідчать аналізовані цифри?*
- 4. Обґрунтуйте кількісними показниками твердження про те, що динамічний розвиток протестантизму в Україні перетворив його на одного з ключових гравців на конфесійному полі України.*
- 5. Наскільки розгалуженою є мережа мусульманських організацій в Україні?*
- 6. Наскільки вагомими, на Ваш погляд, є здобутки буддистів в Україні на початок 2014 р.?*
- 7. Яке підтвердження факту ідейної та організаційної неоднорідності юдейських релігійних спільнот надає наведена таблиця?*
- 8. Наскільки чисельним в Україні є представництво релігійних організацій східного напрямку?*
- 9. Чи можна стверджувати за даними звіту про значне поширення релігійних організацій Рідної української національної віри та язичників? Як аналізовані показники співвідносяться з відомими Вам фактами про розвиток неоязичницького руху на території Вашого населеного пункту, району, області?*
- 10. Проаналізуйте статистику періодичних видань релігійних організацій України. Про що вона свідчить?*

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

МОДУЛЬ 1. ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ НЕХРИСТІЯНСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ СИСТЕМ

РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ

№ 1.1 (1) Шарль де Бросс про природу фетишизму
<i>1760 р.</i>	9
№ 1.2 (2) Едуард Тайлор про походження релігії
<i>1871 р.</i>	11
№ 1.3 (3) Біологічна концепція Вільяма Джеймса
<i>1901–1902 рр.</i>	13
№ 1.4 (4) Теорія походження релігії Еміля Дюркгейма
<i>1912 р.</i>	16

РОЗДІЛ 2. РЕЛІГІЙНІ СИСТЕМИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

№ 2.1 (5) Похвала колишнього простолюдина фараону Ехнатону
<i>1353–1336 рр. до н.е.</i>	21
№ 2.2 (6) Великий папірус “Гарріс” про храмове майно та роль жрецтва в Давньому Єгипті
<i>1153–1146 рр. до н.е.</i>	22
№ 2.3 (7) “Історія” Геродота про релігійні вірування єгиптян
<i>V ст. до н.е.</i>	25
№ 2.4 (8) “Історія” Геродота про місце жрецтва в давньоєгипетському суспільстві
<i>V ст. до н.е.</i>	28
№ 2.5 (9) Пролог до Зводу законів Хаммурапі про релігійні вірування народів Месопотамії
<i>XVIII ст. до н.е.</i>	30
№ 2.6 (10) Міф “Коли наверху” про формування генотеїстичних тенденцій в релігійній системі народів Дворіччя
<i>XVIII ст. до н.е.</i>	32
№ 2.7 (11) Гомер про відносини людей та богів
<i>VIII ст. до н.е.</i>	34
№ 2.8 (12) Гесіод про походження богів
<i>Рубіж VIII–VII ст. до н.е.</i>	37
№ 2.9 (13) “Історія Риму від заснування міста” Тіта Лівія про впорядкування релігійного життя за часів царя Нуми Помпілія
<i>715–672 рр. до н.е.</i>	41
№ 2.10 (14) Гай Светоній Транквілл про формування культу диктатора за правління Гая Юлія Цезаря
<i>II ст. н.е.</i>	43
№ 2.11 (15) “Іудейська війна” Йосифа Флавія про релігійні церемонії під час тріумфальної ходу Тіта у Римі після зруйнування Єрусалиму
<i>I ст. н.е.</i>	45

№ 2.12 (16) “Діяння божественного Августа” про формування культу імператора <i>I ст. н.е.</i>	47
№ 2.13 (17) Гай Юлій Цезар про роль жрецтва та релігійні вірування кельтів <i>52–51 рр. до н.е.</i>	49
№ 2.14 (18) Гай Юлій Цезар про вірування давніх германців <i>52–51 рр. до н.е.</i>	51
№ 2.15 (19) Публій Корнелій Тацит про релігійні вірування давніх германців <i>Близько 98 р. н.е.</i>	52
№ 2.16 (20) Прокопій Кесарійський про особливості релігійних вірувань давніх слов’ян <i>VI ст.</i>	55
№ 2.17 (21) Костянтин Порфірородний про релігійні вірування слов’ян <i>Близько 948–952 рр.</i>	56
№ 2.18 (22) “Повість минулих літ” про дохристиянські вірування східних слов’ян <i>XII ст.</i>	57

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ НАЦІОНАЛЬНИХ РЕЛІГІЙ

3.1. Ідейні джерела та етапи розвитку релігійних систем Ірану, Китаю, Японії

№ 3.1 (23) Авеста про вірування народів Давнього Ірану <i>IX–VI ст. до н.е.</i>	61
№ 3.2 (24) “Бесіди і судження” Конфуція <i>V ст. до н.е.</i>	62
№ 3.3 (25) “Дао-де цзин” про основні засади даосизму <i>Близько 300 р. до н.е.</i>	64
№ 3.4 (26) “Іньфу цзин” – відзеркалення розвитку даосизму у середні віки <i>VIII ст.</i>	67
№ 3.5 (27) Міф про створення світу та Японії <i>712 р.</i>	69
№ 3.6 (28) Велике свято куштування першого врожаю <i>Початок X ст.</i>	71
№ 3.7 (29) Подорожні записки Василя Алексеєва про конфуціанство, складені під час мандрівки у Північно-Східному Китаї <i>1907 р.</i>	72

3.2. Етнокультурні основи та історична динаміка іудаїзму

№ 3.8 (30) Декалог – вчення про Бога та про служіння Богу <i>XVI–XIII ст. до н.е.</i>	78
--	----

№ 3.9 (31) “Іудейська війна” Йосифа Флавія про спалення Єрусалимського храму <i>70 р.</i>	80
№ 3.10 (32) Хасидська мудрість <i>1735–1760 рр.</i>	82
№ 3.11 (33) Імператорське положення Олександра I “Про облаштування євреїв” <i>9 грудня 1804 р.</i>	84
№ 3.12 (34) Теодор Герцль про становище єврейської етнічної та релігійної спільноти в другій половині XIX ст. <i>1896 р.</i>	86
№ 3.13 (35) З промови лідера консервативної течії іудаїзму Луїса Фінкельштейна про основні ідеї руху <i>1927 р.</i>	89
№ 3.14 (36) Спомини Володимира Ентіна про Голокост <i>1941–1942 рр.</i>	90
№ 3.15 (37) Свідчення Леона Хамейдеса про врятування його від переслідувань німецьких фашистів митрополитом Андреем Шептицьким, отцем Климентієм Шептицьким, монахами Унівського студитського монастиря <i>1942–1944 рр.</i>	94
№ 3.16 (38) Із заяви гр. Горбачової – свідка масового знищення єврейського населення у Бабиному Яру м. Києва в період німецької окупації <i>28 листопада 1943 р.</i>	96
№ 3.17 (39) З промова рабина Соломона Фріхоффа про значення звичаїв у реформованому іудаїзмі <i>1946 р.</i>	97
3.3. Історичні форми індуїзму	
№ 3.18 (40) Гімн богу Варуні <i>I тис. до н.е.</i>	102
№ 3.19 (41) “Закони Ману” про релігійні вірування давньоіндійського суспільства у період формування ранньофеодальних відносин <i>II ст. до н.е. – I ст. н.е.</i>	103
№ 3.20 (42) Пуджа богу Вішну <i>VII ст. до н.е. – XI ст. н.е.</i>	104
№ 3.21 (43) Уривок з книги “Ачаранга-сутра” про поважання життя <i>III ст. до н.е.</i>	107
№ 3.22 (44) Ритуал шанування Великої богині-матері <i>VI–VII ст.</i>	108
№ 3.23 (45) Ранкова молитва сикхів <i>1603–1604 рр.</i>	111

№ 3.24 (46) Реформаторське вчення Рамакрішни <i>1882 р.</i>	113
№ 3.25 (47) Сучасний катехізис шиваїзму <i>2001 р.</i>	116

РОЗДІЛ 4. УМОВИ ТА ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ БУДДИЗМУ ЯК СВІТОВОЇ РЕЛІГІЇ

№ 4.1 (48) Перша проповідь Будди <i>VI ст. до н.е.</i>	120
№ 4.2 (49) Уривок “Сутри серця” – священного тексту Махаяни <i>II ст.</i>	122
№ 4.3 (50) Сюань-цзан про роль Наландського університету у розвитку буддизму <i>VII ст.</i>	124
№ 4.4 (51) Вплив дзен-буддизму на кодекс бусидо <i>1716 р.</i>	125
№ 4.5 (52) Подорожні записки Василя Алексеєва про специфіку буддизму в Китаї <i>1907 р.</i>	127
№ 4.6 (53) Зі звернення Далай Лами XIV до світової громадськості в день 47-ї річниці тибетського національного повстання <i>2006 р.</i>	130

РОЗДІЛ 5. ПЕРЕТВОРЕННЯ ІСЛАМУ НА СВІТОВУ РЕЛІГІЮ

№ 5.1 (54) Уривок з “Життєпису посланця Аллаха” Ібн Хішама аль-Хімйара <i>Кінець VIII – початок IX ст.</i>	136
№ 5.2 (55) Хадиси про хадж <i>Кінець VII – початок VIII ст.</i>	139
№ 5.3 (56) “Символ віри” за Ахмадом бен Ханбалом <i>IX ст.</i>	140
№ 5.4 (57) Звернення ал-Газалі до суфізму <i>Початок XII ст.</i>	142
№ 5.5 (58) Мухаммад Ікбал про необхідність змін в ісламі <i>1928–1929 рр.</i>	143
№ 5.6 (59) З доповіді муфтія України шейха Ахмеда Таміма “Ісламська освіта та виховання – фундамент протидії екстремізму та тероризму” на Міжнародному миротворчому форумі “Іслам – релігія миру та творення” <i>2007 р.</i>	145
№ 5.7 (60) Інтерв’ю журналіста інформаційно-аналітичного порталу “Onislam.net” із засновником Міжнародного союзу мусульманських вчених доктором Джассерем Аудою про становище мусульман в Європі <i>2011 р.</i>	148

- № 5.8 (61) Звернення Саїда Ісмагілова – муфтія Духовного управління мусульман України “Умма” – до народу України з нагоди свята Дня Соборності України
22 січня 2014 р. 150

РОЗДІЛ 6. ІСТОРИЧНІ РІЗНОВИДИ НЕОРЕЛІГІЙ

- № 6.1 (62) Володимир Шаян про відродження етнічної релігії українців як запоруки відродження нації
1946 р. 153
- № 6.2 (63) “Наука розуму” Ернста Голмса
1957 р. 156
- №№ 6.3 (64) – 6.4 (65) Публікації українських видань про характер і наслідки діяльності релігійної організації Аум Сенрікьо
1995–2002 рр. 157
- № 6.3 (64) Публікація в електронному виданні “Цей день в історії” “Газова атака в токійському метро”
20 березня 1995 р. 157
- № 6.4 (65) Стаття Дениса Мінчука “Смертний вирок члену “Аум Сенрікьо”” в електронному виданні “Поступ”
27 червня 2002 р. 159
- № 6.5 (66) Доповідь Муна з нагоди 15-річчя заснування газети “Вашингтон Таймс”
Червень 1997 р. 160
- №№ 6.6 (67) – 6.7 (68) Українські релігієзнавці про “Біле братство” як новітній релігійний рух
1997 – 15 травня 2013 рр. 164
- № 6.6 (67) Зі статті українського релігієзнавця д.ф.н. Віктора Єленського “Біле братство як підручник соціології релігії”
1997 164
- № 6.7 (68) Коментар релігієзнавиці д.ф.н. Людмили Филипович Інтернет-виданню “Новий погляд” про повернення “Білого братства” в Україну
15 травня 2013 р. 167
- № 6.8 (69) Українські релігієзнавці про Церкву Саєнтології
2004 р. 169
- № 6.9 (70) Повідомлення кореспондента газети “Голос України” про діяльність благодійного фонду “Їжа життя”
2010 р. 172
- № 6.10 (71) Стаття Інтернет-сайту “Церква Ісуса Христа Святих останніх днів” про місіонерське покликання
2014 р. 173

МОДУЛЬ 2. ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ ХРИСТІЯНСТВА У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

РОЗДІЛ 7. ВИНИКНЕННЯ Й ФОРМУВАННЯ ХРИСТІЯНСТВА

№ 7.1 (72) Згадки Йосифа Флавія про Ісуса Христа
<i>I ст.</i>	176
№ 7.2 (73) Публій Корнелій Тацит про гоніння на християн
<i>64–65 рр.</i>	177
№ 7.3 (74) Пліній Молодший про поширення християнства
<i>Початок II ст.</i>	178
№ 7.4 (75) Перший Вселенський собор про формування основ християнської організації
<i>325 р.</i>	181
№ 7.5 (76) Іконоборчий рух у Візантії
<i>VIII ст.</i>	183
№ 7.6 (77) Коронація Карла I Великого імператором Священної Римської імперії Папою Левом III
<i>800 р.</i>	185

РОЗДІЛ 8. ІСТОРИЧНІ ДОЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

8.1. Православні спільноти: історичні особливості віровчення, організації, суспільного впливу

№ 8.1 (78) “Літопис руський” про Моравську місію Кирила та Мефодія
<i>898 р.</i>	188
№ 8.2 (79) Ухвала Константинопольського Синоду з анафемою усім причетним до створення грамоти Римського престолу проти Константинопольського патріарха Михаїла I (Керуларія)
<i>20 липня 1054 р.</i>	191
№ 8.3 (80) Послання імператора Константинополя Олексія I Комніна графу Фландрії
<i>1091 р.</i>	194
№ 8.4 (81) Псевдо-Доротей про умови перебування Єремії II в Московщині та створення Московського патріархату
<i>1589 р.</i>	197
№ 8.5 (82) Митрополит Дмитрій Ростовський про запровадження свята Собору трьох вселенських учителів Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого
<i>1684–1705 рр.</i>	200
№ 8.6 (83) Ієромонах Неофіт Кіпрський про події в Єрусалимській православній церкві протягом 1821–1841 рр.
<i>1821–1841 рр.</i>	203

№ 8.7 (84) Записи російського флотоводця Степана Макарова про особливості поширення православ'я в Японії <i>1860–1880-ті рр.</i>	209
№ 8.8 (85) Статут Православної Автокефальної Албанської Церкви <i>4 травня 1950 р.</i>	213
№ 8.9 (86) Ухвала Архієрейського Собору Руської Православної Церкви про статус УПЦ <i>27 жовтня 1990 р.</i>	217
№ 8.10 (87) З інтерв'ю Юлії Кокошарі про свій шлях до Бога у комуністичній та посткомуністичній Албанії кореспонденту журналу “Road to Emmaus” <i>19 листопада 2004 р.</i>	219
№ 8.11 (88) Стаття “Фінляндська православна церква” з офіційного сайту “Suomen Ortodoksinen Kirkko” про устрій автономної Фінляндської православної церкви <i>2014 р.</i>	224

8.2. Православна церква в давній та новій історії України (XI – початок XX ст.)

№ 8.12 (89) “Літопис руський” про хрещення Русі князем Володимиром Великим <i>988–996 рр.</i>	229
№ 8.13 (90) “Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона <i>1051 р.</i>	232
№ 8.14 (91) Соборна грамота Литовських єпископів про обрання та висвячення Київського митрополита Григорія Цамблака <i>15 листопада 1415 р.</i>	237
№ 8.15 (92) Статут Львівського братства <i>1586 р.</i>	240
№ 8.16 (93) Зборівський мирний договір 1649 р. про права православної церкви <i>18 серпня 1649 р.</i>	241
№ 8.17 (94) “Статті Богдана Хмельницького”, стверджені царем і боярською думою, які визначали становище України в складі Російської держави <i>21 березня 1654 р.</i>	243
№ 8.18 (95) Лист Константинопольського патріарха Діонісія Московському патріарху Йоакиму про згоду на підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату <i>Травень 1686 р.</i>	244
№ 8.19 (96) Указ Катерини II “Про штати Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської єпархій” <i>10 квітня 1786 р.</i>	246

- № 8.20 (97) Відкритий лист священника Василя Капіноса з приводу листа священника Миколая Боголюбова про переклад Євангелія українською мовою 1905 р. 249
- № 8.21 (98) Зі спогадів митрополита Євлогія (Георгієвського) про своє архієрейське служіння на чолі Волинської єпархії 1914 р. 253

РОЗДІЛ 9. ІСТОРИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ КАТОЛИЦИЗМУ

9.1. Історичні шляхи католицизму (XI–XXI ст.)

- № 9.1 (99) Декрет про порядок обрання глави Римсько-католицької церкви 1059 р. 260
- № 9.2 (100) П'єр Абеляр про продаж індульгенцій Початок XII ст. 262
- № 9.3 (101) Захоплення учасниками Четвертого хрестового походу Константинополя у 1204 р. 1204 р. 263
- № 9.4 (102) Постанови Тридентського собору про введення церковної цензури 1562–1564 рр. 265
- № 9.5 (103) Енцикліка Папи Лева XIII “*Rerum novarum*” (“Про нові речі”) 15 травня 1891 р. 268
- № 9.6 (104) “Аджорнаменто” II Ватиканського собору Римсько-католицької церкви 1963–1965 рр. 272
- № 9.7 (105) Апостольський лист “*Oriente lumen*” – “Світло Сходу” Папи Римського Івана Павла II 2 травня 1995 р. 275
- № 9.8 (106) Промова Папи Римського Івана Павла II під час вітальної церемонії в Україні 23 червня 2001 р. 278

9.2. Поширення Католицької та Греко-Католицької церков в Україні (XI – початок XX ст.)

- № 9.9 (107) “Продовження хроніки Регінона” про направлення германським королем Оттоном I єпископської місії на Русь 959–966 рр. 283
- № 9.10 (108) Послання папи Григорія VII до Київського князя Ізяслава Ярославича 1075 р. 285

№№ 9.11 (109) – 9.13 (111) Документи Берестейської унії <i>1 червня 1595 р. – 8 жовтня 1596 р.</i>	287
№ 9.11 (109) “Артикули, що належать до з’єдинення з Римською Церквою”, підготовлені єпископатом Київської митрополії для Римського Папи і короля Речі Посполитої <i>1 червня 1595 р.</i>	287
№ 9.12 (110) Апостольський лист папи Климента VIII “Decet Romanum Pontificem” <i>23 лютого 1596 р.</i>	294
№ 9.13 (111) Офіційне проголошення унії Руської Церкви з Апостольським Престолом, укладене на Берестейському соборі <i>8 жовтня 1596 р.</i>	297
№ 9.14 (112) Булла Папи Римського Пія VII “В управлінні Вселенською Церквою” про створення Галицької митрополії <i>23 лютого 1808 р.</i>	299
№ 9.15 (113) Указ Миколи I про підпорядкування уніатських парафій, що знаходилися у Волинській та Київській губернії, Литовській єпархії <i>4 лютого 1839 р.</i>	306
№ 9.16 (114) Указ Миколи I про структуру канцелярії обер-прокурора Синоду у зв’язку з ліквідацією уніатської церкви в Російській імперії <i>1 березня 1839 р.</i>	307

РОЗДІЛ 10. МІСЦЕ ПРОТЕСТАНТИЗМУ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

10.1. Реформація. Ранній і пізній протестантизм (XVI – XXI ст.)

№ 10.1 (115) Мартін Лютер про значення індульгенцій <i>1517 р.</i>	311
№ 10.2 (116) Аугсбурзьке віросповідання <i>1530 р.</i>	314
№ 10.3 (117) Акт “Про обмеження апеляцій до Риму” <i>1533 р.</i>	319
№ 10.4 (118) Вестмінстерське сповідання віри <i>1648 р.</i>	320
№ 10.5 (119) Гамбурзьке віросповідання <i>1847 р.</i>	323
№ 10.6 (120) Спогади баптистського служителя, в’язня совісті Георгія Вінса про переслідування протестантів в СРСР <i>1990-ті рр.</i>	328
№ 10.7 (121) Інтерв’ю кореспондента Інформаційного вісника Тернопільського місіонерського інституту “Серце Допомоги” з пастирем церкви “Дім Хліба” Олександром Шевченком про необхідність змін місіонерської та євангелізаційної діяльності п’ятидесятницьких громад в сучасних умовах	332

Липень 2011 р.

№ 10.8 (122) Спогади Михайла Бобика – віруючого Церкви християн віри євангельської України про релігійність людей радянської та сучасної доби 335

2010 р.

№ 10.9 (123) Доктрина про шанування суботи віруючими Церкви християн адвентистів сьомого дня 338

2012 р.

10.2. Утвердження протестантської традиції в Україні (XVI – початок XX ст.)

№ 10.10 (124) Акт Варшавської конфедерації 1573 р. 343

№ 10.11 (125) Христофор Філалет про релігійні шукання українського суспільства 345

№ 10.12 (126) Жалувана грамота Павла I менонітам 348

№ 10.13 (127) Доповідь херсонського губернатора до міністра внутрішніх справ про поширення штундизму в Херсонській губернії 350

№ 10.14 (128) Звіт генерал-губернатора про поширення “сектантства” в Київській, Подільській, Волинській губерніях 354

РОЗДІЛ 11. РЕЛІГІЙНА ТЕКТОНІКА УКРАЇНИ У XX СТ.

11.1. Церква в Україні під впливом національної революції 1917–1920 рр.

№№ 11.1 (129) – 11.4 (132) Церква за часів Української Центральної Ради 356

№ 11.1 (129) Інформація газети “Вісти з Української Центральної Ради” про демонстрацію у м. Києві 356

№ 11.2 (130) III Універсал Української Центральної Ради про церковні землі та свободу совісті 359

№ 11.3 (131) 3 протоколів засідань Комітету Центральної Ради про церкву 360

№ 11.4 (132) Митрополит Василь Липківський про національний церковний рух у 1917–1918 рр. 362

- № 11.5 (133) – 11.7 (135) Документи часів Гетьманату Павла Скоропадського про питання віри 366
29 квітня – 9 липня 1918 р.
- № 11.5 (133) Звернення гетьмана Павла Скоропадського “Грамота до всього українського народу” 366
29 квітня 1918 р.
- № 11.6 (134) “Закони про тимчасовий державний устрій України” 367
29 квітня 1918 р.
- № 11.7 (135) Статут про Тимчасове Вище управління православної церкви в Україні 368
9 липня 1918 р.
- № 11.8 (136) – 11.10 (138) Документи часів Директорії УНР про національне церковне будівництво 370
1 січня – 23 листопада 1919 р.
- № 11.8 (136) Закон Директорії про автокефалію Української православної церкви 370
1 січня 1919 р.
- № 11.9 (137) З відозви міністра ісповідань Директорії УНР Івана Огієнка до українського народу 372
17 вересня 1919 р.
- № 11.10 (138) Пояснювальна записка до законопроекту Міністерства ісповідань Директорії УНР про державне фінансування заходів з українізації богослужіння 374
23 листопада 1919 р.
- №№ 11.11 (139) – 11.13 (141) Документи білогвардійського окупаційного режиму в Україні про роль церкви у відновленні Російської держави 376
3 жовтня 1918 р. – 1920 р.
- № 11.11 (139) “Положення про управління областями, які займає Добровольча армія” 376
3 жовтня 1918 р.
- № 11.12 (140) “Положення про Тимчасове Вище церковне управління на Південному-Сході Росії” 377
22 травня 1919 р.
- № 11.13 (141) Лист Генерального штабу Руської Армії генерала Врангеля до єпископа Севастопольського Веніаміна (Федченкова) про завдання духовенству у зв’язку з розгортанням військового наступу 378
[1920 р.]
- №№ 11.14 (142) – 11.18 (146) Документи про ставлення до релігії та церкви за часів радянської влади в Україні доби революції 379
14 лютого 1918 р. – 26 жовтня 1920 р.

- № 11.14 (142) Вирок Веселянського сільського сходу Мелітопольського повіту Таврійської губернії про невідтримку декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”
14 лютого 1918 р. 379
- № 11.15 (143) Циркуляр Катеринославського єпархіального заповідницького комітету Російської православної церкви благочинному 1-го округу церков Олександрівського повіту про роз’яснення населенню згубних наслідків Декрету Раднаркому РСФРР “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”
19 лютого 1918 р. 380
- № 11.16 (144) Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”
22 січня 1919 р. 380
- № 11.17 (145) Оголошення відділу народної освіти Олександрівського повітвиконкому Катеринославської губернії про заборону агітації проти радянського декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви
19 березня 1919 р. 382
- № 11.18 (146) Лист Керуючого справами Раднаркому РСФРР Володимира Бонч-Бруєвича до 8-го відділу Народного комісаріату юстиції РСФРР про негайне розслідування фактів розстрілу громадян за їхні релігійні переконання
26 жовтня 1920 р. 383

11.2. Релігійне життя України радянської доби (1921–1991 рр.)

- №№ 11.19 (147) – 11.34 (162) Суперечності релігійного життя України 20–30-х рр. ХХ ст. 388
- № 11.19 (147) “Канони Української Православної Церкви, затверджені на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в м. Київ 14-30 жовтня 1921 р.” 388
- № 11.20 (148) Витяг з протоколу засідання Київського православного церковного Собору єпископів, кліру та мирян про необхідність національних церковних реформ та долання розколу православної церкви в Україні
2–4 вересня 1922 р. 391
- № 11.21 (149) Патріарший і синодально-канонічний Томос Вселенської Константинопольської патріархії, про визнання Православної церкви в Польщі церквою автокефальною
13 листопада 1924 р. 396

- № 11.22 (150) Протокол засідання Антирелігійної комісії при ЦК КП(б)У про боротьбу з православною церквою, внесення розколу в її середовище
1 березня 1925 р. 399
- № 11.23 (151) Стаття редактора журналу “Баптист України” Івана Кмети-Єфимовича про потребу українізації церкви
Січень 1927 р. 400
- № 11.24 (152) Постанова № 40 Секретаріату ЦК КП(б)У “Про стан релігійної та антирелігійної літератури”
30 травня 1928 р. 403
- № 11.25 (153) Заява Президії Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Державного політичного управління УСРР про зняття звинувачень УАПЦ в антирадянській діяльності у зв’язку зі справою “Спілки Визволення України”
Не раніше 21 листопада 1929 р. 405
- № 11.26 (154) Лист Секретаріату Президії ВУЦВК до Краснопільського райвиконкому з приводу скарги на матеріальні утиски духовенства і релігійної громади
21 серпня 1931 р. 408
- № 11.27 (155) Повідомлення Всеукраїнської Церковної Ради УПЦ до Секретаріату Президії ВУЦВК про тиск голови сільради на священника Данила Курявого
2 вересня 1931 р. 409
- № 11.28 (156) Повідомлення Священного Синоду Української Синодальної Церкви до Секретаріату Президії ВУЦВК про злочинні дії сільських активістів в с. Крутенькому на Первомайщині по нищенню церковного майна
22 грудня 1931 р. 410
- № 11.29 (157) Заява віруючих-євреїв м. Сталіне до генерального секретаря ЦК ВКП(б) Йосифа Сталіна про дозвіл здійснювати релігійні обряди
28 липня 1932 р. 411
- № 11.30 (158) Клопотання Риківської міської ради до Донецького облвиконкому про закриття римсько-католицького костьолу
17 січня 1933 р. 412
- № 11.31 (159) Заява патріаршого екзарха України митрополита Константина Дьякова до секретаріату Президії ВУЦВК з приводу утисків прав віруючих релігійної громади м. Пірятини
17 листопада 1933 р. 413

- № 11.32 (160) Таємний циркуляр голови ЦВК Михайла Калініна до Центральних виконавчих комітетів союзних республік про визначення майнового стану духовенства та обов'язкове виконання ним поставок сільськогосподарської продукції
27 лютого 1934 р. 414
- № 11.33 (161) Відомості про зменшення числа діючих церковних організацій в Україні за радянської влади до 1936 р.
1936 р. 415
- № 11.34 (162) Протокол допиту звинуваченого архієпископа Георгія Делієва
10 жовтня 1937 р. 417
- №№ 11.35 (163) – 11.41 (169) Документи про становище церкви на тимчасово окупованій німецькими фашистами території України за часів Другої світової війни
24 грудня 1941–28 серпня 1943 р. 423
- № 11.35 (163) Декрет митрополита Варшавського Діонісія (Валединського) про утворення Тимчасової Адміністрації Православної церкви на визволених українських землях
24 грудня 1941 р. 424
- № 11.36 (164) Рання німецька директива щодо церков і релігійних груп
11 лютого 1942 р. 426
- № 11.37 (165) Акт поєднання українських православних церков
8 жовтня 1942 р. 428
- № 11.38 (166) Меморандум єпископів Української автономної православної церкви
Не раніше 12 жовтня 1942 р. 431
- № 11.39 (167) Лист Єпископа Рівненського Платона (Артемюка) до адміністратора УАПЦ Полікарпа (Сікорського) про нищення німецькими окупантами мирного населення з пропозицією висловлення рішучого протесту
20 липня 1943 р. 433
- № 11.40 (168) Повідомлення газети “Мелітопольский край” про дозвіл німецької влади на діяльність Української автокефальної та Української автономної православних церков на території Таврії
27 березня 1943 р. 435
- № 11.41 (169) Повідомлення газети “Нове Запоріжжя” про відродження релігійного життя
28 серпня 1943 р. 435

- №№ 11.42 (170) – 11.56 (184) Церква в радянській Україні 40-80-х рр. ХХ ст. 436
- 1 липня 1945 р. – 18 жовтня 1990 р.*
- № 11.42 (170) Звернення греко-католицького духовенства до уряду СРСР у зв'язку з нищенням УГКЦ 436
1 липня 1945 р.
- № 11.43 (171) Доповідна записка заступника наркома держбезпеки УРСР П. Дроздецького до НКДБ СРСР про ліквідацію УГКЦ у західних областях УРСР 439
16 березня 1946 р.
- № 11.44 (172) Довідка про становище Руської православної церкви на території Дніпропетровської області станом на 1 січня 1960 року 452
12 липня 1960 р.
- № 11.45 (173) Повідомлення уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Дніпропетровській області про реагування православного духовенства на проект Програми КПРС 455
18 жовтня 1961 р.
- № 11.45 (173) Висновок уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Запорізькому облвиконкомі В. Барона про необхідність припинення діяльності релігійної громади старообрядців у с. Миронівка 456
Не раніше 16 серпня 1962 р.
- № 11.46 (174) Повідомлення Запорізького облвиконкому до Приазовського райвиконкому про зняття з реєстрації релігійної громади старообрядців у с. Миронівка 457
10 жовтня 1962 р.
- № 11.47 (175) Звернення віруючих до західних урядів, церков і християн у справі переслідування ченців і прочан Почаївської лаври 458
30 грудня 1962 р.
- № 11.48 (176) Доповідна записка Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР до Центрального комітету КПУ про діяльність євангельських християн-баптистів на території Української РСР 461
1969 р.
- № 11.49 (177) Звернення священника Василя Романюка до міжнародних релігійних та правозахисних організацій з приводу безпідставних політичних репресій 466
1976 р.
- № 11.50 (178) Заповіт Патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого 470
1981 р.

№ 11.51 (179) Духовенство Українського екзархату РПЦ про благополучне становище православ'я в Україні <i>1985 р.</i>	471
№ 11.52 (180) Українська діаспора про відзначення в Україні тисячолітнього ювілею хрещення Русі <i>5 червня – 10 липня 1988 р.</i>	474
№ 11.53 (181) Звернення делегатів 21-го з'їзду євангельських християн-баптистів України до Президента СРСР Михайла Горбачова <i>25–27 січня 1990 р.</i>	477
№ 11.54 (182) Телеграма учасників Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ до Президента СРСР Михайла Горбачова щодо відновлення УАПЦ та обрання її Патріарха <i>6 червня 1990 р.</i>	478
№ 11.55 (183) Декларація про державний суверенітет України <i>16 липня 1990 р.</i>	480
№ 11.56 (184) Кодекс Канонів Східних Церков про патріарші церкви <i>18 жовтня 1990 р.</i>	481

РОЗДІЛ 12. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ДОБИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991 – XXI СТ.)

№ 12.1 (185) – 12.2 (186) Правові засади свободи совісті в Україні <i>23 квітня 1991 р. – 28 червня 1996 р.</i>	486
№ 12.1 (185) Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” <i>23 квітня 1991 р.</i>	486
№ 12.2 (186) Конституція України про церкву та свободу віросповідання <i>28 червня 1996 р.</i>	497
№ 12.3 (187) Заповіт Патріарха Київського і всієї України Мстислава УАПЦ <i>Червень 1993 р.</i>	498
№ 12.4 (188) Статут Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви <i>17 листопада 1995 р.</i>	500
№ 12.5 (189) 3 послання до християн України Димитрія, Патріарха Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви “На порозі 2000 року” <i>28 грудня 1997 р.</i>	504

- № 12.6 (190) Декларація про утворення Ради Євангельських Протестантських Церков України
14 квітня 2005 р. 505
- № 12.7 (191) “Офіційне повідомлення про перенесення осідку Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви з міста Львова до столичного міста Києва”
21 серпня 2005 р. 507
- № 12.8 (192) Історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату “Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква” про сутність Церкви, її єдність та помісний характер
19 квітня 2007 р. 508
- № 12.9 (193) Зі “Статуту Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (оновленої)”
23 березня 2006 р. 511
- № 12.10 (194) Зі “Статуту про управління Української Православної Церкви”
21 грудня 2007 р. 515
- № 12.11 (195) Заява Ради Євангельських Протестантських Церков України відносно неприпустимості втягування Церков у політичну діяльність
20 квітня 2010 р. 517
- № 12.12 (196) Звернення Архієрейського Собору Української Автокефальної Православної Церкви до Вселенського патріарха Варфоломія та предстоятелів давніх східних патріархатів
30 травня 2011 р. 519
- № 12.13 (197) Підсумковий документ спільного засідання комісії для ведення діалогу між Українською Православною Церквою Київського Патріархату та Українською Автокефальною Православною Церквою щодо об’єднання
27 жовтня 2011 р. 522
- № 12.14 (198) Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича з приводу розв’язання актуальних проблем у сфері державно-конфесійних відносин
21 березня 2012 р. 525
- № 12.15 (199) Відкритий лист глав церков і релігійних організацій України до Президента України Віктора Януковича щодо мовного питання
4 липня 2012 р. 529
- № 12.16 (200) Звернення Народи представників Церков України до Віктора Януковича щодо ветоування змін до закону про свободу совісті
26 жовтня 2012 р. 531

- № 12.17 (201) Доповідь митрополита Київського і всієї України УПЦ (МП) Володимира на Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви про життя УПЦ після собору 2011 р.
4 лютого 2013 р. 533
- № 12.18 (202) Зі “Статуту про управління Української Православної Церкви Київський Патріархат”
27 червня 2013 р. 541
- № 12.19 (203) Декларація католицьких церков України і Польщі про прощення і примирення
28 червня 2013 р. 545
- № 12.20 (204) Лист Помісного Собору УПЦ КП предстоятелям помісних православних церков про визнання Православної Церкви в Україні автокефальною
27 червня 2013 р. 549
- № 12.21 (205) Заява консисторії Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ у зв’язку з розгоном Євромайдану в Києві
30 листопада 2013 р. 553
- № 12.22 (206) Заява глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав для припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ
13 січня 2014 р. 554
- № 12.23 (207) – 12.25 (209) Документи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з приводу політичних подій в Україні та ролі в них релігійних організацій
19 лютого – 3 квітня 2014 р. 557
- № 12.23 (207) Заява ВРЦіРО з приводу ескалації насильства у Києві
19 лютого 2014 р. 557
- № 12.24 (208) Заява ВРЦіРО щодо рішення Росії про військове вторгнення в Україну
2 березня 2014 р. 558
- № 12.25 (209) Комюніке засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій
3 квітня 2014 р. 559
- № 12.26 (210) Звернення Українських Церков і релігійних організацій з приводу іноземної агресії
1 березня 2014 р. 560
- № 12.27 (211) Звернення архієпископа Ігоря (Ісіченка) до галицьких єпархій про відновлення єдності в УАПЦ
2 березня 2014 р. 562
- № 12.28 (212) Повідомлення інтернет-видання “Кореспондент.net” про реакцію лідерів церков на російську інтервенцію проти України
2 березня 2014 р. 564

	599
№ 12.29 (213) Звернення Архієрейського Собору УПЦ КП до УПЦ (МП) з приводу необхідності невідкладного подолання розділення православної церкви в Україні <i>12 березня 2014 р.</i>	566
№ 12.30 (214) Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу російської анексії Криму <i>19 березня 2014 р.</i>	570
№ 12.31 (215) Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2014 р.) <i>4 квітня 2014 р.</i>	574
ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ	581